

DUE DATE SLIP**GOVT. COLLEGE, LIBRARY****KOTA (Raj.)**

Students can retain library books only for two weeks at the most.

BORROWER'S No.	DUE DTATE	SIGNATURE

Bombay Sanskrit and Prakrit Series

No. X & XLII.

DAŚAKUMĀRA CHARITA

OF

DANDIN

Second Edition

Printed by B. Miller, Superintendent, British India Press,
Mazgaon, Bombay, and Published by the Government
Central Press, Bombay.

CONTENTS

	PAGE
Dr. Bühler's Preface to Part I (<i>First edition</i>)	v
Dr. Bühler's Preface to Part I (<i>Second edition</i>)	vi
Dr. Peterson's Preface to Part II (<i>First edition</i>)	vii
Preface to the present (second) edition in one volume	xv
Introduction	xvi
Text: The Pûrva-pîthikâ	1-33
I. The Birth of the Princes	1
II. The Brahman obliged	12
III. The Adventures of Somadatta ...	16
IV. The Adventures of Pushpodbhava...	19
V. The Marriage with Avantisundarî ...	25
Text: Daṇḍin's Daśakumâracharita ...	34-146
I. The Adventures of Râjavâhana ..	34
II. The Adventures of Apahâravarmā	41
III. The Adventures of Upahâravarmā	66
IV. The Adventures of Arthapâla ...	80
V. The Adventures of Pramati ...	92
VI. The Adventures of Mitragupta ...	102
VII. The Adventures of Mantragupta ...	120
VIII. The Adventures of Viśruta	129
Appendix: Bhaṭṭa Nârâyana's Pûrvapîthikâ	147
Notes Critical and Explanatory	156
Index to Proper Names in the Pûrvapîthikâ	374
Index to Proper Names in Daśakumâracharita	377

DR. BÜHLER'S
CRITICAL PREFACE
TO
PART I
(*First Edition.*)

THE present edition of the Pûrvapîthikâ has for its basis a Ms. marked N., which is about 100 years old, and was lent to the editor by Govind Shâstrî Nirantar, of Nasik. A careful collation of Wilson's B. Ms., called in the notes 'B^w., and of a fragment of his A. Ms., designated 'A^w., has been made. B^w. has been written by a Marâthâ scribe, and is probably 250 years old. It is preserved in the Library of the India Office and numbered 107.

A^w., which consists of six leaves (fols. 27, 30-34), is a modern transcript, made probably for Professor Wilson's use. The six leaves were found in a copy of Wilson's printed edition of the Daśakumâra-charita, belonging to the India Office Library.

The sources from which the text of the Daśakumâracharita has been taken are :

A. Mss.

1. S., a Ms. of the 16th century, lent by Bhâu Sâstrî, of Sâtârâ in the Dekhan.

2. G., a Ms., about 250 years old, bought in Surat for the Government of Bombay, Deccan College, Coll. of 1871-72, Nro. 49.

3. A^r., an incomplete Ms., about 150 years old, lent by a Sâstrî of Ankleshwar, near Broach.

B. COMMENTARIES

4. Pa^d., a modern transcript of a good copy of Kavindra Sarasvatî's Padachandrikâ, a very full and prolix, but sometimes injudicious commentary, Elphinstone College, Coll. of 1867-68, III., Nro. 1.

5. Bhû., a modern, very correct copy of Śivarâma's Bhûshana, Elphinstone College, Coll. of 1867-68, III., Nro. 4.

6. Ah^d., a very incorrect Ms. of the Sârâmsatîkâ, attributed in the colophons to the cantos to Daṇḍin, Deccan College, Coll. of 1872-73, Nro. 18.

C. EDITIONS.

7. W., Professor H. H. Wilson's editio princeps.

8. C., the Calcutta edition of Samvat 1906.

DR. BÜHLER'S

P R E F A C E

TO

PART I

(Second Edition.)

For the second edition, the Daśakumâracharita of Daṇḍin, with the commentaries of Kavindra Sarasvatî and Śivarâma, by Messrs. Goḍbole and Parab, has been compared, as well as Professor Târânâth Tarkavâchaspati's annotated edition of 1872, which could be used only for the notes of the first edition.

DR. PETERSON'S
P R E F A C E

TO
PART II
(*First Edition.*)

THIS edition of Books IV. to VIII. of the Daśa-kumâracharita has been prepared, with Dr. Bühler's concurrence, to complete the edition of the work in the *Bombay Sanskrit Series*. Three manuscripts have been used, **A**, a manuscript in the Bhao Daji Collection of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society, written in Śaka 1687, **B** and **C**, two manuscripts in the Bombay Government Collection, dated respectively Samvat 1851 and Samvat 1880. Wilson's (**W**) and Goḍbole and Parab's (**G**) editions have also been used, and the former has been collated throughout.

Little is known of the author of the book, Daṇḍin. His date has still to be settled. Wilson placed him in the eleventh century : more recent writers would assign him to the sixth. The older view will, I think, eventually be found to be nearer the truth. At all events, I believe, it can be shown that Daṇḍin is a later writer than Vâmana, who belongs to the eighth century.

Pischel, who believes that Daṇḍin is older than Vâmana, but admits that this cannot be proved by a comparison of the one writer's *Kâvyâdarśa* with the other's *Kâvyâlamkāravṛtti*, tells us that Kielhorn had pointed out to him that in Kâvyâdarśa, II. 51,

न लिङ्गवचने निन्दे न हीनविकृतानि च ।

उपनादूपगयालं चन्द्रोद्देशे न धीनताम् ॥

Daṇḍin would appear to be criticising part of Vāmana's rule, Kāvyaśālikāraṇṭhi iv. 2, 8, ह्येनज-
विश्वलिङ्गवचनेदासाद्वयसंभवात्तदोषः. It might be conceded to Pischel, that these passages in the two books, if they stood alone, would not necessarily do more than disclose a difference of opinion between Daṇḍin and Vāmana, on matter of common controversy, without being conclusive as to their relative age. But the passages in question do not stand alone. At Kāvyaśālikā II. 358, 359.

अनन्वयतसंदेहादुपनात्वेव दर्शितौ ।

उपनादुपगं चापि चन्द्रोद्देशे दर्शितम् ॥

उत्प्रेक्षानेद एवासावुत्प्रेक्षाव्यवशोपि च ।

I see a clear reference to Vāmana's teaching with regard to the figures of speech which he calls *an-anvaya*, *samdeha*, *upamārūpakam* and *utprekshāva-yava*. For Vāmana these are four separate *alaṅkāras* requiring separate treatment. Daṇḍin has made the first three fall under his general definition of *upamā* and *rūpakam* respectively. But he deems it necessary to note that he has done so. The fourth, he says, is a mere variety of *utprekshā*. He mentions it at all, it is clear, only out of respect for some predecessor. In the present state of our knowledge we must, I submit, take it that that predecessor is Vāmana, and that the *अनन्वयतसंदेहादुपनात्वेव* of Kāvyaśālikā II. 359 is a challenge of Vāmana's *dictum* Kāvyaśālikāraṇṭhi IV. 3, 33, *उत्प्रेक्षावचने चन्द्रोद्देशे*.

Danḍin's contraction of the styles of poetry to two only, the Vaidarbha and the Gauda varieties, appears also to me to be a reflection on Vāmana, who recognizes three, the Vaidarbha, Gauda and Pāñchāla (Kāvyaḍ. I. 40-43, Kāvyaḍ. I. 2, 9-13).*

We know from Rājaśekhara's verse, Śārṅgadharapaddhati 174

द्वयोऽयस्त्रयो देवास्त्रयो वेदास्त्रयो गुणाः ।

द्वयो दण्डिप्रवन्वाथ त्रिषु लोकेषु विश्रुताः ॥

that Danḍin was celebrated as the author of three books. Two are our book and the *Kāvyaḍarśa*. The third is still to seek. Pischel, who believes that it is the Mṛichchhakatikā, has to deal with an important passage in the beginning of the *Kāvyaḍarśa*, in which Danḍin apparently refers to a work on metre by himself called the Chhandovichiti. Danḍin's Chhandovichiti, has not come down to us, or has not yet been recovered, and it is evident that there is a *prima facie* possibility that it may be

* Pandit Maheśchandra Nyāyaratna, in his interesting paper in the Proceedings of the Bengal Asiatic Society for 1887, p. 193, holds that it is unquestionable that Vāmana is by much the older of the two writers. He does not, however, give his reasons. The Pandit has been before me with the observation that *Kāvyaḍarśa* II. 197,

अरलालोक्तसंहार्यनवायं सूर्यगदिनभिः ।

दृष्टिरोधकरं द्युतां यौवनप्रभवं तनः ॥

is a reminiscence of Bāṇa in *Kādambarī*, Bombay Edition, p. 102, l. 16. केवलं च नित्यगंत एवाभानुभेद्यनरलालोकोच्छेद्यनप्रदीपप्रभापनेय-
नतिगहनं तनो यौवनप्रभवन्. The remarks which follow on the *limpativa* verse were written before I knew of the Pandit's paper, where the same view is taken.

Râjasekhara's third book, leaving no room for the *Mrichchhakatikâ*. Jacobi has taken this view (*Indische Studien*, XVII. p. 44). Pischel is disposed to think that in the passage in the *Kâvyâdarśa* Daṇḍin is not referring to a book at all.

I cannot think that he is right here. In *Kâvyâdarśa* I. 2. Daṇḍin tells us that his book is to be a compendium of previous works on *Kâvyâ* based on a wide study of existing poems. In v. 10 he says that his authorities divide *Kâvyâ* into two parts, body and soul. By the body of poetry is meant a row of words characterized by meaning of a choice kind. This leads him (v. 11) to the division of the body or material substance of *Kâvyâ* into what we call prose (*gadyam*) and poetry (*padyam*), and into the sub-division of this latter according as it is measured by syllables or by quantity. He then goes on (v. 11):

छन्दोविचित्यां सकलस्तत्प्रपञ्चो निदर्शितः ।

सा विद्या नौस्तितीर्थेणां गम्भीरं काव्यसागरम् ॥

"The full exposition of that subject (*sc. padyam*) has been given in the *Chhandovichiti*: that science is a ship for those who wish to cross the ocean of poetry." Accordingly, in the *Kâvyâdarśa* Daṇḍin says no more about the laws of metre. If I have interpreted the context rightly, it seems clear that Daṇḍin is referring to a book here, as also that he can only be referring to a book of his own composition. For nothing but the fact that he was able to refer to a book of his own could account for Daṇḍin's

omitting from his compendium one half of his subject, as that has just been defined by himself.

But while I think it probable that Daṇḍin wrote a Chhandovichiti, as Vâmana had done before him, I cannot hold, with any certainty, with Jacobi that we are to recognize in it the third pillar of his fame. In addition to the reference in the Kâvyâdarśa to the Chhandovichiti as a book Daṇḍin had written, there is an equally clear reference to a work to be called the Kalâparichchheda, which Daṇḍin intended to write, Kâvyâdarśa III. 171.

इत्थं कलाचतुःपष्टिविरोधः साधु नीयतां ।

तस्याः कलापरिच्छेदे ह्यसाविर्मविष्यति ॥

If it should turn out that Daṇḍin did not live to write the Kalâparichchheda, Jacobi's hypothesis would recover great additional probability. But as matters stand it seems more likely that the Chhandovichiti and the Kalâparichchheda were regarded by Daṇḍin and his admirers as mere appendages to his Kâvyâdarśa, and that neither the one nor the other of them can be the third book, on which, alongside of the Kâvyâdarśa and the Daśakumâracharita, his fame rested. It is still, therefore, necessary to examine Pischel's plea in favour of the Mṛichchhakatikâ. It can be shown that his argument will not bear a careful examination of the passages in the Kâvyâdarśa on which it is founded. Daṇḍin refers twice to the verse, occurring in the Mṛichchhakatikâ, लिम्पतीव तमोद्भानि &c. If the second reference stood alone, and if the verse had

not been identified, we might have been unable to say whether it was original or not. For Daṇḍin gives it there, without note or comment, as an instance of a stanza containing two or more figures of speech which are co-ordinate with each other, not subordinate, the one to the other. But he is able to do this only because he has already. (II, 226 ff.) referred to, and been at great pains to refute, the opinion of previous writers, that the verse in question consists of *upamās* only, and not, as Daṇḍin holds, of two *utprekshās* and one *upamā*. The passage need not be given at length here. I will only note that Daṇḍin first gives the two examples. (चेतनस्य and अचेतनस्य) required by his two-fold division. of *utprekshā*. He then goes on :

लिम्पतीव तमोद्धानि वर्पतीवाञ्जनं नमः । इतीदमपि भूयिष्ठमुत्प्रेक्षालक्षणाञ्चितम् ॥

This can only mean

“That (well-known) verse *too* लिम्पतीव तमोद्धानि is mostly* composed of *utprekshās*.”

---

* भूयिष्ठम्. Daṇḍin is referring to the fact that the verse has two *utprekshās* as against one *upamā*. Pischel's translation “in a high degree” and Böhtlingk's “durchaus” both seem to miss this point.

Böhtlingk takes the view I am urging against Pischel. But his argument that Daṇḍin would hardly have ascribed here a verse of his own to “a (certain) poet,” vv. 223, 225, and even to “a (certain) man” rests on a misconception of the terms so translated, कविना and पुंसा. They have nothing to do with an ascription of authorship, a sense in which the latter of the two would be unique. In the figure *utprekshā* some one must, by a quaint conceit, represent something as entirely different from what it really is. कविना “the (not a) poet,” and पुंसा “the man,” i. e. the speaker. Daṇḍin introduces the expressions to drive home the fact that in such verses इव is exactly equal to मन्वे and the like.

The occurrence in the Kâvyâdarśa of a verse which is taken from the Mṛichchhakaṭikâ is not, it should be observed in passing, without a significance of its own. It does not prove that Daṇḍin was the author of the play, on the contrary. But it does go to prove that Daṇḍin, who quotes the play, cannot be a very old writer. For the Mṛichchhakaṭikâ belongs to a period when people had begun to forget how to write good Sanskrit.

Dr. Bühler pointed out to me that Mr. Lewis Rice has, Inscriptions from Śravaṇa Belgola, p. 43, brought to light an important passage in which a verse from "Daṇḍin" in praise of a Jain writer Śrīvarddha-deva, author of a Chūḍâmaṇi, is quoted in an inscription which dates from the Śaka year 1050 = 1128 A. D.

य एव उपलोकितो दण्डिना

जज्ञोः कन्यां जटाप्रेण वमार परमेश्वरः ।

श्रीवर्द्धदेव संघत्से जिह्वाप्रेण सरस्वतीम् ॥

Mr. Rice would use this to help to settle Śrīvarddha's date, and that of various other authors and works that are in the inscription put before his time. "Daṇḍin is placed by the best authorities in the 6th century A. D. It follows that Śrīvarddha lived either at or before that period, and that the various authors mentioned above must be understood to have preceded him." It will be evident from what has been already written that these conclusions cannot stand. There is not a shred of evidence to show that Daṇḍin lived in the sixth century. On the con-

trary it is absolutely certain that he follows Bâṇa, who belongs to the early part of the seventh century; and it is, as I trust, I have shown, very probable that he is later than Vâmana, who belongs to the eighth. If the "Daṇḍin" of this inscription is our Daṇḍin, we are as likely in the end to get at his date through Śrīvarddha's as to be able to determine Śrīvarddha's from his. But I have to close these tentative remarks with the warning that the Daṇḍin of this inscription is probably not our author, but another writer of his name, who must be distinguished from him. I mean the author of the Mallikâmâruta, a play written in rivalry of Bhavabhûti's Mâlatimâdhava, which has been printed in Calcutta, and copies of which are in the India Office Library and British Museum. Burnell has wrongly given the name of the author of that book as Raṅganâtha. That was his father's name, and the line goes up through Śrīkrishṇa to Gokulanâtha. They belonged to the Tuṇḍîra country, a district near Conjeevaram. All these names, taken from the preface of the Mallikâmâruta, are against the idea that we are dealing here with the author of the Daśakumâracharita; and the style of the book in no way approaches that of our author. We must therefore hold that there were two Daṇḍins, and it seems likely that the Śravaṇa Belgola inscription refers to the younger and less famous one.

P. PETERSON.

ELPHINSTONE COLLEGE,
BOMBAY, 1st July, 1891.

PREFACE TO THE SECOND EDITION

(Parts I and II together.)

The present is a revised edition in one volume of Dandin's Daśakumâracharita. Part I, including the Pûrvapîthikâ and the first three Uchchhvâsas of the work proper was edited as No. X of the Bombay Sanskrit Series by the late Dr. G. Bühler, C.I. E., as far back as 1887; Part II, No. XLII including the remaining five Uchchhvâsas was issued by the late Dr. P. Peterson. M.A., in 1891. Since the text of both parts together does not make more than 145 pages, the present edition is issued in a single volume.

Considerable additions have been made to the notes, and the text has been collated with the more recent editions of the Nirṇayasâgara Press and also a South-Indian recension. The latter contains in several places better readings, which have been adopted.

In preparing this edition, I am much indebted to Pandit R. V. Krishnamâchârya, Mr. Ramanuja Iyengar, Pandit K. R. Chakravarti and Rao Saheb T. A. Gopinath Rao, M. A., for many valuable suggestions. My acknowledgments are also due to D. R. Bhandarkar, Esquire, M. A., Dr. S. K. Belvalkar and Dr. N. G. Sardesai, Manager, Oriental Books Supplying Agency, Poona, for their kindness in lending me such books as I required from time to time.

POONA.
31st December, 1917. }

G. J. AGASHE.

INTRODUCTION

We propose in the sequel to make an attempt to assess the literary merit of the Daśakumâracharita. It will suffice here to state that as a sample of prose composition it has enjoyed a unique popularity. It is difficult to account for this marked favour except on the ground of the paucity of prose works in Sanskrit.

2. Bâna's हर्षचरित and कदम्बरी and Subandhu's वासवदत्ता are well-known, but are rather much too hard for beginners.

Dhanapâla's तिलकमञ्जरी, Vâdîbhasinpha's गद्यचिन्तामणि and Abhinava-Bhaṭṭa Bâna's वीरनारायणचरितम्, though said to be extant, have not yet found a publisher. सद्यश्चरितचन्द्रिकाव्यस, तरङ्गवती and त्रैलोक्यसुन्दरी are known only by name, but have not yet been discovered.

3. Under these circumstances, the Daśakumâra-charita has been found handy for beginners at a stage intervening between the Pañchatantra or Hito-padeśa on the one hand, and advanced prose works like the Harshacharita and Kâdambarî on the other. This alone can account for the work being prescribed by the Universities of Calcutta and Bombay,

and for the issue of selections by the former and the publication of the complete work by the Bombay Educational Department. But this is only one of the reasons of the popularity of the work.

4. Appayya Dīkshita, the famous author of the *Kuvalayānanda* beguiled his leisure hours by writing an abridgment of the *Daśākumāracharita* and one *Gopinātha*, referred to later on, showed the same partiality to the work about the same time. Very recent times have also found an admirer of this Daṇḍin in Kavimalla Bhaṭṭa Harimalla of Jeypore, who in 1894 published, among other works, his abridgment of the *Pūrva-pīṭhikā* (दशकुमारदशा) in a small brochure entitled “*Jayapura-Pancharangam*.” It is possible that the very questionable taste with which Daṇḍin has dwelt on love scenes, the effrontery and nonchalance with which intrigues in the harem are avowed by the lovers and the utter callousness with which the advances of these princely suitors are encouraged by the ladies of the harem, all these apparently caught on the imagination of these latter-day Pandits and induced them to raise the author to the position of “a prince of poets” ! Unless we are prepared to own a degeneracy of taste in recent times, it is hard to justify the estimation in which the work seems to have been held.

THE PŪRVAPĪTHIKĀ

5. Dandin's own work, as now extant, has neither a beginning nor an end. The first is supplied by a Pūrvapīthikā or Introduction which is believed on very good grounds to be the work of some other hand, and the last by a supplement called "Śeṣha" which is known to be the work of a Deccan Pandit by name Chakrapāṇi Dīkshita. There is something suspicious even about the title of the work, since Dandin's Text gives only eight stories and not ten; the remaining two being supplied by the Pūrvapīthikā.

6. The Deccan College Manuscript Library contains another Pūrvapīthikā, No. 32, Coll. 1873-74. This is much more concise and consistent with the narrative in the text of Dandin's own work and is now for the first time published as an Appendix to this edition. This Pūrvapīthikā has the following colophon :—

भट्टनारायणकृतं पूर्ववृत्तान्तदर्शनम्

अप्राप्य दण्डिरचितं हरिश्चर्मा व्यलोलिखत् ॥

The first point worth noticing in this colophon is the position of the absolutive अप्राप्य, which can be construed either way, that is, either with भट्टनारायणकृतं पूर्ववृत्तान्तदर्शनम् or with the following expression दण्डिरचितम्. If अप्राप्य be taken with भट्टनारायणकृतम्, it would raise the presumption of this Pūrvapīthikā having been written

by Daṇḍin himself. But if a Pûrvapîṭhikâ was written by the author himself, the question naturally arises "why should Bhaṭṭa Nârâyana have attempted another?" Bâṇa's son completing his father's unfinished work is intelligible enough, but why should a stranger seek to fill up a gap left by another author? Professor Wilson ventures the conjecture that it "may be regarded as the work of one of the author's disciples," though he observes at the same time that "its general congruity with the acknowledged composition of Daṇḍin renders it not improbably his work." (p. 5, Introduction).

7. Even a cursory examination of the Pûrvapîṭhikâ is, however, sufficient to show that it is not the work of the author of the Daśakumâracharita.

Pûrvapîṭhikâ the work of some other hand. Professor Wilson himself admits that "it is less ambitiously written" and adds that "as the incidents related are in one or two cases, briefly repeated in the body of the work and with some contradictions, doubts have been started as to the accuracy of the attribution." (p. 5 Intro,) Further on at p. 22. in noticing a contradiction between an incident as related in the Pûrvapîṭhikâ and in the body of the main work, Professor Wilson remarks that "either the author has been nodding or the Introduction is the work of a different writer who has been heedless or forgetful of the narrative of his predecessor."

8. Professor Wilson has dismissed the subject of the inferiority of the Pûrvapîṭhikâ with the single remark that it is "less ambitiously written." But as a matter

The style inferior.

of fact, it lacks not only the grace and finish, but contains comparatively more unfelicitous and unmeaning compounds and greater transgressions of grammar and idiom than are to be found in the main work. There is, besides, an unevenness in style as between one Uchchhvâsa and another, the fifth reaching a high level of elegance and the first being the most crude—a circumstance which raises a suspicion of even this part of the work having proceeded from different hands.

9. The doubt about the identity of the authorship of these two parts of the work is confirmed by the repetitions and contradictions which disfigure the *Pûrvapîṭhikâ*. The description of the personal charms of Vasumatî on p. 2 and that of *Avantisundarî* on pp. 25 and 26 of the *Pûrvapîṭhikâ* are evidently faint copies of the word-picture of *Kalpa-Sundarî* (p. 74 of the text) in the story of *Upahâravarmâ*.

10. Besides the contradictions noted by Wilson (at p. 22 of his Introduction), we may note that there are omissions also which cause a deal of confusion. In para. 1 (p. 67. ll. 1-2), the daughter of *Upahâravarmâ*'s nurse speaks of certain overtures made to her by a forester (शूरा) and of her escape from that plight through the good offices of a follower of the King of *Mithilâ*, an incident of which there is no trace in the *Pûrvapîṭhikâ*.

11. As stated above, the *Pûrvapîthikâ* printed in the Appendix is (1) more concise and (2) more consistent with Daṇḍin's text, both in the order of narration and the nature of incident. The princes introduced to the reader in Bhaṭṭa Nārāyaṇa's work follow each other in the order of Daṇḍin's text, whereas the accepted *Pûrvapîthikâ* opens with the story of Upahâravarmâ in the place of Apahâravarmâ of the text. Bhaṭṭa Nārāyaṇa's Introduction begins with an account of Somaśarmâ, but the *Pûrvapîthikâ* ends with an account of the prince who bore the name of Somadatta.

Bhaṭṭa Nārāyaṇa gives in a few words the same story which is presented in greater detail in the *Pûrvapîthikâ*, which has been commonly accepted as the composition of Daṇḍin himself, but which would seem at best to have merely obtained his approval. If the two now brought together were carefully compared, it would appear as if some of the disciples of Daṇḍin, as hinted by Professor Wilson, filled in a sketch approved by the author and each one tried his hand according to his own fancy and literary ability, and it is possible that the longest and the one which in any degree made an approach in manner and diction to the composition of the Guru was finally accepted.

12. Without some such surmise, it is hard to account for the many discrepancies in detail which a comparison of the two cannot fail to disclose. For instance, we

Discrepancies.

find in Bhaṭṭa Nārāyaṇa's work Maṭisarmā for Sita-varmā among the King's ministers. So also we find Dharmapāla having only two sons assigned to him, viz., Kāmapāla and Sumitra; and Padmodbhava having three instead of two, Sumantra being transferred from Dharmapāla's line of descent. Again, the third minister Maṭisarmā has only two sons instead of three.

As the story proceeds, we have more minor differences in detail, such as the gift by Śiva of a spear (*śula*) instead of a mace (*gada*). In the story of Somadatta, Bhaṭṭa Nārāyaṇa speaks of the Brahmin (who presented the foundling) as wandering in the Daṇḍakā forest instead of on the bank of the Kāverī, hundreds of miles away in the South. So also in the same story we have the mention of Kulūta for Lāta. Similarly in the story of Pushpodbhava, the sage introducing the foundling is described by Bhaṭṭa Nārāyaṇa as merely sauntering on the sea-shore, instead of his being represented as returning from his ablutions in the Rāma-tīrtha, and in the course of the same story Bhaṭṭa Nārāyaṇa mentions only a Yavana-dvīpa instead of Kāla-yavana-dvīpa. These discrepancies in the matter of geographical places are important to show that the mention of places was more a matter of fancy than as resting on any degree of probability. The author of the *Pūrvapīṇhikā* never seems to have been troubled with any thought as to the plausibility of his stories; neither the distance

from the Vindhya's of the spots at which the foundlings were picked up, nor the fatigue of a long journey over hill and dale, nor the utter helpless and weak condition of the little babes being matters of any consequence.

13. The foundlings introduced in Bhaṭṭa Nārāyaṇa's narrative again follow exactly the order of Daṇḍin's story and the consistency of his brief introduction is clearly established by the circumstance that Pramati is described as the son of Kāmapāla by the Yakṣhīṇī Tārāvali in conformity to Daṇḍin's own statement in the Fifth Uchchhvāsa.

Bhaṭṭa Nārāyaṇa's
consistency.

Then again Bhaṭṭa Nārāyaṇa speaks of the recovery of Rājasiṃha's lost kingdom "through the favour of Vāmadeva." This statement is important, because it leaves no room for the *Śeṣha or Uttara-pīṭhikā*, referred to in para. 5 above. So also the story of Śāmba at p. 27 (ll. 18-24) is anticipated by Bhaṭṭa Nārāyaṇa, and Rajahansa is assured by a sage of Rājavāhana's elevation to paramount sovereignty after his captivity for two months. The *Purvapīṭhika* describes the marriage of Avantī-sundarī with Rājavāhana as being brought about by a magician, but Bhaṭṭa Nārāyaṇa says that the hero simply found an opportunity of entering the princess' apartment while the magician was exhibiting a thunder-storm.

Moreover the last two sentences of Bhaṭṭa Nārāyaṇa's Introductions often the abruptness of Daṇḍin's own narrative by the mention of a previous conversation between the lovers and the reference to a Śāstric injunction prescribing a description of the Universe as a means of winning over the affection of a young damsel.

14. It is difficult to say definitely who this Bhaṭṭa Nārāyaṇa was, unless we have incontrovertible evidence to fix the date of the composition of the Daśakumāracharita itself. The Bhaṭṭa Nārāyaṇa of the Venī-Saṃhāra seems to be altogether out of the question, since the pedantry and *penchant* for alliteration which distinguish every sentence of this Introduction are hardly in keeping with the style of the Venī-Saṃhāra. Aufrecht mentions 29 authors who bore that name. If not a contemporary, this Bhaṭṭa Nārāyaṇa must have lived at least very near Daṇḍin's own time.

15. Mention has already been made of the concluding part known as 'Śeṣha' the work of a Deccan Pandit by name Chakrapāṇi Dīkṣita, about whom nothing is known. Pandit R. V. Kṛṣṇamāchārya, a well-known Sanskrit scholar known as Abhinava-Bāṇa, speaks of a ninth Uchchhivāsa written by one Padmanābha and published at Madras. Professor Wilson mentions (P. 30 Intro.) a concluding chapter by one Gopīnātha, which the Professor seems to have examined and rejected as being "not of great interest." This Gopīnātha is mentioned by

Aufrecht as Gopinâtha Kavirâja and as the author of (1) कविवर्य (A. D. 1677.) and some other works. On the whole, we feel inclined to hold that the Pûrvapiṭhikâ is not the work of Daṇḍin.

Let us now proceed to a consideration of the work itself.

DAŚAKUMÂRACHARITA.

(A) INTERNAL EVIDENCE.

16. Who was Daṇḍin, the author of the Daśakumâracharita, is a very hard question to decide, and before we proceed to a discussion of the same, it is necessary to examine the internal evidence afforded by the work itself.

Such an examination of the work will help us in arriving at some solution of the question of authorship.

Since Daṇḍin, the author of the Kâvyâdarśa, has been assumed till now to be also the author of the Daśakumâracharita, we propose to conduct our examination of the Daśakumâracharita in the light of the precepts laid down in the Kâvyâdarśa itself. We propose to confine the test to the work proper, leaving out of consideration the Pûrvapiṭhikâ which most scholars concur in ascribing to other hands.

17. The author of the Kâvyâdarśa warns all aspirants to poetic fame against connivance at even the most trivial flaws in composition, and illustrates his meaning by comparing even a single fault

Internal evidence of the Daśakumâracharita.

The essential requisite of good composition.

to "a spot of white leprosy which mars the beauty of the whole person." तद्वत्तमपि नोपेक्ष्यं काव्ये दुष्टं वक्ष्यन् । स्याद्वत्तुः सुन्दरतमपि शिथिलैकेन दुर्भगम् ॥ Kâv. I. 7.

18. With such a general test of good composition before us, is it possible to defend such (A) ungrammatical forms as:—

Violation of Grammar and idiom

- (1) कुन्वयितुन् and आलिङ्गयितुम् p. 34-l. 7-8.
- (2) स्नेदम् p. 72-l. 8.
- (3) अलुखयिषत् p. 92-l. 8.
- (4) आह्लादिषत् p. 92-l. 9.
- (5) उपगूह्य p. 106-l. 8.
- (6) आचक्षिषि p. 128-l. 1
- (7) आस्वादयितुन् p. 133-l. 23.

or such (B) ungrammatical constructions as:—

- (1) एनननुरक्ता p. 35-l. 12.
- (2) अहमाचक्रमे p. 81-l. 19.
- (3) अहं सत्त्वजे p. 139-l. 24?

or (C) such irregular syntax as in the following sentences:—

- (1) भगवन्तं नरीचि वेशकृच्छ्रादुधयाय तेनास्मिन्त्वद्दर्शनमत्रगमितः p. 64-l. 6.
- (2) प्रियसखीं दिदृक्षुः प्रियंवदा वसुमती सह भर्त्रा पुष्पपुरमगन्तुः । p. 66-l. 8.
- (3) पुनरहमभिलिख्यान्नतः प्रतिकृतिरस्मत्प्रतिकृतिरुर्ध्वं नेया । p. 69-l. 11.
- (4) मधवतोपि भाग्यवन्तम् p. 88-l. 7.
- (5) साहसस्मि वो जननी p. 95-l. 4; नः सखी..... क्लृप्तेखा, plural for singular p. 123-l. 8.
- (6) उपसर्पयमिति प्राञ्जलिं परिष्वज्य गतासीत् । p. 96-l. 13.
- (7) यद्यस्मि पतिव्रता p. 140-l. 22. (Without some such word as वक्तव्यम् ?

or (D) such lapses in idiom as:—

- (1) अनिहितनामधेयः p. 103-l. 6.
- (2) परिवद्राज उज्जयिनीम् p. 116-l. 9?

or (E) such unfamiliar use of words as:—

- (1) त्वदन्वेद्यप्रसूते निव्रगणे p. 41-l. 1.
- (2) त्वया तु राजे प्रेषणीयम् p. 85-l. 22. for sending a message.
- (3) अथेदानीनत्र भवान् प्रविशतु p. 101-l. 5. for calling on a prince to begin his narrative.
- (4) चिच्छिन्नलतान् p. 121-l. 14.
- (5) कृषन्तक्षिप्त्वा p. 140-l. 8.

or (F) such misuse of words as:—

- (1) ब्राह्मणद्वयः p. 35-l. 12. as applied to a Kshatriya who pretended to be a Brahmin.
- (2) अस्तुत्र for 'there' p. 115-l. 1.
- (3) उत्तरे p. 117-l. 1 for 'after' without any word to govern.
- (4) जगदीश p. 127-l. 21. for "King of the country"?

We have culled these instances of bad grammar and faulty idiom only to show that an authority on Rhetoric to whom even trivial literary blemishes were like 'spots of white leprosy' could not possibly have sinned so grievously in his own composition, knowing that his own work would be cited by others against his own dicta.

19. Besides all the lapses we have cited above, there is one more specific departure from the precepts of the Kāvya-darśa. Though as a general

rule, Dandin insists upon perspicuity of style (प्रसादवत् &c. Kāv. I. 45) he considers "elaborateness of style"

Another departure
from the rules of the
Kāvya-darśa.

(ओजः) as the "soul of prose"

(ओजः समासभूयस्त्वमेतद्द्वयस्य जीवितम् I. 80).

Now, as a matter of fact, the Daśakumāracharita is much easier and decidedly less elaborate than even the Harshacharita. Except where describing the personal charms of a heroine or some particular pose as in Kandukāvati's dance (p. 104) or some weird or picturesque scene, he seldom uses long and unwieldy compounds.

Nor does it appear likely that the author of the Kāvya-darśa would have indulged in that literary *tour de force* of which the seventh Uchchhrvāsa is such a notable example. And what by the way can we say of the motive assigned for resorting to such literary acrobatics ?

20. Thus far in regard to the mere use of words
Bad taste. and expressions ; but a more flagrant transgression of the rules laid down in the Kāvya-darśa is to be found in the manner and matter and in the development of Rasa or Emotion.

The author of the Kāvya-darśa was a purist both in style and sentiment. To him perspicuity of diction was as dear as chastity of thought. His literary taste was as refined as our own and he would not tolerate such words as 'spitting' निट्यूतेर्द्वीर्णवान्तादि नान्वृत्तिव्यपाश्रयात् । अतिसुन्दरमन्यत्र ग्राम्यवक्त्रां विगाहते ॥ Kāv. I 95., much less describe one of his heroes as spitting after

chewing betel-leaf on a white-washed wall at the foot of the sofa on which he sees his love sleeping. (*Vide* Daśak. p. 63, ll. 6, 7). Though the spit is shown as making on the wall a likeness of a Chakravâka bird, the very idea of spitting did not evidently strike the author of the Daśakumâra-charita as vulgar, apart from such a thing being considered an affront to his lady-love.

21. The dicta of the Kâvyâdarśa in the matter of expurgating whatever savoured of indelicacy or vulgarity are such as will commend themselves to the most fastidious critic of the West. For instance, “the delectableness of every expression of thought”, says he “depends mainly on the absence of impropriety, whatever embellishments of style may be used to make the meaning attractive.” (कामं सर्वोप्यलङ्कारो रसमर्थे निषिञ्चतु । तथाप्यग्राम्यतैवैनं भारं वहति भूयसा ॥ Kâv. I. 62.) Not content with merely a general *caveat* against impropriety, he illustrates the above rule by condemning even such an apparently harmless sentence as “How dost thou, O Girl! not love me, who love thee ? ” (कन्ये कामयमानं मां न त्वं कामयसे कथम् । Kâv. I. 63.)

Even such a bald or blunt sentence is in his opinion “repellent.” (इति ग्राम्योयमर्थात्मा वैरस्याय प्रकल्पते) । *Ibid.* If we place side by side with this dictum the very offensive verse त्वामयमावद्धाञ्जलि &c., (p. 63-l. 4 Daśak.) can we in our heart of hearts believe that the same Daṇḍin who laid down the rule also composed such a lewd verse ?

The author of the Kāvya-darśa is stern in denouncing not only the general meaning of a passage, but even the use of a single indelicate word. For, says he, "there is vulgarity even in the use of a single word if it suggests anything improper (शब्देऽपि प्रत्यक्षत्वेन वा स्म्येतर्कितेनाह । Kāv. I. 65). " Even an innuendo or equivocation either by the trick of joining words or by implication was abhorrent to him " (यद्वैवाङ्मयः वा वाक्यार्थत्वेन वा पुनः । दुष्प्रतीतिद्वयं श्रान्द्यन् । Kāv. I. 66). If these canons of good taste were applied to the Daśa-kumāracharita how can we justify the many improper passages which disfigure the work? When these passages are carefully considered, the conviction grows upon one that Daṇḍin, so well known and so highly respected as an authority on Rhetoric, could not, without stultifying himself, have so far forgotten his own precepts as to violate in practice what he taught in theory.

22. If the diction and style and bad taste of the Dasakumāracharita give the lie direct to the teaching of the Kāvya-darśa, what can we say of

the subject-matter? Gambling.

Subject-matter.

burglary, murder, impersonation.

abduction and illicit love are jointly or severally the predominant incidents in every story and one is surely justified in asking oneself whether the author of the Kāvya-darśa meant these stories to be a practical illustration of his own precepts. A Kāvya in his opinion should have a good subject (सद्भाष्यम्) drawn from history or popular tale or from other

sources: it should depend upon the fruit of the four-fold objects of life and the hero should be both clever and noble: (इतिहासकथोद्भूतमितरद्वा सदाश्रयम् । चतुर्वर्गकलायत्तं चतुरोदारनायकम् । Kâvyâdarśa l. 15). Can we say that the stories of the Daśakumâracharita fulfil any one of these conditions ?

Besides all that we have urged above, a comparison of the Kâvyâdarśa and the Daśakumâracharita brings to light an instance which to us appears to be a clear indication of the non-identity of the authorship of these two works. In the second Parichchheda of the Kâvyâdarśa occurs the following verse:—

सहिष्ये विरहं नाय देह्यद्दयाञ्जनं मम ।

यदक्तेनैत्रां कन्दर्पः प्रहर्ता मां न पश्यति ॥ II. 15.

At page 105-ll. 18-19. (U. VI.) of the Daśakumâracharita we have the following sentences:—
अस्ति किञ्चिदञ्जनम् । अनया यदक्तेनैत्रया राजसूनुष्यस्थितो वानरीमिवैवा
द्रव्यति ।

It may be noted that the idea in both is the use of a collyrium. In the Kâvyâdarśa, the collyrium is described as making a person "invisible". The Daśakumâracharita carries the idea further and makes the collyrium to have the property of making the person using it "look like an ape." In the former, the idea is put elegantly and grammatically. In the latter the same is expressed clumsily and ungrammatically. If the author of the former work had also written the latter, would he have thus sinned both against grammar and perspicuity ?

23. This examination of the Daśakumâracharita with special reference to the Kâvyâdarśa, is to our mind sufficiently strong evidence of the improbability of both these works having proceeded from the same pen. Let us now see if the hypothesis we have attempted to raise can find any support, also from the plot and the general tenour of the work.

The author of Kâvyâdarśa is not probably the author of the Daśakumâracharita.

24. The plot consists of a number of tales loosely strung together with a single thread running through them all, viz., the acquisition of paramount sovereignty. The hero of each story is a friend of Râjavâhana and each one becomes by some means the *de facto* ruler of a separate kingdom. The means employed in each case are execrable, a violent death of the actual ruler and a clandestine marriage with the Queen or a Princess being the main incidents of each tale. As far as Daṇḍin's own narrative goes, the seven Kumâras who are Râjavâhana's friends and associates lay at the feet of their royal master their own rights as rulers, each one having, in the course of carving out his career, secured a princely spouse. They all unite in assisting Siṃhavarṃā, the King of Aṅga, against Chaṇḍavarṃā, Viceroy of the King of Malwa, and have the honour of meeting their royal master and the satisfaction of receiving his congratulations on their ingenuity and prowess.

25. We have in a previous section referred to the bad taste of the author in reference to the style and sentiment, but our attempt at estimating the literary merit of the work, would be one-sided and incomplete without an examination of its moral tone. Men and women may be wicked and an author may be permitted to paint them as they are in their true colours, but when an author stoops to justify what is immoral, he plays the part of an *advocatus diaboli* and cannot hope to escape censure. For instance, what can we say of an author who ferrets out or invents a story purporting to justify adultery and invokes the blessing of a deity on such unhallowed intercourse (p. 79, l. 9)? A mind that could conceive such a situation and a society that applauds such open advocacy of immorality are justly considered to be on the verge of degeneracy.

26. Prof. Wilson and Mark Collins seem to have attached some importance to the geography of the Daśakumâracharita. We have already referred to the mention of रामतीर्थ, कालयवन and कावेरी in the Pûrvapîṭhikâ. What weight can be attached to the geographical accuracy of the Pûrvapîṭhikâ, when one considers the description of the Kingdom of उज्जयिनी as सप्तसागरपर्यन्तं महीमण्डलम् (p. 22, ll. 5-6)? Mention is, indeed, made of no less than 18 different countries in the course of Daṇḍin's own narrative, but except in the case of the countries referred to in the Seventh and Eighth Uchchhvâsas, there is nothing to show that the author knew them familiarly. It

may be noted that the name कर्णिक as one of the countries mentioned in the south, though mentioned by Varâhamihira, is not found in later authorities.

27. Notwithstanding all we have said above, it must be conceded that there is a good deal to be said on the bright side, though it cannot redeem the grossness of the picture as a whole.

The style is generally fluent and the choice of words

The style. appropriate and sometimes very charming. Some of his sentences

such as (1) आर्याः रूपेणैव परिवृत्तो मनस्वभावः (p. 78, l. 9); (2) त्वमेवोन्मत्ता यानुन्मत्ता इत्युन्मत्ता मुक्त्वती (p. 64, l. 2.) &c. are very pithy and are justly admired.

The literary *tour de force* which, though not in keeping with the spirit of the Kâvyâdarśa, displays great skill and mastery of vocabulary.

Along with a plentiful vocabulary and skill in the use of words, the author no doubt possessed considerable imagination and his descriptions of sunrise on pp. 51 and 68 and sunset on pp. 46, 71 and 125 are worthy of praise. So also is the imagery with which he describes the strange apparition which met the gaze of Arthapâla when he was suddenly brought face to face with Maṇikarnikâ in the subterranean chamber, P. 88-89. In fact, it would appear that the author had in him all the making of a good poet but for his erotic tendency. He seems to have specially affected Vâtsyâyana's Kâmasûtra and the Kautiliyam. The former gave to his imagination a taint of sensualism and the latter warped his judgment of right and wrong.

The work on the whole contains evidence sufficient to point to some author other than Daṇḍin of the Kāvyaḍarśa and we shall now proceed to some other evidence in the same direction.

(B) EXTERNAL EVIDENCE.

28. Professor K. B. Pathak at p. 13 of the Introduction to his edition of Nṛpa-

The influence of the Kāvyaḍarśa discernible in the Kannad Kavirāja Marga.

tuṅga's Kavirāja-Mārga, a Kānaresē work on Alamkāra has shown that

six verses in Nṛpatuṅga's Kavirāja-Mārga are literal translations of corresponding verses of the Kāvyaḍarśa. We give below the name of each of the Alamkāras and the reference to both the Kānaresē work and the Sanskrit original side by side:—

	Alamkāra.	Kavirāja-Mārga.	Kāvyaḍarśa.
1	असाधारणोपमा ...	III. 77.	II. 37.
2	असंभवोपमा ...	III. 79.	II. 39.
3	अनुशयाक्षेप ...	III. 101.	II. 161.
4	विशेषोक्ति ...	III. 122.	II. 326.
5	हेतु ...	III. 165.	II. 247.
6	अतिशयोक्ति ...	III. 194.	II. 219.

After quoting these parallel passages Professor Pathak goes on to add (p. 19, Introduction) "that most of the verses in the Third Parichehheda of the Kāvīrāja-Mārga are either translations or adaptations from the Kāvīyadarśa." "Nor do we fail," continues he "to recognise his influence in other parts of the work." This is convincing evidence of Nṛpatuṅga's familiarity with the Kāvīyadarśa and the debt he owed to the author of the Sanskrit original.

29. What is more pertinent to our present inquiry is the question whether any trace of the Daśakumāracharita is found in Nṛpatuṅga's work. Prof. Pathak refers (p. 13) to Nṛpatuṅga's "extolling" Bāṇa's two works, Harshacharita and Kādambari, as masterpieces of Sanskrit prose. But there is absolutely no mention of the prose-work of a Sanskrit author from whom he has borrowed so much in his own work on Alamkāra. Is it possible that Nṛpatuṅga knew not the Daśakumāracharita or if he did, did he deliberately ignore it? Neither of the two inferences is, we think, justified. To us it appears more likely that the Daśakumāracharita was simply non-existent. This absence of any mention in Nṛpatuṅga's work should also suffice to dispose of the argument that this work was perhaps an earlier production.

30. Mr. M. A. Rāmānuja Iyengar, Kannada Translator, Mysore Educational Department, writing on 3rd July, 1914, says that "Nāgavarmā an equally good authority on Alamkāra of the 12th

Absence of mention
in the Kāvīrāja
Mārga.

No mention by
Nāgavarmā.

century makes mention of the name of Daṇḍin with Bhāmaha, Rudraṭa and Vâmana, the ancient and eminent authorities on Rhetoric"—a statement also testified to by Prof. Pathak (p. 17) but apparently there is no mention even in Nâgavarma's work of the Daśakumâracharita.

31. The evidence adduced till now is all of a negative character, but the Kannada language has happily preserved for us a clue to ascertaining approximately the time of this Daṇḍin. Mr. Râmânûja Iyengar already referred to states that there is a *châmpu* work in Kânarese called "Abhinava Daśakumâracharite." "The author is one Chaundarâja, probably living at the close of the thirteenth century. He has in the 17th verse of the First Âśvâsa said 'Daṇḍin* the King of poets composed in Sanskrit a work known as Daśakumâra-

* The work begins with the following verse :—

मौदलोळ् वण्डिकवीश्वरं दशकुमाराख्यचरित्रम् ।
पदार्पि संस्कृतभाषेयि रचित्सिद्धं धात्रीजनस्तोत्रसं ।
मद्वर्णं तदनां प्रसिद्धियवताराकारमं नटुवं ।
विहितं रंगदोळाडि तोरि तैरवि पेळवें सुकर्णाडविसु ॥ १ । १७

It ends thus :—

मदमुखगळे, दुर्व्यसनिगळे, निरंतर पापकर्मिग ।
ळगोदगिसिद्ध नास्तिकगें पु सिकगें करं पिशुनप्रियगें ध ।
मदराचियिल्लवर्गाखिल नीतिगळ् पेळलेकेव ।
पुंदे हृदयके पुण्यगति सज्जनसंगम विह्व दिपरोळ् ॥ १४ । २७
इहु निखिलबुधजनमनोवन्नज वनविवाकरकिरणप्रातिम-
प्रसन्न श्रीमदभंगविह्वलपदांभोज-मत्तमधुकर-मधुसूद-
ननंदन सरसकीवि-चौंडराज-विरचितमण्ण अभिनव-
दशकुमारचरितदोळ् ॥ --

charitam or 'the story of ten princes' to the admiration and pleasure of readers which I have displayed as a character in a drama would the original'."

32. Another great scholar, Pandit K. R. Chakravarti, Assistant Kannada Translator, Educational Department, Bangalore, speaks of a Telugu version of the Daśakumâracharita by a Telugu poet named Ketana, who assumed the name *अभिनवदण्डी*, presumably because he rendered the Sanskrit work of *दण्डी* into Telugu. He is also said to have flourished in the 13th century.*

33. Now the production of two different versions in two sister languages in two contiguous provinces at about the same time, that is, in the thirteenth century seems clearly to point to the composition of the Sanskrit original within about two centuries previous at the best. If therefore we assign this Daṇḍin, the author of the Daśakumâracharita to the eleventh century, we shall not be far from the mark.

34. The acceptance of some such date will also account for the absence of any notice of this work in Sanskrit works on Rhetoric up to the end of the eleventh century. The only reference in Sanskrit

References in Sanskrit works of a later date.

* Extract from the *Āndhra-Daśakumâracharitam*:

कोन्मेव शौरिमुनककुण्डित कीर्तिविलासनीन्दग,
यस्मिन् इण्डिचोपिन कयाकमनोपदेनं गुमातनोदग,
यस्मिन् बयमुवेरय नचितभावरसोदयाभि रामन्गुनह
रुगा वरकुमारचरित्र नुचन्दननिन् ।

Literature in the domain of Alamkāra that we have is to be found in the citation of the opening verse of the Pûrvapîṭhikâ (प्रस्तावना &c.) without any mention of the author's name in the Sarasvatî-Kaṇṭhâbharana. The verse is ascribed in the Sârâgadharma-paddhati and also in the Subhâshita-ratna-bhândâgâra to Daṇḍin but is not given under that author by Mr. Thomas in his Introduction to the Kavîndravacana-Samuccaya. It is quoted under Āśis as pointed out in our Note to p. 1, 11. If the verse is one of the class designated by the author of the History of Aryan Civilization as floating literature, it may possibly have been adopted as a benedictory verse at the beginning of the Pûrvapîṭhikâ as in the case of the Subhâshita-Prabandha of Bhoja. (*Vide* Note p. 1, 11.)

35. Another reference that we have been able to trace is contained in Taruṇa-Vâchaspati's commentary on Kāvyaâdarśa I. 28, where that author mentions the Daśakumâracharita as an example of *Prabandhas* which are included under the head of Ākhyânas. This Taruṇa-Vâchaspati is mentioned by Aufrecht as a writer on Alamkāra and Prof. Raṅgâchârya considers him an old commentator of some note. No other work by him is known. He seems to us from his style and his way of exposition to be a comparatively late writer.

One more reference that we have been able to trace is to be found in Pûrṇa-Sarasvatî's commentary on Kâlidâsa's Meghadûta I, 31 where in explaining the

word 'प्रार्थनाचतुष्टयः' Pūrṇa-Sarasvatī quotes त्रिहृवन्तं यत्राहोरात्रभित्तानिः कथानिः प्रत्यानीयन्तस्तत्पूरां नन्दयन् (Daśak. p. 38.1.2). This Pūrṇa-Sarasvatī is not mentioned by Aufrecht. There is no doubt that he is later than Mallinātha and Pandit R. V. Krishnamāchārīār, otherwise known as Abhinava-Bāṇa places him in the 17th century.

c There is also a reference of a very late date. Piṅgalārtha-Pradīpa of Sri Lakshminātha, noticed by Sir R. G. Bhandarkar at p. lxxiii in his Report on the Search of Sanskrit Mss. for the years 1887-1891, mentions a reference in that work to Daśakumāra-daśā under the head of *Varnavṛtti*. This निरुद्ध-प्रदीप was according to Dr. Kielhorn composed in A. D. 1601.

36. Such references as these, coupled with the circumstance already referred to, viz. that of the composition of abridgments of Daśakumāracharita by Appayya Dikshita, Gopīnātha Kavirāja and Bhaṭṭa Harimalla bespeak a comparatively late date for the composition of the Daśakumāracharita and support the internal evidence afforded by the text.

37. The Brihat-Kathā of Guṇādhya is, no doubt, the parent source from which many Sanskrit poets have drawn materials for their compositions: but the author of the Daśakumāracharita is generally believed, and that too with good reasons, to have drawn upon either the Brihat-Kathā-Maṇjari of Kshemendra or the

Indications of modernity in the Text itself

Kathâsarit-sâgara of Somadeva. The story of a boy passed off as a girl (p. 99), the story of Dhûminî (p. 108), that of Nitambavati (p. 115) and the so-called transformation described at p. 125 seem to be taken from either of these works as we have pointed out in the Notes. We are, however, inclined to hold that the latter work seems the more likely to have been used rather than the former, since there are many expressions, as we have pointed out in the Notes, which seem to have been borrowed directly from that work. Since the main incidents are common to both works, it is difficult to say definitely which work was used. We give below some of the incidents with references to both the works :—

The Bṛihat-Kathâ-Maṇjarî.

- (1) Three ministers and their sons Mañj. P. 36, V. 39.
- (2) A boy sage carrying a woman to a penance forest where she is delivered of a son, P. 37, V. 50.
- (3) Vindhya-Vâsinî bestowing a sword on a prince, P. 47, V. 25.
- (4) A prostitute's mother remonstrating with her daughter, P. 52, V. 87.
- (5) A magician preparing to offer a Princess as a victim to Chandikâ, P. 86, V. 218.
- (6) A wife in a previous birth, P. 107, V. 61.
- (7) Sons of the old ministers and companions of the Prince, P. 113, V. 132-134.
- (8) Vidyâdhara prophesying paramount sovereignty to the Prince, P. 116, V. 15.

(9) Aśokadatta snatching an anklet from off the foot of a woman, P. 126, V. 139.

(10) A prince pursuing a boar goes to the nether world and marries a princess who was in the power of the boar, P. 133, V. 224.

(11) A Bhikshukî employed in winning the affection of a woman, P. 192, V. 418.

(12) Sons of ministers raised to their father's offices, P. 204, V. 560-562.

(13) A ship wrecked on the coast of Ceylon, P. 212, V. 40.

(14) A Vidyâdhari cursed by a sage to birth as a mortal, P. 213, V. 50.

The above are instances of such hints as may have been borrowed from the Brihat-Kathâ-Mañjarî.

These hints of incidents could as well have been gleaned from the Kathâsaritsâgara. The following references to words and expressions, however, point to that work as the more likely source.

(1) भित्वा सुरङ्गां प्रविशत् तन्नाजनुतायहम् (Kathâ. P. 337. V. 54).

(2) अनीययत्स्वनांसाक्षैः P. 390-391, V. 6.

(3) छिन्नहस्तपादचतुष्टयम् Ibid V. 9.

(4) निवृत्तहस्तचरणौ Ibid V. 12.

(5) हेममत्ता and हेममृता दृष्टि P. 386, V. 28-30.

These are casual references; many more can be traced in either work. It is needless to multiply them, since the only point of such a search is to find out the source from which the incidents of the

different stories are drawn. The Brihat-Kathâ-Mañjarî as well as the Kathâsaritsâgara both belong to the end of the eleventh century and it is a matter of no great importance to determine which of the two works could have furnished the materials.

38. There is in the last section (p. 129, l. 11) a reference to the dynasty of Bhoja (भोजवंशभूषणम्) which being complimentary is taken by Prof. Wilson as some evidence of the age in which the Daśakumâracharita was probably written. Wilson doubts the genuineness of this concluding section on the very slender ground of a change of style, but concedes that "if the work be, as it stands, the composition of Daṇḍin, he must have flourished some time after Bhoja—not long however—and in the time of some of his descendants." To us this last section seems to be the most powerful part of the work and since it is meant to give a résumé of Kauṭilya's scheme of politics, the style naturally undergoes a change suited to the nature of the subject.

We feel some hesitation in accepting this reference as pointing definitely to the celebrated King of Dhârâ. What to us appears to be the clear meaning is a reference to the Bhoja dynasty, and since the rulers of Vidarbha have been known to belong to the Bhoja family, the poet has simply given a compliment to the last King as "an ornament to the Bhoja race." Mr. Mark Collins has indeed set up an elaborate plea to show that the Bhojas referred to here must be the Vâkâṭakas. Says Mark Collins (p. 36.

of the Geography of the Daśak.) "the use of the name Bhoja which both (Kâlidâsa and Daṇḍin) these authors apply to the rulers of this country (Vidarbha) finds an explanation if we assume that they wrote at a time when this dynasty was predominant in the South." Mr. Collins has, however, assumed that the author of the Kâvyâdârśa also wrote the Daśakumâracharita, a hypothesis which to us appears to be untenable from the internal evidence of the Daśakumâracharita itself and the other data which we have set out at some length in the preceding sections.

39. Prof. Wilson notices also two more indications of the comparative modernity of the work. Virûpakain the second Uchchhivâsa (p. 47) repents of having, out of disappointment in love, been a convert to Jainism and longs to return to the orthodox faith. He also notes an allusion to Nâstikas or unbelievers in the orthodox faith at p. 127, l. 17.

These two references appear to us to point to a time when Jainism was powerful enough to make converts.

Prof. Wilson also notices (p. 19, Introduction) the incident of the intention to defraud a Yavana merchant of the fair price of a valuable diamond. (p. 77, l. 18). The name of the Yavana merchant in the Bombay recension is Khaniti and it is possibly formed, as hinted in the notes, of the two words खान + इति (खानेति) which by a slight elongation of the Mâtrâ or mark over न so as to be joined to the per-

pendicular mâttrâ after त्र might have been copied to look as त्रनिति. If this was so, then Khâna would clearly be an Arabic or Persian name. In the Southern recension, the name of the Yavana trader is written as असमीति which might be अस्मि—इति. In either case, the reference is not to some Greek but to an Arabic or Persian name.

40. Another allusion to a Yavana trader is found in the Sixth Uchchhvâsa (p. 106, l. 24) where Mitra-gupta is picked up by a Yavana ship of which Râmeshu was the captain. Though the name cannot be connected with any Arabic or Persian name in familiar use, there is no doubt that he was a Persian, since there is a reference in the next sentence to watering a thousand grape-plants (p. 107, l. 1). The use of the word Yavana may, moreover, be noted, since according to Sir R. G. Bhandarkar "the Mahomedans were for some time after the conquest of the country by them called Śakas by some of the Sanskrit writers and the name Yavana to designate them came into more general use afterwards," (Report for the Search of Sanskrit Manuscripts for the years 1887-1891, p. lxxviii). Thus the word Yavana stands not for a Greek but for a Mahomedan.

41. In addition to these clear indications of modernity, there are casual references to the practices of a degenerate age, interspersed throughout the work. In line 17. p. 96, there is an account of a Brahmin watching a cock-fight. Such cock-fights were well known in Pâlnâd in the Krishna District.

Mr. Robert Sewell describes Nâyakurâla of Gurzâla witnessing a cock-fight (p. vii Appendix to Lists of Antiquities, Madras Vol. I.). At p. xxv. of the same Appendix, is described a male figure having a spear in one hand and a fighting cock in the other. The earliest date assigned to the "Pâlnâti Virulâ Bhâgavatam" from which the story is taken is 1080-1087 A. D. This reference to a cock-fight while indicating a late date incidentally also points to the Southern Presidency as the land of Daṇḍin's birth.

42. In line 21, p. 96 there is the use of the word उपहस्तिका, a bag of leather or cloth for holding betel-nut, etc., the ingredients of a ताम्बूल. The practice of habitually chewing betel-leaf is itself very modern and the use of a handy leather bag for carrying the same is still more modern, at least in the case of Brahmins.

43. So also the mention of चित्रास्तरण or variegated carpets (p. 92. l. 13) and काञ्चनकुङ्कुमकम्बल or saffron-coloured shawls of gold embroidery (p. 138. l. 21) and also the use of the word भिल्ल unknown to Amarasiṃha and which seems to have been first incorporated by Hemachandra, all these more or less bespeak a comparatively late date. Some well-known Sanskrit scholars see in the last two words of the last line of the opening verse of the Pûrvapîṭhikâ (विबुधदेविणां कालदण्डः) an allusion to the Mahomedan invasion of India.

44. There is, besides, as we have pointed out in our note on l. 23, p. 130 some indication, however slight, of the author's having taken his cue in the

harangue of Vihârabhadra from Kali's diatribe in the Naishadhîya, Canto xvii, 37-96. The author of the Naishadhîya flourished towards the end of the twelfth century and if it be admitted that the hint for Vihârabhadra's burlesque is taken from the Naishadhîya, this would be an additional ground for assigning the Daśakumâracharita even to the end of the twelfth century.

45. A friend urges that the composition of the Daśakumârâcharita could not be placed after the ninth century. because there is a mention at p. 110. l. 5 of कावेरीतीरपत्तनम्, the ancient capital of the Cholas, as in affluent circumstances (?). In the first place, there is nothing in the text to show that the town was then in a flourishing condition. Secondly, has not the author mentioned थावस्ती, वलभी, दामलिप्त and even कुसुमपुर itself? At best the mention of कावेरीतीरपत्तनम् might show his more intimate acquaintance with places in the Southern Presidency.

46. The same friend also lays some stress on the late marriage on which the story in the fifth Uchchhvâsa (p. 99, l. 9) turns. We have already shown that the story is borrowed from the Kathâsaritsâgara and cannot be taken as a reference to any usage of the author's age.

47. Among the many Sanskrit authors and poets who signallised their admiration of the Daśakumâracharita may be mentioned Uddanda Raṅganâtha, the author of the Mallikâ-Mârutâ, a Sanskrit drama professedly written after

The Mallikâ-Mârutâ possibly borrows incidents from the Daśakumârâcharita.

Bhavabhūti's *Mâlâtî-Mâdhava*. This drama has been ascribed by some to the author of the *Daśakumâra-charita*. There is, indeed, a parallelism in incidents which is well calculated to raise such a presumption and the following enumeration will interest the careful student of the *Daśakumâracharita*.

- (1) The plot of the drama is laid in Kusumapura.
- (2) Mâruta, the hero, received from his father the portrait of a lady which happened to resemble that of Mallikâ, the heroine.
- (3) While Mâruta is praying to the Goddess Gaurî for success in his suit, Mallikâ the heroine happens to drop from the hands of a demon directly into his arms.
- (4) Viśvâvasu, a celestial friend of Mâruta, personates Mallikâ and Kâlakaṇṭha, Mâruta's human friend, assumes the garb of Mandâkinî.
- (5) Kâlakaṇṭha disgusted with life prepares to throw himself from a precipice.
- (6)* A flamingo coursing through the sky drops a necklace which was no other than that worn by the heroine.
- (7) The daughter of Viśvâvasu is playing with balls before Gaurî.
- (8) Mâruta draws a portrait of his lady-love in the act of playing with balls.
- (9) A sage curses the hero and heroine to mortal birth.
- (10) The awakening of a strange consciousness of previous birth and past relations both in the hero and heroine.

48. These points of similarity and the taint of indecency from which the drama is not free (see especially v. 22 of Act viii, p. 244 Jibananda's Edition) must have suggested the ascription of the authorship of this drama to Daṇḍin. But an examination of the style of this drama is sufficient to disprove such identity of the authorship of these two works. The dialogues of the drama present much greater elaboration and consequently are much harder to understand than the simpler prose narrative of the Daśakumāracharita. The verse too is equally rugged, and whosoever reads the two works together cannot fail to be convinced of the groundlessness of the suggested common authorship of these two works. But even without the internal evidence above specified, we have sufficient and very full information supported by tradition among Southern Pandits about the life and times of Uddaṇḍa Raṅganātha, the author of the Mallikā-Māruta.

49. Rao Saheb T. A. Gopinātha Rao, M.A., Superintendent of Archæology, Tri-
Name and date of the author of the Mallikā-Māruta. vendram, says "Uddaṇḍa Śāstri was a native of the village called Lāṭapura on the bank of the Pālaru (Kshīranadī), a place near Kāñchīpura. He was the son of Bhaṭṭa Raṅganātha and Raṅgādevī and belonged to the Vādhūla Gotra and the Āpastamba Sūtra. Though born of a respectable family, the author was a poor man and had as a consequence to seek his fortune in the Āndhra, Karnāṭaka, Kalinga, Chola,

and Kerala countries. Finally, he attached himself to the Court of the Zamorin, Mâna-Vikrama of Calicut and there he wrote his Mallikâ-Mâruta. He was a contemporary of the author of Tantra-Samuchchaya who lived in the Kollaru era, year 602 (A. D. 1427).” Rao Saheb Gopinâtha Rao adds in a post-script that “many verses and sentiments are common between Kokila-Sandesa (another work of Uddaṇḍa) and the Mallikâ-Mâruta which should confirm the identity of the Authors of both.”

The same account is given in Sanskrit in No. 27 of Vol. VI of the Vijñâna Chintâmaṇi, the well-known Sanskrit Magazine conducted by Kerala Panditas.

50. Now that the time of the composition of the Mallikâ-Mâruta is definitely ascertained, we are justified in counting this Uddaṇḍa among the admirers of the Daśakumâracharita. In fact, it would appear that this Daṇḍin of the Daśakumâracharita whoever he was, jumped into popularity as soon as the Daśakumâracharita came to be known. Poets like Uddaṇḍa copied and incorporated incidents from his work. Commentators like Pûrṇa-Sarasvatî quoted passages from his work and scholars like Appayya Dîkshita charmed away their tedium by composing abridgments of his work.

51. We have in the foregoing paragraphs attempted to show that—
Summary.

(1) The internal evidence of language and subject-matter of the Daśakumâracharita is altogether inconsistent with the teaching of the Kâvyâdarśa

and the two works could not have been written by the same author.

(2) That the Daśakumâracharita was unknown up to the end of the ninth century.

(3) That adaptations of the Sanskrit original in Kanarese and Telugu Languages were produced in the thirteenth century.

(4) That Sanskrit writers later than the fifteenth century make references to the work or make abridgments of the same.

The cumulative effect of all these data is to point to the eleventh or twelfth century as the probable date of the composition of the Daśakumâracharita.

52. This naturally leads us to a consideration of the well-known couplet of

Meaning of Râjasekhara's couplet.

Râjasekhara ascribing three *Prabandhas* to Dandin. (त्रयो दण्डप्रबन्धाश्च

त्रिषु लोकेषु विश्रुताः).

In the first place, with all due deference to earlier writers on this subject, we demur to the meaning in which the word Prabandha seems to have been taken. A Prabandha is explained in the *Kalpadruma* as कान्यादिग्रन्थम्. In explaining the word प्रबन्धकल्पना (Amara, V. 6) Kshîrasvâmin says प्रबन्धस्य कल्पना कादम्बर्यादिरुत्पाद्यत्वात्. Thus according to Kshîrasvâmin, a Prabandha implies some exercise of the creative faculty. As instances of this special meaning of प्रबन्ध we may refer to the following:—

(1) अनुजिज्ञासार्थसम्बन्धः प्रबन्धो दुरुदाहरः Śisupâlavadha,
II. 73.

(2) भाससौमिल्लकविमिश्रादीनां प्रबन्धानतिक्रम्य *Malavikâgnimitra*.
Act I.

(3) प्रत्यक्षरश्लेषमयप्रपञ्चविन्यासवैदग्ध्यनिधिं प्रबन्धम् *Subandhu*.
But the following two quotations from the *Kâvyâdarśa* itself will be more convincing :—

(a) भाविकं तमिति प्राहुः प्रबन्धविषयं गुणम् (*Kâvyâ* II. 363).

(b) एकवाक्ये प्रबन्धे वा पूर्वापरपराहतम् (*Ibid.* IV. 8.)

But better still is the following verse ascribed to Râjasekhara himself in the *Sûkti-Muktâvali* (*vide* p. xi, v. 44 of Sir R. Bhandarkar's Report for 1887-91).

कालंजरपतिश्चक्रे भीमः पञ्चनाटकीम् ।

प्राप प्रबन्धराजत्वं तेषु स्वप्नदशाननम् ॥

It may be seen from this verse that Râjasekhara uses the word प्रबन्ध in the sense of "a poetic composition" and we have therefore the greatest hesitation in including the *Kâvyâdarśa*, professedly a scientific treatise, among the three works ascribed to Dandin.

It may also be remembered that Râjasekhara obviously intended to confer a sort of immortality on poets only, and not on Sanskrit authors generally ; for in that case he might have written on authors on Medicine, Astronomy, Rhetoric and other subjects as well. Works on these subjects occasionally present rare specimens of really poetic feeling. He might at least have mentioned the names of Bharata, Bhâmaha, Varâhamihira and a host of others but he has evidently done nothing of the kind. His memorial

verses in our humble opinion refer to poets alone and he would not have devoted a verse to Pāṇini, if the latter had not been credited with the authorship of the Jāmbavatijaya. In short, we feel inclined to hold that Rājasekbara had not the author of the Kāvyaṅdarśa in his mind—nor is that work a Prabandha in the sense in which the word is used in Poetics.

53. Nor is this surmise altogether groundless. The author of the Kāvyaṅdarśa begins his work with an explicit avowal of compiling his work after a close study and critical examination of the usages of earlier poets. (पूर्वशास्त्राणि संहृत्य प्रयोगानुपलब्धं च I. 2). Further on, he says that they have themselves laid down the rules for that species of composition (सूर्यः । वाचां विचित्रमार्गणां निबन्धुः क्रियाविधिम् I. 9) and have also shown the body and the ornaments of poems तैः शरीरं च काव्यानामलङ्काराश्च दर्शिताः I. 10). He makes no secret of his having borrowed his illustrations from earlier poets and actually uses the word कवीनाम् in I. 65, कविना in II. 223, 225, कवयो in IV. 32, कविकौशलान् in IV. 57, besides referring to poets as सूर्यः in I. 9, as सद्भिः in II. 56, as तद्विदाम् in II. 54. As an instance of the criticism to which he subjected the poetical concepts of preceding authors, it is sufficient to mention that he has bestowed no less than 8 consecutive verses (II, 226—233) on an examination of the famous verse लिप्यतीव तमोद्भानि which as far as our present knowledge goes seems first to have been used by Bhāsa in the first Act of

both his *नन्दन* and *नन्द* (See I. Ganapati Śastry's Introduction, p. xxiii). As specific instances of what Peterson has called reminiscences, we may add to the one from Bāṇa quoted by Peterson (*vide* p. 3, Preface) *इन्दोरिन्दोरदुति । कल कल करीरति* (Kāvyā. I. 45) which reminds one of Kālidāsa's *नलिननि हिमदीपककल करीरति* (Śakunt. Act I. 18). Similarly *यस्याः कुसुमश्यामि बौद्धाङ्गा तदासी । तद्विन्दे कथं त्वया हृदयकली विनाम्* (Kāvyā. II. 285) naturally recalls to one's memory the sweet moan of Aja in the Raghuvamśa *तवद्वल्लितेति मे नृदु हृदयं यदङ्गमिदम् । तद्विन्दे विरहिते कथं वद नानेन विनामधेरोहणम्* (Raghu. viii. 57). So also *प्रदानं हि कलं कृतं न तदाद्यः* (Kāvyā. II. 129) may have been suggested by Kālidāsa's *न प्रदानं ज्येष्ठदेवि कुसुमम्* (Śakunt. Act I). These are some striking instances of the usages of previous authors, but there are others in which the similarity in thought and expression is less obvious. For instances of this latter kind may be adduced the following:—*तस्मिन्ने गतः कलं-कृतान्धेनुं वृद्धम् । ततो विरति न वातुं गलगतं हि निष्कलम्* (Subhāshita-Ratna. p. 242 v. 60) which seems to have prompted Daṇḍin's *नवन्दितार्ककलतः कली गह्वरे गतः । ततो नान्धेनुयाणि वान्धुजमुद्धतः* (Kāvyā. II. 222). So also the Subhāshita *अन्य हृदय कलीयसुरेति न नूतनम् । न वेति कथयस्याः कलितं किमुतम्* (Subhāshita-Ratna. p. 271, 65) has a suspicious resemblance to Daṇḍin's *कलङ्कगलतिन्या हृदय-रुनिरतम् । सृजते वा न वेत्येवं कलितोऽप्येव कल्पते* (Kāvyā. II. 225). The verse *हृदये प्रेय कलं गतं न गतं नन्दम् । वैराग्यी नय कथं कथयन् कल्पति* (Kāvyā. II. 280) so graphically striking the key-note of the romantic love of Udayana and Vāsavadattā and so redolent of the sweetness of

Bhâsa, but not found in that author's स्वप्नवासवदत्तम्, has been traced to मद्रास by Premachandra Tarka-Vâgîśa, the learned Bengâli commentator of the Kâvyâdarśa. Taruna-Vâchaspatî, the commentator, however distinctly refers this verse to the love between Vatsa-râja and Avantî which was another name of Vâsava-dattâ (अत्र अवन्तीविषये वत्सराजस्य जाता रतिः.....पुनर्जीवन्त्या दृष्ट्या गुप्तिमानियमाना शृङ्गाररसतामापाद्यते p. 161, Raṅgâchârya's Edition). So also the verse निगृह्य केशेष्व्वाकृष्टा कृष्णा येनाग्रतो मम । सोऽयं दुःशासनः प्राप्तो लब्धः किं जीवति क्षणम् । (Kâvyâ. II. 282) though not found in the Veni-Samhâra, raises a presumption of some earlier drama in which Bhîma and Duḥśâsana are brought face to face. Such marked coincidences quite naturally lead to the surmise that wherever Daṇḍin could not actually quote the words, he resorted to the next best expedient of paraphrasing such verses as suited his purpose. Svapneśvarâchârya, the learned commentator of the Śaṇḍilya Sûtra has actually described the following couplet अद्य या मम गोविन्द जाता त्वयि गृहागते । कालेनैवा भवेत् प्रीतिस्तवैवागमनात्पुनः । (II. 276) as a प्रतिरूपा or paraphrase of Vidura's welcome to Śrîkrishṇa in the Mahâ-bhârata. (See Udyogaparva, 91, 29—30). The well-known Subhâshita सुखं जीवन्ति हरिणाः वनेष्वपरसेविनः (Kâvyâ. II. 341) is most probably a quotation, since Daṇḍin himself says in the next verse सेयमप्रस्तुतैवात्र मृगवृत्तिः प्रशस्यते । राजानुवर्तनक्लेशनिर्विण्णेन मनस्विना । (Kâvyâ. II. 342). The Subhâshita-Ratna-Bhândâgâra ascribes the verse एकत्रको रथो यन्ता etc. (Kâvyâ. II. 328) to a poet by name Argata about whom nothing is known. If all the poetical literature which Daṇḍin had before

him, were available to us, we might possibly have been able to trace many more verses which formed the basis of his observations, but the few that we have cited above are sufficient to show that he made no claim to originality, but as premised by him at the outset (I. 2) studied the poetical usages of earlier authors. We have laboured this point somewhat only to show that Daṇḍin in composing the *Kāvyādarśa* drew more upon other writers than upon his own imagination. We do not deny that he must have possessed considerable poetical talent and must have been able to write very elegant verse, but what man of real literary culture, especially a literary critic, is not able to do this? But just as a few drops of rain do not make the rainy season, the occasional writing of a few verses cannot surely entitle one to the high distinction of a poet. The colophon at the end of the work rightly describes the author as *आचार्यदर्श* an appellation which all subsequent writers have confirmed by tradition to distinguish him from his name-sake the poet.

54. The question of the non-identity of the authorship of the *Daśakumāra-charita* and the *Kāvyādarśa* cannot be finally set at rest until the age of the latter is even approximately settled. We propose, therefore, to see if the contents of the *Kāvyādarśa* itself can furnish a clue in this direction.

The *Kāvyādarśa* contains in the following verse a distinct reference to the *Setubandha* :—

महाराष्ट्राश्रयां भाषां प्रकृष्टं प्राकृतं विदुः ।

सागरः सूक्तिरत्नानां सेतुबन्धादि यन्मयम् ॥ (I. 34).

Pravarasena, the author of the *Setubandha*, is placed by all authorities, not later than the fifth century A. D. Assuming this as the *terminus ad quem*, let us see how far further we can push our enquiry. The reminiscence from Bâṇa quoted by Peterson appears to us to be very convincing, but even if we ignore it, there are indications here and there which by cumulation furnish pretty sure ground for pursuing our enquiry. In giving an illustration of the *Saṅkhyâta* variety of *Prahelikâ*, the author has given us the following verse:—

नासिक्त्रयमध्या परितश्चातुर्वर्ण्यविमूषिता ।

अस्ति काचित्पुरी यस्यामष्टवर्णाद्व्या नृपाः ॥ (III. 114).

The commentator identifies the town as काञ्ची, which is made up of four alphabets having a nasal in the centre and adds in reference to the kings of that town काञ्चीनगर्या पल्लवा नाम क्षितिपतयः सन्तीति विषक्षितार्थस्य चतु-
रष्टवर्णशब्दाभ्यां सङ्ख्यावाचिभ्यां व्यामोहकरत्वात्सङ्ख्यातत्त्वम् । If the commentator is right in this identification, we have a clear hint that the author lived in the times of the Pallavas who ruled over Kâñchî, till about the middle of the eighth century A. D. If we piece this reference to another to a king by name Râjavarman* (II. 279) we obtain a clue to fixing—

* Prof. Raṅgâchârya reads रातवर्मन् though he has also given राजवर्मन् the reading of most other Mss. Since no king of the Pallava dynasty is known to have borne that name, we have adopted the reading राजवर्मन् as the correct one.

however approximately, the age of the Kāvyaḍarśa. This Rājavarman is possibly the Rājasimha who has been identified by Dr. Fleet with Narasimhavarman II (*vide* p. 330 of Fleet's ' Dynasties of the Kanarese kings '). This King was a devout Śaiva and is known to have built many temples in honour of Śiva and the praise which Daṇḍin has put into the mouth of that king in verse II. 278, comes very appropriately from the lips of such a devoted worshipper.

There is a widely believed tradition that the Kāvyaḍarśa was written by Daṇḍin to serve as a text book for his royal pupil. The word पश्य in the 2nd Pers. Sing. occurring in I. 5 and II. 172, lends support to the tradition of the author's having compiled the work for a single pupil, but the additional circumstance that the pupil's attention is pointedly drawn to the " reflection in the mirror of literature of the glory of former kings " (आदिराज्यशो-विम्बमादर्शं प्राप्य वाङ्मयम् । तेषामसन्निधानेऽपि न त्वयं पश्य नश्यति I. 5) seems clearly to confirm the tradition of a royal pupil. Now, Mahendravarman, the son and successor of Narasimhavarman II, already referred to, is known as the author of a Sanskrit burlesque called मत्तविलासप्रदसनम् and it is quite possible that this Mahendravarman was the princely pupil for whom Daṇḍin wrote his work. Narasimhavarman II was the son and successor of Parameśvaravarman I who is placed between A. D. 655 and 680. Consequently Narasimhavarman must have ruled over Kāñchi

about the very end of the seventh century and if all that we have urged above is accepted. Dandin would seem to have flourished in the latter half of the seventh century.

We proceed now to adduce tentatively a piece of collateral evidence which points the same way. We confess that it is not quite convincing, but if future research supplies the links which at this date are missing, the hint we are offering with some misgiving might perhaps be the most conclusive evidence in regard to the age of the author of the *Kâvyâdarśa*. This evidence is suggested by the last quarter of the first verse of the *Kâvyâdarśa*, which describes *Sarasvatî*, the Goddess of Learning, as "all white." (सर्वशुक्ल सरस्वती). Now a *Karnâṭaka* poetess, named variously as *Vidyâ*, *Vidyakâ*, *Vijjâ* or *Vijjakâ* (*See Thomas' 'Kavindra.'* p. 106) seems to have assumed, the sobriquet of *Sarasvatî* and the claim seems to have been admitted by such an authority as *Râjasekhara*, who, according to the *Sûkti-muktâvali*, the *Subhâshita-Hârâvali* and the *Śaraṅgadharapaddhati* extolled this poetess as सरस्वतीव कर्णाटी विजयाङ्गा जयत्यसौ । या वैदर्भगिरां वासः कालिदासादनन्तरम् । *Pandit Durgâprāsâda* and *Parab* in their Sanskrit preface to the *Karpûramanjari* also venture the guess that the verse:—

एकमूत्रलिनात्ततश्च पुलिनाद्वल्मीकतश्चापरस्ते सर्वे कवयो भवन्ति गुरवस्तेभ्यो नमस्तुर्महे । अर्वाञ्चो यदि गद्यपद्यरचनैश्चेतश्चमत्कुर्वते तेषां सूक्तिं ददामि वामचरणं कर्णाटराजप्रिया ॥

The last line is important, since it shows the egotism which led *विज्जका* to assume the name of

Sarasvatî. If Durgâprasâda's guess is right, we can very well account for the following verse as coming according to the Śāraṅgadhara-paddhati and the Subhâshita-Hârâvali, from the lips of Vijjakâ herself:

नीलोत्पलदलद्वयामां विज्जकां मामजानता ।

वृथैव दण्डिना प्रोक्तं सर्वशुक्ला सरस्वती ॥

The pleasant banter implied in the couplet has a point* only when there was a chance of their meeting each other during their life-time. This means that at some time or other they were contemporaries. The high praise which Râjasekhara, no mean judge of poetical merit, has bestowed upon the poetess inclines us to hold that the verse was uttered by

---

* A friend has brought to my notice the reading विज्जकां माम् for विज्जकां माम्, which would imply that the gibe was uttered not by the poetess herself, but by some other person. Even if this reading is admitted, it is necessary to concede that there was a possibility of Daṇḍin's personal knowledge of the poetess' complexion having preceded in time his description of Sarasvatî as "all white". Daṇḍin could surely not have dreamed of a poetess being born after him, who would claim to be an incarnation of the Goddess of Learning. A note to p. 53 of the Kāvya-Mimāṃsâ of Râjasekhara (See p. 10 of the Notes) ascribes the following reading of the verse to Râjasekhara himself,

नीलोत्पलदलद्वयामां विज्जकां तामजानता ।

वृथैव दण्डिनाप्युक्तं सर्वशुक्ला सरस्वती ॥

But this ascription seems to be erroneous, since in the whole of the Kāvya-Mimāṃsâ, there is not a single reference to the Kāvya-darśa. In Dr. Bhandarkar's Report for the years 1887—1890-91 the verse is given as anonymous (*vide* p. xii). According to Mr. Thomas also, the verse is given as anonymous in the Sûkti-ratnâvali.

Vijjakâ herself and if we could ascertain her age, we should be in a position to settle, however approximately, the date of the Kâvyâdarśa.

We have seen that Râjasekhara has described the poetess as a कर्णाटी and she calls herself the beloved wife of a king of Karnâṭaka. Who was this king of Karnâṭaka is the next question to decide. As far as research has gone hitherto, only one Vijayâ has been traced as a queen of Karnâṭaka. She is mentioned as Vijaya-Bhaṭṭarikâ in the Nerur and Kochre grants (*vide* 'Ind. Ant.,' Vol. VII., p. 163, and Vol. VIII., p. 44). She was the queen of Chandrâditya, eldest son of Pulakeshi II., the conqueror of Harsha. The date of the grants is Śake 581, that is. A. D. 659. We own to some misgiving in accepting without great reserve this queen as the poetess, since the epithet कलिकालप्रतिपन्नमूला applied to her in the grants cannot be taken to imply that she was a poetess. This is undoubtedly a serious flaw, but her date is so near that of the Pallava King Râjavarmâ, and if Durgâprasâda's conjecture is right, her description of herself as a queen and the proud distinction which Râjasekhara conferred upon her as the abode after Kâlidâsa of utterances in the Vaidarbhî style, and also as Sarasvatî, tempt us to identify this Vijayâ as the one who indulged in that light pleasantry in reference to Daṇḍin's description of Sarasvatî. We offer the hint for what it is worth in the hope that future research might possibly supply the links wanting in this line of enquiry. Is it possible that Viśâkhaḍatta, the author of the Mudrârâkshasa, who lived according

to Telang "in the early part of the eighth century" had this Vijayâ in his mind in writing the third line of the Nândî to that drama?

It may be seen that all the three lines of investigation, *viz.* (1) the reminiscences from former poets, (2) the reference to Kâñchî and the Pallava King Râjavarmâ, and (3) the reference by Vijayâ, converge and point towards the close of the seventh or the beginning of the eighth century as the age of Daṇḍin, the author of the Kâvyâdarśa.

55. Rao Saheb T. A. Gopinatha Rao has suggested another piece of evidence in support of the same conclusion and we proceed to give it in his own words. "I might call your attention to the mention of Daṇḍin as a contemporary of the Jain teacher Śrīvardhadeva whose name preceded that of Akalaṅka only by one generation in an inscription dated the 12th century A. D. ('Ep. Ind.,' Vol. III., p. 200). Akalaṅka, again, was a contemporary of Sâhasatunga; and I have found this latter title held by the Râshtrakûṭa Dantidurga (Dantivarma II.) of about the middle of the eighth century, in a Telugu record from the Cuddapah District. Consequently it looks as if Daṇḍin the great rhetorician—if at all he is identical with the Daṇḍin mentioned in the Jain inscription above referred to—must have lived roughly in the beginning of the eighth or in the last quarter of the seventh century."

56. A study of the Kâvyâdarśa seems to show that the author was a Southerner. In illustrating

his canon on देशविरोध or contradiction in location. he refers to Kalingas, Cholas and the banks of the Kauveri. He has also a reference to the Jainas (*vide* III. 46) which seems to show that that sect had just begun to lose ground. His particular reference to Kâñchî is well-known.

57. Let us now proceed to the consideration of a subject which also arises out of the Kāvyaâdarśa. Are the verses composed by Daṇḍin in illustrating his literary canons sufficient to entitle him to be recognised not only as a great poet, but as the rival of Kâlidâsa? Mr. Thomas has verified only 16 verses cited in the Śāraṅgadharapaddhati, and some more can be traced in the Subhâshitaratnabhāṇḍâgâra. but the five citations from the Śrīṅgâratilaka, the Sadukti-Karṇāmṛita, Subhâshitamuktâvali and the Padyavenî, which Mr. Thomas has verified, are sufficient to justify an inference that there must have been a poet by name Daṇḍin. Tradition abounds with stories of the poetical contests between Daṇḍin and Kâlidâsa, and the verse वनिताकरतामरस° verified by Mr. Thomas is supposed to be Daṇḍin's *extempore* rejoinder to Kâlidâsa's एकोपि त्रय इव भाति कन्दुकोयम्. This tradition of the contemporaneity of Daṇḍin and Kâlidâsa is supported by the following verse ascribed to Kâlidâsa in the Subhâshita-Hârâvali and in the Subhâshita Ratnâkara—

जाते जगति वान्मीकौ कविरित्यभिधाभवत् ।

कवी इति ततो व्यासे कवयस्त्वयि दण्डिनि ॥

When we consider that this volume of tradition has not only been handed down by generations, but

has left clear traces in anthologies of a substratum of fact, we feel bound to concede that there was surely a poet by name Daṇḍin, whose works have been lost to us. It is possible that the three works referred to by Râjasekhara must have been written by this Daṇḍin. An oft-quoted but still unverified verse picking out the peculiar excellence of the four poets who have written Mahākâvyas gives the palm to Daṇḍin for felicity of expression.* Are we to find this felicity in the verses of the Kâvyâdarśa? If prose works are meant, are not Bâṇa's works superior to the Daśakumâracharita? The three other poets named in the verse are Kâlidâsa, Bhâravi and Mâgha, who have left us long metrical compositions. Is it possible that a writer of prose fiction is bracketed along with these three shining luminaries in the firmament of Sanskrit verse? All these considerations incline us to the belief that there must have been a poet by name Daṇḍin, the author of the Prabandhas.

58. Who then was this Daṇḍin, the author of the

Daṇḍin of the Daśa-
kumâracharita.

Daśakumâracharita? All research has failed till now to give us any clue to obtaining a satis-

factory answer and fully 70 years after Prof. Wilson first edited the work, we have nothing better than a series of conjectures even about the name.

Prof. Wilson conjectured that this author was "a Daṇḍin" "who amused his leisure with inventing

* दण्डना कालिदासस्य भारवेर्यगौरवम् ।

दण्डिनः पञ्चलान्दित्यं नायं सन्ति त्रयो गुणाः ॥

the stories in question, however inconsistent with his religious meditations" (p. 4, Intro.). Some well-known Pandits in Southern India who have kindly favoured us with their views concur in this conjecture and Pandit Krishṇamâchariar advances another conjecture that the author had the sobriquet given him in a spirit of banter by his contemporaries. Pandit Chakravarti on the other hand considers him a Sannyâsin whose cravings for the delights of sense outlived his assumption of the yellow garb. Others again think that he was an impostor who like Chatterton in English Literature attempted to pass off his own work under a revered name.

All that we can glean from the *Daśakumâra-charita* itself is that he was very probably a native of Southern India. In his references to Kalinga and Ândhra, his language and style are specially felicitous. The story of Gominî in the sixth Uchchhvâsa is so realistic in all details and gives such a minute description of economic house-keeping in Southern India that it is found unchanged even at this date. The reference to cock-fights already cited is another evidence of the poet having been a Southerner.

59. To conclude, we have attempted to show by internal and external evidence that the author of the *Daśakumâra-charita* could not be placed earlier than Râjasekhara and consequently this Daṇḍin could not be in his mind when he wrote his verse on Daṇḍin.

60. Many ingenious suggestions have been put forward as to the three works of Daṇḍin, on the assumption that the *Daśakumâra-charita* [was also

written by him. Some have suggested a छन्दोविचिति but that is a very common name for a work on Prosody. For, we read even in Āpastamba—छन्दः क्लृप्ते व्याकरणं निरुक्तं शिला छन्दोविचितिरिति (प्र. २, ख. ४, सू. ११) also छन्दोविचितिरिव मालिनीतनाथा (p. 135, Vāsavadattā, Vāṇivilāsa Series), छन्दोविचितिकलाकामशास्त्रदण्डनीतिपूर्वा विद्या (Vāmana, Kāvya-lamkāra III. 3, and again in the same छन्दोविचितेष्टतसंज्ञ-च्छेदः III. 6). Even Varāhamihira has said विपुलानपि बुद्ध्या छन्दोविचितिम्. The commentator of Kāvya-darśa says in his gloss छन्दोविचित्यामिति...छन्दोविचित्यां पिङ्गलनाम्ने दर्शितः (Kāvya-darśa, p. 10, Raṅgāchārya's edition).

As the third work, others have suggested a कलापरिच्छेद by Daṇḍin. The commentator above referred to says, however, काव्यादर्शस्य कश्चिदन्योपि परिच्छेदोस्तीत्याहुः । तत्र कलन्तुः पठिद्रेष्टव्यं (p. 282, Kāvya-darśa). A chapter on कला does not seem to be improbable, since even Vāmana in the above Sūtra makes a reference to कला.

But all this search appears to be needless, since as we have attempted to show it is all on the wrong track. It is to trace the three works of the Poet Daṇḍin that our researches must be directed.

61. As to the verse cited in the Śravaṇa Belgola Inscription referred to in Dr. Peterson's Preface, it is possible that it may have been written by the author of the Kāvya-darśa, since Mr. T. A. Gopinatha Rao has expressed the opinion that Śrivarḍha-deva, the Jain poet to whom the panegyric refers, lived about the end of the seventh or the early part of the eighth century.

62. Bhāsa was till recently nothing more than a mere name. Let us hope that some fortunate

explorer like Gaṇapati Śāstri will at no distant date light upon the lost works of Daṇḍin and satisfy the curiosity of the Sanskrit-loving world as regards the three works of Daṇḍin, "well-known in all three worlds."

The late Dr. Peterson has noticed in his edition of the Subhāshitāvali no less than 350 poets. Mr. Thomas has given references in the Introduction to the Kavindra-Vacana-samuccaya to 109 poets, besides only naming 66 more. Rājasekhara's memorial verses which record the names of different poets, mention only 37 poets, of whom the works of only 6, *viz.* कालिदास, कुमारदास, बाण, भारवि, माघ and भट्ट have seen the light of day. The works of the rest are either entirely lost or lie buried in obscurity. However much the lover of Sanskrit poetry may regret the inaccessibility of such a treasure, he must console himself with the hope that time will restore these precious gems. It is no wonder that Daṇḍin shares the fate of so many of his compeers.

63. All that we have attempted to do in this rather lengthy introduction is to bring together what material we could find to dissociate the Daśakumāracharita from the name of Ācharya Daṇḍin, the author of the Kāvyaadarśa. Much, however, remains to be done to clear the mist that hangs about the name of Daṇḍin. Was there a poet of the name of Daṇḍin, distinct from Ācharya Daṇḍin, the author of the Kāvyaadarśa? If there was one, was he a contemporary of Kālidāsa as the

Conclusion.

S. Hārāvali and the S. Ratnākara seem to suggest in the verse जते जगति बालीकौ, etc. (see para 57)? Or was the author of the Kāvya-darśa also the poet referred to by Rājasekhara in his famous couplet? If he was identical, what are the three Prabandhas "well-known in the three worlds"? Gaṅgā-devī, the famous poetess queen of Vijayānagar who wrote the Madhurā-Vijayam in celebration of her husband's conquest, seems to take the author of the Kāvya-darśa as the poet Daṇḍin, since in the course of her panegyric on earlier poets, she expressly prefixes the epithet आचार्य to Daṇḍin's name in the following verse :—आचार्य दण्डिनो वाचस्पत्यनन्दवृद्धदेवदास् । etc. (I. 03). We cannot see our way to reconcile this ascription with the absence of all reference to the Kāvya-darśa in the Kāvya-Mimāṃsā, also ascribed to Rājasekhara. The last work is professedly a work on Poetics and it is a matter of surprise that there is absolutely no mention of the Kāvya-darśa at least in the recently published part of that work. Or was this Rājasekhara quite a different person from the one who wrote the memorial verses on poets? If in the course of future research the poet Daṇḍin is found to be distinct from Āchārya Daṇḍin of the Kāvya-darśa as also from his name-sake, the author of the Daśa-kumāracharita, we shall have to concede that there were three Daṇḍins, as Rājasekhara himself is credited with the supposition of three Kālidāsas (कालिदासैः कालिदासैः कालिदासैः कालिदासैः कालिदासैः (S. Hārāvali). These are some of the questions that must await further research.

॥ अथ दशकुमारचरिते पूर्वपीठिका ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥

ब्रह्माण्डच्छन्दः शतधृतिभवनाम्भोरुहो नालदण्डः

क्षोणीनौकृपदण्डः क्षरदमरसरित्पाटिकाकेतुदण्डः ।

ज्योतिश्चक्राक्षदण्डस्त्रिभुवनविजयस्तम्भदण्डोद्धिदण्डः

5 श्रेयस्त्रैविक्रमस्ते वितरतु विबुधद्वेषिणां कालदण्डः ॥

अस्ति समस्तनगरीनिकषायमाणा शश्वदगण्यपण्यविस्तारित-
मणिगणादिवस्तुजातव्याख्यातरत्नाकरमाहात्म्या मगधदेशशेखरीभूता
पुष्पपुरी नाम नगरी । तत्र वीरभट्टपटलोत्तरङ्गतुरङ्गकुञ्जरमकर-
भीषणसकलरिपुगणकटकजलनिधिमथनमन्दरायमाणसमुद्दण्डभुजदण्डः
10 पुरन्दरपुराङ्गणवनविहरणपरायणर्गावर्णतरुणगणिकागणजेगीयमानया-
तिमानया शरदिन्दुकुन्दघनसारनीहारहारमृणालमरालसुरगजनीर-
क्षीरगिरिशिखरकैलासकाशवीकाशमूर्त्या रचितदिगन्तरालपूर्त्या
कीर्त्याभितः सुरभितः स्वर्लोकाशिखरोरुचिररत्नरत्नाकरवेलामेखला-
वलयितधरणीरमणीसौभाग्यभोगभाग्यवाननवरतयागदक्षिणारक्षिताशिष्ट-
15 विशिष्टविद्यासंभारभासुरभूसुरनिकरो विरचितारातिसन्तापेन प्रतापेन
सतततुलितवियन्मध्यहंसो राजहंसो नाम घनदर्पकन्दर्पसौन्दर्यसौन्दर्य-

1. श्रीं वंदे N.— 7. जात° om. N.— 9. समुद्दण्डोद्धिदण्डमण्डनः । M.—

12. परिचितदिग° N.— 13. मेखलायित° N.

1 [D. K.]

- हृद्यनिरवद्यरूपो भूपो वभूव । तस्य वसुमती नाम वसुमतीव
लीलावतीकुलशेखरमणी रमणी वभूव । रोषणेक्षणेन निटिलेक्षणेन
भस्मीकृतचेतने मकरकेतने तदा भयेनानवद्या वनितेति मत्वा तस्य
रोलम्बावली केशजालं प्रेमाकरो रजनीकरो विजितारविन्दं वदनं
५ जयध्वजायमानो मीनो जायायुतोक्षियुगलं सकलसैनिकाङ्गवीरो मलय-
समीरो निःश्वासः पथिकहङ्गलनकरवालः प्रवालश्चाधरविम्बं जयशङ्खो
बन्धुरा लावण्यधरा कन्धरा पूर्णकुम्भौ चक्रवाकानुकारौ पयोधरौ
ज्यायमाने ध्रुकुटी मर्दवासमाने विसलते च बाहू ईषत्फुल्ललीलावतंस-
कह्लारकोरको गङ्गावर्तसनाभिर्नाभिर्दूरीकृतयोगिमनोरथो जैत्ररथोति-
१० वनं जवनं जयस्तम्भभूते सौन्दर्यभूते विम्रितयतिजनारम्भे रम्भे
त्रोर्युगमातपवसहस्रपन्नं पादद्वयमस्त्वभूतानि प्रसूनानि तानीतराण्य-
ङ्गानि च समभूवान्निव । विजितानरपुरे पुष्पपुरे निवसता सानन्तभोग-
लालिता वसुमती वसुमतीव मगधराजेन यथालुखमन्वभावि ।
तस्य राज्ञः परमविधेया धर्मपालपद्मोद्भवसितवर्मनामधेया धीरधिपणा-
१५ वधीरितविविधाचार्यविचार्यकार्यसाहित्याः कुलामात्यास्त्वयोभूवन् ।
तेषां सितवर्मणः सुनतिसत्यवर्माणौ धर्मपालस्य सुमन्त्वसुमित्रकान-
पालाः पद्मोद्भवस्य सुश्रुतरलोद्भवचिति तनयाः सप्ताभूवन् । तेषु धर्म-
शीलः सत्यवर्मा संसारासारतां बुद्ध्या तीर्थयात्राभिलाषी देशान्तरमग-
मत् । विटनटवारनारीपरायणो दुर्विनीतः कामपालो जनकाग्रजन्मनोः
२० शासनमतिक्रम्य भुवं वभ्राम । रलोद्भवोपि वाणिज्यनिपुणतयापारावार-
तरणनकरोत् । इतरे मन्त्रिसूनवः पुरन्दरपुरातिथिषु पितृषु यथापूर्व-
मन्वतिष्ठन् । ततः कदाचिन्नानाविधमहदायुधैर्पुण्यरचितागण्यजन्य-
राजन्यमौलिपालिनिहितनिशितसायको मगधनायको मालवेश्वरं प्रत्यग्र-
तद्वमवस्मरं समुत्कटमानसारं मानसारं प्रति सहेलं न्यकृतजलधिनिर्वो-
२५ दाहंकारेण भेरीझाङ्गारेण इटिकाकर्णनाक्रान्तमयत्रण्डिमानं दिग्दन्ता-
वन्धवलयं विवूर्णयन्निजभरनमन्मेदिनीभरणायस्तभुजगराजमस्तक-

वलेन चतुरङ्गवलेन संयुतः संग्रामाभिलाषेण रोपेण महताविष्टो निर्ययौ ।
 मालवनाथोप्यनेकानेकपयूथसनाथो विग्रहः सविग्रह इव साग्रहोभि-
 मुखीभूय भूयो निर्जगाम । तयोरथ रथतुरगसुरक्षुण्णक्षोणीसमुद्रूते
 करिषटाकटखन्मदधारायैतमूले नध्यवह्नभवरणागतदिव्यक्तन्याजन-
 5 जवनिपाटमण्डप इव वियत्तलव्याकुले धूलीपटले द्विविपदध्वनि
 धिक्कृतान्यध्वनिषट्ह्वानवधिरिताशेषदिगन्तरालं शस्त्राशस्त्रि हस्ता-
 हस्ति परस्पराभिहतसैन्यं जन्यमजनि । तत्र मगधराजः प्रक्षीण-
 सकलसैन्यमण्डलं मालवराजं जीवग्राहमभिगृह्य कृपालुतया पुनरपि
 स्वराज्ये प्रतिष्ठापयामास । ततः स राजाकरमेखलामिलामनन्यशासनां
 10 शासदनपत्यतया नारायणं सकललोकैककारणं निरन्तरमर्चयामास ।
 अथ कदाचित्तदग्रमहिषी देवी देवेन कल्पवल्लीफलमानुहीति प्रभात-
 समये सुस्वप्नमवलोकितवती । सा तदा दयितमनोरथपुष्पभूतं गर्भ-
 माधत्त । राजापि संपन्नकृताखण्डलः सुहृन्नुपमण्डलं समाहूय निजसंप-
 न्नमनोरथानुरूपं देव्याः सीमन्तोत्सवं व्यधत् । एकदा हितैः सुहृन्मन्त्रि-
 15 पुत्रपुरोहितैः सभायां सिंहासनासीनो गुणैरहीनो ललाटतटन्यस्ताञ्च-
 लिना द्वारपालेन व्यज्ञापि । देव देवसंदर्शनलालसमानसः कोपि देवेन
 विरञ्च्यार्चनार्हो यतिद्वारदेशमध्यास्त इति । तदनुज्ञातेन तेन स
 संयमी नृपसमीपमनायि । भूपतिरायान्तं तं विलोक्य सम्यग्ज्ञाततदीय-
 गूढचारभात्रो निखिलमनुचरनिकरं विसृज्य मन्त्रिजनसमेतः प्रणम-
 20 न्तमेनं मन्दहासमभाषत । ननु तापस देशं सापदेशं भ्रमन्भवांस्तत्र-
 तत्र भवद्भिज्ञातं कथयत्विति । तेनाभापि भूभ्रमणवलिना प्राञ्च-
 लिना । देव शिरसि देवस्याज्ञामादायैनं निर्दोषं वेपं स्वीकृत्य
 मालवेन्द्रनगरं प्रविश्य तत्र गूढतरं वर्तमानस्तस्य राज्ञः समस्तमुदन्त-
 जातं विदित्वा प्रत्यागमम् । मानी मानसारः स्वसैनिकायुष्मत्तान्तराये
 25 संपराये भवतः पराजयमनुभूय वैलक्ष्यलक्ष्यहृदयो वीतदयो महाकाल-

4. करिषटाकूट N.— 5 °मण्डल इव B^w.— 7. मगधनाथः M.— 10. लोक-
 कारणम् B^w.— शासत्र° Mss.— 11. आदेहि B^w.— 17. स before संयमी
 om. N.— 17. विरञ्च्यर्चने नियुक्तो M.— 25. पराभवन्. B^w.

निवासिनं कालीविलासितमनश्चरं महेश्वरं समाराध्य तपःप्रभाव-
 संतुष्टादस्मादेव वीरारातिर्त्री भयदां गदां लब्ध्वात्मानमप्रतिभटं मन्य-
 मानो महाभिमानो भवन्तमभियोक्तुमुद्युक्ते । ततः परं देव एव प्रमा-
 णमिति । तदालोच्य निश्चितकृत्यैरमात्यै राजा विज्ञापितोभूत् । देव
 5 निरुपायेन देवसहायेन योद्धुमरातिरायाति । तस्मादस्माकं युद्धं सांप्रतम-
 सांप्रतम् । सहसा दुर्गसंश्रयः कार्य इति । तैर्वहुधा विज्ञापितोप्य-
 स्वर्गेण गर्वेण विराजमानो राजा तद्वाक्यमकृत्यमित्यनादृत्य प्रति-
 योद्धुमना बभूव । शितिकण्ठदत्तशक्तिसारो मानसारो योद्धुमनसामग्री-
 भूय सामग्रीसमेतोल्लेशं मगधदेशं प्रविवेश । तदा तदाकर्ण्य मन्त्रिणो
 10 भूमहेन्द्रं मगधेन्द्रं कथंचिदनुनीय रिपुभिरसाध्ये विन्ध्याटवीमध्येवरो-
 धान्मूलवलरक्षितान्निवेशयामासुः । राजहंसस्तु प्रशस्तवीतदन्यसैन्य-
 समेतस्तीव्रगत्या निर्गत्याधिकरुषं द्विषं करोध । परस्परबद्धवैरयो-
 रेतयोः शूरयोस्तदातदालोकनकुतूहलागतगगनचराश्चर्यकारणे रणे
 वर्तमाने जयाकाङ्क्षी मालवदेशरक्षी विविधायुधस्थैर्यचर्याञ्जितसमर-
 15 तुलितामरेश्वरस्य मगधेश्वरस्योपरि पुरारातिदत्तां गदां प्राहिणोत् ।
 निशितशरानिकरशकलीकृतापि सा पशुपतिशासनस्यावन्ध्यतया सूतं
 निहत्य रथस्थं राजानं मूर्छितमकार्षीत् । ततो वीतप्रग्रहा अक्षतविग्रहा
 बाहा रथमादाय दैवगत्यान्तःपुरशरण्यं महारण्यं प्राविशन् । मालव-
 नाथो जयलक्ष्मीसनाथो मगधराज्यं प्राज्यं समाक्रम्य पुष्पपुरमध्य-
 20 तिष्ठत् । तत्र हेतिततिहतिश्रान्ता अमात्या दैवगत्या प्रत्युत्क्रान्तजीविता
 निशान्तवातलब्धसंज्ञाः कथंचिदाश्वस्य राजानं समन्तादन्वीक्ष्यानवलो-
 कितवन्तो दैन्यवन्तो देवीमवापुः । वसुमती तु तेभ्यो निखिलसैन्यक्षतिं
 राजोद्दयत्वं चाकर्ण्योद्दिष्टा शोकसागरमग्ना रमणानुमरणे मतिं
 व्यधत् । कल्याणि भूरमणमरणमनिश्चितम् । किं च दैवज्ञकथितो
 25 मयितोद्धतारातिः सार्वभौमोभिरामो भविता सुकुमारः कुमारस्त्वदुदरे
 वसति । तस्मादद्य तव मरणमनुचितमिति भूषितभाषितैरमात्यपुरोहितै-

5. देवसहायेन B. Bṛ.—5. तदस्माकम् N.—6. क्रियताम् M.—8. समग्र-
 सामर्थ्यमेतोल्लेशम् M.—10. आभिमूय M.—20. हेतिनिहतिश्रान्ताः । अनुत्क्रान्त
 जीविता M.—21. आधारय Mss.

रनुनीयमानया तया क्षणं क्षणहीनया तूष्णीमस्थायि । अथार्धरात्रे निद्रा-
 निलीढनेत्रे परिजने विजने शोकपारावारमपारमुत्तर्तुमशक्नुवती सेना-
 निवेशदेशं निःशब्दलेशं शनैरतिक्रम्य यस्मिन्नथस्य संसक्ततया
 तदानयनपलायनश्रान्ता गन्तुमक्षमाः क्षमापतिरथ्याः पथ्याकुलाः पूर्व-
 5 मतिष्ठंस्तस्य निकटवटतरोः शाखायां मृतिरेखायामिव क्वचिदुत्तरी-
 यार्धेन बन्धनं मृतिसाधनं विरच्य मर्तुकामा बाङ्गाधुरीविरसीकृत-
 कलकण्ठा साश्रुकण्ठा व्यलपत् । लावण्यौषमितपुष्पसायक भूनायक
 भवानेव भाविन्यपि जन्मनि वल्लभो भवत्विति । तदाकर्ण्य नीहार-
 करकिरणनिकरसंपर्कलब्धावबोधो मागधोगाधरुधिरविक्षरणनष्टचेष्टो
 10 देवीवाङ्मयमेव निश्चिन्वानस्तन्वानः प्रियवचनानि शनैस्तामाह्वयत् । सा
 ससंभ्रममागत्यामन्दहृदयानन्दसंफुल्लवदनारविन्दा तमुपोषिताभ्यामि-
 वानिमिषिताभ्यां लोचनाभ्यां संपीय विकस्वरेण स्वरेण पुरोहितामा
 त्यजनमुच्चैराह्वय तेभ्यस्तमदर्शयत् । राजा निटिलतलचुम्बितनिज-
 चरणाम्बुजैः प्रशंसितदैवमाहात्म्यैरमात्यैरभाणि । देव रथ्यचयः
 15 सारथ्यपगमे रथं रभसादरण्यमनयदिति । तत्र निहतसैनिकग्रामे संग्रामे
 मालवपतिनाराधितपुरारातिना प्रहितया गदया दयाहीनेन ताडितो
 मूर्छामागत्यात्र वने निशान्तपवनेन बोधितोभवमिति नहीपतिरकथयत् ।
 ततो विरचितमहेन मन्त्रिनिवहेन विरचितदैवानुकूल्येन कालेन शिविर-
 मानीयापनीताशेषशल्यो विकसितनिजाननारविन्दो राजा सहसा
 20 विरोषितव्रणोकारि । विरोधिदैवधिकृतपुरुषकारो दैन्यव्याप्ताकारो
 मगधाधिपतिरधिकाधिरमात्यसंमत्या मृदुभाषितया तया वसुमत्या
 मत्या कलितया च समबोधि । देव सकलस्य भूपालकुलस्य मध्ये तेंजो-
 वरिष्ठो गरिष्ठो भवानद्य विन्ध्यवनमध्यं निवसतीति । जलबुद्बुदसमाना
 विराजमाना संपत्तडिल्लतेव सहसैवोदेति नश्यति च । तन्निखिलं
 25 दैवायत्तमेवावधार्य कार्यम् । किं च पुरा रामचन्द्रहरिश्चन्द्रमुख्या

1. अनुनयमानया Mss. N.— 6. बाङ्गाधुरीदूरीकृतकलकण्ठाकण्ठा । M.— 12.
 लोचनाभ्याम् om. N.— सत्याय्य or सत्पाय्य N.—; संग्राह्य, B^w—, विवन्ती.
 —25. रामचन्द्रहरिश्चन्द्रमुख्या । M.

अतस्त्वा महीन्द्रा ऐश्वर्योपमितमहेन्द्रा दैवतन्त्रं दुःखयन्त्रं सन्यगनुभूय
 पञ्चादनेककालं निजराज्यननुर्वच । तद्देव भवान्भविष्यति । कंचन
 तैत्थ्यकालं विरचितदैवतनाभिर्गताधिस्तिष्ठतु तावदिति । ततः सकल-
 तनन्वितो राजहंसस्तपोविभ्राजमानं वानदेवनानां तपोधनं
 ५ निजामिलाषावादिताधनं जगान् । तं प्रणम्य तेन कृतातिथ्यस्तत्तै
 कयितकथ्यस्तदाशने दूरीकृतशने कंचन कालमुपित्वा निजराज्यामिलाषी
 नितभाषी सोनकुलावतंतो राजहंसो मुनिनभाषत । भगवद् नानसारः
 श्रद्धेन दैववलेन नां निर्जित्य मद्रोज्यं राज्यननुभवति । तद्देह-
 नयुयं तपो विरच्य तस्मिन्नुत्पन्नूलयिष्यामि लोकशरण्यान भवत्का-
 १० रण्येनेति नियमवन्तं भवन्तं ग्रामवमिति । ततद्विकालमस्तपोधनो
 राजानमवोचत् । त्वे शरीरकाश्यकारिणा तपसात्तु । वसुमती-
 गर्भस्यः सकलरिपुकुलमर्दनो राजनन्दनो नूनं संभविष्यति । कंचन कालं
 नृप्यानास्त्रेति । गगनचारिण्यापि वाण्या सत्यमेतदिति तदैवावाचि ।
 राजापि मुनिवाक्यमङ्गीकृत्यातिष्ठत् । ततः संपूर्णगर्भदिवला वसुमती
 १५ सुमुहूर्ते सकललसगलक्षितं सुगनलूत । ब्रह्मवर्चसेन तुलितवेवचं पुरोधसं
 पुरस्कृत्य कृत्यविन्महीपतिः कुमारं सुकुमारं जातसंस्कारेण बाला-
 लंकारेण च विराजमानं राजवाहनानामां व्यधत् । तस्मिन्नेव काले
 सुमतिमुनन्तमुनिबलुलुतानां मन्त्रिणां प्रमतिभिर्गुदमन्त्रगुदाविश्रुताख्या
 महामिख्याः सृग्वो नवोदङ्गिन्दुरयधिरायुषः सनजायन् । राजवाहो
 २० मन्त्रिपुत्रैरात्मभिः सह बालकेलीरनुभवन्नवर्धत ।

अय कदाचिदेकेन तपसेन रसेन राजलसगविराजितं कंचिन्न-
 यनानन्दकारं सुकुमारं कुमारं राजे सनर्थावाचि । भूवल्लभ कुशलमिदा-
 नयनाय वनं गतेन मया कदाचित् काचिदशरण्या व्यक्तकार्पण्याशु
 सुख्यर्णा यनिना विनोकिता । निर्जने वने किंनिमित्तं रथेन त्वयेति पृष्टा
 २५ सा करलहैरशु यमूय्य सगददं नानवोचत् । मुने लावण्याजितपुष्प-

B.—2. निजराज्यं N.—7. ब्रह्म । M.—13. वच N. instead of
 वचन.—अर्धेन Mss. here as well as below 1. 22. 21. स्ते om. M

सायके मिथिलानायके कीर्तिव्यापृतसुधर्मणि निजसुहृदो मगधराजस्य
सीमन्तिनीसीमन्तमहोत्सवाय पुत्रदारसमन्विते पुष्पपुरमुपेत्य कंचन
कालमाधिवसति समाराधितगिरीशो मालवाधीशो मगधराजं
योद्धुमभ्यगात् । तत्र प्रख्यातयोरेतयोरसंख्ये संख्ये वर्तमाने सुह-
5 स्ताहाय्यकं कुर्वाणो निजबलेसति विधेये विदेहेश्वरो जयवता रिपु-
णाभिगृह्य कारुण्येन पुण्येन विदुष्टो हतावशेषेण शून्येन सैन्येन सह
स्वपुरगमननकरोत् । ततो वनमार्गेण दुर्येण गच्छन्नधिकबलेन शवर-
बलेन रभसादभिहन्यमानो मूलवलाभिरक्षितावरोधः स महानिरोधः
पलायिष्ट । तदीयार्भकयोर्यमयोर्धात्रीभावेन परिकल्पिताहं महुहितापि
10 तीव्रगतिं भूपतिमनुगन्तुमक्षमे अभूव । तत्र विवृतवदनः कोपि रूपी
कोप इव व्याघ्रो मामात्रातुमागतवान् । भीताहमुदग्रप्राणिः स्खलन्ती
पर्यपतम् । मदीयपाणिभ्रष्टो बालकः कस्यापि कपिलाशवस्य क्रोडम-
भ्यलीयत । तच्छवाकर्पिणोमर्पिणो व्याघ्रस्य प्राणान्वाणो वाणासनयन्त्र
मुक्तोपाहरत् । विलोलालको बालकोपि शवरैरादाय कुत्रचिद-
15 पानीयत । कुमारमपरमुद्ग्रहन्ती महुहिता कुत्र गता न जाने । साहं
मोहं गता केनापि कृपालुना वृष्णिपालेन स्वकुटीरमावेक्ष्य विरोपित-
त्रणाभवम् । ततः स्वस्थीभूय भूयः क्षमाभर्तुरन्तिकमुपतिष्ठासुरसहाय-
तया दुहितुरनभिज्ञाततया च व्याकुलीभवामीत्यभिधानैकाकिन्यपि
स्वामिनं गमिष्यामीति सा तदैव निरगात् । अहमपि भवन्मित्रस्य
20 विदेहनाथस्य विपन्निमित्तं विपादमनुभवंस्तदन्वयाङ्कुरं कुमारमन्वि-
ष्यंस्तदैकं चाण्डिकामन्दिरं सुन्दरं प्रागाम् । तत्र संततमेवंविधविजय-
सिद्धये कुमारं देवतोपहारं करिष्यन्तः किराता महीरुहशाखावलम्बि-
तमेनमसिलतया वा सैकततले खननानिक्षिप्तचरणं लक्षीकृत्य
शितशरनिकरेण वानेकचरणैः पलायमानं कुकुरबालकैर्वा दंदशयित्वा
25 संहनिष्याम इति भाषमाणा मया समभ्यभाष्यन्त । ननु किरातोत्तम
घोरपत्रारे कान्तारे स्खलितपथः स्थविरभूसुरोहं मम पुत्रकं कचि-

आयायां निक्षिप्य मार्गान्वेषणाय किञ्चिदन्तरमगच्छम् । स कुत्र गतः
केन वा गृहीतः परीक्ष्यापि न वीक्ष्यते । तन्मुखावलोकनेन विनानेका-
न्यहान्यतीतानि । किं करोमि क्व यामि भवद्भिर्न किमदर्शाति । द्विजो-
त्तम कश्चिदत्र तिष्ठति । किमेव तव नन्दनः । सत्यमेतत् तदेनं गृहाणेत्यु-
क्त्वा दैवानुकूल्येन मद्यं तं व्यतरत् । तेभ्यो दत्ताशीरहं बालकमङ्गीकृत्य
शिशिरोदकादिमोपचारेणादवात्य निःशङ्कं भवदन्तिकमानीतवानस्मि ।
एनमायुष्मन्तं पितृरूपो भवानभिरुतादिति । राजा सुहृद्रापत्तिमित्तं
शोकं तन्नन्दनवदनविलोकनलुप्तेन किञ्चिदधरीकृत्य तमुपहारवर्मनाना-
हूय राजवाहनमिव पुषोप ।

- 10 जनपतिरेकस्मिन्दिवस्ते तीर्थस्नानाय पङ्कगनिकटमार्गेण गच्छन्नवलया
कथाचिदुपलालितननुपनशरीरं कुमारं कञ्चिदवलोक्य कुतूहलाकुल-
स्तानपृच्छत् । भानिनि खचिरमूर्तिः सुराजगुणत्तंपूर्तिरस्तावर्मको भवद-
न्वयसंभवो न भवति । कस्य नयनानन्दो निमित्तेन केन दीनो भवदधीनो
जातः कथ्यतां याथातथ्येन त्वयेति । श्रुतया शवर्या तलीलमलापि ।
15 राजा आत्मपल्लीसनीपे पदव्यां वर्तमानस्य मिथितेश्वरस्य सर्वस्वन-
पहरति शवरसैन्ये नवयितेनापहत्य कुमार एव नन्दनपितो व्यवर्धेत ।
तदवधार्य कार्यगो राजा मुनिकथितं द्वितीयं राजकुमारमेव निश्चित्य
तामदानाभ्यां तामनुनीयापहारवर्मेत्याख्याय द्वेयै वर्ययेति समर्पितवान् ।

कदाचिश्चामदेवशिष्यः सोमदेवशर्मा कञ्चिदेकं बालकं राज्ञः पुरो
20 निक्षिप्याभाषत । देव रामतीर्थे क्वात्वा अत्यागच्छता मया कानना-
वनौ वनितया कयापि धार्यनागमेनमुज्ज्वलाकारं कुमारं विलोक्य
सादरनभाषि । स्वविदे का त्वमेतस्मिन्नद्वीपेन बालकमुद्ग्रहन्ती
किमर्थनायासेन भ्रनसीति । वृद्धयान्यभाषि । मुनिवर कालवचन-
नाम्नि द्वीपे कालगुप्तो नाम धनाढ्यो वैश्यवरः कश्चिदस्ति । तन्न-
25 च्छिन्नो नयनानन्दकारिणीं सुवृत्तां नामैतस्माद्वीपादागतः कश्चिद् मगध-
नायकन्वितसंभवो रत्नोद्भवो नाम रमणीयगुणालयो भ्रान्तभूवल्लयो मनो-

हारी व्यवहार्युपयस्य सुवस्तुसंपदा श्वशुरेण संमानितोभूत् । काल-
क्रमेण नताङ्गी गर्भिणी जाता । ततः सोदरविलोकनकुतूहलेन रत्नोद्भवः
कथंचिच्छ्वशुरमनुनीय चपललोचनया सह प्रवहणमारुह्य पुष्प-
पुरमभिप्रतस्थे । कल्लोलमालिकाभिहतः पोतः समुद्राम्भस्यमज्जत् ।
5 गर्भमरालसां तां ललनां धात्रीभावेन कल्पिताहं कराभ्यामुद्ग्रहन्ती
फलकमेकमधिरुह्य दैवगत्या तीरभूमिमगमम् । सुहृज्जनवृत्तो
रत्नोद्भवस्तत्र निमग्नो वा केनाप्युपायेन तीरमगमद्वा न जानामि ।
क्लेशस्य परां काष्ठमधिगता सुवृत्तास्मिन्नटवीमध्येद्य सुतमसूत । प्रसव-
वेदनया विचेतना सा प्रच्छायशतिले तरुतले निवसति । विजने
10 वने स्थातुमशक्यतया जनपदगामिनं मार्गमन्वेदुमुद्युक्तया मया
विवशायास्तस्याः समीपे बालकं निक्षिप्य गन्तुमनुचितमिति कुमारो-
प्यनायीति । एतस्मिन्नेव क्षणे वन्यो वारणः कश्चिददृश्यत । तं
विलोक्य भीता सा बालकं निपात्य प्राद्रवत् । अहमपि समीपलतागुल्मे
प्रविश्य परीक्षमाणोतिष्ठम् । निपतितं बालकं पल्लवकचलमिवाददति
15 गजपतौ कण्ठीरवो भीमरवो महाग्रहेण न्यपतत् । भयाकुलेन
दन्तावलेन झटिति वियति समुत्पात्यमानो बालको न्यपतत् । चिरायुष्य-
तयासन्नोन्नततरुशाखासमासीनेन वानरेण केनचित्पक्वफलमनीषया
परिगृह्य फलेतरतया विततस्कन्धमूले निक्षिप्तोभूत् । सोपि मर्कटः
क्वचिदगात् । बालकेन सत्त्वसंपन्नतया सकलक्लेशसहेनाभावि । केस-
20 रिणा करिणं निहत्य कुत्रचिदगामि । लतागृहान्निर्गतोहमपि तेजःपुञ्जं
बालकं शनैरवनिरुहादवतार्य वनान्तरे वनितामन्विष्याविलोक्यैनमा-
नीय गुरवे निवेद्य तन्निदेशेन भवन्निकटमानीतवानस्मीति । सर्वेषां
सुहृदानेकदैवानुकूलदैवाभावेन महदाश्चर्यं विभ्राणो राजा रत्नोद्भवः
कथमभवदिति चिन्तयंस्तं नन्दनं पुष्पोद्भवनामधेयं विधाय तदुदन्तं
25 व्याख्याय सुश्रुताय विषादसंतोषावनुभवंस्तदनुजतनयं समर्पितवान् ।
अन्येद्युः कंचन बालकमुरसि दधती वसुमती बल्लभमभिगता

3. उपनीय N.—7. केनोपायेन Mss.—11. एकं बालकम् N.—17. °फलबुद्ध्या
N.—26. अनुगता N.

तेन कुत्रत्योयमिति पृष्टा समभाषत । राजन् अतीतायां रात्रौ काचन
 दिध्यवनिता मत्पुरतः कुमारकमेनं संस्थाप्य निद्रामुद्रितां मां
 विबोध्य विनीताव्रवीत् । देवि त्वन्मन्त्रिणो धर्मपालनन्दनस्य काम-
 पालस्य वल्लभा यक्षकान्ताहं तारावली नाम नन्दिनी मणिभद्रस्य ।
 5 यक्षेश्वरानुमत्या मदात्मजमेनं भवत्तनुजस्याम्भोनिधिवलयवेष्टितक्षोणी-
 मण्डलेश्वरस्य भाविनो विशुद्धयशोनिधे राजवाहनस्य परिवर्त्य-
 करणायानीतवत्यास्मि । त्वमेनं मनोजसंनिभं वर्धयेति । विस्मयविक-
 सितनयनया मया सविनयं सत्कृता स्वक्षी यक्षी साप्यदृश्यतामया
 सीदिति । कामपालस्य यक्षकन्यासंगमे विस्मयमानमानसो राजहंसो
 10 राज्ञितमित्रं सुमित्रमन्त्रिणमाहूय तदीयभ्रातृपुत्रमर्थपालं विधाय तस्मै
 सर्वं वार्त्तादिकं व्याख्यायादात् ।

ततः परस्मिन्दिवसे वामदेवान्तेवासी तदाश्रमवासी समाराध-
 तदेवकीर्तिं कुमारमेकमवगमय्य नरपतिमवादीत् । देव तीर्थयात्राप्रस-
 ज्ञेन कावेरीतीरमागतोहं विलोलालकं बालकं निजोत्सङ्ग-तले निधाय
 15 रुदतीं स्थविरामेकां विलोक्यावोचम् । स्थविरे का त्वमयमर्भकः
 कस्य नयनानन्दकरः कान्तारं किमर्थमागता शोककारणं किमिति ।
 सा करयुगेन वाष्पजलमुन्मृज्य निजशोकशङ्कूत्पाटनक्षममेव मान-
 वलोक्य शोकहेतुमवोचत् । द्विजोत्तम राजहंसमन्त्रिणः सितवर्मणः
 कनीयानात्मजः सत्यवर्मा तीर्थयात्राभिलाषेण देशमेनमागच्छत् । त
 20 कस्मिंश्चिदग्रहारे कालीं नामैकस्य भूसुरस्य नन्दिनीं विवाह्य तस्या
 अनपत्यतया गौरीं नाम तद्भगिनीं काञ्चनकान्तिं परिणीय तस्यामेकं
 तनयंरुलभत । काली सात्तयमेकदा धात्र्या मया सह बालनेनमेकेन
 मिषेणाश्रीय तटिन्यामेतस्यामक्षिपत् । करेणैकेन बालमुद्धृत्यापरेण
 प्रवमाना नदीवेगागतस्य कस्यचित्तरोः शाखामवलम्ब्य तत्र शिशुं
 25 निधाय नदीवेगेनोद्यमाना केनचित्तरुलगेन कालभोगिनाहमदंशि ।
 मदवलम्बीभूतो भूरुहोयमस्मिन्देशे तीरमगमत् । गरलस्योद्दीपनतया

मयि मृतायामरण्ये कश्चन शरण्यो नास्तीति मया शोच्यत इति । ततो
 विषमविषज्वालावलीढावयवा सा धरणीतले न्यपतत् । दयाविष्टोऽहं
 मन्त्रवलेन विषव्यवस्थामपनेतुमक्षमः समीपकुञ्जेष्वौषधविशेषमन्विष्य
 प्रत्यागतो व्युत्क्रान्तजीवितां तां व्यलोकयम् । तदनु तस्याः पावक-
 5 संस्कारं विरच्य शोकाकुलचेता बालमेनमगतिमादाय सत्यवर्म-
 वृत्तान्तश्रवणवेलायां तन्निवासाग्रहारनामधेयस्याश्रुततया तदन्वेपण-
 मशक्यमित्यालोच्य भवदमात्यतनयस्य भवानेवाभिरक्षितेति भवन्त-
 मेनमनयमिति । तन्निश्चयं सत्यवर्मस्थितेः सम्यगनिश्चिततया खिन्न-
 मानसो नरपतिः क्षुमत्ये मन्त्रिणे सोमदत्तं नाम तदनुजतनयमर्पित-
 10 बान् । सोपि सोदरमागतमिव मन्यमानो विशेषेण पुपोष ।

एवं मिलितेन कुमारमण्डलेन बालकेलीरनुभवन्नधिरुढानेकवाहनो
 राजवाहनोऽनुक्रमेण चौलोपनयनादिसंस्कारजातमलभत । ततः
 सकललिपिज्ञानं निखिलदेशीयभाषापाण्डित्यं पङ्कजसहितवेदसमुदाय-
 कोविदत्वं काव्यनाटकाख्यानकाख्यायिकेतिहासचित्रकथासहितपुराण-
 15 गणनैपुण्यं धर्मशब्दज्योतिस्तर्कमीमांसादिसमस्तशास्त्रचातुर्यं कौटिल्य-
 कामन्दकीयादिनीतिपटलकौशलं वीणाद्यशेषवाद्यदाक्ष्यं संगीत-
 साहित्यहारित्वं मणिमन्त्रौषधादिमायाप्रपञ्चचुञ्चुत्वं मातङ्गतुरंगादि-
 वाहनारोहणपाटवं विविधायुधप्रयोगचणत्वं चौर्यदुरोदरादिकपटकला-
 प्रौढत्वं च तत्तदाचार्येभ्यः सम्यग्लब्ध्वा यौवनेन विलसन्तं कृत्येष्व-
 20 नलसं कुमारनिकरं निरीक्ष्य महीवल्लभः सोऽहं शत्रुजनदुर्लभ इति
 परमानन्दमविन्दत ॥

इति श्रीदण्डिनः कृतौ दशकुमारचरिते कुमारोत्पत्तिर्नाम प्रथम
 उच्छ्वासः ॥

। अथ पूर्वपीठिकायां द्वितीय उच्छ्वासः ।

- अथैकदा वामदेवः सकलकलाकुशलेन कुसुमसायकसंशयित-
 तौन्दयेण कल्पितसौन्दयेण साहसापहसितकुमारेण दुकुमारेण जय-
 ध्वजानपवारणकुलिशाङ्कितकरेण कुमारानिकरेण परिवेष्टितं राजान-
 मान्तशिरसं समभिर्गम्य तेन तां कृतां परिचर्यामङ्गीकृत्य निजचरण-
 ५ कमलयुगलगलन्मुखं करायमाणकाकपक्षं विदालिप्यमाणविपक्षं कुना-
 रचयं गाढमालिङ्ग्य मितसत्यव्रत्येन विहिताशीरभ्यभापत । भूवह्मभ-
 भवदीयमनोरथफलमिव समृद्धलावण्यं तारुण्यं नुतामित्रो भवत्पुत्रोनु-
 भवति । सहचरसमेतस्य नूनमेतस्य दिग्विजयारम्भसमय एषः । तदस्य
 सकलह्येशसहस्य राजवाहनस्य दिग्विजयप्रयाणं क्रियतामिति ।
 १० कुमारं माराभिरामा रामाद्यपौरुषा रथा भस्मीकृतारयो रथोपहसित-
 समीरणा रणाभियानेन यानेनाभ्युदयाशंसं राजानमकार्षुः । तत्ता-
 चिव्यमितरेषां विधाय समुचितां बुद्धिमुपदिश्य शुभे मुहूर्ते सपरिवारं
 कुमारं विजयाय विसर्ज्य । राजवाहनो मङ्गलसूचकं शुभशकुनं
 विलोक्यन्देशं कंचिदतिक्रम्य विन्ध्यादवीमध्यमविशत् । तत्र हेति-
 १५ हतिकिणाङ्कं कालायसकर्कशकायं यज्ञोपवीतेनानुमेयविप्रभावं व्यक्त-
 किरातप्रभावं लोचनपरुषं कमपि पुरुषं ददर्श । तेन विहितपूजने
 राजवाहनोभ्यभापत । ननु मानव जनसङ्गरहिते मृगहिते घोरप्रचारे
 कान्तारे विन्ध्यादवीमध्ये भवानेकाकी किमिति निवसति । भवदंतो-
 पनीतं यज्ञोपवीतं भूदुरभावं द्योतयति । हेतिहतिभिः किरातरीति-
 २० रनुमीयते । कथय किनेतदिति । तेजोमयोयं मानुषमात्रपौरुषो नूनं
 न भवतीति मत्वा स पुरुषस्तद्वयस्यमुखात्रामजनने विज्ञाय तस्मै निष्ठा-
 वृत्तान्तनकथयत् । राजनन्दनं केचिदस्यामटव्यां वेदादिविद्याभ्यासमप-
 हाय गिजकुलाचारं दूरीकृत्य सत्यशौचादिधर्मव्रतात् परिहृत्य किल्बिष-
 मन्विष्यन् । पुलिन्दपुरोगमास्तद्वनुपमुञ्जाना बहवो ब्राह्मणवृवा
 २५ निवसन्ति । तेषु कल्पयित्स्वत्रो निन्दापात्रचारित्र्यो मातङ्गो नामाहं सह
 किरातवलेन जनपदं प्रविश्य ग्रामेषु धनिनः स्त्रीवालसहितानानीय

- वन्धने निधाय तेषां सकलधनमपहरन्नुद्धृत्य व्रीतदयो व्यचरन् । कदा-
चिदेकस्मिन्कान्तारे मदीयसहचरगणेन जिघांस्यमानं भूसुरमेकमवलोक्य
दयायत्तचित्तोवोचम् । ननु पापा न हन्तव्यो ब्राह्मण इति । ते
रोषारुणनयना मां बहुधा निरभर्त्सयन् । तेषां भाषणपारुष्यमसहिष्णु-
5 रहमवनिशुररक्षणाय चिरं प्रयुज्य तैरभिहतो गतजीवितोभवम् । ततः
प्रेतपुरीमुपेत्य तत्र देहधारिभिः पुरुषैः परिवेष्टितं सभामध्ये रत्नखचित-
सिंहासनासीनं शमनं विलोक्य तस्मै ढण्डप्रणाममकरवन्म् । सोपि
मामवेक्ष्य चित्रगुप्तं नाम निजामात्यमाहूय तमवोचत् । सचित्र नैयोमुप्य
मृत्युलभयः । निन्दितचरितोप्ययं महीशुरनिमित्तं गतजीवितोभूत् ।
10 इतः प्रभृतिं विगलितकल्मषस्यास्य पुण्यकर्मकरणे रुचिरुदेप्यति ।
पापिष्ठैरनुभूयमानमत्र यातनाविशेषं विलोक्य पुनरपि पूर्वशरीरमनेन
गम्यतामिति । चित्रगुप्तोपि तत्रतत्र संतप्तेष्वायसस्तम्भेषु बध्यमाना-
नत्युष्णीकृते विततशरावतैले क्षिप्यमाणांल्लगुडैर्जर्जरीकृतावयवान्निशि-
तटङ्कैः परितक्ष्यमाणानपि दर्शयित्वा पुण्यबुद्धिमुपदिश्य माममुञ्चत् ।
15 तदेव पूर्वशरीरमहं प्राप्तो महाटवीमध्ये शीतलोपचारं रचयता मही-
सुरेण परीक्ष्यमाणः शिलायां शयितः क्षणमतिष्ठम् । तदनु विदितोदन्तो
मदीयवन्धुगणः सहसागत्य मन्दिरमानीय मामपक्रान्तव्रणमकरोत् ।
द्विजन्मा कृतज्ञो मद्यमक्षरशिक्षां विधाय विविधागमतन्त्रमाख्याय
कल्मषक्षयकारणं सदाचारमुपदिश्य ज्ञानेक्षणगम्यमानस्य शशिखण्ड-
20 शेखरस्य पूजाविधानमभिधाय पूजां मत्कृतामङ्गीकृत्य निरगात् ।
तदारभ्याहं किरातकृतसंसर्गं बन्धुकुलवर्गमुत्सृज्य सकललोकैकगुरु-
मिन्दुकलावतंसं चेतसि स्मरन्नास्मिन्कानने दूरीकृतकलङ्को वसामि ।
देव भवते विजापनीयं रहस्यं किञ्चिदस्त्यागम्यतामिति । स वयस्य-
गणादपनीय रहसि पुनरेनमभाषत । राजन् अतीते निशान्ते गौरीपतिः
25 स्वनसंनिहितो निद्रामुद्रितलोचनं विबोध्य प्रसन्नवदनकान्तिः प्रश्रया-

3. अद्रवम् instead of अद्रवेन् N.—11.; N. om. पूर्वशरीरमनेन....तदेव;
evidently a mere clerical error.—17. वेदावन्धुगणः N.

नतं मामवोचत् । मातङ्ग दण्डकारण्यान्तरालगामिन्यास्तदित्यास्तीर-
 भूमौ सिद्धसाध्याराध्यमानस्य स्फटिकलिङ्गस्य पश्चादद्रिपतिकन्या-
 पदपङ्क्तिचिह्नितस्यादमनः सविधे विधेराननमिव विलं विद्यते । तत्र
 निक्षिप्तं ताम्रशासनं विधातुरिव शासनं समादाय विधिं तदुपरिष्ठं
 5 दिष्टविजयमिव विधाय पाताललोकाधीश्वरेण भवता भवितव्यम् ।
 भवत्साहाय्यकरो राजकुमारोद्य चो वा समागमिष्यतीति । तदा-
 देशानुगुणमेव भवदागमनमभूत् । साधनाभिलाषिणो मम तोषिणो रक्ष्य
 साहाय्यमिति । तथेति राजवाहनः साकं मातङ्गेन नमितोत्तमाङ्गेन
 विहायार्धरात्रे निद्रापरतन्त्रं मित्वगणं वनान्तरमवाप । तदनु तदनुचराः
 10 कल्ये साकल्येन राजकुमारमनवलोकयन्तो विषण्णहृदयास्तेषुतेषु
 वनेषु सम्यगन्विष्यानवेक्षमाणा एतदन्वेषणमनीषया देशान्तरं चरिष्ण-
 वोत्तिसहिष्णवो निश्चितपुनःसंगमसंकेतस्थानाः परस्परं वियुज्य ययुः ।

लोकैकवरेण कुमारेण रक्ष्यमाणः संतुष्टान्तरङ्गो मातङ्गोपि विलं
 शशिशेखरकथिताभिज्ञानपरिज्ञातं निःशङ्कं प्रविश्य गृहीतताम्रशासनो
 15 रसातलं पथा तेनैवोपेत्य तत्र कस्याचित्पत्तनस्य निकटे केली-
 काननकासारस्य विगतसारसस्य समीपे नानाविधेन शासनविधानोपपादि-
 तेन हविषा होमं विरच्य प्रत्यूहपरिहारिणि सविस्मयं त्रिलोकयति
 राजवाहने समिदाज्यसमुज्ज्वलिते ज्वलने पुण्यगेहं देहं मन्त्रपूर्वकमा-
 हुतीकृत्य तडित्समानकान्तिं दिव्यां तनुमलभत । तदनु मणिमयमण्डन-
 20 मण्डलमण्डिता सकललोकललाकुलललामभूता कन्यका काचन
 विनीतनैकसखीजनानुगम्यमाना कलहंसगत्या शनैरागत्यावनिसुरो-
 त्तमाय मणिमेकमुज्ज्वलाकारमुपायनीकृत्य तेन का त्वमिति पृष्टा
 सोत्कण्ठा कलकण्ठस्वनेन मन्दमन्दमुदञ्जलिरभाषत । भूसुरोत्तम
 अहमसुरोत्तमनन्दिनी कालिन्दी नाम । मम पितास्य लोकस्य शासिता
 25 महानुभावो निजपराक्रमासहिष्णुना विष्णुना दूरीकृतामरे समरे

4. For निक्षिप्ते N. substitutes द्वैवर्य क्षिप्तं and omits the second
 शब्दमन्त्र.—5. मातङ्गेन ततः N.—15. पथा om. N.—16. वितनसारसस्य M.

यमनगरातिथिरकारि । तद्वियोगशोकसागरमग्नां मामवेक्ष्य कोपि कारु-
णिकः सिद्धतापसोभाषात । बाले कश्चिद्विव्यदेहधारी मानवो नवो वल्लभ-
स्तव भूत्वा सकलरसातलं पालयिष्यतीति । तदादेशं निशम्य घनो-
न्मुखी चातकी वर्षागमनमिव तवालोकनकाङ्क्षिणी चिरमतिष्ठम् ।

5 मन्मनोरथफलायमानं भवदागमनमवगम्य मद्राज्यावलम्बभूतामात्या-
नुमत्या मदनकृतसारथ्येन मनसा भवन्तमागच्छम् । लोकस्यास्य
राज्यलक्ष्मीमङ्गीकृत्य मां तत्सपत्नीं करोतु भवानिति । मातङ्गोपि
राजवाहनानुमत्या तां तरुणीं परिणीय दिव्याङ्गनालाभेन हृष्टतरो
रसातलराज्यमुररीकृत्य परमानन्दमाससाद ।

10 वञ्चयित्वा वयस्यगणं समागतो राजवाहनस्तदवलोकनकौतूहलेन
भुवं गमिष्णुः कालिन्दीदत्तं क्षुत्पिपासादिक्लेशनाशनं मणिं साहाय्यकरण-
संतुष्टान्मातङ्गाल्लब्ध्वा कंचनाध्वानमनुवर्तमानं तं विसृज्य विलपथेन
तेन निर्ययौ । तत्र च मित्रगणमनवलोक्य भुवं वभ्राम । भ्रमंश्च
विशालोपशल्ये कमप्याक्रीडमासाद्य तत्र विशिभ्रमिपुरान्दोलिकारूढं

15 रमणीसहितमाप्रजनपरिवृतमुद्याने समागतमेकं पुरुषमपश्यत् । सोपि
परमानन्देन पल्लवितचेता विकसितवदनारविन्दो मम स्वामी सोम-
कुलावतंसो विशुद्धयशोनिधी राजवाहन एषः । महाभाग्यतयाकाण्ड
एवास्य पादमूलं गतवानस्मि । संप्रति महान्नयनोत्सवो जात इति
ससंभ्रममान्दोलिकाया अवतीर्य सरभसपदविन्यासविलासिहर्षोत्कर्ष-

20 चरितस्त्रिचतुरपदान्युद्धतस्य चरणकमलयुगलं गलदुल्लसन्मल्लिकावल-
येन मौलिना पस्पर्श । प्रमोदाश्रुपूर्णो राजा पुलकिताङ्गं तं गाढमा-
लिङ्ग्य अये सौम्य सोमदत्त इति व्याजहार । ततः कस्यापि पुंनाग-
भूरुहस्य प्रच्छादयशीतले तले संविष्टेन मनुजनाथेन सप्रणयमभाणि ।
सखे कालमेतावन्तं देशे कस्मिन्प्रकारेण केनास्थायि भवता संप्रति
25 कुत्र गम्यते तरुणी केयमेव परिजनः संपादितः कथं कथयेति ।

सोपिमित्रसंदर्शनव्यतिकरापगतचिन्ताज्वरातिशयो मुकुलितकरकमल
सविनयमात्मीयप्रचारप्रकारमवोचत् ॥

इति श्रीदण्डिनः कृतौ दशकुमारचरिते द्विजोपकृतिर्नाम द्वितीय
उच्छ्वासः ॥

। अथ पूर्वपीठिकायां तृतीय उच्छ्वासः ।

- 5 देव भवच्चरणकमलसेवामिलापीभूतोहं भ्रमन्नेकस्यां वनान्नौ पिपा-
साकुलो लतापरिवृतशीतलनदसलिलं पिवन्नुज्ज्वलाकारं रत्नं तत्रैक-
मद्राक्षम् । तदादाय गत्वा च कंचनाध्वानमतिक्रम्याम्बरमणेरत्युष्णतया
गन्तुमक्षमो वनेस्मिन्नेव किमपि देवायतनं प्राविष्टो दीनाननं बहु-
तनयसमेतं स्थविरं महीसुरमेकमवलोक्य कुशलमुदितदयोहमपृच्छम् ।
- 10 कार्पण्यविवर्णवदनो महदाशापूर्णमानसोवोचदयजन्मा । महाभाग सुता-
नेतान्मातृहीनाननेकैरुपायै रक्षन्निदानीमस्मिन्कुदेशे मैत्रं संपाद्य दद-
देतेभ्यो वसामि शिवालयोस्मिन्निति । भूदेव एतत्कटकाधिपती राजा
कस्य देशस्य किं नामधेयः किमत्रागमनकारणमस्येति पृष्टोभाषत मही-
सुरः । सौम्य मत्तकालो नाम लाटेश्वरो देशस्यास्य पालयितुर्वीरकैतो-
- 15 स्तनयां वामलोचनां नाम तरुणीरत्नमसमानलावण्यं श्रावंश्रावम-
वधूतदुहितृप्रार्थनस्य तस्य पाटलीं नाम्ना नगरीमरौत्सीत् । वीरकैतुरपि
भीतो महदुपायनमिव तनयां मत्तकालायादात् । तरुणीलामहद्व्येता
लाटपतिः परिणेत्या निजपुर एवेति निश्चित्य गच्छन्निजदेशं प्रति संप्रति
मृगयादरेणात्र वने सैन्यवासमकारयत् । कन्यासारणे नियुक्तो मान-
- 20 पालो नाम वीरकैतुमन्त्री मानधनधतुरङ्गवलसमन्वितोन्यत्र रवित-
शिविरस्ताज्जिनायावमानखिन्नमानसोन्तर्विभेदेति । त्रिप्रोक्तौ बहु-
तनयो विद्वान्निर्धनः स्वविरधं दानयोग्य इति तस्मै कृष्णार्णमना
रत्नमदाम् । परमाह्लादविकसिताननोभिहितानेकाशीः कुत्रचिदयजन्मा

16. नाम्ना om. X.—19. कन्यासारणे Mes. But a locative is required
on account of निष्कः.

जगाम । अश्वश्चमखिन्नेन मया तत्र निरवेशि निद्रासुखम् । तदनु पश्चा-
 त्रिगडितवाहुयुगलः स भूसुरः कशाघातचिक्षितगात्रोनेकनैस्त्रिंशिकैरनु-
 यातोभ्येत्य मामसौ दस्युरित्यदर्शयत् । परित्यक्तभूसुरा राजभटा
 रत्नावाप्तिप्रकारं मदुक्तमनाकर्ण्य भयरहितं मां गाढं नियम्य रज्जुभि-
 ५ रानीय कारागारमेते तव सखाय इति निगडितान्कांश्चिन्निर्दिष्टवन्तो
 मामपि निगडितचरणयुगलमकार्षुः । किंकर्तव्यतामूढेन निराशक्लेशा-
 नुभवेनावोचि मया । ननु पुरुषा वीर्यपुरुषा निमित्तेन केन निर्विशय
 कारावासदुःखं दुस्तरम् । यूयं वयस्या इति निर्दिष्टमेतैः किमिदमिति ।
 तथाविधं मामवेक्ष्य भूसुरान्मया श्रुतं लाटपतिवृत्तान्तं व्याख्याय
 10 चौरवीराः पुनरवोचन् । महाभाग वीरकेतुमन्त्रिणो मानपालस्य किंकरा
 वयं तदाज्ञया लाटेश्वरमारणाय राज्ञौ सुरुङ्गाद्वारेण तदगारं प्रविश्य
 तत्र राजाभावेन विषण्णा बह्व धनमपहत्य महाटवीं प्राविशाम ।
 अपरेद्युश्च पदान्वेषिणो राजानुचरा बहवोभ्येत्य धृतधनचयानस्मान्परितः
 परिवृत्य दृढतरं बद्धा निकटमानीय समस्तवस्तुशोधनवेलायामेक-
 15 स्थानचरत्नस्याभावेनास्मद्भाय माणिक्यादानायास्मान्किलाशृङ्खल-
 यन्निति । श्रुतरत्नरत्नावलोकनस्थानोहमिदं तदेव माणिक्यामिति निश्चित्य
 भूदेवदाननिमित्तां दुरवस्थामात्मनो जन्म नामधेयं युष्मदन्वेषण-
 पर्यटनप्रकारं चाभाप्य समयोचितैः संलापैर्मैत्रीमकार्षम् । ततोर्धरात्रे
 तेषां मम च शृङ्खलाबन्धनं निर्भिद्य तैरनुगम्यमानो निद्रितस्य द्वाःस्थ-
 20 गणस्यायुधजालमादाय पुररक्षान्पुरतोभिमुखागतान्पटुपराक्रमलीलया-
 भिद्राव्य मानपालशिविरं प्राविशम् । मानपालो निजकिंकरेभ्यो मम
 कुलाभिमानवृत्तान्तं तत्कालीनविक्रमं च निशम्य मामार्चयत् । परेद्युर्मत्त-
 कालेन प्रोपिताः केचन पुरुषा मानपालमुपेत्य मन्त्रिन् मदीयराज-
 मन्दिरे सुरुङ्गया बह्व धनमपहत्य चौरवीरा भवदीयकटकं प्राविशं-
 25 स्तानर्पय नोचेन्महाननर्थः संभाव्यतीति क्रूरतरं वाक्यमब्रुवन् । तदाकर्ण्य
 रोषारुणितनेत्रो मन्त्री लाटपतिः कस्तेन मैत्री का पुनरस्य वराकस्य

सेवया किं लभ्यमिति तान्निरभर्त्सयत् । ते च मानपालेनोक्तं विप्रलापं
 मत्तकालाय तथैवाकथयन् । कुपितोपि लाटपतिर्दौर्वीर्यगर्वेणाल्पसैनिक-
 समेतो योद्धुमभ्यगात् । पूर्वमेव कृतरणनिधयो मानी मानपालः
 संनद्धयोधो योद्धुकामो भूत्वा निःशङ्कं निरगात् । अहमपि सबहुमानं
 5 मन्त्रिदत्तानि बहुलतुरंगमोपेतं चतुरसाराथिं रथं च दृढतरं कवचं
 मदनुरूपं चापं च विविधवाणपूर्णं तूणीरद्वयं समुचितान्यायुधानि गृहीत्वा
 युद्धसंनद्धो मदीयबलविश्वासेन रिपूद्धरणोद्युक्तं मन्त्रिणमन्वगाम् ।
 परस्परमत्सरेण तुमुलसंगरकरमुभयसैन्यमतिक्रम्य समुल्लसद्भुजाटोपेन
 वाणवर्षं तदङ्गे विमुञ्चन्नरातीन्प्राहरम् । ततोतिरयतुरंगमं मद्रथं
 10 तन्निकटं नीत्वा शीघ्रलङ्घनोपेततदीयरथोहमरातेः शिरःकर्तनमकार्षम् ।
 तस्मिन्निपातिते तदवशिष्टसैनिकेषु पलायितेषु नानाविधहयगजादि-
 वस्तुजातमादाय परमानन्दसंनतो मन्त्री ममानेकविधो संभावनामकार्ष-
 15 णीत् । मानपालप्रेषितात्तदनुचरादेनमखिलमुदन्तजातमाकर्ण्य संतुष्टमना
 राजाभ्युद्धतो मदीयपराक्रमे विस्मयमानः समहोत्सवममात्यवान्धवा-
 20 नुमत्या शुभादिने निजतनयां मद्यमदात् । ततो यौवराज्याभिषिक्तोह-
 मनुदिनमाराधितमहीपालचित्तो वामलोचनयानया सह नानाविध-
 सौख्यमनुभवन्भवद्विरहवेदनाशल्यवैकल्यहृदयः सिद्धादेशेन सुहृज्जना-
 वलोकनफलं प्रदेशं महाकालनिवासिनः परमेश्वरस्याराधनायाच
 पत्नीसमेतः समागतोस्मि । भक्तवत्सलस्य गौरीपतेः कारुण्येन भव-
 20 त्पादारविन्दसंदर्शनानन्दसंदोहो मया लब्ध इति ।

तन्निशम्याभिनन्दितपराक्रमो राजवाहनस्तान्निरपराधदण्डे दैव-
 मुपालभ्य तस्मै क्रमेणात्मचरितं कथयामास । तस्मिन्नवसरे पुरतः
 पुष्पोद्भवं विलोक्य ससंभ्रमं निजनिटिलतटस्पृष्टचरणाङ्गुलिमुदञ्जलि-
 ममुं गाढमालिङ्गचानन्दवाप्संफुल्ललोचनः सौम्य सोमदत्ताय स
 25 पुष्पोद्भव इति तस्मै तं दर्शयामास । तौ च चिरविरहदुःखमुत्सृज्या-

1. च om. N.— 4. युद्धकामः N.— 11. तदावशिष्ट° Mss.—
 20. तत्पादारविन्द° N.

। चतुर्थ उच्छ्वासः ।

न्योन्यालिङ्गनलुखमन्वभूताम् । ततस्तस्यैव महीरुहरय च्छायायामुपविश्य
राजा समभाषत । वयस्य भूलुरकार्यकरिष्णुरहं मित्रगणो विदितार्थः
सर्वथान्तरायं करिष्यतीति निद्रितान्भवतः परित्यज्य निरगाम् ।
तदनु प्रबुद्धो वयस्यवर्गः किमिति निश्चित्य मदन्वेषणाय कुत्र गतवान् ।
५ भवानेकाकी कुत्र गत इति । सोपि ललाटतटचुम्बदञ्जलिपुटः
सविनयमलपत् ॥

इति श्रीदण्डिनः कृतौ दशकुमारचरिते सोमदत्तचरितं नाम
तृतीय उच्छ्वासः ॥

। अथ पूर्वपीठिकायां चतुर्थ उच्छ्वासः ।

देव महीसुरोपकारायैव देवो गतवानिति निश्चित्यापि देवेन गन्तव्यं
१० देशं निर्णेतुमशक्नुवानो मित्रगणः परस्परं वियुज्य दिक्षु देवम-
न्वेष्टुमगच्छत् । अहमपि देवस्यान्वेषणाय महीमटन्कदाचिदम्बरमध्य-
गतस्याम्बरमणेः किरणमसहिष्णुरेकस्य गिरितटमहीरुहस्य प्रच्छाय-
शीतले तले क्षणमुपाविशम् । मम पुरोभागे दिनमध्यसंकुचितसर्वा-
वयवां कूर्माकृतिं मानुषच्छायां निरीक्ष्योन्मुखो गगनतलान्महारयेण
१५ पतन्तं पुरुषं कंचिदन्तराल एव दयोपनतहृदयोऽहमवलम्ब्य शनैरवनि-
तले निक्षिप्य दूरापातवीतसंज्ञं तं शिशिरोपचारेण विबोध्य शोकाति-
रेकेणोद्धतवाष्पलोचनं तं भृगुपतनकारणमपृच्छम् । सोपि कररुहैरश्रु-
कणानपनयन्नभाषत । सौम्य सगधाधिनाथामात्यस्य पद्मोद्भवस्यात्म-
संभवो रत्नोद्भवो नामाहम् । वाणिज्यरूपेण कालयवनद्वीपमुपेत्य
२० कामपि वाणिजन्यकां परिणीय तया सह प्रत्यागच्छन्नम्बुधौ तीरस्या-
नतिदूर एव प्रवहणस्य भग्नतया सर्वेषु निमग्नेषु कथंकथमपि दैवा-
नुकूल्येन तीरभूमिमभिगम्य निजाङ्गनावियोगदुःखार्णवे प्लवमानः
कस्यापि सिद्धतापसस्योद्देशादरेण षोडश हायनानि कथंचिन्नीत्वा
दुःखस्य पारमनवेक्षमाणो गिरिपतनमकार्षमिति ।

तस्मिन्नेवावसरे किमपि नारीकूजितमश्रावि । न खलु समुचित-
मिदं यस्मिन्नादिष्टे पतितनयमिलने विरहमसाहिष्णुवैश्वानरं विशसीति ।
तन्निशम्य मनोविदितजनकभावं तमवादिपम् । तात भवते विज्ञापनी-
यानि बहूनि सन्ति । भवतु । पश्चादखिलमाख्यातव्यम् । अधुना नारी-
5 कूजितमनुपेक्षणीयं मया । क्षणमात्रमत्र भवता स्वीयतामिति ।
तदनु सोहं त्वरया किञ्चिदन्तरमगमम् । तत्र पुरतो भयंकरज्वाला-
कुलहुतभुगवगाहनसाहसिकां मुकुलिताञ्जलिपुटां वनितां काञ्चिद-
वलोक्य सत्तन्ममनलादपनीय कूजन्त्या वृद्धया सह मत्पितुरभ्यर्णम-
भिगमय्य स्थविरामवोचम् । वृद्धे भवत्यौ कुत्रत्ये कान्तारे निमित्तेन
10 केन दुरवस्थानुभूयते कथ्यतामिति । सा सगद्गदमवादीत् । पुत्र काल-
यवनद्वीपे कालगुप्तनाम्नो वणिजः कस्यचिद्देवा सुता सुवृत्ता नाम
रत्नोद्भवेन निजकान्तेनागच्छन्ती जलधौ मन्त्रे प्रवहणे निजयात्र्या मया
सह फलकमेकमवलम्ब्य दैवयोगेन कूलमुपेतासन्नप्रसवसमया कस्यां-
चिददृश्यामात्मजमसूत । मम तु मन्दभाग्यतया बाले वनमातङ्गेन
15 दृष्टेने मद्धितीया परिभ्रमन्ती षोडशवर्षानन्तरं भर्तृपुत्रसंगमो भविष्य-
तीति सिद्धवाक्यविश्वासादेकस्मिन्पुण्याश्रमे तावन्तं समयं नीत्वा शोक-
मपारं सोढुमक्षमा समुज्ज्वलिते वैश्वानरे शरीरमाहुतीकर्तुमुद्युक्ता-
सीदिति । तदाकर्ण्य निजजननीं ज्ञात्वा तामहं दण्डवत्प्रणम्य तस्यै महु-
दन्तमखिलमाख्याय धात्रीभाषणकुल्लवदनं विस्मयविकसिताक्षं जनकम-
20 दर्शयम् । पितरौ तौ साभिज्ञानमन्योन्यं ज्ञात्वा मुदितान्तरात्मानौ
विनीतं नामानन्दाध्रुवपेणाभिपिच्य गदमाशिष्य शिरस्युपाग्राय कस्यां-
चिन्महीरुहच्छायायानुपाविशताम् । कथं निवसति महीवल्लभो राजहंस
इति जनकेन पृष्टोहं तस्य राज्यच्युतिं त्वदीयजननं सकलकुमारावार्तिं
तव दिग्विजयारम्भं भवतो मातङ्गानुयानमस्माकं युष्मदन्वेषणकारणं
25 सकलमभ्यधाम् । ततस्तौ कस्यचिदाश्रमे मुनेरस्यापयम् । ततो देव-
स्यान्वेषणपरायणोहमखिलकार्यनिमित्तं चित्तं निश्चित्य भवदनुग्रहा-

हन्धस्य साधकत्वस्य साहाय्यकरणदक्षं शिष्यगणं निष्पाद्य विन्ध्य-
वनमध्ये पुरातनपत्तनस्थानान्युपेत्य विविधानिधिसूचकानां महीरुहा-
णामधो निक्षिप्तान्वसुपूर्णान्कलशान्सिद्धाञ्जनेन ज्ञात्वा रक्षिपु परितः
स्थितेषु खननसाधनैरुत्पाद्य दीनारानसंख्यान्राशीकृत्य तत्कालागतम-
५ नतिद्वरे निवेशितं वणिक्कटक कंचिदभ्येत्य तत्र बलिनो बलीवर्दा-
न्योणीश्च क्रीत्वान्यद्रव्यामिषेण संसु तद्गोणीसंचितं तैरुद्यमानं शनैः कटक-
मनयम् । तदधिकारिणा चन्द्रपालेन केनचिद्वाणिकपुत्रेण विरचित-
सौहृदोहममुनैव साकमुज्जयिनीमुपाविशम् । मत्पितरावपि तां पुरीम-
भिगमय्य सकलगुणनिलयेन बन्धुपालनाम्ना चन्द्रपालजनकेन नीयमानो
१० मालवनांथदर्शनं विधाय तदनुमत्या गूढवसतिमकरवम् । ततः कानन-
भूमिषु भवन्तमन्वेष्टुमुद्युक्तं मां परममित्रं बन्धुपालो निशम्यावदत् ।
सकलं धरणीतलमपारमन्वेष्टुमक्षमो भवान्मनोग्लानिं विहाय तूष्णीं
तिष्ठतु । भवन्नायकालोकनकारणं शुभशकुनं निरीक्ष्य कथयिष्यामीति ।
तद्वपितामृताश्वासितहृदयोहमनुदिनं तदुपकण्ठवर्ती कदाचिदिन्दुमुखीं
१५ नवयौवनावलीढावयवां नयनचन्द्रिकां बालचन्द्रिकां नाम तरुणीरत्नं
वणिङ्गुन्दिरलक्ष्मीं मूर्तामिवावलोक्य तदीयलावण्यावधूतधीरभावो
लतान्तवाणवाणलक्ष्यतामयासिपम् । चकितबालकुरङ्गलोचना सापि
कुसुमसायकसायकायमानेन कटाक्षवीक्षणेन मामसकृन्निरीक्ष्य मन्द-
मारुतान्दोलितलतेवाकम्पत । मनसाभिमुखैश्च समाकुञ्चितै रागलज्जा-
२० न्तरालवर्तिभिरपाङ्गवर्तिभिरीक्षणविशेषैर्निजमनोवृत्तिमकथयत् । चतुर-
गूढचेष्टाभिरस्या मनोनुरागं सम्यग्ज्ञात्वा सुखसंगमोपायमचिन्तयम् ।
अन्यदा बन्धुपालः शकुनैर्भवद्गतिं प्रेक्षिष्यमाणः पुरोपान्तविहारवनं
मया सहोपेत्य कस्मिंश्चिन्महीरुहे शकुन्तवचनानि शृण्वन्नतिष्ठत् ।
अहमुत्कालिकाविनोदपरायणो वनान्ते परिभ्रमन्सरोवरतीरे चिन्ता-
२५ क्रान्तचित्तां दीनवदनां मन्मनोरथैकभूमिं बालचन्द्रिकां व्यलोकयम् ।
तस्याः ससंभ्रमप्रेमलज्जाकौतुकमनोरमं लीलाविलोकनसुखमनुभवन्

३. पुरतः स्थितेषु N.— १७. N. om. °तामयासिपम् मामस°.— २०. °वर्त्तिभि
साङ्ग° Mss., but see P. 26. L. १८.— २४. वनान्तरे N.

सुदत्या वदनारविन्दे विषण्णभावं मदनकदनखेदानुभूतं ज्ञात्वा तन्नि-
 मित्तं ज्ञास्यंल्लीलया तदुपकण्ठमुपेत्यावोचम् । सुमुखि तव मुखारविन्दस्य
 दैन्यकारणं कथयेति । सा रहस्यसंजातविश्रम्भतया विहाय लज्जा-
 भये शनैरभाषत । सौम्य मानसारो मालवाधीशो वार्धकस्य प्रबलतया
 5 निजनन्दनं दर्पसारमुज्जयिन्यामभ्यषिञ्चत् । स कुमारः सप्तसागर-
 पर्यन्तं महीमण्डलं पालयिष्यन्निजपैतृष्वस्तीयादुण्डकर्मणौ चण्डवर्म-
 दारुवर्मणौ धरणीभरणे नियुज्य तपश्चरणाय राजराजगिरिमभ्यगात् ।
 राज्यं सर्वमसपत्नं शासति चण्डवर्मणि दारुवर्मा मातुलाग्रजन्मनोः
 शासनमतिक्रम्य पारदार्यपरद्रव्यापहरणादि दुष्कर्म कुर्वाणो मन्मथ-
 10 समानस्य भवतो लावण्यायत्तचित्तां मामेकदा विलोक्य कन्यादृषणदोषं
 दूरीकृत्य बलात्कारेण रन्तुमुद्युक्ते । तच्चिन्तया दैन्यमगच्छसिति । तस्या
 मनोगतं मयि रागोद्रेकं मन्मनोरथासिद्धयन्तरायं च निशम्य वाष्पपूर्ण-
 लोचनामाश्वस्य दारुवर्मणो मारणोपायं च विचार्य ब्रह्मभामवोचम् ।
 तदुपि भवदभिलाषिणं दुष्टहृदयमेनं निहन्तुं मृदुरूपायः कश्चिन्मया
 15 चिन्त्यते । यक्षः कश्चिदधिष्ठाय बालचन्द्रिकां निवसति । तदाकार-
 संपदाशाशृङ्गलितहृदयो यः संबन्धयोग्यः साहसिको रतिमन्दिरे तं यक्षं
 निर्जित्य तथैकसखीसमेतया जृगादया संलापामृतसुखमनुभूय कुशली
 निर्गमिष्यति तेन चक्रवाकसंशयाकारपयोधरा विवाहनीयेति सिद्धे-
 नैकेनावादीनि पुरजनस्य पुरतो भवदीयैः सत्यवाक्यैर्जनैरसकृत्कथ-
 20 नीयम् । तदनु दारुवर्मा वाक्यानीत्यंविधानि श्रावंश्रावं तूष्णीं यदि
 भिया स्थास्यति तर्हि वरम् । यदि वा दौर्जन्येन त्वया संगममङ्गी-
 करिष्यति तदा स भवदीयैरित्थं वाच्यः । सौम्य दर्पसारवसुधा-
 धिपामात्यस्य भवतोऽस्मन्निवासे साहसकरणमनुचितम् । पौरजन-
 साक्षिकं भवन्मन्दिरमानीतया तथा तोयजादया सह क्रीडन्नायुष्मान्यदि
 25 भविष्यति तदा परिणीय तदुष्णीं मनोरथान्निर्विशेति । सोप्येतदङ्गी-
 करिष्यति । त्वं सखीवेषधारिणा मया सह तस्य मन्दिरं गच्छ ।

अहमेकान्तनिकेतने मुष्टिजानुपादावातैस्तं रभसन्निहत्य पुनरपि वयस्या-
मिषेण भवतीमनु निःशङ्कं निर्गमिष्यामीति । नदेनमुपायमङ्गीकृत्य
विगतसाध्वसलज्जा भवज्जनकजननीसहोदराणां पुरत आवयोः
प्रेमातिशयमाख्याय सर्वथास्मत्परिणयकरणे ताननुनयेः । तेपि वंश-
५ संपल्लावण्यादद्याय यूने मह्यं त्वां दास्यन्त्येव । दारुवर्मणो मारणोपायं
त्रेभ्यः कथयित्वा तेषामुत्तरमाख्येयं मल्लमिति । तापि किञ्चिदुत्फुल्ल-
सरसिज्ञानना मामत्रवीत् । सुभग क्रूरकर्माणं दारुवर्माणं भवानेव
हन्तुमर्हति । तस्मिन्हते सर्वथा युष्मन्मनोरथः फलिष्यति । एवं
क्रियताम् । भवदुस्तं सर्वमहमपि तथा करिष्ये इति मामसकृद्विवृत्त-
१० वदना विलोकयन्ती मन्दंमन्दमगारमगात् । अहमपि बन्धुपाल-
मुपेत्य शकुनज्ञात्तस्माल्लिंशद्विसानन्तरमेव भवत्सङ्गः संभविष्यतीत्य-
शृण्वम् । तदनु मदनुगम्यमानो बन्धुपालो निजावासं प्रविश्य
मामपि निलयाय विससर्ज । मन्माथोपायवागुरापाशलमेन दारुवर्मणा
रतिमन्दिरे रन्तुं समाहूता बालचन्द्रिका तं गमिष्यतीति दूतिकां
१५ मन्त्रिकटमभिप्रेषितवती । अहमपि मणिनूपुरमेखलाकङ्कणकटक-
ताटङ्कहारक्षौमकज्जलं वनितायोग्यं मण्डनजातं निपुणतया तत्तत्स्थानेषु
निक्षिप्य सम्यगङ्गीकृतमनोज्ञवेपो वल्लभया सह तदागारद्वारोपान्तम-
गच्छम् । द्वाःस्थकथितास्मदागमनेन सादरं विहिताभ्युद्वतिना तेन
द्वारोपान्तनिवारिताशेषपरिवारेण मदन्विता बालचन्द्रिका संकेतागार-
२० मनीयत । नगरव्याकुलां यक्षकथां परीक्षन्नागारिकजनोपि कुतूहलेन
दारुवर्मणः प्रतीहारभूमिमगमत् । विवेकशून्यमतिरसौ रागातिरेकेण
रन्मखचितहेमपर्यङ्के हंसतूलगर्भशयनमानीय तरुणीं तस्यै मह्यं
तमिस्रासम्यगनवलोकितपुंभावाय मनोरमस्त्रीविषाय च चामीकर-
मणिमयमण्डनानि सूक्ष्माणि चित्रवस्त्राणि कस्तूरिका मिलितं हरिचन्दनं
२५ कर्पूरसहितं ताम्बूलं सुरभीणि कुसुमानीत्यादिवस्तुजातं समर्थं
मुहूर्तद्वयमात्रं हासवचनैः संलपन्नतिष्ठत् । ततो रागान्धतया सुमुखी-

। अथ पूर्वपीठिकायां पञ्चम उच्छ्वासः ।

अथ मीनकेतनसेनानायकेन मलयगिरिमहीरुहनिरन्तरावासि-
भुजंगमभुक्तावशिष्टेनेव सूक्ष्मतरेण धूतहरिचन्दनपरिमलभरेणेव मन्द-
गतिना दक्षिणानिलेन वियोगिहृदयस्थं मन्मथानलमुज्ज्वलयन्सहकार-

किसलयमकरन्दास्वादनरक्तकण्डानां मधुकरकलकण्डानां काकली-
कलकलेन दिक्चक्रं वाचालयन्मानिनीभानसोत्कालिकामुपनयन्मा-
कन्दसिन्दुवाररक्ताशोककिंशुकतिलकेषु कलिकामुपपादयन्मदन-
महोत्सवाय रसिकमनांसि समुल्लासयन्वसन्तसमयः समाजगाम ।
तस्मिन्नतिरमणीये कालेऽवन्तिसुन्दरी नाम भानसारनन्दिनी प्रियवय-

स्यया बालचन्द्रिकया सह नगरोपान्तरस्योद्याने विहारोत्कण्ठया
10 पौरसुन्दरीसमवायसमन्विता कस्यचिच्चूतपोतकस्य छायाशीतले
सैकततले गन्धकुसुमहरिद्राक्षतचीनाम्बरादिनानाविधेन परिमलद्रव्य-
निकरेण मनोभवमर्चयन्ती रेमे । तत्र रतिप्रतिकृतिमवन्तिसुन्दरीं द्रष्टु-
कामः काम इव वसन्तसहायः पुष्पोद्भवसमन्वितो राजवाहनस्तदुपवनं
प्रविश्य तत्र तत्र मलयमारुतान्दोलितशाखानिरन्तरसमुद्भिन्नकिसलय-

15 कुसुमफलसमुल्लासितेषु रसालतरुषु कोकिलकुलकीरालिमधुकराणामा-
लापाञ्छ्रावंश्चात्रं विकसदिन्दीवरकह्लारकैरवराजीवराजिकेलिलोल-
कलहंससारसकारण्डवचक्रवाकचक्रवालकलरवव्याकुलविमलशीतल-
सलिलललितानि सरांसि दर्शदर्शममन्दलीलया ललनासमीपमवाप ।
बालचन्द्रिकया निःशङ्कमित आगम्यतामिति हस्तसंज्ञया समाहूतो

20 निजतेजोनिर्जितपुरुहूतो राजवाहनः कृशोदर्या अवन्तिस्तुन्दर्या
अन्तिकं समाजगाम । या वसन्तसहायेन समुत्सुकतया रतेः केली-
शालभञ्जिकाविधित्सया कंचन नारीविशेषं विरच्यात्मनः क्रीडा-
कासारशारदारविन्दसौन्दर्येण पादद्वयमुद्यानवनदीर्घिकामत्तमरालिका-
गमनरीत्या लीलालसगतिविलासं तूणीरलावण्येन जङ्घे लीलामन्दिर-

25 द्वारकदलीलालित्येन मनोज्ञमूरुयुगं जैत्ररथचक्रचातुर्येण घनं जघनं
किंचिद्विकसितलीलावतंसकह्लारकोरककोटरानुवृत्त्या गङ्गावर्तसनाभिं

नाभिं सौधारोहणपरिपाट्या वलित्रयं मौर्वीमधुकरपङ्क्तिनीलिम-
लीलया रोमावलिं पूर्णसुवर्णकलशशोभया कुचद्वन्द्वं लतामण्डप-
सौकुमार्येण बाहू जयशङ्खाभिख्यया कण्ठं कमनीयकर्णपूरसहकार-
पल्लवरागेण प्रतिविम्बीकृतविम्बं रदनच्छदं वाणायमानपुष्पलावण्येन
5 शुचि स्मितमग्रदूतिकाकलकण्टिकाकलालापमाधुर्येण वचनजातं सकल-
सैनिकनायकमलयमारुतसौरभ्येण निःश्वासपवनं जयध्वजमीनदर्पेण
लोचनयुगलं चापयष्टिश्रिया भूलते प्रथमसुहृदः सुधाकरस्यापनीत-
कलङ्कया कान्त्या वदनं लीलामयूरवर्हभङ्ग्या केशपाशं च विधाय
समस्तमकरन्दकस्तूरिकासंमितेन मलयजरसेन प्रक्षाल्य कर्पूरपरागेण
10 तंमृज्य निर्मितेव रराज । सा मूर्तिमतीव लक्ष्मीर्भालवेशकन्यका
स्वेनैवाराध्यमानं संकल्पितवरप्रदानायाविर्भूतं मूर्तिमन्तं मन्मथमिव
तमालोक्य मन्दमारुतान्दोलितलतेव मदनावेशवती चकम्पे । तदनु
क्रीडाविश्रम्भान्निवृत्ता लज्जया कानि कान्यपि भावान्तराणि व्यधत् ।
ललनाजनं सृजता विधाना नूनमेषा वृणाक्षरन्यायेन निर्मिता नो चेदज्ज-
15 भूरेवंविधनिर्माणनिपुणो यदि स्यात्तर्हि तत्समानलावण्यामन्यां तरुणीं
किं न करोतीति सविस्मयानुरागं विलोकयतस्तस्य समक्षं स्यातुं
लज्जिता सती किञ्चित्सखीजनान्तरितगात्रा तन्नयनाभिमुखैः किञ्चिदा-
कुञ्चिते रेचितभ्रूलतैरपाङ्गविक्षितैरात्मनः कुरङ्गस्यानायमानलावण्यं
राजवाहनं विलोकयन्त्यतिष्ठत् । सोपि तस्यास्तदोत्पादितभावरसानां
20 सामग्या लब्धवलस्येव विषमशरस्य शरव्यायमाणमानसो बभूव ।

सा मनसीत्यमाचिन्तयत् । अनन्यसाधारणसौन्दर्येणानेन कस्यां पुरि
भाग्यवतीनां तरुणीनां लोचनोत्सवः क्रियते । पुत्ररत्नेनामुना पुरंध्रीणां
पुत्रवतीनां सीमन्तिनीनां का नाम सीमन्तमौक्तिकीक्रियते । कास्य
देवी । किमत्रागमनकारणमस्य । मन्मथो मामपहसितनिजलावण्यमेनं

1. मौर्वीक° B^w.—8 °वाह° Mss.—10. सुमूर्ति° B^w.—15. अन्याम् om N.—
18. आनयमानलावण्यम् B^w, आनीयमान° N., we according to Wilson's
edition.

विलोकयन्तीनसूययेवातिनात्रं मथन्निजनान सान्वयं करोति । किं
 करोति । कथमयं जातव्य इति । ततो बालचन्द्रिका तयोरन्तरङ्गवृत्तिं
 भावविवेकैर्ज्ञात्वा कान्तासमाजसंनिधौ राजनन्दनोदन्तस्य सम्यगा-
 ख्यानननुचितमिति लोकसाधारणैर्वाक्यैरभाषत । भर्तृदारिके अयं
 ५ सकलकलामवीणो देवतासांनिध्यकरण आहवनिपुणो मूढरकुमारो मणि-
 मन्त्रौषधिज्ञः परिचर्याही भवत्या पूज्यनामिति । तदाकर्ण्य निजमनोरथ-
 मनुवदन्त्या बालचन्द्रिकया संतुष्टान्तरङ्गा तरङ्गावली मन्दानिले-
 नेव संकल्पजेनाकुलीकृता राजकन्या जितमारं कुमारं समुचितासना-
 सीनं विधाय सखीहस्तेन शस्तेन गन्धकुलुमाक्षतघनसारताम्बूलादि-
 १० नानाजातिवस्तुनिचयेन पूजां तस्मै कारयामास ।

राजवाहनोप्येवमचिन्तयत् । नूनमेवा पूर्वजन्मनि मे जाया यजवती
 नो वेदेतस्यामेवविधो नुरागो मन्त्रनसि न जायेत । शापावसान-
 सनये तपोनिधेर्जातिस्मरत्वमावयोः समानमेव । तथापि कालजनित-
 विशेषसूयकैर्वाक्यैरस्या ज्ञानमुत्पादयिष्यामि । तस्मिन्नेव समये
 १५ कोपि मनोरन्तो राजहंसः केलीविविस्तया तदुपकण्ठमगमत् । समु-
 त्सुकया राजकन्यया मरालग्रहणे नियुक्तां बालचन्द्रिकानवलोक्य
 समुचितो वाक्यावसर एव इति संभाषणनिपुणो राजवाहनः सलील-
 मलपत् । सखि पुरा शाम्बो नाम काश्चिन्महीवल्लभो मनोवल्लभयां
 यज्ञवत्या सह विहारवाञ्छया कमलाकरमवाप्य तत्र कोकनदकदम्ब-
 २० समीपे निद्राधीनमानसं राजहंसं शनैर्गृहीत्वा विसृज्य तस्य
 चरणयुतलं निगडयित्वा कान्तामुखं सानुरागं विलोकयन्मन्दस्मित-
 विकसितैककपोलमण्डलस्तामभाषत । इन्दुमुखि मया वद्धो मरालः
 शान्तो मुनिवदास्ते स्वेच्छयानेन गम्यतामिति । सोपि राजहंसः
 शाम्बमशपत् । महीपाल यदस्मिन्स्वुजखण्डेनुष्टानपरायणतया
 २५ परनानन्देन तिष्ठन्तं नैष्ठिकं नामकारणं राज्यगर्वेणावमानितवानसि
 तदेतत्पाम्पना रमणीविरहसंतापमनुभवेति । विषण्णवदनो शाम्बो

जीवितेश्वरीविरहमसहिष्णुभूमौ दण्डवत्पणम्य साविनयमभाषत । महाभाग
 यदज्ञानेनाकरवं तत्क्षमस्वेति । स तापसः करुणाकृष्टचेतास्तमवदत् ।
 राजन् इह जन्मनि भवतः शापफलाभावो भवतु । मद्बचनस्यामोघतया
 भाविनि जनने शरीरान्तरं गताया अस्याः सरसिजाद्या रसेन रमणो
 5 भूत्वा मुहूर्तद्वयं मच्चरणयुगलबन्धनकारितया मासद्वयं शृङ्खलानिगडित-
 चरणो रमणीवियोगविपादमनुभूय पश्चादनेककालं वल्लभया सह राज्य-
 सुखं लभस्वेति । तदनु जातिस्मरत्वमपि तयोरन्वग्रहीत् । तस्मान्मराल-
 बन्धनं न करणीयं त्वयेति । सापि तद्वचनाकर्णनाभिज्ञातस्वपुरातनजनन-
 वृत्तान्ता मृनमयं मत्प्राणवल्लभ इति मनसि जानती रागपल्लवितमानसा
 10 समन्दहासमवोचत् । सौम्य पुरा शाम्बो यज्ञवतीसंदेशपरिपालनाय
 तथाविधं हंसबन्धनमकार्षीत् । तथा हि लोके पण्डिता अपि दाक्षिण्ये-
 नाकार्यं कुर्वन्तीति कन्याकुमारावेवमन्योन्यपुरातनजनननामधेयपरि-
 चितेः परस्परज्ञानाय साभिज्ञमुक्ता मनोजराग-पूर्णमानसौ बभूवतुः ।

तस्मिन्नवसरे मालवेन्द्रमहिषी परिजनपरिवृता दुहितृकेलीविलो-
 15 कनाय तं देशमवाप । बालचन्द्रिका तु तां दूरतो विलोक्य
 ससंभ्रमं रहस्यनिर्भेदमिया हस्तसंज्ञया पुष्पोद्भवसेव्यमानं राजवाहनं
 वृक्षवाटिकान्तरितगात्रमकरोत् । सा मानसारमहिषी सखीसमेताया
 दुहितुर्नानाविधां विहारलीलामनुभवन्ती क्षणं स्थित्वा दुहित्रा
 समेता मिजागारगमनायोशुक्ता बभूव । मातरमनुगच्छन्त्यवान्तिमुन्दरी
 20 राजहंसकुलतिलक विहारवाञ्छया केलीवने मदन्तिकमागतं भवन्तम-
 काण्ड एव विस्मज्य मया समुचितमिति जनन्यनुगमनं क्रियते । तद-
 नेन भवन्मनोनुरागोऽन्यथा सा भूदिति मरालमिव कुमारमुद्दिश्य
 समुचितालापकलापं वदन्ती पुनःपुनः परिवृत्तदीननयना वदनं
 विलोकयन्ती निजमन्दिरमगात् । तत्र हृदयवल्लभकथाप्रसङ्गे बाल-
 25 चन्द्रिकाकथिततदन्वयनामधेया मन्मथवाणपतनव्याकुलमानसा विरह

5. निगलित^० Mss.; but against the sense.— 7. तयोर्नुग्रहात् N.—

9. 'जननं' om. N. वृत्तान्तमयम् N.— 10. समन्दहासपूर्वम् N.— 13. परिचिते
 Bw.— 18. दुहित्रा समेता om. Bw.

- वेदनया बहुलपक्षशशिकलेव क्षामक्षामाहारादिसकलव्यापारं परिहृत्य
रहस्यमन्दिरे मलयजरसक्षालितपल्लवकुसुमकल्पिततल्पतलायत्ततनुलता
वभूव । तत्र तथाविधावस्थामनुभवन्तीं मन्मथानलसंतप्तां सुकुमारीं
कुमारीं निरीक्ष्य खिन्नो वयस्यागणः काञ्चनकलशसंचितानि हरि-
5 चन्दनोशीरघनसारमिलितानि तदभिषेककल्पितानि सलिलानि विस-
तन्तुमयानि वासांसि च नलिनीदलमयानि तालवृन्तानि च संताप-
हरणानि बहूनि संपाद्य तस्याः शरीरमशिशिरयत् । तदपि शीतलोप-
चरणं सलिलमिव तप्ततैले तदङ्गे दहनमेव समन्तादाविश्रकार ।
किं कर्तव्यतामूढां विषण्णां बालचन्द्रिकामीषदुन्मीलितेन कटाक्ष-
10 वीक्षितेन वाष्पकणाकुलेन विलोक्य विरहानलोष्णनिश्वासग्लपिताधरया
नताङ्ग-या शनैः सगद्गदं व्यलापि । प्रियसखि कामः कुसुमायुधः
पञ्चबाण इति नूनमसत्यमुच्यते । इयमहमयोमयैरसंख्यैरिषुभिरनेन
हन्ये । सखि चन्द्रमसं बाडवानलादतितापकरं मन्ये यदस्मिन्नन्तः
प्रविशति शुष्यति पारावारः । सति निर्गते तदैव वर्धते । दोषाकरस्य
15 दुष्कर्म किं वर्ण्यते मया यदनेन निजसहोदर्याः पद्मालयाया गेहभृत-
मपि कमलं विहन्यते । विरहानलसंतप्तहृदयस्पर्शेन नूनमुष्णीकृतः
स्वल्पीभवति मलयानिलः । नवपल्लवकल्पिततल्पमिदमनङ्गान्निशिखा-
पटलमिव संतापं तनोस्तनोति । हरिचन्दनमपि पुरा निजयटिसंश्लेष-
वदुरगरदनलिप्तोल्बणगरलसंकलितमिव तापयति शरीरम् ।
20 तस्मादलमलमायासेन शीतलोपचारे । लावण्याजितमारो राजकुमार
एवागदंकारो मन्मथज्वरापहरणे । सोपि लब्धुमशक्यो मया । किं
करोमीति बालचन्द्रिका मनोज्ज्वरावस्थापरमकाष्ठां गतां कोम-
लाङ्गीं तां राजवाहनलावण्याधीनमानसामनन्यशरणामवेक्ष्यात्मन्य-
चिन्तयत् । कुमारः सत्वरमानेतव्यो मया नो चेदेनां स्मरणीयां गतिं
25 नेष्यति मीनकेतनः । तत्रोद्याने कुमारयोरन्योन्यावलोकनवेलायाम-
समसायकः समं मुक्तसायकोभूत् । तस्मात्कुमारानयनं सुकरम् ।

3. सकुमारतनुं कुमारीं N.— 15. भयपादनेन निजसहो° N.— 20. लावण्याजित-
मन्मथः N.

ततोवन्तिहृन्दरिरक्षणाय समद्रोत्रितकरणीयचतुरं सखीगणं नियुज्य
 राजकुमारमन्दिरमवाप । पुष्पवाणवाणतूणीरायमाणमानसोनङ्ग-तप्ताव-
 यवसंपर्कपरिस्नानपल्लवशयनमधिष्ठितो राजवाहनः प्राणेश्वरीमुद्दिश्य सह
 पुष्पोद्भवेन संलपन्नागतां त्रियवयस्यामालोक्य पादपमूलमन्वेपणीया
 5 लतेव बालचन्द्रिकागतेति संतुष्टमना निटिलैर्तटमण्डनीभवदम्बुजको-
 रकाकृतिलसदञ्जलिपुटामितो निषीदेति निर्दिष्टसमुचितासनासीनान-
 वन्तिहृन्दरीप्रेषितं सकर्षूरं तान्मूलं विनयेन ददतीं तां कान्ताहृतान्तम-
 पृच्छत् । तथा सविनयमभाणि । देव क्रीडाभवने भवदालोकनकाल-
 नारभ्य नन्मयमथ्यमाना पुष्पतल्पादिषु तापशमनमलभमाना वामनेने-
 10 वोनवतरुफलमलभ्यं त्वदुरस्यलालिङ्गनसौख्यं स्मरान्धतया लिप्सुः
 सा स्वयमेव पत्तिकामालिख्य ब्रह्मायैनामर्पयेति मां नियुक्तवती ।
 राजकुमारः पत्तिकां तामादाय पपाठ ।

सुभग कुडमकुमारं जगदनवद्यं विलोक्य ते रूपम् ।

मम मानसमभिलपति त्वच्चित्तं कुरु तथा मृदुलम् ॥

15 इति पठित्वा सादरमभायत । सखि दयावन्मासनुवर्तमानस्य
 पुष्पोद्भवस्य ब्रह्मा त्वमेव तस्या मृगीदृशो बहिधराः प्राणा इव वर्तते ।
 त्वच्चातुर्यमस्या क्रियालतायामालवालमभूत् । तदखिलं करिष्यामि ।
 नताङ्ग्या नन्मनःकाटिन्यमाख्यातम् । यदा केलीवने गन्तुमनाः कुरङ्ग-
 लोचना लोचनपथमभ्यवर्तत तदैवापहतमदीयमानसा सा स्व-
 20 मन्दिरमगात् । सा चेतसो नाधुर्यकाटिन्ये स्वयमेव जानाति । दुष्करः
 कन्यान्तःपुरप्रवेशः । तदनु रूपनुपायमुपपाद्य श्वः परश्वो वा नताङ्गीं
 संगमिष्यामि । मृदुदन्तमेवनाख्याय शिरीषकुडमकुमाराया यया
 शरीरबाधा न जायेत तथाविधनुपायमाचरेति । बालचन्द्रिका तस्य
 प्रेनगर्भितं वचनमाकर्ण्य संतुष्टा कन्यापुरमगच्छत् ।

2. अनङ्गकान्तवर्गसंपर्कः N.— 6. अभितो निर्दिष्टेति N.— 18. यदा केली [दिन-
 विषेधरं... तदर्थं हृत्] वदे गतन्ना कुं N; किनाः A^२. B^२. रत्नमनाः B.—
 19. निरतं M., B^२.; अवर्तन्तदेव A^२.— 20. सा चेतसाः N., A^२.;—
 लोचनेनः B^२.

- राजवाहनोपि यत्र हृदयवह्नभावलोकेनसुखमलभत तदुद्यानं विरह-
विनोदाय पुष्पोद्भवसमन्वितो जगाम । तत्र चकोरलोचनावचित-
पल्लवकुसुमनिकुरन्वं नहीरुहसमूहं शरदिन्दुमुख्या मन्मथसमाराधन-
स्थानं च नताङ्गीपदपङ्क्तिचिह्नितं शीतलसैकतलं च सुदतीभुक्तमुक्तं
5 च माधवीलतानण्डपान्तरपल्लवतल्पं च विलोकयँल्ललनातिलकविलोकन-
वेलाजानितशेषाणि स्मारंस्मारं मन्दमारुतकम्पितानि नवचूत-
पल्लवानि मदनाग्निशिखा इव चाकितो दर्शदर्शं मनोजकर्णेजपानामिव
कोकिलकीरमधुंकराणां कणितानि श्रावंश्रावं मारविकारेण कचिद-
प्यवस्थानुमसाहिष्णुः परिवभ्राम । तस्मिन्नवसरे धरणीसुर एकः सूक्ष्म-
10 चित्रनिवसनः स्फुरन्मणिकुण्डलमण्डितो मुण्डितमस्तकमानव-
समेतश्चतुरवेषमनोरमो यदृच्छया समागतः समन्ततोभ्युष्टसत्तेजोमण्डलं
राजवाहनमाशीर्वादपूर्वकं ददर्श । राजा सादरं को भवान्कस्यां
विद्यायां निपुण इति तं पप्रच्छ । त च विद्येश्वरनामधेयोऽहमैन्द्रजालिक-
विद्याकोविदो विविधदेशेषु राजमनोरञ्जनाय भ्रमन्नुज्जयिनी-
15 मद्यागतोऽस्मीति शशंस । पुनरपि राजवाहनं सम्यगालोक्यास्यां
लीलावनौ पाण्डुरतानिमित्तं किमिति साभिप्रायं विहस्यापृच्छत् ।
पुष्पोद्भवश्च निजकार्यकरणं तर्कयन्नेनमादरेण वभाषे । ननु सतां
सख्यस्याभाषणपूर्वतयाचिरं रुचिरभाषणो भवानस्माकं प्रियवयस्यो
जातः । सुहृदामकथ्यं किमस्ति । केलीवनेस्मिन्वसन्तमहोत्सवायागताया
20 मालवेन्द्रकुताया राजनन्दनस्यास्य चाकास्मिकदर्शनेन्योन्यानुरागा-
तिरेकः समजायत । सततसंभोगतिद्ध्युपायाभावेनासावीदृशीमवस्थाम-
नुभवतीति । विद्येश्वरो लज्जाभिरामं राजकुमारमुखमभिवीक्ष्य विरचित-
मन्दहासो व्याजहार । देव भवदनुचरे मयि तिष्ठति तव कार्यमसाध्यं
किमस्ति । अहमिन्द्रजालविद्यया मालवेन्द्रं मोहयन्पौरजनसमक्षमेव
25 तत्तनयापरिणयं रचयित्वा कन्यान्तःपुरप्रवेशं कारयिष्यामीति वृत्तान्त

3. 'निकुरन्व' N., A^w.; 'निकुरन्व' B^w.— 6, 'नवनूतन' A^w.; 'नवनूत' B^w.;
नवनूत' N.— 13. त च cm. N.— 24. 'ऐन्द्रजालिके निजकार्य' A^w. B^w.—
25. 'रुचिष्यामि' A^w. B^w.

एष राजकन्यायै सखीमुखेन पूर्वमेव कथयितव्य इति । संतुष्टमना मही-
पतिरनिमित्तं मित्रं प्रकटीकृतकृतिमक्रियापाटवं विप्रलम्भकृतिमप्रेम-
सहजसौहार्दवेदिनं तं विद्येश्वरं सवहुमानं विससर्ज ।

अथ राजवाहनो विद्येश्वरस्य क्रियापाटवेन फलितमिव मनोरथं
5 मन्यमानः पुष्पोद्भवेन सह स्वमन्दिरमुपेत्य सादरं बालचन्द्रिकामुखेन
निजवल्लभायै महीसुरक्रियमाणं संगमोपायं वेदयित्वा कौतुकाकूटहृदयः
कथमिमां क्षपां क्षपयामीत्यतिष्ठत् । परेशुः प्रभाते विद्येश्वरो रसभाव-
रीतिगतिचतुरस्तादृशेन महता निजपरिजनेन सह राजभवनद्वारान्तिक-
मुपेत्य दौवारिकनिवेदितनिजवृत्तान्तः सहसोपगम्य सप्रणाममैन्द्रजालिकः
10 समागत इति द्वाःस्थैर्विज्ञापितेन तद्दर्शनकुतूहलाविष्टेन समुत्सुकावरोध-
सहितेन मालवेन्द्रेण समाहूयमानः कक्षान्तरं प्रविश्य सविनयमाशिपं
दत्त्वा तदनुज्ञातः परिजनताड्यमानेषु बाधेषु नदत्सु गायत्रीषु
मदकलकोकिलामञ्जुलध्वनिषु समधिकरागरञ्जितसामाजिकमनोवृत्तिषु
पिच्छिकाभ्रमणेषु सपरिवारः परिवृढं भ्रामयन्मुकुलितनयनः क्षणम-
15 तिष्ठत् । तदनु विषमं विषमुल्लङ्घनं वमन्तः फणालंकरणा
रत्नराजिनीराजितराजमन्दिराभोगा भोगिनो भयं जनयन्तो निश्चेरुः ।
गुग्गुलाश्च बहवस्तुण्डैरहिपतीनादाय दिवि समाचरन् । ततोऽग्रजन्मा
नरसिंहस्य हिरण्यकशिपोर्दैत्येश्वरस्य विदारणमभिनीय महदाश्चर्यान्वितं
राजानमभापत । राजन् अवसानसमये भवता शुभसूचकं
20 ब्रह्मुच्यते । ततः कल्याणपरंपरावाप्तये भवदात्मजाकारायास्तरुण्या
निखिललक्षणोपेतस्य राजनन्दनस्य विवाहः कार्य इति । तदवलोकन-
कुतूहलेन महीपालेनानुज्ञातः स संकल्पितार्थसिद्धिसंभावनसंफुल्लवदनः
सकलमोहजनकमञ्जनं लोचनयोर्निक्षिप्य परितो व्यलोकयत् । सर्वेषु
तदैन्द्रजालिकमेव कर्मेति साद्रुतं पश्यत्सु रागपल्लवितहृदयेन
25 राजवाहनेन पूर्वसंकेतसमागतामनेकभूषणभूषिताङ्गीमवान्तिसुन्दरीं

3. तम् om. N.— 8. रसभावर्यातिरीति A^w.— 11. °नो विद्येश्वरः कथया°
Mss.— 14. गयरीकरं Mss;— परिपुतं N.

वैवाहिकमन्त्रतन्त्रनैपुण्येनाग्निं साक्षीकृत्य संयोजयामास । क्रियावसाने
सतीन्द्रजालपुरुषाः सर्वे गच्छन्तु भवन्त इति द्विजन्मनोच्चैरुच्यमाने सर्वे
मायामानवा यथायथमन्तर्भावं गताः । राजवाहनोपि पूर्वसंकल्पितेन
गूढोपायचातुर्येणैन्द्रजालिकपुरुषवत्कन्यान्तःपुरं प्रविवेश । मालवेन्द्रोपि
5 तदद्भुतं मन्यमानस्तस्मै वाडवाय प्रचुरतरं धनं दत्त्वा विद्येश्वर-
त्वमिदानीं साधयेति तं विसृज्य स्वयमन्तर्मन्दिरं जगाम । ततोवन्ति-
सुन्दरी प्रियसहचरीवरपरिवारा वल्लभोपेता सुन्दरीमन्दिरं ययौ । एवं
दैवमानुषवलेन मनोरथसाफल्यमुपेतो राजवाहनः सरसमधुरवेष्टाभिः
शनैःशनैर्हरिणलोचनाया लज्जामपनयन्सुरतरागमुपनयन्रहोविश्रम्य-
10 मुपजनयन्संलापे तदनुलापपीयूषपानलोलश्चित्रचित्रं चित्तहारिणं चतुर्दश-
भुवनवृत्तान्तं श्रावयामास ॥

इति श्रीदण्डिनः कृतौ दशकुमारचरितेवन्तिसुन्दरीपरिणयो
नाम पञ्चम उच्छ्वासः ॥

॥ पूर्वपीठिकेयं संपूर्णा ॥

7. सुन्दरं मन्दिरम् N.— 9. सुरतरागमुपनयन् om. A^w.— 10. °लोहपः B^w.
A^w.— अवन्तिसुन्दरीपरिणयो नाम पञ्चम उच्छ्वासः ॥ om. N.
5 [D. K.]

॥ अथ दशकुमारचरितम् ॥

श्रुत्वा तु भुवनवृत्तान्तमुत्तमाङ्गना विस्मयविकसिताक्षी सस्मित-
मिदनभाषत । दयित त्वत्प्रसादादद्य मे चरितार्थो श्रोत्रवृत्तिः । अद्य
मे मनसि तमोपहस्त्वया दत्तो ज्ञानप्रदीपः । पक्वमिदानीं त्वत्पादपद्म-
परिचर्याफलम् । अस्य च त्वत्प्रसादस्य किमुपकृत्य प्रत्युपकृतवती
5 भवेयम् । अभवदीयं हि नैव किञ्चिन्मत्संवद्भन् । अयवास्त्येवास्यापि
जनस्य कवित्वमुत्थम् । अशक्यं हि मदिच्छया विना तरस्वतीमुख-
ग्रहणोच्छेपणीकृतो दशनच्छद एष जुम्वायितुमम्बुजासनास्तनतटोप-
भुक्तमुरःस्थलं चैतदालिङ्गयितुमिति प्रियोरसि प्रावृडिव नभस्यु-
पास्तीर्णगुरूपयोधरमण्डला प्रौढकन्दलीमुकुलमिव रुद्धरागलपितं चक्षुर-
10 ह्लासयन्ती बर्हिर्वर्हावलीविडम्बिना कुक्षमचन्द्रकशरिण मधुकर-
कुलव्याकुलेन केशकलापेन स्फुरदरङ्गकिरणकेसरकरालं कदम्बकुण्डल-
मिव कान्तस्याधरमणिमधीरमाचुचुन्व । तदारम्भस्फुरितया च राग-
वृत्त्या भूयोभूयः प्रावर्ततातिमानचित्रोपचारशीकरो रतिप्रबन्धः । छरत-
खेदप्रद्युतयोस्तु तयोः स्वप्ने वित्तगुणनिगाडितपादो जरटः कश्चिज्जालपादः
15 प्रत्यवृश्यत । प्रत्यबुध्येतां त्रैभौ । अय तस्य राजकुमारस्य कमल-
नूदशशिकिरणरज्जुदामनिगृहीतमिव स्जतशृङ्गलोपगूढं चरणद्युगल-
मालीत् । उपलभ्यैव च किमेतदित्यतिपरित्रासविह्वला मुक्तकण्ठमाचक्रन्द
राजकन्या । येन तत्सकलमेव कन्यान्तःपुरमभिपरीतमिव पिशाचोप-

S. ततः प्रियेति W.— 10. अवली om. A^r; Pa^d. has बर्हि नयूः । ...तस्य
बर्हानि पिच्छानि विडम्बयता निर्मलंयता । and may, therefore have read
बर्हिवर्हानि विडम्बयता ॥— 11. करम्बनुकुन्निव W.. C. we accdg. to G.. S.;
नन्धुकुण्डम् A^r.— 13. भूयोभूयवर्तं G.: C.— 13. छरतखेद^o om. W.— 14.
A^r; C.— 14. तु om. S., G., A^r., 'निगाडितचरणः G., A^r.; जरटकालपादः
Ah^d, Bh^u., S.— 17. च om. S., A^r., G.— 18. येन च Pa^d.— राज-
कन्यान्तः^o G.; W.

हतमिव वेपमानमनिरूप्यमाणतदात्वायतिविभागमगण्यमानरहस्यरक्षा-
समयमवनितलविप्रविध्यमानगात्रमाक्रन्दविदीर्यमाणकण्डमश्रुस्रोतोवगु-
ण्डितकपोलमाकुलीवभूव । तुमुले चास्मिन्समयेऽनियन्त्रितप्रवेशाः किंकि-
मिति सहस्रोपहत्य विविशुरन्तर्वशिकाः पुरुषा ददृशुश्च तदवस्थं
५ राजकुमारम् । तदनुभावनिरुद्धनिग्रहेच्छास्तु ते सद्य एव तमर्थं चण्ड-
वर्मणे निवेदयांचक्रुः ।

सोऽपि कोपादागत्य निर्दहन्निव दहनगर्भया दृशा निशाम्योत्पन्नप्रत्य-
भिज्ञः कथं स एवैष मदनुजमरणानिमित्तभूतायाः पापाया वाल-
चन्द्रिकायाः पत्युरत्यभिनिविष्टवित्तदर्पस्य वैदेशिकवणिक्पुत्रस्य पुष्पो-
१० ऋवस्य मित्रं रूपमत्तः कलाभिमानि नैकविधविप्रलम्भोपायपाटवा-
वर्जितमूढपौरजनाध्यारोपितवितथदेवतानुभावः कपटधर्मकञ्चुको निगूढ-
पापशीलश्चपलो ब्राह्मणव्रुवः । कथमिवैनमनुरक्ता मादृशेष्वपि पुरुष-
सिंहेषु सावमाना पापेयमवन्तिहृन्दरी । पश्यतु पतिमद्यैव शूलावतंसित-
मियमनार्थशीला कुलपांसनी । इति निर्भर्त्सयन्भीषणभुक्कुटिदूषितललाटः
१५ काल इव काललोहदण्डकर्कशेन बाहुदण्डेनावलम्ब्य हस्ताम्बुजे
रेखांस्वजराङ्गलाञ्छने राजपुत्रं सरभसमाचकर्ष । स तु स्वभावधीरः
सर्वपौरुषातिभूमिः सहिष्णुतैकप्रतिक्रियां दैवीमेव तामापदमवधार्य स्मर
तस्या हंसगामिनि हंसकथायाः सहस्व बाहु मासद्वयमिति प्राणपरित्याग-
रागिणीं प्राणसमां समाश्वास्यारिवश्यतामयासीत् ।

२० अथ त्रिदितवार्त्तावार्त्तौ महादेवीमालवेन्द्रौ जामातरमाकारपक्ष-
पातिनावात्मत्यागोपन्यासेनारिणा जिघांस्यमानं ररक्षतुः । न शोकतुस्तु
तमप्रभुत्वादुत्तारयितुमापदः । स किल चण्डशीलश्चण्डवर्मा सर्वमिद-
मुदन्तजातं राजराजगिरौ तपस्यते दर्पसाराय संदिश्य सर्वमेव
२४ पुष्पोऽवकुटुम्बकं सर्वस्वहरणपूर्वकं सद्य एव बन्धने क्षित्वा कृत्वा च

३. कपोलतल° G., C., W.—समये om. A^r. G., W.— ६. निवेदयामासुः G.,
C.— ११. जनमिध्याध्यारोपित° G., A^r, S.; मिध्यारो° Pa^d.— १८. मासद्वयमापि
A^r; स्विप° W., C.

राजवाहनं राजकेसरिकिशोरकमिव दारुपञ्जरनिवद्धं मूर्धजजाललीन-
 चूडामणिप्रभावविक्षिप्तक्षुत्पिपासादिखेदं च तमवधूतदुहितृप्रार्थनस्याङ्ग-
 राजस्योद्धरणायाङ्गानभियास्यन्नन्यविश्वासान्निनाय सरोध च बलभर-
 दत्तकम्पश्चम्पाम् । चम्पेश्वरोपि सिंहवर्मा सिंह इवासह्यविक्रमः
 5 प्राकारं भेदयित्वा महता बलसमुदायेन निर्गत्य स्वप्रहितदूतव्राताहूतानां
 साहाय्यदानायातिसत्वरमापततां धरापतीनामचिरकालमाविन्यपि
 संनिधावदत्तापेक्षः साक्षादिवारलेपो वपुष्मानक्षमापरीतः प्रतिबलं
 प्रतिजग्राह । जगृहे च महति संपराये क्षीणसकलसैन्यमण्डलः प्रचण्ड-
 प्रहरणशतभिन्नवर्मा सिंहवर्मा करिणः करिणमवलुत्यातिमानुपप्राण-
 10 बलेन चण्डवर्मणा । स च तदुहितर्यम्बालिकायामवलारत्नसमाख्याता-
 यामतिमात्राभिलाषः प्राणैरेनं न व्ययूयुजत् । अपि त्वनीनयदपनीता-
 शेषशल्यमकल्यसंधो वन्धनगृहम् । अजीगणञ्च गणकसंचैरद्यैव
 क्षपावसाने विवाहनीया राजदुहितेति । कृतकौतुकमङ्गले च तस्मिन्नेक-
 पिङ्गाचलात्प्रतिनिवृत्त्यैणजङ्घो नाम जङ्घाकरिकः प्रभवत्ते दर्पसारस्य
 15 प्रतिसंदेशमावेदयत् । अयि मूढ किमस्ति कन्यान्तःपुरदूपकेपि
 कचित्कृपावसरः । स्यविरः स राजा जरावलुप्तमानावमानचित्तो
 दुश्चरितदुहितृपक्षपातो यदेव किंचित्प्रलपति त्वयापि किं तदनुमत्या
 स्यातव्यम् । अविलम्बितमेव तस्य कामोन्मत्तस्य चित्रवधवार्त्ताप्रेषणेन
 श्रवणोत्सवोऽस्माकं विधेयः । सा च दुष्टकन्या सहानुजेन कीर्तिसारेण
 20 निगडितचरणा चारके निरोद्धव्येति । तच्चाकर्ण्य प्रातरेव राजभवन-
 हारे स दुरात्मा कन्यान्तःपुरदूपकः संनिधापयितव्यश्चण्डपोतकश्च
 मातङ्गपतिरुचितकल्पनोपपन्नस्तत्रैव समुपस्थापनीयः । कृतविवाह-
 कृत्यश्चोत्थायाहमेव तमनार्यशीलं तस्य हस्तिनः कृत्वा क्रीडनकं

1. निवद्धमूर्धं W.; विलीनं Pa^d—8. प्रक्षीणं G., Ar., C.—9. भिन्नवर्मा W.,
 C अतिमनुपबलेन Ar., S.—12. अकल्यसंधो Pa^d; W.—15. कन्यापुरं W.;
 we needg. to Pa^d—17. अनुमत्या त्वयापि Ar., S.—19. अयमस्माकं श्रवणो-
 त्सवो विं Ar.; S.—21. कन्यापुरं W.; we needg. to Pa^d; चण्डपोतः Pa^d;
 G., C.—22. वरपति N.—23. अनार्य W., C., Ar.—क्रीडनं Pa^d, Ah^d, Bh^u.

तदधिष्ठे एव गत्वा शत्रुसाहाय्यकाय प्रत्यासीदतो राजन्यकस्य
सकोशवाहन स्यावयहणं करिष्यामीति पार्थिवरानवेक्षां चक्रे ।

निन्ये चासावहन्यन्यस्मिन्नुन्मिषत्येवोषोरागे राजपुत्रो राजाङ्गणम् ।
रक्षिभिरुपतस्थे च क्षरितगण्डश्चण्डपोतकः । क्षणे च तस्मिन्मुमुचे
5 तदङ्घ्रियुगलं रजतशृङ्खलया । सा चैनं चन्द्रलेखाच्छविः काचिदप्सरो-
रूपिणी भूत्वा प्रदक्षिणीकृत्य प्राञ्जलिर्व्यजिज्ञपत् । देव दीयतामनु-
ग्रहार्द्रं चित्तम् । अहमास्मि सोमरदिमसंभवा सुरतमञ्जरी नाम सुर-
सुन्दरी । तस्या मे नभसि परिपतन्नलिनलुब्धमुग्धकलहं सानुबद्धवक्त्रा-
यास्तन्निवारणक्षोभविच्छिन्नविगलिता हारयष्टिर्यदृच्छया जातु हैमवते
10 सरसि मन्दोदके मन्मोन्मत्तस्य महर्षेर्मार्कण्डेयस्य मस्तके मणिकिरण-
द्विगुणितपलितमपतत् । पातितश्च कोपितेन कोपि तेन मयि शापः । पापे
भजस्व लोहजातिमजातचैतन्या सतीति । स पुनः प्रसाद्यमानस्त्वत्पाद-
पद्मद्वयस्य मासद्वयमात्रं संदानतामेत्य निस्तरणीयामिमामापदमपरि-
क्षीणशक्तित्वं चेन्द्रियाणामकल्पयत् । अनल्पेन च पाप्मना रजत-
15 शृङ्खलीभूतां मामैश्वराकस्य राज्ञो वेगवतः पौत्रः पुत्रो मानसवेगस्य
वीरशेखरो नाम विद्याधरः शंकरगिरौ समध्यगमत् । आत्मसात्कृता
च तेनाहमासम् । अथासौ पितृप्रयुक्तवैरे वर्तमाने विद्याधरचक्रवर्तिनि
वत्सराजवंशवर्धने नरवाहनदत्ते विरसाशयस्तदपकारक्षमोयमिति
तपस्यता दर्पसारेण सह समसृज्यत । प्रतिश्रुतं च तेनास्मै स्वस्वसुर-
20 वन्तिसुन्दर्याः प्रदानम् । अन्यदा तु वियति व्यवदायमानचन्द्रिके
मनोरथप्रियतमामवन्तिसुन्दरीं दिदृक्षुरवशेन्द्रियस्तदिन्द्रमन्दिरयुति
कुमारीपुरमुपासरत् । अन्तरितस्तिरस्करिण्या विद्यया स च तां तदा

1. साहाय्याय C., S.— 2. अवग्रहं Bhū., C., A^r., Ah^d., G.; we accdg. to Pa^d., S.— 4. उपतस्थौ W., A^r., G.— 5. अप्सरो C., S.; अप्सरा G.— 11. कोपे om. S., G., A^r., W., मयि om. S., G., A^r.— 12. भज G., A^r.— 14. पञ्चेन्द्रियाणां W.— 15. रूप्यशृङ्ख^० G., रूप्यशृङ्ख. ... कृताम्. C.,—A^r. भूतामादाय मां S., G.— 17. प्रवर्तमाने Pa^d.— 17. भावेविद्याधर^० M.— 22. स च om. W., C., G.

त्वङ्ङ्गापाश्रयां तुरतखेदङ्गान्तगात्रीं त्रिभुवनसर्गयात्रासंहारसंश्रिताभिः
 क्रयाभिरनृत्तस्यन्दिनीभिः प्रत्यानीयमानरागपूरां न्यल्पयद् । स तु
 प्रकुपितोपि त्वदनुभावप्रतिबद्धनिग्रहान्तराध्यवसायः समातिङ्गयेत्तरेर-
 नत्यन्तसुखमदुतयोर्युवयोर्देवदत्तोत्साहेः पाण्डुलोहशृङ्गात्मना नया
 ५ पादपद्मयोर्युगलं तव निगडयित्वा सरोधरभक्तमनात्तरद् । अवसितव-
 ननाद्यं शापस्तत्र नासद्वयं तव पारतन्त्र्यम् । प्रसीद्वेदानीं किं तव
 करवागीति प्रगित्तनीं वार्त्तयानया नव्यागतमां समाश्वासयेति
 न्यादिद्य वित्तर्ज ।

नस्मिन्नेव क्षणान्तरे हतोहनश्चण्डवर्मा सिंहवर्नदुहितुरन्वालिकायाः
 10 पागित्स्पर्शरागप्रसारिते बाहुदण्ड एव बलवद्वलन्व्य सरभक्तमाकृष्य
 कोनापि दुष्करकर्मणा तत्कारेणैकेनैव नखरग्रहारेण । राजमन्दिरोद्देशं च
 शवशतनयमापादयन्नवचितगतिसौ विहरतीति वाचः सनभवत् ।
 श्रुत्वा चैतन्नेव मत्तहस्तिनमुदस्ताधोरगो राजपुत्रोवित्थ रंहसोत्तनेन
 राजभवनमभ्यवर्तत । सन्नेरनरयावधूतपत्तिदत्तवर्त्ता च द्रविद्य
 15 वेदमभ्यन्तरमद्वयान्ननिर्दोषगन्मरिण स्वरेणभ्यधात् । कः स नदापुलणे
 येनैतन्नानुपनात्रदुष्करं महत्कर्मानुष्ठितम् । आगच्छतु स नया तद्देवं
 मत्तहस्तिनमारोहेतु । अभयमेव तस्य नदुपकण्ठवर्तिनो देवदानवै-
 रपि विगृहानत्येत्यवादीत् । निशान्यैवं स पुमानुषोद्वह्यो निर्गत्य
 20 कुवाञ्चलिराकृत्य संजालं कुचिर्न कुञ्जरगावनसक्तमभ्यरक्षत् । आरो-
 हन्मनेवैनं निर्दर्य हर्षोत्फुल्लद्वारये दियत्तखोयमपहारवर्मेवेति पश्चान्नि-
 शीदतोस्य बाहुदण्डयुगलमुनयभुजमूलप्रवेशितमप्रेवन्मन्य त्वनङ्गना-
 तिङ्गयामास । स्वयं च पृष्ठतो वन्तिगाभ्यां भुजाभ्यां पर्यवेष्टयत् ।
 तत्संगोपसंहतालिङ्गनयतिकरश्चापहारवर्मा चापवक्रकागपकर्षणदात-

1. चण्डवर्मा W.; तुरतखेदं om. W.—2. तु om. W., S. इति चेत्. S.—
 6. तव om. W. G.—7. प्रत्यानीयमानं W.—11. दुष्करकर्मणा W.; C., G.,
 A., S.—स्पर्शं om. Pad., but mentions it as V., I.—13. नदापुलः
 om. G., S., A.—16. वेदं S. G.—18. इत्ययम् W., A. G.—19.
 महदुत्थितं G., C. W.—20. तव om. S., G., A.—23. चण्डवर्मा Bhu.

पट्टिशमुसलतोमरादिप्रहरणजातमुपयुञ्जानान्वलावलिप्रान्प्रतिबलवरा-
न्वहुप्रकारयोधिनः परिक्षिप्तः क्षितौ विचिक्षेप । क्षणेन चाद्राक्षीत्तदपि
सैन्यमन्येन समन्ततोभिमुखमभिधावता वलनिकायेन परिक्षिप्तम् ।

अनन्तरं च कश्चित्कर्णिकारगौरः कुरुविन्दसवर्णकुन्तलः कमल-
5 कोमलपाणिपादः कर्णचुम्बिदुग्धधवलस्निग्धनीललोचनः काटितटनिविष्ट-
रत्ननखरः पङ्कानिवसनः कृशाकृशोदरोरःस्थलः कृतहस्ततया रिपु-
कुलमिषुवर्षेणाभिर्वर्षन्पादाङ्गुष्ठनिष्ठुरावधृष्टकर्णमूलेन प्रजविना गजेन
संनिकृष्य पूर्वोपदेशप्रत्ययादयमेव स देवो राजवाहन इति कृताञ्जलिः
प्रणम्यापहारवर्मणि निविष्टदृष्टिराचष्ट । सखेत्वदादिष्टेन मार्गेण संनि-
10 पातितमेतदङ्गराजसाहाय्यदानायोपस्थितं राजकम् । अरिवलं च विहत-
विध्वस्तं स्त्रीवालहार्यशस्त्रं वर्तते । किमन्यत्कृत्यमिति । हृष्टस्तु
व्याजहारापहारवर्मा । देव दृष्टिदानेनानुगृह्यतामयमाज्ञाकरः । सोयम-
हमेवामुना रूपेण धनमित्राख्यया चान्तरितो मन्तव्यः । स एवायं
निर्गमय्य वन्धनादङ्गराजमपवर्जितं च कोशवाहनमेकीकृत्यास्मदृष्टेण
15 चामुना सह राजकेनैकान्ते सुखोपविष्टमिह देवमुपतिष्ठतु यदि न दोष
इति । देवोपि यथा ते रोचत इति तमाभाष्य गत्वा च तान्निर्दिष्टेन
मार्गेण नगराद्वहिरतिमहतो रोहिणद्रुमस्य कस्यचित्क्षौमावदातसैकते
गङ्गातरङ्गपवनपातशीतले तले द्विरदादवततार । प्रथमसमवतीर्णेनापहार-
वर्मणा च स्वहस्तसत्त्वरसमीकृते मातङ्ग इव भागीरथीपुलिन-
20 मण्डले सुखं निषसाद । तथा निषण्णं तमुपहारवर्मार्थपालप्रमतिमित्र-
गुप्तमन्त्रगुप्तविश्रुतैर्मैथिलेन च प्रहारवर्मणा काशीभर्त्रा च कामपालेन

1. प्रहरणजालं W.; उपयुञ्जानः all MSS. except Pa^d.— 4. अन्तरे च G.; Bhû., Ah^d.— 7. इषुवर्षेणाभिपान्य G., S.— 10. राजन्यकं C., W.—
अखिलारिवलं S., Bhû., अखिलं चारि° G.— 12. सोयमप्यहमेवा W., C., S.;
°हमेव G.; सोयमेव हीति Pa^d.; सोयमहमेव Ar.— 13. एवाय W.;— 15.
राजन्यकेन W.; C., S. G.; we accdg. to Pa^d.— 16. च om. and गत्वा
after मार्गेण G; Ar.— 17. कस्यचिन्मूले Ar.; S., W.,— 19. स्फटिकासन इव
भागीरथी° Ar.; स्फटिकमय इव भा° W.; मातङ्ग इव om. Ar.

चम्पेश्वरेण सिंहवर्मणा सहागत्य धनमित्रः प्रणिपपात । देवोपि हर्षा-
 विद्धमभ्युत्थितः कथं समस्त एव मित्रगणः समागतः को नामाय-
 मभ्युदय इति कृतयथोचितोपचारानुत्पीडिततरं परिरेभे । काशीपति-
 मैथिलाङ्गराजांश्च सुहृन्निवेदितान्पितृवदपश्यत् । तैश्च हर्षनिर्भरतरं
 ५ सरभक्तोपगूढः परममिननन्द । ततः प्रवृत्तास्तु ग्रीतिसंकथास्तु प्रियवय-
 स्यगगानुयुक्तः स्वस्य च सोमदत्तपुष्पोद्भवयोश्चरितमनुवर्ण्य सुहृदा-
 मपि वृत्तान्तं क्रमेण श्रोतुं कृतप्रस्तावस्तांश्च तदुक्तावन्वयुङ्क्त । तेषु
 प्रथमं ग्राह स्म किलापहारवर्मा ॥

इति श्रीदण्डिनः कृतौ दशकुमारचरिते

प्रथम उच्छ्वासः ॥

1. लक्ष्मणगत्य W., C.—2. समस्त एव W., C.—समुदागतः A., S.—
 3. 'विचित्रास्तु' S., A.—4. हर्षकामित्यनेन C., S. W., Bhu.; हर्षनिर्भरतरं
 Ms. W. note; हर्षनिर्भरतरं G.—5. महतोपगूढः S.

॥ अथ द्वितीय उच्छ्वासः ॥

देव त्वयि तद्वावतीर्णे द्विजोपकारायामुरविवरं त्वदन्वेषणप्रसूते
 च नित्रगणेहमपि महीमटन्नङ्गेषु गङ्गातटे वहिश्चम्पायाः कश्चिदास्ति
 तपःप्रभावोत्पन्नदिव्यचक्षुर्मरीचिर्नाम महर्षिरिति कुतश्चित्संलपतो जन-
 समाजादुपलभ्यामुतो बुभुत्सुस्त्वद्वतिं तमुद्देशमगमम् । न्यशामयं च
 ५ तस्मिन्नाश्रमे कस्यचिच्चृतपोतकस्य च्छायायां कमप्युद्भिन्नवर्णं तापसम् ।
 अमुना चातिथिवदुपन्नरितः क्षणं विश्रान्तः कासौ भगवान्मरीचिः ।
 तस्मादहमुपलिप्तः प्रसङ्गशोषितस्य सुहृदो गतिम् । आश्चर्यज्ञान-
 विभवो हि स महर्षिर्मह्यां विभुत इत्यवादिषम् । अथासावुष्णमायतं च
 निद्ववस्यादांसत् । आसीत्तादृशो मुनिरस्मिन्नाश्रमे । तमेकदा काम-
 10 मञ्जरी नामाङ्गपुरीवतंसस्थानीया वारयुवतिरश्रुविन्दुताराकितपयोधरा
 सनिर्वदमभ्युपेत्य कीर्णशिखण्डास्तीर्णभूमिरभ्यवन्दित । तस्मिन्नेव
 च क्षणे मातृप्रमुखस्तदाप्तवर्णः सानुक्रोशमनुप्रवावितस्तत्रैवाविच्छिन्नपात-
 मपतत् । ' स किल कृपालुस्तं जनमार्द्रया गिरोत्थाप्यार्त्तिकारणं तां
 गणिकामपृच्छत् । सा तु सत्रीडेव सवित्रादेव सगौरवेव चाब्रवीत् ।
 15 भगवन्, ऐहिकस्य सुखस्याभाजनं जनोयमामुष्मिकाय श्रोवसीयाया-
 र्त्ताभ्युपपत्तिवित्तयोर्भगवत्पादयोर्मूलं शरणमभिप्रपन्न इति । तस्यास्तु
 जनन्युदञ्जलिः पलितशरशिखण्डवन्धस्पृष्टमुक्तभूमिरभापत । ' भग-
 वन्, अस्या मे दोषमेया वो दासी विज्ञापयति । दोषश्च मम स्वाधि-
 कारानुदापनम् । एय हि गणिकामातुरधिकारो यद्वह्निर्जन्मनः
 20 प्रभुत्वेवाङ्गक्रिया तेजोबलवर्णमिधासंवर्धनेन दोषाभिधातुसाम्यकृता
 मितेनाहारेण शरीरपोषणमापञ्चमाद्ध्योत्पितुरप्यनतिदर्शनं जन्मदिने
 पुण्यदिने चोत्सवोत्तरो मङ्गलविधिरध्यापनमनङ्गविद्यानां साङ्गानां

1. 'प्रस्थिते Pa^d.— 9. अदादंत W.— 10. अङ्गपुर्यवतंस W.; C.; G.;
 Bhû; we accord. to Pa^d, S., Ah^d. and Bhû. v. 1.— 11. अपेत्य W.,
 C.— 12. तदासीवर्णः W.— 12. वक्राने पातं M.— 13. गिराश्चस्य W., C.—
 18. अस्यां W., Bhû.; दोष एषा W.— 19. यत् om. W., C.— 21. मितेनाहारेण
 W.— 22. 'दिनेषु twice G.; 'दिने 'दिनेषु C. 'दिन twice Pa^d.

- नृत्यगीतवाचनाद्यचित्रास्वाद्यगन्धपुष्पकलासु लिपिज्ञानवचनकौशलेषु
 च सम्यग्विनयनं शब्दहेतुसमयविद्यासु वार्त्तावार्त्तावबोधनमाजीव-
 ज्ञाने क्रीडाकौशले सजीवनिर्जीवासु च द्यूतकलास्वभ्यन्तरीकरणम-
 भ्यन्तरकलासु वैश्वासिकजनाल्पयत्नेन प्रयोगग्रहणं, यात्रोत्सवादिष्वा-
 5 दरप्रसाधितायाः स्फीतपरिवर्हायाः प्रकाशनं, प्रसङ्गवत्यां संगीतादि-
 क्रियायां पूर्वसंगृहीतैर्ग्राह्यवाग्भिः सिद्धिलम्भनं, दिङ्मुखेषु तत्तच्छिल्प-
 वित्तैर्कैर्यशःप्रत्यापनं, कार्तान्तिकादिभिः कल्याणलक्षणोद्घोषणं, पीठमर्द-
 विटविद्रूपकैर्मिक्षुक्रयादिभिश्च नागरिकपुरुषसमवायेषु रूपशीलमाधुर्य-
 प्रस्तावना, युवजनमनोरथलक्ष्यभूतायाः प्रभूततमेन शुल्केनावस्थापनं,
 10 स्वतो रागान्धाय तद्भावदर्शनोन्मादिताय वा जातिरूपवयोर्यऽशक्ति-
 शौचत्यागदाक्षिण्यशिल्पमाधुर्योपपन्नाय स्वतन्त्राय प्रदानमधिकगुणाय-
 स्वतन्त्राय प्राज्ञतमायाल्पेनापि बहुव्यपदेशेनार्पणमस्वतन्त्रेण वा
 गान्धर्वसमागमेन तद्गुरुभ्यः शुल्कापहरणमलाभेऽर्थस्य कामस्वीकृते
 स्वामिन्यधिकरणे वा साधनं, रक्तस्य दुहितैकचारिणीव्रतानुष्ठापनं,
 15 नित्यनैमित्तिकप्रीतिदायकतया हतशिष्टानां गम्यधनानां चित्रैरुपायैरप-
 हरणमददता लुब्धप्रायेण च विगृह्यासनं, प्रतिहस्तिप्रोत्साहनेन लुब्धस्य
 रागिणस्त्यागशक्तिसंधुक्षणमसारस्य वाक्संतक्षणैर्लोकोपक्रोशनैर्दुहितृ-
 निरोधनैर्ग्रीडोत्पादनैरन्याभियोगैरवमानैश्चापवाहनमर्थदैरनर्थप्रतिघातिभि-
 श्चानिन्दैरिभ्यैरनुवद्धार्यानर्थसंशयान्विचार्य भूयोभूयः संयोजनमिति ।
 0 गणिकायाश्च गम्यं प्रति सज्जतैव न सङ्गः । सत्यामपि प्रीतौ
 न मातुर्मातृकाया वा शासनातिवृत्तिः । एवं स्थितेऽनया प्रजापतिविहितं
 स्वधर्ममुल्लङ्घ्य क्वचिदागन्तुके रूपमात्रधने विप्रयूनि स्वेनैव व्ययेन
 रममाणया मासमात्रमत्यवाहि । गम्यजनश्च भूयानर्थयोग्यः प्रत्याच-
 क्षाणयानया प्रकोपितः । स्वकुटुम्बकं चावसादितम् । एषा कुमतिर्न
 25 कल्याणीति निवारयन्त्यां मयि वनवासाय कोपात्प्रस्थिता । सा

1. मात्रा— 7. उपघोषणं W.; घोषणं S.— 9. प्रभूतायाः W., उपरधापनं S.—
 13. गुरुभ्यः W.— 14. अधिकगुणे S.; वा om. Bhû.; च Pa^d.—रक्ततरस्य O.;
 G.— 19. अनिर्देश्यैः C., W.— 22. धनव्ययेन C., W.

वेदियमहार्यनिधया सर्व एष जनोऽत्रैवानन्यगतिरनशनेन संस्थास्यत
इत्यरोदीत् ।

अथ सा वारयुवतिस्तेन तापसेन भद्रे ननु दुःखाकरोऽयं वनवासः ।
तस्य फलमपवर्गः स्वर्गो वा । प्रथमस्तु तयोः प्रकृष्टज्ञानसाध्यः प्रायो
5 दुःसंपाद एव । द्वितीयस्तु सर्वस्यैव सुलभः कुलधर्मानुष्ठायिनः । तद-
शक्त्यारम्भादुपरम्य मातुर्मते वर्तस्वेति सानुकम्पमभिहिता । सा तु
प्रत्यवादीत् । यदि भगवत्पादमूलमशरणं शरणमस्तु मम कृपणाया
हिरण्यरेता देव एवेत्युदमनायत । स तु मुनिरनुविमृश्य गणिका-
मातरभवदत् । संप्रति गच्छ गृहान् । प्रतीक्षस्व कानिचिद्दिनानि यावदियं
10 सुकुमारी सुखोपभोगसमुचिता सत्यरण्यवासोद्वेजिता भूयोभूयश्चास्माभि-
र्विवोध्यमाना प्रकृतावेव स्थास्यतीति ।

तथेति तस्याः प्रतियाते स्वजने सा गणिका तमृषिमलघुभक्तिर्धैतो-
द्गमनीयवासिनी नात्यादृतशरीरसंस्कारा वनतरुपोतकालवालपूरणैर्देवता-
र्चनकुसुमोच्चयावचयप्रयासैर्नैकविकल्पोपहारकर्मभिः कामशासनार्थे च
15 गन्धमाल्यधूपदीपनृत्यगीतवाद्यादिभिः क्रियाभिरेकान्ते च त्रिवर्गसंव-
न्धिनीभिः कथाभिरध्यात्मवादैश्चानुकूलैरल्पीयसैव कालेनान्वरञ्जयत् ।

एकदा च रहसि रक्तं तमुपलक्ष्य मूढः खलु लोको यत्सह धर्म-
णार्थकामावपि गणयतीति किञ्चिदस्मयत । कथय वासु केनांशेनार्थ-
कामातिशायी धर्मस्तवाभिप्रेत इति प्रेरिता मरीचिना लज्जामन्यरमारभ-
20 ताभिधानुम् । इतः किल जनाद्भगवत्त्रिवर्गवलज्ञानम् । अथवा
तदपि प्रकारान्तरं दासजनानुग्रहस्य । भवतु श्रूयताम् । ननु धर्मादृत्यै-
कामयोरनुत्पत्तिरेव । तदनपेक्ष एव धर्मो निवृत्तिसुखप्रसूतिहेतुरात्मनः
समाधानमात्रसाध्यश्च सौर्थकामवद्वाह्यसाधनेषु नात्यायतते । तत्त्वदर्श-

2. अवादीत् W.— 8. हिरण्यरेता एव W.; हिरण्यरेता देव इ° S.— 10.
अरण्यवासेन. G.; वासव्यसनेन C.— 12. भक्तिभिः Pa^d.— 14. कुसुमसमुच्चया°.
W., C., S., G., Bhû.; we accordg. to Pa^d.—अनेकवि° W.— 16. अनुरूपैः
W., C.—20. तलज्जा W.— 23. स धर्मः G., C.

नोपवृंहितश्च यथाकथंचिदप्यनुष्ठीयमानाभ्यां नार्थकामाभ्यां बाध्यते ।
 बाधितोपि चाल्पायासप्रतिसमाहितस्तमपि दोषं निर्हृत्य श्रेयसेऽप्यनल्पाय
 कल्पते । तथा हि पितामहस्य तिलोत्तमायामभिलाषो भवानीपतेर्मुनिपत्नी-
 सहस्रत्तंदूषणं पद्मनाभस्य षोडशसहस्रान्तःपुरविहारः प्रजापतेः
 ५ स्वदुहितर्यपि प्रणयप्रवृत्तिः शचीपतेरेहल्याजारता शशाङ्कस्य गुरुतल्प-
 गमनमंशुमालिनो वडवालङ्घनमनिलस्य केसरिकलत्रसमागमो बृहस्पते-
 रतथ्यभार्याभिसरणं पराशरस्य दशकन्यादूषणं पाराशर्यस्य भ्रातृदार-
 संगतिरत्रेर्भृगीसमागम इति । अमराणां च तेषु तेषु कार्येष्वासुरविप्र-
 लम्भनानि ज्ञानवलान्न धर्मपीडामावहन्ति । धर्मपूते च मनसि नभसीव
 10 न जातु रजोनुषज्यते । तन्मन्ये नार्थकामौ धर्मस्य शततमीमपि
 कलां स्पृशत इति ।

श्रुत्वैतदृषिरुदीर्णरागवृत्तिरभ्यधात् । अयि विलासिनि साधु पश्यसि ।
 न धर्मस्तत्त्वदर्शिनां विषयोपभोगेनोपलभ्यत इति । किंतु जन्मनः प्रभृ-
 त्यर्थकामवार्त्तानभिज्ञा वयम् । ज्ञेयौ चेमौ किंलूपा किंपरिवारौ किंकलौ
 15 चेति । सा त्ववादीत् । अर्थस्तावदर्जनवर्धनरक्षणाल्मकः कृषिपाशुपाल्य-
 वाणिज्यसंधिविग्रहादिपरिवारस्तीर्थप्रतिपादनफलश्च । कामस्तु विषयाति-
 सक्तचेतसोः स्त्रीपुंसयोर्निरतिशयसुखस्पर्शविशेषः । परिवारस्तु तस्य
 यावदिह रम्यमुज्ज्वलं च वस्तु । फलं पुनः परमाह्लादनं परस्परविमर्द-
 जन्म स्मर्यमाणमधुरमुदीरिताभिमानमनुत्तमं सुखमपरोक्षं स्वसंवेद्यमेव
 20 तस्यैव कृते विशिष्टस्यानवर्तिनः कष्टानि तपांसि महान्ति दानानि दारु-
 णानि युद्धानि भीमानि समुद्रलङ्घनादीनि मानवाः समाचरन्तीति ।

निशन्यैतन्नियतिवतान्नु तत्पाटवान्नु स्वबुद्धिमान्द्यान्नु स्वनियम-
 मनःकृत्य तस्यामसौ प्राप्तजत् । सा सुदूरं मूढात्मानं च तं प्रवहणेन

1. °उपवृंहितस्तु W.—2. अपि om. W.—3. अतिप्रणय° W.—4. वेति W.—5. °अभिधक्त्वे° Bhū.; अभिधक्त्° G.—6. वे om G., वस्तु om. C.;—7. स्वसंवेद्य om. G., S.—8. तदुद्भूतानि om. C.—9. निविनदत्तान् W.

नीत्वा पुरमुद्धारशोभया राजवीथ्या स्वभवनमनैषीत् । अभूच्च घोषणा
 श्वः कामोत्सव इति । उत्तरेद्युः स्नातानुलिप्तमारचितमञ्जुमालमारब्ध-
 कामिजनवृत्तं निवृत्तस्ववृत्ताभिलाषं क्षणमात्रेऽपि गते तथा विना दूय-
 मानं तमृषिमृद्धिमता राजमार्गेणोत्सवसमाजं नीत्वा क्वचिदुपवनोद्देशे
 5 युवतिजनशतपरिवृतस्य राज्ञः संनिधौ स्मितमुखेन तेन भद्रे भगवता
 सह निवीदेत्यादिष्टा तविभ्रमं कृतप्रणामा सस्मितं न्यपीदत् ।

तत्र काचिदुत्थाय वद्धाञ्जलिरुत्तमाङ्गना देव जितानयाहम् । अस्यै
 दास्यमद्यप्रभृत्यभ्युपेतं मयेति प्रभुं प्राणंसीत् । विस्मयहर्षमूलश्च कोलाहलो
 लोकस्योदजिहीत । हृष्टेन च राज्ञा महाहैरलंकारैर्महता च परिवर्हेणानु-
 10 गृह्य विस्फुटा वारमुख्याभिः पौरमुख्यैश्च गणशः प्रगस्यमाना स्वभवन-
 नमगत्वैव तमृषिमभाषत । भगवन् अयमञ्जलिः । चिरमनुगृहीतोयं
 दासजनः । स्वार्थ इदानीमनुष्ठेय इति । त तु रागादशनिहत इवोद्गाम्या-
 ब्रवीत् । प्रिये किमेतत् । कुत इदमौदासीन्यम् । क्व गतस्तव
 मन्यसाधारणो नुराग इति । अथ सा सस्मितमिदमवादीत् । भगवन्
 15 यथाद्य राजकुले मत्तः पराजयोभ्युपेतस्तस्याश्च मम च कस्मिंश्चित्सं-
 वर्षे महर्षि मरीचिमार्वजितवतीव श्लाघस इति तथाहमभिक्षिता दास्य-
 पणवन्धेन चास्मिन्नर्थे प्रादतिषि । सिद्धार्था चास्मि त्वत्प्रसादादिति ।
 स तथा तथावधूतो दुर्मतिः कृतानुशयः शून्यवन्त्यवर्तिष्ट । यस्तथैवं
 कृतस्तपस्वी तमेव मां महाभाग मन्यस्व । स्वशक्तिनिपिक्तं रागमुद्धृत्य
 20 तथैव दन्धक्या महद्वैराग्यमर्पितम् । अचिरादेव शक्य आत्मा त्वदर्थ-
 साधनक्षमः कर्तुम् । अस्यामेव तावद्दसाङ्गपुर्यां चम्पायामिति ।

2. आराचितमुण्डमालं G., S., W; आचरितं Pa^d.—3. क्षणमात्रेपि G.,
 S.; गतेपि C., अपि om W.—3. दूयमानचित्तं C., S.—5. जन om.
 W.—समासदत्तश्च स्मितमुखेन. W.—8. तदास्यम् W.—10. गुणतः M.—12.
 अशनिनिहतः W.—14. इदं om. W., C.—18. तथास्यहम् G., C., S.;
 we accdg. to W. and Bhû.—18. शून्यमेव G., S.—19. शक्ति om.
 C.—20. त्वदर्थसंपादनं S.

अथ तन्मनश्च्युततमः स्पर्शभिरेवास्तं रविरगादपिमुक्तश्च रागः
 संध्यात्वेनास्फुरत् । तत्कथादत्तवैराग्याणीव कमलवनानि समकुचम् ।
 अनुमतमुनिशासनस्त्वहममुनैव सहोपास्य संध्यामनुरूपभिः कथाभि-
 स्तन्मुशय्य नीतरात्रिः प्रत्युन्मिपत्युदयग्रस्थदावकल्पे कल्पद्रुमकिस-
 5 लयावधीरिण्यरुणार्चिषि तं नमस्कृत्य नगरयोदचलम् । अदर्शं च
 नार्गान्यासवर्तिनः कस्यापि क्षपणकविहारस्य बहिर्विविक्ते रक्ताशोक-
 खण्डे निषण्णमस्पृष्टसमाधिमाधिक्षीणमग्रगण्यमनभिरूपाणां कृपणवर्गे
 कमपि क्षपणकम् । उरसि चास्य शिथिलितमलनित्रयान्मुखान्निपत-
 10 तोऽश्रुविन्दूनलक्षयम् । अप्राक्षं चान्तिकोपविष्टः । क्व तपः क्व च रुदि-
 तम् । न चेद्रहस्यमिच्छामि श्रोतुं शोकहेतुमिति । सोऽब्रूत । सौम्य
 श्रूयताम् । अहमस्यामेव चम्पायां निधिपालितनाम्नः श्रेष्ठिनो ज्येष्ठ-
 सूर्नुर्वसुपालितो नाम । वैरूप्यास्तु मम विरूपक इति प्रसिद्धिरासीत् ।
 अन्यथात्र सुन्दरक इति यथार्थनामा कलागुणैः समृद्धोपि वसुना
 नातिपुष्टोऽभवत् । तस्य च मम च वपुर्वसुनी निमिचीकृत्य वैरं वैरोप-
 15 जीविभिः पौरधूर्तैरुदपाद्यत । ततस्त एव कदाचिदावयोरुत्सवसमाजे
 स्वयमुत्पादितमन्योन्यावमानमूलमधिक्षेपवचनव्यतिकरमुपशमय्य न
 वपुर्वसु वा पुंस्त्वमूलम् । अपि तु यः प्रकृष्टगणिकाप्रार्थयौवनो स
 एव पुमान् । अतो युवतिललामभूता काममञ्जरी यं वा कामयते स
 हरतु सुभगपताकामिति व्यवास्थापयन् । तदभ्युपेत्यावां ग्राहिणुव तस्यै
 20 दूतान् । अहमेव किलामुप्या स्मरोन्मादहेतुरात्तम् । आसीनयोश्चाव-
 योर्माभिवोपगम्य ता नीलोत्पलमयमिवापाङ्गदामाङ्गे मम मुञ्चती तं
 जनमपत्रपयाधोमुखं व्यधत् । सुभगमन्येन च मया स्वधनस्य स्वगृहस्य
 स्वगणस्य स्वदेहस्य स्वजीवितस्य च सैवेन्धरी कृता कृतश्चाहमनया

2. "स्नाने om. M.— 6. अन्धाश° W., Bhū., Ah^d. बहिर्धन्वायाः— S.
 निपतितान् W.—12. तु. om. W.—15. त एव om. S.— 16. "वचनशतव्यति°
 G.; वचनशतव्यतिकरशत° S.— 17. मृष्ट...नो हि यः स पु° C.; W.— 19.
 लक्ष्मि° om. W., C.— 21. अपाङ्गदाम W., C., S., Bhū.; we accedg. to
 G. and Pa^d.— 22. मुनयेन G., C., S., W., we accedg. to Pa^d.

मलमल्लकशेषो हतसर्वस्वस्तया चापवाहितः । प्रपद्य लोकोपहास-
लक्ष्यतामक्षमथ धिक्कृतानि पौरवृद्धानां सोढुमिह जैनायतने मुनिनैके-
नौपदिष्टमोक्षवर्त्मा सुकर एष वेशो वेशनिर्गतानामित्युदीर्णवैराग्य-
स्तदपि कौपनिमजहाम् । अथ पुनः प्रकीर्णमलपङ्कः प्रवलतरकेश-
5 लुञ्चनव्यथः प्रकृष्टतमक्षुत्पिपासादिदुःखः स्थानासनशयनभोजनेषु
द्विष इव नवग्रहो वलवतीभिर्यन्त्रणाभिरुद्देजितः प्रत्यवामृशम् ।
अहनस्मि द्विजातिः । अस्वधर्मो ममैष पापण्डपथावतारः । श्रुति-
स्मृतिविहितेनैव वर्त्तना मम पूर्वजाः प्रावर्तन्त । मम तु मन्दभाग्यस्य
निन्द्यवैषममन्ददुःखायतनं हरिहरहिरण्यगर्भादिदेवतापवादश्रवण-
10 नैरन्तर्याम्येत्यापि निरयफलम् । अफलं विप्रलम्भप्रायमीदृशमिदमधर्म-
वर्त्म धर्मवत्समाचरणीयमासीदिति । प्रत्याकलितस्वदुर्नयः पिण्डी-
खण्डं विविक्तमेतदासाद्य पर्याप्तमश्रु मुञ्चामीति । श्रुत्वा चैतदनुकम्प-
मानोऽत्रवम् । भद्र क्षमस्व कंचित्कालमत्रैव निवस । निजेन
शुम्भेनासावेव वेश्या यथा त्वां योजयिष्यति तथा यतिष्ये । सन्त्यु-
15 पायास्तादृशा इत्याश्वास्य तमनूत्थितोऽहम् । नगरमाविशन्नेव चोपलभ्य
लोकवादाद्बुधसमृद्धपूर्णं पुरमित्यर्थानां नश्वरत्वं च प्रदर्श्य
प्रकृतिस्थानमून्विधास्यन्कर्णोत्सुतप्रहिते पथि मतिमकरवम् । अनुप्र-
विश्य च द्यूतसभामक्षधूर्तैः समगंसि । तेषां च पञ्चविंशतिप्रका-
रासु सर्वासु द्यूताश्रयासु कलासु कौशलमक्षभूमिहस्तादिषु चात्यन्त-
20 दुरूपलक्ष्याणि कूटकर्माणि तन्मूलानि सावलेपान्याधिक्षेपवचनानि
जीवितनिरपेक्षाणि संरम्भविचेष्टितानि समिकप्रत्ययव्यवहाराध्यायवल्-
प्रतापप्रायानङ्गीकृतार्थसाधनक्षमान्वलिषु सान्त्वनानि दुर्वलेषु भर्त्सि-

1. हतसर्वस्वस्तया चा° C.; च om. W.—2. इहैवायतने W.; उपदिष्ट उक्तमो° W.—4. संकीर्ण° W.—7. पापण्डि° S., C.—8. एव om. S.—10. अफलं om. S.—15. अहं om. G., S; अश्रुत्थितः W.; उत्थितः C., G.—16. लुब्धेभ्यप्° G., Ah^d; लुब्धसामिकानिभ्यप्° S.—17. अथ प्रतिपद्य. G.; अनुप्रपद्य Bhû.;—18. च om. S.—18. द्यूतसमाजम° W.—च om. W., S. C.; we accdg. to G. and Pa^d.—22. प्रयोजितार्थसाधनक्षमान् C., G., जितार्थ° S.

तानि पक्षरचनानैपुणमुच्चावचानि प्रलोभनानि लहप्रभेदवर्णनानि
 द्रव्यसंविभागौदार्यमन्तरान्तराशीलप्रायान्कलकलानित्येतानि चान्यानि
 चानुभवन्न तुष्णिमध्यगच्छम् । अहं च किंचित्पिनाददत्तशारे क्वचि-
 त्कितवे । प्रतिकितवस्तु निर्दहन्निव क्रोधतान्त्रया दृशा मामभिवीक्ष्य
 ५ शिक्षयति रे द्यूतवर्त्म हासव्याजेन । आस्तामयमशिक्षितो वराकः ।
 त्वयैव तावद्विचक्षणेन देविप्यामीति द्यूताध्यक्षानुमत्या व्यत्यपजत् ।
 मया जितश्चासौ षोडशसहस्राणि दोनारागाम् । तदर्थं सभिकाय
 सभ्यैभ्यश्च दत्तार्थं स्वीकृत्योदतिष्ठम् । उदतिष्ठंश्च तत्र गतानां हर्षगर्भाः
 प्रशंसालापाः । प्रार्थयमानसभिकानुरोधाच्च तदगारेऽत्युदारमभ्यवहार-
 १० विधिमकरवम् । यन्मूलश्च मे दुरोदरावतारः स मे विमर्दको नान
 विश्वास्यतरं द्वितीयं हृदयमासीत् ।

तन्मुखेन च सारतः कर्मतः शीलतश्च सकलमवे नगरमवधार्य
 धूर्जटिकण्डकल्माषकालतमे तमसि नीलनिवसतनार्थोरुकपरिहितो वद-
 तीक्ष्णकौक्षेयकः कणिमुखकाकलीसंदंशकपुरुषशीर्षिकयोगचूर्णयोग-
 ५ वर्तिकामानसूत्रकर्कटकरज्जुदीपभाजनभ्रमरकरण्डकप्रभृत्यनेकोपकरण-
 युक्तो गत्वा कस्यचिद्भुव्येश्वरस्य गृहे संधिं छित्त्वा पटभाससूक्ष्माच्छिद्रा-
 लक्षितान्तर्गृहप्रवृत्तिरव्ययो निजगृहमिवानुप्रविश्य नौर्वीं सारमह-
 तीमादाय निरगाम् । नीलनोरदनिकरपीवरतिमिरनिविद्धितायां राज-
 वीथ्यां झदिति शतहृदात्संपातमिव क्षणमालोकमलक्षयम् । अथासौ
 १० नगरदेवतेव नगरमोपरोपिता निःसंवाधवेलायां निःक्षुता संनिवृद्धा
 काचिदुन्मिषद्रूपणा युवतिराविरासीत् । काचि वासु क यासीति
 तदयमुक्त्वा त्रासगद्गदनगदीत् । आर्यं पुर्यामस्यामर्यवर्यः कुवेन्द्रत-

१. नैपुण्यं W.; उपमनोमं Bhū., W., S., C.— ५. रे om. S., G.—
 S. अनुदतिष्ठं S.— ९. अत्युदरं om. W., Com. do not explain it.—
 १२. च om. S.; इदं ततः om. S.— १३. नीलवसना° W.— १५. दानवमन्त्रं
 Bhū.— १६. पटभास Pa^d.; पटहाल° C.; we accdg. to Bhū., Ahē., S.
 पलभाल°.— १८. °तिमरमारनिविद्धितायां G.; S.; निविद्धितायां C., W.; °तमं दि°
 Pa^d.— २१. °किभूषणा S.; अतः om. S.— २२. सगद्गदं नाद° W.— अवर्द C.
 W. S. कुवेन्द्रवयं° W.

नामा प्रतिवसति । अस्म्यहं तस्य कन्या । मां जातमात्रं धनमित्र-
 नास्त्रेत्यायैव कस्मैचिदिभ्यकुमारायान्वजानाद्भार्यां मे पिता । स पुनर-
 स्मिन्नत्युदारतया पित्रोरन्ते वित्तैर्निजैः क्रीत्वैवार्थिवर्गाहारिद्रं दरिद्रति
 सत्यथोदारक इति प्रीतलोकाधिरोपितापरश्लाव्यनामनि वरयत्येव मां
 ५ तरुणीभूतामधन इत्यद्वैतार्थपतिनाम्ने कस्मैचिदितरस्मै यथार्थनाम्ने
 सार्थवाहाय दिव्सति मे पिता । तदमङ्गलमद्य किल प्रभाते भावीति
 ज्ञात्वा प्रागेव प्रियतमदत्तसंकेता वञ्चितस्वजना निर्गत्य वाल्याभ्यस्तेन
 वर्त्मना मन्मथाभिसरा तदागारमभिसरामि । तन्मां मुञ्च गृहाणै-
 तद्भाण्डमित्युन्मुच्य मह्यमर्पितवती । दयमानश्चाहमत्रवम् । एहि
 १० साध्वि त्वां नयेयं त्वत्प्रियावसथमिति त्रिचतुराणि पदान्युदचलम् ।
 आपतच्च दीपिकालोकपरिलुप्यमानतिमिरभारं यष्टिकृपाणपाणि नागरिक-
 वलमनल्पम् । दृष्ट्वैव प्रवेपमानां कन्यकामवदम् । भद्रे मा मैषीः ।
 अस्त्ययमसिद्धितीयो मे बाहुः । अपि तु मृदुरयमुपायस्त्वदपेक्षया
 चिन्तितः । शयेहं भावितविषवेगविक्रियः । त्वयामी वाच्याः ।
 १५ निशि वयमिमां पुरीं प्रविष्टाः । दष्टश्च ममैष नायको दर्वाकरेणामुष्मि-
 न्सभागृहकोणे । यदि वः कश्चिन्मन्त्रवित्कृपालुः स एवैनमुज्जीवय-
 न्मम प्राणानाहरेदनाथाया इति । सापि बाला गत्यन्तराभावाद्भय-
 गद्गदस्वरा वाष्पदुर्दिनाक्षी वद्धवेपथुः कथंकथमपि गत्वा मदुक्तमन्त्र-
 तिष्ठत् । अशायिषि चाहं भावितविषविक्रियः । तेषु कश्चिन्नेन्द्राभि-
 २० मानी मां निर्वर्ण्य मुद्रातन्त्रमन्त्रध्यानादिभिश्चोपक्रम्याकृतार्थो गत
 एवायं कालदष्टः । तथा हि । स्तब्धश्यावमङ्गं रुद्धा दृष्टिः । शान्त

१. वसति W.—३. अमुष्मिन् W., C., S.; दरिद्रत्यथो S.; दरिद्रत्युदार°
 G.—४. इति च W., C.—८. मन्मथैकभिसरा S., G.; °सारा Bhû.—
 १०. नये W., त्वत्प्रियतमं W., C.; °प्रियं G.; प्रियावसं S.—१२. दृष्ट्वैव om.
 C.; W., S., Ar.—१३. अयम् om. W.—१४. शयेयं W., शयेय C.; शयीयाहं
 S., we accdg. to Pa^d. and G.—°विक्रिय° om. S.; त्वयाप्यमी W.—१६.
 सभागृहे C., G., S.; कोण एव W.—१६. एव तमनुजो° W.; एव om. C.—१९.
 नेन्द्रमानी S., G.—२१, °श्याववर्ण° W.; Bhû.
 ७ [D. K.]

एवोन्ना । शुचालं वानु श्रोत्रिस्तात्कारिव्यानः । कोऽतिव्रते दैवमिति
सहेतरैः प्रायात् ।

उत्थितश्चाहमुदारकाय तां नीत्वात्रवम् । अहमस्मि क्रोपि तत्करः ।
त्वद्वतेनैव वेतसा सहायभूतेन त्वामिमामभिसरन्तीमन्तरोपलभ्य
५ कृपया त्वत्त्वमीपमनैपम् । भूयगमिदमस्या इत्यंशुपटलपाटितश्चान्त-
जालं तदपितवात् । उदारकस्तु तदाश्रय सतज्जं च सहर्षं च
सत्तन्ममं च मामभाषत । आर्य त्वयैवेयमस्यां निशि प्रिया मे दत्ता
वाक्पुनर्ममापहता । तथा हि । न जाने वक्तुं त्वत्कर्मैतदद्भुतमिति । न
ते स्वशीलनद्भुतव्यतिभाति । नैवमन्येनापि कुतपूर्वमिति प्रतिनियतैव
10 वस्तुशक्तिः । न हि त्वय्यन्यदीया लोभादयः । त्वयाद्य साधुतोन्मी-
नितेति तत्त्रायस्त्वत्पूर्वावदानेभ्यो न रोचते । इष्टमिदानीमौदार्यस्य
स्वरूपमिति त्वदाश्रयमननुमान्य न युक्तो निश्चयः । त्वयानुना सुकृतेन
क्रीतोयं दासजन इत्यत्सारमतिगरीयसा क्रीयातीति स ते प्रजाभिक्षेपः ।
प्रियादानस्य प्रतिदाननिदं शरीरमिति तदलाभे निधनोन्मुखनिद-
15 नपि त्वयैव दत्तम् । अयवैतावदत्र प्राप्तुरूपम् । अद्यप्रभृति भर्तव्योयं
दासजन इति मम पादयोरपतत् । उत्थाप्य चैनमुरत्तोपष्टिप्याभापिदि ।
भद्र काद्य ते प्रतिपत्तिरिति । सोऽभ्यवक्त । न शक्नोमि चैता-
नत्र पित्रोरनभ्यनुजयोपयन्य जीवितुम् । अतोऽन्यानेव यामिन्यां
देशमिदं जिहासामि । को वाहं यया त्वमाज्ञापयसीति । अय मयो-
20 क्तम् । अस्त्येतत् । स्वदेशो देशान्तरमिति ज्ञेयं गगना विदग्धस्य
पुरुषस्य । किंतु बालेयमनल्पलौकुमार्या कदाः प्रत्यवायभूयिष्ठाश्च
जान्तारपयाः । शैथिल्यमिव किञ्चित्प्रजासत्त्वयोरनयेनैव देशेन देश-
त्यागेन संभाव्यते । तत्सहानया सुखमिदं वस्तव्यम् । एहि नयावैनां

4. बहायेन S., G.—6. the first च om. S.; the first two च om.
G.—9. ननु ते स्वः W.; न च त्वं S.—15. अय प्राप्तुरूपं C., G.—15. निदः
W.; भक्तापित्रोः S.—19. नयेन कर्मव्यवस्थेनैव देशे S.—20. विदग्धस्य om.
— 21. एव चेनां S.; दनाव चेनां G.

स्वमेवावासमिति । अविचार्यानुमते तेन सद्य एव तां तद्ब्रह्मुपनीय
तथैवापसर्पभूतया तत्र मृद्गाण्डावशेषमचोरयाव । ततो निष्पत्य
क्वचिन्मुपितकं निधाय समुच्चलन्तौ नागरिकसंपातेन मार्गपार्श्वशायिनं
क्वचिन्मत्तवारणमुपरिपुरुषमाकृष्याधारोहाव । 'त्रैवेय्योतपादयुगलेन
5 च मयोत्थाप्यमान एव पातिताधोरणपृथुलोःस्थलपरिणतः पुरीतल्लता-
परीतदन्तकाण्डः स रक्षिकवलमक्षिणोत् । अध्वंसयाव चामुनैवार्थ-
पतिभवनम् । अपवाह्य च क्वचन जीर्णोद्याने शाखाग्राहिकयावात-
राव । स्वगृहं गतौ च स्नातौ शयनमध्यशिथ्रियाव ।

तावदेवोदगादुदधेरुदयाचलेन्द्रपद्मरागशृङ्गकल्पं कल्पद्रुमहेमपल्लवा-
10 पीडपाटलं पतङ्गमण्डलम् । उत्थाय च धौतवक्त्रौ प्रगेतनानि मङ्गला-
न्यनुष्ठायास्मत्कर्मतुमुलं पुरमनुविचरन्तावशृणुव वरवधूगृहेषु कोला-
हलम् । अथार्थैरर्थपतिः कुवेरदत्तमाश्रास्य कुलपालिकाविवाहं
मासावधिकमकल्पयत् । उपह्वरे पुनरित्यशिक्षयं धनमित्रम् । उप-
तिष्ठ सखे । एकान्त एव चर्मरत्नभस्त्रिकामिमां पुरस्कृत्याङ्गराज-
15 माचक्ष्व । जानात्येव देवो नैककोटिसारस्य वसुमित्रस्य मां धनमित्रं
नामैकपुत्रम् । सोहं मूलहरत्वमेत्यार्थिवर्गादिस्म्यवज्ञातः । मर्दर्थमेव
संवर्धितायां कुलपालिकायां महारिद्रदोषात्पुनः कुवेरदत्तेन दुहितर्य-
र्थपतये दित्सितायानुद्देगादुज्झितुमसूनुपनगरभवं जरद्वनमवगाह्य कण्ड-
न्यस्तशस्त्रिकः केनापि जटाधरेण निवार्यैवमुक्तः । किं ते साह-
20 सस्य मूलमिति । मयोक्तम् । अवज्ञासौदर्यं दारिद्र्यमिति । स पुनरेवं
कृपालुरन्वग्रहीत् । तात मूढोऽसि । नान्यत्पापिष्ठतममात्मत्यागात् ।
आत्मानमात्मनानवसाधैवोद्धरन्ति सन्तः । सन्त्युपाया धनार्जनस्य

1. स्ववासं W.; सर्वैवेनां W.—2. मृद्गाण्डावशेषं S., G.—3. नागरिकपुरुषसंपाते G., S., C.; W., Bhû.—4. उपरिपुच्छं C.; त्रैवेयकप्रतोद° W.—5. गजपतिः पतिता° S.; G.—7. चावतराव S.; C.—9. तावतोद° S.—11. °तुमुललम् M. अतु चरन्तौ W.—13. पुनरशिक्षवं W.—14. चर्मभस्त्रिकां S.; Bhû.—16. स्ववर्गावज्ञातः S.—18. उपपौरिकं S.; उपनगरागिक G.—20. अवज्ञासौदर्यं W., G., S.—21. पापतमं S.

बहवो नैकोपि च्छिन्नकण्ठप्रतिसंधानपूर्वस्य प्राणलाभस्य । किमनेन ।
 सोऽस्म्यहं मन्त्रसिद्धः । साधितेर्यं लक्षग्राहिणी चर्मरत्नभस्त्रिका ।
 चिरमहमस्याः प्रसादात्कामरूपेषु कामप्रदः प्रजानामवात्सल्यम् । मत्स-
 रिण्यां जरसि भूमिस्वर्गमन्त्रोद्देशे प्रवेक्ष्यन्नागतः । तामिमां प्रतिगृह्णाम् ।
 5 मदन्यत्र चेयं वणिग्भ्यो वारमुख्याभ्यो वा दुग्ध इति हि तद्वत्ता
 प्रतीतिः । किंतु यत्सकाशादन्यायापहतं तत्तस्मै प्रत्यर्पणीयम् । न्याया-
 र्जितं तु देवब्राह्मणेभ्यस्त्याज्यम् । तथेयं देवतेव शुचौ देशे निवे-
 द्यार्च्यमाना प्रातःप्रातः सुवर्णपूर्णेन दृश्यते । स एष कल्प इति
 ब्रह्माञ्जलये मह्यमेनां दत्त्वा किमपि प्रावच्छिद्रं प्राविशत् । इयं च
 10 रत्नभूता चर्मभस्त्रिका देवायानिवेद्य नोपजीव्येत्यानीता । परंतु देवः
 प्रमाणमिति । राजा च नियतमेव वक्ष्यति । भद्रं प्रीतोऽस्मि । गच्छ
 यथेच्छमेनामुपमुङ्क्ष्वेति । भूयश्च बृहि । यथा न कश्चिदेनां मुष्णाति
 तथानुगृह्यतामिति । तदप्यवश्यमसावभ्युपेप्यति । ततः स्वगृहमेत्य
 यथोक्तमर्थत्यागं कृत्वा दिने दिने वरिवस्यमानां स्तेयलब्धैरर्थैर्नक्तमापूर्य
 15 प्राद्वे लोकाय दर्शयिष्यसि । ततः कुबेरदत्तस्तृणाय मत्त्वार्थपतिमर्थलुब्धः
 कन्यकया स्वयमेव त्वामुपस्थास्यति । अथ कुपितोऽर्थपतिर्व्यवहर्तु-
 मर्थगर्वादभियोक्ष्यते । तं च भूयश्चित्रैरुपायैः कौपीनावशेषं करिष्यावः ।
 स्वकं च चौर्यमनेनैवाभ्युपायेन सुप्रच्छन्नं भविष्यतीति । हृष्टश्च
 धनमित्रो यथोक्तमन्वतिष्ठत् । तदहरेव मन्त्रियोगाद्दिमर्दकोर्यपतितेवा-
 20 भियुक्तस्तस्योदारके वैरमभ्यवर्धयत् । अर्थलुब्धश्च कुबेरदत्तो निवृ-
 त्त्यार्थपतेर्धनमित्रायैव तनयां तानुनयं प्रादित्तत । प्रत्यवब्राज्यार्थपतिः ।

एष्वेव दिवसेषु काममञ्जर्याः स्वता यवीयसी रागमञ्जरी 'नान
 पञ्चवीरगोटे संगीतकमनुष्टास्यतीति सान्द्रादरः समागमन्नागरजनः ।
 स चाहं सह सख्या धनमित्रेण तत्र संन्याधिपि । प्रवृत्तनृत्यायां च

1. अपि om. W.—5. वारयोपिमुख्याभ्य W.: तत् om. W.—6. विचं तत्तर्त्त-
 G.—8. कन्यविधि इति ब्रह्माञ्जलिरतिष्ठत् । W.—9. किमपि om. W.—14. दृष्ट-
 नित् W.—23. संनयं Bhū.—24. प्रयत्नायां च तत्त्वं S. नृत्तायां W.

तस्यां द्वितीयं रङ्गपीठं समाभून्मनः । तद्वटिविभ्रमोत्पलवनसत्तापाश्रयश्च
पञ्चशरो भावरसानां सामग्यात्समुदितवल इव मामतिमात्रमव्यययत् ।
अथासौ नगरदेवतेव नगरमोषरोषिता लीलाकटाक्षमालाशृङ्गलाभिर्नी-
लोत्पलपलाशदामदयामलाभिर्मामवभात् । नृत्योत्थिता च सा सिद्धिलाम-
० शोभिनी किं विलासात्किमभिलाषात्किमकस्मादेव वा न जानेऽसकृन्मां
सखीभिरप्यनुपलक्षितेनापाङ्गप्रेक्षितेन सविभ्रममरिचित्रभूलतमभिदीक्ष्य
सापदेशं च किञ्चिद्विष्कृतदशनचन्द्रिकं स्मित्या लोकलोचन-
मानसानुयाता प्रातिष्ठत ।

सोहं स्वगृहमेत्य दुर्निवारयोत्कण्ठया दूरीकृताहारस्पृहः शिरःशूल-
10 स्पर्शनपदिशन्निविक्षेत् तल्पे मुक्तैरवयवैरशयिषि । अतिनिष्णातश्च
मदनतन्त्रे मामभ्युपेत्य धनमित्रो रहस्यकथयत् । सखे सैव धन्या गणिका-
दारिका यामेवं भवन्मनोभिनिविशते तस्याश्च मया सुलक्षिता भाव-
वृत्तिः । तामप्यचिरादयुग्मशरः शरशयने शाययिष्यति । स्थानाभि-
निवेशिनोश्च वामयन्त्रसाध्यः समागमः । किंतु सा किल वारकन्यका
15 गणिका स्वधर्मप्रतीपगामिना भद्रोदारेणाशयेन समागिरत । गुणशुल्काहं
न धनशुल्का । न च पाणिग्रहणावृत्तेन्यभोग्यं यौवनमिति । तच्च मुहुः
प्रतिपिध्याकृतार्या तद्गणिनी काममञ्जरी माता च माधवसेना राजानम-
श्रुकण्ठ्यौ व्यजिज्ञपताम् । देव युग्मज्ञासी रागमञ्जरी रूपानुरूपशील-
शिल्पकौशला पूरयिष्यति मनोदधानित्यासीदस्माकं महत्याशा ।
20 साद्य मूलच्छिन्ना यदिमतिक्रम्य स्वकुलधर्ममर्थनिरपेक्षा गुणेभ्य एव
स्वं यौवनं विचिक्रीयते । कुलस्त्रीवृत्तमेवाच्युतमनुतिष्ठासति । एवं
सति सा चेदियं देवपादाशयापि तावत्पकृतिमापद्येत तदा पेशलं भवेदिति ।

3. अत्रासौ W.— 4. पलाशदयामलाभिः W., C.— 5. वा om. W.— 6. सवि-
भ्रमोचितं W., 'लतां W., S.—आवर्जितदशनं S.— 11. सा.— 13. अचिरायां
S.— 15. समागिरत W., S., Pa^d, we accdg. to Bhû., G. G.,—
21. अच्युतं om. W.; 'वृत्तमेवानयादितं G.; we accdg.
to Pa^d.

राज्ञा च तदनुरोधान्तथानुशिष्टा सत्यप्यनाश्रवैव सा यदासीत्तदास्याः
स्वस्ता माता च रुदितनिर्वन्धेन राज्ञे समगिरेताम् । यदि
कश्चिद्भुजङ्गोऽस्मदिच्छया विनैनां बालां विप्रलभ्य नाशयिष्यति स तस्कर-
वद्बध्य इति । तदेवं स्थिते धनादृते न तत्स्वजनोऽनुमन्यते । न तु धन-
5 दाययासावभ्युपगच्छतीति विचिन्त्योत्राभ्युपाय इति ।

अथ मयोक्तम् । किमत्र चिन्त्यम् । गुणैस्तामावर्ज्य गूढमर्थैस्तत्स्वजनं
तोषयिष्यामीति । ततश्च कांचित्काममञ्जर्याः प्रधानद्वृत्तीं धर्मरक्षितां
नाम शाक्यभिक्षुकीं श्रीवरपिण्डदानादिनोपसंगृह्य तन्मुखेन तथा बन्धक्या
पणबन्धमकरवम् । आजिनरत्नमुदारकान्मुपित्वा मया तुभ्यं देयं यदि
10 प्रतिदानं रागमञ्जरीति । सोहं संप्रतिपन्नायां च तस्यां तथा तमर्थं
संपाद्य मद्गुणोन्मादिताया रागमञ्जर्याः करकिसलयमग्रहोपम् । यस्यां
च निशि चर्मरत्नस्तेयवादस्तस्याः प्रारम्भे कार्यान्तरापदेशेन समाहूतेषु
शृङ्खलस्त्रेव नागरमुख्येषु मत्प्रणिधिर्विमर्दकोऽर्थपतिगृह्यो नाम भूत्वा
धनमित्रमुल्लङ्घ्य बह्वर्तयत् । उक्तं च धनमित्रेण । भद्रं कस्तवायौ
15 यत्परस्य हेतोर्माक्रोशासि । न स्मरामि स्वल्पमपि तवापकारं
मत्कृतमिति । स भूयोऽपि तर्जयन्निवात्रवीत् । स एव धनगर्वो नाम यत्परस्य
भार्या शुल्कक्रीतां पुनस्तत्पितरौ द्रव्येण विलोभ्य स्त्रीचिकीर्षसि । त्रवीषि
च कस्तवापकारो मत्कृत इति । ननु प्रतीतमेवैतत्सार्थबाहस्यार्थपतेर्विमर्दको
बहिश्चराः प्राणा इति । सोहं तत्कृते प्राणानपि परित्यजामि ब्रह्महत्यामपि
20 न परिहरामि । ममैकरात्रजागरप्रतीकारस्तवैव चर्मरत्नाहंकारदाहज्वर
इति । तथा ब्रुवाणश्च पौरमुख्यैः सामर्पमाणुदयापवाहितोऽभूत् । इयं
च वार्त्ता कुत्रिमार्त्तिना धनमित्रेण चर्मरत्ननाशमादिवैवोपक्षिप्य

2. समगिरतां C., S.—3. विप्रलोभ्य G., S.; विलोभ्य W.—5. इति om. W.—
10. सोपि सहर्षं तथेति प्रतिपन्नायां S.; सोहं सहर्षं प्रति° G.—16. मयाकृतं W.—
17. स्वां चिकीर्षसि G., W.—स एव करतव W.—21. सामर्षं निषिध्य C., W.,
S.; we accedg. to G., Ah^d.; गतोभूत् W., C.—22. एव om. W., C.
S., G.; we accedg. to Pa^d.

पार्थिवाय निवेदिता । स चार्थपातिमाहृयोपहरे पृष्टवान् । अङ्ग किमस्ति
 क्रुद्धिर्मर्दको नामात्रभवत इति । तेन च मूढात्मनास्ति देव परं मित्रन्
 कश्च तेनार्थ इति कथिते राज्ञोक्तम् । अयि शक्रोपि तमाह्वानुमिति ।
 वाढमस्मि शक्त इति निर्गत्य स्वगृहे वेशवाटे द्यूतसभायामापणे च
 5 निपुणमन्विष्यन्नोपलब्धवान् । कथं नोपलभेत स वराकः । स खलु
 विमर्दको मद्गाहित्वदभिज्ञानविहो मन्त्रियोगात्त्वदन्वेषणायोज्जयिनीं
 तदहरेव प्रातिष्ठत । अर्थपतिस्तु तमदृष्ट्वा तत्कृतमपराधमात्मसंबद्धं
 मत्वा मोहाद्भयाद्वा प्रत्याख्याय पुनर्धनामित्रेण विभाविते कुपितेन राज्ञा
 निगृह्य निगडवन्धनमनीयत ।

- 10 तेष्वेव दिक्सेषु विधिना कल्पोक्तेन चर्मरत्नं दोग्धुकामा काम-
 मञ्जरी पूर्वदुग्धं क्षपणीभूतविरूपकं रहस्युपसृत्य ततोऽपहतं सर्वमर्थ-
 जातं तस्मै प्रत्यर्प्य सप्रश्रयं च वह्नुनीय प्रत्यागमत् । सोऽपि कथं-
 चिन्निर्ग्रन्थिकग्रहान्मोचितात्मा मदनुशिष्टो हृष्टतमः स्वधर्ममेव प्रत्य-
 पद्यत । काममञ्जर्यपि कतिपयैरेवाहोभिरश्मन्तकशेषमजिनरत्नदोहा-
 15 शया स्वमभ्युदयमकरोत् । अथ मत्प्रयुक्तो धनमित्रः पार्थिवं मिथो
 व्यज्ञापयत् । देव येयं गणिका काममञ्जरी लोभोत्कर्षालोभमञ्ज-
 रीति लोकोपक्रोशपात्रमासीत्साद्य मुसलोलूखलान्यपि निरपेक्षं
 त्यजति । तन्मन्ये मच्चर्मरत्नलाभहेतु । तस्य खलु कल्पस्तादृशः । वणिग्भ्यो
 वारमुख्याभ्यश्च दुग्धे नान्येभ्य इति हि तद्वता प्रतीतिः ।
 20 अतोऽमुष्यामस्ति मे शङ्केति । सा सद्य एव राज्ञा सह जनन्या समा-
 हूयत । व्यथितवर्णेनेव मयोपहरे कथितम् । नूनमार्ये सर्वस्वत्यागा-
 दतिप्रकाशादाशङ्कनीयचर्मरत्नलाभा तदनुयोगायाङ्गराजेन समाहूयसे ।

2. परमं W.— 4. च 'om. G.; कथं वो° C.— 6. °अभिज्ञानविहो
 Pa^d.— 7. °अपराधं नाम मत्संबन्धीति W.; आत्मसंबन्धीति C., S., G.— 9.
 विभावितेन C., W., G., S. we accdg. to Pa^d. and Ah^d.— 10. विधिकल्पेन
 W.— 11. तदपेहतं W. —12. सप्रत्ययं बहु° G., C., W., and Pa^d. v.
 1.— 13. निर्ग्रन्थाग्रहा° Bh^u., Ah^d.— 14. कतिपयैस्त्रि W.— 18. °ला-
 भहेतुस्त° W.; °लाभहेतुकं G.; °लाभहेतुं S.; लाभं हेतुं C.— 21. सर्वस्य W.

भूयोभूयश्च निर्दोष्या त्वया नियतमस्मि तदागतिस्त्वेनाहमपदेश्यः ।
 तद्व न मे भावी चित्रवधः । मृते च मयि न जीविष्यत्येव
 ने भगिनी त्वं च निःस्त्रीभृता । चर्मरत्नं च धननिबन्धेव प्रति-
 भजिष्यति । तद्विनापत्तनन्ततोऽन्यथानुवन्धिनी । तत्किमत्र प्रति-
 विषेयनिति । तदा तज्जनन्या चाभूणि विसृज्योक्तम् । अस्त्यैवै-
 नदस्तत्रादिदयानिर्भिन्नयायं रहस्यम् । राजश्च निर्दोषाद्विस्त्रियतुर्नि-
 हुत्यापि नियतनागतिरपदेश्यैव चोरितस्य त्वयि । त्वयि त्वपदिदे
 सर्वमस्तत्पुद्गुदुन्वमवसीदेत् । अर्थपतौ च तदपयशो लब्धम् । अङ्गपुर-
 गतिर्द्धं च तस्य कीनाशस्यास्नाभिः संगतम् । अनुनैव तदस्तम्यं
 10 दत्तमित्यपदिश्य वरमात्मा गोपायितुनिति नानभ्युपगमय्य राजकुल-
 गमताम् । राजानुयुक्ते च नैव न्यायो वेशकुलस्य यज्ञातुरपदेशः ।
 न चैर्न्यायाजितैरेव पुरुषा वेशमुपतिटन्तीत्यसकृदतिप्रगुह
 कर्णनासाच्छेदोपक्षेपभीषिनाभ्यां दध्वन्धकीभ्यां स एव तपस्वी
 तत्स्वरत्वेनार्थपतिरभाष्यत । कुपितेन च राजा तस्य रागेदूयते
 15 दण्डः । शस्त्रालिना धननिवेणैव प्रत्यपिष्यत । आर्य नौर्यदत्त एव वरो
 वणिजानीदृशेन्वपराधेन्वसुभिरवियोगः । यदि कुपिनोसि हतसर्वलो
 निर्वासनीयः पाप एव इति । तन्मूला च धननिबन्धस्य कीर्तिरप्रयत ।
 भनीयत च भर्ता । पटङ्गरच्छेदशेषोऽर्थपतिर्यमन्तः सर्वपौरजनतन्त्रं
 निरवास्यत । तस्यैव द्रव्याणां केनचिद्वयवेत्त सा वराकी काम-
 20 मञ्जरी चर्मरत्नमृगलुण्णिकापविद्धसर्वस्वा तानुकम्पं धननिवाभिने-
 दिनेन भूपेनान्वगृह्यत । धननिबन्धहनि गुणिनि कुलपालिकानुपा-
 यन्त । तदेवं सिद्धसंकल्पो रागमञ्जरीगृहं हेमरत्नपूर्णमकरवन् ।

1. निष्ठे हेतोस्ति W.; तदागन्ते नहं W.— 4. निर्दोष्या, नह्यपदिता S., G.;
 तद om. S., G.— 6. विविनेतुं W.; C., we accdg. to Bhū. G., S. अतिदे-
 द्य W., C.S., G., we accdg. to Pa^d., Bhū., Ah^d.,— 7. तद्व च नहं देहे
 W.— 8. अयतः C., S., W.— 9. अनुनैव W.— 10. अनेन Bhū.— 12
 अतिमय G., S., Pa^d. v. 1.— 15. देव for अर्थ M.— 16. तपस्वभित्तमिदं
 C., S.— 17. व om. W.— 19. तद्वन्धकी C., S., G. अतिवेदिने W., C., S.

अस्मिन् पुरे लुब्धसमृद्धवर्गस्तथा नुपितो यथा कपालपाणिः
 स्वैरेव धनैर्मद्विश्राणितैः समृद्धीकृतस्यार्थिवर्गस्य गृहेषु भिक्षार्थम-
 भ्रमत् । न ह्यलमतिनिपुणोऽपि पुरुषो नियतिलिखितां लेखामतिक्रामितुम् ।
 यतोऽहमेकदा रागमञ्जर्याः प्रणयकोपप्रशमनाय सानुनयं पायितायाः
 ५ प्रणयसमर्पितमुखमधुगण्डूपमास्वादमास्वादं मदेनास्पृश्ये । शीलं हि
 नदोन्मादयोरमार्गेणाप्युचितकर्मस्वेव प्रवर्तनम् । यदहमुपोदमदो नगर-
 मिदमनयैकैव शर्वर्या निर्धनीकृत्य त्वद्भवनं पूरयेयमिति प्रव्यथित-
 प्रियतमाप्रगामाञ्जलिशपथशतातिवर्ती मत्तवारण इव रभसच्छिन्नशृङ्खलः
 कयापि धात्र्या शृगालिकाख्ययानुगम्यमानो नातिपरिकरोऽसिद्धितीयो
 १० रंहसा परेणोदचलम् । अभिपततोऽपि नागरिकपुरुषानशङ्कमेव
 विगृह्य तत्स्कर इति तैरभिहन्यमानोऽपि नातिप्रकुपितः क्रीडन्निव
 मदावसन्नहस्तपतितेन निखिंशेन द्वित्रानेव हत्वावर्णमानताम्रदृष्टि-
 रपतम् । अनन्तरमार्त्तरवान्विषृजन्ती शृगालिका ममाभ्यासमगमत् ।
 अवश्ये चाहमरिभिः । आपदा तु मदापहारिण्या सद्य एव बोधित-
 १५ स्तत्क्षणेपजातया प्रतिभया व्यचीचरम् । अहो ममेयं मोहमूला महत्या-
 पदापतिता । प्रसृततरं च सख्यं मया सह धनमित्रस्य मत्परिग्रहत्वं
 च रागमञ्जर्याः । मदेनसा च तौ प्रोर्णुतौ श्रो नियतं निग्राहयिष्येते ।
 तदियमिह प्रतिपत्तिर्ययानुशीयमानया मन्त्रियोगतस्तौ परित्रास्येते । मां
 च कदाचिदनर्याद्विस्तारयिष्यत इति । कमप्युपायमात्मनैव निर्गायि
 २० शृगालिकामगादियम् । अपेहि जरतिके या तामर्थलुब्धां दग्धगणिकां
 रागमञ्जरिकामजिनरत्नमत्तेन शत्रुणा मे मित्रच्छद्मना धनमित्त्रेण
 संगमितवती सा हतासि । तस्य पापस्य चर्मरत्नमोपाहुहितुश्च ते

3. नियतिलिखिते W.—4. पायितायाः W.; पुनः पुनः प्रणय° C., S., G.; but wrong on account of आस्वादमास्वादं.—6. अनुचितकर्मसु S.; उपाचित° Bhû.—7. तदहं G., S.—9. धूर्तया धात्र्या S.—11. यवावगाह S., W., C., G.; we accdg. to Bhu. and Pa^d.; अपि om. W.—12. घूर्णमानताम्र° G., S.—16. प्रयिततरं च मया G., S.—19. तारयिष्यन्तीति W., G.; °तीति C.;—20. अवादिषं W.; या त्वं G.

लाराभरणापहारादहमद्य निःशल्यमुत्सृजेयं जीवितमिति । सा पुनरुद्ध-
 दितज्ञा परमधूर्ता साश्रुगद्गदमुदञ्जलिस्तान्पुरुषान्त्प्रगानमासादितवती
 तामपूर्वं मम पुरस्तादयाचत । भद्रकाः प्रतीक्षन्तं कञ्चित्कालं यावद-
 त्नादस्मदीयं सर्वं मुपितमर्थजातमवगच्छेमिति । तथेति तैः प्रति-
 पन्ने पुनर्मत्समीपमात्ताद्य सौम्य क्षमस्वास्य दासीजनस्यैकमपराधम् ।
 अस्तु त्वकामं त्वत्कलत्राभिमर्शां वैरास्पदं धनमित्रः । स्मरंस्तु
 विरक्ततां ते परित्रयामिनुग्रहीतुमर्हसि दासीं रागमञ्जरीम् । आकल्प-
 सारो हि रूपाजीवोजनः । तद्गृहि क्व निहितं तस्या भूषणमिति
 पादयोरपतत् । ततो दयमान इवाहमब्रवम् । भवतु मृत्युहस्तवर्तिनः
 10 किं ममामुप्या वैरानुबन्धेनेति । तद्गुवन्निव कर्ण एवैनामशिक्षयमेव-
 मेव प्रतिपत्तव्यमिति । सा तु प्रतिपन्नार्थेव जीव विरं प्रसीदन्तु ते
 देवता देवोप्यङ्गराजः पौरुषप्रीतो मोक्षयतु त्वामेतेऽपि भद्रमुखास्तत्र
 दयन्तामिति क्षणादपासरत् । आनीये चाहमारक्षिकनायकस्य शासना-
 चारकम् ।

15 अथोत्तरेदुरागत्य दूततरः सुभगमानी सुन्दरं मन्यः पितुरत्ययाद-
 विराधिष्ठिताधिकारस्तारुण्यमदादनातिपक्वः कान्तको नाम नागरिकः
 किञ्चिदिव भर्त्सयित्वा समन्वयत् । न चेद्धनमित्रस्याजिनरत्नं प्रति-
 प्रयच्छसि न चेद्वा नागरिकेभ्यश्चोरितकानि प्रत्यर्पयसि द्रव्यसि पारम-
 20 द्रादशानां कारणानामन्ते च मृत्युमुखमिति । मया तु स्नयमानेनाभि-
 हितम् । सौम्य यद्यपि दद्यामाजन्मनो मुपितं धनं न त्वर्थपतिदारा-
 पहारिणः शत्रोर्मे मित्रमुखस्य धनमित्रस्य चर्मरत्नप्रत्याशां पूरयेयम् ।
 अदस्वैव तदयुतमपि यातनानामनुभवेयम् । इयं मे साधीयसी संधेति ।
 तेनैव क्रमेण वर्तमाने सान्त्वनतर्जनप्राये प्रतिदिनमनुयोगव्यतिकरे-
 नुगुणान्नपानलाभात्कतिपयैरेवाहोभिर्विरोपितव्रणः प्रकृतिस्थोहमासम् ।

1. उद्धतितज्ञा S.—3. प्रतीक्षन्तम् C., W.—4. प्रतिपन्ना S.—S.
 रूपाजीवी W. रूपाजीवी S., अस्या C., W.—10. अमुप्या S., C., G.; इव
 om. C., G., S.—13. आरुहक° Bhū.—17. त नामन्वयत् W., C.—
 18. न चेत्तु नागरिके° S.—23. तेन च W.

अथ कदादिदच्युताम्बरपतातपत्विषि क्षयिणि वासरे हृष्टवर्णा
शृगालिकोज्ज्वलेन वेषेणोपसृत्य दूरस्थानुचरा मामुपश्लिष्यान्नवीत् ।
आर्य दिष्ट्या वर्षसे । फलिता तव सुनीतिः । यथा त्वयादिश्ये तथा
धनमित्रमेत्यान्नवम् । आर्य तवैवमापन्नः सुहृदुवाच । अहमद्य वेशसंसर्ग-
5 सुलभात्पानदोषाद्बद्धः । त्वया पुनरविशङ्कमद्यैव राजा विज्ञापनीयः ।
देव देवप्रसादादेव पुरापि तदजिनरत्नमर्थपतिमुषितमासादितम् ।
अथ तु भर्ता रागमञ्जर्याः कश्चिदक्षधूर्तः कलासु कवित्वेषु लोक-
वार्त्तासु चातिवैचक्षण्यान्मया समसृज्यत । तत्संवन्धाच्च वस्त्राभरण-
प्रेषणादिना तद्भार्या प्रतिदिनमन्ववर्ते । तदसावशङ्किष्ट निकृष्टाशयः
10 कितवः । तेन च कुपितेन हतं तच्चर्मरत्नमाभरणसमुद्रकश्च तस्याः । स
तु भूयः स्तेयाय भ्रमन्नगृह्यत नागरिकपुरुषैः । आपन्नेन चामुनानुसृत्य
रुदत्यै रागमञ्जरीपरिचारिकायै पूर्णप्रणयानुवर्तिना तद्गण्डनिधा-
नोद्देशः कथितः । ममापि चर्मरत्नमुपायोपक्रान्तो यदि प्रयच्छेदिह देव-
पादैः प्रसादः कार्य इति । तथा निवेदितश्च नरपतिरसुभिर्मामवियो-
15 ज्योपच्छन्दनैरेव स्वं ते दापयितुं प्रयतिष्यते । तन्नः पथ्यामिति ।
श्रुत्वैव च त्वदनुभावप्रत्ययादनतित्वस्तुना तेन तत्तथैव संपादितम् ।
अथाहं त्वदनुभावप्रत्यायिताया रागमञ्जर्याः सकाशाद्यथेप्सितानि
वस्तूनि लभमाना राजदुहितुरम्बालिकाया धात्रीं माङ्गलिकां त्वदा-
दिष्टेन मार्गेणान्वरञ्जयम् । तामेव संक्रमीकृत्य रागमञ्जर्याश्चाम्बा-
20 लिकायाः सख्यं परमवीवृधम् । अहरहश्च नवनवानि प्राभूतान्युप-
हरन्ती कथाश्चित्राश्चित्तहारिणीः कथयन्ती तस्याः परं प्रसादपात्र-
मासम् । एकदा च हर्म्यगतायास्तस्याः स्थानस्थितमपि कर्णकुवलयं
स्रस्तमिति प्रतिसमादधती प्रमत्तेव प्रच्याव्य पुनरुत्क्षिप्य भूमेस्तेनोप-
कन्यापुरं कारणेन केनापि भवनाङ्गणं प्रविष्टस्य कान्तकस्योपरि प्रवृत्त-

3. यथा तदा त्वया° S.— 4. आपन्नसुहृदमुना चैवमादिष्टेति W.; G.: इत्युवाच C.— 5. पुनरपि विशङ्कं W.; त्वामेते W.— 9. निकृष्टाशयतया G., S., W.— 10. समुद्रकं S., G.; C.— 16. तेन तथैव G.; तेनैतत्तथैव S.— 22. हर्म्याङ्गणगता° W.— 23. मादधती B.—M. omits पुनरुत्क्षिप्य भूमेः ।

केनचित्तु हस्तवैकागारिकेण तावतीं सुरुङ्गां कारयित्वा प्रविष्ट-
 स्योपवनं तत्रोपरिष्ठादस्मदायचैव रक्षा । रक्ततरो हि तस्याः परिजनो
 न रहस्यं भेत्स्यतीति । सोऽत्रवीत् । साधु भद्रे दर्शितम् । अस्ति कश्चि-
 त्त्स्कारः खननकर्मणि सगरसुतानामिवान्यतमः । स वेद्वधः क्षणेनै-
 ५ तत्कर्म साधयिष्यतीति । कतमोसौ किमिति न^१लभ्यत इति मयोक्ते
 येन तद्धनमित्रस्य चर्मरत्नं नुषितमिति त्वामेव स निरदिक्षत् ।
 यद्येवमेहि त्वयास्मिन्कर्मणि साधिते चित्रैरुपायैस्त्वानहं नोत्रयिष्या-
 मीति शपथपूर्वं तेनाभिसंधाय सिद्धेऽर्थे भूयोपि निगडयित्वा योसौ
 चौरः स सर्वयोपक्रान्तो न तु धाट्यभूमिः प्रकृष्टवैरस्तदजिनरत्नं
 १० दर्शयिष्यतीति राज्ञे विज्ञान्य चित्रमेनं हनिष्यसि । तथा च सत्यर्थः
 सिध्यति रहस्यं च न ख्वतीति मयोक्ते सोऽतिहृष्टः प्रतिपद्य नामेव
 त्वदुपप्रलोभने नियुज्य बहिरवास्थितः । प्राप्तरूपमतः परं चिन्त्यतामिति ।

श्रीतेन च मयोक्तम् । मदुक्तमल्पम् । त्वन्नय एवात्र भूयान् ।
 आनयैनमिति । अयानीतेनामुना मन्मोचनाय शपथः कृतो नया च
 १५ रहस्यानिर्भेदाय । विनिगडीकृतश्च स्नानभोजनविलेपनान्यनुभूय
 नित्यान्धकारात्काराभित्तिकोणादारभ्योरगास्येन सुरुङ्गामकरवम् ।
 अचिन्तयं चैवम् । हन्तुमनसैवासुना मन्मोचनाय शपथः कृतः । तदमुं
 हत्वापि नासत्यवाददोषेण स्पृश्य इति । निष्पततश्च मे निगडनाय
 प्रत्यार्यमाणपाणेस्तस्य पादेनोरसि निहत्य पतितस्य तस्यैवास्तिधेन्वा
 २० शिरो न्यकृन्तम् । अकथयं च शृगालिकाम् । भण भद्रे कथंभूतः
 कन्यापुरत्तनिवेशो महानयं प्रयासो वृथैव ना भूत् । अमुत्र
 किंचिन्नो-रयित्वा निवर्तिष्य इति । तदुपदर्शितविभागं चावगाह्य

१. हुरंगां G., Pa^d.— 6. न. om. W., C., S., यद्येवमेव W.— 8. तेन
 नकथय W., C.— 9. ष्टतनः प्रकृष्ट^० C., W., S.— 10. घानयिष्यसि C., W.,
 S.— 12. प्रातं we accdg. to G., Ah^d. and Pa^d.; इतः W., C., S.—
 15. नित्यान्धकारात्काराभित्तिकोणादारभ्य W.— 17. तदेनं seems to be the reading
 of Pa^d.— 19. तस्य om. G., S. sec. m.— 21. ना वृथैव मू G., W.,
 C.— 22. उपदर्शितविभागश्च C., W.— 22. कन्यान्तर्पुरं W., C.

- कन्यापुर प्रचलत्सु मणिप्रदीपेषु नैकक्रीडाखेदसुप्रस्य परिजनस्य मध्ये
महितमहार्हरत्नप्रत्युप्तसिंहाकारदन्तपादे हंसतूलगर्भकोमलशय्योपधान-
शालिनि कुसुमलवच्छुरितपर्यन्ते पर्यङ्कतले दक्षिणपादपाण्यर्थोभागानुवलि-
तेतरचरणाग्रपृष्ठमीपाद्विवृतमधुरगुल्फसंधि परस्परसिद्धिजङ्घाकाण्डमा-
5 कुञ्चितकोमलोभयजानु किञ्चिद्वेष्टितोरुदण्डयुगलमधिनितम्बस्वस्त-
मुक्तैकमुजलताग्रमपाश्रयान्तनिमित्ताकुञ्चितेतरमुजलतोत्तानतलकरकि-
तलयमाभुप्रओणिमण्डलमतिस्थिष्टर्चनांशुकान्तरीयमनतिवलिततनुतरो-
दरमणुतरनिः आसारम्भकम्पमानकठोरकुचकुङ्गलमातिरश्चीनबन्धुरशि-
रोधरोद्देशदृश्यमाननिदप्रतपनीयसूत्रपर्यस्तपद्मरागरुचकमर्धलक्ष्याधरकर्ण-
10 पाशानिभृतकुण्डलमुपरिपरावृत्तश्रवणपाशरत्नकर्णिकाकिरणमञ्जरीपि-
ञ्जरितविपमव्याविद्धशिथिलशिखण्डबन्धमात्मप्रभापटलदुर्लक्ष्यपाटलो-
त्तराधरविवरं गण्डस्यलीसंक्रान्तहस्तपल्लवदर्शितकर्णावतंसकृत्यमुपरि-
कपोलादर्शतलनिषिक्ताचित्रवितानपञ्चजातिजनिताविशेषकाक्रियमाभीलित-
लोचनेन्दीवरमविभ्रान्तभूपताक्रमुद्भिद्यमानश्रमजलपुलकमित्रशिथिलच-
15 न्दनोत्तिलकमाननेन्दुसंमुखागतालकलतं च विश्रब्धप्रसुप्तामतिधवलो-
त्तरच्छदनिमग्नप्रायैकपाश्वर्तया चिरविलसनखेदनिश्चलां शरदम्भो-
धरोत्सङ्गशायिनीमिव सौदामिनीं राजकन्यामपश्यम् । दृष्ट्वैव
स्फुरदङ्गरागचकितश्चोरयितव्यनिःस्पृहस्तथैव तावन्नोर्यमाणहृदयः
किंकर्तव्यतामूढः क्षणमतिष्ठम् । अतर्कयं च । न चेदिमां वामलोचनामामुयां
20 न मृष्यति मां जीवितु वसन्तबन्धुः । असंकेतितपरामृष्टा चेयमतिवाला
व्यक्तमार्त्तस्वरेण निहन्त्यान्मे मनोरथम् । ततोऽहमेवाग्रीय ।

1. मणिदीपेषु W.—महानि महर्हं G., C., S.; महारंजं C., W.; we
needg. to Pa^d.—3. °कुरितपर्यन्ते G., S. °अनुवेगितेतर° Bhû., W.; we
needg. to Ah^d, Pa^d, S., G.—4. °विवृत° W.—5. कोमल° om.,
W.—6. °लतामपेशलं W., C., S.; °निहिताकुञ्चित C., W., S. pr. m.;
निर्मित° G.; निमित्त° Pa^d, Ah^d, Bhû.—7. अतनुतरादे. Pa^d, °आसा°
Bhû.—11. °धरविश्व M.—12. कपोलदेश W.; °पञ्चक्रियाजनित° Ah^d,
Bhû., G.—15. °संमुखागल° W., C.—16. °निमग्न° W.—20. जीवन्त-
21. आश्रयेण W., C., S.; आश्रय इति W.—आश्रये Pa^d, G., Bhû :
but add निरि°.

तदियमत्र प्रतिपत्तिरिति । नागदन्तलग्ननिर्वासकल्कवर्णितं फलकमादाय
मणिसमुद्रकाङ्क्षवर्तिकां समुद्धृत्य तां तथा शयानां तस्याश्च मामा
वद्धाञ्जलि चरणलग्नमालिखमार्यां चैताम् ।

त्वामयमावद्धाञ्जलि दासजनस्तमिममर्थमर्थयते ।

5 स्वपिहि मया सह सुरतव्यतिकरखिन्नैव मा मैवम् ॥

हेमकरण्डकाच्च वासताम्बूलवीटिकां कर्पूरस्फुटिकां पारिजातकं
चोपयुज्यालक्तकपाटलेन तद्रसेन सुधाभित्तौ चक्रावाकमिथुनं निर-
टीवम् । अङ्गुलीयकविनिमयं च कृत्वा कथंकथमपि निरगाम् ।
सुरुङ्गया च प्रत्येत्य वन्धनागारं तत्र वद्धस्य नागरिकवरस्य
10 सिंहघोषनामस्तेष्वेव दिनेषु मित्रत्वेनोपचरितस्यैवं मया हतस्तपस्वी
कान्तकस्तत्त्वया प्रतिभिद्य रहस्यं लब्धव्यो मोक्ष इत्युपदिश्य सह
शृगालिकया निरक्रमिषम् । वृषतिपथे च समापत्य रक्षिकपुरुषैरगृह्ये ।
अचिन्त्यं च । अलमस्मि जवेनापसर्तुमनामृष्ट एवैमिरेया पुनर्वराकी
गृह्येत । तदिदमत्र प्राप्तुरूपमिति । तानेव चपलमभिपत्य स्वपृष्ठ-
15 समर्पितकूर्परः पराङ्मुखः स्थित्वा यद्यहमस्मि तस्कारो भद्रा वधीत
मां युष्माकमयमधिकारो न पुनरस्या वर्यायस्या इत्यवादिषम् । सा
तु तावतैवोन्नीतमदभिप्राया तान्सप्रणाममभ्येत्य भद्रमुखा ममैष पुत्रो
वायुप्रस्तधिरं चिकित्सितः पूर्वेषुः प्रसन्नकल्पः । प्रकृतिस्थ एव
जातो जातास्थया मया वन्धनान्निष्क्रमय्य स्नापितोनुलेपितश्च परिधाप्य
20 निष्प्रवाणियुगलमभ्यवहार्य परमान्नमौशीरेद्य कामचारः कृतोऽभूत् ।
अथ निशीथे भूय एव वायुनिम्नो निहत्य कान्तकं वृषतिदुहित्रारमे-
यमिति रंहसा परेण राजपथमभ्यपतत् । निरूप्य चाहं पुत्रमेवंगतमस्यां
त्रेलायामनुधावामि । तत्प्रसिद्धं वद्धैनं मह्यमर्पयतेति यावदसौ
क्रन्दति तावदहं स्थविरे केन देवो मातरिश्वा वद्धपूर्वः किमेते काकाः

1. निर्वासकालुका° W., S.— 2. उद्धृत्य W.— 2. आवद्धाञ्जलि om. G.; ॥
W., C.— 5. मदतव्यतिकर° W.— 11. प्रतिभिद्य B.; आदिश्य S.— 12.
समागत्य W., C.— 17. तावतोन्नति° W., C., S.— 18. अभिगम्य W.; अभ्य-
वेत्य C., S.

शौङ्गेयस्य मे निग्रहीतारः । शान्तं पापमित्यधावम् । असावप्य-
नीभिस्त्वमेवोन्मत्ता याऽऽनुन्मत्त इत्युन्मत्तं मुक्तवती कस्तमिदानीं
वभ्रातीति कदर्थिता रुदत्येव मामन्वधावत् । गत्वा च रागमञ्जरीगृहं
चिरविरहखेदविह्वलामिमां बहुविधं समाश्रास्य तं निशाशेषमनयम् ।
5 प्रत्यूषे चोदारकेण समगच्छे ।

अथ भगवन्तं मरीचिं वेशकुच्छ्रादुत्थाय पुनः प्रतितप्तपःप्रभाव-
प्रत्यापन्नदिव्यचक्षुषमुपसंगम्य तेनास्म्येवंभूतं त्वद्दर्शनमवगमितः ।
सिंहघोषश्च कान्तकापचारं निर्भिद्य तत्पदे प्रसन्नेन राज्ञा प्रतिष्ठापितस्ते-
नैव चारकसुरुङ्गापथेन कन्यापुरप्रवेशं भूयोपि मे समपादयत् । सम-
10 गंसि चाहं शृगालिकामुखविस्मृतवार्त्तानुरक्त्या राजदुहित्रा । तेष्वेव
दिवसेषु चण्डवर्मा सिंहवर्माविधूतदुहितृप्रार्थनः कुपितोभियुज्य पुरम-
वारुणत् । अमर्षणश्चाङ्गराजो यावदरिः पारग्रामिकं विधिमाचिकी-
र्षति तावत्स्वयमेव सालं निर्भिद्य प्रत्यासन्नानपि सहायानप्रतीक्षमाणो
निर्गत्याभ्यधिकबलेन त्रिद्विषा महति संपराये भिन्नवर्मा सिंहवर्मा
15 बलादगृह्यत । अम्बालिका च बलवदभिगृह्य चण्डवर्मणा परिणेतुमात्म-
भवनमनीयत । कौतुकं च स किल क्षपावसाने विवाह इत्यवधात् ।
अहं च धनमित्रगृहे तद्विवाहायैव पिनद्धमङ्गलप्रतिसरस्तमेवावोचम् ।
तखे समापतितमेवाङ्गनाथाभिसरं राजमण्डलम् । सुगूढमेव संभूय
पौरवृद्धैस्तदुपावर्तय । उपावृत्तश्च कृत्तशिरस्तमेवं शत्रुं द्रक्ष्यसीति । तथेति
20 तेनाभ्युपगते गतायुषोऽमुष्य भवनमुत्सवाकुलमुपसमाधीयमान-
परिणयोपकरणमितस्ततः प्रवेशनिर्गमप्रवृत्तलोकसंवाधमलक्ष्यशस्त्रिकः
तह प्रविश्य मङ्गलपाटकैरम्बालिकापाणिपल्लवमग्नौ साक्षिण्यायवर्गेन

3. निन्दिता कदर्थिता W., C., S.— 4. चिरवियोगविरक्तां W., C., S., विह्वलां
also Bhū., Ah^d., we accdg. to G., Pa^d.— 5. प्रभाते पुनरुदारकेण च
W., C.; प्रत्यूषे तु च S.; we accdg. to G. and Pa^d.— 6. प्रतियप्तपः
W., C., S.— 7. द्यसंक्रम्य W., C.— 12. पारग्रामिकं seems to be the
original reading of Bhū.— 13. प्राकारं Pa^d.— 14. भिन्नवर्मा W., C.—
15. अम्बालिकां Pa^d. रुद्रान्परिणेतुं G., C.— 19. उपावृत्तश्च कृत्तशिरः W.; तथा
च तेन W., C., S.— 21. लोकावगलं W., C.

विविनाप्यमाणमादित्समानस्यायामिनं बाहुदण्डमाकृष्य च्छुरिकयोरसि
प्राहार्षम् । स्फुरतश्च कातिपयानन्यानपि यमविषयमगमयम् । हत-
विध्वस्तं च तद्गृहमनुविचरन्वेपमानमधुरगात्रीं विशाललोचनामभि-
निशाम्य तदालिङ्गनसुखमनुधुमृषुस्तामादाय गर्भगृहमविक्षम् । अस्मि-
⁵न्नेव क्षणे तवास्मि नवाम्बुवाहस्तनितगम्भीरेण स्वरेणानुगृहीत इति ।

श्रुत्वा च स्मित्वा च देवोपि राजवाहनः कथमसि कार्कश्येन
कर्णोत्तमप्यतिक्रान्त इत्यभिधाय पुनरवेक्ष्योपहारवर्मणिमाचक्ष्व
तवेदानीमवसर इत्यभाषत । सोपि सस्मितं प्रणम्यारभताभिधानुम् ।

इति श्रीदण्डिनः कृतौ दशकुमारचरितेपहारवर्मचरितं
नाम द्वितीय उच्छ्वासः ॥

10

5. स्तनित° om. S., W., C.—7. पुनर्निरीक्ष्य W.—8. C., W., S. place
the last sentence at the beginning of the next Uchchhvāsa.
9 [D. K.]

॥ अथ तृतीय उच्छ्वासः ॥

एषोप्यहमास्मि पर्यटन्नेकदा गतो विदेहेषु । मिथिलामप्राविश्यैव
 कचिन्मठिकायां विश्रमितुमेत्य कयापि वृद्धतापस्या दत्तपात्रः
 क्षणमलिन्दभूमाववास्थिषि । ततस्तस्यास्तु महर्शनादेव किमप्यावद्ध-
 धारमश्रु प्रावर्तत । किमेतदम्ब कथय कारणमिति पृष्टा सकरुणमा-
 5 चट । जैवातुक ननु श्रूयते पतिरस्या मिथिलायाः प्रहारवर्मा नामा-
 सीत् । तस्य खलु मगधराजो राजहंसः परं मित्रमासीत् । तयोश्च
 वल्लभे बलशम्बरयोरिव वसुमतीप्रियंवदे सख्यमप्रतिममवत्ताम् । अथ
 प्रथमगर्भाभिनन्दितां तां च प्रियसखीं दिदृक्षुः प्रियंवदा वसुमतीं सह
 भर्ता पुष्पपुरमगमत् । तस्मिन्नेव च समये मालवेन मगधराजस्य
 10 महज्जन्यमजनि । तत्र लेशतोपि दुर्लक्षितां गतिमगमन्मगधराजः ।
 मैथिलेन्द्रस्तु मालवेन्द्रप्रयत्नप्राणितः स्वविषयं प्रति निवृत्तो ज्येष्ठस्य
 संहारवर्मणः सुतैर्विकटवर्मप्रभृतिभिर्व्याप्तं राष्ट्रमाकर्ण्य स्वस्तीयात्सु-
 द्धपतेर्दण्डावयवमादिसुरट्वपिथमवगात् । लुब्धकलुप्तसर्वस्वोभूत् ।
 तत्सुतेन च कनीयसा हस्तवर्तिना सहैकाकिनी वनवरशरवर्षभय-
 15 पलायिता वनमगाहिषि । तत्र मे शार्दूलनखावलीढानिपतितायाः
 पाणिभ्रष्टः स बालकः कस्यापि कपिलाशवस्य क्रोडमभ्यलीयत ।
 तच्छवाकर्षिणश्च व्याघ्रस्यासूनिपुरिष्वसनयन्त्रमुक्तः क्षणादालिङ्गत् ।
 भिल्लदारकैः स बालकोपाहारि । सा त्वहं मोहसुप्ता केनापि वृष्णि-
 पालेनोपनीय स्वकुटीरमावेक्ष्य कृपयोपक्रान्तव्रणा स्वस्थीभूय स्वभर्तु-
 20 रन्निकमुपतिष्ठासुरसहायतया यावद्व्याकुलीभवामि तावन्ममैव दुहिता
 सह यूना केनापि तमेवोद्देशमागमत् । सा भृशं हरोद । रुदितान्ते
 च सा सार्थवाते स्वहस्तगतस्य राजपुत्रस्य किरातभर्तृहस्तगमन-

1. अस्मि om. S.; अच्यहम् om. Pa^d.— 3. बद्धधार W., C., S., G.—
 7. भददता W. अदधता G.; S. sec. m.; अदधाता C., S. Pr. m.; we
 accdg. to Pa^d.— 9. अस्मिन्नेव C., W.— 10. दुर्लक्षितां C.— 12. सख्यं
 C.— 19. हं कुटीरं C.— 22. सा om. G., S.— 22. भर्तुं om. W., we
 accdg. to S., G., C., Pa^d.

मात्मनश्च केनापि वनचरेण व्रणाविरोपणं स्वस्थायाश्च पुनस्तेनोपयन्तुं
चिन्तिताया निवृत्तजातिसंसर्गवैकल्यात्प्रत्याख्यानपारुष्यं तदक्षमेण
चामुना विविक्तविपिने स्वशिरःकर्तनोद्यममनेन यूना यदृच्छ्या इष्टेन
तस्य दुरात्मनो हननमात्मनश्चोपयमनमित्यकथयत् । स तु पृष्ठो
५ मिथिलेन्द्रस्य कोपि सेवकः कारणविलम्बी तन्मार्गानुसारी जातः ।
सह तेन भर्तुरन्तिकमुपसृत्य पुत्रवृत्तान्तेन ओन्नतस्य देव्याः प्रियंवदाया-
श्चादहाव ।

स च राजा दिष्टदोषाज्ज्येष्ठपुत्रैश्चिरं विगृह्य पुनरसहिष्णुतया-
तिमात्रं प्रयुध्य बद्धः । देवी च बन्धनं गमिता । दग्धा पुनरहमस्मि-
१० न्नपि वार्द्धके हतजीवितमपारयन्ती हातुं प्रव्रज्यां किलाग्रहीपम् ।
दुहिता तु मम हतजीवनाकृष्टा विकटवर्ममहादेवीं कल्पसुन्दरीं
किलाशिश्नियत् । तौ चेद्राजपुत्रौ निरुपद्रवाववर्धिष्येतामियता कालेन
तवेमां वयोवस्थामस्पृश्येताम् । तयोश्च सतोर्न दायादा नरेन्द्रस्य
प्रसह्यकारिणो भवेयुरिति प्रमन्युरभिरुरोद । श्रुत्वा च तां तापसी-
१५ गिरमहमपि प्रवृद्धवाष्पो निगूढमभ्यधास् । यद्येवमन्व समा-
श्नसिहि । नन्वस्ति कश्चिन्मुनिस्त्वया तदवस्थया पुत्राभ्युपपादनार्थं
याचितस्तेन स लब्धो वर्धितश्च । वार्त्तयमतिमहती । किमनया ।
सोहमस्मि । शक्यश्च मयासौ विकटवर्मा यथाकथंचिदुपश्लिष्य व्यापा-
दयेतुम् । अनुजाः पुनरतिवहवस्तैरपि घटन्ते पौरजानपदाः । मां तु न
२० कश्चिदिहत्य ईदृक्त्या जानाति । पितरावपि तावन्मां न संविदाते

3. विविक्तविपिने W., G., S.— तेन C.— 4. स च W., G., S.— 5.
मिथिलेन्द्रस्यैव C., S., बभूव W.— 6. स्वभर्तुः G., W.— 8. दिष्टदोषज्जे*
W.— 9. अतिमात्रं चिरं S., C.— 10. हत° om. all Mss. except G.,
Pa^d, Bhû.— 11. हतजीविता. W., G., °जीविका G.; we accdg. to S.;
°कृष्टा om. S.; विकटवर्ममहिर्षी. W., G., S.; we accdg. to G., Pa^d, Bhû.—
12. निरुपद्रवावेव C., S.— 14. W. puts न before भवेयुः; प्रवृद्धमन्युः W.,
C., S., Bhû.; we accdg. to G., Pa^d, Ah^d, G.; तां om. C., S.— 16.
तदवस्थया om. W.— 17. अतिमहती हि W.—अतिमहीति S.— 20. जनां
जानाति C.; S.; यावत् W.; Bhû., Ah^d.—20. प्रतिसंविदाते G., W.

किमुतेतरे । तदेनमर्थमुपायेन साधयिष्यामीत्यगादिपम् । ता तु वृद्धा
 सरुदितं परिष्वज्य नुहुर्मुहुः शिरस्युपात्राय प्रसृतस्तनी सगतदमगद्वत् ।
 वत्स चिरं जीव । भद्रं तव । प्रसन्नोद्य भगवान्विधिः । अद्यैव प्रहार-
 वर्मण्यधि विदेहा जाताः । यतः प्रलम्बमानपीनबाहुर्भवानपारं चैतच्छोक-
 5 सागरमद्योत्तारयिता स्थितः । अहो महद्भागधेयं देव्याः प्रियंवजया
 इति हर्षनिर्भरा ज्ञानभोजनादिना नानुपाचरत् । अशिभियं चास्तिन्न-
 दैकदेशे निशि कट्याय्याम् । अचिन्तयं च । विनोपधितायमर्थो न
 साध्यः । स्त्रियधोपरीनानुद्भवक्षेत्रम् । अतोन्तः पुरवृत्तान्तमस्या
 अवगम्य तद्वारेण किञ्चिज्जालमाचरेयमिति ।

10 चिन्तयत्येव मयि महार्गवोन्मथमार्तण्डितुरंगमश्चात्तरयावधूतेव
 व्यावर्तत त्रियामा समुद्रगर्भवात्तजडीकृत इव मन्दप्रतापो दिवत्तकरः
 प्रादुरासीत् । उत्थायावत्तायितदिननुखनियमविधित्तां मे मातरमवा-
 दिपम् । अम्ब जाल्मस्य विकटवर्मणः काचिदन्तःपुरवृत्तान्तमभिजानासो-
 ल्यनवसितवचन एव मयि काचिदङ्गना प्रत्यदृश्यत । तां चावेक्ष्य
 15 सा मे धात्री हर्षाश्रुकुण्डितकण्ठमाचट । पुत्रि पुष्करिके पश्य
 भर्तृदारकम् । अयमत्तावक्षुषया मया वने परित्यक्तः पुनरप्येवमागत
 इति । ता तु हर्षनिर्भरपोडिता चिरं प्ररुच्य बहु विलप्य शान्ता
 पुनः स्वमात्रा राजान्तःपुरवृत्तान्ताख्याने न्ययुज्यत । उक्तं च तया ।
 कुमार कानल्पेश्वरस्य कलिन्दवर्मनाम्नः कन्या कल्पसुन्दरी कलाञ्ज-
 20 ल्पे चात्तरसोप्यातिक्रान्ता पतिनिभिभूय वसते । तदेकवह्नभः स तु
 बद्धवरोधोपि विकटवर्मेति । तानवोचम् । उपसर्पनां मत्प्रयुक्तैर्गन्ध-

2. इह C., S.— 3. वद C., W., भद्र S.— 4. वद दोक° W., C.: च तं
 S.— वं तं दोक° A.; we needg. to G., Pa^d.— 5. वद तं दोक° W. C.,
 Ar.— 6. वद तं दोक° S.— 7. वद तं दोक° W., C., A., Ab^d.— 10. चिन्तय
 W., C., S., A.; वद तं दोक° W., C., A., वद तं S.; वद तं C., W.,
 S.— 11. वद तं दोक° W.— 15. वद तं दोक° W. °कण्ठकण्ठ S., C.—
 17. वद तं दोक° W., S.— 21. °वद तं दोक° W., G. Bha.; वद तं A.;
 वद तं W.

माल्यैः । उपजनय चासमानदोषनिन्दादिना स्वभर्तारि द्वैपम् । अनु-
 रूपभर्तृगामिनीनां वासवदत्तादीनां वर्णनेन ग्राह्यानुशयम् । अवरो-
 धान्तरेषु च राज्ञो विलसितानि सुगूढान्यपि प्रयत्नेनान्विष्य प्रका-
 शयन्ती मानमस्या वर्धयेति । पुनरहमम्बामवोचम् । इत्यमेव
 5 त्वयाप्यनन्यव्यापारया नृपाङ्गनासावुपस्थातव्या । प्रत्यहं च यद्यत्तत्र
 वृत्तं तदस्मि त्वयावबोध्यः । मदुक्ता पुनरियमुदर्कस्वादुनो-
 स्मत्कर्मणः प्रसाधनाय च्छायेवानपायिनी कल्पसुन्दरीमनुवर्ततामिति ।
 ते च तमर्थं तथैवान्वतिष्ठताम् ।

केषुचिद्दिनेषु गतेष्वचष्ट मां मदम्बा । वत्स माधवीव पिचुमन्दा-
 10 श्लेषिणी यथासौ शौच्यमात्मानं मन्यते तथोपपाद्य स्थापिता । किं
 मूयः कृत्यमिति । पुनरहमभिलिख्यात्मनः प्रतिकृतिमस्मत्प्रतिकृतिरिय-
 ममुष्यै नेया । नीतां चैनां निर्वर्ण्य सा नियतमेवं वक्ष्यति । नन्वस्ति
 कश्चिदीदृशाकारः पुमानिति । प्रतिब्रूहेनाम् । यदि स्यात्ततः
 किमिति । यदुत्तरं सा दास्यति तदहमस्मि प्रतिबोधनीय इति । सा
 15 तथेति राजकुलमुपसंक्रम्य प्रतिनिवृत्ता मामेकान्ते न्यवेदयत् । वत्स
 दर्शितोसौ चित्रपटस्तस्यै मत्तकाशिन्यै । चित्रीयमाणा चासौ भुवन-
 मिदं सनाथीकृतं यद्देवपि कुसुमधन्वनि नेदृशी वपुःश्रीः संनिधत्ते ।
 चित्रमेतच्चित्रतरम् । न च तमवैमि य ईदृशमिहत्यो निर्मिमीते । केने-
 दमालिखितमित्यादृतवती व्याहृतवती च । मया च स्मेरयोदीरितम् ।
 देवि सदृशमाज्ञापयसि । भगवान्मकरकेतुरप्येवं सुन्दर इति न
 शक्यमेव संभावयितुम् । अथ च विस्तीर्णैर्यमर्णवनेभिः । क्वचिदी-
 दृशमपि रूपं दैवशक्त्या संभवेत् । अथतु यद्येवंरूपो रूपानुरूपशिल्प-
 शीलविद्याज्ञानकौशलो युवा महाकुलीनश्च कश्चित्संनिहितः स्यात्स

3. चास्य S., C., W., Ar.—5. अपि om. S.—6. वृत्तान्तं G.; वृत्तान्तं जातं W.; वृत्तजातं C.; we accdg. to S. & Pa^d.; त्वयैव बोध्यः Pa^d.—9. पिचुमर्दः W., C.—15. महामेकान्ते S., G.—17. येन देवे C., S., W., Ar., om. G.—18. चित्रतमं W., G., S. sec. m., C., Ar.—20. भगवानपि—केतरेव W.; एवं न सुकरः S., Ar.; अपि om. C.—21. शक्यमेवं S., W.

किं लप्स्यत इति । तयोक्तम् । अम्ब किं ब्रवीमि । शरीरं हृदयं
जीवितामिति सर्वमिदमल्पमनर्हं च । ततो न किञ्चिदल्प्यते । न चेदयं
विग्रलम्भः स्यादमुष्य दर्शनानुभवेन यथेदं चक्षुश्चरितार्थं भवेत्तथा-
नुग्रहः कार्य इति । भूयोपि मया दृढतरीकर्तुमुपन्यस्तम् । अस्ति
5 कोपि राजसूनुर्वरुद्धश्चरन् । अमुष्य वसन्तोत्सवे सह सखीभि-
र्नगरोपवनविहारिणीं रतिरिव विग्रहिणीं यदृच्छया दर्शनपथं गतासि ।
गतञ्चासौ कामशरैरेकलक्ष्यतां मामन्ववर्तिष्ट । मया च वासन्योन्या-
नुरुपैरन्यदुर्लभैराकारादिभिर्गुणातिशयैश्च प्रेर्यमाणया तद्रचितैरेव शोखर-
खगनुलेपनादिभिश्च चिरमुपासितासि । सादृश्यं च स्वमनने स्वय-
10 मेवाभिलिख्य त्वत्समाधिगाढत्वदर्शनाय प्रेषितम् । एष चेदर्थो निश्चितः
स्यादमुष्यातिमानुपप्राणसत्त्वप्रज्ञाप्रकर्षस्य न किञ्चिदुष्करं नाम ।
तमद्यैव दर्शयेयम् । संकेतो देव इति । तथा तु किञ्चिदिव ध्यात्वा
पुनरभिहितम् । अम्ब नैतद्विदानीं गोप्यतममतः कथयामि । सम-
तातस्य राज्ञा प्रहारवर्मणा सह महती प्रीतिरासीन्मातुश्च मे मानवत्याः
15 प्रियवयस्या देवी प्रियंवदासीत् । ताभ्यां पुनरजातापत्याभ्यामेव कृतः
समयोभूत् । आचयोः पुत्रवत्याः पुत्राय दुहितृमत्या दुहिता देयेति ।
तातस्तु मां जातां नटापत्या प्रियंवदेति प्रार्थयमानाय विकटवर्मणे
देवाह्वयवान् । अयं च निष्ठुरः पितृद्रोही नात्युपपन्नतस्यानः कामो-
पचारेष्वलब्धवैवक्षण्यः कलासु काव्यनाटकादिषु मन्दाभिनिवेशः
20 शौर्योन्मादी दुर्विकथनोन्मत्तवादी चास्थानवर्षी । नातिरोचते ममैष
भर्ता विशेषतश्चैष वासरेषु । यदयमुद्याने मन्त्ररङ्गभूतां पुष्करिका-
मप्युपान्तवर्तिनीमनादृत्य मय्याचक्षसापत्न्यमत्तरामनात्मज्ञामात्म-

1. प्व किं ब्रवीमि W., किं ब्रवीमि S.; अंन किं ब्रवीमि Ar.—3. विग्रलम्भतस्या S.;
विग्रलम्भस्तस्या अमुष्य G.; स्यात् तस्या अमुष्य W.; we accdg. to G., Ar.;
लभ्यते Ar.; किं किं लप्स्यते. G.—5. निगृहं चरन् Pa^d.—8. कुसुमशेखर° W., C.,
Ar.—9. एतेन मयं Ar., तेन G.—10. गाढदर्शनाय S., G., निश्चितस्तस्यामुष्य
S., C., W., we accdg. to G., Ar.—13. अयं तव नै° C., S., गोप्यं S; W.—
15. प्रियवयस्यः प्रियंवदायाश्च देव्याः W. against all the Mss. & Com.—
17. मनोवत्या S., C., W., Ar.—22. मन्त्ररङ्गं Pa^d.

नाटकीयां रमयन्तिकानपत्यनिर्विशेषं मत्संवर्धितायाश्चम्पकलतायाः
स्वयमवचिताभिः सुमनोभिरलमकार्पान्मदुपमुक्तमुक्ते चित्रकूटगर्भ-
वेदिकागते रत्नतले तथा सह व्यहर्षात् । अयोग्यश्च पुमानवज्ञातुं च
प्रवृत्तस्तत्किमित्यपेक्ष्यते । परलोकभयं चैहिकेन दुःखेनान्तरितम् ।
5 अविषह्यं हि योपितामनङ्गशरनिपङ्गीभूतचेतसामनिष्टजनचिरसंवास-
यन्त्रणादुःखम् । अतोमुना पुरुषेण मामद्योद्यानमाधवीगृहे समा-
गमय । तद्भार्ताश्रवणमात्रेणैव हि ममातिमात्रं मनोनुरक्तम् । अस्ति
चायमर्थराशिः । अनेनामुष्य पदे प्रतिष्ठाप्य तमेवात्यन्तमुपचर्य
जीविष्यामीति । मयापि तदभ्युपेत्य प्रत्यागतम् । अतः परं भर्तृदारकः
10 प्रमाणमिति ।

ततस्तस्या एव सकाशादन्तःपुरसंनिवेशमन्तर्वेशिकपुरुषस्थानानि
प्रमदवनप्रदेशानपि विभागेनावगम्यास्तगिरिशिखरपातक्षुभितशोणित इव
शोणीभवति भानुविम्बे पश्चिमास्त्रुधिपयःपातनिर्वापितपतंगाङ्गारधूमसं-
भार इव भरितनभासि तमासि प्रविजृम्भिते परदारपरामर्शान्मुखस्य
15 ममाचार्यकामिव कर्तुमुत्थिते गुरुपरिग्रहग्रहणश्लाघिनि ग्रहाग्रेसरे क्षपाकरे
कल्पसुन्दरीवदनपुण्डरीकेणैव मद्दर्शनातिरागप्रथमोपनतेन समयमानेन
चन्द्रमण्डलेन संधुक्षमाणतेजसि भुवनविजिगीषोद्यते देवे पुष्पधन्वनि
यथोचितं शयनीयमभजे । व्यचीचरं च । सिद्धप्राय एवायमर्थः । किंतु
परकलत्रलङ्घनाद्धर्मपीडा भवेत् । साप्यर्थकामयोर्हयोरुपलम्भे शास्त्रका-
20 रैरनुमतैवेति । गुरुजनबन्धमोक्षोपायसंधिना मया चैष व्यतिक्रमः ।
कृतस्तदपि पापं निर्हृत्य कियत्यापि धर्मकलया मां समग्रयेदिति ।

1. नामपत्य° W., C.; अन्यपत्य° Ar.— 2. मदुपमुक्त°..... व्यहर्षात् om.
W.— 6. तनागमयेति W.— 8. अमुं स्वपदे W.; स्वे पदे; S., C.—तमेवं
W.; अपि om. W.— 11. °निवेशं Pa^d.— 12. °कूटपात° Pa^d.— 13.
अम्बोधि°; W., C., S.; we accdg. to G., Pa^d.— 14. भरिततमासि नमसि
Pa^d. विजृम्भिते W., C., S., G., Ar.; प्रजृम्भिते G.— 15. कर्तुमुपास्थिते G.,
Ar.; गुरुपरिग्रहग्रहणश्लाघा° S.; गुरुपरिग्रहणश्ला° C.— 17. त्रिभुवन° S., G.,
C., A.; we accdg. to Pa^d. & W.— 21. °मोक्षोपायमिसंधिना G., C., W.
Ah^d, Bhû. °सिद्धिना S.

अंपि त्वेतादकार्ण्यं देवो राजवाहनः सुदृढो वा किं नु वक्ष्यन्तीति
 चिन्तापराधीन एव निद्रया परामृश्ये । अदृश्यत स्वप्ने हस्तिवस्त्रो
 भगवानाह स्म च । सौम्य उपहारवर्मन् मा स्म ते दुर्विकल्पो भूत् ।
 त्वमास्ति मर्दङ्गः । शंकरजटाभारलालनोचिता सुरसरिदसौ वरवर्णिनी ।
 सा च महिलोडनात्तहिष्णुर्नामिशपत् । एहि मर्त्यत्वमिति । अशुष्यत
 मया च यथेह बहुभोग्या तथा प्राप्यापि नानुष्यक्तमनेकसाधारणी
 भवेति । अभ्यर्थितश्चानयैकपूर्वा पुनस्त्वामेवोपचर्य यावज्जीवं रमेयमिति ।
 तदयमर्थो भव्यो भवता निराशङ्क्य इति । प्रतिबुध्य च प्रीतियुक्तस्त-
 द्हरपि प्रियासंकेतव्यतिकरादिस्मरणेनाहमनैषम् । अन्येशुरनन्यथावृ-
 10 त्तिरनङ्गो मय्येवेषुवर्षमवर्षत् । अशुष्यच्च ज्योतिष्मतः प्रभामयं सरः ।
 प्रानरञ्च तिमिरमयः कर्दमः । कर्दमिकानिवसनश्च दृढतरपरिकरः
 खड्गपाणिरुपहतप्रकृतोपस्करः स्मरन्मातृदत्तान्यभिज्ञानानि राजमन्दिर-
 परिखानुदम्भसमुपातिष्ठम् । अथोपखातं मातृगृहद्वारे पुष्करिकया
 प्रथमस्तंनिधापितां वेणुयट्टिमादाय तथा शायितया च परिखां
 15 स्थापितया च प्राकारमत्यलङ्घयम् । अधिरुह्य पक्वेष्टकचित्तेन गोपुरो-

1. धर्मं क° C.; ननाभनेत् W.— 3. स्वप्ने भगवानर्गः C., A°.— 4. यतस्त्वं A°, C., W.— 4. मज्जटाभार° C., W., A°; तां कदाचिद्रजानने जल-
 क्रोडां कुर्वन्तिव्यगाहत । सा च सपत्नीतनयविहितां विलोडनानसहमाना तन° C., W.:
 A°.— 5. अनरत्तरेत् S., C., W., A°.— 6. सौम्यहमहेतुकसापमदानाङ्कु-
 चरतानरुपत् W., C., A°.— Instead of अशुष्यत-रमेयमिति C. & A°. read
 नतस्तेन प्रतिशता ता मविलक्षेव [विलक्षेव C.] मानुषमृत्यु संगर्हद [अगदत् C.] स्नाभि-
 शम्भनवरतनवपस्तरपरिवस्त्राविधापिनी न शायार्हेत्याकार्ण्यं कृपाक्रान्तनमसा मयोक्तम् । [भिये
 C.] नास्त्य शायोन्मथा भावितुमर्हति । परं त्वदनुप्रहार्यमहमात्मनेशां दिधां विभज्य विकटवर्न-
 नुपातिष्ठयेन [°पक्षेण C.] मिथिलपातिमहारवर्मात्मजोपहारवर्मात्मना च मर्त्यतेकेऽवत-
 रिष्यामि त्वं च कामरुपाधि [पतेः C.] कलिन्दवर्मेनाश्रः कन्या कल्पमुन्दरी नाम भुक्त-
 ज्यायना मर्दङ्गो विकटवर्मेना प्रथममन्तीर्षमनेशनं संगत्य [°ता C.] तस्मिन्नुपहारवर्मेति
 मन्मूर्तावेव [स्वम्°] नयमुपगते पुनरुपहारवर्मात्मकं कनीयांसं मर्दङ्गमुपलभ्य तेन साकं
 विविधगुणैर्मोगमनुमतिप्राप्ति. W. has neither our text nor the passage
 given in C. & A°.— 10. अतन्मृत्युवृत्ति. W., C.; °गदृत्तिः A°.— 12. अदं
 च कर्दमेक W.—°उपमंभूतमस्तुत° W.—उपमंभूतमस्तुत° C.; S.; A°.— 15.
 गच्छापितक W. against all Mss.; नया च om. W.; तथा om. C.; परिख्यायां
 W.; परिखायाम् A°.

- परितलाधिरोहिणा सोपानपथेन भुवमघातरम् । अवतीर्णश्च वकुल-
वीथीमतिक्रम्य चम्पकावलीवर्त्मना मनागियोपसृत्योत्तराहि करुणं
चक्रवाकमिथुनरवमशृणवम् । पुनरुदीचा पाटलिपथेन स्पर्शालभ्यविशाल-
सौधकुड्योदरेण शरक्षेपमिव गत्वा पुनः प्राचा पिण्डीमाण्डरिखण्ड-
5 माण्डितोभयपार्श्वेन सैकतपथेन किञ्चिदन्तरमतिक्रम्य पुनरवाचीं चूत-
वीथीमगाहिषि । ततश्च गहनतरमुदरोपरचितरत्नवेदिकं माधवीलता-
मण्डपमीषाद्विवृतसमुद्रकोन्मिषितभासा दीपवर्त्या न्यरूपयम् । प्रविश्य
चैकपार्श्वे फुल्लपुष्पनिरन्तरकुरण्टपेतपङ्क्तिभित्तिपारिगतं गर्भगृहमवनि-
पतितारुणाशोकंशाखामयमभिनवकुसुमकोरकपुलकलाञ्छितं प्रत्यय-
10 प्रवालपटलपाटलं कपाटमुद्घाट्य प्राविक्षम् । तत्र चात्तीद्विस्तीर्णं कुसुम-
शयनं सुरतोपकरणवस्तुगर्भाच्च कमलिनीपलाशसंपुटा दन्तमयस्ताल-
वृन्तः सुरामिसलिलभरितश्च भृङ्गारकः । समुपविश्य मुहूर्तं विश्रान्तः
परिमलमतिशयवन्तमाग्रासिषम् । अश्रौषं च मन्दं मन्दं पदशब्दम् ।
श्रुत्वाैव संकेतगृहान्निर्गत्य रक्ताशोकस्कन्धपार्श्वव्यवाहिताङ्गः स्थितोऽस्मि ।
15 सा च सुभूरसुशीमकामा शनैरुपेत्य तत्र मामदृष्ट्वा बलवद-
व्याधिष्ट व्यसृजच्च मत्तराजहंसीव कण्डरागवल्लुगददां गिरम् ।
व्यक्तमस्मि विप्रलब्धा । नास्त्युपायः प्राणितुम् । अयि हृदय किमिदम-
कार्यं कार्यवदध्ववस्यापि तदसंभवेन किमेवमुत्ताम्यसि । भगवन्
पञ्चबाण कस्तवापराधः कृतो मया यदेवं दहसि न च भस्मीकरोषीति ।
20 अथाहमाविर्भूय विवृतदीपभाजनो भामिनि ननु बह्वपराङ्घं भवत्या
चित्तजन्मनो यदमुष्य जीवितमूतां रतिमाकृत्या कदर्थितवती धनुर्यष्टि

1. चावस्तुम Ar.— 2. °अधिरोहेण W., C., भुवमप्य° W.— 4. पाटलाप°
C., Ar., W.; पाटली° S.; °विमलसौध° S., Ar.— 5. °कुड्योदरेण C., Ar., °सुत्यो-
दरेण W.— पुनरपि पिण्डी° Ar.; किञ्चिदुत्तरं Pa^d.— 8. °विवृतसमुद्रकसंपुटको° S.,
Ar.; °संपुटो° W.— 9. भित्ति om. M.— 10. कोमलमुकुलपलक° S., W.— 11.
स्वात्तीर्ण Pa^d.— 12. मदनोपकरण° W.— 15. पार्श्व om. M.— 16. सुशीमकामा
W., C., G., Pa^d.— सुषीम° S., Ar.; तत्र om. S., W.— 17. रंगराग°
Ar.— 19. तदसंभवे S., C.; तदसंबन्धेन Pa^d.

शूलताभ्या भ्रमरमालामयीं ज्यां नीलालकद्युतिभिरस्त्राप्यपाङ्गवीक्षित-
 वृष्टिभिर्महारजनञ्जपटांशुकं दशनच्छदमयूखजालैः प्रथमसुहृदं
 मलयमारुतं परिमलपटीयसा निःश्वासपवनेन परभूतरुतमतिमञ्जुलैः
 प्रलपैः पुष्पमयीं पताकां भुजयष्टिभ्यां दिग्विजयारम्भपूर्णकुम्भमियुन-
 5 भुरोजयुगलेन क्रीडासरो नाभिमण्डलेन संनाह्यरथमण्डलं श्रोणिमण्ड-
 लेन भवनरत्नतोरणस्तम्भयुगलमूरयुगलेन लीलाकर्णकिसलयं चरण-
 तलप्रभाभिः । अतः स्थान एव त्वां दुनोति मीनकेतुः । मां पुनरन-
 पराधमधिकमायासयतीत्येष तस्य दोषः । तत्प्रसीद सुन्दरि जीवय
 मां जीवनौपधैरिवापाङ्गैरनङ्गभुजङ्गदष्टमित्याश्लिष्टवान् । अरीरमं
 10 चानङ्गरागावेशपेशलां विशाललोचनाम् । अवसितार्यां चारक्तचिकुरिते-
 क्षणामीषत्स्वेदरेखोद्ग्रेदजर्जरितकपोलमूलामनर्गलकलकलप्रलापिनीमरण
 दशनकररुहार्पणव्यतिकरामत्यर्थपरिश्रयाङ्गीमार्त्तामिव लक्षयित्वा मा-
 नसीं शारीरीं च धारणां शिथिलयन्नात्मानमपि तया समानार्थमापा-
 दयम् । तत्क्षणविमुक्तसंगतौ रतावसानिकं विधिमनुभवन्तौ चिरप-
 15 रिचिताविवातिरूढविभ्रमौ क्षणमवातिष्ठावहि । पुनरहमुष्णमायतं च
 निःश्वस्य किञ्चिद्दीनदृष्टिः सचकितप्रसारिताभ्यां भुजाभ्यामेनामनतिपीडं
 परिप्लव्य नातिविशदमचुम्बिषम् । अश्रुमुखी तु सा यदि प्रयात्ति नाथ
 प्रयातमेव मे जीवितं गणय । नय मामपि न चेद्वासजनो निष्प्रयोजन
 इत्यञ्जलिमवतंसतामनैषीत् । अवादिषं च ताम् । अयि नुग्ये कः सचेतनः
 20 स्त्रियमभिकामयमानां नाभिनन्दति । यदि मदनुग्रहनिश्चलस्तवाभि-

1. ऊर्ध्वता Pa^d, which gives the preceding and following nouns
 in the nominative instead of in the accusative.— 2. अण्डनीहिमैः
 C., S., W., Ar.— अपाङ्गद्विभिः G.; we accdg to Pa^d.— 4.
 अतिमञ्जुलम् W. against all Mss. & Com.— 6. संस्तरय° Ah^d.— 8.
 मकरकेतुः S., C., W., रथ रथ C., S., Ar.— ११. चानङ्ग°
 om. W.—अनङ्ग° om. C., S.; °पेशपेश° Pa^d—अवसितार्या—अनुभवन्तौ om.
 W.— 16. तदा तदा वियोगकाले तनापाते अहं W.: अतिगृह° Pa^d.— 17. °दृष्टिरा
 दं परं W.; भुजलनाभ्यां निवर्त G.

संधिराचराविचारं मनुपदिष्टम् । आदर्शय राज्ञे रहसि मत्सादृश्यगर्भं
 चित्रपटमाचक्ष्व च किमियमाकृतिः पुरुषसौन्दर्यस्यं पारमाल्ढा
 न वेति । वाढमाल्ढेति नूनमसौ वक्ष्यति । ब्रूहि भूयो यदेवमास्ति
 कापि तापसी देशान्तरभ्रमणलब्धप्रागल्भ्या मम च मातृभूता । तये-
 5 दमालेख्यरूपं पुरस्कृत्याहमुक्ता । सोस्ति तादृशो मन्त्रो येन त्वमुपो-
 पिता पर्वणि विविक्तायां भूमौ पुरोहितैर्हुतमुक्ते सप्तार्चिपि नक्तमेका-
 किनी शतं चन्दनसमिधः शतमगरुसमिधः कर्पूरमुटीः पट्टवस्त्राणि
 च प्रभूतानि हुत्वा भविष्यस्येवमाकृतिः । अथ चालयिष्यसि
 घण्टाम् । घण्टापुटकाणिताहूतश्च भर्ता भवत्यै सर्वं रहस्यजातमाख्याय
 10 निनीलिताक्षो यदि त्वामालिङ्गेदियमाकृतिरमुमुपसंक्रामेत् । त्वं तु
 भविष्यसि यथा पुराकारैव । यदि भवत्यै भवत्प्रियाय चैवं रोचते न
 चास्मिन्विधौ विसंवादः कार्य इति । वपुश्चेदिदं तवाभिमतं सह
 सुहृन्मन्त्रिभिरनुजैः पौरजानपदैश्च संप्रधार्य तेषामप्यनुमते कर्मण्य-
 स्मिन्नाभिमुखेन स्थेयमिति । स नियतमभ्युपेय्यति । पुनरस्यामेव प्रमद-
 15 वनवीथीशृङ्गाटिकायामाथर्वणिक्केन विधिना संज्ञापितपशुनाभिहुत्यं
 मुक्ते हिरण्यरेतासि तद्धूमशमनेन संप्रविष्टेन मयास्मिन्नेव लतामण्डपे
 स्थातव्यम् । त्वं पुनः प्रगाढायां प्रदोषवेलायामालपिष्यसि कर्णे
 कृतनर्मस्मिता विकटवर्माणम् । धूर्तोसि त्वमकृतज्ञश्च । मदनुग्रहलब्धेनापि
 रूपेण लोकलोचनोत्सवायमानेन मत्सपत्नीरभिरमयिष्यसि । नाहमात्म-
 20 विनाशाय वेतालोत्थापनमाचरेयमिति । श्रुत्वेदं त्वद्भचः स यद्ब्रूयति
 तन्महमेकाकिन्युपागत्य निवेदयिष्यसि । ततः परमहमेव ज्ञास्यामि ।
 मत्पदविह्वानि चोपवने पुष्कारिकया प्रमार्जयेति । सा तथेति शास्त्रो-

1. रहसि om. C., W., S—3. परमाल्ढ C., W.; न वा W.—5. तादृग्मन्त्रो
 S., C., W., A^r.—11. एवं om. W.—12. विसंवादः शङ्क्य इति S.,
 C., W., A^r.—13. संवन्ध्य तेषां W., C., S., A^r; we accdg. to Pad.,
 G., Ahd., Bhā., अनुमतेन W.; आस्मिन् om. C., W.—15. वनवादीशृङ्गाटि⁰
 W., C.—16. धूमपटलेन सह A^r.—20. यद्ब्रूयति. C., W.

पदेशमिव मदुक्तमादृत्यातृप्रसुरतरागैव कथंकथमप्यगादन्तःपुरम् ।
अहमपि यथाप्रवेशं निर्गत्य स्वमेवावासमयासिपम् ।

अथ सा मत्तकाशिनी तथा तमर्थमन्वतिष्ठत् । अतिष्ठच्च तन्मते
स दुर्मतिः । अभ्रमच्च पौरजानपदेष्वियमद्भुतायमाना वार्त्ता । राजा
५ किल विकटवर्मा देवीमन्त्रबलेन देवयोग्यं वपुरासादयिष्यति । नून-
मेष न विप्रलम्भोतिवकल्याणः । कैव कथा प्रमादस्य । स्वस्मिन्नेवा-
न्तःपुरोपवने स्वाग्रमाहिष्यैव संपाद्यः किलायमर्थः । तथा हि बृहस्पति-
प्रतिमबुद्धिभिर्मन्त्रिभिरप्यभ्यूह्यानुमतः । यथेवं भावि नान्यदतः
परमस्ति किञ्चिदद्भुतम् । अचिन्त्यो हि माणिमन्त्रौषधीनां प्रभाव इति
10 प्रसूतेषु लोकप्रवादेषु प्राप्ते पर्वदिवसे प्रगाढायां प्रौढतमासि प्रदोष-
वेलायामन्तःपुरोद्यानादुदैरत धूर्जटिकण्ठधूम्रो धूमोद्गमः । क्षीराज्यदधि-
तिलगौरसर्पवसामांसरुधिराहुतीनां च परिमलः पवनानुसारी
दिशि दिशि प्रावात्सीत् । प्रशान्ते च सहसा धूमोद्गमे तस्मिन्नहमविशम् ।
निशान्तोद्यानमागमच्च गजगामिनी । आलिङ्ग्य च मां सस्मितम-
15 भ्रमन्त । धूर्त सिद्धं ते समीहितमवसितश्च पशुरसौ । अमुप्य
चोपप्रलोभनाय त्वदादिष्टया दिशा मयोक्तम् । कितव न साधयामि ते
सौन्दर्यम् । एवं सुन्दरो हि त्वमप्सरसामपि स्पृहणीयो भविष्यसि
किमुत नानुषीणाम् । मधुकर इव निसर्गवपलो यत्र क्वचिदासज्जाति
भवादृशो नृशंस इति । तेन तु मे पादयोर्निपत्याभिहितम् । रम्भोर
20 सहस्रव मत्कृतानि दुश्चरितानि । मनसापि न चिन्तयेयामितः परमित-
रनारीम् । त्वरस्व प्रस्तुते कर्मणीति । तदहमीदृशेन वैवाहिकेन
नेपथ्येन त्वामभिस्तवती । प्रागपि रागाग्निसाक्षिकमनङ्गेन गुरुणा
दत्तैव तुभ्यमेषा जाया । पुनरपीमं जातवेदसं साक्षीकृत्य स्वहृदयेन

1. अतृप्तसुरतरागैव om. W.— 6. एष विप्रलम्भोनाति° W., C.— 8. प्यभूदनुमत.
W.—°प्यनुमत. G, A.— 10. प्रसूततरेषु W., C., S., G., A.— 11. we needg.
to Pad.—लोकप्रवादे W., C., S., A.— 12. च दिशि C., W., A.—
15. अभ्रमन्त W.— 18. निसर्गवपलात् W., C., A.— 20. दुश्चरितानि S.,
A.— 21. °नारी C.—प्रकृते S., C., W., A.—

दत्तेति । प्रपदेन चरणपृष्ठे निष्पीड्योत्क्षिप्तपादपार्णिरितरेतरव्यतिपक्त-
कोमलाद्भुलिदलेन भुजलताद्वयेन कन्धरां ममावेष्टय सलीलमाननमान-
मय्य स्वयमुन्नमितमुखकमला विश्रान्तविशालदृष्टिरसकृदभ्यचुम्यत् ।

अथैनमिहैव कुरण्टगुल्मगर्भे तिष्ठ यावदहं निर्गत्य साधयेयं
5 साध्यं सम्यगिति विसृज्य तामुपसृत्य होमानलप्रदेशमशोकशाखा-
वलम्बिनीं घण्टामचालयम् । अकूजच्च सा तं जनं कृतान्तदृतीवाह-
यन्ती । प्रावर्तिषि चाहमगरुचन्दनप्रमुखानि होतुम् । आयासीच्च
राजा यथोक्तं देशम् । शङ्कापन्नमिव किञ्चित्सविस्मयं निचाय्य
तिष्ठन्तमब्रवम् । ब्रूहि सत्यं भूयोपि मे भगवन्तं चित्रभानुमेव साक्षी-
10 कृत्य न चेदनेन रूपेण मत्सपत्नीरभिरमयिष्यसि ततस्त्वयीदं रूपं संक्र-
मयेयमिति । स तदैव देव्येवैयं नोपधिरिति स्फुटोपजातसंप्रत्ययः
प्रावर्तत शपथाय । स्मित्वा पुनर्मयोक्तम् । किं वा शपथेन । कैव हि
मानुषी मां परिभविष्यति । यद्यप्सरोभिः संगच्छसे संगच्छस्व कामम् ।
कथय कानि ते रहस्यानि । तत्कथनान्ते त्वत्स्वरूपभ्रंश इति ।
15 सोत्रवीत् । अस्ति वद्धो मल्पितुः कनिष्ठः प्रहारवर्मा । तं विपात्रेन
व्यापाद्याजीर्णदोषं ख्यापयेयमिति मन्त्रिभिः सहाध्यवसितम् । अनुजाय
विशालवर्मेण दण्डचक्रं पुण्ड्राभियोगाय दत्तितम् । पौरवृद्धश्च
पाञ्चालिकः परित्रातश्च सार्यवाहः खनतिनाम्नो यवनाह्वयमेकं वसुंधरा-
मूल्यं लघीयसार्धेण लभ्यमिति ममैकान्तेमन्त्रयेताम् । गृहपतिश्च
20 ममान्तरङ्गभूतो जनपदमहत्तरः शतहलिरलीकवादशीलमवलपवन्तं
दुष्टग्रामण्यमनन्तसीरं जनपदकोपेन घातयेयमिति दण्डधरानुद्धारकर्मणि
मत्प्रयोगान्नियोक्तुमभ्युपागमत् । इत्यमिदमचिरप्रसृतं रहस्यमित्याकर्ण्य

1. प्रपदेन च W.—प्रेतक्षित° W.—2. अद्भुलितलेन all except G.—व्यति-
पिक्त° G., pa^d.—2. समावेष्टय S., C., Ar.—4. कुरण्ट° S., C.—7. अगुरु°
G., S., W., G.—8. विचार्य C., W., S., Ar.; we accdg. to G.; विवा-
य्य Ah^d.—10. रमयिष्यसि W.—त्वामिदं Ar., S. त्वामि° W.—15. कर्नाया-
न्नात &, C., W.—18. असमीतिनाम्नो M.—22. °प्रसृत C., प्रसृतं G., S.,
Ar., W.; we accdg. to Pa^d.

- तमियत्तवायुरुपपद्यस्व कर्मोचितां गतिमिति च्छुरिकया द्विधा-
 कृत्य कृत्तगान्नं तस्मिन्नेव प्रवृत्तस्मीतसर्पिषि हिरण्यरेतस्यजुहवम्
 अभूच्चासौ भस्मसात् । अथ स्त्रीस्वभावादीपाद्विह्वलां हृदयवल्लभां समा-
 ध्यास्य हस्तकिसलयैवलम्ब्य गत्वा तद्रूहमनुज्ञयास्याः सर्वाण्यन्तःपुरा-
 5 ण्याहूय सद्य एव सेवां दत्तवान् । विस्मितविलासिनीसार्थमध्ये कंचि-
 द्विदित्य कालं विसृष्टावरोधमण्डलस्तामेव संहतोरुमूरूपपीडं भुजोपपीडं
 चोपगूह्य तल्पेभिरमयन्नल्पाभिवामुं निशामनैषम् । अलभे च तन्मुखा-
 द्राजकुलस्य शीलम् । उपसि ह्वात्वा कृतमङ्गलो मन्त्रिभिः सह
 समनच्छे तांश्चात्रवम् । आर्या रूपेणैव सह परिवृत्तो मम स्वभावः । य
 10 एष विषात्रेन हन्तुं चिन्तितः पिता मे स मुक्त्वा स्वमेतद्राज्यं भूय
 एव ग्राहयितव्यः । पितृवदमुष्मिन्वयं शुश्रूषयैव वर्तमहे । न ह्यस्ति
 पितृवधात्परं पातकमिति । भ्रातरं च विशालवर्माणमाहूयोक्तवान् ।
 वत्स न सुभिक्षाः सांप्रतं पुण्ड्रास्ते दुःखमोहोपहतास्त्यक्तात्मानो राष्ट्रं
 नः सुभिक्षमभिद्रवेयुः । अतो मुष्टिवधः सस्यवधो वा यदोत्पद्यते
 15 तदाभियास्यासि । नाद्य यात्रा युक्तेति । नगरवृद्धावप्यलापिषम् ।
 अल्पीयसा मूल्येन महार्हं वज्रं मास्तु मे लभ्यं धर्मरक्षायै तदनुगुणेनैव
 मूल्येनादानं क्रियतामिति । शतहलिं च राष्ट्रमुख्यमाहूयाख्यातवान् ।
 योसावनन्तसीरः प्रहारवर्मणः पक्ष इति निनाशायितः सोपि पितरि
 मे प्रकृतिस्थे किमिति नाश्चेत त्वयापि तस्मिन्तरम्भो न कार्य इति ।
 20 त इमे सर्वमाभिज्ञानिकमुपलभ्य स एवायमिति निश्चिन्वाना विस्मय-
 मानाश्च मां महादेवीं च प्रशंसन्तो मन्त्रवलाणि चोद्धोषयन्तो बन्ध-

1. स्वकर्मो C., S., W.—चुरिकया G., S., A^r.— 2. प्रवृत्त° om. A^r.;
 प्रवृत्त° G.— 4. °किशलयम्° W.—6. °मण्डलस्तादन्तःपुरे तथा सह निशाम° W.
 °मण्डलस्तामेव संहतोरुमूरूपपीडं चोपगूह्य....इवैनां G.; तानेव संहतो—मूरूपपीडं
 भुजोपपीडं चोपगूह्य S.; नानेव संहतोरुमूरूपपीडं चोपगूह्य....तां निशां C.; सहतोरु-
 मूरूपपीडं चोपगूह्य A^r.—उरूपपीडं Bhū.; वरूपपीडं. pa^d.— 10. स्वमेव
 नराज्यं A^r.—14. मुष्टिवन्ध S., G., Ah^d.; सस्यवन्धः S., G.—16. वस्तु न
 मे लभ्यं W., नञ्वस्तु न लभ्यं S.; वज्रवस्तु लभ्यं नाम G.; महार्हं वस्तु मे लभ्यं A^r.;
 conedg. to conjecture; आदानं क्रियतां A^r.; W.—19. तत्त्वया G., C.

नात्पितरौ निष्क्रमय्य स्वं राज्यं प्रत्यपादयन् । अहं च तया मे धात्र्या
सर्वमिदं मम चेष्टितं रहसि पित्रोरवगमय्य प्रहर्षकाष्ठाधिरूढयोस्तयोः
पादमूलमभजे । अभज्ये च यौवराज्यलक्ष्म्या तदनुज्ञातया । प्रसाधि-
तात्मा देवपादविरहदुःखदुर्भगान्निर्विशन्मूयोस्य पितृसखस्य सिंहवर्मणो
5 लेख्याच्चण्डवर्मणश्चम्पाभियोगमवगम्य शत्रुवधो मित्ररक्षा चोभयमपि
करणीयमेवेत्यलघुना लघुसेमुत्थानेन सैन्यचक्रेणाभ्यसरम् । अभूवं
च भूमिस्त्वत्पादलक्ष्मीसाक्षात्क्रियामहोत्सवानन्दराशेरिति ।

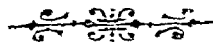
श्रुत्वैतद्देवो राजवाहनः सस्मितमवादीत् । पश्यत पारतल्पिकमु-
पधियुक्तमपि गुरुजनवन्द्यव्यसनमुक्तिहेतुतया दुष्टामित्रप्रमापणाभ्युपा-
10 यतया राज्योपलब्धिमूलतया च पुष्कलावर्थधर्मावप्यरीरधत् । किं
हि बुद्धिमद्भिः प्रयुक्तं नाभ्युपैति शोभामिति । अर्थपालमुखे निधाय
स्निग्धदीर्घां दृष्टिमाचष्टां भवानात्मीयचरितमित्यादिदेश । सोपि
वदन्ञ्जलिरभिदधे ॥

इति श्रीदण्डिनः कृतौ दशकुमारचरिते उपहारवर्मचरितं
नाम तृतीय उच्छ्वासः ॥

15

2. समाचोष्टं W., G.; मम चेष्टितं Ar.—5. अभिगम्य W.—11. विधाय W.;
‘पत्ययुक्तं’ Pa^d.—Ar. places the last sentence in the next
Uchchvāsa.

॥ अथ चतुर्थ उच्छ्वासः ॥

देव सोहमप्येभिरेव सुहृद्भिरेककर्मोर्भिमालिनेमिभूमिवलयं भ्रम-
 न्नुपासरं कदाचित्काशीपुरीं वाराणसीम् । उपस्पृश्य च मणिभङ्गनिर्म-
 लाम्भासि मणिकर्णिकायामविमुक्तेश्वरं भगवन्तमन्धकमथनमभिप्रणम्य
 प्रदक्षिणं परिधमन्पुरुषमेकमायामवन्तनायसपरिधपीडराभ्यां भुजाभ्यां
 5 वध्यमानपरिकरमविरतरुदितोच्छूनतान्नृदृष्टिमद्राक्षम् । अतर्क्यं च ।
 कर्कशोयं पुरुषः । कार्पण्यमिव वर्षति म्लानतारं वक्षुः । आरम्भश्च
 साहसानुवादी । नूनमसौ प्राणनिस्पृहः किमपि कृच्छ्रं प्रियजन-
 व्यसनमूलं प्रापित्सते । तत्पृच्छेयमेवमस्ति, चेन्ममापि कोपि साहाय्या-
 वकाशस्तमेवमभ्युपपद्य इत्यपृच्छम् । भद्र संनाहोयं साहसमवगमयति ।
 10 न चेद्वोप्यभिच्छामि श्रोतुं शोकहेतुमिति । त मां सवहुमानं निर्वर्ण्य
 को दोषः श्रूयतामिति क्वचित्करवीरतले मया सह नियुग्मः कथान-
 कार्पीत् ।

महाभाग सोहमास्मि पूर्वेषु कामचरः पूर्णभद्रो नाम गृहपतिपुत्रः ।
 प्रयत्नसंवर्धितोपि पित्रा देवच्छन्दानुवर्ती चौर्यवृत्तिरासम् । अयास्यां
 15 काशीपुर्यामर्यवर्यस्य कस्यचिद्गृहे चोरयित्वा रूपाभिग्राहितोवश्ये ।
 वद्रे च मयि मत्तहस्ती मृत्युविजयो नाम हिंसाविहारी राजद्वार-
 गोपुरोपरितलाधिहृदस्य पश्यतः कामपालनाम्न उत्तमामात्यस्य
 शासनाज्जनकण्ठरवह्निगुणितघण्टारवो मण्डलितहस्तकाण्डमभ्यधावत् ।
 अभिपत्य च मया निर्भयेन निर्मलितः परिणमन्दारखण्डसुधिरानु-

1. गोप्यहम् A. B.—परिधमन् W.—2. A omits कदापुरी.—W. omits
 च.—3. प्रणम्य W.—4. °दं पं° W. (a mistake).—5. आबध्यमान° W.—
 10. बहुमानं W.—11. श्रूयतामिति । ततः क्वचित् W.—14. संवर्द्धत (sic) विना A.
 B. omits पित्रा. C omits अपि.—चौर° W.—15. C omits कस्यचित्.—वद्रे-
 W.—16. °विहारी A.—18. °काण्ड° W.—19. परिणतः A.

प्रविष्टोभयभुजदण्डचण्डघटितप्रतिमानो भीत इव न्यवर्तिष्ट । भूयश्च
 नेत्रा जातसंरम्भेण निकामदारुणैर्वागङ्कशपदैरभिमुखीकृतो मयापि
 द्विगुणावद्धमन्युना निर्भर्त्स्याभिहतो विवृत्यापाद्रवत् । अथ मयानुपत्य
 सरभसमाक्रुष्टो रुष्टः स यन्ता हन्त मृतोसि क यासि कुञ्जरापसदेति
 5 निशितेन वारणेन वारणं मुहुर्मुहुरभिघ्नान्निर्याणभागे कथमपि मदभि-
 मुखमकरोत् । अपसरतु द्विरदकीट एषः । अन्यः कश्चिन्मातङ्ग-
 पतिरानीयतां येनाहं मुहूर्तं विहृत्य गच्छामि गन्तव्यां गतिमित्य-
 वोचम् । दृष्ट्वैव स मां रुष्टमुद्गर्जन्तमुत्क्रान्तयन्तुनिष्ठुराज्ञः पलायिष्ट ।
 मन्त्रिणा पुनरहमाहूयाम्यधायिषि । भद्र मृत्युरिवैष मृत्युविजयो
 10 हिंसाविहारी । सोयमपि नाम त्वयैवंभूतः कृतः । तद्विरम्य कर्मणो-
 स्मान्मलीमसात्किमलमसि प्रपद्यास्मानार्थवृत्त्या वर्तितुमिति ।
 यथाज्ञापितोस्मीति विज्ञापितोयं मया मित्रवन्मय्यवर्तिष्ट ।

मयैकदा रहसि जातविश्रम्भेण पृष्टः सोभाषत स्वचरितम् ।
 आसीत्कुसुमपुरे राज्ञो रिपुंजयस्य मन्त्री धर्मपालो नाम विश्रुतधीः
 15 श्रुतर्षिः । अमुष्य पुत्रः सुमित्रो नाम पित्रैव समः प्रज्ञागुणेषु । तस्यास्मि
 द्वैमातुरः कनीयान्भ्राताहम् । वेशेषु विलसन्तं मां विनयरुचि-
 रसाववारयत् । पुनरवार्यदुर्नयश्चाहमपसृत्य दिङ्मुखेषु भ्रमन्यदृच्छयास्यां
 वाराणस्यां प्रमदवने मदनदमनाराधनाय निर्गत्य सह सखीभिः कन्दु-
 केन परिक्रीडमानां काशीभर्तुश्चण्डसिंहस्य कन्यां कान्तिमतीं नामा-

1. A omits चण्ड.—आघटित C.—2. पादपातनैः C. पादपातं. W.—3.
 द्विगुणावद्धमन्युना A. द्विगुणमन्युना C.—निपत्य A. C. omits the word.—4.
 रुष्टश्च यन्ता W.—6. द्विपकीट C. अथावोचं । अपसरतु &c. B. अथापसरतु द्विरदवराकः
 W.—8. °यन्त्री° A. उत्क्रान्तं यन्तु° W.—10. तावत् for नाम W. C. omits
 the word.—विरम C. W.—12. यथाज्ञापयसीति C. यथाज्ञापयति तथेति W.—13.
 नृष्टश्च मयैकदा &c. C.—14. नाम वेदभुताकाषिः B. नाम श्रुत काषिः C.—15. W.
 omits अस्मि.—16. असौ विनयरुचिः W.—17. पुनरवार्य (sic) A. अवार्य.
 (omitting पुनर्) W.—उपसृत्य W.—18. A. omits दमन.—19. अनुक्रीडमाना
 W.—कन्या कान्तिमती नामचक्रमे W.

- वक्रमे । कथमपि समगच्छे च । अथ इत्थं विहरता कुमारीपुरे
 सा मयासीदापन्नसत्त्वा । कंचित्सुतं च सूतवती । सूतजात इति
 तोषविद्धो रहस्यानिर्भेदभयात्परिजनेन क्रीडाशैले, शवर्या श्मशा-
 नाभ्याशं नीतः । तथैव च निवर्तमानया निशीथे राजवीथ्यामारक्षिक-
 5 पुरुषैरभिगृह्य तर्जितया दण्डपारुष्यभीतया निर्भिन्नप्रायं रहस्यम् ।
 राजाज्ञयाहमाक्रीडनगिरिदरीगृहे विश्रव्यप्रसुप्तस्तयोपदर्शितः ।
 यथोपपन्नरज्जुबद्धः श्मशानमुपनीय मातङ्गोद्यतेन कृपाणेन प्राजिहीर्ये ।
 नियतिवलाद्गुणवन्धनस्तमसिमाच्छिद्यान्त्यजं तमन्यांश्च कांश्चित्प्रहत्या-
 पात्तरम् । अशरणश्च भ्रमन्नटव्यामेकदोदश्रुमुख्या दिव्याकारया
 10 कन्यया सपरिवारयोपास्थायिषि । सा मामञ्जलिकिसलयोत्तंसितेन
 मुखविलोलकुन्तलेन मूर्ध्ना प्रणिपत्य मया सह वनवट्टमस्य
 कस्यापि महतः प्रच्छाद्यशीतले तले निषण्णा कासि वासु कुतोस्यागता
 कस्य हेतोरस्य मे प्रसीदसीति साभिलाषमाभाषिता मया बाड्यं
 मधुवर्षमवर्षत् ।
- 15 नाथ नाथस्य यक्षाणां भणिभद्रस्यास्मि दुहिता तारावली नाम ।
 साहं कदाचिदगस्त्यपत्नीं लोपामुद्रां नमस्कृत्यापावर्तमाना मलयगिरेः,
 परेतावासे वाराणस्यां कमपि दारकं रुदन्तमद्राक्षम् । आश्रय
 चैनं तीव्रस्नेहा मम पित्रोः संनिधिमनैषम् । अनैयीच्च तातो मे मां
 देवस्यालकेन्द्रस्यास्थानीम् । अथाहमाहूयाजन्ता हरसखेन । बाले
 20 बालेस्मिन्भावस्ते कीदृश इति । औरस इवास्मिन्वत्स्ते वत्सलतेति मया
 विज्ञापितः सत्यमाह वराकीति तन्मूलानमतिमहतीं कथामकरोत् ।
 तत्रैतन्मयावगतम् । त्वं किल शौनकः शूद्रकः कामपालश्चाभिन्नः ।

1. वक्रमे B. C.—A. omits च.—अथ इत्थं च A. B. W.—3. विच्छिन्न-
 नमनान्मानीतः W.—4. W. omits. च.—8. वन्धः, W.—9. एकदाश्रुमु-
 क्तादि दिव्याकारया सपरिवारया कन्ययायोपास्थायिषि W.—11. प्रन्य W.—महावर्-
 W. A. omits वन.—12. B. W. omit तले.—15. आर्य नाथस्य B. W.—
 17. वारणस्यां W.—18. तीव्रस्नेहा W.—W. omits मां C. omits मे.—
 20. कीदृशस्ते भाव इति W.—22. तथैतावदगमं मया W.

वन्धुमती विनयवती कान्तिमती चाभिन्ना । वेदवत्यर्यदासी सोमदेवी
त्रैकैव । हंसावली शूरसेना सुलोचना चानन्या । नन्दिनी रङ्गपताकेन्द्र-
सेना चापृथग्भूता । या किल शौनकावस्थायामग्निसाक्षिकमात्मसा-
त्कृता गोपकन्या सैव किलार्यदासी पुनश्चाद्य तारावलीत्यभूवम् । बालश्च
5 किल शूद्रकावस्थे त्वर्यार्यदास्यवस्थायां मय्युदभूत् । अवर्धत च
विनयवत्या । स्नेहवासनया तु तस्यां कान्तिमत्यवस्थायामद्योदभूत् ।
एवमनेकमृत्युमुखपरिभ्रष्टं दैवान्मयोपलब्धः । तमेकपिङ्गदेशाङ्गे
तपस्यतो राजहंसस्य देव्यै वसुमत्यै तत्सुतस्य भाविचक्रवर्तिनो राज-
वाहनस्य परिचर्यार्थं समर्थं गुरुभिरभ्यनुज्ञाता कृतान्तयोगात्कृतान्त-
10 मुखभ्रष्टस्य ते पादपद्मशुभ्रवार्थमागतास्मीति ।

तच्छ्रुत्वा तामनेकजन्मरमणीमसकृदाश्लिष्य हर्षाश्रुमुखो मुहुर्मुहुः
सान्त्वयित्वा तत्प्रभावदर्शिते महति मन्दिरेहर्निशमिन्द्रदुर्लभान्भोगा-
नन्वभूवम् । द्वित्राणि दिनान्यतीत्य मत्तकाशिनीं तामवादिपम् ।
प्रिये प्रत्यपकृत्य मत्प्राणद्रोहिणश्चण्डसिंहस्य वैरनिर्यातनसुखमनुबुभू-
15 षामीति । तया सस्मितमेहि कान्त कान्तिमतीदर्शनाय नयामि त्वामिति
स्थितेर्धरात्रे राज्ञो वासगृहमनीये । ततस्तस्य चण्डसिंहस्य शिरोभाग-
वर्तिनीमसियाष्टिमादाय प्रबोध्यैनं प्रस्फुरन्तमत्रवम् । अयमस्मि
भवज्जामाता । भवदनुमत्या विना तव कन्याभिमेर्षी । तमपराधम-
नुवृत्त्या प्रमार्ष्टुमागत इति । सोऽथ भीतो मामभिप्रणम्याह । अहमेव
20 मूढोपराद्धो यस्तव दुहितृसंसर्गानुग्राहिणो ग्रहयस्त इवोत्क्रान्तसीमा

1. देववती यज्ञदासी A. वेगवती अर्यदासी O. वेदिमती यक्षदासी W.— 2. A.
B. C. omit च.—गोपकन्या for सुलोचना G. W.— चाद्वितीया W. C.—3.
चाग्निसाक्षिकं A.— 4. बालकश्च A.— 5. अभूत् A.—अवर्द्धत W.—स तु W.—
7. अनेकमृत्युहस्तमुक्तो दैवान्मयोपलब्धः A. एवमेनं मृत्युमुख° &c. C.— 10.
परिभ्रष्टस्य C. W.— 11. इति श्रुत्वा W.—12. भूमिदुर्लभान् C. W.— 13.
अतिक्रम्य C. W.— 14. प्रत्यपकृत्य W.— 15. सस्मितमभिहितं C. W.— 16.
ततस्ताच्छिरः° C. W.— 17. आदायासियाष्टि C. W.—अहमास्मि C. W.— 19.
सोतिभीतः C. W.— 20. मूढोपराद्धः W.—

स्वयमेव समादिष्टवान्वधम् । तदास्तां कान्तिमती राज्यमिदं मम
जीवितमप्यद्यप्रभृति भवदधीनमित्यवादीत् । अथापरेद्युः प्रकृतिमण्डलं
संनिधाय विधिवद्वात्मजायाः पाणिमग्राहयत् । अग्रावयच्च तनयवार्तां
तारावली कान्तिमत्यै । सोमदेवीसुलोचनेन्द्रसेनाभ्यश्च पूर्वजाति
वृत्तान्तम् । इत्थमहं नन्तिपदापदेशं यौवराज्यननुभवन्निहरामि
विलासिनीभिरिति ।

स एवं मादृशोपि जन्तौ परिवर्तानुवन्धी बन्धुरेकः सर्वभूतानाम-
लसकेन स्वर्गते श्वशुरे ज्यायसि श्याले चण्डबोधनान्नि स्त्रीप्वति-
प्रसङ्गात्यागेव क्षयक्षीणायुषि पञ्चवर्षदेशीयं सिंहबोधनानानं कुमा-
10 रमभ्यपेचयत् । अवर्षयच्च विधिनैतं स ताधुः । तस्याद्य यौवनो-
न्मादिनः पैशुन्यवादिनो दुर्नन्त्रिणः कतिचिदासन्नन्तरङ्गभूताः । तैः
किलासावित्यमग्राह्यत । प्रसन्नैव स्वता तेमुना भुजंगेन संगृहीता ।
पुनः प्रसुप्ते राजनि प्रहर्तुमुद्यतातिरासीत् । तेनास्मै तत्क्षगप्रबुद्धेन
भीत्यानुनीय दत्ता कन्या । तं च देवज्येष्ठं चण्डबोधं विप्रेण हत्वा
15 बालोयमसमर्थ इति त्वमद्यापि प्रकृतिविभ्रम्भगायोपेक्षितः । क्षिणोति
पुरा स कृतज्ञो भवन्तम् । तमेवान्तकपुरमभिगमयितुं यतस्वेति ।
स तथा दूषितोपि यक्षिणीभयान्नानुष्मिन्पापमाचरितुमशकत् । एषु
किल दिवसेष्वययापूर्वमाकृतौ कान्तिमत्याः समुपलब्ध राजमहिषी
सुन्दरणा नाम सप्रणयनपृच्छत् । देवि नाहमययातथ्येन विनलन्म-
20 नीया । कथय तथ्यं केनेदमययापूर्व्यमाननाराविन्दे तवैषु वात्सरे-
ष्विति । सा तु भद्रे स्मरति किमययातथ्येन किञ्चिन्मयोक्तपूर्वम् ।
सखी मे तारावली सपत्नी च किनपि कलुषिताशया रहति भवति

1. C. omits त्वमेव.—मम च (omitting अपि) C. W.—2. तत्पदं C. W.—4. C. omits जानि.—5. 'पदानदेशात् C.—8. ज्यायसि च C. W.—9. पञ्चवर्ष A. B.—12. तदास्तौ C. W.—13. तेनैव देवकान्तं C. तेनैवस्ते देवकान्तं W.—14. प्रवृत्ता A. B. कन्या दत्ता W.—15. क्षिणोति च C. B. has a gap here extending to अभिगम्य दूर्जनद्रनम् p. 85.—17. 'प्रसन्नान् C. प्रसन्नमन् W.—पत्नीमग्राह M.—18. तन्मन्त्रय A. तन्मन्त्रय (sic) C.—19. अच्युतपत्न्ये W.—20. अयय पूर्व W.—21. सा त्वद्विह W. अययतथ्येन A.—भवद्विह M.

मद्वोत्रापदिष्टा प्रणयमभ्युपेक्ष्य प्रणम्यमानाप्यस्माभिरुषोढमत्सरा
 प्रावसत् । अवसीदति च नः पतिः । अतो मे दौर्मनस्यमिति । तत्प्राये-
 गैकान्ते सुलक्षणया कान्ताय कथितम् । अथासौ निर्भयोद्य प्रियतमा-
 विरहपाण्डुभिरवयवैर्वैर्यस्तम्भिताश्रुपर्याकुलेन चक्षुषोष्मन्वासशोपिताभि-
 5 रिव नातिपेशलाभिर्वाग्भिर्वियोगं दर्शयन्तं कथमपि राजकुले
 कार्याणि कारयन्तं पूर्वसंकेतितैः पुरुषैरभिग्राह्याबन्धयत् । तस्य
 किल स्थानस्थानेषु दोषानुद्घोष्य तथोद्धरणीये चक्षुषी यथा तन्मूलमे-
 वास्य मरणं भवेदिति । अतोत्रैकान्ते यथेष्टमश्रु मुक्त्वा तस्य साधोः
 पुरः प्राणान्मोक्तुकामो बध्नामि परिकरमिति ।

10 मयापि मत्पितृव्यसनमाकर्ण्य पर्यश्रुणा सोभिहितः । सौम्य किं
 तत्र गोपयित्वा । यस्तस्य सुतो यक्षकन्यया देवस्य राजवाहनस्य
 पादशुश्रूषार्थं देव्या वसुमत्या हस्तन्यासः कृतः सोहमस्मि । शङ्क्यामि
 सहस्रमपि भटानामुदायुधानां हत्वा पितरं मोचयितुम् । अपि तु
 संकुले यदि कश्चित्पातयेत्तदङ्गे शस्त्रिकां सर्व एव मे यत्नो भस्मनि
 15 हुतमिव भवेत् । इत्यनवासितवचन एव मयि महानाशीविषः
 प्राकाररन्त्रेणोदैर्यच्छिरः । तमहं मन्त्रौषधिवलेनाभिगृह्य पूर्णभद्रम-
 ब्रवम् । भद्र सिद्धं नः समीहितम् । अनेन तातमलक्ष्यमाणः संकुले
 यदृच्छया पतितेन नाम दंशयित्वा तथा विषं स्तम्भयेयं यथा मृत
 इत्युदास्येत । त्वया मुक्तसाध्वसेन माता मे बोधयितव्या । यः स
 20 यक्ष्या वने देव्या वसुमत्या हस्तार्पितो युष्मत्सुनुः सोनुप्राप्तः । पितुर-
 वस्थां मदुपलभ्य बुद्धिबलादित्यमाचरिष्यति । त्वया तु मुक्तसाध्व-
 सया राज्ञे प्रेषणीयम् । एष खलु क्षत्रधर्मो यद्वन्धुरवन्धुर्वा दुष्टः
 स निरपेक्षं निग्राह्य इति । स्त्रीधर्मश्चैष यदुष्टस्यादुष्टस्य वा भर्तु-

2. अतोत्या मे A. अतोस्ति मे W.—7. स्थानेषु C.—दोषं C. W.—10. तत्पितृ°
 W.—11. गोपयित्वा W.—18. पातितेन W.—19. इत्युच्येत A. उदास्येच
 B.—त्वया तु B. W.—19. इत्युत्सृज्येत M.—21. मुक्तवासया W. मुक्तवासयो-
 क्त्वा C.—23. A omits ना. अदुष्टस्य दुष्टस्य C. W.

र्गतिर्गन्तव्येति । तदहममुनैव सह चितामिसारोक्ष्यामि । अभिजनानु-
 रूपः पश्चिमो विधिरनुज्ञातव्य इति । स एवं निवेदितो नियतमनुज्ञा-
 स्यति । ततः स्वमेवागारमानीय काण्डपटपरिक्षिप्ते विविक्तोद्देशे
 ५ दर्भसंस्तरमविशाय्य स्वयं कृतानुभरणमण्डनया च तत्र संनिधेय-
 मुज्जीव्य तदभिरुचितेनाभ्युपायेन चेष्टिष्यामह इति । स तथेति हृष्ट-
 रस्तूर्णमभ्यगमत् ।

अहं तु घोषणास्याने विन्ध्यावृक्षं लम्बघनतराविपुलशाखमारुह्य
 गूढतनुरतिष्ठम् । आरूढश्च लोको यथायथमुच्चस्थानानि । उच्चावचप्रलापः
 10 प्रस्थितः । तावन्मे पितरं तस्करमिव पश्चाद्दृष्टुमुजमुद्धुरध्वनिमहा-
 जनानुयातमानीय मदभ्याश एव स्थापयित्वा मातङ्गखिरवोषयत् । एष
 मन्त्री कामपालो राज्यलोभाद्गतिं चण्डसिंहं युवराजं चण्डघोषं विवेगो-
 पांशु हत्वा पुनर्देवोपि सिंहघोषः पूर्णयौवन इत्यमुष्मिन्पापमात्ररि-
 प्यन्विश्वात्ताद्रहस्यभूमौ पुनरमात्यं शिवनागमाहूय स्थूणमङ्गारवर्षं च
 15 राजवधायोपजप्य तैः स्वामिमन्त्र्या विवृतगुह्यो राज्यकामुकस्य
 'ब्राह्मणस्यान्धतमसप्रवेशो न्याय्य इति प्राङ्निवाकवाक्याददयुद्धरणाय
 नीयते । पुनरन्योपि यः स्यादन्यायवृत्तिस्तमप्येवमेव यथाहं
 दण्डेन योजयिष्याति देव इति । श्रुत्वैतद्वद्वकलकले महाजने पितुरङ्गे
 प्रदीप्तशिखमाशीविषं व्यक्षिपम् । अहं तु भीतो नामावभुत्य
 20 तत्रैव जनानुलीनः क्रुद्धव्यालदृष्टस्य तातस्य विहितजीवरक्षो विषं
 क्षणादस्तम्भयम् । अपतच्च त भूमौ मृतकल्पः । प्रालपं च सत्यमिदं
 राजावमानिनं देवो दण्ड एव स्पृशति । यद्यमक्षिभ्यामवनिपेन विना-
 चिकीर्षितः प्रागेरेव वियोजितो विधितेति । मदुक्तं च केचिदन्वम

1. युगतिजनानुलपः C.—4. 'मण्डनय' तत्र तत्र च W. 'मण्डनय' तत्र च
 तत्र C.—6. उपाये C. W.—8. C. W. omit लम्ब.—16. अन्य ब्राह्मणस्य
 C. W.—17. दृष्टे भवत् W.—19. अहं च C. W.—21. अन्तर्देव B. A. omits
 न. It is supplied in the margin.—22. सदातीति B. W.—अक्षिभ्यः
 विनाचने (C. क्ष.) नक्षत्र C. W.

न्यन्त । अपरे पुनर्निनिन्दुः । दर्वीकरस्तु तमपि चण्डालं दष्टारुढना-
सद्रुतलोकदत्तमार्गः प्राद्रवन् ।

अथ मदम्बा पूर्णभद्रप्रबोधितार्था तादृशेपि व्यसने नातिविह्वलाल्प-
परिजनानुयाता पद्म्यामेव सधीरमागत्य मत्पितुरुत्तमाङ्गमुत्सङ्गेनोप-
५ धारयन्ती स्थिता राज्ञे समादिशत् । एष मे पतिस्तवापकर्ता न वेति
देवो जानाति । न मेनयास्ति चिन्तया फलम् । अस्य तु पाणि-
ग्राहकस्य गतिमननुप्रपद्यमाना भवत्कुलं कलङ्कयेयम् । अतोनुमन्तु-
मर्हसि भर्त्रा सह चिताधिरोहणाय मामिति । श्रुत्वा चैतत्प्रीतियुक्तः
प्रतिसमादिक्षाक्षितीशः । क्रियतां कुलोचितः संस्कारः । उत्सवो-
१० त्तरं च पश्चिमं विधिसंस्कारमनुभवतु मे भगिनीपतिरिति । चण्डाले
तु मत्पतिषिद्धसकलमन्त्रवादिप्रयासे संस्थिते कामपालोपि कालदष्ट
एवेति स्वभवनोपनयनमप्यमुप्य स्वमाहात्म्यप्रकाशनाय महीपतिर-
न्वमंस्त । नीतश्च पिता मे विविक्तायां भूमौ दर्भसंस्तरमधिशयानः
स्थितोभूत् । अथ मदम्बा मरणमण्डनमनुष्ठाय सकरुणं सखीरामन्व्य
१५ मुहुरभिप्रणम्य भवनदेवतां यत्नेन निवार्य परिजनाक्रन्दितानि
पितुर्मे शयनस्थानमेकाकिनी प्राविशत् । तत्र च पूर्वमेव पूर्णभद्रोप-
स्थापितेन मया वैनतेयतां गतेन निर्विषीकृतं भर्तारमैक्षत । हृष्टतमा
च पत्युः पादयोः पर्यश्रुमुखी निपत्य मां च प्रस्तुतस्तनी मुहुर्मुहुः
परिष्वज्य सहर्षबाष्पगद्गदमगदत् । पुत्र योसि जातमात्रः पापया
२० मया परित्यक्तः स किमर्थमेवं मां निर्धृणामनुगृह्णासि । अथवैष ते
निरपराध एव जनयिता । युक्तमस्य प्रत्यानयनमन्तकाननात् । कूरा
खलु तारावली या त्वामुपलभ्यापि तत्त्वतः कुबेरादसमर्प्य मह्यम-

४. कुलपरिजन° W. His MS. B. has our reading. —W. omits एव. —
धारं W. —धारयन्ती W. —उत्सङ्गे धारयन्ती C. —६. देव एव B. दैवमेव W. —९.
क्षितीश्वरः C. W. —१३. आनीतश्च C. W. —१५. भवनदेवताः C. W. —परिजनाक्र-
न्दितं C. परिजनक्रन्दितं W. —१६. प्राविशत् C. W. —W. omits च, reading
मया in the next line. —१७. वैनतेयतागतेन W. from his MS. A. His
other MSS. have our reading. —१८. प्रणिपत्य W. —२०. A. C. omit
मया. —अतिनिर्धृणां W. —अथैष A. C.

- पिनवती देव्यै वलुनल्यै । तैव वा सङ्गकादिगी । नहि तादृशाङ्गान्य-
 राशेर्विनात्तादृशो जनोत्पत्त्युत्पत्तवाहेति कलद्रुतापामृतानि कर्गभ्यां
 पातुम् । एहि नां परिष्वजस्व । इति भूयो भूयः शिरसि जिघ्रन्त्यङ्गना-
 रोपयन्ती तारावतीं गर्हयन्त्यश्रुभिरभिमिषिच्छन्त्युत्कम्पिताङ्गयटिरन्या-
 ५ दृशीव क्षणजनित । जनयितापि नरकादिव स्वर्गं तादृशादृश्यता-
 त्तयाभूतनभ्युदयनविलब्धः पूग्निद्रेगं च विल्लरेगं ययावृत्तनावेदिनो
 भगवतो भववतोपि भान्यवन्तनात्मानमजीगृह् । ननागेव च
 नत्संवन्धनाख्याय हर्षवित्तितात्मनोः पित्रोरकययम् । आजापयतं
 काय नः प्रतिपत्तिरिति । पिता मे प्राद्वधीत् । वत्स गृह्णेदेदमस्त्यादि-
 १० दीर्घततिविशातशातवटयनक्षय्यायुधस्यान्म् । अलङ्घयन्ना च
 गुनिः । उपकृताश्च नयातिवहवः सन्ति सानन्ताः । प्रकृतयश्च भूयस्यो
 न मे व्यसननगुरुष्यन्ते । तुमदानां चानेकतहलनस्त्यैव सप्तुह-
 त्पुत्रदारम् । अतोत्रैव कतिपयान्यज्ञानि स्थित्वा बाह्याभ्यन्तरकोषा-
 नुत्पादयिष्यामः । कुपितांश्चोपसंगृह्य श्रोत्वाद्यास्य प्राक्तनानिवानुत्पास्य
 १५ सहजान्दिशो दुर्गन्तमेगमुच्छेत्स्यान् इति । को दोषस्तथास्त्विति
 तादस्य नवनन्वसंसि ।

- तथास्मात्तु प्रतिविधाय तिष्ठत्तु राजापि विजापिनोदन्तो जानानुतापः
 परधानिकान्त्रयोगान्त्रायः प्रायुङ्क्त । ते चात्मानिः प्रत्यहनहन्यन् ।
 अस्मिन्नेवावकाशे पूग्निद्रमुखाश्च राजः शय्यासनस्यानमवगन्ध
 २० तदैव त्वोदवसितभित्तिकोगाशरभ्योरगात्येन सुरङ्गानमकरवम् । गता
 च सा भूमिस्वर्गकल्पननल्पकन्याजनं कमयुद्देशम् । अव्ययिष्ठ च
 दृष्टैव स नां नारीजनः । तव काविदिन्दुकलेव रसानलान्वकार-

2. मङ्गरी W.—6. अलङ्घः W.—7. अलङ्घ B. C.—8. अलङ्घ
 corrected into अलङ्घ (sic) A.—अलङ्घन A. W.—9. मङ्गरी A.—
 अलङ्घनं for अलङ्घनं C. W.—10. अलङ्घनं A.—11. C. omits अलङ्घ-
 नं मङ्गरी C. W. मङ्गरी मङ्गरी (sic) A.—12. A. omits न.—13. अलङ्घ
 C. W.—C. W. omit अलङ्घ.—14. तदैव मङ्गरी A. W.—C. omits अलङ्घनं.
 —22. मङ्गरी W.

मात्मलावण्येन निर्धुनाना विग्रहिणीव देवी विश्वंभरा हरगृहिणी-
 त्रासुरविजयायावतीर्णा पातालमागता गृहिणीव भगवतः
 कुसुमधन्वनो राज्यलक्ष्मीरिवानेकदुर्गपदर्शनपरिहरणाय महीविवरं
 प्रविष्टा निष्टप्रक्रान्तकपुत्रिकेवावदातकान्तिः काचित्कन्यका चन्दनलतेव
 5 मलयमारुतेन महर्शनेनोदकम्पत । तथाभूते च तस्मिन्नङ्गनासभाजे
 कुसुमितेव काश्याष्टिः पाण्डुशिरसिजा स्थविरा कापि
 पादयोर्निपत्य त्रासदीनमव्रूत । दीयतामभयमस्मा अनन्यशरणाय
 स्त्रीजनाय । किमसि देवकुमारो दनुजयुद्धतृणया रसातलं विविक्षुः ।
 आज्ञापय कोसि कस्य हेतोरागतोसीति । सा तु मया प्रत्यवादि । मा
 10 स्म भवत्यो विभयुः । अयमहमस्मि द्विजातिवृषात्कामपालाङ्ग्रेयां
 कान्तिमत्यामुत्पन्नोर्थपालो नाम । सत्यर्थे निजगृहानृपगृहं सुरङ्गयोपास-
 रन्निहान्तरे वो दृष्टवान् । काः स्थ यूयम् । कथमिह निवसथेति ।
 सोदञ्जलिरुदीरितवती । भट्टारक भाग्यवत्यो वयं यास्त्वामेभिरेव
 चक्षुर्भिरनघमद्राक्षम् । श्रूयताम् । यस्तव मातामहश्चण्डसिंहस्तेनास्यां
 15 देव्यां लीलावत्यां चण्डघोषः कान्तिमतीत्यपत्यद्वयमुदपादि । चण्ड-
 घोषस्तु युवराजोत्थासङ्गादङ्गनासु राज्यक्षमणा सुरक्षयमगाद-
 न्तर्वत्यां देव्यामाचारवत्याम् । अमुया चेयं मणिकर्णिका नाम
 कन्या प्रसूता । अथ प्रसववेदनया मुक्तजीविताचारवती
 पत्युरन्तिकमगात् । अथ चण्डसिंहो देवो मामाहूयोपह्वरे समाज्ञापयत्
 20 ऋद्धिमति कन्यकेयं कल्याणलक्षणा । तामिमां मालवेन्द्र-
 नन्दनाय दर्पसाराय विधिवद्वर्धयित्वा दित्सामि । विभेमि च
 कान्तिमतीवृत्तान्तादारभ्य कन्यकानां प्रकाशावस्थापनात् । अत इयम-
 रप्रतिव्यसनाय कारिते महति भूमिगृहे कृत्रिमशैलगर्भोत्कीर्णानामण्डप-

1. स्वलावण्येन C. W.—वसुन्धरा W.—हरि° A. हरेः B.—2. °अवतीर्णस्य
 पातालभागं B.—4. W. omits काचित्—6. काचिचरणयोर्भे C. W.—10. मैषुः
 C. W.—A. omits अयं.—°वृषभात् C. W.—12. कथय काः C. कथयत
 कः C. W.—13. भट्टारक (sic) A. भर्तृदारकं C. W.—19. अगमत C. W.—
 देवश्चण्डसिंहो W.—21. C. W. omit विधिवत्.
 12 [D. K.]

प्रेक्षागृहे प्रचुरपरिवर्हया भवत्या संवर्धयताम् । अस्त्यत्र भोग्यवस्तु
 वर्षशतोपभोगेनाप्यक्षय्यमिति । स तथोक्तं निजवासगृहस्य द्व्यङ्गुल-
 भित्तावर्धपादं किष्कुविष्कम्भमुद्धृत्य तेनैव द्वारेण स्थानमिदमस्मान-
 वीविशत् । इह च नो वसन्तीनां द्वादश समाः समत्ययुः । इयं च वत्सा
 5 तरुणीभूता । न चाद्यापि स्मरति राजा । काममियं पितामहेन
 संकल्पिता दर्पसाराय । त्वदम्बया कान्तिमत्या चैयं गर्भत्यैव द्यूतजिता
 तवैव जायात्वेन स्वमात्रा समकल्यत तदत्र प्राप्त रूपं चिन्तयतु
 कुमार एवेति । तां पुनरवोचम् । अद्यैव राजगृहे किमपि कार्यं
 साधयित्वा प्रतिनिवृत्तो युष्मासु यथार्हं प्रतिपत्स्य इति । तेनैव
 10 दीपदर्शितेन विलपयेन गत्वा स्थितेर्धरात्रे तदर्धपादमुद्धृत्य वासगृहं
 प्रविष्टो विश्रब्धप्रसुप्तं सिंहघोषं जीवग्राहमग्रहीपम् । आकृष्य च
 तमहिमिवाहिशत्रुः स्फुरन्तममुनैव भित्तिरन्त्रपथेन द्वैणसंनिधि-
 मनैपम् । आनीय च स्वभवनमायसनिगडसंदानितचरणयुगलमवनमित-
 मलिनवदनमश्रुवहलरक्तचक्षुपमेकान्ते जनयित्रोर्ममादर्शयम् । अकथयं
 15 च विलकथाम् । अथ पितरौ नितरां हृष्टौ तं निकृष्टाशयं निशाम्य
 नियम्य बन्धने क्षित्वा तस्या दारिकाया यथार्हेण कर्मणा पाणिं ममा-
 ग्राहयताम् । अनायकं च तद्राज्यमस्मदायत्तमेव जातम् । प्रकृति-
 कोपभयात्तु मम मात्रा मुमुक्षितोपि न मुक्त एव सिंहघोषः । तथा
 स्थिताश्च वयम् । अङ्ग-राजः सिंहवर्मा देवपादानां भक्तिनान्कृतकर्मा
 20 चेत्यामित्राभियुक्तमेनमभ्यसराम । अभूवं च भवत्पादपङ्कजरजोनु-
 प्राद्यः । स चेदानीं भवच्चरणप्रणामप्रायश्चित्तमनुतिष्ठतु सर्वदुश्चरित-
 क्षालनमनार्यः सिंहघोष इत्यर्थपालः प्राञ्जलिः प्रणनाम । देवोपि

2. वर्षशतेनाप्यक्षय्यं C.—उपभोगं W.—W. omits स.—तयो (sic) B.
 तथोक्ता C. W.—निजवासगृहस्य द्व्यङ्गुलभित्तावर्धपादं W.—6. दर्पसाराय संकल्पिता
 C. W.—8. A. B. omit राजगृहे.—10. प्रत्युद्धृत्य C. W.—11. 'तु' C.—12.
 अहनिव. W.—13. 'संदि' A.—15. पितरौ प्रहृष्टतरौ C. W.—16. B. omits
 नियम्य. बन्धने नियम्य (omitting क्षित्वा) C. W.—नां कादिमन्त्राद्येनाम्
 W. पाणिं नाम्नाग्रहयताम् B.—18. नन्नाया C. W.

राजवाहनो बहु पराक्रान्तं बहूपयुक्ता च बुद्धिर्मुक्तवन्धनस्ते श्वशुरः
पश्यतु मामित्यभिधाय भूयः प्रमतिमेव पश्यन्प्रीतिस्मेरः प्रस्तूयतां
तावदात्मीयं चरितमित्याज्ञापयत् ।

इति श्रीदण्डिनः कृतौ दशकुमारचरितेर्धपालचरितं
नाम चतुर्थ उच्छ्वासः ।

॥ अथ पञ्चम उच्छ्वासः ॥

सोपि प्रणम्य विज्ञापयामास । देव देवस्यान्वेषणाय दिक्षु भ्रमन्-
 भ्रंकपस्य कस्यापि विन्ध्यपार्श्वरूढवनस्पतेरधः परिणतपतङ्गबालपल्लवा-
 वतंसिते पश्चिमदिगङ्गनामुखे पल्लवलाम्भस्युपस्पृश्योपास्य संख्यां तमः-
 समीकृतेषु निम्नोन्नतेषु गन्तुमक्षमः क्षमातले किसलयैरुपरचय्य शय्यां
 5 शिशयिषमाणः शिरसि कुर्वन्नञ्जलिं यास्मिन्वनस्पतौ वसति देवता सैव
 मे शरणमस्तु शराश्चक्रचारभीषणायां शर्वगलक्ष्यामशार्वरान्धकार-
 पूराध्मातगभीरगह्वरायां महाद्व्यामस्यामेकाकिनः प्रसुप्तस्थेत्युपधाय
 वामभुजमशयिषि । ततः क्षणादवनितलदुर्लभेन स्पर्शेनासुखयिपत
 किमपि गात्राणि । आह्लादिषत चेन्द्रियाणि । अभ्यमनायिष्ट
 10 चान्तरात्मा । विशेषतश्च हषितानि तनूरुहाणि । पर्यस्फुरन्मे दक्षिण-
 भुजः । कथं न्विदमिति मन्दमन्दमुन्मिषन्नुपर्यच्छचन्द्रातपच्छेदकत्वं
 शुक्लांशुकवितानमैक्षिषि । वामतो वलितदृष्टिः समया सौधभित्तिं
 चित्रास्तरणशायिनमतिविश्रब्धप्रसुप्तमङ्गनाजनमलक्षयम् । दक्षिणतो दत्त-
 चक्षुरागलितस्तनांशुकाममृतफेनपटलपाण्डुरशयनशायिनीमादिवराहर्द्व्यां-
 15 शुजाललग्नमंसलस्तदुग्धसागरदुकूलोत्तरीयां भयसाध्वसमूर्धितामिव
 धरणीमरुणाधरमणिकिरणवालकिसलयलास्यहेतुभिराननारविन्दपरि-
 मलोद्बहैर्निश्वासमातरिश्चभिरीश्वरेक्षणदहनदग्धं स्फुलिङ्गावशेषमनङ्गमिव
 संधुक्षयन्तीमन्तःसुप्तपट्टदमम्बुजमिव जातनिद्रं सरसमामीलित-
 लोचनेन्दीवरमाननं दधानामैरावतमदावलेपलूनापविष्टामिव नन्दन-
 20 वनकल्पवृक्षरत्नवह्दरीं कामपि तरुणीमवालोकायम् । अतर्कयं च ।
 क्व गता सा महाद्वी । कुत इदमूर्ध्वण्डकपालसंपुटोदरोक्षेवि

2. विन्ध्यपाटस्या पार्श्वे A. C. omits पाद. विन्ध्यपार्श्वरूढस्य वनस्पतेः W.— 4.
 क्षमा C. W.— 5. यस्मिन् W.— 7. अस्यां महाद्व्यां C. W. B. omits
 अस्यां.—ने प्रसुप्तस्य C. W.— 8. C. W. omit तल.— 10. हषितास्तनूरुहाः
 C. W.— 14. 'स्तनां C.— 16. किरणजाल C.— 17. उद्गाहिभिः C.—'दग्ध'
 A.— 18. जातनिद्रां A. W. जातनिमीलितलोचनोत्पलं (sic) B.— 19. सरसी
 A.— 20. 'महद्वी C. W.—आलोकायं C. W.— 21. B. W. omit उदर.

शक्तिध्वजशिखरशूलोत्सेधं सौधमागतम् । क्व च तदरण्यस्यली-
समास्तीर्णं पर्णशयनम् । कुतस्त्यं चैतदिन्दुगभस्तिंसंभारभासुरं
हंसतूलदुकूलशयनम् । एष च को नु शीतरश्मिकिरणरजतरज्जुदोला-
परिश्रष्टमूर्छित इवाप्सरोगणः स्वैरसुप्तः सुन्दरीजनः । का त्रेयं देवी-
5 वारविन्दहस्ता शारदशशाङ्कमण्डलं पर्यङ्कतलमेतदमलदुकूलोत्तरच्छद-
मधिशेते । न तावदेषा देवयोषा । यतो मन्दमन्दमिन्दुकिरणैः संवाह्य-
माना कमलिनीव निद्राति । भग्नवृन्तच्युतरसाविन्दुशवलितं पाकपाण्डु-
चूतफलमिवोद्भिन्नस्वेदलेखमालक्ष्यते गण्डस्थलम् । अभिनवयौवन-
विदाहनिर्भरोष्मणि कुचतटे वैवर्ण्यमुपैति वर्णकः । वाससी च परि-
10 भोगानुरूपं धूसरिमाणमादर्शयतः । तदेया मानुष्येव दिष्ट्या चानुच्छिष्ट-
यौवना । यतः सौकुमार्यगताः सन्तोपि संहता इवावयवाः । प्रस्निग्ध-
तमापि पाण्डुतानुविद्धेव देहच्छविः । अदन्तपीडाभिज्ञतया नाति-
विशदरागोद्भेदो मुखे विद्रुमद्युतिरधरमणिः । अनत्यापूर्णमारक्तमूल-
चम्पककुङ्कुलदलकठोरं कपोलतलम् । अनङ्गवाणपातशङ्कामुक्त-
15 तया च विश्रब्धमधुरं सुप्यते । न चैतद्वक्षःस्थलं निर्दयविमर्द-
विस्तारितमुखस्तनयुगमुकुलम् । अस्ति च ममानतिक्रान्तशिष्टमर्याद-
चैतसोस्यामासक्तिः । आसक्त्यनुरूपं पुनराश्लिष्टा यदि स्पष्टमाक्रन्दिते-
नैव निद्रां मोक्षयति । अथाहं न शक्यामि चानुपश्लिष्य शयितुम् ।
अतो यद्भावि तद्भवतु । भाग्यमत्र परीक्षिष्य इति स्पष्टास्पष्टमेव
20 किमप्याविद्धरागसाध्वसं लक्ष्यसुप्तः स्थितोस्मि । सापि किमप्युत्क-
म्पिता रोमोद्भेदवता वामपार्श्वेन सुखायमानेन मन्दमन्दजृम्भिकारम्भ-
मन्थराङ्गी त्वङ्गदम्पदमणोश्चक्षुषोरलसतान्ततारकेणानतिपक्वनिद्रा-

2. पद्मव° W.—इदं W.— 3. °रश्मिरश्मि° C. W.— 4. एव A.—
5. मण्डलामलदुकूल° W. मण्डलं मल° (sie) B. C. our reading corrected
into that of W.— 8. °रेखं C. W.—गण्डस्थलमालक्ष्यते C. W.—
12. दन्तपीडानभिज्ञतया C. W.— 14. शङ्कामुक्तं B. °मुक्ताशङ्क C.
W.— 17. C. omits यदि.—आर्तरेवेणैव C. W.— 18. C. omits न.—
22. अतिपक्व° W.

कशयितापाङ्गपरभागेण युगलेनेयदुन्मिपन्ती वातविस्मयहर्षराग-
 शङ्कविलासविभ्रमव्यवहितानि त्रीडान्तराणि कानि कान्यपि कामेना-
 द्रुतानुभावेनावस्थान्तराणि कार्यमाणा परिजनबोधनोद्यतां गिरं काना-
 वेगपरवशं हृदयनङ्गानि च साञ्चत्तायासतसंवध्यमानस्वेदपुलकानि
 5 कयं कयमपि निगृह्य तस्पृहेण मधुरकृणितविभागेण मन्दनन्दप्रवा-
 रितेन चक्षुषा मदङ्गानि निर्वर्ण्य दूरोत्तर्पितपूर्वकायापि तस्मिन्नेव
 शयने सचकितनशयिष्ट । अजनिष्ट च ने रागाविष्टचेतसोपि किनपि
 निद्रा । पुनरनुकुलस्पर्शदुःखायमानगावः प्राबुध्यै । प्रबुद्धस्य च
 ने सैवाटवी तदेव तत्फलं स एव पञ्चास्तरोभूत् । विभावरी च
 10 व्यभासीत् । अभूच्च ने ननत्ति । किनयं स्वनः किं विप्रलम्भः ।
 किं वेयमासुरी दैवी वा कापि नाया । यद्वापि तद्भवतु । नाहनिदं
 तत्त्वतो नवबुध्य मोक्ष्यामि भूमिशयनम् । यावदशयुरवत्यायै देवतायै
 प्रतिशायितोस्मीति निश्चितमतिरतिष्ठम् ।

अथाविभूय कापि रविकरामितमकुवलयदानतान्ताङ्गयष्टिः हिष्ट-
 15 निवलनोत्तरीया निरलक्तकलक्षपाटनेन निःश्वासोष्मजर्जरितत्विया
 दन्तच्छेदेन वमन्तीव कपिलधूसधूत्रं विरहानलभगवततलिलवारा-
 वितर्जनाद्गुहिरशेषमिव लोहिततरं हितयमदगोत्तद्वहन्ती कुलचारित्र-
 वन्धनपाशविभ्रमेणैकवेगीभूतेन केशकलापेन नीलांशुकवीरचूडिका-
 परिवृता पतिव्रतापताकेव संचरन्ती क्षामक्षान्नापि देवतानुभावादनति-
 20 क्षीगवर्णावकाशा लीनन्तिनी प्रगितन्तं मां ग्रह्योत्कम्पितेन भुज-
 लताद्वयेनोत्थाप्य पुत्रवत्परिष्वज्य शिरस्युपात्राय वात्सल्यमिव
 स्तनमुखेन स्तन्यच्छलात्पक्षरन्ती 'दाशिरेगाश्रुणा निरुद्धकण्ठी स्नेह-

1. कशयितापाङ्गपरभागेण A. कशयिता (sic) परभागेण B.—2. C. omits विभ्रम. —7. W. omits च.—9. सैव ने W. B. omits ने.—10. विप्रलम्भे च W.—11. W. omits वा.—12. 'शय्यं' C. W.—13. प्रतिविद्यमानेति C. W.—14. नीलांशुकविभ्रमेणैकवेगीभूतेन C. नीलांशुकविभ्रमेणैकवेगीभूतेन W.—21. स्तनमुखेन C. स्तनमुखेन W.

गर्भं व्याहर्षीत् । वत्स यद्वः कथितवती मगधराजमहिषी वसु-
मती मम हस्ते बालमर्थपालं परिदाय कथां कांचिदात्मभर्तृपुत्र-
सखीजनानुविद्धां राजराजप्रवर्तितां कृत्वान्तर्धानमगादात्मजा मणि-
भद्रस्येति साहमस्मि वो जननी । पितुर्वो धर्मपालसूनोः सुमित्रानु-
5 जस्य कामपालस्य पादपद्ममूलान्निष्कारणकोपकलुपिता प्रोप्यानुशय-
विधुरा स्वप्ने केनापि रक्षोरूपेणोपेत्य शप्तास्मि । चण्डिकायां त्वयि
वर्षमात्रं वसामि प्रवासदुःखायेति त्रुवतैवाहमाविष्टा प्राबुध्ये ।
गतं च तद्वर्षं वर्षसहस्रदीर्घम् । अतीतायां तु ग्रामिन्यां देवदेवस्य
त्र्यम्बकस्य श्रावस्त्यामुत्सवसमाजमनुभूय बन्धुजनं च स्थानस्थानेभ्यः
10 संपतितमभिसमीक्ष्य मुक्तशपा पत्युः पार्श्वमुपसरिष्यामीति प्रस्थिताया-
मेव मयि त्वमभ्येत्य प्रपन्नोस्मि शरणमिहत्यां देवतामिति प्रसु-
प्तोसि । एवं शपद्दुःखाविष्टया तु मया तदा न तत्त्वतः परिच्छिन्नो
भवान् । अपि तु शरणागतमटव्यामविरलप्रमादायामयुक्तं परित्यज्य
गन्तुमिति मया त्वमपि स्वप्नेवासि नीतः । प्रत्यासन्ने च तस्मिन्देव-
15 गृहे पुनरचिन्तयम् । कथमिव तरुणेनानेन सह समाजं गमिष्यामीति ।
अथ राज्ञः श्रावस्तीश्वरस्य यथार्थनाम्नो धर्मवर्धनस्य कन्यां नव-
मालिकां धर्मकालसुभगे कन्यापुरविमानहर्म्यतले विशालकोमल-
शय्यातलमधिशयानां यदृच्छयोपलभ्य दिष्टचेयं प्रसुप्ता परिजनश्च गाढ-
निद्रः शेतामयमत्र मुहूर्तमात्रं ब्राह्मणकुमारो यावत्कृतकृत्या
20 निर्वर्तेयेति त्वाममुत्र शाययित्वा तमुद्देशमगमम् । दृष्ट्वैवोत्सवभियं
निर्विश्य च स्वजनदर्शनसुखमभिवाद्य च त्रिभुवनेश्वरं महेश्वरमा-

1. द्वये B. यदि वः C. W.—2. निधाय C. W.—कथां च C. W. कथञ्चि for
कथां काञ्चित् B.—5. W. omits पद्म.—11. प्रतिपन्न W.—12. एव A.—C. W.
omit तु—तदा मया C.—13. A. omits तु.—अविरलप्रमादायामस्यां महादव्यां
C. W.—14. C. omits मया त्वमपि.—15. अथ कथमिव A. इह for इव C. W.—
17. विशालकोमल B. विशालकोमलतलं शय्यातलं C. W. In C the first तल
is smeared over.—18. सुप्ता C. W.—गाढसुतः A.—20. निर्वर्तेयम् A.—
अथ A. नव C. W.—दृष्ट्वा च C. W.—21. W. omits महेश्वरं.

- त्मालीकप्रत्याकलनोपाख्यसाध्वसं च नमस्कृत्य भक्तिप्रणतहृदया
 भगवतीमम्बिकां तथा गिरिदुहित्रा देव्या सस्मितमयि भद्रे मा भैषी-
 र्भवेदानीं भर्तृपार्श्वगामिनी गतस्ते शाप इत्यनुगृहीता सद्य एव प्रत्या-
 पन्नमहिमा प्रतिनिवृत्य द्वैतैव त्वां यथावदभ्यजानाम् । कथं मत्सुत
 5 एवायं वत्सस्यार्थपालस्य प्राणभूतः सखा प्रमतिरिति । पापया मया-
 ज्ञानादस्मिन्नौदासीन्यमाचरितम् । अपि चायमस्यामासक्तभावः ।
 कन्या चैनं कामयते युवानम् । उभौ चैनौ लक्ष्यसुप्तौ त्रपया साध्वसेन
 वान्योन्यस्यात्मानं न विवृण्वते । गन्तव्यं च मया । कामाग्रातया-
 प्यनया कन्यया न गुह्यरक्षणाय समाभाषितः सर्वसखीजनः
 10 परिजनो वा । नयामि तावत्कुमारम् । पुनरिममर्थं लब्धलक्षो
 यथोपपन्नैरुपायैः साधयिष्यतीति मत्प्रभावस्त्वापितं भवन्तमेतदेव
 पत्रशयनं तदैव प्रत्यनैषम् । एवमिदं वृत्तम् । एषा चाहं पितुस्ते
 पादमूलमुपसर्पयामिति प्राञ्जलिं मां भूयो भूयः परिष्वज्य शिरस्यु-
 पाग्राय कपोलयोश्चुम्बित्वा स्नेहविह्वला गतासीत् ।
 15 अहं च पञ्चवाणवश्यः आवस्तीमभ्यवर्तिषि । मार्गे च महति
 निगमे नैगमानां ताम्रचूडयुद्धकोलाहलो महानासीत् । अहं च तत्र
 संनिहितः किञ्चिदस्मेपि । संनिधिनपण्णस्तु मे वृद्धविटः कोपि ब्राह्मणः
 शनैः स्मितहेतुमपृच्छत् । अत्रवं च । कथमिव नारिकेलजातेः प्राच्य-
 वाटकुलस्य प्रतीच्यवाटपुरपैरसमीक्ष्य बलाकाजातिस्ताम्रचूडो बलप्र-
 20 माणाधिकस्यैवं प्रतिविष्ट इति । सोपि तज्जः किमज्ञेरेभिर्व्युत्पादितैस्तत्र
 तूष्णीमास्त्वेष्युपहस्तिकायास्ताम्बूलं कर्पूरसहितमुद्धृत्य मद्यं दत्त्वा
 चित्राः कथाः कथयन्क्षणमतिष्ठत् । प्रायुध्यत चानिसंरन्ध्रमनुग्रहार-

1. °हृदयां B. C. W.—3. B. has a gap here from गतस्ते शापः
 to शिरस्युपाग्राय— 6. अस्मिन्नज्ञानात् W.—°S. अन्योन्यं W.— 9.
 कन्यायानुगृह्य A.— 10. इयं A.— लब्धलक्षो A. लब्धलक्षणो W.—12. C.
 W. omit तदैव.—वृत्तं C. W.— 13. प्रत्यपसर्पयं C. W.— 14. °विप्रया
 W.— 15. A. here and elsewhere, आवन्ती.— 18. शनकै W. C. omit
 the word.—नारिकेल C. नारिकेल W.— 21. A. writes उपदसिकामः

प्रवृत्तस्वपक्षमुक्तकण्ठीरवरवं विहंगमद्वयम् । जितश्चासौ प्रतीच्य-
वाटकुक्कुटः । तोपि विटत्राहणः स्ववाटकुक्कुटविजयहट्टो मयि
वयोविरुद्धं सख्यमुपेत्य तदहः स्वगृह एव स्नानभोजनादि कारयि-
त्वोत्तरेद्युः श्रावस्तीं प्रतियान्तमनुगम्य स्मर्तव्योस्मि सत्यर्थ इति
५ मित्रवद्विस्मय्य प्रत्ययासीत् ।

अहं च गत्वा श्रावस्तीमध्वश्रान्तो बाह्योद्याने लतामण्डपे
शायितोस्मि । हंसकरवप्रतिबोधितश्रोत्र्याय कामपि कणनूपुरमुख-
राभ्यां चरणाभ्यां मदन्तिकमुपसरन्तीं युवतीमद्राक्षम् । सा त्वागत्य
स्वहस्तवर्तिनि चित्रपटे लिखितं मत्समृद्धं किमपि पुरूपं मां च
१० पर्यायेण निर्वर्णयन्ती सविस्मयं सतर्कं च क्षणमवातिष्ठत् । मयापि
चित्रपटे तत्र मत्सादृश्यं पश्यता तस्याश्च तद्दृष्टिचेष्टितमनाऋस्मिकं
मन्यमानेन ननु सर्वसाधारणोऽयं रमणीयः पुण्यारामभूमिभागः
किमिति चिरं स्थितिक्लेशोऽनुभूयते ननूपवेष्टव्यमित्यभिहिता सा
सस्मितमनुगृहीतास्मीति न्यषीदत् । संकथा च देशवार्त्तानुवद्धा
१५ काचनावयोरभूत् । कथासंश्रिता च सा देशातिथिरसि । दृश्यन्ते-
ध्वश्रान्तानीव गात्राणि । यदि न दोषो मद्वहेद्य विश्रमितुमनुयेहः
क्रियतामित्यशंसत् । अहं च मुग्धे नैष दोषो गुण एवेति
तदनुमार्गगामी तद्गृहगतो राजार्हेण स्नानभोजनादिनोपचरितः
सुखनिषण्णो रहसि पर्यपृच्छये । महाभाग दिगन्तराणि
२० भ्रमता कच्चिदस्ति किंचिदद्भुतं भवतोऽपलब्धमिति । ममाभवन्मनसि ।
महदिदमाशास्पदम् । एषा खलु निखिलपरिजनसंवाधसंलक्षितायाः
सख्येव राजदारिकायाः । चित्रपटे चास्मिन्नस्ति तदुपरिविरचित-

१. °स्वपक्षं प्रवृत्तं A. अनुपहारप्रवृत्तकण्ठीरवरवं B. with a mark of some-
thing omitted.— २. विटः W.— ३. तदहरेव स्वगृहे.— ४. प्रयान्तम्
W.— ५. रूपं A. कमपि पुरुषं C. W.— ६. सवितर्कं B. सवितर्कः सहर्ष C.
W.— ७. तत्र चित्रपटे C. W.— ८. A. omits रमणीयः.— ९. °अ-
नुवद्धा B. W.— १०. दृश्यन्ते च ते C. W.— ११. अहं चापि W.— १२.
लुद्धं B. W.— १३. °संवाधलक्षितासख्येव A. संवाधस (sic) लक्षितास (sic) सख्येव
B. W. omits एव.

सितवितानं हर्म्यतलं तद्रतं च प्रकामविस्तीर्णं शरदभ्रपटलपाण्डुरं
 शयनं तदधिशायिनी च निद्रालीढलोचना ममैवेयं प्रतिकृतिः । अतो
 नूनमनङ्गेन सापि राजकन्या तावतीं भूमिमारोपिता यस्यामसहकाम-
 ज्वरोन्माथिता सखीनिर्वन्धपृष्ठविक्रियानिमित्ता चातुर्यादेतद्रूपनिर्मणि-
 5 नैव समर्थमुत्तरं दत्तवती । रूपसंवादाच्च संशयानयाजनया-
 पृच्छये भिन्दान्यस्याः संशयं यथानुभवकथनेनेति जातनिश्चयोन्नवम् ।
 भद्रे देहि चित्रपटमिति । सा त्वर्पितवती मद्धस्ते । पुनस्तमादाय
 तामपि व्याजसुप्तानुहसन्मदनरागविह्वलां वह्नभामेकत्रैवालिल्ह्य
 काचिदेवंभूता युवतिरीदृशस्य यूनः पार्श्वशायिन्यरण्यान्यां प्रसुप्तेन
 10 मयोपलब्धा । न किलैष स्वप्न इत्यालपं च । हृष्टया तु तया विस्तरतः
 पृष्ठः सर्वमेव वृत्तान्तमकथयम् । असौ च सख्या मन्निमित्तान्यव-
 स्थान्तराण्यवर्णयत् । तदाकर्ण्य च तव यदि सख्या मदनुग्रहोन्मुखं
 मनो गमय कानिचिद्दहानि कमपि कन्यापुरे निराशङ्कनिवात-
 कारणमुपायमारचय्यागमिष्यामीति कथंचिदेनामुपगमय्य गत्वा सर्वत्र
 15 वृद्धविदेन समगंसि । त च ससंभ्रमं विभ्रमय्य तथैव स्नानभोजनादि
 कारयित्वा रहस्यपृच्छत् । आर्य कस्य हेतोरचिरेणैव प्रत्या-
 गतोसि । अहं पुनः प्रत्यवादिषमेनम् । स्थान एवार्येण पृष्ठः ।
 श्रूयताम् । अस्ति श्रावस्ती नाम नगरी । तस्याः पतिरपर इव
 धर्मपुत्रो धर्मवर्धनो नाम राजा । तस्य दुहिता प्रत्यादेश इव श्रियः
 20 प्राणा इव कुसुमधन्वनः सौकुमार्याविडम्बितनवमालिका नवमालिका
 नाम कन्या । सा मया समापत्तिदृष्टा कामनाराचपङ्क्तिमिव कदाक्ष-
 मालां मम मर्मणि व्यकिरत् । तच्छल्योद्धरणक्षमश्च धन्वन्तरि-
 सदृशोपि त्वदृते नेतरोस्ति वैद्य इति प्रत्यागतोस्मि ।

3. दस्तात् A.— 4. °दन्मथिता सती C. W.— 5. चातुर्येण W.— 6. मंदापादनपा-
 पृष्ठो W.— 7. निनिदानि B. भिन्दानि C. भिन्ना W.— 8. तत्रैव C. W.—
 9. अभिलिख्य W.— 10. पुनः for यूनः A. W.— 11. हृष्टयानया (omitting ह) A.—
 12. यदि तव W.— 13. सख्यामनुग्रहोन्मुखं A.— 14. निराशङ्कं A.— 15.
 16. पतिरात् W.— 17. W. omits अहं पुनः.— 18. अस्ति पृष्ठ W.— 19. कन्यका W.—
 20. व्यकिरत् C.

तत्पसीद कंचिदुपायमाचरितुमर्हसि । अयमहं परिवर्तितस्त्रीवेयः
 कन्या नाम ते भवेयम् । अनुगतश्च मया त्वमुपगतो धर्मासनगतं
 धर्मवर्धनमेवं वक्ष्यसि । ममेयमेकैव दुहिता जाता । जातमात्रायां
 त्वस्यां जनन्यस्याः संस्थिता । माता च पिता च भूत्वाहमेव
 5 व्यवर्धयम् । एतदर्थमेव विद्यामयं शुल्कमर्जितुं गतोभूद्वन्तिनगरी-
 मुज्जयिनीमस्मद्वैवाह्यकुलजः कोपि विप्रदारकः । तस्मै चैयमनुमता
 न दातुमितरस्मै योन्या । तरुणीभूता चैयम् । स च विलम्बते ।
 ततस्तमानीय पाणिमस्या ग्राहयित्वा तस्मिन्त्यस्तभारः संन्यसिष्ये ।
 दुरभिरक्षतया तु मुक्तशैशवानां दुहितृणां विशेषतोमातृकाणामिह
 10 देवं मातृपितृस्थानीयं प्रजानामापन्नशरणमागतोस्मि । यदि वृद्धं
 ब्राह्मणमधीतिनमर्गतिं च मामनुयाह्यपक्षे गणयत्यादिराजचरितधुर्यो
 देवः सैषा भवद्भुजच्छायामखाण्डितचारित्रा तावद्ध्यास्तां याव-
 दस्याः पाणिग्राहकमानयेयमिति । स एवमुक्तो नियतमभिमनाय-
 मानः स्वदुहितृसंनिधौ मामावासायिष्यति । गतस्तु भवानागामिनि
 15 मासि फाल्गुने फाल्गुनीपूत्तरासु भाविनि राजान्तःपुरजनस्य तीर्थ-
 यात्रोत्सवे तीर्थस्थानात्प्राच्यां दिशि गोरुतार्धमन्तरमतीत्य वानीरवल्लय-
 मध्यवर्तिनि कार्तिकेयगृहे करतलगतेन शुक्लांशुकयुगलेन स्थास्यासि ।
 स खल्वहमनभिश्चङ्कस्तावन्तं समयमभिविहृत्य राजपुत्र्या सह भूय-
 स्तस्मिन्नुत्सवे गङ्गाम्भसि विहरन्विहारव्याकुले कन्यकासमाजे मग्नो-
 20 पसृतस्त्वदभ्याश एवोन्मद्भूयामि । पुनस्त्वद्रुपहृते च वाससी परिधया-
 पनीतदारिकावेषो जामाता नाम भूत्वा त्वामेवानुगच्छेयम् । नृपात्मजा-

1. किंचित् A.—आरचयितुं C. आचरितुं W.—W. omits अर्हसि.—2. ते कन्या नाम W.—3. C. W. omit जाता B. has a gap here.—4. ममेय माता पिता च भूत्वा (sic). —5. एतदर्थं च A.—7. दातुमितरस्मै न योन्या W.—विलम्बितः W.—9. दुरभिरक्षतया C.—विशेषतश्चानातृकाणां W.—10. आपन्नः A. आपन्नानां C. W.—11. अगतिमतीथिम. 12.—भुजतरु B. W. भुजद्रुम C. छायाया B. W.—15. C. omits फाल्गुने.—तीर्थयात्रोत्सवो भविष्यति W.—16. गोरुतार्धमन्तरं B. W. C. has our reading corrected into that of B. W.—18. कालं W.—20. C. W. omit च.

तु मामितस्ततोन्विष्यानासादयन्ती तया विना न भोक्ष्य इति
 तदितवत्यवस्थास्यते । तन्मूले च महति कोलाहले क्रन्दत्सु परिजनेषु
 तद्वत्स्वबरोधजनेषु शौचत्सु पौरजनपटेषु किंकर्तव्यतामूढे सामात्ये
 पार्थिवे त्वमास्थानीमेत्य मां स्थापयित्वा वक्ष्यसि । देव स
 ५ एष मे जामाता तवार्हति श्रीभुजाराधनम् । अधीती चतुर्ष्वान्नायेषु
 गृहीती षट्स्वङ्गेष्वान्वीक्षिकीविचक्षणश्चतुःषष्टिकलागमप्रयोगचतुरो
 विशेषेण गजरथतुरगतन्त्रविदिष्वसनाखकर्मणि गदायुद्धे च
 निरुपमः पुराणेतिहासकुशलः कर्ता काव्यनाटकाख्यायिकानां वेत्ता
 सोपनिषदर्थशास्त्रस्य निर्मत्सरो गुणेषु विश्रम्भी सुहृत्सु शक्यः
 10 संविभागशीलः श्रुतधरो गतस्मयश्च । नास्य दोषमणीयांसमप्युपलभे ।
 न च गुणेष्वविद्यमानम् । तन्माद्दृशस्य ब्राह्मणमात्रस्य न लभ्य एष
 संवन्धी । दुहितरमस्मै समर्प्य वार्धकोचितमन्त्यमाश्रमं संक्रमेयं
 यदि देवः साधु मन्यत इति । स इदमाकर्ण्य वैवर्ण्याक्रान्तवक्त्रः
 परमुपेतो वैलक्ष्यमारप्स्यतेनुनेतुमनित्यतादिसंकीर्तनेनात्रमव्रन्तं मन्त्रिभिः
 15 सह । त्वं तु तेषामदत्तश्रोत्रो मुक्तकण्ठं विरुद्य वाष्पकुण्ड-
 कण्डः काष्ठान्याहृत्याग्निं संधुक्ष्य राजद्वार एव चिताधिरोहणा-
 योपक्रमिष्यसे । स तावत्तव पादयोर्निपत्य सामात्यो नरपतिरनूतै-
 रर्थैरुपछन्द्य दुहितरं मे वृत्त्वा मद्योग्यतासमाराधितः समस्तमेव
 राज्यभारं मयि समर्पयिष्यते । सोयमभ्युपायोनुष्ठेयो यदि तुभ्यं
 20 रोचत इति । सोतिपटुर्विद्वामणीरसकृदभ्यस्तकपटप्रपञ्चः पाञ्चाल-
 शर्मा ययोक्तमभ्यधिकं निपुणमुपक्रान्तवान् । आसीच्चात्मसमी-
 हितानामहीनकालसिद्धिः । अन्वभवं च मधुकरं इव नवमालिकामार्द्र-

2. रुदन्त्येव W.—3. अवरोधनेषु B. अवरोधेषु C. सर्वाजनेषु W.—7. A. omits असन.—12. संक्रान्तेयं A.—13. A. omits नैवर्ण्य.—15. रुदित्वा विरुद्य C. W.—16. राजमन्दिरद्वारे W.—C. W. omit एव.—17. उपक्रमिष्यसि (sic) A. उपक्रमिष्येसस्य (sic) पादयोः B.—W. उपरन्त C.—20. सोतिष्ठतिदुः (sic) B. सोपि पटुः W.—विद्वानामणीः W.—21. 22. अहीनकाल M. A. अहीनकाला B.

सुमनसम् । अस्य राज्ञः सिंहवर्मणः साहाय्यदानं सुहृत्संकेतभूमि-
गमनं द्वयमप्यवेक्ष्य सर्ववलसंदोहेन चम्पामिमामुपगतो दैवाद्देवदर्शनो-
त्सवसुखमनुभवामीति । श्रुत्वैतत्प्रमतिचरितं स्मितमुकुलितमुख-
नलिनो विलासप्रायमूर्जितं मृदुप्रायं चेष्टितमिष्ट एष मार्गः 'प्रज्ञा-
5 व्रतामथेदानीमत्रभवान्प्रविशत्विति मित्रगुप्तमैक्षत क्षितीशपुत्रः ॥

इति श्रीदाण्डिनः कृतौ दशकुमारचरिते प्रमतिचरितं
नाम पञ्चम उच्छ्वासः ॥

। अथ षष्ठ उच्छ्वासः ।

स चाववक्षे । देव सोहमापि सुहृत्साधारणप्रमगकारणः सुहृदु
 शनन्तिमाह्वयस्य नगरस्य बाधोद्याने महान्तमुत्सवसमाजमालोकयम् ।
 तत्र कचिदतिमुक्तलतामण्डपे कनपि वीणावादेनात्मानं विनोदयन्
 युवानमब्राह्मम् । अनासं च । भद्र को नामायमुत्सवः किमर्थं वा सना-
 ०रब्धः केन वा निमित्तेन पुनरुत्सवभियननाइत्यैकान्ते भवानुत्काडि-
 इव परिवादिनीद्वितीयस्तिटतीति । सौम्यवत् । सौम्य सुहृत्पतिलुङ्ग-
 धन्वा नामानस्यः प्रार्थितवानमुष्मिन्नायतने विसृजन्विन्मवात्तरागं
 वत्तल्या विन्ध्यवासिन्याः पादमूलादपत्यइयम् । अनया च कित्तात्मै
 नतिशयिताय स्वने सनादिष्टम् । तत्र वैकः पुत्रः समुत्पल्यते । जनि-
 10प्यते वैका दुहिता । स तु पुत्रस्तस्याः पाणिभाइकमनुजीविष्यति ।
 सा च सप्तमाईर्पादरन्यापरिगयनात्यतिमासं कृत्तिकासु कन्दुकदृष्टेन
 गुगवद्भर्तुलामाय मां सनाराधयतु । यं च सार्निजदेनुज्जै देवा । स
 जयमुत्सवः कन्दुकनानास्त्विति । तनोत्योयस्य कादेन राज्ञः दिव-
 नाहो नोदिनी नानैकं पुत्रमसृत् । समुत्पन्ना वैका दुहिता । सा च
 15कन्या कन्दुकावती नाम सोमापीडां देवीं कन्दुकाविहारेणारव-
 यितुनागमिन्याति । तस्यास्तु सखी धात्रेयिका वन्द्यसेना नान मलि-
 यासीत् । सा वैपु द्विवसेषु राजपुत्रेण भोजयन्वना वन्दयत्तदा ।
 तद्वत्मुत्काष्टितो नन्मयशरशल्यदुःखाविटवेताः कलेनं वीणारवेना-
 त्मानं किंविश्रान्तयन्निविक्तनभ्यात् इति ।

20 अस्मिन्नेव क्षणे किमपि मगिपुपुरकागिनमुपानिष्टत । आगता
 च काचिदङ्गना । इद्वैव स एतानुत्तुल्लङ्घित्त्यायोपगृह गाढमुपगृह-
 कण्ठे तथा तत्रैवोपाविशत् । अशंसत् । सैवा नन प्रातस्तना यद्विरहो

5. C. W. omit उपर.—7. विसृजं W. also M. So also C. but cor-
 rected to our reading.—9. B. omits च. उपरान्ते नैकः पुत्रः W.—10.
 C. W. omit पुत्रः—11. स. ह. W.—12. उच्यते कलेन W.—13. W.
 omits इति.—कन्दुके कलेन B. W.—15. अतस्त्विह C. W.—16.
 स. ह. C. W.—18. इति W.—19. W. omits इति.—20. उपरान्ते
 A.—21. उपरान्ते उपरान्ते W.—22. C. W.—23. after उपरान्ते M.

दहन इव दहति माम् । इदं मे जीवितमपहरता राजपुत्रेण मृत्युनेव
निरुप्मतां नीतोहम् । न च शक्यामि राजसूनुरित्यमुष्मिन्पापमाच-
रितुम् । अतो नयात्मानं सुदृष्टं कारयित्वा । त्यक्ष्यामि निष्प्रतिक्रिया-
न्याणानिति । सा तु पर्यश्रुमुखी समभ्यधात् । मा स्म नाथ मत्कृ-
तेऽथैवस्यः साहसम् । यस्त्वमुत्तमात्सार्थवाहादर्यदासादुत्पद्य कोश-
दास इति गुरुभिरभिहितनामधेयः पुनर्मदत्यासङ्गद्वेशदास इति
द्विपाद्भिः प्रख्यापितोसि तस्मिंस्त्वय्युपरते यद्यहं जीवेयं नृशंसो वेश
इति समर्थयेयं लोकवादम् । अतोऽथैव नय मामीप्सितं देशमिति ।
स तु मामभ्यधत् । भद्र भवद्दृष्टेषु राष्ट्रेषु कतमत्समृद्धं संपन्नशस्यं
10 सत्पुरुषभूयिष्ठं चेति । तमहमीषद्दिहस्याव्रवम् । भद्र विस्तीर्णैयमर्ण-
वाम्बरा । न पर्यन्तोस्ति स्थानस्थानेषु रम्याणां जनपदानाम् । अपि
तु न चेदिह युवयोः सुखनिवासकारणं कमप्युपायमुत्पादयितुं
शक्नुयां ततोहमेव भवेयमध्वदर्शति । तावतोदैरत रणितानि
मणिनूपुराणाम् । अथासौ जातसंभ्रमा प्राप्तिवेयं भर्तृदारिका कन्दुका-
15 वती कन्दुकक्रीडितेन देवीं विन्ध्यवासिनीमारोधयितुम् । अनिषिद्ध-
दर्शना त्रैयमस्मिन्कन्दुकोत्सवे । सफलमस्तु युष्मच्चक्षुः ।
आगच्छतं द्रुमुम् । अहमस्याः सकाशवर्तिनी भवेयमित्ययासीत् ।
तामन्वयाव चावाम् । महति रत्नरङ्गपीठे स्थितां प्रथमं तान्नोटीम-
पश्यम् । अतिष्ठच्च सा सद्य एव मम हृदये । न मन्यान्येन वान्त-
20 राले दृष्टा । चित्रीयाविष्टचित्तश्चाचिन्तयम् । किमियं लक्ष्मीः । नहि नहि ।
तस्याः किल हस्ते कमलम् । अस्यास्तु हस्त एव कमलम् । मुक्तपूर्वा
च सा पुरातनेन पुंसा पूर्वरजैश्च । अस्याः पुनरनवद्यमयातयामं च
यौवनम् । इति चिन्तयत्येव मयि सानवद्यसर्वगात्री व्यत्यस्तहस्त-

1. इदं च जीवितं मे C. इदं च मे जीवितं W.— मृत्युनेव B.— 2. A. drops.
a line here. 2. वैरमारोपयितुम्—4. तमभ्यधात् M.—5. कोसदास A.— 11. स्थाने
स्थाने W.— 17. W. omits इति.— 19. मद्दृष्टे B. मे C. W.— च C. W.
(corrected in C.) अन्येन च W.—19. अन्यैवान्तराले M.— 21. कस्या (sic)
B. विन्ध्यस्तकमन्द W.— 22. अस्यां W.— 23. हस्तावे C.

- पद्मवायस्पृष्टभूमिरालोलनीलकुटिलालका ससंभ्रमं भगवतीं भवानी-
मभिवन्द्य कन्दुकममन्दरागरूपिताक्षमनङ्गमिवालम्बत । लीलाशायिलं
च भूमौ मुक्तवती । मन्दोत्थितं च किञ्चित्कुञ्जिताङ्गुष्ठेन प्रसृत-
कोमलाङ्गुलिना पाणिपल्लवेन समाहत्य हस्तप्रेष्ठेन चोन्नीय चटुलदृष्टि-
5 लाञ्छितं स्तवकमिव भ्रमरमालानुविद्धमवपतन्तमाकाश एवाग्रहीत् ।
अमुञ्चच्च मध्यविलम्बितलये द्रुतलये च । मृदुमृदु च प्रहरन्ती तत्क्षणं
चूर्णपदमदर्शयत् । प्रशान्तं च तं निर्दयप्रहारैरुदपातयत् । विपर्ययेण च
प्राशमयत् । पक्षमृज्वागतं च वामदक्षिणाभ्यां कराभ्यां पर्यायेणाभि-
व्रती शकुन्तमिवोदस्थापयत् । दूरोत्थितं तु प्रपतन्तमभिहत्य गीतमार्ग-
10 मारचयत् । प्रतिदिशं च गमयित्वा प्रत्यागमयत् । एवमनेककरण-
मधुरं विहरन्ती रङ्गगतस्य च रक्तचेतसो जनस्य प्रतिक्षणमुच्चावचाः
प्रशंसावाचः प्रतिगृह्णती तत्क्षणारूढविभ्रमं कोशदासमंसेवलम्ब्य
कण्टकितगण्डमुत्फुल्लेक्षणं च मय्यभिमुखीभूय तिष्ठति तत्प्रथमावतीर्णं
कन्दर्पकारितकटाक्षदृष्टिस्तदनुमार्गविलासितलीलाञ्छितभ्रूलता श्वासा-
15 निलवेगान्दोलितैर्दन्तच्छदरदिमजालैर्लीलापल्लवैरिव मुखकमलपरिमल
ग्रहणलोलानलिनस्ताडयन्ती मण्डलभ्रमणेषु कन्दुकस्यातिशीघ्रप्रचारितया
विशन्तीव महर्शनलज्जया पुष्पमयं पञ्जरं पञ्चबिन्दुप्रसृतेषु पञ्चापि
पञ्चबाणवाणान्युगपदिवाभिपततस्त्रासेनावधृष्टयन्ती गोमूत्रिकाप्रचारेषु
घनदर्शितरागविभ्रमा विदुल्लतामिव विडम्बयन्ती भूषणमणि-
20 रणितदत्तलयसंवादिपादचारमपदेशस्मितप्रभाभिपिक्ताविम्बाधरमवलंसि-
तप्रतिसमाहितशिखण्डभारमाघाद्वितक्कणितरत्नमेखलागुणमाञ्जितोत्थितप्र-
थुनितम्बविम्बलम्बिचलदंशुकाञ्चलमाकुञ्चितप्रसृतवेह्लितभुजलताभिहत-
ललितकन्दुकमावर्जितबाहुपाशं परिवर्तितत्रिकविलग्नलोलकुन्तलमव-

1. सविभ्रमं W.—C. W. omit भवानी.—6. °विलम्बिते लये B. C.—B. omits
अमृदु च. मृदु मृदु च C. मृदु मृदु W.—7. A. C. omit च. before प्राशमयत्.—8. °आगतं
A. C.—9. च for तु C. W.—आहत्य C. W.—10. आचरत for आचरयत W.—
12. हृदविभ्रमम् M.—14. भूपताका M.—16. मंगलभ्रमणेषु A.—17. °प्रचारतया B.
W.—21. °गुणं प्रपञ्चितोत्थित. (sic) C.—23. °बाहुपाशानुविद्धपरिवर्ति A. So
also C., with a correction to our reading.

गलितकर्णपूरकनक्रपन्नप्रतिसमाधानशीघ्रतानतिक्रमितप्रकृतक्रीडमसकृ--
 दुल्लिप्यमाणहस्तपादबाह्याभ्यन्तरभ्रान्तकन्दुकमवनमनोज्ञमननैरन्तर्यनट-
 दृष्टमध्ययष्टिकमवपतनोत्पतनविपर्यस्तमुक्ताहारङ्कुमारितधर्मसलिलदूषित-
 कपोलपन्नभङ्गशोषणाधिकृतश्रवणपल्लवानिलमागलितस्तनतटांशुकानिय-
 5 मनत्र्यापृतैकपाणिपल्लवं च निपद्योत्थाय निमील्योन्मील्य स्थित्वा
 गत्वा त्रैवातिचित्रं पर्यक्रीडत राजकन्या । अभिहत्य भूतलाकाश-
 योरपि क्रीडान्तराणि दर्शनीयान्येकेनैवानेकेनैव कन्दुकेनादर्शयत् ।
 चन्द्रसेनादिभिश्च प्रियसखीभिः सह विहत्य विहतान्ते चाभिवन्द्य
 देवीं मन्मनसा सानुरागेण परिजनेन त्रानुगम्यमाना कुबलय-
 10 शरमिव कुसुमशरस्य मध्यपाङ्गं समर्पयन्ती सापदेशमसकृदावर्त्य-
 मानवदनचन्द्रमण्डलतया स्वहृदयमिव मत्समीपप्रेषितं प्रतिनिवृत्तं
 न वेत्यालोकयन्ती सह सखीभिः कुमारीपुरमगमत् ।

अहं चानङ्गविह्वलः स्वमेव वेदम् गत्वा कोशदासेन यत्नवद-
 त्युदारं स्नानभोजनादिकमनुभावितोस्मि । सायं चोपसृत्य चन्द्रसेना
 15 रहसि मां प्रणिपत्य पत्युरंसमंसेन प्रणयपेशलमाघट्टयन्त्युपाविशत् ।
 आचष्ट च हटः कोशदासः । भूयासमेवं यावदायुरायताक्षि
 त्वत्प्रसादस्य पात्रमिति । मया तु सस्मितमभिहितम् । सखे किमे-
 तदाशास्यम् । अस्ति किञ्चिदञ्जनम् । अनया यदक्तनेत्रया राजसू-
 नुरुपास्थितो वानरीमिवैनां द्रक्ष्यति विरक्तश्चैनां पुनस्त्यक्ष्यतीति ।
 20 तथा तु स्मेरयास्मि कथितः । सोयमार्यैणाज्ञाकरो जनोत्यर्थमनु-
 गृहीतः । यदस्मिन्नेव जन्मनि मानुषं वपुरपनीय वानरीकारिष्यते ।
 तदास्तामिदम् । अन्यथापि सिद्धं नः समीहितम् । अद्य खलु कन्दुको-

1. आगलित A.— 1. क्रीडनं W.— 3. निर्व्यवस्था for विपर्यस्त W. & M.—
 5. B. C. omit च.— 7. दर्शनीयान्येकेनैव कन्दुकेन A. एकैव (sic) कन्दुकेन
 C. एकैनैव वानेकेनैव W.—7. अनैकान्येकेनैव M. vs.— 8. विहता A.—
 9. सानुरागेणैव A. W. W. emits च.— 11. मन्मनसि W. मत्समीपप्रेषितं C.—
 13. अनङ्गविह्वलः A.— कोशदासेन सह C.— 14. अत्युदारं A.— 15.
 प्रणयपेशलया W.— 15. रहति om. W.— 21. सानुष. A.
 14 [D. K.]

स्सवे भवन्तमवहसितमनोभवाकारमभिलषन्ती रोषादिव शम्बर-
 द्विषातिमात्रमायास्यते राजपुत्री । सोयमर्थो विदितभावया मया
 स्वमात्रे तथा च तन्मात्रे महिष्या च मनुजेन्द्राय निवेदयिष्यते ।
 विदितार्थस्तु पार्थिवस्त्वया दुहितुः पाणिं ग्राहयिष्यति । ततश्च
 5 त्वदनुजीविना राजपुत्रेण भवितव्यम् । एष एव देवतासमादिष्टो
 विधिः । त्वदायत्ते च राज्ये नालमेष त्वामतिक्रम्य मामवरोद्धुं
 भीमधन्वा । तत्सहतामयं त्रिचतुराणि दिनानि । इति मामामन्व्य
 प्रियं चोपगूह्य प्रत्ययासीत् । मम च कोशदातस्य च तदुक्ता-
 नुसारेण बहु विकल्पयतोः कथंचिदक्षीयत क्षपा । क्षपान्ते च
 10 कृतयथोचितनियमस्तमेव प्रियादर्शनसुभगमुद्यानोद्देशमुपगतोस्मि ।
 तत्रैव चोपसृत्य राजपुत्रो निरभिमानमनुकूलाभिः संकथाभिर्मामनुवर्त-
 मानो मुहूर्तमास्त । नीत्वा चोपकार्यमात्मसमेन स्नानभोजनशयनादि-
 व्यतिकरेणोपाचरत् । तत्पगतं च स्वप्रानुभूयमानप्रियादर्शनालिङ्गनसुख-
 मायसेन निगडेनातिवलपुरुषैः पीवरभुजदण्डोपसृद्धमवन्धयन्माम् ।
 15 प्रतिबुद्धं च सहसा समभ्यधात् । अयि दुर्मते श्रुतमालपितं हताया-
 चन्द्रसेनाया जालरन्ध्रनिःसृतं तच्चेष्टावबोधप्रयुक्तयानया कुब्जया ।
 त्वं किलाभिलाषितो वराक्या कन्दुकावत्या । तव किलानुजीविना मया
 स्थेयम् । त्वद्वचः किलानतिक्रमता मया चन्द्रसेना कोशदासाय दास्यते ।
 इत्युक्त्वा पार्श्वचरं पुरुषमेकमालोक्याकथयत् । प्रक्षिपेन । सागर
 20 इति । स तु लब्धराज्य इवातिहृष्टो देव यदाज्ञापयसीति यथादिष्टम-
 करोत् । अहं तु निरवलम्बनो भुजाभ्यामितस्ततः स्पन्दमानः किमपि
 काष्ठं दैवदत्तमुरसोपशिष्य तावदश्रोणि यावदपात्तरद्वात्तरः शर्वरी च
 तर्वा । प्रत्यूपस्यद्दृश्यत किमपि वहिन्नम् । अमुत्रासन्न्यवनाः । ते
 मामुद्धृत्य रामेयुनाम्ने नात्रिकनायकाय कथितवन्तः । कोप्ययमायस-

1. अवहसित A.— C. omits इति निरमनद्वेन—4. A. B. C. प्राहयिष्यताति.—
 6. एव for एव C. W. —10. दशगतेदिप B. W. —18. न निरुध्यते चन्द्रसेना.—
 19. A. omits पक्ष.— 20. यथाज्ञापयताति A — 23. A. omits किमपि.

निगडवद्ध एव जने लब्धः पुरुषः । सोयमपि सिञ्चेत्तद्वत्तं द्राक्षाणां
क्षणेनैकैनेति । अस्मिन्नेव क्षणेनैकनौकापरिवृतः कोपि मङ्गुरभ्यधावत् ।
अविभयुर्यवनाः । तावद्वतिजवा नौकाः श्वान इव वराहमस्मत्प्रातं
पर्यहसन्त । प्रावर्तत च संप्रहारः । पराजयिष्यत यवनाः । तानहमगती-

५ नवलीदतः समाश्वासालापियम् । अपनयत मन निगडवन्धनम् ।
अयमहमवसादयामि वः सपत्नानिति । अमी तथाकुर्वन् । सर्वथा
नान्यतिमदान्महवर्षिणा भीमदंष्ट्रतेन शार्ङ्गेण लवलवीकृताङ्गान-
कार्यम् । अवबुध्य हतविश्वस्तयोधमस्मत्प्रातंसंज्ञकपोतममुव नाविक-
नायकमनमिसरमभिपत्य जीवयाहमग्रहीयम् । असौ चासीत्त एव
१० भीमधन्वा । तं चाहमवबुध्य जातव्रीडमवब्रवम् । तात किं दृष्टानि
हृत्तान्तविजसितानीति । ते तु सांयात्रिका मर्त्येनैव शुद्धलेन
तन्निगादं वद्धा दृशेकिलकिलारवमकुर्वन्मां आपूजयन् ।

दुर्वेदा तु सा नौरनमुकूलवातमुजा दूरमभिपत्य किमपि द्वीपा-
न्तरं निविडमाश्रितवती । तत्र च स्वादु पानीयमेधांसि कन्दमूल-
१५ कृतानि च संजिघृक्षवो गाढपातिताशिलावलयमवातराम । तत्र
चासीन्नदाशैलः । सौहमहो रमणीयोयं पर्वतनिम्बभागः कान्ततरेयं
गन्धभायागवत्युपत्यक्ता शिशिरमिदमिन्द्रीवरारविन्दमकरन्दविन्दु-
चन्द्रकोत्तरं गोत्रवारि रम्योयमनेकवर्गकुसुममञ्जरीमञ्जुलतरस्त-
वनाभोग इत्यतुततरया दृष्ट्वा बहु पश्यन्नलक्षितान्याल्लक्ष्मणीधर-
२० शिखरः शोणीमूतमुल्यभाभिः पद्मरागसोपानशिलाभिः किमपि नालीक-
परागधूसरं सरः समध्यगमम् । तत्र त्वातश्च काञ्चिदमृतस्वादू-
न्विममङ्गानास्त्राशांसलकह्लारस्त्रावर्तिना केनापि भीमरूपेण ब्रह्म-

१. वदन्त्ये जनेनैकैः पुरुषः A. M. B. omits पुरुषः.—३. अतिजवात्राकाः
A. अतिजवा B.—४. C. W. omit च.—पराजयत B.—५. अवादिष्य
W.—दंष्ट्रं वैधं निगलवैधं A. B.—८. संज्ञकं A.—९. अनावेतरहस्य (sic)
A.—१२. इदंकादं किमिजितरं A.—१३. दुर्वेदा B. दुर्वेदा W. and M.—
कमपि दानं A. B. C. कमपि दंष्ट्रं दवांसि च A.—१५. C. omits फल.—यतिन
A. W.—१६. मकरन्दलीये B.—१८. चन्द्रकोत्तरं मकरन्दं मकरन्दं A.—
१९. वदन् W.—२१. तत्र स्त्रात्र दनश्च. A. B. W. omits तत्र.

राक्षसेनाभिपत्य कोसि कुतस्त्योसीति निर्भर्त्सयताभ्यधीये । निर्भ-
 येन च मया सौम्यधीयत । सौम्य सोहमास्मि द्विजन्मा । शत्रुहस्ता-
 दर्शवर्मणाद्यवननावं यवननावश्चित्रयावाणमेनं पर्वतप्रवरं गतो यदृ-
 च्छयास्मिन्सरसि विश्रान्तः । भद्रं तवेति । सोन्नृत । न चेद्भवीषि
 5 प्रश्नानभ्रामि त्वामिति । मयोक्तम् । पृच्छ तावत् । भवत्विति ।
 अथावयोरेकयार्थयासीत्संलापः

किं कूरं स्त्रीहृदयं किं गृहिणः प्रियहिताय दारगुणाः ।

कः कामः संकल्पः किं दुष्करसाधनं प्रजा ॥

इतीयदुक्त्वा धूमिनीगोमिनीनिम्बवतीनितम्बवत्यः प्रमाणमित्युप-
 10 दिष्टे मया सोन्नृत । कथय कीदृश्यस्ता इति । अथोदाहरम् ।

अस्ति त्रिगतो नाम जनपदः । तत्रासन्गृहपतयस्त्रयः स्त्रीतसार-
 धनाः सोदर्या धनकधान्यकधन्यकाख्याः । तेषु जीवत्सु न वर्ष
 वर्षाणि द्वादश दशशताक्षः । क्षीणसारं सस्यमोषधयो बन्धा न
 फलवन्तो वनस्पतयः क्लीवा मेघा भिन्नस्रोतसः स्रवन्त्यः पङ्कशेषाणि
 15 पल्वलानि निःस्यन्दान्युत्समण्डलानि विरलीभूतं कन्दमूलफलमव-
 हीनाः कथा गलिताः कल्याणोत्सवक्रिया बहुलीभूतानि तस्करकुलान्य-
 न्योन्यमभक्षयन्प्रजाः पर्यलुण्ठन्नितस्ततो बलाकापाण्डुराणि नरशिरः-
 कपालानि पर्यहिण्डन्त शुष्काः काकमण्डल्यः शून्यीभूतानि नगर-
 ग्रामखर्वटपुटभेदनादीनि । त एते गृहपतयः सर्वधान्यनिवयमुप-
 20 युज्याजाविकं गवलगणं गवां मृथं दासीदासजनमपत्यानि ज्येष्ठमध्यम-
 भार्ये च क्रमेण भक्षयित्वा कनिष्ठभार्या धूमिनी श्वो भक्षणीयेति
 समकल्पयन् । अथ कनीयान्धन्यकः प्रियां स्वामत्तुमक्षमस्तया सह
 तस्यामेव निदयपासरत् । मार्गहान्तां चोद्ग्रहन्तं जगाहे । स्वमा-
 साद्यगपनीतक्षुत्पिपासां तां नयन्नन्तरा कमपि निकृत्तपाणिपादकर्ण-

3. एत पर्वतप्रवरं B.— 9. W. omits इति.—10. सोन्नृतात् B.— 11.
 धिमन्ते A. गणो B. अस्ति न त्रिगतो C.— 17. पर्यलुण्ठन् A. W.—20.
 गवलगणं B. C. W.—24. अन्तं C. W.—अन्तर्दिकृत् B. कृत् C.

नासिकमवनिष्ठे विचेष्टमानं पुरुषमद्राक्षीत् । तमप्याद्राशियः स्कन्धे-
नोद्धन्कन्दमूलमृगबहुले गहनोद्देशे यत्नरचितपर्णशालाश्चिरमवसत् ।
अमुं च रोपितघ्नमिङ्गुदीतैलादिभिरामिषेण शाकेनात्मनिर्विशेषं पुषोप ।
पुष्टं च तमुद्रिक्तधातुमेकदा मृगान्वेषणाय प्रयाते धन्यके सा
⁵धूमिनी रिरंसयोपातिष्ठत् । भस्मितापि तेन बलात्कारादथारीरमत् ।
निवृत्तं च पतिमुद्रकाभ्यर्थिनमुद्धृत्य कृपात्पिव रुजति मे शिरः शिरो-
रोग इत्युदञ्चनं सरज्जुं पुराश्चिक्षेप । उदञ्चन्तं च तं कृपादपः क्षणात्पृ-
ष्टतो गत्वा प्रणुनोद । तं च विकलं स्कन्धेनोदुह्य देशादेशान्तरं परि-
भ्रमन्ती पतिव्रताप्रतीतिं लेभे बहुविधाश्च पूजाः । पुनरवन्तिराजानुग्रहा-
¹⁰दतिमहत्या भूत्या तस्मिन्देशे न्यवसत् । अथ पानीयार्थिसार्थजन-
समापत्तिदृष्टोद्धृतमवन्तिषु भ्रमन्तमाहारार्थिनं भर्तारमुपलभ्य सा धूमिनी
येन मे पतिर्विकलीकृतः स दुरात्मायमिति तस्य साधोश्चित्रवधमज्ञेन
राज्ञा समादेश्यांचकार । धन्यकस्तु दत्तपश्चाद्वन्धो बध्यभूमिं-
नीयमानः सशेषत्वादायुषो यो मया विकलीकृतोभिमतो भिक्षुः स
¹⁵चेन्मे पापमाचक्षीत युक्तो मे दण्ड इत्यदीनमधिकृतमभिजगाद ।
को दोष इत्युपनीय दर्शितेमुष्मिन्स विकलः पर्यश्रुः पादपतितस्तस्य
साधोस्तत्सुकृतमसत्याश्च तस्यास्तथाभूतं दुश्चरितमार्यबुद्धिराचक्षे ।
कुपितेन च राज्ञा विरूपितमुखी सा दुष्कृतकारिणी श्रभ्यः पाचिका
कृता । कृतश्च धन्यकः प्रसादभूमिः । तद्वीमि स्त्रीहृदयं क्रूरमिति ।

पुनरनुयुक्तो गोमिनीवृत्तान्तमाख्यातवान् । [अस्ति द्रविडेषु
²⁰काञ्ची नाम नगरी । तस्यामनेककोटिसारः श्रेष्ठिपुत्रः शक्तिकुमारो
नामासीत् । सोष्टादशवर्षदेशीयश्चिन्तामापेदे । नास्त्यदाराणामनु-
गुणदाराणां वा सुखं नाम । तत्कथं नु गुणवद्विन्देयं कलत्रमिति ।
अथ परप्रत्ययाहतेषु दारेषु यादृच्छिकीं संपत्तिमनभिसमीक्ष्य

2. आरचित A — 6. पिव जलं C. W.—तुदति C.— 10. C. W. omit
तस्मिन्देशे.—13. आनीयमानः C.— 14.—M. omit अभिमत— 15. अभिजगा
A.—18. कृत्यश्रभ्यः पाचिका कृता B. कृताश्रभ्यः पाचिका C. W.—23. विधेयं W.

कार्तान्तिको नाम भूत्वा वस्त्रान्तपिनद्धशालिप्रस्थो भुवं वभ्राम ।
लक्षणशोयमित्यमुष्मै कन्याः कन्यावन्तः प्रदर्शयांश्चभूवुः । यां कां-
चिल्लक्षणवतीं सवर्णी कन्यां दृष्ट्वा स किल स्म ब्रवीति । भद्रे शक्नोपि
किमनेन शालिप्रस्थेन गुणवदन्नमस्मानभ्यवहारयितुमिति । स हसि-

5 तावधूतो गृहाद्दृहं प्रविश्याभ्रमत् । एकदा तु शिविषु कावेरी-
तीरपत्तने सह पितृभ्यामवसितमहर्धिमवशीर्णिमन्नसारां धान्या
प्रदर्शयमानां कांचन चिरलभूषणां कुमारीं ददर्श । अस्यां संसक्त-
चक्षुश्चातर्कयत् । अस्याः खलु कन्यकायाः सर्व एवावयवा न
कृशा न स्थूला नातिह्रस्वा नातिदीर्घा न विकटा मृजावन्तश्च ।

[10 रक्ततलाङ्गुली यवमत्स्यकमलकलशाद्यनेकपुण्यलेखालाञ्छितौ करौ ।
मग्नगुल्फसंधी मांसलावशिरालौ चाङ्घ्रौ । जङ्घे चानुपूर्ववृत्ते ।
पीवरोरुप्रस्ते इव दुरुपलक्ष्ये जानुनी । सकृद्विभक्तश्चतुरखः
ककुन्दरविभागशोभी रथाङ्गनकारसंस्थितश्च नितम्बभागः । तनुत-
मीयन्निभं गम्भीरं नाभिमण्डलम् । बलित्रयेण चालंकृतमुदरम् ।

15 उरोविभागव्यापिनावुन्मग्नचूचुकौ विशालारम्भशोभिनी पयोधरौ ।
धनधान्यपुत्रभूयस्त्वचिह्नलेखालाञ्छिततले स्निग्धोदप्रकोमलनखमणी
मृदुनुपूर्ववृत्तताम्राङ्गुली संनतांसदेशे सौकुमार्यवत्यौ निमग्नपर्वतन्वी
च बाहुलते । तन्वी कम्बुवृत्तवन्धुरा च कन्धरा । वृत्तमध्य-
विभक्तरागाधरमसंक्षिप्तचारुचिबुकमापूर्णकटिनगण्डमण्डलमसंगतानु-

20 वक्रनीलस्निग्धभ्रूलतमनतिप्रौढतिलकुसुमसदृशनासिकमासितधवलरक्त-
त्रिभागभासुरमधुराधीरसंचारमन्थरायतेक्षणमिन्दुशकलसुन्दरललाट-
मिन्द्रनीलशिलाकाररम्यालकपङ्क्तिं द्विगुणकुण्डलितम्लाननालीकनाल-
ललितलम्बश्रवणपाशयुगलमाननकमलम् । अनतिभङ्गुरो बहुलः
पर्यन्तेष्यकपिलरुचिरायामवानेकैकनिसर्गसमास्निग्धनीलो गन्धमाही च

2. अनुप्राय W.—कन्यां A. C.—3. C. omits स्त.—5. कावेरीदक्षिणतीरे
पट्टने W. कावेरीतीरपत्तने B.—7. कांचन चिरलभूषणां W.—11. अनुप्रायं
A.—13. ककुन्दर° W.—15. °शोभिनी A.—17. चतु for मृदु C. W.—
22. °करालरम्य° A. °कारालरम्य° (sic) B.—23. °मालंबि A.—24. स्निग्ध
नीलोन्नतसंगन्धे गन्धमाही M.

मूर्धजकलापः । सेयमाकृतिर्न व्यभिचरति शीलम् । आसज्जति च
 मे हृदयमस्याम् । अथ च परीक्ष्यैनामुद्गहेयम् । अविमृश्यकारिणां हि
 नियतमनेकाः पतन्त्यनुशयपरंपरा इति खिग्धदृष्टिराचट । भद्रे
 कच्चिदस्ति कौशलं शालिप्रस्थेनानेन संपन्नमाहारमस्मान्भ्यवहारयि-
 5 नुमिति । ततस्तथा वृद्धदासी साकूतमालोकिता । तस्य हस्तात्प्रस्थमात्रं
 धान्यमादाय क्वचिदालिन्दोद्देशे सुसिक्तसंमृटे दत्तपादशौचमुपावेशयत् ।
 साथ कन्या तान्गन्धशालीन्मात्रया विशोप्यातपे मुहुर्मुहुः परिवर्त्य
 स्थिरसमायां भूमौ नालीपृष्ठेन मृदुमृदु वड्यन्ती तुषैस्तण्डुला-
 न्पृथक्चकार । जगाद च धात्रीम् । मातरेभिस्तुवैरर्थिनो भूषण-
 10 मृजान्नियाक्षमैः स्वर्णकाराः । तेभ्य इमान्दत्त्वा लब्धाभिः काकि-
 णीभिः स्थिरतराण्यनल्याद्राणि नातिशुष्काणि काष्ठानि मितंपत्रां
 स्थालीमुभे शरावे चाहरेति । तथा कृते तथा तांस्तण्डुलाननतिनिम्नोत्तान-
 विस्तीर्णकुक्षौ ककुभोलूखले लोहपत्रवेष्टितमुखेन समशरीरेण विभा-
 व्यमानमध्यतानवेन व्यायतेन गुरुणा खादरेण मुसेलेन चतुरललितोत्क्षे-
 15 पणावक्षेपणायासितभुजमसकृदङ्गुलीभिरुद्धृत्योद्धृत्यावहृत्य शूर्पशोधित
 कर्णाकिंशास्कादींस्तण्डुलानसकृदद्भिः प्रक्षाल्य कथितपञ्चगुणे जले
 दत्तचुल्लीपूजा प्राक्षिपत् । प्रश्रयावयवेषु प्रस्फुरत्सु तण्डुलेषु मुकुलाव-
 स्थामतिवर्तमानेषु संक्षिप्यान्तलमुपहितमुखपिधानया स्थात्यान्मण्डम-
 गालयत् । दर्व्या चावघड्य मात्रया परिवर्त्य समपक्वेषु सिक्थेषु तां
 20 स्थालीमधोमुखीमवातिष्ठिपत् । इन्धनान्यन्तःसारण्यम्भसा समभ्युक्ष्य
 प्रशमिताग्नीनि कृष्णाङ्गारकृत्य तदर्थिभ्यः प्राहिणोत् । एभिर्लेब्धाः
 काकिणीर्दत्त्वा शाकं घृतं दधि तैलमामलकं चिञ्चाफलं च ययालाभमान-
 येति । तथानुष्ठिते च तथा द्वित्रानुपदंशानुपपाद तदन्नमण्डमार्द्रवालुको-
 पहितनवशरावगतमतिमृदुना तालवृन्तानिलेन शीतलीकृत्य सलवण-
 25 संभारं दत्ताङ्गारधूपवासं च संपाद्य तदप्यामलकं स्रग्णापिष्टमुत्पलगान्धि

2. अस्यामेव च चत्परीक्ष्य B. C. अथ-omits च. अस्यामेव W.- 7. आंधशालीन्
 A. B.-सा च कन्या C W. omits-7. गन्धशालीन् संक्षुय M.-16. कण्ड-
 सादान (sic) A. कर्णाकिंसादान् B.-25. लवणसंभारं दत्त्वा धूपवासं चापाय M.

कृत्वा धात्रीमुखेन ज्ञानाय तमचोदयत् । तथा च खानशुद्ध्या
 दत्ततैलामलकः क्रमेण सखौ । खपितः सिक्तमृटे कुडिमे फलकमारुह्य
 पाण्डुहरितस्य त्रिभागशेषलूनस्याङ्गणकदलीपलाशस्योपरि शरावद्भयं
 दत्तमार्द्रमभिमृशन्नतिष्ठत् । सा तु तां पेयामेवाग्रे समुपाहरत् ।
 ५ पीत्वा चापनीताध्वक्लमः प्रहृष्टः प्रह्लिन्नसकलगान्नः स्थितोभूत् ।
 नतस्तस्य शाल्योदनस्य र्वीद्वयं दत्त्वा सर्पिर्मात्रां तूपमुपदंशं
 चोपजहार । इमं च दध्ना च त्रिजातकावचूर्णितेन सुरमिश्रित-
 लाभ्यां च कालशेषकाञ्जिकाभ्यां शेषमन्नमभोजयत् । नशेष
 एवान्धस्यसावतुष्यत् । अयाचत च पानीयम् । अयं नवभृङ्गार-
 १० संभृतमगुरुधूपधूपितमभिनवपाटलाकुसुमवासितमुत्फुल्लोत्पलप्रथितसौरभं
 वारि धारात्मना पातयांश्चभूत् । सोपि मुखोपहितशरावेण हिम-
 शिशिरकणकरालितारुणायमानाक्षिफल्सा धारारत्रामिन्नन्दितश्रवणः
 स्पर्शसुखोद्भिन्नरोमाञ्चकर्कशकपोलः परिमलप्रवाहोत्पीडफुल्लव्राणरन्ध्रो
 माधुर्यप्रकर्षवर्जितरसनेन्द्रियः स्वच्छं पानीयमाकण्डं पयौ । गिरः
 १५ कम्पसंज्ञावारिता च पुनरपरेण करकेगात्रमनमदत्त कन्या । वृद्धया
 तु तदुच्छिष्टमणोह्य हरितगोमयोपालिते कुडिमे स्वमेवोत्तरीयकर्पटं
 व्यवधाय क्षणमशेत । परितुष्टश्च विधिवदुपयम्य कन्यां निन्ये ।
 नीत्वैतदनपेक्षः कामपि गणिकामवरोधमकरोत् । तामप्यसौ प्रियसखी-
 मिवोपाचरत् । पतिं च दैवतमिव मुक्ततन्द्रा पर्यचरत् । गृह-
 २० कार्याणि चाहीनमन्वतिष्ठत् । परिजनं च दाक्षिण्यनिधिरात्माधीनम-
 करोत् । तद्गुणवशीकृतश्च भर्ता सर्वमेव कुटुम्बं तदायत्तमेव कृत्वा

2. स्नातः C. W.—कलं A.— 3. पाण्डुकरित (sic) A. पाण्डुरिक्तत्वं (sic) W.

4. अतिष्ठत् A.— 5. W.—^०गात्रं A.—6. उपदंशं A. B.—7. इयं C.—

C. W. omit second च.—8. ^०काञ्जिकाभ्यां A.—9. अवहृष्यत् W.—C. omits

च.—10. A.—omits प्रथित.—^०सौरभवाहि A. C.— 11. नारदाधारत्नना

W.—^०उपहत A.— 12. A. omits कद.—कलिन for करालित C.— 13. A.

omits स्पर्श.—प्रवाह for प्रवाह A. W.— 14. तदच्छं for स्वच्छं C. W.—

16. कुडिमे चोत्तरीयं A.

तदेकाधीनजीवितशरीरस्त्रिवर्गं निर्विवेशं [तद्वीमि गृहिणः प्रिय-
हिताय दारगुणा इति] ✓

ततस्तदनुयुक्तो निम्बवतीवृत्तमाख्यातवान् । अस्ति सौराष्ट्रेषु वलभी
नाम नगरी । तस्यां गृहगुप्तनाम्नो गुह्यकेन्द्रतुल्यविभवस्य नाविक-
5 पतेदुहिता रत्नवती नाम । तां किल मधुमत्याः समुपागम्य वलभद्रो
नाम सार्थवाहपुत्रः पर्यगैयीत् । तया च नववध्वा रहसि रभस-
विघ्नितसुरतसुखो झटिति द्वेषमल्पेतरं बबन्ध । न तां पुनर्द्रष्टुमिष्टवान् ।
तद्गृहगमनमपि सर्वसुहृद्वाक्यशतातिवर्ती लज्जया परिजहार । तां
च दुर्भगां तदा प्रभृत्येव नेयं रत्नवती निम्बवती चेयमिति परिजनः
10 परिबभूव । गते च कस्मिंश्चित्काले सानुतप्यमाना का मे गतिरिति
विमृशन्ती कामपि वृद्धप्रव्राजिकां मातृस्थानीयां देवशेषकुसुमैरुप-
स्थितामपश्यत् । तस्याः पुरो रहसि सकरुणं रुरोद । तयाप्युदश्रुमुख
बहुप्रकारमनुनीय रुदितकारणं पृष्ट्वा त्रपमाणापि कार्यं
वात्कथंचिदब्रवीत् । अम्ब किं ब्रवीमि । दौर्भाग्यं नाम जीवन्-
15 मङ्गलानाम् । विशेषतश्च कुलवधूनाम् । तस्याहमस्म्युदाहरणम् ।
मातृप्रमुखोपि ज्ञातिवर्गो मामवज्ञयैव पश्यति । तेन सुदृष्टां गतम् ।
न चैत्यजेयमद्य निष्प्रयोजनान्प्राणान् । आ विरामाच्च । स
आव्यमिति पादयोः पपात । सैन्यामुत्थाप्योद्वाप्नोव । यथाहं
माध्यवस्यः साहसम् । इयमस्मि त्वन्निदेशवर्तिनी । लुब्धाश्च
20 योगस्तव तावद्भवाभ्यनन्याधीना । यद्येवासि निशास्त्रपि
त्वं मदीयिष्ठिता पारलौकिकाय कल्याणाय । नन्वसमभमाकर्षन्तीं
दुष्कृतस्य यदनेनाकारेणैवृशेन शीलेन जात्या सा संनिगृहीता ।

—प च नृपुरश्चरणा-
2. दारगुण इति A. B. C. W.—3. पुनस्तेन C.

सुराष्ट्रे A.—4. गुह्यकेन्द्र C.—C. omits तुल्य.—C. W.—7. सवासा A. B. .
गमेच्छा C. also M. विघ्नितमुखो W.—8. तद्गृहं सा भयापदेशात् W.—11.
सर्वं. C. W. omit जन.—9. C. omits च.—C. omits मम.—16. A.
—12. अश्रुमुख्या A.—17. मे रहस्यं C. जनः C. omits जन.—22.
W.—19. यावते.. तावते C. W.—20. न. गृहीता W.

15 [D. K.]

- सत्यकस्मादेव भर्तृद्वेष्यतां गतासि । यदि कश्चिदस्त्युपायः पतिद्रोह-
प्रतिक्रियायै दर्शयामुम् । मतिर्हि ते पटीयसीति । अथासौ कथं-
चित्क्षणमधोमुखी ध्यात्वा दीर्घोष्णश्वासपूर्वमवोचत् । भगवति पतिरेव
दैवतं वनितानां विशेषतश्च कुलजानाम् । अतस्तच्छ्रुश्रवणाभ्युपाय-
5 हेतुभूतं किञ्चिदाचरणीयम् । अस्त्यस्मत्प्रातिवेश्यो वणिक् । अभिजनेन
विभवेन राजान्तरङ्गभावेन च सर्वपौरानतीत्य वर्तते । तस्य कन्या
कनकवती नाम मत्समानरूपावयवा ममातिखिन्धा सखी । तया सह
ताद्विमानहर्म्यतले ततोपि द्विगुणमण्डिता विहरिष्यामि । त्वया तु
तन्मातृप्रार्थनं नाम सकलणमभिधाय मत्पतिरेतद्गृहं कथंचनानेयः ।
10 समीपगतेषु च युष्मासु क्रीडामत्ता नाम कन्दुकं भ्रंशयेयम् । अयं
तमादाय तस्य हस्ते दत्त्वा वक्ष्यसि । पुत्र तवेयं भार्यासखी निधिपति-
दत्तस्य सर्वश्रेष्ठमुख्यस्य कन्या कनकवती नाम । त्वामियमनवस्थो
निष्करुणश्चेति रत्नवतीनिमित्तमत्यर्थं निन्दति । तदेष कन्दुको विपक्ष-
स्त्वं प्रत्यर्पणीयमिति । स तयोक्तो नियतमुन्मुखीभूय तामेव प्रियसखीं
मा^३मानो मां वद्धाञ्जलि याचमानायै मह्यं भूयस्त्वत्प्रार्थितः साभि-
15 कम्परयिष्यति । तेन रन्त्रेणोपश्लिष्य रागमुज्ज्वलीकृत्य यथासौ
तु तदुक्तं देशान्तरमादाय मां गमिष्यति तयोपपादनीयमिति । हर्षा-
व्यवधाय अनया तथैव संपादितम् । अथैतां कनकवतीति वृद्धतापसी-
नीत्वेतदनपेक्ष्य बलभद्रः सरत्नसाराभरणामादाय निशि नीरन्त्रे तमासि
मिवोपाचरत् । तु तापसी वार्त्तामापादयत् । मन्देन मया निर्निमि-
20 कार्याणि चाहिन वती श्वश्रुरौ च परिभूतौ सुहृदश्चातिवर्तिताः । तदत्रैव
करोत् । तद्वृणु जेहेमीति बलभद्रः पूर्वैर्द्युर्मामकथयत् । नूनमसौ

2. स्नात C. W.—पतिराद्रविष्यतीति । तच्छ्रुत्वा तद्वान्धवास्तदन्वेषणं

4. आतिष्ठत A.— 5. W.—युः । रत्नवती तु मार्गे काञ्चित्पण्यदासीं
C. W. omit second च.—

च.—10. A.—omits वक्षितानां C.— 9. प्रार्थनं A. C. W.— 10. B.

W.—उपहत A.— 12. A. धनेन.—A. omits स.—मावेव C. omitting नां

omits स्वसं.—प्रवाल for प्रज्ञा सहर्षाभ्युपेतया तया C.— 18. तथैतां B. अथ तां

16. कुट्टिमे चोत्तराय A. पुष्यं (sic) C. W.— 20 C. omits तु.

संगृह्य तयोह्यमानपाथेयाद्युपस्करा खेटकपुरमगमत् । अमुत्र च
व्यवहारकुशलो बलभद्रः स्वल्पेनैव मूल्यान महद्वनमुपार्जयत् । पौरा-
ग्रण्यश्चासीत् । परिजनश्च भूयानर्थवशात्समाजगाम । ततस्तां प्रथम-
दासीं न कर्म करोषि' इष्टं मुष्णास्यप्रियं ब्रवीषीति परुषमुक्त्वा दद-
5 ताडयत् । चेटी तु प्रसादकालोपाख्यातरहस्यवृत्तान्तैकदेशमात्तरोषा
निर्विभेद । तच्छ्रुत्वा तु लुब्धेन दण्डबाहिना पौरवृद्धसंनिधौ निधि-
पतिदत्तस्य कन्यकां कनकवतीं मोषेणापहृत्यास्मत्पुरे निवसत्येष
दुर्मतिर्वलभद्रः । तस्य सर्वस्वहरणं न भवद्भिः प्रतिबन्धनीयमिति
नितरामतर्जयत । भीतं च बलभद्रमभिजगाद रत्नवती । न भेतव्यम् ।
10 एवं ब्रूहि । नेयं निधिपतिदत्तस्य कन्या कनकवती । बलभ्यामेव
गृहगुप्तदुहिता रत्नवती नामेयं दत्ता पितृभ्यां मया च न्यायोदा ।
न चेत्प्रतीत्य प्रणिधिं ग्रहिणुतास्या बन्धुपार्श्वमिति । बलभद्रस्तु
तयोक्त्वा श्रेणीप्रातिभाज्येन तावदतिष्ठद्यावत्तत्पुरवृद्धलेखलब्धवृत्तान्तो
गृहगुप्तः खेटकपुरमागत्य सह जामात्रा दुहितरमतिप्रीतिः प्रत्यनैषीत्-
तथा दृष्ट्वा रत्नवती कनकवतीति भावयतस्तस्यैव बलभद्रस्या ।
बलभा जाता । तद्ब्रवीमि कामो नाम संकल्प इति । ॥३॥

तदनन्तरमसौ नितम्बवतीवृत्तान्तमप्राक्षीत् । सोहमव्रवम् । स
शूरसेनेषु मथुरा नाम नगरी । तत्र काथिलकुलपुत्रः कलास्तु ॥ यथाहं
दातिसक्तो मित्रार्थं कलत्रार्थं च स्वभुजमात्रनिर्वृत्तं लुब्धाश्च
20 कलहकण्टक इति कर्कशैरभिख्यापिताख्यः प्रत्यवात्सीत् । निशास्वपि
कस्यचिदागन्तोश्चित्रकरस्य हस्ते चित्रपटं ददर्श । तत्र कथं तममाकर्षन्तीं
युवतिरालोचनमात्रेणैव कलहकण्टकस्य कामातुरं तं ता संनिगृहीता ।
च तमव्रवीत् । भद्र विरुद्धमिवैतत्प्रतिभाति । ॥४॥ च नूपुरधरणा-

4. सपरुषं C.— 5. मस्यावृत्तान्तैकदेशम् M.—6. C. W.—7. सत्रासा A. B. W.— 9. अतर्जयत् C.—अभर्तयत W.—रत्नवती जां ता भवापदेशात् W.— 11. A.— 10. C. omits मद्रं.—निधिपतिदत्तकन्या B C. omits मम.— 16. A. बलभ्यामेव.—11. प्रजा C.—12. न चेत्प्रतीतिरिति नः C. omits जन.— 22. अवातिष्ठत् W.— 18. मथुरा W. ५. गृहीता W.

वपुः । आभिजात्यशंसिनी च नम्रता । पाण्डुरा च मुखच्छविः ।
 नातिपरिभोगसुलभा च तनुः । प्रौढतानुविद्धा च दृष्टिः । न चैषा
 प्रोषितभर्तुका प्रवासचिह्नस्य वेण्यादेरदर्शनात् । लक्ष्म चैतद्वक्षिण-
 पार्श्ववर्ति । तदियं वृद्धस्य कस्यचिद्गणिजो नातिपुंस्त्वस्य यथार्हसंभोगा-
 5 लाभपीडिता गृहिणी त्वयातिकौशलाद्यथादृष्टमालिखिता भवितु-
 मर्हतीति । स तमतिप्रशस्याशंसत् । तत्त्वमिदम् । अवन्तिपुर्यामुज्ज-
 यिन्यामनन्तकीर्तिनाम्नः सार्थवाहस्य भार्या यथार्थनामा नितम्बवती
 नाम । एषा सौन्दर्यविस्मितेन मयैवमालिखितेति । स तदैशेनमनाय-
 मानस्तद्दर्शनाय परिवत्राजोज्जयिनीम् । भार्गवो नाम भूत्वा
 10 भिक्षामिषेण तद्गृहं प्रविश्य तां ददर्श । दृष्ट्वा चात्यारुद्धमन्मयो
 निर्गत्य पौरमुख्येभ्यः श्मशानरक्षामयाचतालभत च । तत्र
 लब्धैश्च शवावगुण्डनपटादिभिः कामप्यर्हन्तिकां नाम श्रम-
 णिकामुपासांचक्रे । तन्मुखेन च नितम्बवतीमुपनिमन्त्रयामास ।
 सा चैनां निर्मर्त्सयन्ती प्रत्याचक्षे । श्रमणिकामुखाच्च दुष्करशील-
 मां शशां कुलस्त्रियमुपलभ्य रहसि दूतिकामित्याशिक्षयत् । भूयोप्युपतिष्ठ
 15 कम्प्यर्थवाहभार्याम् । बृहि चोपहरे संसारदोषदर्शनात्समाधिमास्थाय
 तु तदुपमाणो मादृशो जनः कुलवधूनां शीलपातने घटत इति क
 व्यवधाय एतदपि त्वामत्युदारया समृद्ध्या रूपेणातिमानुषेण प्रयमेन
 नीत्वेतदनपेक्षां किमितरनारीसुलभं चापलं स्पृष्टं न वेति परीक्षिता ।
 मित्रोपाचरत् तत्रैवमदुष्टभावतया । त्वामिदानीमुत्पन्नापत्यां ब्रह्म-
 20 कार्याणि चाहिन भर्ता भवत्याः केनचिद्गहेणाधिष्ठितः पाण्डुरोगदुर्वर्तो
 करोतु तद्गुणः स्थितोभूत् । न च शक्यमस्य विव्रमप्रतिकृत्याप-

2. स्नातः C. W.— | अतः प्रसीद वृक्षवाटिकामेकाकिनी प्रविश्य

4. अतिष्ठत A.— 5. W. नमन्त्रवादिनः स्वच्छन्दमेव हस्ते चरणमर्पयित्वा

C. W. omit second च.— पिता नाम भूत्वा भर्तारमुरसि प्रहर्तुमर्हति ।

च.— 10. A.— omits प्रथि

W.— द्रवहत A.— 12. A.— C.— 18. त्वामत्युदारतया A.— 19. दृश्यशक्ति...

omits स्पृष्टं.— प्रवाह for प्रग A.— 21. भर्ता तु C. W.— 22. तस्य W.—

16. कृष्टिमे चोन्नतय A.

उपर्यसावुत्तमधातुपुष्टिमूर्जितापत्योत्पादनक्षमामासादयिष्यति । अनु-
वर्तिष्यते देवतामिवात्रभवतीम् । नात्र शङ्कनं कार्येति । सा तथोक्ता
व्यक्तमभ्युपैष्यति । नक्तं मां वृक्षवाटिकां प्रवेक्ष्य तामपि
प्रवेशयिष्यसि । तावतैव त्वयानुगृहीतो भवेयमिति । सा तथैवो-
5 पपादितवती । सौत्तिप्रीतस्तस्यामेव क्षपायां वृक्षवाटिकां गतो नितम्ब-
वतीं निर्ग्रन्थिकाप्रयत्नोपनीतां पादे परामृशन्निव हेमनूपुरमेकमाकृष्य
हुरिकयोरुमूले किञ्चिदुल्लिख्य द्रुततरमपासरत् । सा तु सान्द्रत्रासा
स्वमेव दुर्नयं गर्हमाणा जिघांसन्तीव श्रमणिकां तद्व्रणं भवनदीर्घिकायां
प्रक्षाल्य पटेन च बध्वाभयापदेशादपरं चापनीय नूपुरं शयनपरा
10 त्रिचतुराप्यहान्येकान्त एव निन्ये । स तु धूर्तो विक्रेष्य इति
तेन नूपुरेण तमनन्तकीर्तिमुपासत्ताद् । स दृष्ट्वा मम गृहिण्या एवैष
नूपुरः । कथमयमुपलब्धस्त्वयेति तमनुवाणं निर्वन्धेन पप्रच्छ । स तु
वणिग्ग्रामस्याग्रे वक्ष्यामीति स्थितोभूत् । पुनरसौ स्वगृहिण्यै नूपुरयुगलं
प्रेषयेति संदिदेश । सा च सलज्जं सत्ताध्वत्तं चाद्य राजौ विश्राम-
15 प्रविष्टायां वृक्षवाटिकायां प्रभ्रष्टो ममैकः प्रशिथिलवन्धो नूपुरः ।
सौचाप्यन्विष्टो न दृष्टः । स पुनरयं द्वितीय इत्यपरं प्राहिणोत् ।
अनया च वार्त्तयासुं पुरस्कृत्य स वणिग्जनसमाजनाजगाम । स
चानुयुक्तो धूर्तः सविनयमावेदयत् । विदितमेव खलु वो यथाहं
युष्मदाज्ञया पितृवनमभिरक्ष्य तदुपजीवी प्रातिव्रतामि । लुब्धाश्च
20 कदाचिन्मद्दर्शनभीरवो निशि दहेयुरपि शत्र्वानीति निशास्त्रपि
श्मशानमधिशये । अपरेशुर्दग्धादग्धं मृतकं चितायाः प्रसभमाकर्षन्तीं
द्यामाकारां नारीमपश्यम् । अर्थलोभात्तु भयं निगृह्य सा संनिगृहीता ।
शक्तिकया यदृच्छयोरुमूले किञ्चिदुल्लिखितम् । एष च नूपुरश्चरणा-

2. द्वौ C. W.— 3. नक्तं च A.— 4. त्वयाहं C. W.— 7. सत्रात्ता A. B.
C.— 8. स्वस्यैव C.— 9. प्रक्षाल्य दत्त्वा पटवन्धनं सा भयापदेशात् W.— 11.
एष एव A.— 14. विश्राम° C. also M.— 15. C. omits मम.— 16. A.
omits साचाप्यन्विष्टो न दृष्टः.— 17. स वणिग्जनः C. omits जन.— 22.
अर्थलोभात्तु निगृह्य सत्ताध्वत्तं W.— निगृहीता C. गृहीता W.

दाक्षितः । तावत्येव द्रुतगतिः सा पलायिष्ट । सोयमस्यागमः । परं
भवन्तः प्रमाणमिति । विमर्शे च तस्याः शक्तिनीत्वमैकमत्येन
पौराणामभिमतनासीत् । भर्त्रा च परित्यक्ता तस्मिन्नेव दमशाने बहु
विलप्य पाशेनोद्धृत्य मर्तुकामा तेन धूर्तेन नक्तमगृह्यत । अनुनीता
5 च । सुन्दरि त्वदाकारोन्मादितेन मया त्वदावर्जने ब्रह्मुपायान्भिक्षुकी-
मुखेगोपन्यस्य तेष्वसिद्धेषु पुनर्यमुपायो यावज्जीवमसाधारणी-
कृत्य रन्तुमाचरितः । तत्प्रसीदन्नन्यदशरणायास्मै दासजनयेति
नुहुर्मुहुश्चरणयोर्निपत्य प्रयुज्य सान्त्वनशतानि तामगत्यन्तरामात्मव-
द्यामकरोत् । तदिदमुक्तं दुष्करसाधनं प्रजेति ।

- 10 स चेदमाकर्ण्य ब्रह्मराक्षसो मानपूजयत् । अस्मिन्नेव क्षणे नातित्रौढ-
पुंसागमुकुलस्थूलानि मुक्ताफलानि सह सलिलविन्दुभिरम्बरतलाद-
पतन् । अहं तु किंन्विदमित्युच्चक्षुरालोकयन्कमपि राक्षसं काचि-
दङ्गनां विवेष्टमानगात्रीमाकर्षन्तनपदयम् । कथमयमपहरत्यकामानपि
स्त्रियमनाचारो नैर्ऋत इति गगनगमनमन्दशक्तिरशखश्च सम-
15 तप्ये । स तं मत्संवन्धी ब्रह्मराक्षसस्तिष्ठतिट पाप कापहरसीति
निर्मर्त्त्यव्रुत्थाय राक्षसेन समसृज्यत । तां तु रोषादनपेक्षा-
पविष्टाममरवृक्षमञ्जरीमिवान्तरिक्षादापतन्तीमुन्मुखप्रसारितोभयकरः
कराभ्यां सद्यमग्रहीषम् । उपगृह्य च वेपनाना संमीलिताक्षीं
नदङ्गस्पर्शसुखोद्भिन्नरोमाञ्चां तादृशीमेव ताननवतारयन्नेवातिष्ठम् ।
20 तावन्नानुभावपि शैलशृङ्गभङ्गैः पादपैश्च रभसोन्मूलितैर्मुष्टि-
पादप्रहारैश्च परस्परमक्षययेताम् । पुनरहमतिमृदुनि पुलिनवति
कुसुमलवलाञ्छिते सरस्तीरेवरोप्य सस्पृहं निर्वर्णयंस्तं मत्प्राणैकबलमां
राजकन्यकां कन्दुकावतीमलभयम् । सापि मया समान्वास्यमाना

2. डाकिनीत्वं C.— 3. A. omits च. but marks a gap of one akshara.—अयं भर्त्रा C.— 4. तापेन A.— 6. अस्मिन् A.—अभ्युपायो C.—
10. W. omits न. C. गगिते तनाकर्ण्य (sic).— 12. आलोक्य C. जलक-
यम्.— 13. अयं कथमपहरत्ययं C. W. omits अयं.—निष्कामां W.— 14. नैर्ऋ-
तिराक्षेः A.— 17. करं कराभ्यां A. करकराभ्यां B. C. omits कराभ्यां.— 20.
प्रहरीष आनुभूष C.— 22. B. C. omit तव.— 23. सुप्रताडकन्यां C.

तिर्यङ्गमामिनिर्लप्य जातप्रत्यभिज्ञा सकलमरोदीत् । अवादीच्च । नाय
 त्वदर्शनादुपोदरागा तस्मिन्कन्दुकोत्सवे पुनः सख्या चन्द्रसेनया
 त्वत्क्यामिरेव समानासितास्मि । त्वं किल समुद्रमध्ये मज्जितः
 पापेन मद्भात्रा भीमवन्वनेति श्रुत्वा सखीजनं परिजनं च वञ्चयित्वा
 5 जीवितं जिहासुरेकाकिनी क्रीडावनमुपासरम् । तत्र च मामचक्रमत
 कामरूप एव राक्षसाधमः । सौम्यं मया भीतयावधूतप्रार्थनः स्फुरन्ती
 ना निगृह्याभ्यधावद् । अत्रैवमवसितोभूत् । अहं च दैवात्तत्रैव
 जीवितेशस्य हस्ते पतिता । भद्रं तत्रेति श्रुत्वा त्रानया सहावरह्य
 नावमध्यारोहम् । मुक्ता च नौः प्रतिवातश्रेयिता तामेव दामलितां
 10 प्रत्युपातिटत् । अवल्लब्ध वयमश्रमेण । तनयस्य च तनयायाश्च
 नाशादनन्यापत्यस्तुङ्गवन्वा सुहृत्पतिर्विकलः स्वयं सकलत्र एव निष्क-
 लङ्के गङ्गा-रोषस्यनशनेनोपरन्तुं प्रतिष्ठते । सह तेन मर्तुमिच्छत्यनन्य-
 नाथोनुरक्तः पौरवृद्धलोक इत्यश्रुमुखीणां प्रजानामाक्रन्दमशृणुम् । अथा-
 ह्मस्मै राज्ञे यथावृत्तमाख्याय तदपत्यद्वयं प्रत्यर्पितवान् । प्रीतेन तेन
 15 जामाता कुतोस्मि दामलिप्रेक्षरेण । तत्पुत्रो मदनुजीवी जातः । मदा-
 ज्ञेन त्रानुना प्राणवदुज्झिता चन्द्रसेना कौशदाक्षमेवाभजत् । ततश्च
 सिंहवर्नसाहाय्यार्यमत्रागत्य मर्तुस्तत्र दर्शनोत्सवसुखमनुभवासीति ।
 श्रुत्वा चित्रेयं दैवगतिरवसरेषु पुष्कलः पुरुषकार इति भूयः
 स्मिताभिषिक्तादन्तच्छब्दे मन्त्रगुप्ते हर्षोत्कुलं चक्षुः पातयामास देवो
 20 राजवाहनः । स किल करकमलेन किञ्चित्संवृताननो ललितवह्मभा-
 रमसदत्तदन्तलतव्यसनविह्वलावरमणिनिरीटयवर्गमात्मचरितमाचक्षते ॥

इति श्रीदण्डिनः कृतौ दशकुमारचरिते मित्रगुप्तचरितं

नाम पट्ट उच्छ्वासः ।

2. तस्मिन्नेव C.—C. omits पुनर्.— 4. पातयेनेन C.—C. omits परिजनं
 च.— 5. जीवितं च B. पुनरेकाकिनी C.—व्यागमम् C. W.— 6. एव A.—
 7. लोकहिते C.— 8. दिग्गन्तस्मि C.—वय C. W.— 9. प्रत्युपातिटत् C.— 11.
 अनन्यः C.— 13. B. omits लोक.—ययम् B.— 15. पुत्रश्च C.— 16.
 त्यक्तदन्तद्वजिता चन्द्रसेना A. C.— 21. A. omits व्यसन.

॥ अथ सप्तम उच्छ्वासः ॥

राजाधिराजनन्दन नगरन्ध्रगतस्य ते गतिं ज्ञास्यन्नहं च गतस्तदा
 कलिङ्गाद् । कलिङ्गनगरस्य च नात्यासन्नसंस्थितजनदाहस्थानसंसक्तस्य
 कस्यचित्कान्तारधरणिजस्यास्तीर्णसरसकिसलयसंस्तरे तले निषद्य
 निद्रालीढदृष्टिरशयिषि । गलति च कालरात्रिशिखण्डजालकान्धकारे
 5 चरितरक्षसि क्षरितनीहारे निजनिलयनिलीननिःशेषजने नितान्तशीति
 निशीथे घनतरसालशाखान्तरालनिर्ह्रादि नेत्रनिंसिनीं निद्रां निगृह-
 त्कर्णदेशं गतं कथं खलेनानेन दग्धसिद्धेन रिरंसाकाले निदेशं
 दित्सता जन एष रागेणानर्गलेनार्दित इत्थं खिलीकृतः । क्रिये-
 तास्याणकनरेन्द्रस्य केनचिदनन्तशक्तिना सिद्धचन्तराय इति
 10 किंकरस्य किंकर्षात्थातिकारं रटितं । तदाकर्ण्य क एष सिद्धः का च
 सिद्धिः किं चानेन किंकरेण करिष्यत इति दिदृक्षाक्रान्तहृदयः किंकर-
 गतया दिशा किंचिदन्तरं गतस्तरलतरनरास्थिशकलरचितालंकार-
 कान्तकायं दहनदग्धकाष्ठनिद्राङ्गाररजःकृताङ्गारागं तरलतडिलता-
 कारजटाधरं हिरण्यरेतस्यरण्यचक्रान्धकारराक्षसे क्षणक्षणगृहीताने-
 15 न्धनग्रासचञ्चर्क्षिपि दक्षिणेतरेण करेण तिलसिद्धार्थकादीनि निरन्तर-
 चटचटायितानि किरन्तं कंचिद्भ्राक्षं । तस्याग्रे स कृताञ्जलिः किंकरः
 किं करणीयं दीयतां निदेश इत्यतिष्ठत् । आदिष्टश्च तेनायमतिनिष्क-
 टाशयेन । गच्छ कलिङ्गराजस्य कर्दनस्य कन्यकां कनकलेखां कन्या-
 गृहादिहानयेति । स च तथाकार्पीत् । ततश्च तां त्रासेनालघीयता
 20 चास्रजर्जरेण च कण्ठेन रणराणिकागृहीतेन च हृदयेन हा तात हा जननीति
 क्रन्दन्तीं कीर्णग्लानशेखरलज्जि शीर्णनहने शिरसिजानां संचये निगृ-

1. नगरन्ध्रं B.—B. omits च.—2. W. omits च.—3. °किसलये संस्तरे तले
 A. C. omits संस्तरे.—5. निशान्तशीति A.—6. घनतरशाखिशाला° C. W.—
 अंतसाले C. also M.—°निह्रादि A. °निह्रादिनि B. C.—7. दग्धनैरेण A. C.—8.
 — रागेणानेनार्दित B. रागेणान्तर्गतेनानर्गलेन C.—9. अस्थानकनरेन्द्रस्य C.—10. शिञ्जांतय
 A.—13. W. omits तरल.—15. °आदान् B.—16. C. omits ह.—किंकरः किंकरी
 च B. C.—17. C. omits किं करणीयं—अयं तेनातिष्कटाशयेन W.—18. कन्यां W.—
 19. एतां W.—अलघीयस्य चाश्रुजर्जरेण A. अलघीयता चाश्रु—20. रणराजक° C.

ह्यासिना शिलाशितेन शिरश्चिकर्तिषयाचेष्टत । झटिति चाच्छिद्य तस्य
हस्तान्तां शस्त्रिकां तथा निकृत्य तच्छिरः सजटाजालं निकटस्थस्य
कस्यचिज्जीर्णसालस्य रन्ध्रे न्यधिषि । तन्निध्याय हृष्टतरः स राक्षसः
क्षीणाधिरकथयत् । आर्य कदर्यस्यास्य कदर्यनान्न कदाचिन्निद्रायाति
५ नेत्रे । तर्जयति त्रासयति बाहुत्ये चाज्ञां ददाति । तदत्र कल्याणराशिना
साधीयः कृतं यदेष नरकाकः कारणानां नारकीणां रसज्ञानाय नीतः
शेते शीतेतरदीधितिदेहजस्य नगरे । तदित्थं दयानिधेरनन्ततेजसस्तेयं
जनः कांचिदाज्ञां विकीर्षति । आदिश । अलं कालहरणेनेत्यनसीत् ।
आदिक्षं च तं सखे सैषा सज्जनाचरिता सरणिर्यदणीयसि कार-
१० णेऽनणीयानादरः संदृश्यते । न चेदिदं नेच्छसि । सेयं संनताङ्गयटिर-
क्लेशार्हा सत्यनेनाकृत्यकारिणात्यर्थं क्लेशिता । नयैनां निजानिलयं
नान्यदितः किंचिदस्ति चित्तराधनं न इति । अथ तदाकर्ण्य कर्ण-
शेखरनीलनीरजायितां धीरेतरतारकां वृशं तिर्यक्किंचिदज्जितां
संचारयन्ती सलिलचरकेतनशरासनानेतां चिह्निकालतां ललाटरङ्गस्थ-
१५ लीलास्थनर्तकीं लीलालसं लासयन्ती, कण्टकितरक्तगण्डलेखा
रागलज्जान्तरालचारिणी चरणाग्रेण धरणीतलं तिरश्चीननखार्चि-
श्चन्द्रिकेण सात्रीकृताननसरसिजं लिखन्ती, दन्तच्छदकिसलयलङ्घिना
हर्षसलिलधाराशीकरकणजालसंक्लेशितस्य स्वनतटचन्दनस्याद्रितां
निरस्यतास्यान्तरालनासान्तरनिःसृतेन तनीयसानिलेन हृदयलक्ष्य-
२० दलनदक्षरतिसहचरसायकस्यदायितेन तरङ्गितदशनचन्द्रिकाणि कानि-
चिदेतान्यक्षराणि कलकण्ठीकलान्यसृजत् । आर्य केन कारणेनैनं
दासजनं कालहस्तादाच्छिद्यानन्तरं रागानिलचलितरणरणिकातरङ्गि-
ण्यनङ्गसागरे किरसि । यथा ते चरणसरसिजरजःकणिका तथाहं

* 1. शितेन for शिलाशितेन B. C. शिलासितेन A. So also Pa. (शिलावद-
लितः भ्यामः)—2. तस्य छिरः A. तस्य तच्छिरः W.—3. न्यदधां A. B. न्यदधिषि
(sic) C.—7. नगरं A. C. W.—11. B. omits सत्यनेन.—B. omits निज.—
12. किंचिर्त्तिकचित् ° A.—13. °निलीननील° Pa^d.—धीरेतरतरलतारकां A. धीरेतरल
Pa.—21. °स्य दयितेन W. M.

- चिन्तनीया । यद्यस्ति दया तेन जनेनन्यसाधारणः करणीयः स एष
 चरणाराधनक्रियायाम् । यदि च कन्यागाराध्यासने रहस्यक्षरणा-
 दनर्थ आशङ्क्यते नैतदस्ति । रक्ततरा हि नस्तत्र सख्यधेद्वयश्च । यथा
 न कश्चिदेतज्ज्ञास्यति तथा यतिष्य इति । स चाहं देहजेनाकर्णाकृष्ट-
 5 सायकासनेन चेतस्यनिर्दयं हतस्तत्कटाक्षकालायसनिगडगाढसंयतः
 किंकरानननिहितदृष्टिरगादिपं । यथेयं रथचरणजघना कथयति
 तथा चेन्नाचरेयं नयेत नक्रकोतनः क्षणेनैकेनाकीर्तनीयां दशां । जनं
 चैनं सहानया नय कन्यागृहं हरिणनयनयेति । नीतश्चाहं निशाचरेण
 शारदजलधरकान्ति कन्यकानिकेतनं तत्र च काचित्कालकलां चन्द्रा-
 10 ननानिदेशाच्चन्द्रशालैकदेशे तद्दर्शनचलितधृतिरितिष्ठं । सा च च्छन्दतः
 शयानाः करतलालससंघट्टनापनीतनिद्राः काश्चिदधिगतार्थाः सखीर-
 कार्यात् । अथागत्य ताश्चरणानिहिताशिरसः क्षरदसकरालितेक्षणा निज-
 शोखरकेसरायसंलग्नघट्टरणगणरणितसंशयितकलगिरः शनैरेकथयन् ।
 नाथ यदत्यादित्यतेजसस्त एषा नयनलक्ष्यतां गता ततः कृतान्तेन
 15 न गृहीता । दत्ता चेयं चित्तजेन गरीयसा साक्षीकृत्य रागा-
 नलं । तदनेनाश्चर्यरत्नेन नलिनाक्षस्य ते रत्नशैलशिलातलस्थिरं राग-
 तरलेनालंक्रियतां हृदयं । तदस्याश्चरितार्थं स्तनतटं गाढालिङ्गनैः
 सदृशतरस्य सहचरस्येति । ततः सखीजनेनातिदक्षिणेन दृढतरी-
 कृतस्नेहनिगलस्तया संनताङ्ग्या संगत्यारंसि ।
- 20 अथ कदाचिदायासितजायारहितचेतसि लालसालिलङ्घनग्लानघन-
 केसरे राजदण्यस्थलीललाटलीलायितातिलके ललितानङ्गराजाङ्गी-
 कृतनिर्निद्रकर्णिकारकाञ्चनच्छत्रे दक्षिणदहनसारथिरयाहतसहकाराङ्ग-
 लग्नचञ्चलचञ्चरीकलिके कालाण्डजकण्ठरागरक्तकाधरारतिरणाय-
 संनाहशालिनि शालीनकन्यकान्तःकरणसंक्रान्तकान्तरागलङ्घितलज्जे
 25 ददुरगिरितट्चन्दनाशेषशीतलानिलाचार्यदत्तनानालतानृत्तलीले काले

2. रहस्यारवणान् A.— 3. C. omits नस्तत्र.— 11. स्वच्छन्दतः W.— 19.
 निगडः W.— 22. नलितानिद्रं A. B.

कलिङ्गराजः सह निजाङ्गनाजनेन सह च तनयया सकलेन
च नगरजनेन दश व्रीणि च दिनानि दिनकरकिरणजालालङ्घनीये
रणदलिसंघलङ्घितनतलाग्रकिसलयालीढसैकततटे तरलतरङ्गशीकरा-
सारसङ्गशीतले सागरतीरकानने क्रीडारसजातासक्तिरासीत् ।

5 अथ संततगीतसंगीतसंगताङ्गनासहस्रशृङ्गारहेलानिरर्गलानङ्गसंघर्ष-
हर्षितश्च रागतृष्णैकतन्त्रस्तत्र रन्ध्रेन्ध्रनाथेन जयसिंहेन सलिलतरण-
साधनानीतेनानीकेनानेकसंख्येन द्रागागत्यागृह्यत सकलत्रः । सा
चानीयत त्रासचञ्चलाक्षी दयिता नः सह सखीजनेन कनकलेखा ।
तदाहं दाहेनानङ्गदहनजनितेनान्तरिताहारचित्तश्चिन्तयन्दयितां गलित-
10 गात्रकान्तिरित्यतर्क्यं । गता सा कलिङ्गराजतनया सह जनयित्रा
जनन्या चारिहस्तं । गतधैर्यश्च तां स राजा नियतं संजिघृक्षेत् ।
तदसहा च सा सती गररसादिना सद्यः संतिष्ठेत् । तस्यां च तादृशीं
दशां गतायां जनस्यास्यानन्यजेन हन्येत शरीरधारणाशा । का
स्याद्भतिरिति ।

15 अत्रान्तरेन्ध्रनगरादागच्छन्नग्रजः कश्चिदैक्ष्यत । तेन चेयं कथा
कथिता । यथा किल जयसिंहेन नैकनिकारदत्तसंघर्षेण जिघांसितः
स कर्दनः कनकलेखाकारदर्शनिधितेन रागेणारदयत । सा च दारिका
यक्षेण केनचिदधिष्ठिता न तिष्ठत्यग्रे नरेन्द्रस्य नरान्तरस्य च । आयस्यति
च नरेन्द्रसार्थसंग्रहणेन नरेन्द्रस्तन्निराकरिष्यन्न चास्ति सिद्धिरिति । तेन
20 चाहं दर्शिताशः शंकरनृत्तदेशजातस्य जरत्सालस्य स्कन्धरन्ध्रान्तर्जटा-
जालं निष्कृष्य तेन जटिलतां गतः कन्थाचीरसंचयान्तरितसकलगात्रः
काञ्चिच्छिष्यानग्रहीष्यं । तांश्च नानाथर्यक्रियातिसंहिताज्जनादाकृष्टा-
न्नचेलादित्यागान्नित्यहृष्टानकार्ष्यं । अयासिषं च दिनैः कैश्चिदन्ध्र-
नगरं । तस्य नात्यासन्ने सलिलराशिसदृशस्य कलहंसगणदलित-

3. °चलहता° A.— 10. A. omits राज.—जनयित्रा जनन्या सह C. जनि-
चा जनयिन्या च सह W.— 11. निरस्तधैर्यः W.— 15. दैक्ष्यत A. B.—
16. अनेक° C. W.

नलिनदलसंहतिगलितकिञ्चल्कशकलशारस्य सारसश्रेणिशेखरस्य
 सरसस्तीरकानने कृतनिकेतनः स्थितः । शिष्यजनकथितचित्रचेटाकूट-
 सकलनागरजनातिसंधानदक्षः सन्दिशि दिशीत्यकीर्त्यं जनेन । य
 एष जरदरण्यसरस्तटे सलिलशायी यतिस्तस्य किल सकलानि
 ५ सरहस्यानि सपडङ्गानि च छन्दांसि रसनाग्रे संनिहितानि । अन्यानि च
 शाल्माणि । येन यानि न जायन्ते स तेषां तत्सकाशादर्थनिर्णयं करि-
 प्यति । असत्येनास्य नास्यं संसृज्यते । सशरीर एष दयाराशिः ।
 एतत्संग्रहेणाद्यचिरं चरितार्था दीक्षा । तच्चरणरजःकणैः कैश्चन
 शिरसि कीर्णैरनेकस्थानेक आतङ्कधिकित्सनैरसंहार्यः संहतः । तदङ्घ्रि-
 10 क्षालनसलिलसेकनिष्कलङ्कशिरसां नयन्ति क्षणेनैकेनाखिलं नरेन्द्र-
 यत्नलङ्घिनश्चण्डतरग्रहाः । न तस्य शक्यं शक्तेरियत्ताज्ञानं । न
 चास्याहंकारकाणिकेति । सा चेयं कथा नैकजनास्यसंचारिणी तस्य
 कनकलेखाधिटितधनदाज्ञाकरनिराक्रियासक्तचेतसः क्षत्रियस्याकर्ष-
 णायाशकत् । स चाहरहरागत्यादरेणातिगरीयसार्चयन्नर्थश्च
 15 शिष्यान्संगृह्णन्नाधिगतक्षगः कदाचित्काङ्क्षितार्थसाधनाय शनैरयाचिष्ट ।
 ध्यानधीरः स्थानदर्शितज्ञानसंनिधिश्चैनं निरीक्ष्य निवाय्याकथयं । तात
 स्थान एष हि यत्नः । तस्य हि कन्यारत्नस्य सकलकल्याणलक्षैक-
 राशेरधिगतिः क्षीरसागररशनालंकृताया गङ्गादिनदीसहस्रहारयटि-
 राजिताया धराङ्गनायाश्चासादनाय साधनं । न च स यत्नस्तदधिष्ठायी
 20 केनचिन्नरेन्द्रेण तस्या लीलाञ्जितनीलनीरजदर्शनाया दर्शनं सहते ।
 सद्यन्तां तत्र जीप्यहानि यैरहं यतिष्वेयस्यास्य साधनायेति ।

1. नलिनगणत [सं] हति° A. B. omits नलिन.— 2. निकेतनस्थितिः शिष्यगण°. A.— 4. B. omits सलिल, writing °तटशायी. स्थण्डिलशायी. W.—अस्य A. C.—रहस्यानि A. W.— 7. अस्कास्यं न C.—सदृशरश्मि W.— 8. यच्चरण° C.— 9. अनेकस्थानेऽनेक C.— 10. C. omits एकेन.— 11. चण्डग्रहाः C. the reading of A. and B. is corrupt.— 12. अनेक° W.— 14. छन्दयन् A. उदयन् B.—अधेन C.— 16. निरीक्ष्य निश्चित्य A. C. निरीक्ष्य निवाय्य W.— 19. W. omits न.— 20. A. omits नील.— 21. तदन सद्यन्तां C. W.—सहयैरहं A.

तथादिष्टे हृष्टतरे गते क्षितीशे निशि निर्निशाकरार्चिषि
 नीरन्ध्रान्धकारनिकरनिर्गणदशदिशि निद्रानिगलितनिखिलजनदृशि
 निर्गत्य जलतलनिलीनगाहनीयं नीरन्ध्रं कृच्छ्राच्छिद्रीकृतान्तरालं
 तदेकतः सरस्तटं तीर्थसंनिकृष्टं केनचित्खननसाधनेनाकार्षम् । घन-
 5 शिलेष्टिकाच्छन्नच्छिद्राननं तत्सरस्तीरदेशं जनैरशङ्कनीयं निश्चित्य
 दिनादिस्नाननिर्णीक्तगात्रं नक्षत्रसंतानहारिहारयष्टयग्रथितरत्नं क्षणदा-
 न्धकारगन्धहस्तिदारणैककेसरिणं कनकशैलशृङ्गरङ्गलास्थलीलानंदं
 गगनसागरघनतरङ्गराजिलङ्घनैकचक्रं कार्याकार्यसाक्षिणं सहस्रार्चिषं
 सहस्राक्षदिगङ्गनारक्तचन्दनाङ्गरागरागायितकिरणजालं रक्तनिरिजाञ्ज-
 10 लिनाराध्य निजनिकेतनं चाध्यशिश्रियं ।

याते च दिनत्रयेस्तगिरिशिखरगैरिकतटसाधारणच्छायतेजस्यचल-
 राजकन्यकाकदर्यनयान्तरिक्षाख्येण शंकरशरीरेण संस्पृष्टायाः
 संध्याङ्गनाया रक्तचन्दनचर्चितैकस्तनकलशदर्शनीये दिनाधिनाथे
 जनाधिनाथः स आगत्य जनस्यास्य धरणिन्यस्तचरणनखकिरण-
 15 छादितकिरीटः कृताञ्जलिरतिष्ठत् । आदिष्टश्च । दिष्ट्या दृष्टेष्ट-
 सिद्धिः । इह जगति न हि निरीहं देहिनं श्रियः श्रयन्ते । श्रेयांसि
 च सकलान्यनलसानां हस्ते नित्यसांनिध्यानि । यतस्ते साधीयसा
 सच्चरितेनानाकलितकलङ्केनार्चितेनात्यादरनिचितेनाकृष्टचेतसा जनेनानेन
 सर इदं तथा संस्कृतं यथेह तेद्य सिद्धिः स्यात् । तदेतस्या निशि
 20 गलदर्श्यां गाहनीयं । गाहनानन्तरं च सलिलतले सतत-
 गतीनन्तश्चारिणः संनिगृह्य यथाशक्ति शय्या कार्या । ततश्च
 तटस्खलितजलस्थगितजलजखण्डचलितदण्डकण्टकाग्रदलितदेहराजहंस-
 त्रासजर्जररसितदत्तकर्णस्य जनस्य क्षणाकर्णनीयं जनिष्यते

1. तथादिष्टे यथादिष्टे च A.—हृष्टं W.—C. omits गते. W. puts it after
 क्षितीशे.—निशानिशि A. W.—3. नीरन्ध्रं कृत्वा B.—5. W. omits सरः.—
 7. रंगस्थली C.—11. जाते A.—12. संस्पृष्टायाः C.—16. हि न
 W.—निरीहदेहिनं C. W.—संश्रयन्ते B. W.—श्रेयांसि च. B. adds किल.—
 23. संदत्तकर्णस्य B.—IV. क्षणादाकर्णनीयं W.

जलसंघातस्य किञ्चिदारटितं । शान्ते च तत्र सलिलरटिते क्लिन्नगात्रः
 किञ्चिदारक्तदृष्टिर्येनाकारेण निर्यास्यसि निघाय्य तस्य निखिलजन-
 नेत्रानन्दकरस्य न स यक्षः शक्ष्यत्यग्रे स्थितये । स्थिरतरनिहित-
 स्नेहशृङ्खलानिगडितं च कन्यकारत्नं क्षणेनैकोनासहनीयदर्शनान्तरायं
 5 स्यात् । अस्याश्च धराङ्गनाया नात्यादरनिराकृतारिचक्रं चक्रं करतल-
 गतं चिन्तनीयं । न तत्र संशयः । तच्चेदिच्छसि नैकशास्त्रज्ञानधीर-
 धिषणैरधिकृतैरितरैश्च हितौषिगणैर्विचार्य जालिकशतं चानाययानन्तरं
 नरशतैर्यथेष्टदृष्टान्तरालं सरः क्रियेत । रक्षा चात्र तीरात्विशङ्खण्डा-
 न्तरे सैनिकजनेन सादरं रचनीया । कस्तज्जानाति यच्छिद्रेणारय-
 10 थिकीर्षन्तीति । तत्तस्य हृदयहारि जातं । तदधिकृतैश्च तत्र कृत्ये
 हन्त्रदर्शनासहैरिच्छां च राज्ञः कन्यकातिरागजनितां नितान्तनिश्चलां
 निश्चित्यार्थ एष न निषिद्धः । तथास्थितश्च तदासादनदृढतराशयः
 स आख्यायत । राजन्नत्र जनान्ते चिरं स्थितं । न चैकत्र चिरं
 स्थानं नः शस्तं । कृतकृत्यश्च न इह द्रष्टासि । यस्य राष्ट्र
 15 आतिथेयाद्यासादितं तस्य ते किञ्चिदनाचर्य कार्यं गतिरार्यगर्ह्येति ।
 अत्रैतच्चिरस्थानस्य कारणम् । तच्चाद्य सिद्धम् । गच्छ गृहान् । यथार्ह-
 जलेन हृद्यगन्धेन स्नातः सितस्रगङ्गारागः शक्तिसदृशेन दानेनाराधित-
 धरणितलतैतिलगणास्तिलस्नेहसिक्तयष्ट्यग्रप्रथितवर्तिकाग्निशिखासहस्र-
 यस्तनैशान्धकारराशिरागत्यार्थसिद्धये यतेया इति । स किल
 20 कृतज्ञतां दर्शयन्नसिद्धिरेषा सिद्धिर्यदसंनिधिरिहार्याणां । कष्टा चैयं
 निःसंगता या निरागसं दासजनं त्याजयति न च निषेधनीया
 गरीयसा गिर इति स्नानाय गृहानयासीत् । अहं च निर्गत्य निर्जने
 निशीथे सरस्तीररन्ध्रनिलीनः सन्नीपच्छिद्रदत्तकर्णः स्थितः । स्थिते

1. हान्तगात्रः A. B.—4. १निगलितं A. B.—6. अनेकशास्त्रं W.—
 7. निघायोन्तरं नरशतयथेष्टं (sic) A. निघायगतं (sic) जालिकसतं चानाय्य अं
 (sic) नरशतः B.—8. B. W. omit अत्र.—A. omits तीरात्.—11.
 नितान्तनिश्चितां B.—14. यस्य ते B. C. D. W.—15. ग्रासायासादितं C. W.
 also M. B.—16. धरणितैलगणः A.—22 A. omits निर्गत्.

चारधरात्रे कृतयथादिष्टक्रियः स्थानस्थानरचितरक्षः स राजा
जालिकजनानानीय निराकृतान्तःशल्यं शङ्काहीनः सरःसलिलं सलील-
गतिरगाहत । गतश्च कीर्णकेशं संहतकर्णनासं सरस्तलं हास्तिनं
नक्रलीलया नीरनिलीनयायी । तं तथाशयानं कन्थया कंधरायां
5 न्यग्रहीषम् । खरतरकालदण्डघट्टनातिचण्डैश्च करचरणतलाघातैर्निर्देय-
दत्तनिग्रहः क्षणेनैकोनाजहात्स चेष्टां । ततश्चाकृष्य तच्छरीरं तीर-
च्छिद्रे निधाय नीरात्रिरयासिषं । सद्यः संगतानां च सैनिकानां तदत्य-
वित्रीयताकारान्तरग्रहणं । गजस्कन्धगतः सितच्छत्रादिसकलराज-
विह्वराजितश्चण्डतरदण्डिदण्डताडनत्रस्तजनदत्तान्तरालया राजरथ्यया-
10 यातस्तां निशां नयनरसनिरस्तनिद्रारतिरत्यनैषं । नीते च जनाक्षि-
लक्ष्यतां लाक्षारसादिग्धादिगजशिरःसदृक्षे शक्रदिगङ्गनारत्नादर्शक-
चक्रे कृतकरणीयः किरणजालकरालरत्नराजिराजितराजार्हासना-
ध्यासी यथासदृशाचारदर्शिनः शङ्कायन्त्रिताङ्गान्संनिधिनिषादिनः
सहायानगादिषं । दृश्यतां शक्तिरार्षी यत्तस्य यत्तेरजेयस्येन्द्रियाणां
15 संस्कारेण नीरजसा नीरजसांनिध्यशालिनि सहर्षालिनि सरसि सरसि-
जदलसंनिकाशच्छायस्याधिकतरदर्शनीयस्याकारान्तरसिद्धिरासीत् ।
अद्य किल सकलनास्तिकानां जायेत लज्जानतं शिरः । तदिदानीं
चन्द्रशेखरनरकशासनसरसिजासनादीनां त्रिदशेशानां स्थानान्यत्यादर-
रचितनृत्यगीतार्चनाञ्जितानि क्रियन्तां । ह्रियन्तां गृहादितः क्लेश-
20 निरसनसहान्यर्थिसार्थैर्धनानीति । आश्चर्यरसातिरेकदृष्टयश्च ते
जय जय जगदीश दश दिशः स्थगयन्निजेन तेजसादिराजयशांसीत्य-
सकृदाशास्याचरन्त्यथादिष्टाः क्रियाः । स चाहं दयितायाः सखीं

3. गतश्च A. C. W. गतंश्च (sic) B.—^०कर्णनासिकं B. W. C. corrects
नासं to नासिकं.—हस्तनक्रलीलया A.—4. नीरनीलया B. C. नीरनिलीनया
W.—W. omits कन्थया.—9. दत्तान्तरया B. C. W.—10. निशां तथा सप्त^०
(sic) A. निशा नयनस B.—17. W. omits किल.—18. ^०आदर^० B. C. W.—
19. ^०गीताचनानि (sic) B. ^०गीतायाराधनानि C. W.—21. A's reading is
corrupt. B. omits one जय.—निजेन B; ते जय जगदाश स्वतेजसातिशय्य दश-
दिशः स्थगयन्निजेन यज्ञसादिराजयशांसि.

हृदयस्थानीयां दशशङ्कसेनां कन्यां कदाचिक्कार्यन्तरागतं रहस्याच-
क्षिपि । कच्चिदयं जनः कदाचिदासीद्दृष्ट इति । अथ सा हर्षकाष्टां-
गतेन हृदयेनेपदालक्ष्य दशनदीधितिलतां लीलालसं लासयन्ती
हसन्ती लीलाञ्जितकरशाखान्तरितदन्तच्छदकिसलया हर्षजलक्लेदजर्जर-
5 निरञ्जनेक्षणा रचिताञ्जलिर्नितरां जाने यदि न स्यादैन्द्रजालिकस्य
जालं किञ्चिदेतादृशं । तत्कथं चैतत्कथयेति स्नेहिनिर्यन्त्रणं शनैरगादीत् ।
अहं चैतदस्यै कात्स्न्येनाख्याय तदाननसंक्रान्तेन संदेशेन संजनय्य
सहचर्या निरतिशयं हृदयाह्लादनं ततश्चैतया दायितया निरर्गली
कृतातिसत्कृतकालिङ्गनाथन्यायदत्तया संगत्यान्ध्रकालिङ्गराज्यशासी
10 तस्यास्यारिणा लिलङ्घयिषितस्याङ्गराजस्य साहाय्यकायालधीयता
साधनेनागत्यात्र ते सखिगगसंगतस्य यादृच्छिकदर्शनानन्दराशि-
लङ्घितवेता जात इति ।

तस्य तत्कौशलं स्मितज्योत्स्नाभिषिक्तदन्तच्छदः सह सुहृद्भिरभि-
नन्द्य चित्रमिदं महामुनेर्वृत्तम् । अत्रैव खलु फलितमतिक्रष्टं तपः ।
15 तिष्ठतु भवन्नर्म । प्रकर्षस्प्रशोः प्रशासत्त्वयोर्दृष्टमिह स्वरूपमित्यभिधाय
पुनरवतरतु भवानिति बहुश्रुते विश्रुते विकचराजीवसदृशं
वक्षुधिक्षेप क्षितीशपुत्रः ।

इति श्रीदण्डिनः कृतौ दशकुमारचरिते मन्त्रगुप्तचरितं
नाम सप्तम उच्छ्वासः ।

। अथ अष्टम उच्छ्वासः ।

सोप्याचक्षे । देव मयापि परिभ्रमता विन्ध्याटव्यां कोपि कुमारः
क्षुधा तृषा च क्लिश्यन्नक्लेशार्हः कचिच्छूपाभ्यां शेषवर्षदेशीयो दृष्टः ।
स च त्रासगद्गदमगदत् । महाभाग क्लिष्टस्य मे क्रियतामार्थं साहाय्य-
कम् । अस्य मे प्राणापहारिणीं पिपासां प्रतिकर्तुमुदकमुद-
5ञ्चानिह कूपे कोपि निष्कलो ममैकशरणभूतः पतितः । तमलमस्मि
नाहमुद्धर्तुमिति । अथाहमभ्येत्य त्रतत्या कयापि वृद्धमुत्तार्य तं च
वालं वंशनालीमुखोद्धृताभिरग्निः फलैश्चपञ्चपैः शरक्षेपोच्छ्रितस्य
लकुचवृक्षस्य शिखरात्पाषाणपातितैः प्रत्यानीतप्राणवृत्तिमापाद्य तरु-
तलनिषण्णस्तं जरन्तमब्रवम् । तात क एष बालकः । को वा भवान् ।
10 कथं चेयमापदापन्नेति । सोऽभ्रुगद्गदमगदत् । श्रूयतां महाभाग ।
विदर्भो नाम जनपदः । तस्मिन्भोजवंशभूषणमंशावतार इव धर्मस्याति-
सत्त्वः सत्यवादी वदान्यः सुविनीतो विनेता प्रजानां रञ्जितभृत्यः
कीर्तिमानुदयो मूर्तिबुद्धिभ्यामुत्थानशीलः शास्त्रप्रमाणः शक्य-
मव्यंकलपारम्भी संभावयिता बुधान्प्रभावयिता सेवकानुज्ञावयिता
15 बन्धून्प्रभावयिता शत्रून्संवद्धप्रलापेष्वदत्तकर्णः कदाचिदप्यवितृष्णो
गुणेष्वतिनदीप्णः कलासु नेदिष्टो धर्मार्थसंहितासु स्वल्पेपि सुकृते सुतरां
प्रत्युपकर्ता प्रत्यवेक्षिता कौशवाहनयोर्यत्नेन परीक्षिता सर्वाध्यक्षाणा-
मुत्साहायिता कृतकर्मणामनुरूपैर्दानमानैः सद्यः प्रतिकर्ता दैवमानुषीणा-
मापदां पाङ्गुण्योपयोगनिपुणो मनुमार्गेण प्रणेता चातुर्वर्ण्यस्य पुण्यश्लोकः
20 पुण्यवर्मा नामासीत् । स पुण्यैः कर्मभिः प्राप्य पुरुषायुषं पुनरपुण्येन
प्रजानामगण्यतामरेपु । तदनन्तरमनन्तवर्मा नाम तदायतिरवनि-
मध्यतिष्ठत् । स सर्वगुणैः समृद्धोपि दैवाङ्गुण्यनीत्यां नात्यादृतोभूत् ।
तमेकदा रहसि वसुरक्षितो नाम मन्त्रिवृद्धः पितुरस्य बहुमतः प्रगल्भ-

7. बालकं A.—फलैश्च पञ्चपैः W.—8. लिङ्गुच° B. W.—आपद्य A. दत्पाद्य
C. W.—9. बालः C. W.—10. अबदत् A. B.—11. तस्मिन्नापि A.—13.
भूतिबुद्धिभ्यां A. बुद्धिमूर्तिभ्यां C.—शास्त्रप्रमाणकः C. W.—15. अनभितृष्णे omits
गुणेषु and नेदिष्टः M.—17. A. omits the words प्रत्यवेक्षिता...प्रतिकर्ता.—
21. प्राप्य W. and M.

- वागभाषत । तात सर्वैवात्मसंपदभिजनात्प्रभृत्यन्यूनैवात्र भवति लक्ष्यते ।
 बुद्धिश्च निसर्गपट्वी कलासु वृत्तगीतादिषु चित्रेषु च काव्यविस्तरेषु
 प्राप्तविस्तारा तवेतरेभ्यः प्रातिविशिष्यते । तथाप्यसावप्रतिपद्यात्मसंस्का-
 रमर्थशास्त्रेष्वनभिसंशोधितेव हेमजातिर्नातिभाति बुद्धिः । बुद्धिशून्यो
 ५ हि भूभृदत्युच्छितोपि परैरध्याहृत्यमाणमात्मानं न चेतयते ।
 न च शक्तः साध्यं साधनं वा विभज्य वर्तितुम् । अयथावृत्तश्च
 कर्मसु प्रतिहन्यमानः स्वैः परैश्च परिभूयते । न चावज्ञातस्याज्ञा
 प्रभवति प्रजानां योगक्षेमयोरारोपनाय । अतिक्रान्तशासनाश्च प्रजा
 यत्किंचनवादिन्यो यथाकथंचिद्वर्तिन्यः सर्वाः स्थितौः संकिरेयुः ।
 १० निर्मर्यादाश्च लोका लोकादितोमुतश्च स्वामिनमात्मानं च भ्रंशयेयुः ।
 आगमद्वीपदृष्टेन खल्वध्वना सुखेन वर्तते लोकयान्ना । दिव्यं हि
 चक्षुर्मृतमवद्भव्यत्सु व्यवहितविप्रकृष्टेषु च विषयेषु शास्त्रं नामाप्रति-
 हतवृत्ति । तेन हीनः सतोरप्यायतविशालयोर्लोचनयोरन्ध एव
 जन्तुर्यदर्शनेष्वसामर्थ्यात् । अतो विहाय बाह्यविद्यास्वभिपन्नमागमय
 १५ स्वकुलविद्यां दण्डनीतिम् । तदर्थानुष्ठानेन चावर्जितशक्तिसिद्धि-
 रस्वलितशासनः शाधि विरमुदधिमेखलामुर्वामिति ।

- एतदाकर्ण्य स्थान एव गुरुभिरनुशिष्टं तथा क्रियत इत्यन्तः-
 पुरमविशत् । तां च वार्त्ता पार्थिवेन प्रमदासंनिधौ प्रसङ्गेनोदीरिता-
 मुपनिशम्य समीपोपविष्टचित्तानुवृत्तिकुशलः प्रसादवित्तो गीतवृत्त्य-
 २० वादित्रादिष्वबाह्यो बाह्यनारीपरायणः पदुरयन्त्रितमुखो बहुभङ्गि-
 विशारदः परममन्त्रिपणपरः परीहासयिता परिवादरुचिः पैशुन्यपण्डितः
 सचिवमण्डलादप्युत्कोचहारी सकलदुर्योपाध्यायः कामतन्त्रकर्ण-
 धारः कुमारसेवको विहारभद्रो नाम स्मितपूर्व व्यजापयत् । देव
 दैवानुग्रहेण यदि कश्चिद्भाजनं भवति विभूतेस्तमकस्मादुच्चावचैरुप-
 प्रलोभनैः कदर्ययन्तः स्वार्थं साधयन्ति धूर्ताः । तथा हि । केचित्प्रेत्य

किल लभ्यैरभ्युदयातिशयैराशामुत्पाद्य मुण्डयित्वा शिरो वद्ध्वा
 दर्भरज्जुभिरजिनेनाच्छाद्य नवनीतेनोपलिप्यानशनं च शाययित्वा
 सर्वस्वं स्वीकरिष्यन्ति । तेभ्योपि घोरतराः पापण्डिनः पुत्रदारशरीर-
 जीवितान्यपि मोचयन्ति । यदि कश्चित्पटुजातीयो नास्त्यै मृगतृष्णिकायै
 ५ हस्तगतं त्यक्तुमिच्छेत्तमन्ये परिवार्याहुः । एकामपि कपिकर्णीं
 कार्यापणलक्षमापादयेम शस्त्रादृते सर्वशत्रून्धातयेमैकशरीरमात्रमपि
 मर्त्यं चक्रवर्तिनं विदधीमहि यद्यस्मद्विष्टेन मार्गेणाचर्यत इति । स
 पुनरिमान्प्रत्याह । कोसौ मार्ग इति । पुनरिमे ब्रुवते । ननु चतस्रो
 राजविद्यास्त्रयी वार्त्तान्वीक्षिकी दण्डनीतिरिति । तासु तिस्रस्त्रयी
 १० वार्त्तान्वीक्षिक्यो महत्यो सन्दफलाश्च । तास्तावदासताम् । अधीष्ण
 तावदण्डनीतिम् । इयमिदानीमाचार्यविष्णुगुप्तेन मौर्यार्थे षड्विः श्लोक-
 सहस्रैः संक्षिप्ता । सैवेयमधीत्य सम्यगनुष्ठीयमाना यथोक्तकर्म-
 क्षमेति । स तथेत्यधीते शृणोति च । अत्रैव जरां गच्छति । तत्तु किल
 शास्त्रं सर्वशास्त्रानुबन्धि । सर्वमेव वाङ्मयमविदित्वा न तत्त्वतोधिग-
 १५ स्यते । भवतु कालेन बहुनाल्पेन वा तदधिगतिः । अधिगतशास्त्रेण
 चादावेव पुत्रदारमपि न विश्वास्यम् । आत्मकुक्षेरपि कृते तण्डुलैरि-
 यद्भिरियानोदनः संपद्यते । इयत् ओदनस्य पाकायैतावदिन्धनं पर्याप्त-
 मिति मानोन्मानपूर्वकं देयम् । उत्थितेन च राज्ञा क्षालिता-
 क्षालितमुखेन मुष्टिर्मधुमुष्टिं वाभ्यन्तरीकृत्य कृत्स्नमायव्ययजातमहः
 २० प्रथमेष्टमे भागे श्रोतव्यम् । शृण्वत एवास्य द्विगुणमपहरन्ति तेप्यक्ष-
 धूर्ताः । चत्वारिंशच्चाणक्योपादिष्टानाहरणोपायान्तसहस्रधात्मबुद्धयैव
 ते विकल्पयितारः । द्वितीयेन्योन्यं विवदमानानां प्रजानामाक्रोशाद्-
 ह्यमानकर्णः कटं जीवति । तत्रापि प्राड्विवाकादयः स्वेच्छया जय-
 पराजयौ विदधानाः पापेनाकीर्त्या च भर्तारमात्मानं चार्थैर्योजयन्ति ।
 २५ तृतीये स्नातुं भोक्तुं च लभते । मुक्तस्य च यावदप्यन्धःपरिणाम-

३. शरीरविचान्यपि C.—६. एकशरीरिणं Parab.—८. असौ A.—९. दण्डनीतिरा-
 न्वीक्षिकाति A. B.—१०. ता for तावत् A.—११. येयं C.—आर्यं A.—१३.

स्तावदस्य विषभयं न शाम्यत्येव । भुक्त्वा चतुर्थे हिरण्यप्रतिग्रहाय
 हस्तं प्रसारयन्नेव तिष्ठति । पञ्चमे मन्त्रचिन्तया महान्तमायास-
 मनुभवति । तत्रापि मन्त्रिणो मध्यस्था इवान्योन्यं नियतं मिथः संभूय
 दोषगुणौ दूतचारवाक्याणि शक्याशक्यतां देशकालकार्यावस्थाः
 5 स्वेच्छया विपरिवर्तयन्तः स्वपरमित्रमण्डलान्युपजीवन्ति । बाह्या-
 भ्यतरांश्च कौपान्गूढमुत्पाद्य प्रकाशं प्रशमयन्त इव स्वामिनमवशमव-
 गृह्णन्ति । षष्ठे स्वैरविहारो मन्त्रो वा सेव्यः । स दह्यतां स्वैर-
 विहारकालोऽयं यस्य तिस्रस्त्रिपादोत्तरा नाडिकाः । सप्तमे चतुरङ्गवल-
 प्रत्यवेक्षणप्रयासः । अष्टमे सेनापतिसखस्य विक्रमचिन्ताक्लेशः । पुनरु-
 10 पास्यैव संध्यां प्रथमे रात्रिभागे गूढपुरुषा द्रष्टव्याः । तन्मुखेनातिवृशंताः
 शस्त्राग्निरसप्रणिधयोनुष्ठेयाः । द्वितीये भोजनानन्तरं श्रोत्रिय इव
 स्वाध्यायमारभते । तृतीये तूर्यघोषेण संविष्टश्चतुर्यपञ्चमौ शयीत किल ।
 कथमिवास्याजस्रचिन्तायासविह्वलमनसो वराकस्य निद्रासुखमुपनमेत् ।
 पुनः षष्ठे शास्त्रचिन्ताकार्यचिन्तारम्भः । सप्तमे मन्त्रग्रहो दूताभि-
 15 प्रेषणानि च । दूताश्च नामोभयत्र प्रियाख्यानलब्धानर्थान्वीत-
 शुल्कबाधवर्त्मनि वणिज्यया वर्धयन्तः कार्यमाविद्यमानमपि
 क्लेशेनोत्पाद्यानवरतं भ्रमन्ति । अष्टमे पुरोहितादयोऽभ्येत्यैनमाहुः ।
 अद्य दृष्टो दुःस्वप्नः । दुःस्थिताश्च ग्रहाः । शकुनानि नाति-
 शुभानि । शान्तयः क्रियन्ताम् । सर्वमस्तु सौवर्णमेव होमसाधनम् ।
 20 एवं सति कर्म गुणवद्भवति । ब्रह्मकल्पा इमे ब्राह्मणाः । कृतमेभिः
 स्वस्त्ययनं कल्याणतरं भवति । ते चामी कष्टदारिद्र्यचवन्तो
 बह्वपत्या यज्वानो वीर्यवन्तश्चाद्याप्यप्रतिग्रहाः । दत्तं त्रैभ्यः स्वर्ग्य-
 मायुष्यमरिट्नाशनं च भवतीति बहु बहु दापयित्वा तन्मुखेन
 स्वयमुपांशु भक्षयन्ति । तदेवमहर्निशमाविदितसुखलेशमायासबहुल-
 25 मविरलकदर्शनं च नयतो नयज्ञस्यास्तां चक्रवर्तिता स्वमण्डल-

3. W. omits नियतं.—B. omits मिथः.—7. स दह्यत A. B. सोऽस्मैता-
 यान् W.—15. वीतशुल्के निराबाधं.—18. च तान्यशुभानि B. तान्यशुभानि C.
 चाशुभानि W.—25. A. omits घ.

मात्रमपि दुरारक्षं भवेत् । शास्त्रज्ञसमाज्ञातो हि यहदोति यन्मा-
नयति यच्च प्रियं ब्रवीति तत्सर्वमतिसंधातुमित्याविश्वासः । अविश्वा-
स्यता हि जन्मभूमिरलक्ष्म्याः । यावता च नयेन विना न याति
लोकयात्रा स लोकत एव सिद्धः । न तत्र शास्त्रेणार्थः । ननु बालिशोपि
5 हि तैस्तैरुपायैः स्तनपानं जनन्या लिप्सते । तदपास्यातियन्त्रणामनुभूयन्तां
यथेष्टमिन्द्रियसुखानि । येष्युपदिशन्त्येवमिन्द्रियाणि जेतव्यान्त्येवमरि-
षड्वर्गस्त्याज्यः सामाद्युपायवर्गः स्वेषु परेषु चाजस्रं प्रयोज्यः
संधिविग्रहचिन्तयैव नेयः कालः स्वल्पोपि सुखावकाशो न देय इति
तैरप्येभिर्मन्त्रिबकैर्युष्मत्तथौर्यार्जितं धनं दासीगृहेष्वेव भुज्यते ।
10 के चैते वराकाः । येषि मन्त्रकर्कशाः शास्त्रतन्त्रकाराः शुक्रा-
ङ्गिरसविशालाक्षबाहुदन्तिपुत्रपराशरप्रभृतयस्तैः किमरिषड्वर्गो जितः ।
कृतं वा तैः शास्त्रानुष्ठानम् । तैरपि हि प्रारब्धेषु कार्येषु दृष्टे सिद्धय-
सिद्धी । पठन्तश्चापठद्भिरतिसंधीयमाना बहवः । नन्विदमुपपन्नं देवस्य
यदुत सर्वलोकवन्द्या जातिरयातयामं वयो दर्शनीयं वपुर-
15 परिमाणा विभूतिस्तत्सर्वं सर्वोविश्वासहेतुना सुखोपभोगप्रतिबन्धिना
बहुमार्गविकल्पनात्सर्वकार्येष्वमुक्तसंशयेन तन्त्रावापेनैव मा कृथा
वृथा । सन्ति हि ते दन्तिनां दशसहस्राणि हयानां च लक्षत्रयमनन्तं
च पादातम् । अपि च पूर्णान्येव हेमरत्नैः कोशगृहाणि । सर्वथैव
जीवलोकः समग्रमपि युगसहस्रं भुञ्जानो न ते कोष्ठागाराणि रेच-
20 यिष्यति । किमिदमपर्याप्तं यदन्यार्जनायः सः क्रियते । जीवितं हि नाम
जन्मिनां चतुःपञ्चान्यहानि । तत्रापि भोगयोग्यमल्पाल्पं वयः-
खण्डम् । अपण्डिताः पुनरर्जयन्त एव ध्वंसन्ते । नार्जितस्य
वसुनो लवमप्यास्वादयितुमीहन्ते । किं बहुना । राज्यभारं

2. C. W. omits च.—3. यावता च न विना नयेन लोकयात्रा B. यावता च नयेन भवति लोकयात्रा C. W. omits याति.—4. न च C.—10. मन्त्रकर्कशाः W. (मन्त्रशास्त्रकाराः sic A).—11. विशालच्यवनपुत्र A. B.—16. बहुवर्ग A.—C. omits एव.—17. C. W. omit च after हयानां.—18. सर्वथैव A.—21. जन्मवतां B. W.—23. वस्तुनो A. W.

केन्द्रस्य हस्ते राज्यमिदं पतितम् । अपि नामापदो भाविन्यः
प्रकृतिस्थमेनमापादयेयुः । अनर्थेषु सुलभव्यलीकेषु क्वचिदुत्पन्नोपि
द्वेषः सहृत्तमस्मै न रोचयेत् । भवतु । भविता तावदनर्थः ।
स्तम्भितपिशुनजिह्वो यथाकथंचिदभ्रष्टपदस्तिष्ठेयमिति ।

- 5 एवंगते मन्त्रिणि राजानि च कामवृत्ते चन्द्रपालितो नामाश्म-
केन्द्रामात्यस्येन्द्रपालितस्य सूनुरसहृत्तः पितुर्निर्वासितो नाम भूत्वा
बहुभिश्चारणैर्वह्नीभिरनल्पकौशलाभिः शिल्पकारिणीभिरनेकच्छत्राकिं-
रैश्च गूढपुरुषैः परिवृतोभ्येत्य विविधाभिः क्रीडाभिर्विहारभद्रमात्म-
सादकरोत् । अमुना चैव संक्रमेण राजन्यास्पदमलभत । लब्धरन्ध्रश्च
10 स यद्यद्व्यसनमारभते तत्तथेत्यवर्णयत् । देव यथा मृगया ह्यौप-
कारिकी न तथान्यत् । अत्र हि व्यायामोत्कर्षादापत्सूपकर्ता दीर्घाध्व-
लङ्घनक्षमो जङ्घाजवः । कफापचयादारोग्यैकमूलाशयाभिदीप्तिः ।
मेदोपकर्षादङ्गानां स्थैर्यकार्कश्यलाघवादीनि । शीतोष्णवातवर्ष-
क्षुत्पिपासासहत्वं, सत्त्वानामवस्थान्तरेषु चित्तचेष्टितज्ञानं, हरिणगवल-
15 गवयादिवधेन सस्यलोपप्रतिक्रिया, वृकव्याघ्रादिघातैः स्थूलपथ-
शल्यशोधनं, शैलाटवीप्रदेशानां विविधकर्मक्षमाणामालोचन-
माटविकवर्गविश्रम्भणमुत्साहशक्तिसंधुक्षणेन प्रत्यनीकविज्ञासनमिति
बहुतमा गुणाः । द्यूतेपि द्रव्यराशेस्तृणवत्त्यागादनुप-
मानमाशयौदार्यम् । जयपराजयानवस्थानाद्धर्षविषादयोरविधेयत्वम् ।
20 पौरुषैकानिमित्तस्यामर्षस्य वृद्धिः । असहस्तभूम्यादिगोचराणामत्यन्त-
दुरुपलक्ष्याणां कूटकर्मणामुपलक्षणादत्यन्तं वृद्धिनैपुण्यम् । एक-
विषयोपसंहाराच्चित्तस्यातिवित्रमैकाग्र्यम् । अध्यवसायसहचरेषु साह-
सेष्वभिरतिः । अतिकर्कशपुरुषप्रतिसंसर्गादनन्यवर्षणीयता मानाव-
वधीरणमकृपणं च शरीरयापनमिति । उत्तमाङ्गनाभोग्यैर्यधर्मयोः

9. A omits च.—10. तत्तथेत्यवर्णयत् B. C.—13. °अतिलाघवानि B. C.—
15. °घातेन B. W.—17. A. omits शक्ति—19. जयपराजयानवस्थानात्
A.—22. अचित्त्य A.—अध्यवसायग्रहचरेषु A.—24. शरीरयापनम् L.

- सक्तलीकरणम् । पुष्कलः पुरुषाभिमानः । भावज्ञानकौशलम् ।
 अलोभह्रिष्टमात्रेष्टितम् । अखिलासु कलासु वैचक्षण्यम् । अलब्धो-
 पलाब्धिलब्धानुरक्षणरक्षितोपभोगमुक्तानुसंधानरुटानुनयादिष्वजसमभ्यु-
 पायरचनया बुद्धिवाचोः पाटवम् । उत्कृष्टशरीरसंस्कारात्सुभग-
 ५ वेयतया लोकसंभावनीयतया परं सुहृत्प्रियत्वम् । गरीयसी परिजन-
 व्यपेक्षा । स्मितपूर्वाभिभाषित्वम् । उद्विक्तसत्त्वता । दाक्षिण्यानुवर्तनम् ।
 अपत्योत्पादनेनोभयलोकश्रेयस्करत्वमिति । पानेपि नानाविधरोग-
 भङ्गपटीयतामासवानामासेवनात्स्पृहणीयवयोवस्थापनम् । अहंकार-
 प्रकर्षादेशेपदुःखतिरस्करणम् । अङ्गजरागदीपनादङ्गनोपभोगशक्ति-
 10 संयुक्तम् । अपराधप्रमार्जनान्मनःशल्योन्मूलनम् । अशाठ्यशंसि-
 भिरनर्गलप्रलापैर्विश्वासोपवृंहणम् । मत्स्वराननुबन्धादानन्दैकतानता ।
 शब्दादीनामिन्द्रियार्थानां सातत्येनानुभवः । संविभागशीलतया
 सुहृद्गर्तसंवर्गम् । अनुपमानमङ्गलावप्यम् । अनुत्तराणि विलसितानि ।
 भयार्तिहरणाच्च साक्षात्सिद्धत्वमिति । वाक्पारुष्यं दण्डो दारुणो
 15 दूषणानि चार्थानामेव यथावकाशमौपकारिकाणि । नहि मुनिरिव
 नरपतिरुपशमरतिरभिभवितुमरिकुलमलमवलम्बितुं च लोकतन्त्र-
 मिति । अस्तावपि गुरुपदेशमिवादरेण तस्य मतमन्ववर्तत । तत-
 स्तच्छीलानुसारिण्यथ प्रकृतयो विशुद्धलमसेवन्त व्यसनानि । सर्वथ
 स्वसमानदोषतया न कस्यचिच्छिद्रान्वेषणायायतिष्ठ । समानमर्तु-
 20 प्रकृतयस्तन्त्राध्यक्षाः स्वानि स्वानि कर्मफलान्यभक्षयन् । ततः क्रमा-
 दायहाराणि व्यशीर्यन्त । व्ययमुखानि विटविधेयतया धिभोरहर-
 हर्ष्यवर्धन्त । सामन्तपौरजानपदमुख्याश्च समानशीलतयोपात्तविश्र-
 म्भेण राजा सजानयः पानगोटीष्वभ्यन्तरीकृताः स्वं स्वमाचारमत्य-
 चारिपुः । तदङ्गनासु चानेकापदेशपूर्वमपाचरन्नेन्द्रः । तदन्तःपुरेषु
 25 चामी भिन्नवृत्तेषु मन्दत्राता बहुसुखैरवर्तन्त । सर्वथ कुलाङ्गना-

14. कञ्च. कलम् A. C.— 18. B. C. omit च.— 23. सजानयः
 A. सजानयः B.

जनः पांसुलजनभाङ्गिभाषणरतो भग्नचारित्र्यन्वणस्तृणायापि न
गणयित्वा भर्तृन्धातुगणमन्त्रणान्यभृणोत् । तन्मूलाश्च कलहाः साम-
र्ष्याणामुदभवन् । अहन्यन्त दुर्वला बलिभिः । अपहतानि धनवतां
धनानि तस्करादिभिः । अपहतपरिहतयः प्रहताः पातकपथाः ।
५ हतवान्धवा हतवित्ता वधवन्धातुराश्च मुक्तकण्ठमाक्रोशन्भुकण्ठ्यः
प्रजाः । दण्डश्चायथाप्रणीतो भयक्रोधावजनयत् । कृशकुटुम्बेषु
लोभः पदमधत्त । विमानिताश्च तेजस्विनो मानेनादह्यन्त । तेषु
तेषु चाकृत्येषु प्रासरन्परोपजापाः । तदा च मृगाटवीषु मृगबाहुल्य-
वर्णनेनाद्रिद्रोणीरनपसारमार्गाः शुष्कतृणवंशगुल्माः प्रवेश्य द्वारतोमि-
१० विसर्गैर्व्याघ्रादिबधे प्रोत्साह्य तन्मुखपातनैरिष्टकूपतृण्योत्पादनेनाति-
दूरहारितानां प्राणहारिभिः क्षुत्पिपासाभिर्वर्धनैर्गुल्मतृणगूढच्छन्नतट-
प्रदरपातहेतुभिर्विषममार्गप्रधावनैर्विषमुखीभिः क्षुरिकाभिश्चरणकण्टको-
द्धरणैर्विष्वग्विसरविच्छिन्नानुयातुतयैकाकीकृतानां यथेष्टघातनैर्मृग-
देहापराद्धैर्निमेषुमोक्षैः सपणव्रन्धमधिरुह्याद्रिशृङ्गाणि दुरधिरो-
१५ हाप्यनन्यलक्ष्यैः प्रभ्रंशनैराटविकच्छन्नना विपिनेषु विरलसैनिकानां
प्रतिरोधैरक्षयूतपक्षियुद्धयात्रोत्सवादिसंकुलेषु बलवदनुप्रवेशनैरितरेषां
हिंसोत्पादनैर्गूढोत्पादितव्यलीकैर्भ्योऽप्रियाणि प्रकाशं लब्ध्वा साक्षिषु
तद्विख्याप्याकीर्तिगुप्तिहेतुभिः पराक्रमैः परकलत्रेषु सुहृत्वेनाभियोज्य
जारान्भर्तृनुभयं वा प्रहृत्य तत्साहसोपन्यासैर्यौगिनारीहारितानां
२० सङ्केतेषु प्रागुपनिनीय पश्चादभिद्रुत्याकीर्तनीयैः प्रमापणैरुपप्रलोभ्य
विलप्रवेशनेषु निधानखननेषु मन्त्रसाधनेषु च विघ्नव्याजसाधैर्व्यापाद-
नैर्मत्तगजाधिरोहणाय प्रेर्य प्रत्यपायनिवर्तनैर्व्यालहास्तिनं कोपयित्वा

1. संलग्न for पांसुलजन A.—सुलग्न mys. सुलग्न° Par. सुभग्न Bhu.—
°भगी° B. C.— 3. योद्धाभिः A. बलीयोभिः C.— 4. °पारिविभूतयः B. अपहत-
परिभूतयः C. W.— 7. A. omits one तेषु.— 8. कृत्येषु corrected to our
reading C.—मृगयुवेषु B. C. मृगयुवेषु W.— 10. °वधं B. C. W.—
11. °पिपासादिवर्धनैः A. पिपासावर्धनैः इष्टरूपकु° M. C.—°तटप्रपातहेतुभिः A.—16.
अनुप्राविश्य C.— 17. B. C. omit प्रकाशं.— 20. अभिहत्य A.— प्रवेशेषु B.
C.— 21. मदगजा M.—22. प्रत्यवाय° B. W.

लक्ष्मीकृतमुख्यमण्डलेष्वपक्रमणैर्दायथाद्यै विवदमानानुपांशु हत्वा
 प्रतिपक्षेष्वयशःपातनैः सामन्तपुरजनपदेष्वयथावृत्तानप्रकाशमभिप्रहृत्य
 तद्दैरिनामघोषणैर्योग्याङ्गनाभिरहर्निशमभिरमय्य राजयक्ष्मोत्पादनैर्वत्सा-
 भरणमाल्याङ्गरागादिषु रत्नधानकौशलैश्चिकित्तामुखेनामयोपबृंहणैर-
 ५ न्यैश्चाभ्युपायैरश्मकेन्द्रप्रयुक्तास्तीक्ष्णरसदादयः प्रक्षपितप्रवीरमनन्त-
 वर्मकटकं जर्जरमकुर्वन् ।

अथ वसन्तभानुर्भुजवर्माणं वानवास्यं श्रोत्साह्यानन्तवर्मणा
 व्यग्राहयत् । तत्परामृष्टराष्ट्रपर्यन्तश्चानन्तवर्मा तमभियोक्तुं बल-
 १० तमुत्थानमकरोत् । सर्वसामन्तेभ्यश्चाश्मकेन्द्रः प्रागुपेत्य प्रियतरामूत् ।
 अपरेपि सामन्ताः समगंसत । गत्वा चाभ्यराति नर्मदारोधाधि-
 न्यविशत् । तस्मिन्नावसरे महासामन्तस्य कुन्तलपतेरवन्तिदेवस्यात्म-
 नाटकीयां क्षमातलोर्वशीं नाम चन्द्रपालितादिभिरतिप्रशस्तनृत्तकौशला-
 माहूयानन्तवर्मा नृत्तमद्राक्षीत् । अतिरक्तञ्च भुक्तवानिमां मधु-
 मत्ताम् । अश्मकेन्द्रस्तु कुन्तलपतिमेकान्ते समभ्यधत् । प्रनत एष
 १५ राजा कलत्राणि नः परामृशति । कियत्यवजा सोढव्या । मम शत-
 मस्ति हस्तिनां पञ्चशतानि च ते । तदावां संभूय मुरलेशं वीरसेन-
 मृषीकेश्वरमेकवीरं क्रोड्ढणपतिं कुमारगुप्तं नातिक्रियनार्थं च नागपाल-
 मुपजपावः । ते चावश्यमस्याविनयमत्तहमाना अस्मन्मतेनैवोपवर्तन् ।
 अयं च वानवास्यः परं मे मित्रम् । अमुनैर्दुर्दिनीतमग्रतो व्यतिपक्तं
 २० प्रष्टतः ग्राहरेम । कौशवाहनं च विभज्य गृहीम इति । हट्टेन
 चामुनाभ्युपेते विंशतिं वरांशुकानां पञ्चविंशतिं काञ्चनकुङ्कुम-
 कम्बलानां प्रामृतीकृत्याप्तमुखेन तैः सामन्तैः संमन्त्र्य तानपि स्वमेवा
 वस्थापयत् । उत्तरेणुस्तेषां सामन्तानां वानवास्यस्य वानन्तवर्मा
 नयद्वेषादामिपत्वमगमत् । वसन्तभानुश्च तत्कौशवाहनमवशीर्मा-

3. योगाङ्गनामः M.—10. अधर्मे W.—वटदारोधाधि—10. अधर्मे W. G.
 —11. सामन्तकुन्तलपते, M.—13. अतिरक्त etc. to वत्सा omitted by
 wilson.—14. रत्न. A.—16. नर्महस्तिनां A.—17. पूर्वकिसं सारिक्य M. W.—
 कुमारगुप्तनातिक्रियनार्थं (sic) A. कुमारगुप्तनातिक्रियनार्थं B. सातिक्रियनार्थं W.—
 G.—24. A. omits नन्. C. नन् कौशवाहनमवशीर्मा च वसन्तभानुः.

त्माविष्ठितमेव कृत्वा यथाप्रयासं यथावलं च विभज्य गृहीत
युष्मदनुज्ञया येन केनचिदंशेनाहं तुष्यामीति शाठ्यात्सर्वानुवर्ती
तेनैवामिषेण निमित्तीकृत्योत्पादितकलहः सर्वसामन्तानध्वंसयत् ।
तदीयं च सर्वस्वं स्वयमेवाग्रसत् । वानवास्थं केनचिदंशेनानुगृह्य
5 प्रत्यावृत्य सर्वमनन्तवर्मराज्यमात्मसादकरोत् ।

अस्मिन्धावसरेमन्त्रिवृद्धो वसुरक्षितः कैश्चिन्मौलैः संभूय बालमेनं
भास्करवर्माणमस्यैव ज्यायसीं भगिनीं त्रयोदशवर्षा मञ्जुवादिनी-
मनयोश्च मातरं महादेवीं वसुंधरामादायापसर्पन्नापदोस्या भावितया
दाहज्वरेण देहमजहात् । अस्मन्मित्रैस्तु नीत्वा माहिष्मतीं भर्तुर्द्वैमातु-
10 राय भ्रात्रे मित्रवर्मणे सापत्या देवी दर्शिताभूत् । तां चार्यामनार्योसा-
वन्यथाभ्यमन्यत । निर्भर्त्सितश्च तया सुतमियमखण्डचारित्रा राज्याहं
चिकीर्षतीति नैर्घृण्यात्तमेनं बालमजिघांसत् । इदं तु ज्ञात्वा देव्याह-
माज्ञप्रः । तात नालीजङ्घ जीवतानेनार्भकेण यत्र क्वचिदवधाय जीवेः ।
जीवेयं चेदहमप्येनमनुसरिष्यामि । ज्ञापय मां क्षेमप्रवृत्तः स्ववार्त्तामिति ।
15 अहं तु संकुले राजकुले कथांचिदेनं निर्गमय्य विन्ध्याटवीं व्यगाहिषि ।
पादचारदुःस्थितं चैनमाश्वासयितुं घोषे क्वचिदहानि कानिचिद्विश्रमय्य
तत्रापि राजेपुरुषसंपातभीतो दुरध्वमपसरन्नत्रास्य दारुणापिपासा-
पीडितस्य वारि दातुकामः कूपेस्मिन्नपभ्रश्य पतितस्त्वयैवमनुगृहीतः ।
त्वमेवास्यातः शरणमेधि त्रिशरणस्य राजसूनोरित्यञ्जलिमवध्रात् ।
20 किमीया जाल्यास्य मातेत्यनुयुक्ते मयामुनोक्तम् । पाटलिपुत्रकस्य
वाणिजो वैश्रवणस्य दुहितरि सागरदत्तायां कोसलेन्द्रात्कुलुमधन्वनोस्य
माता जातेति । यद्येवमेतन्मातुर्मत्पितृश्वैको मातामह इति
सखेहं तमहं सस्वजे । वृद्धेनोक्तम् । सिन्धुदत्तापुत्राणां कतमस्ते

8. अस्य A.—9. अत्मादृशौर्निर्द्धः B. W.—11 तया वसुंधरा M.—13. अवस्थाय
A.—जाव B.—14. क्षेमवृत्तः M.—15. W. omits राजकुले. A. drops a line,
omitting the Words between निर्गमय्य and तत्रापि.—16. पादचारदुःस्थितं
B. दूरं B. W.—16. दुरध्वमया सरम् P. दूरादप सरम् M.—20. किमीयोयमीत्य-
नुयुक्ते A.—21. कौशल° A. कोशल°. B.—22. जामतेति A.—23. सिन्धुदत्त°
A. W.

पितेति । सुश्रुत इत्युक्ते सोल्यहप्यत् । अहं तु तं नयावल्लिप्तमश्मकेन्द्रं
 नयेनैवोन्मूल्य बालमेनं पित्र्ये पदे प्रतिष्ठापयेयमिति प्रतिज्ञाय
 कथमस्यैनां क्षुधं क्षपयेयमित्याचिन्तयम् । तावदापतितौ च कस्यापि
 व्याधस्य त्रीनिपूनतीत्य द्वौ मृगौ स च व्याधः । तस्य हस्ता-
 5 दवाशिष्टमिषुद्ध्यं कोदण्डं चाक्षिप्यावधिपम् । एकः सपत्राकृतोन्यथ
 निष्पत्राकृतोपतत् । तं चैकं मृगं दत्त्वा मृगयवेन्यस्यापलोमत्वचः
 क्लोमापोह्य निष्कुलाकृत्य विकृत्योर्वस्थिग्रीवादीनि शूलाकृत्य दावा-
 ज्जारेषु तप्तेनामिषेण तयोरात्मनश्च क्षुधमतक्षिपम् । एतस्मिन्कर्मणि
 मत्सौष्टवेनातिहटं किरातमस्मि पृष्टवान् । अयि जानासि माहिम्नी-
 10 वृत्तान्तमिति । असावाचष्ट । तत्र व्याघ्रत्वचो इतीथ विक्रीयाद्यै-
 वागतः । किं न जानामि । प्रचण्डवर्मा नाम चण्डवर्मानुजो मित्रवर्म-
 दुहितरं नञ्जुवादिनीं लिप्सुरभ्येतीति तेन सोत्सवा पुरीति । अथ कर्णे
 जीर्णमन्नवम् । धूर्तो मित्रवर्मा दुहितरि सम्यक्प्रतिपत्त्या मातरं
 विश्वास्य तन्मुखेन प्रत्याकृष्य बालकं जिघांसति । तत्प्रतिगत्य कुशल-
 15 मस्य महाकर्त्ता च देव्यै रहासि निवेद्य पुनः कुमारः शार्दूलभक्षित
 इति प्रकाशमाक्रोशः कार्यः । स दुर्मतिरन्तः प्रीतो वहिर्दुःखं दर्शय-
 न्देवीमनुनेप्यति । पुनस्त्वया तन्मुखेन स वाच्यः । यदपेक्षया
 त्वदुक्तमत्यक्रामिपं सोऽपि बालः पापेन मे परलोकमगात् । अद्य तु
 त्वदादेशकारिण्येवाहमिति । स तथोक्तः प्रीतिं प्रतिपद्याभिपत्स्यसे ।
 20 पुनरनेन वत्सनामनाम्ना महाविषेण संनीय तोयं तत्र मालां मज्जयित्वा
 तथा स वक्षसि मुखे च हन्तव्यः । स एवायमसिप्रहारः पापीयसस्त-
 वास्तु यद्यस्मि पतिव्रता । पुनरनेनागदेन सङ्गमितेभ्यसि तां मालां
 मज्जयित्वा स्वदुहित्रे देया । मृते तु तस्मिंस्तस्यां च निर्विकारायां

1. अहं तु दुर्गयावल्लितं A. नयावल्लितमश्मकनयेन P.— 3. A. omits च.— 5.
 एकथ B. W.— 6. मृगयेव दत्त्वा C. दत्त्वाकं मृगयेव, omitting तं च and मृगः—
 7. वक्षसि for वक्षसि A.— 8. अनाम्नां W. अत्यतर्पन् अत्यतक्षिपन् M.—
 17. तस्या हस्तेन C. तथा तन्मुखेन W.— 19. तवादेशकारिणी C.— अभिपत्स्यसे
 A.— 22. मन्नु B. W. तवास्तु पापीयसः C.— 23. मृते च A.— निर्विकारायां
 मती नवीत्येव A. C. omits तस्यां.

सत्यां सतीत्येवैनां प्रकृतयोनुवर्तिष्यन्ते । पुनः प्रचण्डवर्मणे संदेश्यम् ।
 अनायकमिदं राज्यम् । अनेनैव सह बालिकेयं स्वीकार्येति । ताव-
 दावां कापालिकवेषच्छन्नौ देव्यैव दीयमानभिक्षौ पुराद्वहिरुपश्मशानं
 वत्स्यावः । पुनरार्यप्रायान्पौरवृद्धानांश्च मन्त्रिवृद्धानेकान्ते ब्रवीतु
 ५ देवी । स्वमेव मे देव्या विन्ध्यवासिन्या कृतः प्रसादः । अश-
 चतुर्थेहनि प्रचण्डवर्मा मरिष्यति । पञ्चमेहनि रेवातटवर्तिनि मद्भवने
 परीक्ष्य वैजन्यं जनेषु निर्गतेषु कपाटमुद्घाट्य त्वत्सुतेन सह कोपि
 द्विजकुमारो निर्यास्यति । स राज्यमिदमनुपाल्य बालं ते प्रतिष्ठाप-
 यिष्यति । स खलु बालो मया व्याघ्रीरूपया तिरस्कृत्य स्थापितः ।
 10 सा चेयं वत्सा मञ्जुवादिनी तस्य द्विजातिदारकस्य दारत्वेनैव
 कल्पितेति । तदेतदतिरहस्यं युष्मास्वेव गुप्तं तिष्ठतु यावदेतदुपपत्स्यत
 इति । स साम्प्रतमित्यतिप्रीतः प्रायात् । अर्थश्चार्यं यथाचिन्तितमनु-
 ष्ठितोभूत् । प्रतिदिशं च लोकवादः प्रासर्पत् । अहो माहात्म्यं
 पतिव्रतानाम् । असिप्रहार एव हि स मालाप्रहारस्तस्मिञ्ज्ञातः । न
 15 च शक्यमुपधियुक्तमेतत्कर्मेति वक्तुम् । यतस्तदैव दत्तं तन्नाम दुहित्रे
 स्तनमण्डनमेव तस्यै जातं न मृत्युः । योस्याः पतिव्रतायाः शासन-
 मतिवर्तते स भस्मैव भवेदिति ।

अथ महान्नतिवेषेण मां च पुत्रं च भिक्षायै प्रविष्टौ दृष्ट्वा प्रस्नुत-
 स्तनी प्रत्युत्थाय हर्षकलमब्रवीत् । भगवन्नयमञ्जलिः । अनायोयं जनो-
 20 नुगृह्यताम् । अस्ति ममैकः स्वप्नः । स सत्यो न वेति । मयोक्तम् ।
 फलमस्याद्यैव द्रक्ष्यसीति । यद्येवं बहु भागधेयमस्या वो दास्याः
 स खल्वस्याः सानाथ्यशंसी स्वप्न इति महर्शनवज्रगगसाध्वसां

2. अमुनैव C.— 4. पुनराकार्यार्यप्रायान् C.— 5. C. omits अय.—
 6. A. omits मद्भवने.— 7. वैजन्यं B. C. A. writes परीक्षजनन्यां.—
 ८. बालममेव C. A. writes बाल तै (sic).— 9. A. omits मया. C. मयैव.—
 14. A. omits स.— 15. B. W. omit च.— शक्तं C.— तदेव दत्तं दामं B.
 IV. तदेव दत्तं तावदाम C.— 17. अतिवर्तते A.— 22. B. C. omit स
 खल्वस्याः.— उन्मथ्यशंसी B.

मञ्जुवादिनीं प्रगमय्य भूयोपि सा हर्षगर्भमनूत । तच्चेन्मिथ्या तोयं वृष्म-
दीयो बालकपाली श्रो मया निरोद्धव्य इति । मयापि सस्मितं मञ्जु-
वादिनीरागलीनदृष्टिलिढवैर्येणैवमस्त्विति लब्धमैक्षो नालीजङ्घमाज्ञायै
निर्गम्य ततश्च तं जानुयान्तं शनैरपृच्छम् । कासावल्यायुः प्रथितः
5 प्रचण्डवर्मेति । सोनूत । राज्यमिदं ममेत्यपास्तशङ्को राजस्थान
मण्डप एव तिष्ठत्युपास्यमानः कुशीलवैरिति । यद्येवमुद्याने तिष्ठेति तं
जरन्तमादिश्य तत्प्राकारैकपार्श्वे कस्यांविच्छून्यमडिकायां मात्राः
समवतार्य तद्रक्षणनियुक्तराजपुत्रः कृतकुशीलववेपलीलः प्रचण्ड-
वर्मागमैल्यान्वरञ्जयम् । अनुरञ्जितातपे तु समये जनसमाजज्ञानोप-
10 योगीनि संहत्य नृत्यगीतनानारुदितादिहस्तचङ्क्रमणमूर्ध्वपादालात-
पादापीडवृश्चिकमकरलङ्घनादीनि मत्स्योद्वर्तनादीनि च करगानि
पुनरादायादायासन्नवर्तिनां क्षुरिकास्ताभिरुपाहितवर्मा चित्रदुष्कराणि
करणानि श्येनपातोक्लोशपातादीनि दर्शयन्विंशतिवापान्तरालाव-
स्थितस्य प्रचण्डवर्मणः क्षुरिकयैकया प्रत्युरसं ग्रह्य जीयाद्वर्षसहस्रं
15 वसन्तभानुरिति गदन्मद्वात्रमुत्कर्तुमुद्यतासेः कस्यापि चारमटस्य
पीवरांसबाहुशिखरमाक्रम्य तावतैव तं विचेतीकुर्वन्नाकुलं च
लोकमुच्चक्षुर्कुर्वन्दिपुरुषोच्छ्रितं प्राकारमत्यलङ्घयम् । अवहुत्य
त्रोपवने मधुनापातिनामेष पन्था दृश्यत इति वृवाग एव नालीजङ्घ-
समीकृतसैकतास्पटपादन्यासया तमालवीथ्या जानुप्राकारं प्रात्रा प्रति-
20 धावितः पुनरवात्रोच्चितेष्टकत्वादलक्ष्यपादेन प्रहुत्य लङ्घितप्राकारखान-
वलयस्तस्यां शून्यमडिकायां तूर्णमेव प्राविश्य प्रतिमुक्तपूर्ववैपः सह

2. काल. कपाली A.—W. omits अने.—A. writes लस्मितपिहित (lit.)
5. राजे जाननडपे A.—6. C. omits एव.—B. omits तं.—S. नत्रां A.—S. लैनक
A.—9. अनुरञ्जितानपे B. W.—9. सञ्चितभावे M. P. जनसमानं A. जनसमानन नो-
पयोगी B. W. योगिनि C.—10. संहत्य M. रुदितानि A. रुतादि C.—12. W. C.
omit one आदाय.—13. A. omits करगानि.—15. प्रतिहृतं A. परमटस्य
for कस्यापि चारमटस्य A.—16. A. omits क्षित्तर.—अन्यं च लोके A.—18.
तदनुपातिनामेष एव. A.—A. omits समीकृत—21. प्रतिविमुक्तं A.

- कुमारेण मत्कर्मतुमुलराजद्वारि दुःखलब्धवर्त्मा रमशानोद्देशमभ्यगाम्
प्रागेव तस्मिन्दुर्गागृहे प्रतिमाधिष्ठान एव मया कृतं भग्नपार्श्वस्थैर्य-
स्थूलप्रस्तरस्थितवाद्यद्वारं विलम् । अथ गलति मध्यरात्रे
वर्षवरोपनीतमहार्हरत्नभूषणपञ्चनिवसनौ तद्विलमावां प्रविश्य तूष्णीम-
5 तिष्ठाव । देवी तु पूर्वैश्वरेव यथार्हमग्निसंस्कारं मालवाय दापयित्वा
प्रचण्डवर्मणे चण्डवर्मणे च तामवस्थामश्मकेन्द्रोपधिकृतामेव
संदिश्योत्तरेद्युः प्रत्युपस्थेव पूर्वसंकेतितपौरामात्यसामन्तवृद्धैः सहाभ्येत्य
भगवतीमर्चयित्वा सर्वजनप्रत्यक्षं परीक्षितकुक्षिवैजन्यं तद्भवनं
विधाय तद्दत्तदृष्टिः सह जनेन स्थित्वा पटीयांसं पटहशब्दमकारयत् ।
10 अणुतररन्त्रप्रविष्टेन तेन नादेनाहं दत्तसंज्ञः शिरसैवोत्क्षिप्य सप्रतिमं
लोहपादपीठमंसलपुरुषप्रयत्नदुश्चलमुभयकरविधृतैकपार्श्वमेकतो निवेद्य
निरगमम् । निरगम्यं च कुमारम् । अथ यथापुरमर्पयित्वा
दुर्गामुद्घाटितकपाटः प्रत्यक्षीभूय प्रत्ययदृष्टदृष्टि स्पष्टरोमाञ्चमुद्यताञ्जलि
रुद्धविस्मयं च प्रणिपतन्तीः प्रकृतीरभ्यधाम् । इत्थं देवी विन्ध्यवासिनी
15 मन्मुखेन युष्मानाज्ञापयति । स एष राजसूनुरापन्नो मया
सकृपया शार्दूलरूपेण तिरस्कृत्याद्य वो दत्तः । तमेनमद्यप्रभृति
मत्पुत्रतयाऽमन्दमातृपक्ष इति परिगृह्णन्तु भवन्तः । अपि च दुर्घट-
कूटकोटिवटनापाटवप्रकटशाटचनिटुराश्मकघटघट्टनात्मानं मां मन्यध्व-
मस्य रक्षितारम् । रक्षानिर्वेशास्य स्वसेयं सुभूरभ्यनुज्ञाता
20 मद्यमर्यायेति । श्रुत्वैतदहो भाग्यवान्भोजवंशो यस्य त्वमर्यादत्तो

1. तुमुलेन.—अध्यगाम् A.—5. B. omits एव.—दत्त्वा B. W.—

6. A. C. W. omit चण्डवर्मणे. It is supplied in the margin in C.—

8. सर्वजनन्यं तद्भवनं A.—9. सदैतदृष्टिः B. सदैतदृष्टिः C. दत्तदृष्टिः W. तद-
त्तदृष्टिरेव A.—10. अणुतरं W.—A. omits नादेन.—11. दुश्चरं A.—

भूतपार्श्वे A.—12. यथापूर्वं W.—13. प्रत्यक्षीभूय दृष्टदृष्टदृष्टिरोमाञ्चम् A.—

14. प्रतिपतन्ती A. इत्थं मन्मुखेन, &c. C.—15. स एव A. B. W. omit
this clause.—16. शार्दूलरूपेण A.—18. प्रकटशाट्य B. निटुराश्मकघट्टनं मां

मानयध्वमस्य M.—19. A. puts अरन् after. स्वसेयं.—रक्षा° &c.—A. omits
this sentence.—B. C. omit मद्यं मनापयेति. C.—भाग्यं भाग्यवान् C.

नाथ इत्यप्रीयन्त प्रकृतयः । सा तु वाचामगोचरां हर्षविस्थाम-
 स्पृशन्मे श्वश्रूः । तदहरेव च यथावदग्राहयन्मञ्जुवादिनीपाणिपल्लवम् ।
 प्रपन्नायां च यामिन्यां सम्यग्विलं प्रत्यपूरयम् । अलब्धरन्ध्रश्च लोको
 नटमुष्टिचिन्तादिकथनैरभ्युपायान्तरप्रयुक्तौर्दिव्यांशतामेव मे समर्थय-
 ५मानो त्वदाज्ञां नात्यवर्तत । राजपुत्रस्यार्यापुत्र इति प्रभावेतु-
 प्रसिद्धिरासीत् । तं च गुणवत्यहनि भद्राकृतमुपनाय्य पुरोहितेन
 पाठयन् राजकार्याण्यन्वतिष्ठम् । अचिन्तयं च । राज्यं नाम
 शक्तित्रयायत्तम् । शक्तयश्च मन्त्रप्रभावोत्साहाः परस्परानुगृहीताः
 कृत्येषु क्रमन्ते । मन्त्रेण हि विनिश्चयोर्यानाम् । प्रभावेण प्रारम्भः ।
 १० उत्साहेन निर्वहणम् । अतः पञ्चाङ्गमन्त्रमूलो द्विरूपप्रभावस्कन्ध-
 श्रुतगुणोत्साहविटपो द्विसप्रतिप्रकृतिपन्नः पद्गुणकिसलयः शक्तिसिद्धि-
 पुष्पफलश्च नयवनस्पतिर्नैरुपकरोति । स चायमनेकाधिकरणत्वाद-
 सहायेन दुरुपजीवः । यस्त्वयमार्यकेतुर्नाम मित्रवर्ममन्त्री स
 कोसलाभिजनत्वात्कुमारमातृपक्षो मन्त्रिगुणैश्च युक्तस्तन्मतिमवमत्यैव
 १५ ध्वस्तो मित्रवर्मा । स चेद्भवः पेशलमिति । अथ नालीजङ्घं
 रहस्यशिक्षयम् । ततार्यकेतुमेकान्ते ब्रूहि । कोन्वेष मायापुरुषो य
 इमां राज्यलक्ष्मीमनुभवति । स चायमस्मद्दालो भुजङ्गेनामुना परि-
 गृहीतः । किमुद्वीर्येत अस्येत वेति । स यद्वदिष्यति तदस्मि बोध्य
 इति । सोप्यन्यदैवं मामावेदयत् । मुहुरपास्य प्राभृतैः प्रवर्त्य चित्राः
 २० कथाः संवाह्य पाणिपादमतिविस्मम्भदत्तक्षणं तमप्राक्षं त्वदुपदिष्टेन नयेन ।
 सोप्येवमकथयत् । भद्र मैवं वादीः । अभिजनस्य शुद्धिर्दर्शनम-
 साधारणं बुद्धिनैपुणमतिमानुषं प्राणवलमपरिमाणमौदार्यमत्याश्रय-
 मस्त्रकौशलमनल्पं शिल्पज्ञानमनुग्रहार्द्रं चेतस्तेजश्चाव्याविषह्यमभ्य-
 मित्रीणमित्यास्मिन्नेव संनिपातिनो गुणाः येन्यत्रेकैकशोपि दुर्लभाः ।

3. अथालब्धरन्ध्रश्च. —4. मम B. W. — 6. इच्छांलुक् A. —10. एकमंत्रवर्जो
 A. —17. त्रिगुणं A. —14. तमवमत्यैव (sic) A. —16. आचार्यकेतुं A. —23.
 अपरितवेदसं W. तेजश्चाव्याविषह्यमित्यास्मिन्मनूषं निपतन्तिगुणाः M. A. omits.

द्विषतामेव विरविल्वद्रुमः प्रह्वाणां तु चन्दनतरुस्तमुद्धृत्य नीवित्रं
 नन्यमदमकमिमं च राजपुत्रमनेन पित्र्ये पदे प्रतिष्ठितमेव विद्धि । नात्र
 संशयः कार्य इति । तच्चापि श्रुत्वा भूयो भूयश्चोपधाभिर्विशोध्य सं मे
 मतिसहायमकरवम् । तत्सखश्च सत्यशौचयुक्तानमात्यान्विविधव्यञ्ज-
 ५ नांश्च नूढपुरुषानुदपादयम् । तेभ्यश्चोपलभ्य लुब्धसमृद्धमत्युत्तिक्तम-
 विधेयप्रायं च प्रकृतिमण्डलमलुब्धतामभिरुपयन्धार्मिकत्वमुद्गावयन्ना-
 स्तिकान्कदर्थयन्कण्टकान्विशोध्यन्नमित्रोपधीरुपद्रवंधातुर्वर्ण्यं च स्वधर्म-
 कर्मसु स्थापयन्नमिसमाहरेयमर्याम् । अर्थमूला हि दण्डविशिष्ट-
 कर्मरिम्भाः । न चान्यदस्ति पापिष्ठं तत्र दौर्वल्यादित्याकलय्य योगा-
 १० नन्वतिष्ठम् ।

इति श्रीदण्डिनः कृतौ दशकुमारचरिते विश्रुतचरितं
 नाम अष्टम उच्छ्वासः ।

APPENDIX.

ॐ नमः श्रीमहागणपतये नमः ॥

सम्पत्तिकारणमकारणमादिदेवं

दारिद्र्यवारणनिवारणसिंहमूर्तिम् ।

दुःखैकदारणमनन्तगुणं वृत्तिहं

संसारतारणमहं प्रणमामि मूर्ध्ना ॥ १ ॥

5

आसीदसीमगुणो निःसीमकीर्तिः सीमन्तिनीस्पृहणीयरूपः सामन्त-
चक्रसेव्यः संमतः सुमतिवर्गस्य निरवधिलावण्यतिरस्कृतकुसुमचापः
कुसुमपुरे राजा राजहंसो नाम । तस्य त्रिवर्ग इव मन्त्रिवर्गो मित्र-
वर्गश्च मतिशर्म-धर्मपाल-पद्मोद्भवनामधेयो मगधनीवृत्ति प्रसिद्धः । तेषु
10 मतिशर्मणः (१) सत्यशर्मसुमती धर्मपालस्य (२) कामपालसुमित्रौ
पद्मोद्भवस्य (३) रत्नोद्भवसुमन्त्रसुश्रुता इति विश्रुताः सुता
आसन् । तैः संसेव्यमानो भूपतिर्महिष्या वसुमत्या सह वसुमतीं
पालयन् विषयसुखानि भुञ्जन्मञ्जयन्प्रीतिपविषयान् समितिजितेन
मालवेन मालवेनापि हनिनेन मानसारेण मानसारेणाराध्य शूलिनं लब्ध-
15 दुर्जयशूलेनारातिना संग्राममाशंसमानो विदितवृत्तान्तेनामात्यवर्गेण
वारितो वारितोपि नीत्रगमनमेवैहत । तदैव देवाद्विजाराधनावाप्तगर्भा
राजमाहिषी मन्त्रिवर्गेण विन्ध्याटवीमनीयत । गतायां च तस्यां जन्मे
रिपुप्रहितेन त्रिशिखेन हते रथसारथौ प्रवृत्तैर्वाहैः प्रापितस्तमेव वनो-
द्देशम् । अत्रान्तरे विदितवार्ता परमार्ता वसुमती कण्ठे कृतपाशा निराशा
20 जीविते भव भवप्रसादाद्भवान्तरेपि मे पतिरिति क्रोशमानान्तिक-
चरेणाकर्णितवचनानेन गृहीता करेण विगतमोहा महामहमहास्त । एवं स
समन्त्रिवर्गस्तथा सह देव्या जातोपसर्गोपि निसर्गधीरो मुनेर्वामदेव-
स्याश्रमे समाराध्य वामदेवं गुणवत्यनेहसि जातेन सृनुना प्राप्तपरमानन्द-
परम्परः प्रणम्य महामुनिं तदनुज्ञैव विरचितजातकर्मा तं बालं
25 राजबाहनइतिनाम्ना लालनीयमकरोत् । एवमनुभूयमानमहोत्सवे
कश्चिद्दाडव एकं कुमारमादायोपसृत्य च वाचमादे । महाराज मया

दण्डिकारण्यचरेणास्तादिता कापि युवतिरनेन कुमारेण सार्द्धं विलपमाना
 । पृष्टा च सा मगधविषानात्यस्य नतिशर्मगः पुत्रो वैराग्यावेशेन गृहं
 जिहासुः सत्यशर्मजातापत्ययाप्यनुगतो मया मदीयमातुसरणमाकलय्य
 तत्रजिगमिषुः सहैव मयेमं देशमागतो न जाने कुत्र गतः किमवच्छ-
 ५ इत्येतद् व्याहृत्य मुमूर्च्छ जहौ च आगात् । अहं च कलितः कण्ठया
 तदौर्व्वदेहिकं समाप्य विधिमिमं च दारकं भवते समर्प्य ययोजितं
 कर्तुमुत्तहे इति । तथेति तं सोमदत्तशर्मगिनकरोन्महीपतिः ॥ १ ॥

दिनान्तरेपि च कोपि मुनिः कुमारमानीय समर्प्य च राज्ञे प्रोवाच ।
 राजन्कस्यांविद्वेलायां वारिविवेलायां भ्रमता मया कापि कारणं कुर्वती
 10 सकुमारा लुकुमारा जरती वृष्टा पृष्टा च कटं कटमिति निजवृत्तान्तं
 न्यरूपयत् । भगवन्मगधराजामात्यस्य पद्मोद्भवस्य पुत्रो रत्नोद्भवः
 सह सांयात्रिकैः प्रातो वनगङ्गिपमूढकालगुप्तकन्यः प्रतीपं जिगमिषुः
 सगर्भया भार्यया सह समावृद्धः पीतम् । तद्गङ्गामूढेषु जनेषु किञ्चिदसाद्य
 कलकं तद्वाग्यहं सगर्भा तां बालां प्रापय्य तीरदेशं किंकर्तव्यतामूढा
 15 तां जातापत्यामपश्यमिति तया निवेद्यमाने वृत्तान्ते समागतेन वनगजेन
 वस्तावावामपसराव । तेन च करिगा करेगोत्क्षिप्तो बालो बलीमुखे-
 नान्तरिक्ष एव पतन्कलमिति मतिगृहीतो मुक्तश्च दैवात्पराशौ
 पतितः । मया ततः कण्ठोत्तरववास्तापसूते करटिनि तमुद्देशमासा-
 द्यासादितोयं कुमारः करुणाविटान्तःकरणेन च प्रापितो भवते इति
 20 निवेद्य प्राप्ते मुनौ पुष्पोद्भवनामानं तमकरोन्नराधिपः ॥ २ ॥

इतरेषुः कश्चिन्मुनिवरः कुमारमेकमुपादाय पुरतो भूपतेर्निधाया-
 भ्यधात् । महाराजायं किल मैथिलेश्वरस्य प्रहारवर्मगो मगधेशराज-
 हंसमाहिषीं सगर्भामाकर्ण्य प्रियसखी मे वसुमती भवतश्च राजहंस-
 स्तयोर्गर्भमहं द्रष्टुमिच्छामीति पत्नीप्रेरणेन तद्दिदृक्षावलितस्य मध्ये मार्ग
 25 भावत्कं देशान्तरगमनोदन्तमाकर्ण्य परावृत्तस्य भ्रातृव्याक्रान्तराज्यस्य
 भागिनेयभवनं प्रियासोरर्षपथे अवतरलुप्तसर्वस्वस्य संकुले शार्दूल-

खरनखरपातमूर्च्छितधात्रीहस्तपतितः कपिलाश्वक्रोडे लब्धो मया
मुनिवचसा च कलितो भावत्क इति समर्पितो भवते इति निवेद्य
याते मुनौ तमपहारवर्मेति प्रसिद्धमकरोद्राजहंसः ॥ ३ ॥

अन्येषुः कश्चित्पुलिन्दकुमारः कुमारमेकं धरेशपुरतो धरायामाधाय
5 गिरमुदैरयत् । तदवस्थस्य प्रहारवर्मणः संकुले महति कांदिशीका
धात्री रुदती तकुमारा वृत्तान्तमाख्याय त्वदेकशरणेति प्राप्ता । सोऽयं
मयाश्रमात्त्वत्पादमूलभापादितः । इतःपरं प्रमाणं महाराज इति
गते किराते तमुपहारवर्माणमकरोत् ॥ ४ ॥

अपरेषुः सुप्तोत्थिता वसुमती स्वशय्याशायितं शिशुमेकमुपलभ्य
10 विस्मिता सस्मितमुपगुह्य पृष्ठा च प्रेयसावादीत् । महाराज स्वप्रेम्य मणि-
भद्रयक्षस्य तनया तारावली लोपामुद्रासपर्य्यातः प्रतिनिवृत्ताविमुक्ते
विमुक्तं पितृभ्यां परेतावासे परीतं पिशाचैरुदीक्ष्य सपुत्रस्नेहमेनमुपा-
दाय पितृद्वारा निवेद्य पुण्यजनपतिं तदाननाच्छ्रैमतमन्त्रिमुख्यधर्मपाल-
सूनुकामपालात्कान्तिमत्यां गूढोत्पन्नो रहस्यभेदमिया त्यक्त इति
15 निशम्य निवेदितो भवत्यै मयेति मामुक्त्वान्तर्हितेति स्फुटमह-
मद्राक्षम् । महदाश्चर्यमेतत्स्वप्नोपि संवादीति श्रुत्वा राजार्थपालइत्यभि-
धानेनानीयत प्रसिद्धिम् ॥ ५ ॥

एवं पञ्चोपलब्धाः । एवं च सुमतेः प्रमतिः सुमित्रस्य मित्रगुप्त-
सुमन्त्रस्य मन्त्रगुप्तः सुश्रुतस्य विश्रुत इति चत्वारः । एभिर्मन्त्रि-
20 कुमारैरनुभूयमानशैशवसुखो विजहार राजवाहनः । एवं च कियता-
प्यनेहसा वामदेवानुग्रहाद्राजहंसेनाजीयत मानसारः । स्वपुरं स्वजनपदं
सनाथीकुर्वता मागधी लोकोगाधानन्दमहोदधिगाहनदशामनीयत च ।
इति प्रथमोच्छ्वासः ॥

अथ कदाचित्कार्तान्तिकवार्ताभ्यो वर्धचक्रवर्तिलक्षण इत्याकलय्य
25 संप्रार्थितवामदेववचनपरिपाटीतः शौरिसूनुना शास्त्रेण सह वनिताभिः
सारसारे कासारे कश्चिन्मल्लिकाक्षो मृणालेन निगडितः पादयोर्दिमुहूर्तं
मुक्तश्च पश्चात्स तेन त्वं मासद्वयमेवं विपत्पात्रं भविष्यसीति शप्तेना-

- सुना राजवाहनेन तासापदं नित्यैर्द्वि चक्रवर्तिभूपालेन भवितव्यं नान-
 चारत्य दुहितावन्तिसुन्दरी नानानेन परिगेष्यत इति निशान्यारंसीद्राज-
 हंसः । अथ कदाचिद्राजवाहनो रुड्यौवनः पितुराज्ञया मृगयाविहाराय
 नगयात्राप्रवृत्तः कचिन्मन्त्रिवर्गं सङ्कटकं निवेद्य पर्वतकटके मृगान्वेषी
 5 दूरादूरतरंगतः कृत्तिवाससः प्राप्तादनासत्ताद । अत्र ह्य यागादाह्यं च
 प्राप्तादभूमिकां कृतगिरीशसपर्यः प्रत्तादयितुमीशं तदक्षिगीकुर्वन्तदक्षिगः
 कंचिद्वाडवं क्षीगं वपुषा वासनयावाक्षीगं न्यभालयत् । ताधिरिव
 लक्ष्यते नैतत्ताधीयः साधु साधनीयमनेन त्रेत्सनीहितनस्मै शाधीनि
 प्रोक्तो नानेन तेनोक्तम् । नहाभाग राग एव मे दुर्लभे वस्तुनि वरी-
 10 वृतीति मां चातिमानं चित्तासागरे मज्जयति । तत्त्वत्यक्षीकारिष्यते
 क्षगं विभ्रान्तः । न चेदेवं क्षपयिष्यति मां विषमशर इति श्रुत्वा निषण्णः ।
 तावदस्तगिरिशिखरवर्ती लोकवन्धुर्वन्धुजीवकुसुमारुगां वात्सीननु-
 जग्राह । अयसच्च भुवनमन्थं तनः । आविरासीच्च ब्राह्मगननस्यानन्द-
 चन्द्रः । उत्सर्ष च विप्रमुपकर्तुमुत्ताहसिन्धुः कुमारस्य । निशीथे
 15 विलपयेन निर्गल्य प्रनयनाथं पायसा त्रैपथगेन संत्ताप्यानुलिप्य वर्गकेन
 यूथिकाकुसुमैरभ्यर्च्य कृतप्रगाना प्रार्थनीयमर्थमभ्यर्थ्य पुनर्विलं प्रवि-
 शन्ती दृष्ट्वा काचिन्मत्तकाशिनी । तदिदमङ्ग मूलं मे महारागसागर-
 स्येति प्रेरितेनानुना साविप्रेगानुयाता च कुमारैः । अथ वरगध्वानाकर्ण-
 साध्वसया परावृत्तग्रीवया दृष्टौ वपाभरेण न पृष्टौ च । तत्र महति पुरे
 20 रमेणीये च पस्त्ये पर्यङ्गनातस्यासीनां तानप्राक्षीत्कुमारः । कासि
 वा सुभु कस्यासि संनतापाङ्गि । त्वयानङ्गोपि चाङ्गतां नीतो निजा-
 पाङ्गेन । किंच कारणमत्र वासे का वा जातिरनुगृहीता सौन्दर्यावता-
 रेणाद्वितीयेनानुना वपुषा चेति । सा च सविस्मितं सस्मितं चाकस्मि-
 कोयं कौयमिति समन्दाक्षं निभालयन्ती संनलपत् । भद्र नमुचे-
 25 दानवस्य तनयां मां विद्धि । कदाचित्पुराखुरवृन्दयोर्महति जन्ये वीर-
 गतिं गते पितरि भगवता पुराणपुरुषेण मां निरीक्ष्य मन्ये कन्येय-
 मशरगेति सखेदेन सानुमहमभाषि । बाले कालेनैवं विहिते पत्तनने-

- तदधिष्ठायामुना किल विलपथा निर्गत्यान्धकारातिमभ्यर्च्यनुदिनं परा-
वृत्ताया अन्धकारातिगहनमेतत्प्रविश्य यस्तेनुयाता निजजीविते वीताशौ
वीतहोत्रं च प्रवेष्टा स ते भर्तेति । तदाज्ञां पालयन्ती प्रतीक्षे ।
तदाकर्ण्य निर्वर्ण्य च ता वाडव प्रविश वाडवं त्रिशङ्कुं कैटभारेर्ना-
5 न्यथा भाषितमिति कुमाराज्ञया प्रविष्टो हृष्टो हव्यवाहनं तत्क्षणाच्च
दिव्यरूपयौवनगुणैरुपेतः पुनरुदगात् । तयोश्च परिणयनमहोत्सवमनुभूय
राजवाहनो निरगात् । अगाच्च गाधचिन्तासागरमग्नताम् । हन्त क
ते मामका मन्त्रिण इति तानन्वेष्टुमसहायोऽह्यश्च पदातिरेव नमुचि-
कन्या-दत्त-मणि-विशेष-प्रभावाननुभूयमानक्षुत्पिपासाक्लेशो देशं कंचि-
10 द्रन्तुं नेशोपि दैवादाससाद मिथिलां च । शिथिलादरश्चान्यत्र गन्तुमनु
विशालापरनाम्नीं पर्यटन्सप्ततन्तुं तन्वानानध्वरविदो विदुषोवैक्ष्य
त्रिवक्षुः सोमदत्तमद्राक्षीत् । अप्राक्षीच्च निदाघार्त्तः सोमदत्तानन्द इव ।
सखे वयस्य कथमिमं देशं सनाथीकृतवानसि क्व चान्ये सखाय इति ।
सोपि सप्रणयं प्रणम्य प्राञ्जलिरुदानन्दाश्रुगद्गदमगदत् । महाराज
15 (राज) न्यकुमारलोकमुखादवगम्य भवतः सदाशिवसपर्याये
तत्प्रासादगमनं मित्रगणोपि प्राप्तस्तमुद्देशमनासाद्य च भवन्तं भगवन्तं
भगनेत्रहर्णं भर्गमाराध्य निर्गच्छन् द्वारदेशे निरीक्ष्य लेखं कस्यायं
लेखो लेखर्षभस्येवेति सविस्मयमवाचयत् । द्विजोपकृतये विवरप्रवेशं
निवाप्य कंचिदनेहसं क्षपयित्वा भवदर्शनेत्सुकः कादिशीको निरगा-
20 दिति वाचयन्नेव बाष्पाम्बुपूरनयनाम्बुजः श्रैमतान्वेक्षणप्रवणान्तःकरणः
कंचिदनेहसं सहैव भूत्वा ततः पृथक्पृथग्देशानगात् । न जाने चरि-
तमन्येषाम् । अहं तु पर्यटन्नपारां पारानाम्नीं खवन्तीं प्राप्तः कृतावगा-
हादिविधिर्विधिवशादेकं मणिं न्यभालयम् । अकरवं च तत्संग्रहम् ।
निरगां च ततः पथि सग्रहमिव क्षुत्क्षामविग्रहं कृतविग्रहमिव दैवेन
25 विहितनिग्रहमिव रोगेण विरचितानुग्रहमिव दारिद्रेण कंचिद्भूमि-
देवमासाद्य प्रेरितो दयया मणिं तस्मै व्यश्राणयम् । स च जातानन्दः
काचिन्नन्दनन्दनमन्दिरे विश्रान्तः । ततः प्रस्थितश्च धृतो दण्डधरैर-

- निवृट्शन्वलय । ततस्तमासाद्य मणिं दुष्टपाटच्चरोसीति वद्धस्ताडितः
 कशाघातविवशं कारागृहं नीयमानः संगतश्च मया । तेन च ममार्यं
 मणिप्रदातेति निरूपिते तमुन्मुच्य तदवस्थं मां कृतानिकारं कारा-
 गारमासादयामासुः । रत्नान्तराणि च याचमानात्वासजर्जरचेतसं
 5 मामकुर्वन् । निवेशितश्चाहं वन्दिशालायां काञ्चिदन्धानपि स्वतमान-
 व्यत्तनानद्राक्षम् । अप्राक्षं च बन्धहेतुम् । ते तु मां स्वोदन्तमावेदयन् ।
 ततश्चेममर्थं निरवैषम् । यदेते कुलूतराजपुरुषाः कुलूतराजमन्त्रिणा
 करे दत्तेष्वपरितुष्टेन विशालेश्वरेण कुलूतराजतनयामनयादमिलपता
 तदानयनाय प्रहितेषु दूतेषु कुपितेन कुलूतेन प्रच्छन्नघातुकाः प्रेषितास्त
 एतद्बृहचराः पाटच्चरा दैवात्तमनासाद्यासाद्य च रत्नानि निर्गच्छन्तो
 यन्त्रिता बन्ध्याश्चेति कृत्वा बन्धनागारे कारिताः । ततस्तानव्रवम् ।
 भद्रा यदि वञ्छेत्स्ये बन्धं तर्हि वो मन्त्रिणं यथा ब्रूये तथा
 विधास्यध्वे । तैश्च ओमिति स्वीकृते स्वबन्धनमाच्छिद्य तानपि मुक्त-
 बन्धनान्विधायापसृत्य तैः सह मन्त्रिणमपश्यम् । तैरावेदितार्थं मन्त्री
 15 पथादापततस्तस्कारजिघृक्षया दण्डधराभिराकृत्य तन्निवेदितवृत्तान्ते-
 नात्तप्रतिवेन राज्ञा प्रेषितान्कातिविद्भटान्पराजित्य पराजयकुपितेन
 युयुत्सुना विशालेशेन पराजितः । एतदन्तरे मन्त्रिणा दत्ताश्वधन्-
 हासपाणिः श्येनपातं निपत्य निपात्य च विशालेशं मन्त्रिणमानन्द-
 तुन्दिलमकरवम् । तेन च तुष्टेन कुलूतेशतनया सविशाला मदायत्ता
 20 कृता । राज्यं चेदं दक्षिणात्वेन प्रदत्तम् । एवं च निश्चिन्तं चिन्त-
 यानो भवन्तं सप्ततन्तुं तन्वानस्तत्प्रसादेन श्रैमतप्रसादपात्रं जातोस्मीति
 निरूपिते च तेन तदादरात्तत्र कानिचिद्दान्यतिवाद्य मदाज्ञया नया
 सह संगच्छते इति तमाज्ञाप्य राजवाहनो मालवेन्द्रनगरीमयासीत् ।
 इति द्वितीय उच्छ्वासः ॥
- 25 अथ कदाचित्कोनचिदनेनसानेहसा प्राप्तो मालवेन्द्रनगरीं वसतिम-
 न्विष्यन् पुष्पोद्भवनामानं सखायं संगत्य तेन ययार्हं संमानितः पृष्टश्च
 स्वोदन्तमुप्रदन्तदीधिति निजगात् । सखे पुष्पोद्भव निर्गतस्तं ब्राह्मण-
 मुपकृत्य सखीनन्विष्यन् प्राप्तोस्मीमं देशमिति । शुश्रूषे तवोदन्तम् ।

सोपि प्राञ्जलिर्वक्तुमुपक्रान्तवान् । महाराजनन्दन निजसखिगणसमान-
 व्यसनो भवद्वृत्तान्तान्वेषी क्वचिदेकं पुरुषं भृगुपातेनात्मानं जिघांसमान-
 मावद्धपरिकरं विलोक्य कोयं साहसीति तमुपसृत्यात्रवम् । भद्र
 किमिदं त्रिकीर्षसे नात्मनीनम् । आत्महत्या नाम पराकाष्ठा पापा-
 5 नाम् । नैतदुचितमिति मदुक्तमाकर्ण्य किणपेलितो (?) वर्णयामि
 स्वक्रथामाकर्णयेति रुद्धकण्ठमस्पष्टवर्णमवर्णयत् । राजहंसस्य नृपतेरमात्य-
 पञ्चोद्भवपुत्रो रत्नोद्भवो बाल एव बाल्येन सांयात्रिकः कंचिद्वीपमासाद्य
 कृतोद्वाहः सभार्यः स्वं देशं प्रतीपमाजिगमिपुर्भग्नपोतः फलकमारुह्य
 तटमासाद्याफलकेन किमनेन देहेनेति जिहासुर्देहं केनचिद् ज्ञानिना
 10 नैतदुचितम् । षोडशहायनातिक्रान्तो लप्स्यसे पुत्रिणीं स्वां भार्यामिति
 निवारितो वारितोसूनरक्षयम् । संप्रत्यवधिव सरे निरिशः स्वार्थे
 जिहासुरसूनुनुरिव प्रेम्णा वारितस्त्वयेति निगदतस्ततो निचाय्य पितरं
 प्रणम्य तात सोहमपराधी त्वत्सूनुर्येन मया बालक्रीडनकेन निदितोसि ।
 तथापि दैवकृतेर्ये न भेपराध इत्यनुग्राह्य एवास्मीति । श्रुत्वैव सानन्देन
 15 तेन परिष्वक्तो मूर्धन्युपप्रातश्चाभिपिक्तश्चाश्रुणा तथाविधमाचारं विधाय
 तरुतले यावन्निषीदावस्तावदेव धावत दावपावकादवतेति कांश्चिद्वर्णान्त-
 करुणानैश्चापम् । गतश्चाहं कांश्चिज्जरतीं युवतिं चापरामद्राक्षम् ।
 समाहिते च ते । कथमेतद्दुःखभाजनं भवत्याविति प्रश्नप्रेरिता जरती
 व्याजहार । वत्स कालगुप्ततनयामेतां परिणीय रत्नोद्भवे जिगमिषौ
 20 च स्वं देशं विधिवशात्प्रवहणभङ्गमासाद्य लब्धफलका धान्यहमेतां
 सगर्भी प्राप्तवेलामकार्यम् । प्राप्ततटा च प्रासूत सुतम् । तावतैव वन्य-
 मत्तमातङ्गापतनापसृता न जाने बालवृत्तान्तम् । याते च तस्मिन्नेना-
 मासादयं न पुनर्बालम् । सैषा पतिपुत्रहीना मृत्यवे स्पृहयन्ती
 प्रतिषिद्धा मुनिना त्रिकालदर्शिना सहस्त्र षोडश समा इति । तदद्याव-
 25 धिदिने दिनेशमुपस्थायत्राटवीदहनदहने निवारिता त्वयेति । कस्त्वंभद्र
 सभाग्यायाः कुक्षिजः । ततोहमत्रवम् । स एष जातमात्रपरित्यक्तो
 दैवेन त्रातः प्रणमति पुष्पोद्भव इति पादयोर्निपतितं परिष्वज्य प्रक्षुतस्तनी
 सहर्षा मद्दर्शितं पतिं निजमप्यध्यगच्छत् । सह पितृभ्यां मातुर्धात्र्या चाहं

कतिपयैरहोभिरात्तसादोज्जयिनीम् । अत्र च पितरौ परिवरन्दैवचेष्टित-
 मालोचयन्भवन्तं चिन्तयान एव कालमतिवाहयन्मालवराजतनयायाः
 प्रियसख्या बालचन्द्रिकया समाजे साकूतमालोक्तिः । स्मरविल-
 सितश्चाहमपि तां सरागमालोक्य कथंकथमपि गृहानभ्यगच्छम् । ततश्च
 5 तस्मिन्नेवाहनि पंचशरशराणां लक्ष्यीभूतोहं कयाचित् परिव्राजिकया
 द्वारभूतया तां बालचन्द्रिकामात्मवशतामानीय परानन्दमन्वभूवम् ।
 अथैवंगते कदाचिन्मानसारमन्त्रिमुख्यचण्डवर्मानुजेन सिंहवर्मणा दृष्टा-
 पहर्तुं च समीहिता । सा च वेपमानमानसा मदेकशरणा मामावेदयत् ।
 अनन्तरमहमचिन्तयम् । अयं दुष्ट उपायेन हन्तव्य इति । रहसि बाल-
 10 चन्द्रिकामाशिक्षयम् । आकर्ण्य भद्रे । सिंहवर्माणमित्थं ब्रूहि । दिष्टया
 त्वादृशैः पुरुषसिंहैर्मादृशे जनेपि कृपादृष्टिः क्रियते । ममदं तारुण्यं
 लावण्यं च चरितार्थं भविष्यति । किंतु केनचिद् मुनिना शुश्रूपापरि-
 तुष्टेन पुरा किञ्चिदभिहितं तन्मया स्मर्यते । बाले यस्त्वया समयेन
 समेष्यति स मे प्रसादपात्रं भविता । कः समय इति मया पृष्टो
 15 मुनिराचष्ट । सङ्केतनिकेते प्रदीपार्चिर्न विधेयम् । तत्र तु मच्छक्तिप्रेरिता
 काचिद्देवदासी प्रदीपं प्रकाश्य स्वयमेव प्रादुर्भविष्यति । प्रादुर्भूतायां च
 तस्यां प्रदीपे च प्रजुतिते प्रथमरात्रौ युवाभ्यां विविधशृङ्गार-
 रससंदर्भितरसालकाव्याश्रयाः कथा एव कर्तव्या न पुनर्वाह्यमपि
 सुरतम् । द्वितीयरात्रौ तु बाह्यसुरतं विधेयं न त्वाभ्यन्तरम् । तृतीय-
 20 रात्रौ तु यथेष्टमाभ्यन्तरमपि विधेयम् । यद्येवं तं समयमतिक्रम्य
 प्रसह्य विलसिष्यति तर्हि मच्छक्तिप्रेरितान्नैर्ऋताद्वयं प्राप्स्यति । एतच्च
 वृत्तान्तं तेन प्रथमरात्रावेव त्वत्सङ्गमायाजिगमिपुणा सर्वेभ्यः सुहृद्भ्यः
 स्वकीयेभ्यो निवेद्यमिति । स नूनमेतत्सर्वमभ्युपैति । अहं तु युवयो-
 रागमनात्पूर्वमेव युवतिवेषं विधाय संवृतदीपभाजनो निगूढनिशित-
 25 क्षुरिको गिरिशगलगरलसमतिमिरजालगुम्फिते निशीथे निर्गत्य
 सिंहवर्मकालरात्रिकेशपाशायितध्वान्तगर्भे (तान्तः) चान्तःप्रदेशे गृहे-
 कदेशे स्थित्वा यथावसरं विवृतदीपभाजनः प्रादुर्भविष्यामि । स
 तु दृष्ट्वापि मुनेः प्रभावं कामान्धकारविनष्टदृष्टिर्विस्मृतसमयबन्धो

- व्युत्क्रान्तकाव्यकथाक्रमो मामेति किं मृत्योरपि न विभेधीति च त्वया वारितोपि दैवमारितोपि न स्थास्यति समये तदा तं संकेत-
निशान्ते निशान्तभागे निशातशस्त्रघातयातजीवितं निपात्य गृहं
यास्यामि । गते तु मायि प्रोद्घोष्यं समयातिक्रमदोषान्निहतो राक्षसे-
नेति । मुनिनिदेशातिवर्तिनां कुतस्तरां कुशलमिति सर्वोपि कुशलज्जो
वक्ष्यतीति । इत्थमेव त्वया मया च विहिते चिन्तितार्थः संपन्नः ।
नियतिवशात्सोहमत्र वसन्नकस्मादन्नभवद्दर्शनपात्रमस्मीति । ततो बहु-
मानपुरःसरं प्रणम्य पुष्पोद्भवेन प्रापितः स्ववेशनं पूजितश्चोपचारैः
परमशर्मानुभवन्नवात्सीद्राजवाहनः । यस्य कथामकथयं त्वत्पुरतः
10 सोयमस्मत्सर्वस्वप्राणनाथः संप्राप्तो महाराजकुमार इति बालचन्द्रिकां
वदन्नानन्दमाससाद पुष्पोद्भवः । पुष्पोद्भवस्य प्रेमास्पदीभूतं मित्रमयं
कश्चिद्द्विजोत्तमोस्तीति जनैर्विज्ञातो विविधनयविनयविलसितैः सर्व-
जनाननुरञ्जयन्नुज्जयिन्यामुवास । एवं ब्राह्मणच्छद्मना मनागिव
पौरान्वशेचकार । एवं निवसता राजवाहनेन कदाचिदवन्तिमुन्दरी
15 दृष्टा । परस्परदर्शनाच्च समेधितरागसागरौ बालचन्द्रिकाद्वारा ऐन्द्र-
जालिकदर्शितमेघान्धकारव्यग्रेषु परिजनेषु कन्यान्तःपुरगतेऽवन्ति-
मुन्दरीभवने संगतौ संभोगसुखमन्वभूताम् । एवं च कदाचिद्व्रते काले
भुवनवृत्तान्तं जिज्ञासुर्भालवेन्द्रकन्या कृताञ्जलिर्भगवतो नारायणस्य
सृष्ट्यादिलीलाः शृण्वमाणा प्रश्रं कृतवती । तथा प्रेरितो राज-
20 वाहनः शास्त्रप्रक्रियां पुरस्कृत्य सर्वमवर्णयत् । इति तृतीय उच्छ्वासः ॥

भट्टनारायणकृतं पूर्ववृत्तान्तदर्शनम् ।

अप्राप्य दण्डिरचितं हरिशर्मा व्यलीलिखत् ॥

ग्रन्थसंख्या २५०

NOTES.

P. 1. L. 3. कूदण्डः (कूषो गुणवृद्धः) hence कूदण्डः "A mast;" वल्लदण्डः "a pole-staff;" कालदण्डः "a death-dealing club." "The author apparently alludes to the name of the original writer, Daṇḍin, by including in his initiatory benediction the word Daṇḍa 'a stick or staff' in a variety of applications." (Wilson). The metre of the verse is Sragdharâ. It is quoted in the Second Parichehkheda of the Sarasvatî-Kaṇṭhâbharana. P. 1. 14. (Borocah). [Bühler].

Wilson's remark can hold good if the Pûrvapîthikâ can be proved to be also the work of Daṇḍi, but tradition is all the other way. Prof. Kale sees in the word त्रैविक्रम the result of the exploits of three men "a reference to the literary labours of three workmen."

As pointed out by Bühler, the verse is quoted in the Sarasvatî-Kaṇṭhâbharana as an instance of समस्तानिक्कुल वस्तुमत्त, but it is note-worthy that the author's name is not cited. It is also quoted along with five other benedictory verses at the beginning of a work called the Subhâshita Prabandha of Bhoja (P. 1. Dec. Col. Collection No. 248-Vis) and is cited under *Ashis* in the Sârîngadharapaddhati. It may be noted that it is not cited by Mr. Thomas under Daṇḍin.

P. 1. L. 6. निक्कयायनाग Nominal pres. pt. "serving as a test or standard (to all cities)." (Wilson). Mark the author's fondness for alliteration. "नागा...गण्डपण्य &c. नगिगना-शब्द-नाहातया "whose greatness equal to that of the ocean (which is also a mine of jewels) was manifested by the quantities of countless jewels and other articles that were constantly offered for sale and were countless" [Bühler].

P. 1. L. 8. पुष्पपुरी 'Patna.' [Bühler]. As this city is described as the capital of Magadha and is also referred to as पुष्पपुर in L. 4. P. 9. and as Kusumapura in L. 14. P. 81. it seems to be the same as the Kusumapura of the Mudrârâkshasa. (Vide P. 22, Te-lang's Edition). According to Hiuen-Tsang the old capital of Kânyakubja was called Kusumapura. "Are we to see in this statement a hint that in former times (under the Maukharis) Pâtaliputra and Kânyakubja were under one Government? Or was Kusumapura an older name for Kanauj? Kusumapura appears to have been the name of the royal precinct at Pâtaliputra (Beal, Buddhist Records Vol. II. P. 83. note 4) and it is possible that if the Guptas established a more central capital for their dominions the new place and royal precinct should preserve the name of the old, and this name (as in the case of the capital of Magadha) be used to denote the town itself." (Mark Collin's Geographical Data of the Raghuvamśa and Daśakumâra-charita, P. 25).

वीर-मट-दण्डः "The enemy's army is the ocean, the heroic warriors are its waves, the horses and elephants, the sharks or alligators in it and the King's arm the churning-stick." (Bühler). Note the author's fondness for alliteration in bringing together मट and पटल, उत्तरङ्ग and तुरङ्ग, पुराङ्गण and पुरन्दर and all the following words having a न or ण, because of the jingle they produce.

P. 1. L. 10. पुरन्दरेत्यादि 'the young dancing women' are the Apsarâs' [Bühler].

P. 1. L. 11. शरदित्वादि. Mark the tautology involved in the use of the twelve nouns in this long compound. All those words from शरदिन्दु to कञ्ज connote the same idea of 'whiteness' and the whole compound looks like a string of railway trucks! It is worthy of note that Daṇḍin, the author of the Kāvyaadarśa condemns this sort of tautology. (Vide Kāvyaadarśa, IV. 2. Rāṅgāchārya's Ed.)

"शरदित्वादि down to कञ्ज is a Dvandva compound, then a Karmadhāraya and finally a Bahuvrīhi. The whole qualifies कीर्त्य 'fame' which is represented as 'brilliantly white i. e., resplendent and pure.' The अद्वास of Śiva is said to be "white" because the God shows his white teeth, when he laughs. The translation of निरिशाद्वास should be "the glitter of Śiva's teeth, when he laughs loudly" [Bühler].

P. 1. L. 13. स्वर्लोकेत्यादि—'who had the happiness to enjoy as his wife the earth, whose girdle is the ocean, which contains jewels as large and brilliant as Mount Meru.' (Bühler).

P. 1. L. 14. अनवरतेत्यादि who maintained by his rewards for the constant performance of sacrifices Brahmanas who were Śishtas (Vide Manu XII, 109, and Āpastamba I. 7, 20S.) 'Visishta' 'excellent and resplendent through carrying a load of sacred learning' i. e., *brahmavarchasinaḥ*. [Bühler].

P. 1. L. 15. विरचितारातिसेतापेन प्रतापेन सतततुलितवियन्मयहंसः. Note the use of the periphrasis वियन्मयहंसः for the sun, simply for the sake of alliteration with राजहंसः. "The swan

of the sky is the sun—a simile which occurs already in the Rîg-Veda, e. g., I. 163, 9" [Bühler].

P. 1. L. 16. घनद्वय &c. This is a compound which is inelegant according to a canon of Dandi, the author of the Kāvya-darśa. (Vide Kāvya-darśa I. 72.)

P. 2. L. 1. The second word वसुमती must be construed with रत्नी, since लीलवती-कुलशेखरमणि does not bear a double-meaning, so as to be an attributive to वसुमती 'the earth.'

P. 2. L. 3. भस्नीकृतचेतने. The vital principle which is an abstract notion can never be reduced to ashes. We must therefore take चेतन here in the sense of body—an instance of looseness in the selection of words which characterises the whole of the Pūrva-pīthikâ. The word, however, seems to have been used for the jingle it makes with चेतने in the following expression. "Construe भवेन with समभूवन् in line 12" [Bühler]. तस्य refers to मकरज्वलन, the idea being that when the body of the God of Love was burnt by the fire emanating from the forehead of Śiva, all the armoury of Cupid with which he conquers the world found a resting place in the limbs of Vasumatī who being a woman was unassailable. 'If the reading तस्याः is preferred, it must be taken to refer to वसुमती.

P. 2. L. 9. जैत्रय "the victorious car of Kâma." See below P. 25. L. 25. and P. 74. L. 6. (where the same idea occurs). अतिघनं जघनं is really compared to the wheels of the chariot and not to the chariot itself. [Bühler].

P. 2. L. 10. रन्ने "two plantain-stems." जयस्तम्भ "a pillar of victory" or "a triumphal column." The pillars of victory which are found in the Presidency, e. g., at Kapadvanja and Siddhapur and which belong to the times of the Chalukya dynasty of Anhilpur Pâtan, consist of two carved columns united by a *Torana*, See also Forbes' *Ras Mâlâ* I. P. 253. seqq. [Bühler].

P. 2. L. 12. The adjective अनन्तमोगलालिता can be construed with both वसुन्ती, the Earth, in which case अनन्तमोग means the body of Śesha, the fabled serpent, which supports the Earth, and also with वसुन्ती in which case अनन्तमोग means "countless enjoyments."

P. 2. L. 14. परमविधेयः "charged with great offices" परमं विधेयं कार्यं देषां ते परमविधेयः [Wilson]; better "most obedient," see the *Pet. Dict.* under विधेय—धीरेत्यादि "who despised on account of their firm understanding business which would have given trouble to Brihaspati." [Bühler].

P. 2. L. 21. पुंरदसुरातिथिषु पित्रु "their fathers being dead or having been received as guests in the City of Indra. [Wilson];" at present the usual euphemism for "he died" is among Śaivas कैलासे गतः " [Bühler]. The author, however, seems to intend स्वर्ग which is more commonly supposed to be the abode of the dead.

P. 2. L. 22. नानाविधेत्यादि. with जन्य (battle) ends the first *Bahuvrihi*, which qualifies राजन्य. नहदायुध is possibly not a grammatical blunder but intended to be a puzzle. It ought to be explained as नहदानि आयुधानि "weapons giving greatness or glory" नहं ददातीति नहदः [Bühler]. But

this word महत् is found again on P. 6. L. 19. in composition with अमिता. The latter word ordinarily means "fame" and महत् must therefore be taken in its ordinary sense of "great." The same word also occurs at P. 16. L. 10. in composition, as महदाशापूर्ण-मानसः and some have explained it as महद+आशा, giving to the word मह the meaning of "liberation." But this unusual meaning of मह appears to be inconsistent with the immediately preceding epithet कार्पण्याविवर्णवदनः । In the preceding line the Brahmin is also described as दीनानन, बहुतनयसमेत, and स्वविर; and सोमदत्त is also described as उदितदय. Consequently, it is better to take the word महत् as it is, and consider this use of महत् instead of महा* as a lapse on the part of the author.

P. 2. L. 23. प्रत्यग्रेत्यादि "who was insatiable in new battles." [Bühler].

P. 2. L. 25. हृदिकाकर्णनेत्यादि. The meaning seems to be, "who were mortally afraid on account of the great noise of the army." Wilson gives a marginal note from one of his Mss. हृदिकाकर्णनं शुश्रूषामन्तरा यदाकर्णनं सा (sic) हृदिकाकर्णनं महाभादसमुदायसंज्ञातः (Bühler). *Godbole's* own Sanskrit glossary in the *Nirṇayasāgara* edition explains the expression हृदिकाकर्णनाद् as महतो ध्वनेर्वलादाकर्णनाच्छ्रवणात् । हृदिका is a very obscure word, and according to the commentators, it seems to be connected with हृ, which means force or violence, the expression हृदिकाकर्णनं meaning "the involuntary hearing of sound." शुश्रूषा literally means the 'desire to hear' and शुश्रूषामन्तरा आकर्णनं would, therefore, mean the hearing of sounds without any desire or effort to hear.

[21 D. K.]

P. 2. L. 26. निजेत्यादि “(with an army) which was hurting the heads of the snake King already tired by carrying &c.” वल् is derived from the root वल् हिंसायाम् for which the Pet. Dict. gives no examples, by the affix वच् Siddh II 320 (Pan. III. 1. 140). [Bühler]. The word according to Native Grammarians is derived under two Sūtras दन्तशिखात्वंज्ञायाम् (Pan. V. 2. 113) and वले (Pan. VI. 3. 118). कृषीवल् is formed by the same suffix. निजमरेत्यादि । Godbole explains the whole compound as under:—निजमरेण स्वमारेण नमन्त्यघोगच्छन्ती या मेदिनी पृथ्वी तस्या मरेण मारेणायस्तं पीडितं भुजंगानां राजा शेषस्तस्य मस्तकवलं देन ।

P. 3. L. 2. विग्रहः सविग्रह इव “like war incarnate.” [Bühler].

P. 3. L. 4. नव्यवलमेत्यादि. “The *Apsarās* come to the battlefields in order to choose husbands among the fallen warriors and to lead them to Indra’s heaven. The cloud of dust which hangs over the battlefield is therefore compared to a nuptial *Mandapa*, a square enclosure, the sides of which are formed by gay coloured curtains and which is erected in front of the bride’s dwelling.” [Bühler].

P. 3. L. 5. दिविपदध्वनि must be construed with विहृतेत्यादि “deafening the universe with the roll of the drums that surpassed all other sounds in the air.” [Bühler].

P. 3. L. 6. शस्त्राशस्त्रि हस्ताहस्ति. These compounds are formed in accordance with the Sūtras तत्र तेनेदमिति सत्पे (II. 2. 27) and इच् कर्मव्यतिहारे (V. 4. 127). Compare Kielhorn’s Sanskrit Grammar S. 558.

P. 3. L. 8. जीवग्राह is formed under Pāṇini’s Sūtra समूह-
कृतजीविषु ह्यनुग्रहः (III. 4. 36). Compare Kielhorn’s Sanskrit Grammar S. 526 b.

P. 3. L. 9. रत्नाकर° the ocean [Bühler].

P. 3. L. 11. देवेन 'By means of or together with the King (thy husband)' [Bühler].

P. 3. L. 13. संपन्न्यकृताखण्डलः "who surpassed or thought himself greater than Indra in consequence of his good fortune." [Bühler].

P. 3. L. 14. सीमन्तोत्सवम् A purificatory and sacrificial ceremony observed by women in the fourth, sixth or eighth month of pregnancy, an essential part of the rite being a partition of the hair.

P. 3. L. 16. देवेन विरच्यार्चनाहो Our Southern Manuscript reads देवेन विरच्यर्चने नियुक्तः which too does not give a good meaning. If विरच्य is a misreading for विरिच्य, it may mean "one who is fit to be worshipped like the God Brahmâ." As it is, देवेन विरच्यार्चनाहोः can only mean "one who is fit to be worshipped by the King" देवेन विरच्यार्चना तामर्हतीति.

P. 3. L. 18. सम्यग्ज्ञातेत्यादि. The Fakir's or Bawa's dress is now, as it was in olden times, a favourite disguise. Regarding the custom to send spies, see Kâmandaka Nîtisâra XIII, 26 [Bühler]. तपस्विलिङ्गिनो धूर्ताः. For यति See Kirâta I. 1.

P. 3. L. 25. वैल्यल्यहृदयः his heart being a target of despair, i. e., his heart being filled with despair. Regarding the temple of Mahâkâla, see Pañchatantra note to IV. and V. p. 52. L. 11 [Bühler] Cf. मेघदूत 33 and 34 for चण्डीश्वर and महाकाल.

P. 4. L. 1. कालीविलासिनमनश्चरं महेश्वरं The epithet कालीविलासिनं and अनश्चर are added merely for the sake of alliteration without much propriety.

P. 4. L. 5. देवसहायेन. Parab and Kale as well as our Southern Ms. have देवसहायेन which is a better reading than दैवसहायेन, since the King of Mâlava had obtained a boon from Śiva. Note the solécism in the use of the word सहाय for साहाय्य.

L. 5. असांप्रतम्=Inexpedient.

P. 4. L. 11. सूत्रल | Kâmandaka enumerates six divisions of the army, *Viz.*, सौल, भूत, श्रेणि, सुहृद्, द्विषत् and आटविक. Of these सौल as distinguished from भूत (mercenary) seems to correspond to the modern "Militia." See Kâmandaka. XIX. 3.

P. 4. L. 14. विविधेत्यादि 'Equal to the King of immortals in battle, marked by steady skill in the use of various weapons. [Wilson].

P. 4. L. 19. प्राज्यं great [Bühler].

P. 4. L. 20. हेति-तति-हतिश्रान्ताः Fatigued by the striking or use of numerous weapons. प्रत्युत्क्रान्तजीविताः Restored to life or revived. Parab and Kale and our Southern Ms. read अनुत्क्रान्तजीविताः 'Not dispossessed of life' which is certainly a better reading.

P. 4. L. 24. कल्याणि &c., Some word to say that the Ministers addressed the Queen would make the sentence more intelligible. As it is, we must take the whole clause from कल्याणि in L. 24. P. 4. to अनुनीयमानया in L. 1. P. 5. as the ministers' expostulation.

P. 4. L. 25. मूषितभाषितैः Literally flowery or courtly speeches.

P. 5. L. 1. क्षणहीनया joyless [Bühler].

P. 5. L. 4. पथ्याकुलाः=पथि + आकुलाः.

P. 5. L. 5. मृतिरेखायामिव 'which was as it were a line of death.' The simile is taken from palmistry. The 'line of death' stands nearly vertically on the line of life, which crosses the hand horizontally. [Bühler.]

P. 5. L. 6. वाङ्माधुरीत्यादि "surpassing by the sweetness of her voice the Koil" [Bühler].

P. 5. L. 7. लावण्यौपमित. Parab and Kale have लावण्योपमित which is a better reading. "औपमित may be explained as a derivative from औपम्य with इत्." [Bühler].

P. 5. L. 8. भाविन्यपि &c., Cf. भूयो यथा मे जननान्तरेपि । त्वमेव भर्ता न च विप्रयोगः ॥' Raghuvamśa. XIV. 66.

P. 5. L. 11. तमुपोषिताभ्यामिति । उपोषिताभ्यामिवानिमिषिताभ्यां लोचनाभ्यां संतीय Cf. पयौ निषेवालसपक्ष्मपङ्क्तिरुपोषिताभ्यामिव लोचनाभ्याम् Raghuvamśa, II. 19.

P. 5. L. 18. विरचितमहेन. Who held rejoicings.

P. 5. L. 22. मत्वा कलितया च with her mind made up, or her resolve duly formed. The copulative च joins अर्मात्यसंमत्या and मत्याकलितया.

समवाधि. Aorist pass. of causal. See Kielhorn S. Gr. S. 430. [Bühler].

P. 5. L. 23. जलबुद्बुदेत्यादि "Splendid prosperity which resembles bubbles on the water, comes and disappears quickly as a brilliant flash of lightning" [Bühler].

P. 5. L. 25. हरिश्चन्द्र is named as the representative of the Solar race [Bühler]. He is considered to be the 28th of that dynasty and was celebrated for his piety and liberality and was on those accounts elevated along with his subjects to heaven.

रामचन्द्र also a King of the Solar dynasty, immortalized by the genius of Vālmiki in the famous epic, the Rāmāyaṇa.

P. 6. L. 1. दैवतन्त्रं दुःखयन्त्रम् Misery or pain brought on by destiny.

P. 6. L. 10. इति नियमवन्तम् 'with this intention I have come to your reverence who follows the restrictive rules (laid down for ascetics) [Bühler].

P. 6. L. 19. महदमित्याः 'whose names (indicated) greatness or splendour.' This explanation, as well as those given on P. 2. L. 22. and P. 16. L. 10. holds good only on the supposition that the author of the Pūrvapīṭhikā could write correct Sanskrit. Those who are of the contrary opinion, can point to the very bad forms आदोचि P. 6. L. 13, शासन् P. 3. L. 10, अदंशि P. 10. L. 25. which all Mss. offer. I for my part, however consider all of these blunders to be due to clerical mistakes" [Bühler]. See, however, our note P. 2. L. 22.

P. 6. L. 21. रसेन must be construed with अवाचि. [Bühler]. This word is omitted in our Southern Ms.

P. 7. L. 1. कीर्तिव्याप्तसुखमणि whose fame occupied the assembly of the gods. Prof. Taranath's correction व्याप्त for व्याप्त deserves consideration' [Bühler].

P. 7. L. 5. निजबले सति विधेये 'His obedient army not being on the spot' [Bühler]. This explanation however, does not seem to be correct, since in the very next line we have हतावशेषेण सैन्येन *i. e.*, "with the remnant of his army." Parab and Kale adopt the reading विधेहे and explain the word to mean "killed" which

too is inconsistent with हुतावरोध in the next line. Instead of understanding an *avagraha* before सति, 'as Dr. Bühler does, will it not be better to take the expression निजदले सति विवेचे as having an oppositional force and explain it, as "(though) his army was obedient or under control?"

P. 7. L. 6. कदम्बेन पुष्पेन विमुक्तः "having in consequence of his merit, been set free out of compassion." [Bühler]. Strict grammatical accuracy requires the insertion of च after पुष्पेन. Cf. मैथिलस्तु मालवेन्द्रप्रयत्नप्राणितः in the story of उपहारवर्मन् P. 66. L. 11.

P. 7. L. 7. The descendants of the Śavaras are probably the Suars (?) of modern India. Sanskrit poets are not particular about the names of the aboriginal tribes. Below P. 7. L. 22. and 25, the same people are called Kirātas and P. 8. L. 14. again Śavaras, while P. 66. L. 18. the robbers who captured Apahāravarman are named Bhillas [Bühler]. Note also that the people who robbed the King of Mithilā in the forest are called दुर्वक in that passage.

P. 7. L. 8. महानिरोधः hemmed in on all sides. मूलदलाभि-रक्षितावरोधः. The members of the harem being saved by the feudal army or militia. मूलदल formed one of the six branches of a King's army. Vide Note, ante P. 4. L. 11. Also Kāmandaka. XIX. 3.

P. 7. L. 11. Our Southern Ms. reads उदग्रप्रावृणि and so also do Parab and Kale. We have adopted this reading in preference to the old उदग्रपाणिः, because प्रावृणि gives better sense and accounts for her stumbling.

P. 7. L. 12. नदीदुहितेत्यदि. For this part of the story compare below the Upahâravarmacharita, Page 66. L. 15-20. क्रौञ्चभ्यलीयत is grammatically a doubtful construction. अन्वलीयत is according to Wilson '3rd Pers. Sing. 1st Pret. Atmanepada from ली verb of the 4th Conjugation,' but ली of that conjugation is intransitive and cannot take an object, and therefore the word क्रौञ्च must be in the locative. Compare for the story P. 66. L. 15-20, where the same account is given in slightly different words. [Bühler].

P. 7. L. 24. दंदराधित्वा see Kielhorn S. Gr. S 355 b. वनेकनरैः प्लावनान् 'while he flies on all fours' [Bühler]. Parab takes वनेकनरैः with कुङ्कुवालकैः and this is more plausible, since it is very doubtful if a little child after such perilous adventures could have either the strength or presence of mind to run away "on all fours."

P. 8. L. 10. पक्ष्यः श्वरालयः A. K. [Bühler].

P. 8. L. 15. वातनलीलनीपे="पश्यते पट्टिः गृहालि, कुदाप्रानक्षयोः पट्टिरिति तु शाश्वतः" क्षीरत्वानि.

P. 8. L. 23. काल्यवन By this term probably Zanzibar on the coast of Arabia is meant. (Bühler). This passage is specially referred to in Mookerji's "Indian Shipping" (P. 66), but there is no attempt made at identifying this island.

It is interesting to note that in the Pûrvapîthikâ by Bhatta Nârâyaṇa, (Vide Appendix) the expression is simply वनद्वीपः; so also instead of रानतीये स्तान्ना प्रत्यागच्छता नया, we have कस्यांनिद्रेलायां वारिधिरेलायां व्रजता नया. Whether the name of the island was given as काल्यवन

and the name रमतीर्थ (P. 8. L. 20.) was introduced for poetic effect or to give the story a semblance of genuineness, it is hard to say. One thing is certain, namely, that रत्नोद्भव was ship-wrecked and that his infant son, hardly a few days old, was saved by Vâmadeva's disciple and brought with the mother all the way from the sea-shore to the fastnesses of the Vindhya Mountains.

To make the story credible, it is necessary to locate काल्यवन as near the Vindhyas as possible, and it must also have adjacent to it some holy place called after Râma. Alexander is said by Ârian to have passed through a village called Râmbâkia which Cunningham has identified with "Râmbâgh in the Aghor valley, in which the principal sacred places are connected with the history of Râma, the great hero of the Râmâyana." (Mc' Crindle's Invasion of India by Alexander P. 168). In the course of his voyage down the Western arm of the Indus from Pâtâla, Alexander reached an island where his fleet met with a mishap similar to that described in the text (Vide P. 258 Mc' Crindle). If the island काल्यवन is 'Killouta of Ârrian' (Mc' Crindle P. 164), the story has a semblance of plausibility.

P. 9. L. 1. Note the alliteration in स्तोहारी and व्यवहारी as well as गुणालयो and भुवलयो in the preceding line.

P. 9. L. 15. महाप्रहेण महतावेशेन Pad.

P. 9. L. 18. फलेतरतया 'because (he found that the child was) not a fruit.' (Bühler). See P. 20. lines 10 to 15 for the same story.

[22 D. K.]

P. 10. L. 4. यक्षकान्ता "a Yaksha woman" (Bühler).
For the same story, See P. 82. L. 15-20.

P. 10. L. 10. विधाय having named.

P. 10. L. 12. समाराधितदेवकीर्तिम् "who had obtained or possessed a splendour equal to that of the gods [Bühler].

The epithet might as well be taken with नरपति in which case कीर्ति should be taken in its ordinary sense of fame. Wilson, Godbole and Kale insert another epithet निर्मलितनारमूर्ति between देवकीर्ति and कुसुमसुकुमारम्. Our Southern Ms. does not give the epithet and we have preferred to follow Bühler.

अवगमय्य literally "having brought near."

P. 10. L. 20. अग्रहार "a village or land given to a Brahmin for his maintenance" [Bühler].

P. 10. L. 25. अदंशि. We have adopted this reading on the authority of our Southern Ms. Wilson, Parab and Kale also read अदंशि in place of the inaccurate form अदंशि of the old edition.

P. 11. L. 2. विषमविषज्वालावलीढावयवा=her limbs being inflamed by the flame i. e. heat of the virulent poison.

P. 11. L. 12. Regarding Chaula and Upanayana, see e. g., Āsvalāyana Gṛihya Sūtra I. 17, and 19 seqq [Bühler].

P. 11. L. 14. आख्यानक 'Episodes' and आख्यायिका 'stories' like the Kādambari. See also 'Daṇḍin' Kāvya-darśa I. 23. seqq on the difficulty of distinguishing between a कथा and आख्यायिका. As a matter of fact Daṇḍi con-

siders कथा and आख्यायिका as one with only two names (तत्कथाख्यायिकेत्येका जातिः संज्ञाद्वयाङ्किता) Kāvyaḍ I. 28. In the text the word is चित्रकथा which the Paḍ. explains as रम्यकथा.

P. 11. L. 15. कौटिल्यनीतिपटल is Châṇakya's Daṇḍanīti. Compare also note to Pañchatantra II. and III. P. 10. L. 7. [Bühler].

P. 11. L. 18. "The Institutes of thieving and gambling were very necessary for the heroes of the Daśakumāracharita, as their subsequent adventures show. The work on the art of house-breaking is ascribed to Kaṁi-suta. See below note to P. 48. L. 4. and P. 65. L. 6. (Text)." [Bühler].

P. 11. L. 19. तत्तदाचार्येभ्यः सम्यगलब्ध्वा 'Having acquired proficiency (in all these branches of learning) from teachers or professors of the same.' This clearly implies an army of teachers, but what is more noteworthy is that there were regular instructors in the black arts such as magic, and such nefarious professions as house-breaking, thieving and gambling!

The whole passage is noteworthy as the author's ideal of a prince's education. The vitiated taste, possibly the reflex of the degeneracy of the age in which the author lived, is forcibly and strikingly seen when this ideal of a prince's education is compared with that set forth in the Kādambari. The latter has an addition of 25 more arts, some of which are remarkable and well worthy of being included in the range of studies befitting a prince. It may also be noted that the black arts of magic and the

sinister arts of thieving and gambling find no place in Bana's list of the accomplishments of a prince.

It will be an interesting question to fix, however approximately, the age in which this degeneracy set in. In a work called *Prabandhakosā* composed by Rāja-śekhara, son of Abhaya, and pupil of Tilakasuri about the year, A. D. 1270 at Delhi, the following very interesting list of the subjects studied by Ama, son of Yaśodhara King of Kānyakubja, occurs at page 10 (*Vide* Ms. No. 363, 1871-72 Dek. Col. Col.)

१ लिखितम् गणितम् २ गीतम् ३ नृत्यम् ४ वाद्यं ५ पठितम् ६ व्याकरणम्
७ छंदः ८ ज्योतिषम् ९ शिक्षा १० निरुक्तम् ११ कात्यायनम् १२ निघंटुः १३ पञ्च-
च्छेद्यम् १४ नखच्छेद्यम् १५ रत्नपरीक्षा १६ आयुषाम्यासः १७ गजारोहणम्
१८ तुरगारोहणम् १९ तथोःशिक्षा २० मन्त्रवादः २१ यन्त्रवादः २२ रसवादः
२३ खन्यवादः २४ रसायनम् २५ विज्ञानम् २६ तर्कवादः २७ सिद्धान्तः २८ विषवादः
२९ गारुडम् ३० शाकुनम् ३१ वैद्यकम् ३२ आचार्यविद्या ३३ आगमः ३४ प्रासाद-
लक्षणम् ३५ सामुद्रिकम् ३६ स्तुतिः ३७ पुराणम् ३८ इतिहासः ३९ वेदः ४० त्रिविधः
४१ विद्यानुवादः ४२ दर्शनसंस्कारः ४३ खेचरीकला ४४ अमरीकला ४५ इन्द्रजालम्
४६ पातालसिद्धिः ४७ घूर्तवल्गुम् ४८ गन्धवादः ४९ वृक्षचिकित्सा ५० कृत्रिममणिकर्म
५१ सर्वकरणी ५२ वर्यकर्म ५३ पणकर्म ५४ काष्ठघटनम् ५५ पाषाणकर्म
५६ लेपकर्म ५७ चर्मकर्म ५८ यंत्रकरसवती ५९ काव्यम् ६० अलंकारः ६१ हस्तितम्
६२ संस्कृतम् ६३ प्राकृतम् ६४ पैशाचिकम् ६५ अपभ्रंशः ६६ कपटम् ६७ देशभाषा
६८ धातुकर्म ६९ प्रयोगोपायः ७० वैवलीविधिः.

Some of these names are unintelligible, but खेचरीकला, अमरीकला, पातालसिद्धि, इन्द्रजालम् seem to mark the downward tendency of the age in which faith in occultism seems to have gained such a hold on the public mind as to have necessitated the inclusion of such arts in the scheme of a prince's education.

SECOND UCHCHHVĀSA.

P. 12. L. 2. कल्पितसौदर्येण lit. "formed as if he were a brother" of the god of love.

साहसापहसितकुमारेण 'who put to shame Kârṭikeya by their valour.' [Bühler]. We would prefer to render साहस by 'daring.'

P. 12. L. 2. जयध्वजातपवारणकुलिशाङ्गितकरेण 'With the palm of the hand marked with lines representing a victorious banner, an umbrella and a thunderbolt.' अङ्गुलो कुलिशं छत्रं यस्य पाणितले भवेत् । तस्यैश्वर्यं विनिर्दिष्टं अशीत्यायुर्मवेद्भुवम् ॥ धनुर्यस्य भवेत्पागौ पङ्कजं वाय तोरणम् । तस्यैश्वर्यं राज्यं च अशीत्यायुर्मवेद्भुवम् ॥ इति सामुद्रके पुरुषलक्षणम् ।

The sole of the foot is also described by poets as having these marks. Cf. ते रेखाध्वजकुलिशातपत्रचिन्हं । सन्नाजेश्वरण-युगं प्रसादलभ्यम् Raghu. IV. 88.

P. 12. L. 4. निज.....काङ्क्षयम् 'whose locks became the bees that alighted on his two lotus feet.' The boys according to the rule of the Dharma Śāstras, came to embrace (upasamgrih) the feet of the sage and their long black locks consequently covered the latter" [Bühler] निज must be taken with तेन in L. 4.

P. 12. L. 6. बालिङ्गय must be taken with वामदेव in L. 1.

P. 12. L. 10. कुमार....कार्ष्णः The whole of this sentence is a notable example of alliteration of which the author was so fond. Note the recurrence of (1) मार (2) राम (3) रवा (4) रवो (5) रण and (6) यानेन रामायणैर्याः "whose exploits equalled those of whom Râma was the foremost."

P. 12. L. 11. यनेन 'by marching has to be taken with अभ्युदयार्त्तं 'Expectant of glory,' the meaning is that the King hoped to see his fortune restored by the expedition of the princes [Bühler].

P. 12. L. 11. तत्साचिव्यमितरेषां निधाय Having appointed others to be his ministers.

P. 12. L. 15. व्यक्तकिरातप्रभावम् "who manifested (in the marks on his body) the prowess of a Kirâta." Note the antithesis between this and the preceding epithet. Note also that the leaders of such fallen Brahmins are mentioned as Pulindas, while their appearance is described as resembling that of Kirâtas.

P. 12. L. 20. मानुषमात्रपौरुषो मानुषप्रमाणं पौरुषं च त्व । प्रमाणे द्वयसज्जम्नम् Pan. V. 2. 37.

P. 12. L. 23. see note L. 15 above. "Observe again the uncertainty of the author regarding the name of the tribe of aborigines with whom Mâtanga associated." They are called *Kirâtas* P. 12, 19, P. 12. 26 and P. 13, L. 21, while at P. 12, L. 23 they are named *Pulindas*. [Bühler].

P. 12. L. 24. ब्राह्मणमुवः a Brahmin only in name. "मुदो-हीनात्पदादरे । जातिमात्रोपजीवे तु कथ्यते ब्राह्मणमुवः" इति वैजयन्ती.

P. 13. L. 1. उद्धृत्य having set them, i. e., those who were made captive free? Kale reads उद्धृत्य for which there is no authority in any manuscript, nor does the emendation make better sense. Since we have वन्धने immediately before निधाय, we had better take उद्धृत्य in the sense of "release" after "dispossession of all their wealth."

P. 13. L. 12. संतप्तेष्वायस्तम्भेषु &c., for these punishments after death see पद्मपुराण, पातालखण्ड, अध्याय ४८ and also मार्कण्डेय-पुराण, अध्याय १२, also भागवत ५-२६.

P. 13. L. 13. निशितटङ्कैः परितश्यमाणान् “who were being chopped with sharp hatchets. [Bühler].

P. 13. L. 14. माममुञ्चतु. Such release and return from the realms of Yama is a common incident in mythology and the later fables.

P. 13. L. 16. परीक्ष्यमाणः Being tended or watched
Cf. परीक्षमाणोऽतिष्ठम् P. 9. L. 14.

P. 13. L. 18. द्विन्मा Evidently the Brahmin who in L. 2. above is referred to as rescued from death at the hands of the Kirâtas.

आगमतन्त्र° “Vedas and Śâstras” [Bühler]. Evidently Bühler takes this as a Dvandva compound, but it might be taken as a Tatpurusha and तन्त्र understood in its ordinary sense of प्रधान (principal) or सिद्धान्त (conclusion). Vide Amarakośa. III. 3. 186. तन्त्रं प्रधाने सिद्धान्त. Thus, the expression might mean “the conclusions arrived at in the different sciences or branches of learning.”

P. 14. L. 2. सिद्धसाध्याराध्यमानस्य “which is being worshipped by Siddhas and Sâdhyas” [Bühler]. The Siddhas are a class of gods—पिशाचो गुह्यकः सिद्धः Amarakośa (I L. 11) साध्याः are demigods or attendants upon gods, महाराजिन्द्रसाध्याश्च Amarakośa, I. 1. 10.

P. 14. L. 3. विधेराननसिध as if it were an opening made by destiny or fate.

P. 14. L. 4. तत्रशासनम् properly ‘an edict or grant written on a copper-plate’. विधिमित्वादि ‘perform the ceremonies (prescribed) on that, considering (that they will procure) victory over fate’ [Bühler].

P. 14. L. 10. चाकल्येन every one of them.

P. 14. L. 16. विततसारस्य is a better reading than the विगतसारस्य.

P. 14. L. 17. ब्रह्मपरिहारिणि 'whilst Râjavâhana warded off all impediments or interruptions' (of the sacrifice by evil spirits etc.). [Bühler].

P. 14. L. 18. पुण्यगेहम् abode of merit.

P. 14. L. 24. असुरोत्तमनन्दिनी. Bhatta Nârâyana takes this best of demons as Namuchi (Vide Appendix).

P. 14. L. 25. दूरीकृतानरे In which the gods were routed.

P. 15. L. 7. नां तत्सक्तीं करोतु भवान् 'make me the rival of that (kingdom) i. e., marry me' the kingdom being considered the first wife of the King [Bühler].

P. 15. L. 12. कंचनाञ्चानम् (who accompanied him) for some distance. [Bühler].)

P. 15. L. 14. विशाल "Ujjain." उपशत्य "An open space near a village or town." [Bühler] Cf. प्राप्यावन्तिन्...अनुसर पुरीं श्रीविशालं-विशालम् Megh. I. 30.

P. 15. L. 16. पद्मवित्तैतः It is impossible to render exactly the very common simile of the Sanskrit poets. by which the mind is compared to a tree and is said to throw out sprouts or shoots under the affection of joy. It may be translated by 'his mind being moved or affected by great joy' [Bühler].

P. 15. L. 19. समस्त &c., From समस्त to विज्ञानि must be taken as a compound qualifying हर्ष and the whole word as a Bahuvrîhi.

P. 15. L. 21. राजा refers to राजवाहन though he was properly युवराज, without a kingdom.

P. 16. L. 1. चिन्ताज्वरातिशयो. From the way in which सोमदत्त is introduced to the reader 'seated on a swing in the midst of damsels, there appears to be no visible sign of anxiety, unless it be on account of the disappearance of राजवाहन.

THIRD UCHCHHVÂSA.

P. 16. L. 10. महदशेत्यादि. 'Whose mind was filled with hopes of (obtaining) liberation' [Bühler]. But it would be better to consider this a lapse on the part of the author. Vide note to P. 2. L. 22. where this expression is discussed at some length.

P. 16. L. 12. "Something seems to have been left out in our Mss., as nothing has been said before regarding a royal camp" [Bühler]. May not the pronoun एतत् be taken as pointing with a finger towards a camp in the distance, since the context seems to suggest that Somadatta's very words are quoted?

P. 16. L. 14. लटेश्वरः 'the country of Lâta, the Larike of the ancients, corresponds nearly to Central Gujarat' (Bühler). According to Vincent A. Smith, it is Southern Gujarât (P 425, Early History of India Ed. 1914). It is mentioned as one of the 18 Mandalas or provinces in the Kumârapâla Prabandha Chintâmanî P. 243, Râjya-bhakta Printing Press, Bombay, A. D. 1888 अपरनालवपदिनेन लाटविषयः says Jayamaṅgala.

P. 16. L. 16. अवधूतदुहितृप्रार्थनस्य who scorned (Matta-kâla's) suit for (the hand of) his (Vîraketu's) daughter. पाटली a town which seems to have been situated somewhere near विशाला.

[23. D. K.]

P. 16. L. 19. कन्यासारणे 'to accompany or conduct the bride' [Bühler].

P. 16. L. 21. अन्तर्दिमेद secretly plotted treason (against Mattakâla).

P. 16. L. 24. रत्नमदाम् the jewel referred to above in L. 6.

P. 17. L. 2. नैर्हिशिकैः those who carried swords.

P. 17. L. 3. दस्युः a thief. Dasyu in the Vedas as well as Daqyu in ancient Persian, designates the aboriginal and Turanian tribes, conquered or combated by the Aryans. In later Sanskrit literature also, it remains a name of the wild hill tribes. It acquired the meaning, which it has here, no doubt from the lawless dispositions of the 'men of the forest.' [Bühler.]

P. 17. L. 6. निराशङ्केशानुभवेन lit. experience of affliction from which there was no hope of escape.

P. 17. L. 15. माणिक्यादानाय In order that the ruby may be restored ?

P. 17. L. 16. श्रुतस्नेह्यादि 'having heard where the most excellent jewel had been looked for' [Bühler]. May this not mean 'having heard (the story) of the jewel and the place where it had been seen (by Somadatta)' ? The Padadîpikâ explains श्रुतं रत्नस्य रत्नावलोकनस्य च स्थानं येन सः ।

P. 18. L. 9. तदङ्गे and L. 10. तन्निकटम् refer apparently to the hostile leader Mattakâla, though he has not been named [Bühler].

P. 18. L. 14. राजा — Evidently वीरकेतु.

P. 18. L. 21. तन्निरपराधेलादि 'blaming fate for the punishment or sufferings inflicted on his innocent (friend)' [Bühler].

FOURTH UCHCHHVĀSA.

P. 19. L. 17. भृगु. 'a precipice.' This word has no connection with the name of the Rishi and his descendants, who are so frequently named in the Rig-Veda. The name of the sage is derived, as Prof. Kuhn has shown, from the Āryan root *bhrag* or *bharg*, which is preserved in the Sanskrit *bharg-as* *bhrâj*, in the Greek *phlego*, in the Latin *fulgor* etc. *Bhrigu* a precipice, on the other hand is apparently derived from the Āryan root *bhrag*, which in Latin appears as *Fra* (*n*) *g-o*, in Gothic as *brikan*, in English as *break* and which in Sanskrit appears in the mutilated form *bha(n)j*. Etymologically *bhrigu* means 'a broken place.' The *Bhrigupatana* or *Bhairavastava* is a favourite mode of religious suicide. A few years ago the Nawab of Junâgadh used still to keep guards on Gîrnâr, who watched the place from which pilgrims frequently attempted to precipitate themselves into the valley." [Bühler].

P. 19. L. 19. काल्यवनद्वीप See above note to P. 8. L. 23. [Bühler].

P. 20. L. 3. मनोविदितजनकमावम् knowing in my mind that he was (my) father.

P. 20. L. 14. वनमातङ्गेन &c., Vide note to P. 9. L. 18. for the same story.

P. 20. L. 26. भवदनुग्रहेत्यादि 'having collected a number of pupils who were clever in assisting me in my quality as a Magician, which I had obtained through your favour.' Pushpodbhava had been instructed in magic together with Râjavâhana. See above P. 11. L. 17. [Bühler].

P. 21. L. 6. अन्यद्रव्यमिषेण Pretending that it was other people's property.

P. 21. L. 7. तदधिकारिणा with their leader.

P. 21. L. 10. गूढवसति living *in cognito*.

P. 21. L. 17. लतान्तबाण=पुष्पवन्त्रा the flower god or the god of love. Cf. कुसुमसायक in the next line.

P. 21. L. 18. सायकायमान Nominal verb from सायक 'an arrow.'

P. 22. L. 3. रहस्य° on account of the confidence produced by privacy.

P. 22. L. 7. राजराजनिगिरे--' Himâlaya, the abode of Kubera.' (Bühler). राजराज is a name of Kubera and his residence is Kailâsa and not Himâlaya. Mark Collins refers to this mention as 'purely mythical' and one in which "the border line between real and mythical or fabulous geography is wholly disregarded" (P. 12. Geographical Data of the Dâśak.).

P. 22. L. 10. भवतो लावण्यायतचित्ता Enamoured or charmed with your handsome appearance.

Note that भवत् should properly have formed part of the compound लावण्यायतचित्ताम्.

P. 22. L. 11. दूरीकृत्य 'not caring (if he commits) [Bühler].

P. 22. L. 15. अधिष्ठाय having possessed. तदाकारसंपदाशान्धलितहृदयो 'who chained or captivated by the hope of obtaining) that treasure of a form *i. e.*, that beautiful damsel.'

P. 22. L. 18. सिद्धेन by a sage or seer.

P. 23. L. 1. एकान्तनिकेतने In a secluded apartment.

P. 23. L. 4. वंशसंपन्नवप्यादयाय "to me who am rich in personal charms and in nobility of birth or descent."

P. 21. L. 1. साधकत्व Quality as a Magician.

P. 21. L. 2. विविधनिधिसूचक Indicating various (buried) treasures.

P. 21. L. 3. वसुपूर्ण filled with treasure or coin.

सिद्धाञ्जनेन 'By Magic collyrium' enabling the eyes to see through opaque substances [Wilson].

P. 21. L. 4. दीनार is derived from the Latin *denarius* and denotes a gold coin. According to Kātyāyana and Brihaspati, as quoted by Nandapandita on Vishṇu IV. 9, a Dināra is equal in value to 42 Kārshika Paṇas. Dināras were first coined in India by the Indo-Scythian Kings, Kanishka and his successors [Bühler]. It may, however, be noted that the word दीनार is given by Amarasiṃha III. 3. 14. and is derived by Kshīrasvamin as दीनैर्यते दीनारम्. It is formed according to Bhattoji Dīkshīt under the Unādi Sūtra दीङो नृङ् च (427 U. S.). Tārānātha in his Vāchaspatyam explains दीनार as विष्णुगुप्तोक्तं सप्तनांशाधिकं हेमरत्तिकारूपरोपकैरथाविशत्यापरिणते though he does not give a more definite reference to this Vishṇugupta. It is clear, therefore, that the word was known to the author of the Unādi Sūtrās, Amarasiṃha and also to Vishṇugupta.

It is also worthy of note that the author refers to the find of hidden treasure in the vicinity of the "sites of old towns," implying thereby that there were even in his times relics of an earlier age.

P. 21. L. 5. गोनी 'a bag.' Here the double bags are meant which the Vanjāras and other traders use for conveying grain on their bullocks. [Bühler].

P. 23. L. 8. दुष्कृतैर्यः note the use of दुष्कृत् when in the sentence immediately preceding दुष्कृते is addressed as ननु. In the succeeding sentence he is again addressed as ननु.

P. 23. L. 20. नगरव्याकुली spread or known all over the town.

परीक्षन् can be defended by the Paribhashâ कुरुते-चलद्गमनानेपक्षनिवृत्तम् which though rejected by Nāgōji is admitted by Bhattoji, Siddh. II P. 112. Compare also the Pet. Dict. under ईक्षन्ते where examples of the Parasmaipada from the Mahābhārata and the Purāṇas are given [Bühler].

P. 24. L. 1. कुचग्रहणे Parab also reads कुचग्रहणे which though suggestive of impropriety gives a more intelligible meaning. Wilson seems to have toned down the expression to कुक्ष्याभिज्ञाने, as he has done wherever he found a trace of indecency.

P. 24. L. 2. ग्राहन् must be taken here in the sense of "Killed." निवृद्धन् 'pugilistic encounter, personal encounter' [Bühler]. निवृद्धमनविच्छन् thrown into disorder in the heat of the wrestling or single combat.

P. 24. L. 15. कर्त्तुं i. e., to Pushpadbhava.

P. 24. L. 19. नदीधर 'best of Brahmins' प्रवृत्त 'proclaiming' (that Rājavāhana the best of Brahmins was skilled in all arts). For a reason for such a feint. See P. 27. L. 4-7.

P. 24. L. 20. लङ्घनमोज्ज्वलादिभ्यः. Parab and Kale read मङ्गलमोज्ज्वलादिभ्यः which is better, since लङ्घन would mean 'jointing' and not 'bathing.'

FIFTH UCHCHHVĀSA.

P. 25. L. 1. मीनवेत्तन° “who was the leader of the army of the god having the fish on his banner *i. e.*, the god of love.”

मलयगिरीत्यादि. “The snakes are said to feed on air and are called पवनाशन or पवनाशिन (compare the Pet. Dict. Sub v. v.) Hence the South wind may be called the leavings of the snakes of the Malaya hills.” [Bühler].

P. 25. L. 2. सूक्ष्मतरणे ‘Thinner,’ because the serpents had had their feed before it blew away from the Malaya hills.

घूतहरि° Parab and Kale read घृत for घूत, which is a better reading, since it assigns a reason for the following epithet मन्दगतिना.

P. 25. L. 3. सहकारेत्यादि “Making the air noisy with the sweet sounds of the bees and of the koils whose throats were made tuneful by tasting the sap of the young sprouts of the Mango trees.” [Bühler].

P. 25. L. 10. चूतपोतक a small or young Mango tree.

P. 25. L. 11. गन्धेत्यादि “consisting of various kinds such as sandal, flowers, rice mixed with saffron, minium and ambra ” [Bühler].

P. 25. L. 15. रसालतरु Rasāla is a name of various trees, but may be understood here of the Mango which blossoms in spring [Wilson.]

P. 25. L. 16. विकसदिन्दीवर°-इन्दीवर is blue lotus, कलार is white lotus, कैरव also a species of white lotus, राजीव is also a blue lotus.

FIFTH UCHCHHVAŚA.

P. 25. L. 1. मीनकेतन° “who was the leader of the army of the god having the fish on his banner *i. e.*, the god of love.”

मलयगिरीत्यादि. “The snakes are said to feed on air and are called पवनाशन or पवनाशिन् (compare the Pet. Dict. Sub v. v.) Hence the South wind may be called the leavings of the snakes of the Malaya hills.” [Bühler].

P. 25. L. 2. सूक्ष्मतर्रेण ‘Thinner,’ because the serpents had had their feed before it blew away from the Malaya hills.

धूतहरि° Parab and Kale read धृत for धूत, which is a better reading, since it assigns a reason for the following epithet मन्दगतिना.

P. 25. L. 3. सहकारेत्यादि “Making the air noisy with the sweet sounds of the bees and of the koils whose throats were made tuneful by tasting the sap of the ang sprouts of the Mango trees.” [Bühler].

25. L. 10. चूतपोतक a small or young Mango tree.

25. L. 11. गन्धेत्यादि “consisting of various kinds sandal, flowers, rice mixed with saffron, dambra” [Bühler].

15. रसालतरु Rasâla is a name of various may be understood here of the Mangooms in spring [Wilson.]

16. विकसदिन्दीवर°—इन्दीवर is blue lotus, कल्लार is कैरव also a species of white lotus, राजीव lotus.

P. 23. L. 8. दुष्कृतोदः note the use of दुष्कृत् when in the sentence immediately preceding दुष्कृतोदः is addressed as नवत्. In the succeeding sentence he is again addressed as नवत्.

P. 23. L. 20. नगरव्याकुलं spread or known all over the town.

परिहन् can be defended by the Paribhashâ बहुधा नल्लग्नानिनेपदनित्यम् which though rejected by Nâgôji. is admitted by Bhattoji. Siddh. II P. 112. Compare also the Pet. Dict. under ईद्वन्परि where examples of the Parasmaipada from the Mahâbhârata and the Purânas are given [Bühler].

P. 24. L. 1. कुक्कुरहणे Parab also reads कुक्कुरहणे which though suggestive of impropriety gives a more intelligible meaning. Wilson seems to have toned down the expression to कुकुल्यविहणे, as he has done wherever he found a trace of indecency.

P. 24. L. 2. प्राहत् must be taken here in the sense of "Killed." निपुटम् 'pugilistic encounter, personal encounter' [Bühler]. निपुटमनविक्रम् thrown into disorder in the heat of the wrestling or single combat.

P. 24. L. 15. अलै i. e., to Pushpodbhava.

P. 24. L. 19. नहीदुरवर 'best of Brahmins' प्रह्वन् 'proclaiming' (that Râjavâhana the best of Brahmins was skilled in all arts). For a reason for such a feint, See P. 27. L. 4-7.

P. 24. L. 20. लङ्घनमोजनानिदिक्. Parab and Kale read लङ्घनमोजनानिदिक् which is better, since लङ्घन would mean 'jointing' and not 'bathing.'

FIFTH UCHCHHVAŚA.

P. 25. L. 1. मीनवेत्तन° “who was the leader of the army of the god having the fish on his banner *i. e.*, the god of love.”

मलयगिरीत्यादि. “The snakes are said to feed on air and are called पवनाशन or पवनाशिन् (compare the *Pet. Dict.* Sub v. v.) Hence the South wind may be called the leavings of the snakes of the Malaya hills.” [Bühler].

P. 25. L. 2. सूक्ष्मतेरेण ‘Thinner,’ because the serpents had had their feed before it blew away from the Malaya hills.

घूतहरि° Parab and Kale read घृत for घूत, which is a better reading, since it assigns a reason for the following epithet मन्दगतिना.

P. 25. L. 3. सहकारेत्यादि “Making the air noisy with the sweet sounds of the bees and of the koils whose throats were made tuneful by tasting the sap of the young sprouts of the Mango trees.” [Bühler].

P. 25. L. 10. चूतपोतक a small or young Mango tree.

P. 25. L. 11. गन्धेत्यादि “consisting of various kinds such as sandal, flowers, rice mixed with saffron, minium and ambra” [Bühler].

P. 25. L. 15. रसालतरु Rasāla is a name of various trees, but may be understood here of the Mango which blossoms in spring [Wilson.]

P. 25. L. 16. विक्सदिन्दीवर°-इन्दीवर is blue lotus, कङ्गार is white lotus, कैरव also a species of white lotus, राजीव is also a blue lotus.

P. 23. L. 8. युष्मन्मनोरथः note the use of युष्मत् when in the sentence immediately preceding पुष्पोद्भव is addressed as सवत्. In the succeeding sentence he is again addressed as सवत्.

P. 23. L. 20. नगरव्याकुलं spread or known all over the town.

परीक्षन् can be defended by the Paribhashâ अनुदात्तै-
त्वङ्गमात्मनेपदानित्यम् which though rejected by Nâgoji.
is admitted by Bhattoji. Siddh. II P. 112. Compare
also the Pet. Dict. under ईक्ष्+गि where examples of
the Parasmaipada from the Mahâbhârata and the
Purâṇas are given [Bühler].

P. 24. L. 1. कुचग्रहणे Parab also reads कुचग्रहणे which
though suggestive of impropriety gives a more
intelligible meaning. Wilson seems to have toned
down the expression to सुसुहृत्सङ्गो, as he has done
wherever he found a trace of indecency.

P. 24. L. 2. ग्राहम् must be taken here in the sense
of "Killed." नियुद्धम् 'pugilistic encounter, personal
encounter' [Bühler]. नियुद्धमवविक्लम् thrown into disorder
in the heat of the wrestling or single combat.

P. 24. L. 15. अत्तै i. e., to Pushpodbhava.

P. 24. L. 19. सहीदुरा 'best of Brahmins' प्रकटयन् 'pro-
claiming' (that Râjavâhana the best of Brahmins
was skilled in all arts). For a reason for such a feint,
See P. 27. L. 4-7.

P. 24. L. 20. अञ्जनभोजनादिकम्. Parab and Kale read
सञ्जनभोजनादिकम् which is better, since अञ्जन would mean
'ointing' and not 'bathing.'

FIFTH UCHCHHVAŚA.

P. 25. L. 1. मीनकेतनं° “who was the leader of the army of the god having the fish on his banner i. e., the god of love.”

मलयगिरीत्यादि. “The snakes are said to feed on air and are called पवनक्षन or पवनसिन् (compare the Pet. Dict. Sub v. v.) Hence the South wind may be called the leavings of the snakes of the Malaya hills.” [Bühler].

P. 25. L. 2. सूक्ष्मतरुण ‘Thinner,’ because the serpents had had their feed before it blew away from the Malaya hills.

धूतहरि° Parab and Kale read धृत for धूत, which is a better reading, since it assigns a reason for the following epithet मन्दगतिना.

P. 25. L. 3. सहकारेत्यादि “Making the air noisy with the sweet sounds of the bees and of the koils whose throats were made tuneful by tasting the sap of the young sprouts of the Mango trees.” [Bühler].

P. 25. L. 10. चूतपोतक a small or young Mango tree.

P. 25. L. 11. गन्धेभ्यादि “consisting of various kinds such as sandal, flowers, rice mixed with saffron, minium and ambra” [Bühler].

P. 25. L. 15. रसाल्लक्ष्यु Rasâla is a name of various trees, but may be understood here of the Mango which blossoms in spring [Wilson.]

P. 25. L. 16. विक्कसिन्दीवर°—इन्दीवर is blue lotus, कंठार is white lotus, कैरव also a species of white lotus, राजीव is also a blue lotus.

P. 23. L. 8. युष्मन्मनोरथः note the use of युष्मत् when in the sentence immediately preceding पुष्पोद्भव is addressed as भवत्. In the succeeding sentence he is again addressed as भवत्.

P. 23. L. 20. नगरव्याकुलं spread or known all over the town.

परीक्षन् can be defended by the Paribhashâ अनुदात्ते-त्त्वक्षणमात्मनेपदमानित्यम् which though rejected by Nâgoji, is admitted by Bhattoji, Siddh. II P. 112. Compare also the Pet. Dict. under ईष्+परि where examples of the Parasmaipada from the Mahâbhârata and the Purâṇas are given [Bühler].

P. 24. L. 1. कुचग्रहणे Parab also reads कुचग्रहणे which though suggestive of impropriety gives a more intelligible meaning. Wilson seems to have toned down the expression to सुमुख्यालिङ्गने, as he has done wherever he found a trace of indecency.

P. 24. L. 2. प्राहम् must be taken here in the sense of "Killed." नियुद्धम् 'pugilistic encounter, personal encounter' [Bühler]. नियुद्धरभसविकल्म thrown into disorder in the heat of the wrestling or single combat.

P. 24. L. 15. अस्मै i. e., to Pushpodbhava.

P. 24. L. 19. महीशुखर 'best of Brahmins' प्रकटयन् 'proclaiming' (that Râjavâhana the best of Brahmins was skilled in all arts). For a reason for such a feint, See P. 27. L. 4-7.

P. 24. L. 20. अञ्जनभोजनादिकम्. Parab and Kale read मञ्जनभोजनादिकम् which is better, since अञ्जन would mean 'ointing' and not 'bathing.'

FIFTH UCHCHHVĀSA.

P. 25. L. 1. मीनकेतन° “who was the leader of the army of the god having the fish on his banner i. e., the god of love.”

मलयगिरीत्यादि. “The snakes are said to feed on air and are called पवनाशन or पवनाशिन् (compare the Pet. Dict. Sub v. v.) Hence the South wind may be called the leavings of the snakes of the Malaya hills.” [Bühler].

P. 25. L. 2. सूक्ष्मतेण ‘Thinner,’ because the serpents had had their feed before it blew away from the Malaya hills.

घृतहरि° Parāb and Kale read घृत for घृत, which is a better reading, since it assigns a reason for the following epithet मन्दगतिना.

P. 25. L. 3. सहकारेत्यादि “Making the air noisy with the sweet sounds of the bees and of the koils whose throats were made tuneful by tasting the sap of the young sprouts of the Mango trees.” [Bühler].

P. 25. L. 10. चूतपोतक a small or young Mango tree.

P. 25. L. 11. गन्धेत्यादि “consisting of various kinds such as sandal, flowers, rice mixed with saffron, minium and ambra” [Bühler].

P. 25. L. 15. रसालतट्टु Rasāla is a name of various trees, but may be understood here of the Mango which blossoms in spring [Wilson.]

P. 25. L. 16. विकसदिन्दीवर°—इन्दीवर is blue lotus, कङ्कार is white lotus, कैरव also a species of white lotus, राजीव is also a blue lotus.

P. 23. L. 8. युष्मन्ननोरथः note the use of युष्मत् when in the sentence immediately preceding पुष्पोद्भव is addressed as भवत्. In the succeeding sentence he is again addressed as भवत्.

P. 23. L. 20. नगरव्याकुलं spread or known all over the town.

परीक्षन् can be defended by the Paribhashâ अनुदात्ते-त्वलक्षणमात्मनेपदमनिलम् which though rejected by Nâgoji, is admitted by Bhattoji, Siddh. II P. 112. Compare also the Pet. Dict. under ईङ्+परि where examples of the Parasmaipada from the Mahâbhârata and the Purânas are given [Bühler].

P. 24. L. 1. कुचग्रहणे Parab also reads कुचग्रहणे which though suggestive of impropriety gives a more intelligible meaning. Wilson seems to have toned down the expression to सुसुव्यालिङ्गने, as he has done wherever he found a trace of indecency.

P. 24. L. 2. प्राहम् must be taken here in the sense of "Killed." नियुद्धम् 'pugilistic encounter, personal encounter' [Bühler]. नियुद्धरससविक्लम् thrown into disorder in the heat of the wrestling or single combat.

P. 24. L. 15. अस्मै *i. e.*, to Pushpodbhava.

P. 24. L. 19. नदीसुवर 'best of Brahmins' प्रकटयन् 'proclaiming' (that Râjavâhana the best of Brahmins was skilled in all arts). For a reason for such a feint, See P. 27. L. 4-7.

P. 24. L. 20. अञ्जनमोजननादिकम्. Parab and Kale read अञ्जनमोजननादिकम् which is better, since अञ्जन would mean 'ointing' and not 'bathing.'

FIFTH UCHCHHVĀSA.

P. 25. L. 1. मीनकेतन° “who was the leader of the army of the god having the fish on his banner i. e., the god of love.”

मलयगिरीत्यादि. “The snakes are said to feed on air and are called पवनाशन or पवनाशिन् (compare the Pet. Dict. Sub v. v.) Hence the South wind may be called the leavings of the snakes of the Malaya hills.” [Bühler].

P. 25. L. 2. सूक्ष्मतरेण ‘Thinner,’ because the serpents had had their feed before it blew away from the Malaya hills.

घृतहरि° Parab and Kale read घृत for घृत, which is a better reading, since it assigns a reason for the following epithet मन्दगतिना.

P. 25. L. 3. सहकारेत्यादि “Making the air noisy with the sweet sounds of the bees and of the koils whose throats were made tuneful by tasting the sap of the young sprouts of the Mango trees.” [Bühler].

P. 25. L. 10. चूतपोतक a small or young Mango tree.

P. 25. L. 11. गन्धेत्यादि “consisting of various kinds such as sandal, flowers, rice mixed with saffron, minium and ambra” [Bühler].

P. 25. L. 15. रसालतरु Rasâla is a name of various trees, but may be understood here of the Mango which blossoms in spring [Wilson.]

P. 25. L. 16. विक्सदिन्दीवर°-इन्दीवर is blue lotus, कङ्कार is white lotus, कैरव also a species of white lotus, राजीव is also a blue lotus.

P. 23. L. 8. युष्मन्मनोरथः note the use of युष्मत् when in the sentence immediately preceding युष्मोद्भव is addressed as सवत्. In the succeeding sentence he is again addressed as सवत्.

P. 23. L. 20. नगरव्याकुलं spread or known all over the town.

परीक्षन् can be defended by the Paribhashâ अनुदात्ते-त्वलक्षणमात्मनेपदानित्यम् which though rejected by Nāgoji, is admitted by Bhattoji, Siddh. II P. 112. Compare also the Pet. Dict. under ईक्ष्+परि where examples of the Parasmaipada from the Mahābhārata and the Purāṇas are given [Bühler].

P. 24. L. 1. कुचग्रहणे Parab also reads कुचग्रहणे which though suggestive of impropriety gives a more intelligible meaning. Wilson seems to have toned down the expression to सुगुह्यालिङ्गने, as he has done wherever he found a trace of indecency.

P. 24. L. 2. प्राहरम् must be taken here in the sense of "Killed." नियुद्धम् 'pugilistic encounter, personal encounter' [Bühler]. नियुद्धरभसविकल्मस् thrown into disorder in the heat of the wrestling or single combat.

P. 24. L. 15. अस्त्रै i. e., to Pushpodbhava.

P. 24. L. 19. महीशूरवर 'best of Brahmins' प्रकटयन् 'proclaiming' (that Rājavâhana the best of Brahmins was skilled in all arts). For a reason for such a feint, See P. 27. L. 4-7.

P. 24. L. 20. अञ्जनभोजनादिकम्. Parab and Kale read स्नानभोजनादिकम् which is better, since अञ्जन would mean 'ointing' and not 'bathing.'

FIFTH UCHCHHVAŚA.

P. 25. L. 1. मीनकेतन° “who was the leader of the army of the god having the fish on his banner i. e., the god of love.”

मलयगिरीत्यादि. “The snakes are said to feed on air and are called पवनाशन or पवनाशिन (compare the Pet. Dict. Sub v. v.) Hence the South wind may be called the leavings of the snakes of the Malaya hills.” [Bühler].

P. 25. L. 2. सूक्ष्मतेरेण ‘Thinner,’ because the serpents had had their feed before it blew away from the Malaya hills.

धूतहरि° Parab and Kale read धृत for धूत, which is a better reading, since it assigns a reason for the following epithet मन्दगतिना.

P. 25. L. 3. सहकारेत्यादि “Making the air noisy with the sweet sounds of the bees and of the koils whose throats were made tuneful by tasting the sap of the young sprouts of the Mango trees.” [Bühler].

P. 25. L. 10. चूतपोतक a small or young Mango tree.

P. 25. L. 11. गन्धेत्यादि “consisting of various kinds such as sandal, flowers, rice mixed with saffron, minium and ambra” [Bühler].

P. 25. L. 15. रसालतरु Rasâla is a name of various trees, but may be understood here of the Mango which blossoms in spring [Wilson.]

P. 25. L. 16. विकसदिन्दीवर°-इन्दीवर is blue lotus, कल्लार is white lotus, कैरव also a species of white lotus, राजीव is also a blue lotus.

P. 25. L. 20. पुरुषून् literally "invoked by many," a name of Indra. [Bühler].

P. 25. L. 21. Construe या with निर्मितेव रत्न.

P. 25. L. 25. क्षेत्रस्य see above, note on P. 2. L. 19. [Bühler].

Translate "and she shone as if created by Cupid who, fondly longing after Rati, and desiring to make a statue of her, framed some female figure, produced its feet from the beauty of the autumnal lotus growing in his pleasure garden" &c. [Bühler]. Cf. L. 2-10 P. 2 for a similar description.

P. 26. L. 4. प्रतिबिम्बीकृतबिम्बम् literally 'which made the Bimba fruit an imitation' or more freely, which surpassed the Bimba-fruit. [Bühler].

P. 26. L. 14. घुणाक्षरन्यायेन literally "according to the analogy of the wood-borer's writing, i. e., accidentally." When the insect called *Ghuna*, makes, holes in the wood, they occasionally resemble letters. But, of course, that happens accidentally. Compare Śisupâlavadha III. 58. [Bühler].

P. 26. L. 18. रेचित् Wilson reads वञ्चित which is better. Does रेचित here mean curved as explained by Paṇ. at P. 53. L. 7 ? कुरङ्गेत्यादि° 'Whose beauty captivated her just as the snare captures the deer [Bühler]. She was herself the deer and the beauty of Râjâ-vâhana was the snare (आनाय) to her.

P. 26. L. 19. भावस्तानां भाव state of mind and रस sentiment or emotion. See below P. 53. L. 2.

P. 26. L. 21. Wilson and Parab read कस्यां पुरि which is decidedly a better reading than the old one कस्यपुरिः.

P. 27. L. 12. ज्ञापवसानेत्यादि 'at the time when (the effects of) the ascetic's curse ceases. See P. 37 LL. 11-14. [Bühler].

P. 27. L. 25. नैष्ठिकम् "a professed student" *i. e.*, such a one who after completing the study of the Veda stays with his teacher and becomes an ascetic, without having passed through the "Grihasthâśrama" [Bühler].

P. 28. L. 7. जातिस्मरत्वम्—Power to remember the incidents of a previous birth. This sort of जातिस्मरत्व is a favourite device of this author and is taken advantage of in bringing about love marriages. For similar instances, see Ratnaprabhâ Lambaka, Taraṅga IX, verses 154-156 and also Śaktiyaśo Lambaka, Taraṅga IX v. 56, Kathâsaritsâgara.

For a wife in a previous birth, see the same Lambaka and Taraṅga, verse 233.

P. 28. L. 20. Note the double meaning of राजहंसकुलतिलक as 1st "the best of swans" and 2ndly "an ornament to the family of राजहंस" the father of the hero राजवाहन.

P. 28. L. 22. मरालमिव कुमारमुद्दिश्य So also in the Śākuntala, the heroine when called away by Gautamī in the 3rd Act addresses the bower of creepers in which she was resting.

परिवृत्तदीनवदना Cf. आसीद्विवृत्तवदना च विमोचयन्ती &c., Śākuntala Act II. v. 13.

P. 29. L. 1. बहुलपक्ष the dark half of the month. [Bühler]
[24 D.K.]

P. 29. L. 2. रहस्यमन्दिरे In her private apartment.

P. 29. LL. 1-5. For these remedies against the 'fire of love' मन्त्रधानल Compare Śākuntala Act III.

P. 29. L. 13. चन्द्रमसं वाढवानलदत्तितानकरं मन्दे. For a similar sentiment, compare मद्यापि तूनं हारकोपवन्दिहस्त्वयिजल्यौर्वै इवान्दुराशौ & तव कुसुमशरत्नं शीतारम्भितमिन्दोः &c., Śākuntala Act III.

P. 29. L. 13. यदस्तिमन्तःप्रविशति कुष्यति पारावारः &c. The origin and the attributes of this submarine fire are thus given in the Mahābhārata:—तत्तत्तं क्रोषत्तं तत्तं सौर्वौर्मे वरुणालये। उत्सर्जं च वैवाप उपयुद्धे महोदधौ ॥ २१ ॥ महोदधौ मूत्रा यत्तदेवविदो विदुः। तन्ममिनुश्चिरद्वक्त्रातिवत्यामोन्महोदधेः ॥ २२ ॥ Ādiparva, Chap. 196. v. 18 निजघटीत्यादि Compare Śākuntala, Śloka 117. Note the paronomasia involved in the word दोषाक्ष which means the moon and is in that sense brother to Lakshmi (पद्माल्या).

P. 29. L. 24. स्मरणीयं गतिम् I to a state of being remembered i. e., dead.

P. 30. L. 4. पादमूलम् &c. Like a creeper to be sought after, coming to the root of the tree.

P. 30. L. 5. निदिल्लटः &c., whose clasped palms shining like the bud of a lotus formed an ornament to the edge of her forehead.

P. 30. L. 10. उन्नततदकलम् &c., Compare प्राङ्मुख्ये फले मोहादुद्वाहुरिव वान्नः Raghu. I. 3.

P. 30. L. 14. metre Āryā—व्या मृदुलम् as tender (as thy body is soft) [Bühler].

P. 30. L. 18. यदा क्लीवन इत्यादि. Bühler had the following note on this:—"My conjecture स्तुनना: instead of the senseless गतनना or नना: of the Mss. is suggested by the expression नलीनवनवचन्ती रेने P. 25 L. 12." We should

prefer to read गन्तुमनाः, 1st, because we have in line 20. P. 28. above, केलीवने मदन्तिक्रमागतं भवन्तमकाण्ड एव विसृज्य मया समुचितमिति जनन्यनुगमनं क्रियते and 2ndly, we have immediately in the following sentence अपहृतमदीयमानसा सा स्वमन्दिरमगात्. It is clear, therefore, that she stole his heart when she departed. Moreover, we have grave doubts as to the propriety of केलीवने रतिः as Bühler's reading would seem to suggest.

P. 31. L. 5. ललनातिलक्त्र्यादि. If this reading is correct, the meaning must be that Râjavâhana, on seeing the trees from which Avantisundari had plucked flowers, the place where she had worshipped, the gravel bearing the imprint of her feet and her flower—couch, constantly called to mind that these things were 'residues' produced by her, or "mementoes of her" and thereby increased his passion, शेषम् is "any. thing which has been used by another person and then abandoned, marked with the signs of having been used." [Bühler].

P. 31. L. 17. सतां सद्यस्येत्यादि Compare Pañchatantra II Śloka 42 ; IV Śloka 107. [Bühler]. also संबन्धमामाषण-पूर्वमाहुः Raghu. II. 58.

P. 32. L. 2. महीश्वर evidently refers to राजवाहन.

कृत्रिमक्रिया^० is very plausibly understood by Kale in the sense of magic.

विप्रलम्भ-कृत्रिमप्रेम-सहजसौहार्द-वेदिनं "Who knew deception, studied or pretended love and natural or spontaneous tenderness." Or the expression might mean "who knew the tenderness born of love, caused by separation." The latter seems to suit better, since that would show that विद्येश्वर could realise the feelings of राजवाहन

P. 32. L. 7. रसभावरीतिगतिचतुरः. At page 27. L. 8. we have भावरस and here the same pair in a reverse order. रीतिगति may mean the usual mode or direction (रीति) गति progress or movement of the sentiment and (रस) state of mind (भाव). Godbole explains रीतिगतयः as इन्द्रजालविधान्तर्गताः.

P. 32. L. 11. कक्षान्तरम् 'the interior apartments' [Bühler]. The expression properly means another apartment (अन्या कक्षा कक्षान्तरम्).

P. 32. L. 14. पिच्छिकेत्यादि. "The reading adopted is that of Professor Târânâth Tarkavâchaspati's edition which gives a better sense than that of the Mss. It may be translated "and while he together with his attendants was violently whirling brushes of peacock's feathers in circles" [Bühler]. The following gloss on the word पिच्छिका occurring in verse 48 of the Mallikâ Mâruta will be found interesting:—
अस्याश्चैन्द्रजालिककरे क्षिप्यमाणायाः प्रेक्षकर्मनःप्रलोभकत्वं मन्त्रशास्त्रे प्रसिद्धम् ।
यथोक्तं मन्त्रखण्डे इन्द्रजालेषु श्रीनिलयनाथपादैः । सामुद्रतौर्यमादाय महाभाण्डे
विनिक्षिपेत् । खनैत्तद्रूमिमध्ये तु मासमेकं सुरक्षितम् । तदुद्धृत्य विधानेन कज्जलेन
तु पेषयेत् । अङ्गोल्लेहेमिश्रं तु सञ्चालिकरज्जुयुतम् । कृत्वा तु गुलिकां दिव्यां निक्षिपेत्तां
नवे जले । वार्हपिच्छेन संस्पृश्योल्लोलेत् महाजनिने । महाध्वानि समायुक्तो वडवानल-
संयुतः । दृश्यते भुवनं व्याप्य महावारिनिधिः क्षणात् ।

P. 32. L. 16. रत्नराजिनीरानितराजमन्दिराभोगाः which waved before the spacious royal palace the light (issuing from) rows of gems (in their hoods). The supposition is that cobras have a hidden gem in their hoods, which is visible only when they spread out their hoods.

P. 32. L. 18. महदाश्चर्यान्वितम् "who was astonished at this great (event). [Bühler]. We doubt the accuracy of this explanation, since महत् which is an adjective cannot be used as a substantive. Instead of leaning

upon a broken reed, it would be much better to concede at once that the author of the Pûrvapîthikâ did not understand the correct use of महत्. What the author evidently meant to convey was the intense astonishment of the King and महत् is meant to qualify आश्चर्य.

P. 32. L. 23. सकलमोहजनकमञ्जनम् a collyrium which is supposed to have the power of stupefying the spectators or onlookers. See the quotation under पिच्छिका above P. 32. L. 14. ante.

P. 33. L. 3. मायामानवाः men conjured up by magic.

P. 33. L. 4. गूढोपायचातुर्येण By skill in devising secret means.

P. 33. L. 6. साधय Compare आपस्तम्बधर्मसूत्र II, 3, 7, 9 and II 4, 9, 1 and the dramas. [Bühler].

P. 33. L. 7. सुन्दरीमन्दिरम् the apartment of the Princess; Râjavâhana had already got access to the same, vide L. 4. above.

P. 33. L. 10. चतुर्दशभुवनवृत्तान्तम् Compare Vedanta Sâra P. 15 (Calc. Ed). But see also below notes on P. 34. L. 1. and P. 38. L. 1. [Bühler].

It is interesting to compare Vâtsyâyana's Kâmasûtra in this connection. Says Vâtsyâyana. "वर्द्धमानानुरागं चाख्यानके मनःकुर्वतीमन्वर्षाभिः कयाभिश्चित्तहारिणीभिश्च रञ्जयेत्".

The following extract from Bhatta Nârâyana's Pûrvapîthikâ gives a better explanation of the narration referred to. एवं च कदाचिद् गते काले भुवनवृत्तान्तं जिज्ञासुर्भगवतो नारायणस्य सृष्ट्यादिलीलाः शुश्रूषमाणा प्रदत्तं कृतवती । तया प्रेरितो राजवाहनः शास्त्रप्रक्रियां पुरस्कृत्य सर्वमवर्णयत् ।

End of the Pûrvapîthikâ.

DAŚAKUMĀRA-CHARITAM.

UCHCHHVĀSA 1.

P. 34. L. 1. श्रत्वेति । भुवनस्य जगतो वृत्तान्तं सविमण्यादिभिः कृष्णस्येन्द्रस्य गुरोः पितामहस्य शकुन्तलादुष्यन्तादीनां च गान्धर्वविवाहकरणविषयां प्रवृत्तिम् । वार्ताप्रवृत्तिर्वृत्तान्त इत्यमरः । अनेन गान्धर्वविवाहेन परिणीता[नां] पुण्यवत्त्व-ज्ञानाद्राजवाहनेन सह गान्धर्वविवाहो मम पुण्यवत्त्वं सम्पादयेदिति मतिरुत्पन्ना । तेन च तस्मिन् राजवाहनेति रागः । अतएव त्रिभुवनसर्गयात्रासंहारास्थिताभिः प्रत्यानीय-मानरागपूरामिति [P. 38 L. 1] वक्ष्यति Bhû. Pad. explains भुवनवृत्तान्तम् by चतुर्दशभुवनवृत्तान्तं पातालवृत्तान्तमित्यर्थः । but wrongly. The use of Purânic tales for purposes similar to those of Râjavâhana, seems to have been very frequent. Compare, e. g., below, P. 44. L. 3. [Bühler].

P. 34. L. 6. सरस्वतीत्यादि । सरस्वत्यामुन्नग्रहणेनोच्छेपणीकृतलच्छिष्टी-कृतो य एष भवदीय इत्यर्थः । दशनच्छदओष्ठः । .....अम्बुजासना लक्ष्मी-स्तस्याः स्तनतटोपभुक्कमिदमुरःस्थलं त्वदीयमित्यर्थः ॥ Pad. Regarding the use of उच्छेपण See above, note to P. 31. L. 5. and translate 'which has been kissed or touched,' Râja-vâhana is here compared to Vishnu, as stated in the Bhûshapâ. एतेन विशेषणद्वयेन विष्णुरूपवर्णनाद् भावि सार्व-भौमत्वं सूचितम् । वागीशा यस्य वदने लक्ष्मीर्यस्य च वक्षसि । यस्यास्ते हृदये संवित्तं नृसिंहमहं भज इत्यर्थेकेन तादृशविशेषणाकान्तस्य नृसिंहसूचनादन्यस्त्रीभोगराहित्यं सूचितम् ।

P. 34. L. 7. चुम्बयितुम् can only be explained as the infinitive of the causal, but there is obviously no need of using the causal at all.

P. 34. L. 8. आलिङ्गयितुम् । The same as above.

P. 34. L. 9. रूपितं युक्तमित्यर्थः । लूपरूप भूपायां कर्मणिक्तः । Pad. कुसुमान्येव चन्द्रकास्तैः शारेण विचित्रेण । Pad. According to this explanation चन्द्रकः means 'an eye of a peacock's tail.' But Bhû. says कुसुमचन्द्रकः कुसुमगुच्छम् ॥ As the hair is compared to a peacock's tail, the Pad's. explanation is preferable.—मधुकरेत्यादि the bees are attracted by the fragrance of the flowers. [Bühler].

P. 34. L. 11. स्फुरदरुण &c. स्फुरन्तोर्णा ये किरणास्त एव किरणानि किञ्चलकानि..... । तैः करालमुन्नतम् Pad. swelling with [Bühler].

P. 34. L. 12. अघोरं अवशं Bhû. Ahd. 'passionately' [Bühler].

P. 34. L. 13. शीफरो रम्यः । शीफरः स्फीतरम्ययोरित्यजयः । Bhû. Ahd. Pad.

P. 34. L. 14. जरठो वृद्धो जालपादो हंसः जरठग्रहणमशुभसूचकम् Pad. Bhû. Ahd.

P. 34. L. 15. कमलमूढेत्यादि । कमलमूढः कमलत्वेन भ्रान्तो यः शशी तस्य किरणरज्जुदाम समुदायस्तेन निगृहीतमिव Pad. Bhû, says: कमलतद्वद् इति यावत्; but that is inadmissible, for the prince's feet are mistaken for lotuses by the moon. [Bühler]. See LL. 4-8. above P. 28. for the story. See also P. 37. L. 8. for नलिनलुब्धमुग्ध &c.

P. 34. L. 17. उपलभ्य on perceiving.

• सुक्तकण्ठमुच्चैःस्वरम् Pad.

P. 35. L. 1. तदात्वायतिविभागं तत्कालोत्तरकालयोः कृत्यम् । तत्कालस्तु तदात्वं स्यादुत्तरः काल आयतिः । कृत्वांशयोर्विभागः स्यादित्यजयः । Bhû, ; Ahd. 'Not considering what ought to be done then and what at a future time.' [Bühler] Cf. तदात्वायति-संशुद्धमारभेत विचक्षणः Kâmandaka X 24.

अगम्यनानरहस्यरक्षासमर्थम् not heeding the obligation to keep the secret.

P. 35. L. 2. विप्रविध्यमानं ताव्यनानम् Pad. Ahd.

P. 35. L. 3. तुमुले संकुले. Pad. Bhû. Ahd.

P. 35. L. 4. अन्तर्वेशिकाः । अन्तःपुरे त्वधिकृतः स्यादन्तर्वेशिको जन इत्यमरः Pad ; Bhû. ; Ahd., See also P. 71. L. 12.

P. 35. L. 5. तदनुभावेत्यादि । तस्य राजकुमारस्यानुभावेन सामर्थ्येन । अनुभावःप्रभावे च निश्चये भावसूचक इति वैजयन्ती । निरुद्धा निग्रहेच्छा येषां ते । Pad.

तमर्थे the incident or circumstance.

P. 35. L. 7. निशाम्य=दृष्ट्वा Pad. See P. 65. L. 3.

उत्पन्नप्रत्यभिज्ञः lit. one in whom recognition was produced.

P. 35. L. 10. रूपमत्तः vain of his person. कलाभिमानी professing skill in arts.

P. 35. L. 10. आवर्जित won over [Bühler]. कष्टमेव धर्म-कञ्चुकं यत्येति Pad.

P. 35. L. 12. ब्राह्मणब्रुवः This epithet is in the strict sense inappropriate, since Râjavâhana was not really a Brahmin.

एतमनुरक्ता the use of the accusative is doubtful.

P. 35. L. 16. रेखाभ्युज्जेत्यादि । रेखाभ्यामभ्युज्जानि रथाङ्गानि चक्राणि लाञ्छनानि यस्मिन्निति Pad. See also note P. 12. L. 3.

P. 35. L. 17. सर्वपौरुषातिभूमिः । सर्वपौरुषाणां पुरुषार्थानामतिभूमिर-विद्यानम् । Pad. "Who was possessed in the highest degree of all manly virtues." See also the Pet. Dict. S. V. अतिभूमि [Bühler]. सहिष्णुतैकप्रतिक्रियाम् । सहनशीलतैवैका प्रतिक्रिया प्रतीकारो यस्या इति Pad.

स्मर तस्या हंसकथायाः for the construction compare Sid-dhânta Kaumudi I, P. 279. (Pan. II. 3, 52) and the exactly identical use of the Latin words meaning 'to remember.' The story referred to is that told at P. 27. L. 13—P. 28. L. 8. [Bühler]. The use of स्मृ with the genitive conveys an idea of regret Cf. Ki. V. 28 and Si. VIII 64. P. 35. L. 20 महादेवीमालवेन्द्रौ see above P. 22. L. 4 seqq. [Bühler]. We must assume that they repaired to the penance forest in the interval between the marriage and the arrest of Râjavahâna.

P. 35. L. 21. आत्मत्यागोपन्यासेन—आत्मत्यागस्य देहत्यागस्योपन्यासेन वचनेनेत्यर्थः Pad. 'By threatening suicide'. [Bühler].

P. 35. L. 23. राजराजगिरौ तपस्यते see above P. 22. L. 7. संदिश्य "Informing through a messenger". (Bühler).

P. 35. L. 24. Regarding the jewel which kept off hunger and thirst, see above P. 15. L. 11. [Bühler].

P. 36. L. 2. चम्पा Capital of अङ्ग, situated in the immediate neighbourhood of Bhâgalpur on the right bank of the lower Ganges (Collins' Geogr. Data of Dâsak. P. 23). See also below P. 41. L. 2. for चम्पा. उद्धरणाय to 'annihilate'. (Bühler).

P. 36. L. 7. अदत्तापेक्ष इत्यादि 'without waiting for the shortly impending arrival of etc'. See below P. 64. L. 12. ज्ञानादित्यादि appearing visibly like pride incarnate.' [Bühler]. प्रतिबलं शत्रुबलम् Bhû.

P. 36. L. 8. संपराये युद्धे । क्षीणं सकलं सैन्यमण्डलं सेनासमूहो यस्य तथा Pad.

P. 36. L. 12. अकल्प्येत्यादि 'it being impossible to guess his intention'. अकल्प्या संघा प्रतिज्ञा यस्येति तथा । Pad. Bhû.
[25 D. K.]

says अकल्पसन्धोचिन्त्यसन्धः । सत्यसन्ध इति यावत् । The Ahd. Sârâmsa अकल्पसंधः अन्वितसंधः (read अचिन्त्यसंधः) कल ज्ञाने (Bühler).

P. 36. L. 13. कृतकौतुकैत्यादि । When he had performed the auspicious ceremony of the Kautukabandhana.' Regarding the latter. See Colebrooke, Essay I. 209: एकपिङ्गाचल "The mountain of Kubera, the Himâlaya (?) (Bühler). It should be Kailâsa and not Himâlaya.

P. 36. L. 14. एणजङ्घः 'Deer-foot.' जङ्घाकारिकः 'the runner' शीघ्रगामीत्यर्थः Pad. Bhû. adds हलकारा इति प्रसिद्धः ॥ प्रभवतः प्रभो राज्ञः Bhû. Ahd. (Bühler).

P. 36. L. 15. कन्यान्तःपुरदूषके दूषणोद्गाविके Pad.

P. 36. L. 17. प्रलपतीति-प्रलापीनर्थकं वच इत्यमरः Pad. "Talks any nonsense." (Bühler).

P. 36. L. 18. चित्रवध is capital punishment, death being caused in an unusual way such as trampling under the foot of an elephant or mutilation &c. See also P. 61. L. 10. Cf. विचित्रवध Mudrârâkshasa, Act II. P. 13. Bombay Sk. Series.

P. 36. L. 20. चारके वन्धनागारे । चारकं वन्धनालय इति वैजयन्ती । Pad. Bhû. Ahd.

P. 36. L. 20. तच्चेति । स च दुरात्मा कन्यान्तःपुरदूषकः संनिधापितव्यः संनिधौ स्थापनीय इत्यर्थः । चण्डपोत (क) नामा मातङ्गपतिः । ... करी । उचितायाः कल्पनाः साधनानि तैरुपपन्नः ॥ Pad. Wilson translates कल्पनाः by "trappings". Bhû. and Ahd. explain it by अलंकारः ।

P. 36. L. 23. अनार्यशीलं दुष्टस्वभावम् । क्रीडनम् 'a play-thing'; thus Bhû. and Ahd. both of which say क्रीडनं क्रीडन-साधनम् ॥ (Bühler).

P. 37. L. 1. शत्रुसाहाय्यकाय वैरिसाहाय्यार्थे । प्रत्यासीदत आगच्छतः । राजन्यकस्य क्षत्रियसमूहस्य । कोशो भाण्डागारं । वाहनानि हस्त्यश्वादीनि । अवप्रदृष्टं

वन्धनम् । Pad. "The explanation of 'rājanyaka' and 'kosa' given in the Pad. are wrong. The former means "a Multitude of warriors or Kings" as stated in the Bhû. and the latter means 'property.' The Ahd. Sar, however, explains it by सेना" (Bühler). We differ. राजन्यकं च वृपतिक्षत्रियाणां गणे क्रमात् is the line quoted from Amarakośa by Bhû. but we must take अथ राजकम् from the preceding line to interpret properly the word क्रमात् viz. 'respectively.' Thus राजकम् and राजन्यकम् respectively stand for "a multitude of Kings" and "a multitude of warriors". It is clear, therefore, that Bhû. is wrong and not Pad. The Bhû. explains सकौशवाहनस्य by द्रव्यवत्त्वादिगजाश्वादियुक्तस्य and the Pad. explains कौश by भाण्डागारम्. We fail to see much difference between द्रव्यवत्त्वादि of Bhû. and भाण्डागारम् of Pad. If at all, the Pad. has better authority in Kshīrasvāmi's commentary on the word अर्थैष (cited as a synonym of कौश by Amara) and is explained by Kshīrasvāmi as भाण्डागारम्, precisely the word given by Pad.

P. 37. L. 5. तदङ्घ्रियुगलम्-तत् refers to Rājavāhana in L. 3.

The compound अप्सरोरूपिणी is against Paṇini's rule, but sanctioned by usage. Compare the Pet. Dict. under रूपिन् (Bühler).

P. 37. L. 7. सोमरश्मिसंभवेत्येतन्नामकगन्धर्वोत्पन्ना Pad.

P. 37. L. 8. नलिनेत्यादि । नलिने पद्मे मुग्धो मूढः यः कलहंसस्तत्रानुबद्धं लम् वक्त्रं यस्याः । तन्निवारणं कलहंसनिवारणम् । विच्छिन्ना वृद्धिता अत एव विगलिता हारवट्टिर्हारलता । Pad. The Kalahansa mistook Suratamañjari's pearl collar for the pith of a lotus. Hence he is called मुग्ध 'foolish.' (Bühler).

We differ. It was Suratamañjari's face which was mistaken by the 'foolish' Kalahansa for a lotus. For, the Bhû. says मन्मुखनालिनत्वभ्रान्त्या कल्हसेनावरुद्धवक्त्राया ममेत्यर्थः। The explanation given by the Bhû. seems to be more satisfactory.

P. 37. L. 9. हैमवते सरसि In a lake on the mountain Himâlaya. नन्दोदके अलाम्भसि Bhû.

P. 37. L. 10. सन्नोन्मन्नस्य । आदौ मग्नः पश्चादुन्मन्नः । नणिक्किरेति 'So that it appeared, on account of the (white) rays of the pearls doubly hoary.' कोपः संजातो यस्येति तथा । तदस्य संजातमिति तच् । कोपि शापः । अपि आक्रोशे (Bühler).

P. 37. L. 13. संदानताम् पादवन्धनताम् । निस्तरणीयां समापनीयाम् Pad.

P. 37. L. 17. अथेति । असौ वीरशेखरो विद्याधरः पित्रा प्रयुक्तं यद्वैरं तस्मिन्प्रवर्तमाने कुर्वाण इत्यर्थः . । नरवाहनदत्ते विरसाशयः परुषान्तःकरणः । तस्य नरवाहनदत्तस्यापकारे निग्रहे क्षमः समर्थ इति । दर्पसारणे सप्तसृज्यत संगतो-भूदित्यर्थः Pad.

Naravâhanadatta, the son of King Vatsa, is the hero of the Kathâsaritsâgara and of the older Vrihat-kathâs of Kshemendra and Guṇâdhyâ. These works describe his adventures and especially his elevation to the throne of the Vidyâdhara Kingdom. Mânasavega, also a Vidyâdhara King opposed him, stole one of his brides Madanâmañchukâ and defeated him repeatedly. The XIVth Lambaka of the Kathâsaritsâgara describes the contest between Naravâhanadatta and Mânasavega and the final victory of the former. The above passage which has been misunderstood by the author of the Pada-chandrikâ, is of importance, as it shows a connection

between the stories of the *Vṛihatkathâ* and those of the *Daśakumaracharita*. The translation should run as follows :—“Now he (*Vīraśekhara*) being full of hatred against the present emperor of the *Vidyâ-dharas*, *Naravâhanadatta*, the son of *Vatsa*, who had acted as an enemy towards his (*Vīraśekhara*’s) father, allied himself with penance-doing *Darpasâra*, with the hope that that (prince) would be able to injure (*Naravâhanadatta*).”

My translation of वर्तमाने is suggested by the *Ahḍ. Sârâmsa*, which says: वर्तमाने इदमव्ययम् । वर्तमानेय साम्प्रतम् । (*Bühler*).

It appears to us that *Bühler* is rather hard on the *Padachandrikâ*. As far as we are able to make out, there seems to be a difference of opinion between the *Pad.* and *Bühler* in regard to the meaning of only the two expressions पितृप्रयुक्तवैरे and वर्तमाने. The *Pad.* reads प्रवर्तमाने and takes the first part of the first expression as an Instrumental Tatpurusha (पित्रा प्रयुक्तं यद्वैरम्) and from the translation “who had acted as an enemy towards his father.” *Bühler* seems to take the same as a Locative Tatpurusha. The enmity between the two is admitted, and the only question is as to who the aggressor was. The *Kathâsaritsâgara* has the following in this connection :—

हर्न्याग्रे तां तदा कन्यां सतीं मदनमञ्जुकाम् ।

दृष्ट्वावतीर्य नमसः सद्यो विद्याधरो युवा ॥ १५ ॥

योत्सां नानसवेगाद्यो नानोक्त्वा समयाचत ।

कलिह्रसेनामभ्येत्य देखीतां मे सुतानिति ॥ १६ ॥

तेनैतया निषिद्धेन सता गत्वा यथागतम् ।

इदानीं गुप्तमागत्य हता सा किं न माचया ॥ १७ ॥ XIV

तत्र वेगवती राज्ञः पुत्रो विद्याधराधिपः ।

अस्ति मानसवेगाल्यो राजा भुजबलोद्धतः ॥ १९ ॥

x x x x x

माययापहता तेन भ्रात्रा मे दयिता तव ।

रावणेनेव दुःखार्ता रामभद्रस्य जानकी ॥ ७० ॥

x x x x x

अत्रान्तरे वेगवती व्योम्ना प्रापयति स्म सा ॥ ८५ ॥

नखाहनदत्तं तं तमाषाडपुरं गिरिम् ।

बुद्ध्वा मानसवेगस्तत्स हन्तुं तावधावत ॥ ८६ ॥

So, the hostility was begun by Mânasavega and the Pad.'s explanation seems to be right.

One more point. Bühler lays stress on the Ahl's explanation of वर्तमाने as an *avyaya*, but all the same, he translates it as 'present,' making it in effect an adjective of विद्याधरचक्रवर्त्तिनि. Our Southern Ms. reads भावि between वर्तमाने and विद्याधर° which is a better reading, since it assigns a motive for Viraśekbara's enmity. Parab and the Pad. read प्रवर्तमाने in which case पितृप्रयुक्तवैरे प्रवर्तमाने must be taken as a locative absolute construction, meaning 'while the enmity caused on account of the father was (still subsisting.)'

P. 37. L. 19. तेन दर्पसारेण । तस्मै वीरशेखराय स्वसुभेगिन्याः ।

P. 37. L. 20. व्यवदायमान चन्द्रिके निर्मलज्योत्स्ने । दैप् शोधने ।
Regarding the formation of the passive of दै Sec Kielhorn Sk. Gr. SS. 379 C.

P. 37 L. 22. तिरस्करिष्या अन्तर्धानकारिष्या Pad.

P. 38. L. 1. त्वदङ्गापाश्रयाम् । त्वदङ्गे अपाश्रयो यस्या इति । अपाश्रयः गिरिभाग इति वैजयन्ती । Pad.

त्रिभुवनेत्यादि । त्रिभुवनस्य तद्वासिजनस्य सर्गेण मोहेन यात्रा गतिः । इन्द्रादेः पराङ्मनागमनं यादवानां मयपानं, युधिष्ठिरनलादीनां द्यूताविधिः । तेन संहार इन्द्रचन्द्र-
वालिरावणादे रोगवधादिः । सर्गस्तु निश्चयाध्यायमोहोत्साहात्मसृष्टिषु । यात्रा तु
यापनोपाये गतौ देवार्चनोत्सव इति विश्वप्रकाशः । यद्वा सर्ग उत्पत्तिः । यात्रा स्थितिः ।
संहारो लयः । तत्र संस्थिताभिस्तद्बोधिकाभिः । अत्र पूर्वमतं युक्तमिति श्रुत्वा तु
भुवनवृत्तान्तमिति निरूपितम् ॥ Bhû. Compare note on P. 34. L. 1.
(Bühler).

P. 38. L. 2. प्रत्यानीयमानरागपुराम् । प्रत्यानीयमानः पराग्वृत्त्या साध्यमानो
रागपुरो यस्यास्ताम् । Pad.

P. 38. L. 3. त्वदनुभावेत्यादि Compare above P. 35. L. 5.

P. 38. L. 4. पाण्डुलोहं रजतम् Pad.

P. 38. L. 8. Note that there is no subject of व्यादिदयं
and विसर्जनं. We have to understand that it was
Râjavâhana who sent the message and dismissed
Suratamañjari.

P. 38. L. 12. अचकितगतिरत्रस्तगमनः Pad.

P. 38. L. 13. उदस्तो दूरीकृत आधोरणो हास्तिपको येनेति Pad.

P. 38. L. 14. स्तम्भेरमो हस्ती । अवधूता दरीकृताः । Pad.

P. 38. L. 15. अदध्रेत्यादि । अदध्रे बहुलं । अत्रघोषगम्भीरेण मेघरासित-
गम्भीरेण Pad.

P. 38. L. 17. अमयमित्यादि 'Near me he will be safe,
though he were warring with the Gods and the
Dânavâs.' (Bühler).

P. 38. L. 19. वुञ्जरगात्रं पूर्वपदजङ्गप्रदेशम् द्वौ पूर्वपञ्चाज्जङ्गादि
देशौ गात्रावरे क्रमादित्यमरः Pad. Ahd. But भू explains गात्र more
correctly, by शरीर and adds that the explanation, given
by Pad. and Ahd. is inadmissible (इतिपूर्वजङ्गवाचकगात्रस्य न
ग्रहणम्) उत्तरग्रन्थविरोधान्, असक्तं त्वारितमित्यर्थः (Bühler).

Vide L. 21 and 22. See next note. अस्त्रं हस्तिनस्तद्वैत्यर्थः
Bhû.

P. 38. L. 20. "The position of the two riders appears to be this; Râjavâhana draws the arms of Apahâra-varman, who is seated behind him, *round his (own) waist and passes his own arms backwards round Apa-hâravarman*. This kind of embrace must be awkward even for an Indian athlete especially if executed on the back of a *must* elephant." [Bühler].
पश्चान्निषीदतोस्य बाहुदण्डयुगलमुभयमुज्जमूलप्रवेशितमप्रेवलन्त्य स्वनङ्गनालिङ्गयामास
seems to us simply to mean: "He (Râjavâhana) caused Apahâra-varman to embrace his own body by holding Apahâra-varma's arms drawn forward under his own armpits".

P. 38. L. 23. कण्ठो लोहस्तम्भः । लोहस्तम्भस्तु कण्ठ इति वैजयन्ती ।
कर्णगः सरावः । कुटिलाग्रस्तु कर्णग इति वैजयन्ती । प्रासः कुन्तः । पट्टिशः शस्त्र
विशेषो भाषया पठेति प्राप्तिदः । पट्टिशः स्याद्विशालाग्र इति वैजयन्ती । नुसलं कण्ठन-
साधनकाष्ठतुल्यमायसनायुधम् । तोनरो लोहगुच्छः । नाषदा गुर्ज इति Pad.

P. 39. L. 2. परिक्षिप्तो लोकानितिशेषः । Those who were
hemming the elephant in on all sides.

P. 39. L. 3. अन्येन this *other* army is that of the allied
Kings coming to assist Simhavarman of Champâ [Bühler].

P. 39. L. 4. कुरुविन्देन सवर्णाः समानाः कुन्तलाः केदा वस्येति । कुरुविन्दो
नीलगुच्छो नीलमणिरिति ॥ Pad. Bhû. gives also the explana-
tion नेष for कुरुविन्द according to Amara [Bühler].

P. 39. L. 6. कृशाकृशे उदरोरःस्थले वस्येति च तथा । कृशोदरः स्थूलोरः-
स्थलेवेति योज्यम् । कृतहस्ततया शिक्षितहस्ततया । शिक्षितं कृतमर्थवादिति नागुरिः ।
Pad. The root कृ has frequently the meaning 'to

study; to learn' in the older language, see Pet. Dict; under क् and the Āpastamba Dharma passim [Bühler].

P. 39. L. 7. पादेत्यादि । अंगुष्ठाभ्यां निष्ठुरं यथा तथावष्टं घर्षितं कर्णमूलं यस्येति तेन ॥ Pad.

P. 39. L. 8. प्रत्यवाज्ज्ञानात् Bhû. Ahd.

P. 39. L. 9. The speaker is Apahâravarma's friend, Dhanamitra, who had been sent to fetch the allies, see P. 64. L. 17. अथ राजकम् । राजन्यकं च नृपतिक्षत्रियाणां गणे क्रमादित्यमरः । राजकं राजसमूहः Pad. [Bühler]. See Note P. 37. L. 1.

P. 39. L. 13. धनमित्राख्यया &c., धनमित्राख्यया तन्नाम्नान्तरितो भिन्न इत्यर्थः Pad. 'You must consider that I am hidden under this form and the appellation Dhanamitra i. e., consider Dh. as my other self.' [Bühler].

P. 39. L. 14. अपवर्जितं युद्धसमये शत्रुणा गृहीतं कोशवाहनं धनं हस्त्यश्वादि चैकीकृत्य देवमुपतिष्ठत्वित्यन्वयः । Bhû. अपवर्जितमितस्ततो गतमित्यर्थः Pad. The latter explanation is preferable [Bühler].

अस्मदङ्गुष्ठाभ्यां तत्पक्षेन । गृह्यः पक्षस्थ उच्यते इति वैजयन्ती । Pad.

P. 39. L. 17. रोहिण the Banian or Bar tree. क्षौमावदाते क्षौमवदवदातं यत्सैकतं सिकतामयं तस्मिन् ॥ Pad. क्षौमम् a white silk garment.

P. 39. L. 19. स्वहस्तसत्वरसमीकृते स्वहस्तेनात्मकरेण सत्वरं सवेगं समीकृते समतां प्रापिते । Pad.

P. 39. L. 20. उपहारवर्मेत्यादि । राजहंसस्य त्रयोऽमात्या धर्मपालसितवर्म-पद्मोद्भवाः । धर्मपालस्य सुमन्त्रसुमित्रकामपालाः सुताः । सितवर्मणः सुमत्तिसत्यवर्माणी सुतौ । पद्मोद्भवस्य सुभृतरत्नोद्भवौ सुतौ । तेषु पितॄणां मरणोत्तरं सुमन्त्रसुमित्रसुभृत-सुमतयः पितॄणामधिकारे स्थिताः । कामपालः काप्यगमत् । रत्नोद्भवः समुद्रतरणमकरोत् ।

सत्यवर्मा देवयात्रामकरोत् । सुमत्सुमन्त्रसुमित्रसुधुतानां प्रमत्तिमित्रगुप्तमन्त्रगुप्तविशु-
ताख्याः पुत्राः । इत्येतेषां सम्बन्धः । Bhü.

P. 40. L. 1. हर्षाविद्वामेति क्रियाविशेषणम् । Bhü.

P. 40. L. 4. पितृषदपश्यत् । 'he looked upon them i. e.,
treated them like his own father' [Bühler].

End of the 1st Uchchhvāsa.

SECOND UCHCHHVĀSA.

P. 41. L. 1. त्वद्वैप्यप्रच्छते Mark the sense of प्रच्छते which
means here 'dispersed.'

P. 41. L. 4. बुभुक्षुस्त्वद्वत्तिम् Desiring to learn your where-
abouts.

न्यशामयमपदयम् । उद्विग्नवर्णमुद्विग्नस्य वर्णं इव वर्णः कान्तिर्यस्येति स तम् ।
Paḍ. Ahḍ.

P. 41. L. 7. आश्चर्यज्ञानविभवेति-आश्चर्यश्चमत्कारकारी ज्ञानविभवो ज्ञान-
सामर्थ्यं यस्य तथा Paḍ.

P. 41. L. 10. अङ्गपुरीवत्सं । Regarding the loss of the
initial अ of अव See Vopadeva III. 71. and compare
the Peter. Dict. S. V. वत्सं. Our three commentaries
add a Kārikā वष्टिभागुरिरल्लोपमवाप्योऽप्यसर्गयोः [Bühler]. The
expression is explained by Paḍ. तन्नगरीशेखरभूता । The
scene is thus laid in चम्पा again.

P. 41. L. 11. कीर्णशिलण्डं कीर्णःप्रछतः यः शिलण्डः देशपाशस्तेनास्तीर्ण
कृतास्तरणा भूमिर्देया Paḍ.

P. 41. L. 12. The old reading was अवनिपातम् । Wilson,
Parab and Kale have अविच्छिन्नपातम् which is explained
by Wilson as 'Crowding or as coming' in a confused
heap or crowd.'

P. 41. L. 15. श्रोवसीयाय । श्रोत्रेयसं स्यात्कल्याणं श्रोवसीयं शिवं शुभमिति हलायुधः Paḍ. Our Ms. reads अमाजनम् which suits the context better, since it explains why she is anxious for श्रोवसीय.

P. 41. L. 16. आर्ताभ्युपपत्तिवित्तयोरार्तानां पीडितानामभ्युपपत्तिरनुग्रहस्तद्वित्तयोः ह्यातयोश्चरणविशेषणम् Paḍ.

P. 41. L. 17. पलितेत्यादि । पलितेन जरसा शौक्येन शाराथित्रो यः शिखण्डवन्धस्तेनादौ स्पृष्टा पश्चान्मुक्ता भूमिर्यथा । पूर्वकालिकेति समासः Paḍ.

भगवन्निति । ने दोषं दूषणमेवेति पुरोवर्त्तिनी । वो युष्माकं दासी मत्कन्येत्यर्थः स्नाधिकारानुष्ठापनं स्वोचितकर्माचरणप्रेषणम् । Paḍ. “Reverend Sir, (my daughter) here, your slave, accuses me of a fault and that fault consists therein, that I have made her follow her legitimate profession.” [Bühler].

P. 41. L. 20. अङ्गक्रियोद्धर्तनादिः । अङ्गक्रिया यदङ्गेषु हरिद्रातैलमर्दनमेति-वात्स्यायने । तेजःप्रभावः—बलं शरीरं । वर्णो रूपं । मेधा धारणावती बुद्धिरेतेषां सम्यग्बर्धनेन पोषणेन । दोषा वातपित्तश्लेष्माणः । अग्निर्जाठरः । घातवः सप्त । एतेषां साम्यकृताऽवैषम्यकृताहारेण भक्षणेन । आपञ्चमात्पञ्चमवर्षादुत्तरमित्यर्थः । Paḍ. तेजोवर्धनेन must be taken as an adjective qualifying आहारेण । [Bühler] “वत्सासृङ्गांसमेदोस्त्यमज्जाशुक्राणि घातवः । सप्त” Bhü.

P. 41. L. 21. जन्मदिन उत्पत्तिदिवसे पुण्यदिने संक्रमणादौ । Paḍ.

P. 41. L. 22. अनङ्गविद्यानां वात्स्यायनादीनाम् । Bhü. नृत्तयेत्यादि, ‘to instruct her thoroughly in the arts of dancing, singing, playing musical instruments, acting, (to make her a connoisseur) of pictures, food, perfumes and flowers.’ [Bühler].

P. 41. L. 23. वचनकौशलं वक्रोक्तिश्चेत्यादि Bhü.

P. 42. L. 2. विनयनं शिक्षणम् Paḍ. शब्दो व्याकरणं । हेतुस्तर्कः । समयः सिद्धान्तो ज्योतिषिकः Bhü. वार्तानात्रावबोधनम् । ‘a superficial instruction’ [Wilson] वार्त फल्गुन्यसारे च । Ahḍ.

अर्जावो जीविका Pad. This knowledge the Hetaira wants in order to know the value of her lovers.—क्रीडाकौशले नर्मभाषणनैपुणे Ahd.; Compare Sâhityadarpana P. 166. [Bühler].

P. 42. L. 3. सजीवनिर्जीवाहू रतकलासु । सजीवाः कुकुटादियोधनम् । निर्जीवाश्चतुरङ्गाद्याः Bhû.

अभ्यन्तरीकरणं स्वायत्तीकरणम् । Pad. Thorough knowledge' [Wilson] अभ्यन्तरकलासु रतकलासु । साभ्यन्तरकला येन स्पृश्याद्गस्पर्शनं रताविति वात्स्यायनः Pad., Bhû., Ahd. [Bühler].

वैश्वासिकजनादासजनात् Pad.

P. 42. L. 5. प्रसाधितायाः अलंकृतायाः । परिवर्हः परिच्छदः .. सेवकजन इति यावत् Pad.

P. 42. L. 6. संगृहीतैर्विधेयीकृतैः Bhû., Ahd. ग्राह्यवाग्भिः शिक्षकैः । ग्राह्यवागुपलालक इति वैजयन्ती । ...शिल्पवित्तकैः कलाप्राप्तिद्वैः Pad. [Bühler].

P. 42. L. 7. कार्तान्तिका लक्षणज्ञाः । Pad. 'Palmists, fortune-tellers' [Wilson].

पीठमर्दः 'दूरानुवर्तिनि स्यात्तस्य प्रासङ्गिकेतिवृत्ते तु । किञ्चित्तद्गुणहानिः सहाय एवास्य (नायकस्य) पीठमर्दादयः Sâhityadarpana III. 76. संभोगहानिसंपद्विद्वत्तुधूर्तःकलेकदेशज्ञः । वेशोपचारकुशलो वाग्मी मधुरोऽथवदुर्मतो- गोष्ठ्याम् Ibid. 78. कुसुमवसन्ताद्याभिधः कर्मवपुर्वेशभाषार्थैः । हास्यकरः कलहरति- विदूषकः स्यात्स्वकर्मज्ञः ॥ Ibid. 79. The Bhikshukis are of course Bauddhas or Jainas, whose inclination to act as *entremetteuses* is frequently mentioned by Brahmanical writers; see also below P. 54 L. 8 [Bühler]. See on this Telang's Introduction to the Mudrârâkshasa PP. 19.—20. Kâtyâyana has the following in this connection:—सखीभिलुकीक्षणीकातापसीभवनेषु सुतोषाय इति गोणिनापुत्रः IV. 282. Also विप्रवेलाणिका दासी भिलुकी शिल्पकारिका । प्रविशत्याशुविश्वासं दूनीकार्यं च विन्दती । IV. 287.

P. 42. L. 9. शुल्को मूल्यम् । Pad.

P. 42. L. 11. शौचं शुद्धता । शौचमर्थेष्ववचनमिति वैजयन्ती । Pad.

P. 42. L. 12. अस्वतन्त्रेणेत्यादि 'To obtain payment from the parents of a minor under the pretence that he contracted a Gāndharva marriage [Bühler].

P. 42. L. 13. अलाम इत्यादि । कामस्वीकृते स्वायत्तीकृते स्वामिन्यधिकारिणि । अधिकरणे चोत्तरादौ Pad. But better Bhû. अलामे अर्थस्य धूर्ता-
त्त्वशुल्कालामे कामस्वीकृते मैत्र्याद्यङ्गीकृते स्वामिनि प्रमौ ग्रामाध्यक्षेधिकरणे
नागरिकसंसादिताधनमुच्चावचवागादिभिः स्वोपयुक्तविधानम् ॥ अधिकरण 'the
Court' is the local Pañchâyat. [Bühler].

P. 42. L. 15. हतशिथानां गृहीतावशिथानां गम्यधनानाम् । गम्या भुजङ्गाः ।
गम्यो विटः पाण्डविको भुजङ्ग इति भागुरिः । Pad. 'To take away
by various artifices what remains of the lover's
wealth, after it has been reduced by daily occasional
and affectionate gifts.' Bhû. writes 'दायकतया हत' and
explains thus आहतशिथानामाहतेभ्य आकर्षितेभ्यः शिथानामवशिथानामुर्व ।
रितानां गम्यस्य विटजनस्य धनानामित्यन्वयः । [Bühler].

P. 42. L. 16. असन्नं क्षेपणम् । Pad. आसनमुपवेशनम् Bhû.
'To separate (her) from an avaricious man who
gives nothing' प्रतिहस्त्यासनग्रहवेशापातिः । प्रतिहस्ती प्रातिवेश्य इति
वैजयन्ती । Pad., Bhû., Ahd. (Bühler).

P. 42. L. 17. त्यागशक्तेः संयुक्षणमुदीप्तिकरणम् । Pad. 'To incite
an avaricious lover to liberality by causing him to
be teased by a neighbour' [Bühler]. असारस्य निर्वनस्य
वाक्संतक्षणैर्वचनतिरस्कारैः । लोकोपक्रोशनैर्लोकेषु निन्दनैः । Pad.

P. 42. L. 18. अनर्थप्रतिधातिमी राजवदाज्ञाशक्तिप्रधानैः । इम्यैराढ्यैः ।
Bhû.

P. 42. L. 21. मातृकाया मातामह्याः । मातुर्माता तु मातृकेति वैजयन्ती
Pad. Bhû. Ahd.

एवं स्थिते "as it is so, or under these circumstances" is the common phrase used in summing up a scientific argument. It seems to have been put into the mouth of Mâdhavasena in order to heighten the irony of the whole passage [Bühler]. Kshemendra's Kalâvilâsa has much in common with this passage.

P. 42. L. 24. स्वकुटुम्बकम् । अनुकम्पायां कन् । Bhû. Compare Siddhântakaumudi I. P. 707. Pan. V. 3, 76. 'Her poor relations' [Wilson].

P. 43. L. 1. अहार्यनिश्चया दृढनिश्चया Pad. Bhû. संस्थास्यते मरिष्याति Pad. Bhû.

P. 43. L. 3. दुःखाकरो दुःखजनकः । दुःखात्प्रातिलोम्य इति डाचप्रत्ययः । Pad. Bhû. Compare Siddhântakaumudi I. P. 733, Pan. V. 4, 64.

P. 43. L. 4. अवर्गो मोक्षः final beatitude or release from mundane existence. स्वर्ग the abode of deified mortals and inferior gods.

P. 43. L. 8. उदमनायत Regarding the form see Siddh. Kau, II. P. 227. (Calc Ed.) Kielhorn S. Gr. S. 475. [Bühler].

P. 43. L. 10. *समुचिता used to or accustomed to.

P. 43. L. 12. धौतोद्गमनीयेति । धौतं ददुद्गमनीयं तद्वस्त्रे सा तद्वासिनी । तत्स्यादुद्गमनीयं यद्वौतयोर्वस्त्रयोर्युगम् । इति वैजयन्ती ॥ Pad.

P. 43. L. 14. कुसुमोच्चय is the better reading and is supported by most Mss. Bhû. explains. उच्चयस्तरादा-
नमवचयो भूमेः । नैकभेदविकल्पो नैकप्रकारः । 'विकल्पः संशये भेदे' इति वररविः
Ahd. उपहारकर्माभिर्वलिकर्मभिः । Pad.

कामशासनो महादेवस्तदर्थं तन्निमित्तम् Pad. Bhû. says कामशासनार्थं च कामोद्दीपनार्थं च । The Pad's "Explanation appears, however, to be preferable" (Bühler). Both seem to have missed the point, since Kâmamanjari seems to be undergoing penance with a view to "conquer or curb desire."

P. 43. L. 15. त्रिवर्गं त्रिवर्गं धर्मार्थकामाः । अद्यात्मवादैरात्मानमाधिकृत्य ये वादास्तत्त्वबुभुसुकथाः । Pad. अन्वरञ्जयत् goes with गणिका in L. 12.

P. 43. L. 17. यत्सह धर्मेणार्थकामावपि गणयति "That (the world) regards wealth and desire along with virtue i.e., puts them in the same category, or on the same level as virtue."

P. 43. L. 18. कथय वासु केनांशेन "Tell me, O girl, in what degree virtue is considered by thee to transcend wealth and desire." The answer to this query is given in line 11 on the next page.

P. 43. L. 20. इतः किलेत्यादि "It is from a person like myself that your reverence wishes to learn the worth and worthlessness of the three objects of human life)! But (Your question) too is a new way of showing favour to your slave. Well then ! Listen." [Bühler].

P. 43. L. 22. तदनपेक्ष etc. "The virtue that is independent of these two i.e., wealth and desire."

निवृत्तिसुखम् मोक्षसुखम् Pad. Bhû. reads. निवृत्तिसुखप्रसूतिहेतुरक्षय-सुखप्रसूतिहेतुः ब्रह्मानन्दहेतुरितियावत् । and Ahd. मोक्षसुखोद्भवहेतुः । निवृत्ति properly means absolute renunciation of all desire.

P. 43. L. 23. नात्यायत्तते नात्यन्तमधीनो भवतीत्यर्थः । Pad.

तत्त्वदर्शनोपबृंहितश्च “And if it is attended by the recognition of Truth & c., of the unity of the individual and of the universal soul” [Bühler].

P. 44. L. 2. प्रतिस्नाहिनः स्नावानं प्रापितः Pad.

P. 44. L. 3. तिलोत्तमाप्सरोविशेषः । सुदूषणं गन्तम् । प्रगयेन श्रित्या प्रवर्तनम् । बहल्या गौतमपत्नी । गुरतत्त्वं बृहत्सतिनार्या । वज्राभिनी । अनिलस्य वायोः । कलत्रं श्रोणिनार्ययोरिल्लनरः । बंशुनाली सूर्यः । केसरी वानरभेदः । उत्तम्यो बृहत्सतेष्वैष्टप्राजा । अनिलरत्नं गन्तम् । पराक्षरस्य व्यासनिबुः । दाहः कैवर्तः । कैवर्ते दाशवीचरावित्यन्तः । तल्लन्या । दोलनगत्वा । तदूषणं तद्वनम् । पाराक्षरस्य ज्ञाता विवित्रवर्ष्यः । Pad.

P. 44. L. 8. बालुरविप्रलम्बनान्यकृत्याचरणानि । बह्व्याचरणं यत्तदालुरं विप्रलम्बनमित्यजयः । Pad. Bhû. Ahd.

P. 44. L. 12. उदीर्णरागवृत्तिरुदीर्णं वृद्धिगता रागवृत्तिर्यस्य । रागवृत्तिरिच्छावृत्तिः । Pad. परिवारः Paraphernalia, attendant circumstances.

P. 44. L. 15. पशुपाल्यन् पशुपालनम् Pad. तीर्थप्रतिपादनं उत्साहदानम् । Bhû. Ahd.

P. 44. L. 18. यावदिति साकल्ये Pad.

परस्परविमर्दनमालिङ्गनमुन्दनादिजन्य । अनरोक्षं प्रत्यक्षम् । Pad. स्मर्यमान-
नधुरम् स्मर्यमानं चन्द्रधुरम् । यदीयं स्मरणमापि सुखजनकमिति यावत् । उदीरितानि-
नानम् उदीरित इत्यत्रानितानः सार्धक्यबुद्धिर्यत् इत्यर्थः । Bhû.

P. 44. L. 20. तस्यैव-सुखस्यैव निमित्तम् Pad.

P. 44. L. 24. सुदुरं-अत्यन्तम् Bhû. ‘Very much’ [Bühler].

P. 45. L. 3. निवृत्तस्ववृत्ताभिलाषम् निवृत्तो दुरागास्तः स्ववृत्ते स्वाचरणे-
भिलाषो यस्य तम् । Pad.

P. 45. L. 5. तेन राज्ञेत्यर्थः Pad.

P. 45. L. 7. जनया जन्मज्यया Pad.

P. 45. L. 8. अम्युयेतमङ्गीकृतम् Pad.

P. 45. L. 9. परिवर्हः परिकरः सेवकजन इति यावत् Pad.

P. 45. L. 11. अयमञ्जलिः । 'I make you my bow'
[Bühler].

P. 45. L. 15. संघर्षो वैरम् Pad.

P. 45. L. 18. कृतानुशयः कृतपश्चात्तापः Pad.

P. 45. L. 19. तपस्त्रनुक्रम्यः Pad. स्वशक्तिनिषिक्तं स्वसामर्थ्येन निषिक्तं
निक्षिप्तम् । Pad. स्वशक्तिः प्रलोभनशक्तिः Bhû.

P. 46. L. 1. अर्थेति । तस्य मुनेर्यन्मनस्तस्माच्छ्रुते गलितं यत्तमोऽज्ञानं
तत्सर्वमियेव मूलतस्ततोर्वैरादिति मियेवेत्यर्थः । ऋषिमुक्तः स रागः काममञ्जरीविषयकः
संन्यासेनात्कुरादिति प्रकटीकृतमूलेत्यर्थः । Pad.

P. 46. L. 2. तत्कयादत्तवैराग्याणीव—तत्कया refers to मरीचि ।
दत्तवैराग्य—'the blush or red colour of which faded as
it were on account of the story of the sage.'

P. 46. L. 4. तमनुशय्य तेन सह शयित्वेत्यर्थः । Pad. Bhû. Ahq.
The last adds : तृतीयार्थ इति. (Pan. I. 4, 85) अनुकर्मप्रवचनीय-
व्युक्ते द्वितीया । [Bühler]. We should think that अपहारवर्मा
simply rested himself after मरीचि had gone to sleep,
out of respect for the latter.

प्रत्युन्निप्रत्युदयति । सतीति सप्तम्यन्तम् । उदयः पूर्ववर्तः । ... तस्य प्रत्यं
मानु ... तत्र दावकल्पे वदितदर्थे । Pad. अरुणादपि the light of the
dawn तन् refers to मरीचि ।

P. 46. L. 6. क्षणकाविहारस्य सौगतावाप्तस्य Pad. But see
below P. 47. L. 4. whence it is clear that Digambara
Jainas are meant [Bühler]. Even Jain ascetics are
sometimes mentioned under the name of क्षणक as in
this case. See on this indiscriminate use of the word
Telang's Introduction to the Mudrârâkshasa P. 19.
[D. K. 27]

P. 46. L. 7. अस्पृष्टसन्नावे नियमरहितम् । आधिष्ठीणं मानसपीडादुर्वलम् ।
अनभिरूपाणां कुह्याणाम् । Pad.

P. 46. L. 15. त एव to be construed with व्यवस्थापयन्,
P. 46. L. 19. [Bühler].

P. 46. L. 19. पताकां चिह्नमिति यावद् Pad.

P. 46. L. 21. अपाङ्गम् which Pad. explains by नेत्रप्रान्तम् seems to stand for अपाङ्गवीक्षितम् । See below P. 74. L. 10. Bhû. explains its reading अपाङ्गदाम by वृद्धारानुभावः which does not agree with नीलोत्पलमयमिव.—तं जनम् that (other) person i.e., Sundaraka. [Bühler]. Bhûs explanation seems to be quite consistent and we have in L. 3. P. 53 लीलाकटाक्षमालाशृङ्खलामिनीलोत्पलपलाशश्यामलाभिः where also a chain or string of sidelong glances is compared to a garland of blue lotuses.

P. 46. L. 22. सुभगंन्येन आत्मानं सुभगं मनुते तथा । Pad.

P. 47. L. 1. मलमल्लशेषः । मलमल्लं कौपीनम् । कौपीनं मलमल्लकामिति
वैजयन्ती । Pad.

P. 47. L. 2. जैनायतने क्षपणकदेवतागारे Pad. The fact that Nidhipālita lived in a state of nudity as well as the mention of the केशलुञ्चन below (L. 4.) shows that here as well as at P. 46. L. 6. Jains of the Digambara sect and not Bauddhas are intended. [Bühler].

P. 47. L. 3. वेशो वेद्यागृहम् तस्मान्निर्गतानाम् । Ahđ. Bhû. gives the same explanation, but Ahđ. says वेशो वेद्याजनः । The authority adduced in the Bhû. and Pad. is the Viśvaprakāśa. [Bühler].

P. 47. L. 4. प्रकीर्णः प्रसृतः Pad. Our Southern Ms. reads प्रसल्लरकेशलुञ्चनव्ययः for प्रवल° which matches better with प्रहृतम् in the next epithet. The effect of

Nidhipâlita's distress in assuming the garb of a Digambara Jaina is heightened by the statement that he felt uncomfortable on account of the dirt on his body, but he felt *more* pain on account of the pricking off of his hair and suffered *most* on account of hunger and thirst.

P. 47. L. 6. द्विष इव हस्तीव नवग्रहो नूतनं ग्रहणमुपादानं यस्येति । प्रत्यवानृशमविचारयम् (sic) Pad.

P. 47. L. 7. द्विजातिर्वैश्यः । Pad. an Arya according to the phraseology of the old Sûtras [Bühler].

P. 47. L. 11. प्रत्याकलितो विचारितः । पिण्डीखण्डं पिण्डयशोकः खण्डं समूहः । अशोकः पिण्डिका पिण्डीति वैजयन्ती । Pad.

P. 47. L. 12. पर्याप्तं यथेष्टम् Ahd.

P. 47. L. 14. युद्धेन धनेन Pad. Bhû. Ahd.

P. 47. L. 15. तमिति क्षपणकमनु पश्चात् Pad.

P. 47. L. 16. लुब्धा वित्तत्यागासहाः । समृद्धाः श्रीमन्तः । ... अमूलोका-
न्प्रकृतिस्त्यान्स्वभावस्त्यान् । कर्णोसुतः स्तेयशास्त्रकर्ता । कर्णोसुतः करटकः
स्तेयशास्त्रस्य कारक इति वैजयन्ती । Pad. Bhû. adds a verse from
the Hârâvali कर्णोसुतो मूलदेवो मूलमद्रः कलाङ्गुरः । [Bühler].
Note the callousness and effrontery of a hardened sinner, professing to teach men the instability of worldly possessions by robbing them !

P. 47. L. 19. अक्षमूमिः शारीस्थापनगृहम् Pad. 'The che-
quered' cloth on which the Pachîsî-men are placed'. The Ahd. Sârâmsa agrees with this explanation. The Bhûshana, on the other hand, explains अक्षाः by पाशाः 'dice' and अक्षमूमि by तत्प्रक्षेपमूमिः. The fact is, however, that the gamblers played a kind of Pachîsî (See below P. 48. L. 3.) where pieces similar to those

used at the game of draughts, 'are moved forward and taken according to the results of the dice-throws, which the player makes. [Bühler]. हस्त a throw of dice.

P. 47. L. 20. कूट-कर्माणि deceitful tricks. कूटकर्माणि कूटकर्म्मलूपाणि Pad. कनिष्कप्रत्ययव्यवहारानिवादि, 'Their transactions undertaken with the knowledge of the gambling-house-keeper, which consisted chiefly in the employment of reasoning, force and boldness and which were sufficient to cause the payment of the stakes.' The Bhûshapa, which alone fully explains the passage, seems to have known readings which are not to be found in any Ms. कनिष्कप्रत्यय-
त्सनिष्कानात् । कनिष्का दूतश्चरका इत्यनरः । व्यवहारन्यायवदेति व्यवहारो
लोकानां व्यवहारो न्यायो युजितस्तयोर्विष्णुन्यासः । प्रतापः प्रागल्भ्यं । द्वैः प्रयोजि-
तार्थसाधने समस्तत्मादिति प्रत्ययस्य विशेषणम् । कनिष्कप्रत्ययव्यवहारादिति पाठः ।
प्रत्ययजनको व्यवहारः । [Bühler].

P. 48. L. 1. पक्षरचनानैमुन् । सर्वं लोकानां स्वायत्तीकरणे कुशलम् ।
उच्चवचानि नैकप्रचाराणि प्रलोभनानि मोहनानि... गल्हः पणः Pad. So
also Bhû. and Ahd. which add, however, गल्हप्रभेदार्थ-
नानि फलत्यान्ययामावर्तनानि [Bühler].

P. 48. L. 2. अन्दरान्तरा मध्येमध्य इत्यर्थः । अन्तर्गतप्राधान्यस्यबहुलात् ।
अन्तर्गतं प्रान्दनापनानिति वैजयन्ती । Pad.

P. 48. L. 3. प्रनाददत्तसारे प्रनादेनादवधानतया दत्तः सारः शेषकरणं वेनेति
तस्मादिति । Pad.

P. 48. L. 6. व्यत्ययम् व्यतिञ्जोन् Pad. He changed
(sides) i.e., began to play with me. Regarding the
construction of नि see Siddhântakaumudi I. P. 253.
Kârikâ [Bühler].

P. 48. L. 7. दीनाराणां निष्कानां सुवर्णानामिति यावत् । Pad. Compare above, note to P. 21. L. 4. [Bühler].

P. 48. L. 10. चन्मूलधेत्यादि । “and Vimardaka, the gambler, who was the cause of my playing, became, etc., [Bühler]. मे दुरोदरावतारः literally my lighting upon i.e., joining the game of dice.

P. 48. L. 13. धूर्जटीति । धूर्जटिर्महादेवः । तत्कण्ठे यत्कल्पायं कालिमा । सितेतरः स्यात्कल्माषमिति शाश्वतः । तद्वत्कालतमेऽतिदयामले । नीलनिवसनं नीलवस्त्रं तस्य यद्वर्षोदकमवगुण्ठनवस्त्रम् । .. परिहित आच्छादितः । Pad. concealed by a dark blue coat. [Bühler].

P. 48. L. 14. कौश्लेयकः करवालः । ... फणिमुखं सुदृङ्गासाधनम् । काकली कर्तरी । संदेशको मापया सांढशीति (tongs or pincers) पुरुष-शोषकं पुरुषशोषप्रतिष्ठाति काष्ठमयं शिरः । योगवर्तिकोपायाञ्जनम् । मानसूत्रं प्रमाणरज्जुः । कर्कटी यन्त्रसाधनं मापया कर्कोटक इत्युच्यते [a wrench] रज्जु-रारोहणसाधनम् । दीपमाजनं भ्रमरकरण्डकं दीपनिर्वाणशालमभाण्डम् । Pad. Bhû. gives different and, it would seem, better explanations of काकली and योगवर्तिका. The former is said to be a low-toned musical instrument निद्राति जागर्ति वेतिबोधनार्थं कल्मषुरध्वनिर्वाद्यविशेष इति गुरुचरणाः । and the latter ‘a magic wick’ यस्याः प्रज्वलनात्सर्वत्र सर्वा एव गोचरा भवन्ति यत्प्रमया मोहमुपयान्तिजनाः । Compare for this passage मुच्छकटिक Act III, P. 46 seqq, Stenzler. [Bühler]. Bhû. Explains चूर्ण as निध्यञ्जनौषधिमूलादिचूर्णम् । The word योगचूर्ण occurs in Act II of मुद्राराक्षस, where it is intended to be administered to Chandragupta, but where the attempt is frustrated by Chânakaya who discovered a change of colour when the mixture was put into a golden cup. Telang explains योगचूर्ण as a powder of magical virtue’ (vide P. 334. Telang’s Mudrârâkshasa). According to Wilson फणिमुखं, “snake’s head” is a sort of

spade, and कर्कटक that which resembles a crab—a hook.....it may be connected with रज्जु a rope with a hook at the end, by which to climb up.”

P. 48. L. 16. पटमासो जालान्तरम् । पटमासः प्रेक्षणकमिति वैजयन्ती । Pad. Bhû. has the reading पटमास which it explains as प्रेक्षणसाधनम् and quotes पटमासः प्रेक्षणकम् from the Vaijayanti. As long as no copy of the Vaijayanti is accessible, it will be difficult to decide which of the two interpretations is the correct one. The first gives, however, a good sense “observing through a small hole of the size of the interstices in a lattice-window what was going on inside the house. [Bühler]. Parab and Kale have the reading पटमास, and since it is supported by our southern Ms. etc. we have adopted it in preference to पटमास°.

P. 48. L. 17. नीवी मूलवणिगधनम् । मूलद्रव्यं परिपणो नीवीति हैमः Pad. Bhû. Ahl.

P. 48. L. 18. नीला ये नीरदा मेघास्तेषां निकरः समूहस्तेन पीवरं पुष्टं यत्तमोऽन्वकारस्तन्निविडितायाम् । Pad.

P. 48. L. 19. आलोकं प्रकाशम् । Pad. अयासौ° । विद्युत्प्रकाशो नगरस्य-मोषर्थाय तेन रोषिता रुष्टा नगरदेवतेव । निःसंवाधं निःसंकटम् । संकटं ना तु संवाध इत्यमरः । उन्मिषद्भूषणा प्रस्फुरद्भूषणा ॥ Pad. If निःसंवाधवेलायाम् is the correct reading, it must be translated ‘at the time when there was no crowding (in the streets). [Bühler]. All the Mss. hitherto discovered and our southern Ms. also has the reading निःसंवाधवेलायाम् । The damsel ‘with shining ornaments’ is by उत्प्रेक्षा considered as the presiding goddess of the city.

P. 48. L. 22. त्रासगद्गदं भयविह्वलमगर्दना Pad. अयं वर्गो वैश्यवर्गः Pad.

P. 49. L. 2. इभ्यकुमाराय धनिककुमाराय अन्वजानात्प्रतिज्ञातवान् । Pad.
न इति । स पितास्मिन्धनमित्रे पित्रोरन्ते मातापित्रोरवसाने निजैः स्वकीयैर्वित्तै-
रथिवर्गाद्याचकसमूहाद्वारिचं क्रीत्वैव दरिद्रति सति Pad.

P. 49. L. 4. प्रीतोति । प्रीतेन लोकेनाधिरोपितं दत्तमुदारक इत्यपरं श्लाघ्यं
नाम यस्य तस्मिन् Pad.

वरयत्येव When he asked for my hand. [Bühler]. The
old reading was वरयत्येव तस्मिन्. Wilson read निवारयत्येव
तस्मिन् which gives no sense. Our southern Ms. omits
तस्मिन् which is really redundant.

P. 49. L. 5. यथार्यनाम्ने 'Properly (so) named' (since
he is rich). This word brings out clearly the antithesis
implied in L. 4. above. सार्थवाहः 'a foreign merchant'
[Bühler]. The Pad. without any reference to the
authority simply quotes वैदेशिकः सार्थवाहः । Bhû. quotes
the following line from Amara वैदेशिकः सार्थवाहो नैगमो
वाणिजो वणिक् । in which सि is simply a misprint for ह.
But the Bombay Edition of the Amarakośa has वैदेहक
and not वैदेशिक. Mr. K. G. Oka's recent Edition of the
Amara with Kshīrasvāmi's commentary also has वैदेहक,
and Kshīrasvāmi gives the derivation of the word as
विदेहे उपचये भवो वैदेहकः. The Kalpadruma gives वणिक् as the
equivalent of वैदेह and वैदेहक, and refers to Bharata's
commentary on Amara and quotes Manu for an
origin of the caste of Videhas. वैदेशिक by itself means
a "foreigner" and it seems that the erroneous
reading वैदेशिक was taken as a synonym of सार्थवाह.

P. 49. L. 8. मन्मथो मदनोभिसरः सहायो यस्याः सा । Pad. Bhû.
Ahd. Bhû. adds. अनुप्लवः सहायश्चानुचरोभिचरः समा इत्यमरः.

P. 49. L. 9. भाण्डमेतद्भूषणम् Pad. Seep. 50. L. 5.

P. 49. L. 11. दीपिका दीपवतीति लोके प्रसिद्धा । दीपिका हस्तदीपः स्यादिति वैजयन्ती । Pad. 'Torch' नागरिकबलं नगररक्षाकर्तुर्भाषया कौतवाल-
इत्याख्यस्य बलं सैन्यम् Bhû. "The town-police." [Bühler].

P. 49. L. 14. शयेहम् Compare Siddhânta Kaumudi, II. P. 284 (Pâṇini III, 3, 131).

P. 49. L. 15. वयमिति द्वयोरपि बहुवचनम् । अस्तदोद्बोधः Pad. Pâṇini I. 2, 59.

P. 49. L. 18. वाष्पदुर्दिनाक्षी । वाष्पध्याप्तनेत्रा Pad. "Her eyes dimmed by tears." [Bühler].

P. 49. L. 19. भाविता प्रकाशिता विषविक्रिया विषविकारो येनेति । नरेन्द्रो विषवैद्यः । नरेन्द्रो वातिके राशि विषवैद्ये च कथ्यत इति । निर्वर्ण्य दृष्ट्यर्थः । उपक्रम्य चिकित्सित्वा । उपक्रमाधिकित्सा स्यादिति वैजयन्ती । Pad. Bhû. Ahl. 'Treated me' [Bühler]. मुद्रा a mode of intertwining the fingers during religious worship.

P. 49. L. 21. स्तब्धं निश्चेष्टं श्यावं श्यामलम् Pad. Bhû. adds श्यावास्यता विषकृतः इति माधवाचार्यः ।

P. 50. L. 4. अन्तरा मार्गमध्ये । Pad.

P. 50. L. 5. अंशुपटलेन किरणजालेन पाटितं नाशितं ध्वान्तजालमन्धकारसमूहो येनेति तथा भूषणम् । Pad.

P. 50. L. 7. प्रियादत्ता वागपहता । अत्र परिवृत्तिरलंकारः । परिवृत्तिर्विनिमयो न्यूनाभ्याधिकयोर्मिथ इति लक्षणात् । नहीत्यादिना काव्यालिङ्गम् । न जान इति । यदिदमद्भुतं त्वत्कर्म वक्तुं न जाने न शक्नोमि । एवं च वाणी हर्तव्येति स्पष्टम् । न ते स्वशीलमिति । इदं द्रव्यस्य प्रियायाश्च समर्पणं ते चोदत्वेन व्यवहृतस्य स्वशीलं स्वभावो न भवतीत्यतोद्भुतवत्प्रतिभाति । प्रतिनियतेति । तत्तद्द्रव्यव्यक्तिविश्रान्तेत्यर्थः । तत्प्राय इति । तद् द्रव्यादि समर्पणं पूर्वावदानेभ्यः पूर्वजातकर्मभ्यो न रोचते । रुच्यर्थानामिति चतुर्थी । कर्मणां न शोभत इत्यत्र तात्पर्यम् । एतदुपलभ्य परदारपरस्वनिवृत्तिरुपपन्नम् । अवदानेभ्यः । अवदानं कर्मवृत्तमित्यमरः । आशयोभिप्रायः । छन्दोभिप्राय आशय इति । अननुमान्यानुमतिमकारयित्वा । Bhû. Translate:—

“Honourable Sir, to-night you have given me my beloved here, but you have bereft me of (the faculty) of speech. For, I do not know how to describe this wonderful deed of yours. (If I were to say, ‘This deed) is not in keeping with your character, it appears marvellous, no other (thief) has acted thus before you’ (it might be objected) that the power of things is fixed in each (of them); for in you covetousness and similar (vices) are not to be found (*i.e.*, each individual shows only those qualities (*śakti*) which are inherent in the matter (*vastu*) out of which it is formed; as covetousness is not one of the qualities inherent in the matter of which you are formed, your generosity cannot be said to be against your character (*śīla*). (If I were to say), you have shown yourself to-day a saint, (that description would be wrong because) it does not agree with your acts performed in former births’ [*i. e.*, your generosity shows that in former births you must have performed many meritorious acts, because you could not act so generously if you had not done so; hence you cannot be said to have begun a course of saintliness to-day. (If I said), now I have seen true generosity (that would be presumptuous, because) it is not proper to give (such) a decision without hearing your opinion. [*i. e.*, you may have different opinions about the nature of true generosity and it is not for me to give a hasty decision on the subject)”. Similar passages are not unfrequent in Bâna’s Kâdambar and Harshacharita [Bühler].

P. 50. L. 13. अकारन् unmeaning प्रहादिहेतः contempt for your judgment.

P. 50. L. 14. प्रतिदानम् Return or recompense. तद्वदने In (the event of my) not obtaining her (my beloved).

P. 50. L. 15. प्रहस्तम् प्रवर्त्तं प्रानम् Pad. 'the best course to follow.'

P. 50. L. 17. प्रतिपत्तिः कर्त्तव्यता Pad.

P. 50. L. 19. क्रेवाहं etc. Or who am I to decide what I should do? As you please or as you bid.

P. 50. L. 22. कल्पेत्तत् It is thus or in this wise. सैधिल्य-
निद्रा प्रहासवयोः Something like weakness of judgment and resolution. इह स्वार्थे Bhū.

P. 51. L. 2. कर्षणमूढया चारुमूढया । तत्र गच्छे Pad. We prefer to refer तत्र to the house of Kuberadatta. This brings out the force of स्व in तद्वैवाच्यारुमूढया. i.e., by her being a spy in her father's house of which she presumably knew the ins and outs. This would better justify the mention of tumult in the bride-groom's and the bride's house in L. 15. P. 51, since the house of the former was destroyed by the elephant (L. 6) and that of the latter looted (L. 2).

उपो नमताम् । कविप्रदेशो मुषितकं चोरितं वस्तुनात्म् । नागरिकसंघाते
नगरस्थलेऽस्मद्वै । उपरिपुष्पनाथोरपनाहृष्याथो निजात् Pad.

P. 51. L. 4. प्रवेष्टं कच्छज्जुः प्रीतिविमूषणे रज्ज्वां प्रवेष्टं प्रवेष्टनिमित्तमिति
वैजयन्ती । नाभया किल्लाया इति प्रतिदम् । प्रोते प्रवेष्टितम् । पातितो य कायोऽपि
हस्तिप्रक्षाल्य द्युलं वदुरास्थलं तत्र परिपतो दन्तेन विर्यकहारी । विर्यदन्त
गहारस्तु गतः परिपतो नत इति हस्तद्वयः । पुरोत्पन्नाऽन्त्रवर्ती । कन्दं
पुरोत्पित्तरः । प्रोते दन्तकाण्डं वस्तेति तथा । Pad.

P. 51. L. 6. कन्धुदैव गजेदैव । कन्धुदैव सीता । शालाग्राहिक्या शालां
गृहीत्वैत्यर्थः । Pad.

P. 51. L. 9. पद्मरागो रक्तागिस्तस्य शङ्खं शिखरं तत्कल्पं तत ईषन्धूनम् ।
कल्पद्रुमस्य हेमपल्लवाः सुवर्णपल्लवास्तौदामापीडः समूहः । आपीडः शेखरोन्नात इति
वैजयन्ती । पाटलमनैकवर्णम् । पतङ्गमण्डलं सूर्यविम्बम् । Pad.

P. 51. L. 10. प्रगेतनानि प्रातःकालोचितानि Pad.

P. 57. L. 11. तुमुलो व्याकुलरवः इति हैमः Pad.

P. 51. L. 12. अर्थैर्यपतिः कुवेरदत्तमाश्रास्य Ārthapati having
comforted Kuberadatta with money-presents, be-
cause the latter had lost his all in the theft.
See L. 2. above.

नात्तावधिकं मासोत्तरमित्यर्थः । Pad. On the visit of the two
chieves to Kuberadatta's house (*vide* P. 51. L. 1.)
Kulaplāika had been restored to her parents [Bühler].
स्वमेवावासम् in that line must be taken to refer to her
own (that is her father's house), though the speech
is addressed to Udâraaka.

P. 51. L. 14. चर्मेरत्नमुत्तमचर्म । रत्नं स्वजातिश्रेष्ठेपीति केशवः । भद्रिका भाता
इति भाषया प्रतिष्ठा । Pad. "a bellows." For the explanation
of चर्मेरत्न° compare P. 52, L. 10, text [Bühler]. हेममृता इति
and हेममन्त्रा are mentioned in Śaktiyaśolambaka Taraṅga
S, verses 28-30 of the Kathâ-Saritsâgara.

P. 51. L. 16. मूलहरत्वं मूलद्रव्यनाशकत्वं काष्ठवाहकत्वं वा Bhû.
अधिदर्गाद्याचक्रमूहात् Pad.

P. 51. L. 18. उपनगरभवं नगरसमीपस्थम् । जरद्भनं प्रचाररहितम् । Pad.
May not जरद् mean 'old' also ?

P. 51. L. 20. अवज्ञा हेल्ना । तस्य सोदयो बन्धुरित्यर्थः । Pad.
'Poverty, the sister of contempt' [Bühler].

P. 51. L. 21. तात पुत्र । तातस्तुजनकेऽर्भके Bhû. Ahd.

P. 51. L. 22. अनवसाद्य अविनाश्य Comp. उद्धरेदात्मनात्मानं नात्मा-
ननवसादयेत् Bh. G. VI 6.

P. 52. L. 1. छिन्नकण्ठं छिन्नो यः कण्ठतस्य यत्प्रतिसंधानं पुनः संबन्धस्त-
पर्वस्य प्राणलामस्य प्राणप्राप्तेः । Pad.

P. 52. L. 2. लक्षग्राहिणी लक्षं ग्राहयतीति तथा कामरूपेषु देशेषु...अवात्सं
वसतिमकरवम् । मत्सरिण्यां मत्सरकारिण्यां...भूमिस्वर्गं भूम्यां स्वर्गं इव स्वर्गस्तम् ।
अत्रौद्देशेऽस्मिन्प्रदेशे । Pad. Kāmarupa is the modern Assām.
See also Cunningham's Anc. Geogr. p. 500 [Bühler].
It extended from the Karatoyâ river to the eastward
and included Manipur, Jayantiya, Kachhar, West
Assām and parts of Mymensingh and Sylhet. (Dey's
Geographical Dictionary of Ancient and Modern
India).

P. 52. L. 5. मदन्यत्र मां विहायान्यत्रेत्यर्थः । इयं चर्मभक्षिका वणिग्भ्यो
वैद्येभ्यो वारमुह्याभ्यो वाराङ्गनाभ्यो दुग्धे । दुग्धं प्रपूरणे । पूरयतीत्यर्थः । इत्येवं ।
तद्गता चर्मभक्षिकागता । प्रतीतिः ख्यातिः । Pad.

P. 52. L. 8. एष कल्प एष प्रकारः Pad. Bhû. Ahd.

P. 52. L. 9. प्रावच्छिद्रं पर्वताच्छिद्रम् । Pad.

P. 52. L. 10. अनिवेद्य अकथयित्वा । नोपजीव्योपजीवितुमशक्या ।

P. 52. L. 13. अभ्युपैष्यत्यङ्गीकारिष्यति । Pad.

P. 52. L. 14. वरिवत्स्यमानां सेव्यमानाम् Pad. but it would be
better to take वरिवत्स in the sense of 'worship' since
we have in L. 8. above, अर्च्यमाना.

P. 52. L. 16. उपस्थास्यत्याराधयिष्यति Pad.

व्यवहर्तुं विवाहं निरोद्धुमिति भावः । Bhû. "A. proud of his
wealth, will take legal proceedings against him in
order to prevent the marriage" [Bühler].

P. 52. L. 20. निवृत्य परावृत्य । प्रत्यवधनात् प्रतिबन्धं चकार । Pad.

P. 52. L. 23. पञ्चवीरगोष्ठे जानपदे सदसि । तत्पञ्चवीरगोष्ठं तु यत्तु जानपदे
सद इति कोशसारः । संगीतं गीतादि । गीतं वाद्यं च नृत्यं च त्रिभिः संगीतमुच्यते

इति गीतसर्वस्वे Pad. "In the public concert-hall or assembly hall" [Bühler].

P. 52. L. 24. स चाहं...संन्यविधि । The construction of this sentence is queer. च is unnecessary.

P. 53. L. 1. रङ्गपीठं नृत्यस्थानम् Pad.

नृदृष्टि...श्रयः सत्रमाच्छादनम् । सत्रमाच्छादने यज्ञे सदादाने वनेष्वेति विश्वः । तस्मादपगत आश्रयो यत्येति । उत्पलवनसत्रमात्राश्रय इति भावः Pad. It is difficult to reconcile Pad's. final explanation (सत्रमात्रा-श्रयः) when in dissolving the compound it plainly says तस्मादपगत आश्रयः । Bühler translates "Cupid, who took refuge in the covering of her coquettish glances, that resembled a forest of blue lotuses." The difficulty is obviated by taking अपाश्रय as a single word (and not a compound) in the sense of a *S'hamiānā*. The Kalpadruma gives the following explanation of the word:—(अग्राश्रियते आच्छाद्यते अनेन) प्राङ्गणवरणं । सामियाना चादोया इति भाषा । This meaning suits the text better, since in the sentence immediately preceding, he has spoken of his मनः (mind) as a रङ्गपीठ or stage. Wilson takes अपाश्रय in the same sense.

P. 53. L. 2. भावा विभावाद्यो रसः शृङ्गारादयः Pad. "Tormented me excessively having gained force as it were, through the multitude of the sentiments, and their externations (which were represented by R.'s singing and dancing). [Bühler]. The Bhû. gives the following definitions of भाव and रसः—वाङ्मयार्थालम्बनो यस्तु विकारो मानसो भवेत् । स भावः कथ्यते सद्भिस्तत्स्योत्कर्षो रसः स्तुतः । भावरस Seems to be a favourite expression of the author. See P. 26. L. 19, where also we have भावरसानां सामग्र्या ।

P. 53. L. 3. नगरमौरोपिता see ante. P. 48. L. 20.

लीलाकटाक्षलो एव शृङ्खलास्ताभिः । नीलोत्पलपलाशानि नीलोत्पलपत्राणि । तद्वच्छ्यामलाः । Pad. See P. 46. L. 21, where also अपाङ्ग is compared to नीलोत्पल.

P. 53. L. 4. सिद्धिलामशोभिनी सन्नुद्विफलप्राप्तिशोभिनी Pad. ("Her beauty being) heightened by the (flush) of success.") [Bühler].

P. 53. L. 7. आरेचितभूलतं वकीकृतभूलतमिति क्रियाविशेषणम् Pad. See ante, P. 26. L. 18, where also we have रेचितभूलतैः.

P. 53. L. 10. मुक्तैरवयवैः, "with limbs outstretched"—or "fully at ease" अतिनिष्णातोतिनिपुणः । मदनतन्त्रे मदनशास्त्रे । Pad.

P. 53. L. 12. अभिनिविशते fixes itself or is rivetted.

P. 53. L. 13. स्थानाभिनिवेशिनोः । युक्ते द्वे सांप्रतं स्थान इत्यमरः । Pad. "You two, who are properly affected in an equal manner, can easily be brought together." [Bühler].

P. 53. L. 15. गणिकानां वेद्यानां यः स्वधर्मः शुल्कादिग्रहणरूपस्तेन प्रतीपगामिना विरुद्धवर्तिना । भद्रोदारेण कल्याणोदारेणाशयेनाभिप्रायेण समगिरद्वददित्यर्थः । Pad.

गुणशुल्का गुणमूल्या । Pad.

P. 53. L. 20. मूलच्छिन्ना मूलव्रष्टा Pad. literally cut off from the roots, i. e., fallen from the occupation of her birth.

P. 53. L. 21. वृत्तमाचरणम् । अच्युतं वद्धूलम् । अनुतिप्रासति अनुप्रातुमिच्छति । Pad.

P. 54. L. 1. अनाश्रवैवानङ्गीकृताजैव । वचने स्थित आश्रव इत्यमरः Bhú. Disobedient. [Bühler].

P. 54. L. 3. मुजङ्गो विटः । विप्रलभ्य प्रतार्य । Pad.

P. 54. L. 6. गूढं secretly.

P. 54. L. 7. तत्तथेति । प्रधानदूतीं मुख्यदूतीम् । शाक्यभिलुकीं बौद्धसिद्धान्त-तपस्विनीम् । जीवरपिण्डदानादिना वस्त्रखण्डान्नदानादिनोपसंगृह्य वशीकृत्य Pad.

See Note on P. 18. of Telang's Introduction to the *Mudrârâkshasa* and our note on P. 42. L. 7. ante.

P. 54. L. 8. तया वन्धव्या refers to Kâmamajjari's mother.

P. 54. L. 10. प्रतिदानं प्रत्यान्नायदानम् । संप्रतिपन्नायां सम्यगङ्गीकृतायाम् । तमर्थं चर्ममल्लिकादानरूपम् । Pad.

P. 54. L. 11. यस्यां चेति । कार्यान्तरापदेशेन कार्यान्तरव्याजेनाहूतेश्वाकारितेषु मत्प्रणिधिर्गूढपुरुषो विमर्दकोनामार्थपतिगृह्यो तत्पक्षस्थो भूत्वा Pad. Vimardaka had already entered the service of Arthapati. vide P. 52. L. 19.

P. 54. L. 14. उद्धङ्ग्य । मर्यादां परित्यज्य Bhû. L. 23 कृत्रिमार्तिना By one who feigned or assumed pain or annoyance. उपक्षिप्य प्रस्ताव्य Pad.

P. 55. L. 4. वेशवाटे वेद्यागृहमार्गे । Pad.

P. 55. L. 6. मद्ग्राहित-त्वदभिज्ञानचिन्हः त्वत् refers to Râjavâhana to whom Ap. tells his story [Bühler].

P. 55. L. 8. विभावित इत्यादि "by the King who was angry at the revelations of Dhanamitra. विभावित आविष्कृते प्रकटीकृत इत्यर्थः । आविष्कारो विभावनम् । Pad. विभावित आविष्कृते Ahd. [Bühler].

P. 55. L. 10. विधिना कल्पोक्तेन according to the rule laid down in the prescription for its use." See above P. 52. L. 5. [Bühler].

P. 55. L. 11. पूर्वदुग्धम् must be construed with अर्थ जातम्, विरूपकम् being taken as the object of उपसृत्य. ततः stands for विरूपकात्.

P. 55. L. 12. सप्रश्रयम् सविनयम् । सप्रत्ययामिति पाठे सशपथम् । Pad.

P. 55. L. 13. निर्ग्रन्थग्रहात् क्षणकसिद्धान्तात् । Pad. निर्ग्रन्थिकाग्रहात्-
ग्रन्थकसिद्धान्तात् Bhû. Ahd. May not ग्रह here mean seizure
or possession, since Virûpaka was in a sense released
from the spell of Jainism ?

P. 55. L. 14. अमन्तकं बुद्धिः Pad. 'A fire-place.'

P. 55. L. 15. स्वभ्युदयमकरोत् the अभ्युदय or rise here spoken
of must be taken as rise in spiritual greatness or fame.
मिथः "secretly" See the Petersburg Dictionary *Sub-
Voce*. [Bühler].

P. 55. L. 18. तन्मन्य इत्यादि । "I think the cause of that
(liberality) is her having got my incomparable purse.
The prescription for its use certainly agrees (with her
course of action). [Bühler].

P. 55. L. 21. व्यथितवर्णेनेवेतीवकारेण कृत्रिमव्यथात्वं सूचितम् । उपन्हर
एकान्ते । Pad.

P. 55. L. 22. तदनुयोगाय तत्प्रश्नाय । Pad.

P. 56. L. 1. निर्वर्द्धयाग्रहपृष्ठया । तदागतिचेन चर्मरत्नप्राप्तिहेतुत्वेनापदेशः
कथनीयः । Pad. निर्वर्द्धया संकटं प्राप्तयेति फलितोर्थः । Bhû.

P. 56. L. 2. चित्रवधः See ante, P. 36. L. 17. Note.

P. 56. L. 4. समन्ततः सर्वतः । अनर्थानुवाञ्चिन्यनर्थकारिणी । Pad.

P. 56. L. 6. द्विद्विष्वतुरिति सुजन्तः पाठः । द्विद्विष्वतुर्वारमित्यर्थः । Bhû.
निहुत्य गोपायित्वा । चोरितस्य पदार्थस्य त्वयि भवद्विषय आगतिरागमनहेतुत्वम
पदेश्या कथनीयेत्यर्थः । Pad.

P. 56. L. 8. अवसीदेन्नश्येत् । तदपयशश्चर्मरत्नचौर्यापयशः । रुढं ह्यातम् ।
Pad.

P. 56. L. 9. कीनाशः Covetous or niggardly. अमुनैवार्यपति-
नैव Pad.

P. 56. L. 11. अनुयुक्ते पृष्टे सतीत्यर्थः । वैशकुलस्य वैश्यान्नस्य । दातुरप-
देशो दातुर्न नामप्रहणम् । Pad.

P. 56. L. 12. अतिप्रणुद्य त्यक्त्वा । प्रख्येतिपाठः Pad. " Having
refused strongly and frequently (to give an answer).
[Bühler]. प्रणुद् however ordinarily means to drive or to
urge and we prefer to take अतिप्रणुद्य in the sense of
"having strongly urged or pleaded.)

P. 56. L. 15. मौर्यो राजनीतिकर्ता । असुभिः प्राणैरवियोगो वियोगाभाव ।
Pad. The explanation of Maurya given by the com-
mentary is probably wrong. Maurya is the name of
the race of Kings which begins with Chandragupta
and reigned from 315, B. C. not of Chânakya, their
minister, whom the commentator seems to have in
his mind. The translation should run thus " Sire,
the Mauryas have given this boon to the Vaniyas,
viz., that in case they have committed such offences
they shall not suffer capital punishment." [Bühler].

Mark Collins says that this passage " might indeed,
be taken to indicate that Mauryas were actually
ruling in Campâ at the time of the story and there-
fore presumably in the time of Daṇḍin. And it is
more reasonable to suppose that when Dhanamitra
in the story reminds the King of this Maurya-given
boon, he is referring to a ruling of the King's ances-
tors rather than to a regulation introduced by a
preceding dynasty." A Maurya dynasty is known
to have been ruling in the Konkan. It was dispersed
by the Western Chalukya Kirtivarman I and over-
whelmed by Pulikesin II and destroyed by the
Tajikas. See Bombay Gazetteer Part II, PP. 13,
283-284, 335, 345.

[D. K. 29]

Any inference as to the date of the composition or the author of the *Dasakumâracharita* seems to us from this reference to Maurya to be improbable, since this is not the only passage in which the Maur-
yas are referred to. We have in the 8th *Uchchhvâsa* (L. 11. P. 131.) a more explicit reference to Âchârya Vishnugupta and the Maurya King for whom the former wrote his treatise on politics. The wording of that passage is worthy of note. इयन्निदानानाचार्यविष्णुगुप्तेन सौर्येण षड्भिः श्लोकसहस्रैः संक्षिप्तम् might lead one to infer that Dandin, if not a contemporary of Châṇakya, must have lived very shortly after Châṇakya, since he uses the word इदानीम् but this is hardly tenable. According to tradition the whole work was written for the instruction of some prince and the last *Uchchhvâsa* (which contains the sentences quoted above) is almost an illustration of Kautiliya's scheme of politics.

We are afraid there is some misreading here. आर्य as an honorific or propitiatory address to a King is very unusual. आर्यनैर्य might be taken as a compound, आर्य standing for Châṇakya and नैर्य for Chandragupta. But आर्य though usually prefixed to the name of Châṇakya can hardly be used alone to stand for it. Our Southern Ms. reads देव for आर्य, which is decidedly a better reading, but since it is not supported, we have retained the old reading.

The only authority that can be found in the Kautiliya for immunity from capital punishment of the Vaisyas as a class is contained in the following couplet:—एवं चौरानचौराद्व्यान्वणिकारकुशीलवान् । निष्कान्कुहकांश्चान्या-
न्वारक्षेद्देशपीडनात् । P. 202, Mysore Series.

P. 56. L. 18. यर्ता refers to अपहारवर्मा See P. 59 L. 7.
यटचरच्छेदशोरो लीर्गवच्च खण्डावशोः.

P. 56. L. 19. तस्यैवेति तस्यार्थपतेः । अवयवेनांशेन Pad.

P. 56. L. 20. अभिनोदितेन प्रेरितेन.

P. 57. L. 1. कपालपाणिः कपालः खर्परः पाणौ यस्येति तथा । स्वैरेवयर्नैर्मद्वि-
श्राणितैर्मद्वैरात्मीयैरेव । धनैरभ्रमद्भ्रमातिस्मेत्यर्थः । Pad. And in this town
I robbed the rich miser to such an extent, that with
broken platters in their hands, they begged in the
houses of the beggars who were enriched by their
(the miser's own) property which I had presented
to them [Bühler].

P. 57. L. 4. यत इति । एकैकस्मिन्काले । प्रणयकोपः प्रीतिकलहस्तत्प्रशमनाय
तत्राशाय पायितायाः पानकारितायाः । मुखमधु मुखमधं तद्गण्डूपं पीतोऽञ्जितम् ।
पीतगोधं तु गण्डूयमिति हलायुधः । Pad.

P. 57. L. 5. शीलमित्यादि । “ For it is the nature of
(drunkenness) drunkards and (over-excitement) and
over-excited people to do their accustomed work
even in an improper manner.” [Bühler].

P. 57. L. 6. वदहमिति । उपोदमदोषिक्मदः । Pad.

P. 57. L. 7. प्रव्याधितेति । Disregarding the hundreds of
oaths and supplications (by bowing and the joining
of hands) of my distressed beloved.

P. 57. L. 12. मदावसन्नेति । मदेनावसन्नः शिथिलो यो हस्तस्तत्स्वा-
त्पतितेन । अवयूर्णमाना विव्दहा । Pad.

P. 57. L. 15. प्रतिमया प्रजया । प्रजा नवनवोद्भासशालिनी प्रतिमा नतेति
भरतः । Pad. It is not necessary to take प्रतिमा in the
sense suggested in the quotation from भरत, which,
is accepted as a definition of Imagination in Poe-

tics. Here प्रतिमा simply means प्रत्युत्पन्नमचित्तम्, presence of mind or mere consciousness.

P. 57. L. 16. प्रकृततरं ह्याततरम् । नत्परिग्रहत्वं मत्पत्नीत्वम् । Pad. Bhû. Ahd.

P. 57. L. 17. नदेनसा मत्पापेन । प्रोर्णुतौ अभिभूतौ Pad. Bhû. Ahd. literally "covered with."

P. 57. L. 20. या [त्वाम् Ms.] त्वमित्यर्थः । The reading त्वा appears certainly to be a clerical mistake for त्वम्. The reading त्वम् will add force to the imprecation जरतिके and will be more consistent with क्षमस्व एक-मपराधम् and त्वत्कलत्राग्निमर्शो घनमित्रः etc., on the next page, lines 5. and 6.

P. 58. L. 1. उद्धटितज्ञा सूचितज्ञा Pad.

P. 58. L. 3. भद्रकाः "Dear gentlemen" [Bühler].

P. 58. L. 7. आकल्पसारो भूषणसारः । Pad. 'Dependent on dress and decoration' [Wilson.] ह्पानीत्रा वेद्या Pad. ह्पानीवाजनो वेद्याजनः Bhû.

P. 58. L. 9. भवतु "Be it! Well" [Bühler].

P. 58. L. 11. सा भृगालिका प्रतिपन्नार्थेव प्राप्तार्थेव Pad. It would be better to take प्रतिपन्नार्थेव as "like one who grasped or understood (my) meaning."

P. 58. L. 12. भद्रमुख "fair sir" means literally "possessing a beautiful face" and is used, (1) like श्रि-दर्शिन as an honorific epithet of Kings. (Journ. Bo. Br. Roy. As. Soc. VIII P. 234). and (2) in dramas by low persons in addressing Princes (Sâhitvadar-pana P. 172) (3) by Bâna and Daṇḍin as a kindly or propitiatory address. त्वेदित्यामित्यर्थः । अर्घ्यार्थेदयेत्यामिति कर्मणि षष्ठी । Pad. Siddhântakaumudi I. P. 297. [Bühler].

The word evidently refers to those who are addressed as भद्रकाः in the P. 58. L. 3.

P. 58. L. 13. आरक्षिका रक्षणकारकास्तेषां नायकस्य क्रोष्टपालस्य । ... चारकं दन्धनालयम् । Pad.

P. 58. L. 15. सुभगमानि सुभगमात्मानं मन्यमानः । Pad. Bhû. Ahd.

P. 58. L. 16. नागरिकः कारापतिः । कारापतिर्नागरिक इति वैजयन्ती । समन्वयतौक्तवान् Pad. According to some, नागरिक is a Police Officer.

P. 58. L. 19. कारणानां यातनानाम् । Pad. tortures or punishments of which the number seems to be 18.

P. 58. L. 21. मित्रमुखस्य मित्रछन्ननः Pad. प्रत्याशां पुनः प्राप्तीच्छाम् । प्रत्याशा पुनराप्तीच्छेति वैजयन्ती । Pad. Bhû. Ahd.

P. 58. L. 22. सार्धयसी दृढतरा सेवा प्रतिज्ञा । Pad. Bhû. Ahd.

P. 58. L. 23. अनुयोगव्यतिकरे प्रश्नप्रकारे । Pad. संपर्के च व्यतिकरः प्रकारव्रातयोरपीत्यनयः । Bhû.

P. 59. L. 1. अथेति । अच्युतो विष्णुस्तस्याम्वरं वधं तद्वत्पीता पिशङ्गात-
पविद् द्योतप्रमा यस्येति । Pad.

P. 59. L. 4. आपन्न आपत्तिं प्राप्तः । Pad.

P. 59. L. 7. अयत्तिविति । अक्षधूर्तोक्षनिपुणः । समसृज्यत संगतोभूत् । असावक्षधूर्तः । निरुद्धाशयः क्षुद्रान्तःकरणः Pad. अयत्तु is explained by Bhû. at P. 69. L. 23. as तिष्ठतु. See note there.

P. 59. L. 9. अशङ्कित grew suspicious

P. 59. L. 10. समुद्रकः संपुद्रकः Pad. Bhû. Ahd.

P. 59. L. 11. नागरिकमुखैः कारापतिमुखैः । Pad. Here too नागरिक must be taken to mean the Police.

P. 59. L. 13. उपक्रान्तो वशीकृतः । उपक्रमो वशीकारे समारम्भे चिकित्सन इति वैजयन्ती । Pad. Bhû. Ahd.

P. 59. L. 15. उपच्छन्दैः सान्त्वदैः सान्त्वनोपच्छन्दे च स्मावनुनयेपि चेति केचनः । त्वं वर्मरत्नम् । त इति तुभ्यं । नोऽस्माकम् । पयमनुगुणम् । त्वदनुभाव-प्रत्ययात्त्वत्प्रभावज्ञानादनतित्रस्तुनातित्रासरहितेन । ... तेन धनमित्रेण । Pad.

P. 59. L. 17. अथेति । त्वदभिज्ञानप्रत्यायितायास्त्वत्प्रत्यायकत्वस्तुविश्व-सिवायाः । Pad.

P. 59. L. 19. संक्रमीकृत्य उपायीकृत्य । प्रत्युपाये संक्रमे च निध्रेम्यां संक्रमो मत इत्युत्पत्तिनी । Pad.

P. 59. L. 20. प्रामृतान्युपायनानि । Pad.

P. 59. L. 22. एवमेति । हन्यगतायाः । त्यागस्थितमपि तत्तामिति । गलितमिति । दमादधती सज्जयन्ती । प्रमत्तेवानवहितेव । प्रच्याव्य पातयित्वा । तेन कर्णकुवलयेन । उपकन्यापुरं कन्यान्तःपुरसमीपे । कान्तकस्य कारापतेः । प्रवृत्तकुहर आरब्धसुरतः । हन्य includes अट्टालिका Pad. a terrace and hence, we must take the word in that sense.

P. 60. L. 5. दिग्धं विषलिप्तम् । दिग्धं लिप्ते विषाक्षेवेति वैजयन्ती । फलं शल्यं यस्येति तत्तथा तेन । Pad.—सायं चेति । रातकन्याङ्गुलीयकं मुद्रा । तथा मुद्रितं कृतमुद्रां । वासताम्बूलं सहकारतैलकर्पूरादिभिः सुगन्धीकृतं ताम्बूलम् । धनसारादिभिर्वस्तु वासितं वासमुच्यत इति वैजयन्ती । पद्मशुभ्रगलं पद्मत्रयुगलं । भूपगावयवाः कतिपयभूपगानि । तद्गर्भा वङ्गेलिकां वेत्रपुटिकाम् । शांपीति भाषया । वङ्गेलिर्वेत्र-पुटिकेति वैजयन्ती । Pad. Ahd. says वङ्गेरिका । वङ्गेरिर्वेत्रपुटिका । 'a cane basket.'

P. 60. L. 10. तत्प्रार्थिता तेन कान्तकेन प्रार्थिता । त्वत्प्रियाप्रहितमिति प्रेषितमिति । उच्छिद्यानुलेपनं स्वमुक्तावशिष्टरागम् । Pad. निर्नात्य "Worn the day before." [Bühler].

P. 60. L. 12. अपोढानि लक्ष्णानि । Pad. अपोढान्यपञ्चिदानि Bhû. Ahd.

P. 60. L. 14. संवृत्तितो वृद्धिं प्रापितः । स एव कान्तक एव । Pad.

P. 60. L. 15. अवित्तवादीनि वित्तवादाहितानि । Pad. 'Not incon-
sistent.'

प्रातिवेश्यः a neighbour' कार्तान्तिको लक्षणज्ञः 'an astrologer.'

P. 60. L. 18. तदेकापल्यं सैवैकमपल्यं यस्येति तथा । Pad.

P. 60. L. 20. अर्थानुबन्धी राज्यरूपार्थसंबन्धी । तातेत्यात्मीयतासूचकं
संबोधनम् । Pad. 'Friend' ! [Bühler].

P. 60. L. 21. व्यामत्रयम् । परिमाणविशेषः । भाषया 'वांव' इति प्रसिद्धः ।
व्यामो बाब्होः स्रक्खोस्ततयोस्तिर्यगन्तरम् । इत्यमरः । The space be-
tween the tips of the fingers of either hand when the
arms are extended.

P. 61. L. 1. हस्तवता शिक्षितहस्तेन । एकागारिकेण चौरिण । Pad.

सुरङ्गा भूम्यन्तर्गतत्वनितमार्गविशेषः । Pad. Cf. भिन्ना सुरङ्गां प्राविशत्स
तद्वान्सुतागृहम् । L. 54. X. Kathâsaritsâgara.

P. 61. L. 4. सगरनुतानाम् । 'The sons of Sâgara dug down
to the nether regions in quest of the sacrificial horse'
[Bühler].

P. 61. L. 8. तेन चौरिण सहाभिसंधाय प्रतिज्ञायेत्यर्थः । Pad.

P. 61. L. 9. उपक्रान्तश्चिकित्सितः । धाष्टर्धूमिर्धृष्टतरः । Pad.

P. 61. L. 10. चित्रमनेकप्रकारम् । हनिष्यसि मारयिष्यसि । Pad.
Compare चित्रवध. note P. 36. L. 17.

P. 61. L. 12. प्राप्तं कर्तव्यम् । प्राप्तं युग्यं च कर्तव्यमिति वैजयन्ती ।
Pad. and Ahd. The Bhû. quotes the Vaijyanti in
the following manner: प्राप्तं रूपं च कर्तव्यमिति वैजयन्ती [Bühler].

P. 61. L. 16. उरगास्येन फणिमुखाकारखननसाधनेन । Pad. Com-
pare P. 48. L. 14. note for फणिमुखम् ।

P. 61. L. 18. निष्पततो निर्गच्छतः । तस्यैव कान्तकस्यैव । असिधेन्वा-
छुरिकया । Pad.

P. 61. L. 21. संनिवेशः संस्थानम् । संस्थानं संनिवेशे च स्वरूपे च
निगद्यत इति वररुचिः । Pad. Ahd. Bhû.

P. 61. L. 22. तदुपदर्शितविभागे शृङ्गालिकाकायितप्रदेशे । Pad.

P. 62. L. 1. महितेति । महितानि स्थूलानि महाघाणि बहुमूल्यानि रत्नानि तद्युक्ताः प्रत्युक्ताः [प्रसुक्ताः Ms.] सिंहाकारा दन्तपादा यस्येति तस्मिन् । “The lion-shaped ivory feet of which were studded with big precious jewels.” [Bühler]. It is hard to understand how the Pad. takes महित in the sense of स्थूल or big when the word ordinarily means “worshipped” or “highly esteemed.” The whole compound can also be taken to mean “the ivory feet of which had the shape of a lion shown in the carving, or in the in-laying, with highly esteemed and precious stones.”

P. 62. L. 2. हंसतूलः पक्षिपद्माणि गर्भेयस्या एवंविधशय्यास्तरणम् । उपधानमुपवर्हः । उशीति भाषाप्रसिद्धम् । कुसुमलवैभुरितो मिश्रः पर्यन्तो यस्येति । Pad. छुरित means properly “carved or engraved.” Bhû. explains it by शोभित. [Bühler]. जगधर explains the word, छुरित by खचित, which means ‘blended’ or ‘inlaid.’ The word occurs in the second line of the Nândî of Venisamhâra (करैरिन्दोरन्तःछुरित इव संमिश्रमुकुलः) where Prof. Târânâth takes it in the sense of “studded.” The word also occurs in the latter half of verse 22. of Canto I. of ‘Śisupâlavadha (परस्परैः छुरितामलच्छरी तदैकवर्णाविवर्तौवभूवतुः) where Mallinâtha explains छुरिते by रुषिते which means “tinged.”

P. 62. L. 3. पाष्णिः पादमूलम् । अनुवलितः संवृतः । संवृतः स्यात्संवर्लितो मिश्रोऽनुवलितोपि चेति बोधालितः । इतरचरणो वामचरणः । Pad. Ahd. Bhu. also has this quotation, though it gives it just before अनुवर्लितं संवृतम् । The compounds beginning with दक्षिण-पाष्णीत्यादि are all Aavyayibhâvâs. In explaining this

difficult passage, it must be borne in mind that the princess sleeps, lying on her side in a gracefully negligent position [Bühler]. She slept "with the back of the lower end of her left foot resting or crossed on the inside of the end of her right foot."

P. 62. I. 4. ईषद्विवृतेति । 'with the joint of her beautiful ankle slightly exposed.'

परस्परतेति । 'with the trunks of calves closely joined.

P. 62. L. 6. आकुञ्चितेति । "with both her delicate knees slightly bent." किञ्चिद्वेष्टितेति । "with the trunks of the thighs slightly curved." वेष्टितं वक्रितम् । Pad.

अधिनितम्बेति । "with the end of one of her creeper-like arms thrown loosely over the hips."

अपाश्रयः शिरोभागः । तथैव वैजयन्ती । निमित्तं (निमित्त all four Mss. including our Southern Ms. निश्चितम् । डुमिञ् प्रक्षेपणे । Pad. Bhû. Ahd. The form, though not usual in classical Sanskrit, occurs frequently in the Vedas. (See the Pet. Dict. S. V.). उत्तानतल must be taken as a Bahuvrihi compound qualifying करकिसलय [Bühler]. The reading निमित्त is certainly better and is supported by all the Mss. but we have retained निमित्तं, because the Pad. has found an explanation for this very unusual word. Translate "With the concave of the lotus-like hand of her other creeper-like arm slightly curved (so as) to support the extremity of her head." निमित्त can be taken in its ordinary sense and निमित्त can be derived from मा to measure, in which case the arm may be considered to be so curved as to suit the extremity of the head.

P. 62. L. 7. अतिरिद्धेति । चीनांशुक्य चीनदेशीयवस्त्रस्यान्तरीचनयो-
वस्त्रम् । Paḍ. चीनांशुकं वस्त्रं । अन्तरीचनयौवस्त्रम् । Bh. The for-
mer explanation is the better one [Bühler]. For
the word चीनांशुक, see Śākuntala Act I verse 33;
Kirātârjuniya IV. 59; Kumāra-Sambhava VII. 3; also
Mālati-Mādhava Act VI. P. 202. Bombay Sanskrit
series, where Sir R. G. Bhandarkar explains the
word as "China cloth." The word चीन occurs in con-
junction with हूय in verse II. Act. V. Mudrârâkhasa
(P. 245. Bombay Sanskrit series) where Khasas,
Magadhas, Gāndhâras, Śakas and Kaulûtas are
mentioned among the followers of Malayaketu, and
an attempt is made by the late Justice Telang to
identify those people. China seems to have been
known to the Hindus from the earliest times. चीन-
भूनिजाः and चीनवद्राः are mentioned in Bk. III. of the
Kautilya (See V. P. 87. Ancient Hindu Polity by
Narendranâth Law.)

अनतिवर्लितं नातिप्रचम् । Paḍ.

P. 62. L. 8. वा ईषत्तिर्यङ्गो वक्रो वन्धुरः सुन्दरः । निष्ठं तापिष्ठम् । त-
र्जये सुवर्गम् । ... सूत्रं तन्तुः । रक्वकोद्गुलिकानणिः । एवमेव वैजयन्ती । Paḍ.
The same explanation of रक्वक is given in the Ahd.
com. But the Bhû. says रक्वको मङ्गरुद्वये श्रीवानरपदन्तयोरिति-
विश्वप्रकाशः । The second explanation is the better one
[Bühler]. रक्वक seems to have been an ornament for
the neck. Cf हरेण च महाहरेण रक्वकेन च भूषितम् Bhâgavata, III.
23, 31 where, however, Sridhara has explained it
as मङ्गरुद्वयेन ।

P. 62. L. 9. अर्षल्लयेति । अवरोऽथः । अवस्तादपि चावर इत्यनरः । Paḍ.
अवरचर्गशः शब्दाद्धः कर्गः । अवस्ताद्भूतः कर्गपाशः । Bhû. "The

ear-ring hid under the beautiful ear which lay under her body, being only half visible." Regarding पाश in the sense of "beautiful, excellent" See the Peter Dict. S. V. [Bühler]. According to native grammarians, पाश in composition has three meanings: (1) with words meaning hair, पाश denotes collection (पाशः पक्ष्म हस्तश्च कलापार्थः कचात्परे Amara-Kośa II. 3, 98). The Śāśvata has खगादिवन्वने पाशः समूहे केशपूर्वकः । कर्णपूर्वोपि शब्दोच्यते कर्णे वदति शोभनम् 140 शाश्वत कोश. (2) after कर्ण it denotes beauty. Kshîrasvâmi quotes a verse from some unknown author, stringing all the meanings of पाश as follows: अग्रतोबाहुपाशेन । केशपाशेन पृष्ठतः । पार्श्वयोः कर्णपाशेन । सर्वतोवन्वनं प्रिये । Besides these two (3) it has its ordinary meaning of a noose or chain. पाशः केशादिपूर्वः स्यात्तत्सङ्गे कर्णपूर्वकः । सुकर्णेवेति मेदिनी. Cf. सैवोष्टमुद्रा स च कर्णपाशः Uttara. VI 27. This substantive पाश is distinguished from the Taddhita suffix पाशप् under Panini's Sûtra (याप्ते पाशप् V. 3. 47) of which भिषक्पाश, छात्रपाश &c. are instances.

P. 62. L. 11. इदानीं द्वितीयकर्णविषयकमाह । उपरीति । परावृत्तः । [Ms. वृत्त] समुत्तानः । कर्णिका कर्णमूषणम् ।.....पिञ्जरितं पिङ्गटीकृतम् । विषममयधार्यकम् । व्याविद्धं वद्धं सम्यक्तया न वद्धस्तादृशः शिखण्डवन्वः । Pad. Bhû. "Her loosened and disordered braids reddened by the cluster of rays, emitted by the jewels that served as ornaments to her (other) beautiful ear which was turned upwards." [Bühler].

पाटलः श्वेतरक्तः । उत्तराधरः उत्तरोष्ठः । Pad. This compound is rather hard to understand. Our southern Ms. has विन्व in place of विवरम्, but all the other Mss. read विवरम् and we have retained it. The general sense seems to be that 'the halo of her lustrous complexion

made the space between the upper and lower lip. (विवरम्) indiscernible.' If we read विन्वम्, we must understand that the two lips were undistinguishable. The difficulty is that though अघर usually means the lower lip, उत्तर is very rarely used in the sense of the upper lip. But we have the authority of Kâlidasa who in Kumâra Sambhava V. 83. says पुनर्विवदुः स्फुरितोत्तराघरः । If lip is not understood after उत्तर, as we do after अघर, the compound gives no meaning.

P. 62, L. 12. संक्रान्तो निमित्तः । Paḍ. संक्रान्तो विन्वितः । संक्रान्तो विन्वितः सनाविति वैजयन्ती । Bhû. Ahḍ. The first explanation is preferable, as the hand which *supports* the cheek, looks like an ornament for the ear. [Bühler]. We prefer to take संक्रान्त in the sense of विन्वित, because (1) it gives better sense, inasmuch as the circumstance of the hand being reflected in the cheek clearly heightens the transparency of the complexion and the longish shadow of the hand which was under the cheek seemed like a pendant. (2) We are also supported in this interpretation by the following instances from the Kâdambari (a) स्तनसंक्रान्तेनात्ममुखेन (P. 170 Kale's Edition) (b) अपसव्यजानुकरतलावलाम्बितविमलशङ्खिकुट्टि-नोदरसंक्रान्तप्रतिमः (Ibid. P. 209).

कपोल एव आदर्शतलम् । निमित्तं प्रतिविम्बितं यच्चित्रवितानमुखोचः । अत्रा वितानमुखोच इत्यमरः । स एव पद्मजातिः पद्मक्रिया । तथा जनितोत्पादिता विशेषक्रिया तिलकादिक्रिया । Paḍ. The flowers of the painted or embroidered canopy of the bed, which were reflected by her mirror—like cheek looked like Tilakas and other ornaments such as women paint on their faces. [Bühler]. It may be noted that

the comparison of the upper cheek to a mirror in this compound lends support to our interpretation of संक्रान्त in the preceding note.

P. 62. L. 14. अविभ्रान्ता निश्चला । Pad. उद्भिद्यमानं जायमानं श्रमजलं घर्मस्तस्य पुलका दिन्दवः । पुलको विन्दुरोमाच्चयोरिति वैजयन्ती । Pad. the Tilaka had become detached by the sweat and consequently become ready to fall. [Bühler].

P. 62. L. 15. अतिघवलोतिश्चेतो य उत्तरच्छद आस्तरणपटो निमग्नप्राचो निमग्न इवेत्यर्थः । Pad. विलसनं स्फुरणं । Pad. Bhû. Ahd.

P. 62. L. 18. चोरयितव्यनिःस्पृहः “forgetting my intention to steal” [Bühler]. Vide P. 64 L. 21, where he speaks of returning after stealing something.

P. 62. L. 20. वसन्तवन्वुर्मदनः Pad. असंकेतितपरानृष्टाङ्गतसंकेता परानृष्टा स्पृष्टा Pad.

P. 62. L. 21. आर्तस्वरेण पीडितस्वरेण Pad.

P. 63. L. 1. निर्यासकल्केन विक्रणद्रव्यकायेन वर्णितं वर्णो रक्तादिः स संज्ञातो यस्मिन्निति । तं फलककाष्ठपट्टिकां हिङ्गुलरक्तपट्टिकामिति यावत् । मणिसमुद्रकाद्रत्नसंपुटकात् ।.....वर्तिकां तुलिकावर्णवर्तिकेति वैजयन्ती । Pad. For writing or drawing, boards are used even now in India, which are covered with the gum of some tree or some other gluey substance. On this the letters or figures are drawn with a brush (tûlikâ) (or now with a stick) in white or other colours. The interpolator who wrote निर्यासवालुकाकल्क (see the critical notes) apparently did not know this method, but thought of the more common one which consists in covering a gluey or varnished board with fine sand and to scratch the letters on that with a stick. [Bühler]. नागदन्तलम्न means that a painted board like this was hanging from a

peg (नागदन्त). He drew a picture of her in the posture in which she was then sleeping and of himself with his hands clasped in supplication at her feet.

P. 63. L. 4. आवद्वाञ्जलि कृताञ्जलीति कियाविशेषणम् । Pad.

P. 63. L. 5. What a travesty of the verse in the Kāvyaâdarsa “कन्ये कामयमानं मां न त्वं कामयसे कथम् । इति ग्राम्यो-
यमर्यात्मा वैरस्याय प्रकल्पते !” Kāvya I, 63.

P. 63. L. 6. हेमकरण्डात्सुवर्णपेटकाद्वासताम्बूलवीटिकां सुवासितनागवल्लीपत्र-
वीटिकां कर्पूरस्फुटिकां कर्पूरखण्डं पारिजातकं सुगन्धखदिरसारमुपयुज्य नुक्त्वालक-
पाटलेन यावत्करकेन तद्रसेन ताम्बूलवीटिकारसेन सुधाभित्तौ चूणकुड्मै चक्रवाकमिधुनं
निरर्घीवं निःश्रूतवान् Pad. Ahq. explains पारिजातकम् by यक्षवर्द-
नम् according to the Amarakośa. Bhû. explains अलक-
पाटलेन by अलककं पाटलं यस्मात् । अत्यन्तरक्तमित्यर्थः । The latter
explanation is preferable to that given by the Pad. [Bühler]. To us, Bhû.’s explanation seems to be
farfetched. It might mean deep red but we doubt very much if that colour will suit a likeness of
चक्रवाक birds, which Apahâravarma has to draw on the Chunam—plastered wall. The proper colour
will be श्वेतरक्त of (reddish white) or pale red. The ruddy or Brâhmini geese in classical Sanskrit
literature stand as emblems of constancy in love. Vide रयाङ्गनान्नोरिव भावचन्दनं । वसूव यत्रेन परस्तराश्रयम् । (Raghu-
vamśa, III. 24). Were these birds painted on the wall ? The author does not say so, but merely men-
tions सुधाभित्तौ. Apahâravarma improvised पाटल or ‘white red’ or ‘rose colour’ by chewing betel-leaves,
scented catechu and a piece of camphor, the usual ingredients of a ताम्बूल. Did Apahâravarma spit this
white red saliva upon the pair of चक्रवाक birds already

painted as some have suggested? Would not this procedure have been an affront to the girl he loved so passionately? Vâtsyâyana in his Kâmasutra (Ch. VI. P. 299. Nirṇayaśāgara Edition) says “यत्र संपातोऽस्यास्तत्र चित्रकर्मणस्तद्युक्तस्य द्वयर्थानां गीतवस्तुकानां क्रीडनकानां कृतचिन्धानामापीनकानामङ्गुलीयकस्य च निधानम् । प्रत्युत्तरं तया दत्तं प्रपश्येत् । ततः प्रवेशने यतेत । Thus according to Vâtsyâyana, a lover courting a girl is recommended four devices of communicating his wish to his beloved (1) To paint his own likeness on a board or wall (सानुरागमात्मानं फलके भित्तौ वा विलिख्य निदध्यात् says यशोधर the commentator of कामसूत्र). This Apahâravarma has done. He has also addressed (2) an amorous ditty to her (गीत). The third is क्रीडनकानां पुत्रिका कन्दुकादीनां कृतचिन्धानां निधानम् । This read with काष्ठमेढ्रकयोश्च संयुक्तयोश्च स्त्रीपुंसयोरजैडकानां.....प्रच्छन्नं दानम् (Vide P. 211) seems to suggest the presentation of something suggestive of love, and hence it appears to us that Apahâravarma fulfilled (3) this third condition by “spitting the reddish saliva on the chunam-plastered wall (in such a way as) to produce the likeness of a pair of चक्रवाक birds.” This interpretation seems to us all the more plausible, because, immediately after this spitting on the wall comes the exchange of rings, which according to Vâtsyâyana is the fourth device indicative of love.

P. 63. L. 8. अङ्गुलीयकविनिमयम् exchange of rings.

P. 63. L. 9. नागरिकवरस्य नागरिकश्रेष्ठस्य Paḍ.

P. 63. L. 10. तपस्वी शोच्यः Paḍ. Bhû. Abḍ. प्रतिभिद्य प्रकाश्य । Bhû. Abḍ. Thus I have slain the miserable Kântaka. You should obtain liberty by revealing this [Bühler].

We would translate तपस्वी as 'poor' or 'pitiable.' The Medinī explains it as आनुकम्प्यः. The explanation of प्रतिमिथ is supported by सिंहघोषश्च कान्तकापचारं निर्मिथ Vide P. 64. L. 8.

समापत्य the subject of this must be रक्षिपुरुषैः ।

P. 63. L. 13. अनामृद्योऽपृष्टः । Pad. Bhû. Ahd.

P. 63. L. 14. चपलं शीघ्रम् । Pad. प्राप्तुरूपम् See Note P. 50. L. 15.

स्वपृष्ठसमर्पितकूर्परः । समर्पितौ स्वपृष्ठे निहितौ कूर्परौ वेनेति सः । Pad. "Pressing his elbows against his back." (and thereby offering himself to be bound) [Bühler].

P. 63. L. 17. तावतैव तावन्मात्रेण । उन्नीतस्तर्कितः Pad. उन्नीतमनु-
मितम् Ahd.

अभ्येत्य संमुखमेत्य Pad.

P. 63. L. 18. प्रसन्नकल्पः 'nearly quiet' जातास्थया जातादरया । Pad. [Bühler].

P. 63. L. 20. निष्प्रवाणियुगलमनाहतवस्त्रयुगलम् । Pad. Ahd. Bhû. अभ्यवहार्यं भोजयित्वा । परमान्नं पायसम् । औशीरे शयनासने । Pad. शयनासनयोः समुदितयोः संज्ञेयमिति क्षीरस्वामी ।

P. 63. L. 21. निघ्नः परवशः Bhû. Ahd.

P. 63. L. 24. मातरिश्वा वायुः । Pad. Ap. apparently alludes to his disease [Bühler]. We prefer to think that मातरिश्वा here has its ordinary meaning of the 'wind.' Ap. has already said in L. 13. अलमस्मि जवेनाप्रवर्तुम् । and in the next line he compares himself to a hawk and the police to crows and runs away. The epithet वद-पूर्वः (पूर्वं वदः Pad.) is also significant शौद्धेयस्य । तिलच्छदस्तु शौद्धेयो विहङ्गारातिरित्यपीति वैजयन्ती । ससाणा इति प्रसिद्धः । तद्वन्धने काकानाम-

सानर्यनितिमावः । Pad. शौक्य means here “a falcon or hawk” not Garuda [Bühler].

P. 64. L. 3. कदर्थिता निन्दिता । निन्दितः क्लेशने चैकवर्णने च कदर्थित इति सज्जनः । Pad. Bhû. Ahd.

P. 64. L. 4. चिरं बहुकालं यो विरहखेदो वियोगं दुःखं तेन विह्वलाम् । Pad.

P. 64. L. 5. प्रत्यूषे प्रातःकाले । उदारकेण मित्रेण Pad.

P. 64. L. 6. वेशकृच्छ्राद्वेद्याकथात् । प्रतितप्तं यत्तपस्तत्रभावात्सामर्थ्या-
त्प्रत्यापन्नं प्राप्तं दिव्यं चक्षुर्येनेति तथा तमुपसंगम्य मिलित्वा तेन मरीचिना । एवं
भूतेनामुना प्रकारेण । त्वद्दर्शनम् । त्वच्छब्देन राजवाहनस्योपस्थितिः । Pad. The
construction of this sentence is very awkward, if not
inaccurate. The subject of the sentence is अहम् but
the subject of उत्थाय in L. 6. is evidently मरीचि and that
of the next gerund is अहम्.

P. 64. L. 8. सिंहघोषः कारागृहमित्रम् Pad. See P. 63. L. 10.
above. कान्तकापचारं कारापत्यपकारम् । निर्भिद्य प्रकटीकृत्य । तत्पदे कान्तक-
स्थाने । Pad.

P. 64. L. 11. चण्डवर्मा राजवाहनवन्धनकर्ता । सिंहवर्मणाङ्गदेशस्थचम्पानगर-
राज्ञा । Pad.

अभियुज्यामिभूय । Pad. Bhû. Ahd.

P. 64. L. 12. पारग्रामिकं विधिम् । hostility in the enemy's
dominions. The Bhû. quotes later on P. 88. L. 18. the
following from the Mitâkshara in reference to this.

उपहृद्यारिमाप्तीत राष्ट्रं चास्योपपीडयेत् ।

दूषयेचास्य सततं यवसानोदकेन्यनम् ॥

(Vide Yājnyavalkya Smṛiti V. 343 P. 100. Bombay
A. D. 1892 Also Kâmandaka XVI. 4.
[D. K. 31])

सम्पन्नसस्यं विषयं परस्य
 यायात्प्रभृद् विजयाय राजा ।
 सस्योपघातेन परस्यवृत्ते-
 श्छेदः स्वसैन्योपचयश्च साधु ॥

P. 64. L. 14. भिन्नवर्मा भिन्नतनुः । Pad.

P. 64. L. 16. कौतुकं मङ्गलसूत्रम् ।

P. 64. L. 17. तद्विवाहायाम्बालिकाविवाहाय । पिनङ्गमङ्गलप्रतिसरो
 वङ्गमङ्गलहस्तसूत्रः । Pad.

P. 64. L. 18. अभिसरं सहायीभूतम् । Pad. Bhû. Ahd.

P. 64. L. 19. उपावर्तय । उप समीपं आवर्तय आनय । Bhû.

P. 64. L. 20. तेन घनमित्रेण तयेत्युपगतेङ्गीकृते । Pad.

P. 64. L. 21. प्रवेशनिर्गमागतागतानि तत्र प्रवृत्त उपकान्तो यो लोकस्तेन
 संवाधं संकटम् । Pad.

P. 64. L. 22. आथर्वणेन पुरोधसा । आथर्वणः पुरोधाः स्याच्छान्तिपुष्टि-
 करो द्विजः इति कामन्दकः । Pad. Ahd. Bhû. विधिना विध्युक्तप्रकारेण ।
 Pad. आथर्वण is not uncommon in Bâna's writings in
 the sense of 'domestic chaplain.' The fact that the
 Ath. Veda is essentially a book of charms is no doubt
 the reason why the adherents of this Veda were
 selected by the Kings as priests. See also Kâmandaki
 Nitisâra, IV. 32. [Bühler]. The word अथर्वन् is derived
 by lexicographers from अथ (लोकमङ्गलाय) अव्यते (प्रस्तूयते)
 यत्. Charitravardhana commenting on the word अथर्व-
 निधेः in Raghu 1, 59. says आथर्वनिधिपदेन दुरितोपशमनिमित्तशान्ति-
 पौष्टिकमिति । Dinakara adds पौरोहित्योचितत्वं द्योत्यते. Vijayagani
 in the same place observes वशिष्ठश्चतुर्दशविद्यानिधानं तयाथर्व-
 वेदस्य कर्माणि कुर्वन्नथर्वनिधिः कथ्यते. Yâjnyavalkya has the follow-
 ing on the choice of a पुरोहित. पुरोहितं प्रकुर्वीत दैवज्ञमुदितोदितम् ।
 दण्डनीत्यां च कुशलमथर्वाङ्गिरसे तथा and the Mitâkshara explains

the word अयर्वाङ्मिसे as शान्त्यादिकर्मणि. The mere fact that Vasishtha was the family priest of the Raghus is sufficient to show that a family priest need not be an adherent of the Atharvaveda proper.

P. 65. L. 2. स्फुरतः literally 'moving,' exerting or striving. अभिनिशाम्य संमुखं दृष्ट्वा Pad.

P. 65. L. 4. गर्भगृहं वासगृहम् Pad.

P. 65. L. 5. नवाम्बुवाहो नूतनमेघस्तस्य स्तनितं गर्जितम् । Pad.

P. 65. L. 6. कार्कश्येन काठिन्येन । Pad.

कर्णोत्तः स्तेयशास्त्रकर्ता Pad.

End of the 2nd Üchchhvâsa.

THIRD UCHCHHVÂSA.

P. 66. L. 1. विदेहेषु Magadha, Bihar. [Bühler]. Tirhoot, bounded on the East by the Kusi, West by the river Gandaka, North by the Himâlaya and South by the Ganges. (Dey's Anc. Geog.) मठिकात्पो मठः Pad.

P. 66. L. 2. दत्तपादो दत्तपादोदकः Pad.

P. 66. L. 3. अलिन्दमूमि 'Verandah' आवङ्गधारमाविच्छिन्नधारम् । Pad.

P. 66. L. 5. जैवातृक आयुष्मान् । Pad. Bhû. ननु श्रूयते 'You must have heard that' &c. [Bühler].

P. 66. L. 7. वल or वल and शम्बर are the names of two Asuras [Bühler]. अप्रतिसमसहस्रमवत्तां दधतुः Pad.

P. 66. L. 8. Note the remoteness of the attributive प्रियसखी and the noun qualified viz., वसुमती, a blemish of style which is not infrequently found in this work.

P. 66. L. 10. जन्यं युद्धम् । Pad. लेशतः किञ्चित् । सार्वविभक्तिस्तसिः । Pad. कथंचित् केनचिदिति यावत् । दुर्लक्षितां ज्ञातुमशक्याम् । लेशेन चिह्नेनापि लक्षितुमवगन्तुमशक्याम् । प्रयत्नप्राणितः प्रयत्नेन रक्षितः । Bhû. See ante, P. 7. L. 6.

P. 66. L. 11. स्वविषयमात्मदेशम् । ज्येष्ठस्य भ्रातुः । Pad. सुहा a district in the West of Bengal (Bühler). सुहा "has been identified by some with Arrakan: but it appears from the sixth chapter of the Dasak. that Dâmalipta was the principal town of Sumha and according to the Hemakośa, Dâmalipta was another name of Tâmrālipta or Tâmalīpta (Tamluk). Hence Sumha was the country of Tâmrālipta. (Dey's Anc. Geog). दण्डावयवम् सैन्येकदेशम् Pad.

P. 66. L. 13. लुब्धका व्याधाः Pad. The hill and forest tribes are meant (Bühler). See ante, P. 7. L. 7.

P. 66. L. 14. हस्तवर्तिना carried in arms. वनचरशरवर्षभयं पलायिता वनचराणां भिल्लानां शरवर्षाद्भयं तेन पलायिता Pad.

P. 66. L. 16. कपिलाशवस्य मृतगावः (sic.) क्रोडो वलःस्थलम् । Pad. कपिलाशवस्य मृतगोशरीरस्य क्रोडं रन्ध्रं भुजान्तरम् । अभ्यलीयत तदन्तः प्रविष्ट इति यावत् । Bhû. See ante, note P. 7. L. 12.

P. 66. L. 17. इष्वसने धनुः । Pad.

P. 66. L. 18. वृष्णिपालेन गोपालेन । वृष्णिर्यदुषु गोपेष्वित्यजयः । अपिपालेनेति वा । मेघवृष्णय एवम् इत्यमरः । Pad.

P. 66. L. 19. स्वभर्तुरन्तिकमुपतिष्ठामुः Wishing to approach my master. Note that the वृद्धतापसी or the old female anchorite was घात्री or nurse. See for the story ante, P. 7. L. 12.

P. 66. L. 22. सार्यपाते रुध्रंशे । Pad. Bhû.

P. 67. L. 2. प्रत्याह्याने दूरीकरणे । पारुष्यं काठिन्यम् Pad. प्रत्याह्यानं निरसनं प्रत्यादेशो निराकृतिः says Amara. Translate "the harshness in rejecting his suit" विविक्ते विजने । Pad. तदक्षणेन पारुष्यासहेन ।

P. 67. L. 3. स्वशिरःकर्तनोद्यमम् His attempt to cut off his own head.

P. 67. L. 5. कारणविलम्बी प्रयोजनविलम्बितः । Pad.

P. 67. L. 10. हतजीवितं दुष्टजीवितमपारवन्त्यशक्नुवती । Pad. हत जीवितमधमं वृथाजीवितं हातुं त्यक्तुमशक्नुवतीत्यन्वयः Bhû.

P. 67. L. 11. महादेवीं पद्महिषीम् । Pad. महादेवीं विकटवर्मणो मैथिलेन्द्रस्य ज्येष्ठप्रातुः पुत्रस्य पत्नीम् । Bhû. आकृत्यारिणा बलात्कारेण स्ववशीकृता । Bhû.

P. 67. L. 14. प्रसह्यकारिणो बलात्कारकारिणो Pad. This refers to Vikatavarman's usurpation. प्रमन्युः प्रकृष्टशोका Pad.

P. 67. L. 15. निगूढं गुप्तम् । Bhû.

P. 67. L. 16. पुत्राभ्युपपादनार्थम् For rearing up a son. See ante, PP. 7-8. अभ्युपपादनं संवर्द्धनम् । Bhû.

P. 67. L. 18. उपश्लिष्य संनिधानं प्राप्य । Pad. The meaning is "I could easily fall on Vikatavarman and kill him. But he has many younger brothers" (Bühler).

P. 67. L. 19. घटन्ते मिलिष्यन्ति । Pad. (And these would obtain the crown, as) the people of the town and provinces would join them. Besides nobody knows who I am, not even my parents, and nobody would recognise me as the lawful heir, if I had (?) killed the King. Therefore an artifice must be used [Bühler].

P. 68. L. 3. भद्रं कल्याणम् । Pad. प्रहारवर्मभ्यधि प्रहारवर्मधीनाः । अधिरीश्वरे । 'यस्मादधिकं यस्य चेश्वरवचनं तत्र सप्तमी । Pad.

P. 68. L. 4. एतच्छोकसानरं प्रहारवर्मशोकसमुद्रम् । Pad.

P. 68. L. 7. कटशय्यां तृणशय्याम् । कटः समयवन्धेऽपि तृणेऽपि मृतकेऽपि चेति विश्वः । Bhû.

P. 68. L. 8. उपधिनाकपटेन । Pad. Bhû.

P. 68. L. 9. जालं कपटम् । जालं समूह आजाये गवाक्षे कपटेऽपि चेति वैजयन्ती । Pad. Bhû.

P. 68. L. 10. चिन्तयत्येवेति । समुद्रमध्यादुन्मग्नो निःसृतो यो मार्तण्डः सूर्यः । .....तत्तुरङ्गमा अश्वाः । .....तेषां श्वासरयस्तेनावधूतेव कम्पितेव त्रियामा रात्रिः । Pad.

P. 68. L. 11. समुद्रगर्भवासः समुद्रमध्यवसातिः । जडीकृतः शीतलीकृतः । मन्दप्रतापः स्वल्पतापः । Pad.

P. 68. L. 12. अवसायितेति । अवसायितः समापितः । दिनमुखनियमविधिः । प्रातःकालनियमकृत्यम् ।

P. 68. L. 14. अनवसितवचनेऽसमापितवचने । Pad.

P. 68. L. 15. हर्षाश्रु आनन्दाश्रु तेन कुण्ठितकण्ठं यथा स्यात्तथेति क्रिया विशेषणम् । Pad.

P. 68. L. 19. कामरूप 'Assam' See Cunningham, Anc. Geogr. P. 700. seq. See Ante, Note, P. 52. L. 2.

P. 68. L. 20. तदेकवल्लभः सैवैका वल्लभा यस्य । बह्ववरोधोऽपि बहुपत्नीकोऽपि । Pad.

P. 68. L. 21. मत्प्रयुष्मैर्मत्प्रेषितैः । तां पुष्करिकाम् । एनां कल्पसुन्दरीम् ।

P. 69. L. 1. उपजनय चेत्यादि । उपजनयोत्पादय । असमानोऽनुत्पत्त्य इति । असमानदोषनिन्ददिना by railing &c., at the inequality (in virtues and accomplishments) between the husband and the wife. The instructions given to Pushkarikâ follow in the main the precepts given in Vâtsyâyana's Kâmasûtra which at P. 276, ch. V. says:—
नैनां शीलतोऽनुप्राविद्याव्यानकपटैः सुमार्गकरणयोगैर्लोककृतान्तैः कविकयाभिध तस्याथ

रूपविज्ञानदाक्षिण्यशीलानुप्रशंसाभिश्च तां रञ्जयेत् । कथमेवंविधायास्तवायमित्यभूतः
पतिरिति चानुशयं ग्राहयेत् । न तव सुमगे दास्यमपि कर्तुं युक्त इति ब्रूयात् । &c.

P. 69. L. 2. वात्तवदत्ता । the heroines of Subandhu's poem and of the Ratnâvali bear this name [Bühler]. The heroine of the recently discovered drama, the Svapna-Vāsavadattâ by Bhāsa, is also Vāsavadattâ—who is also the heroine of the Kathâsarit-sāgara of Somadevabhattacharya.

P. 69. L. 4. मानं क्रोधम् । Bhû. supported by a quotation from the Rasaratnâkara, according to which, मानः means "anger without cause."

P. 69. L. 5. तत्र वृत्तं तत्र जातम् । Pad. उदकः स्यादुत्तरं फलम् । मधुरं दत्तम् तस्य प्रतावनाय करणाय । Pad.

P. 69. L. 9. पित्रुमन्दो निम्बवृक्षः । पित्रुमन्दश्च निम्बवेद्येत्यमरः । Pad. The varia lectio पित्रुमन्द instead of पित्रुमर्द is according to the quotation, the reading of the Amarakośa also. Compare also the Pet. Diet. Sub-Voce. [Bühler]. Kshîrasvâmi gives the derivation of पित्रुमर्द, but also notices the other reading. The Kalpadruma derives पित्रुमन्द as पित्रुं कुष्ठविशेषं मन्दयति नाशयतीति । The Mâdhavi creeper is generally supposed to twine itself round such trees as आम्र, नीप and नवूक which are all sweet-scented and never round a निम्ब, even the bark of which is very bitter. Hence the appropriateness of the Upamâ comparing विकटवर्णा to a पित्रुमन्द and करसुन्दरी to a मालती plant.

P. 69. L. 11. After पुनरहमभिलेख्यात्मनः प्रतिष्ठातिम्, a verb ekli अव्रवम् or अवदम् must be understood. [Bühler].

P. 69. L. 16. सत्तकाशिन्यै "a beautiful woman" construe अर्त्ता with आदृतवती व्याहृतवती च । कुसुमधन्वनि मन्दने यद्यत्माद् ईदयेतत्सदृशी ।

वपुः श्रीः शरीरशोभा । न संनिधत्ते नास्तीत्यर्थः । Pad. चित्रतरमतिरामाश्चर्यम् । Pad.

P. 69. L. 18. न च तम् etc. । “ I do not certainly know any one of this place who can paint a picture like this.”

P. 69. L. 19. स्मेरया चहासया । Pad.

P. 69. L. 20. सदृशं युक्तम् । Pad.

P. 69. L. 21. अर्णवनेभिः पृथिवीत्यर्थः । Pad.

P. 69. L. 22. अयतु । तिष्ठत्वित्यर्थः । तिष्ठत्वित्याभिधेयेस्मिन्नास्तामयतुं चाव्ययम् । Bhû. Cf. अयतु वेत्ति जुचि व्रतनात्मनः Śākuntala Act V. 27. रूपानुरूपेत्यादि । Having skill, character, learning, wisdom, and good fortune befitting the beauty of his person.

P. 69. L. 23. महाकुलीनः Of very noble descent. महाकुल-दञ्चजौ Pāṇi. IV. I. 141.

P. 70. L. 1. तयोक्तमित्यादि । “ She replied “Mother, what shall I say ? (I will give him) my body, my heart, my life. But all this is little and unworthy (of such a man). Therefore, (even if I give them to him) he will (in reality) obtain nothing. If this is not a fraud, then show me the kindness” &c. [Bühler].

P. 70. L. 4. उपन्यस्त मुक्तमित्यर्थः । Pad.

P. 70. L. 5. अवरुद्धो गुप्तः । Bhû. “incognito” Wilson.

P. 70. L. 7. अन्ववर्तिष्ट Followed.

P. 70. L. 8. शेखर आपीडः । Pad. तासा मनोहराण्युपायनानि ताम्बूलमनुलेपनं खजमङ्गुलीयकं वासो वा तेन ग्रहितं दर्शयेत् says Vātsyāyana (P. 281. Ch. V.)

P. 70. L. 10. त्वत्समाधीत्यादि । समाधिश्चित्तवृत्तिनिरोधः । मादृत्वदर्शनाय हृदयज्ञानाय । Bhû. “In order to show his devotion to

you ” एष चेदर्थो निश्चितः स्यात् if you are certain about this matter, i. e., if you really will give yourself up to him” [Bühler].

P. 70. L. 11. प्राणो बलम् । सत्त्वं पराक्रमः । Pad. Bhû. Abh. नामेति निश्चयार्थे Pad. There is possibly a hint in this sentence that Upa. might devise means to rid Avantisundari of her husband.

P. 70. L. 16. आवयोः पुत्रवत्याः etc. This promise made before birth is mentioned in close conformity to Vâtsyâyana's precept भवतेऽहमादौ दातुं संकल्पितेत्यभिधीत (P. 284. Ch. V.)

P. 70. L. 17. नष्टापत्त्या हतापत्त्या । Pad.

P. 70. L. 18. उपपन्नसंस्थानानुगुणावयवः । उपपन्नं समृद्धे च संपन्नेनुगुणेपि चेति केशवः । संस्थानं मरणे गात्रे संनिवेशे च वर्तत इति भागुरिः । Pad. Bhûft कामोपचारेषु मदनतन्त्रेषु । अलब्धं वैचक्षण्यं कौशलं येन । कलासु चतुःषष्टिषु । कात्र्येषु श्रव्यरूपेषु । नाटकादिषु दृश्यरूपेषु । आदिशब्देन रूपकाख्यायिकाचम्पूरूपेषु । मन्दो निश्चलोमिनिवेश आग्रहो यस्येति । शौर्येन्मादी शौर्येन्मतः । दुर्विकत्थनो दुष्टश्चासौ विकत्थनश्चेति ।.....अस्थानवर्ष्पपात्रदाता । Pad.

P. 70. L. 21. मदन्तरङ्गभूतामाप्तभूताम् । Pad. “ My confidential servant ” [Bühler].

P. 70. L. 22. अनादृत्य तिरस्कृत्य । Pad. Having set her at nought or in spite of her.

P. 71. L. 1. नाटकीयां नर्तकाम् । नाटकीयो नृत्यकर इत्यजयः । Pad. Bhû. अपत्यानिर्विशेषमपत्यतुल्यामिति क्रियाविशेषणम् । Pad. must be construed with संवर्धितायः [Bühler].

P. 71. L. 2. अलम्काषात् decked [her with flowers.] चित्रकूटः क्रीडापर्वतस्तद्भवेदिकागते । Pad.

P. 71. L. 3. अयोग्यो मूर्खः । Pad.
[D. K. 32]

P. 71. L. 4. अन्तरितं व्यवधानीकृतम् । Pad.

P. 71. L. 7. अस्तीत्यादि ' And I possess all this wealth. With the help of that I will place him in that man's (Vikatavarman's) place and live worshipping him exceedingly' [Bühler].

P. 71. L. 11. संनिवेशम् situation.

अन्तर्वाशिकपुरुषस्थानानीति । अन्तःपुरे त्वधिकृतः स्यादन्तर्वाशिको जन इत्यन्तः । प्रमद्वनप्रदेशानीति । क्रीडावनप्रदेशान् । 'विज्ञेयं प्रमद्वनं पुरोपकृष्टे शुभान्तैः सह रमते नृपस्तु यस्मिन्निति हलाद्युषः । Pad. See P. 35. L. 4.

विभागेन विवेकेन । Pad. "In detail" [Bühler]. "Separately" or "so as to distinguish one from the other" will be better.

अस्तगिरिरस्ताचलस्तस्य कूटं शिखरं तस्माद्यः पातः पतनं तेन क्षुभितं निःसृतं शोणितं रक्तं यस्येति ! Pad. We should prefer सञ्चलितम् for निःसृतम् in the above explanation, since the blood can only be 'excited' by a fall and cannot ooze out.

The above description can only apply to the redness of the orb before the time of sun-set and before it has taken a plunge into the Western Sea, for that is the phase described in the next compound. पश्चिमान्ध्रविषयः पातेति । पश्चिमान्ध्रविषयः पश्चिमस्तमुद्रस्तस्य पय उदकं तत्र पातस्तेन निर्वापितो दूरीकृतः पतद् एव सूर्य एवाद्धारः प्रदीप्तकाष्ठविषयस्तस्य धूमस्तस्य संमारोयस्मिन्निति । Pad. "The last adjective may however be better explained as a Tatpurusha in apposition to तन्निः [Bühler].

P. 71. L. 14. प्रविज्ज्मन्ति-विकाशं प्राप्ते । Pad. This is the next phase after dusk. परदारोति । परदारा परम्नी । परान्तो गन्तम् । तत्रोन्मुक्तस्योत्कण्ठितस्य । Pad.

P. 71. L. 15. आचार्यकर्मिवाचार्यभावम् । Pad. Bhû. गुरुपरिग्रहेति ।
 'Who boasted of his carrying off the wife of (the
 Guru of the gods) Brihaspati' [Wilson].

P. 71. L. 16. कल्पसुन्दरीवपनेति । "The God of the flower-bow
 whose valour was being increased by the lunar orb
 which was as it were smiling at the lotus-like face of
 Kalpa-sundari, brought into view for the first time
 by the eager desire of seeing me.

P. 71. L. 19. धर्मनीडा धर्मेनाशः Pad. "Loss of righteousness
 or virtue"

P. 71. L. 20. उपलम्भे प्राप्तौ Pad. शास्त्रकारैरनुमतैव । शास्त्रकारैर्मन्वा-
 दिभिः । अनुमतैवानिषिद्धैव । Pad. गुरुजनस्य पितृलोचस्य मोक्षोपायो मोचनो-
 द्योगस्तत्संधिना संविः साधकता । Pad. See note P. 79. L. 9.

P. 72. L. 1. समप्रयेत् संपूर्णं करिष्यति । Pad. -समप्रयेत् must be
 taken as the Potential 3rd Pers. Sing. of the Nominal
 Verb from समग्र.

P. 72. L. 3. हस्तिवक्त्रो मगवान् गजाननः Pad.

P. 72. L. 4. दुर्विकल्पो दुर्विचारः । Pad. Bhû.

P. 72. L. 5. सुरसरिद् गङ्गा । Pad. असौ refers to Kalpa-
 sundari. मद्विलोडने मत्खिलनम् ।

P. 72. L. 7. मानुष्यकं मनुष्यशरीरम् । Pad. The readings given
 under 'C' and 'W' at the foot of the page fully
 explain the whole position

P. 72. L. 8. एकः पूर्वं यस्याः । Pad. Vikatavarman was to
 be her first husband.

P. 72. L. 10. प्रियासंश्लेषादि । Thinking of (such things as)
 the promised union with my beloved.

जनन्यथावृत्तिर्नैकवृत्तिः । Pad.

P. 72. L. 11. ज्योतिष्मतः सूर्यस्य । Pad.

P. 72. L. 12. कर्दमिकनिवसनः । कर्दमः पट्टः । कर्दमिकनिवसनः कर्दमेनाक्तं कर्दमिकम् । नीलवस्त्रः । Pad. On nightly expeditions the heroes always dress in blue, compare above P. 48. L. 13. in order to remain unobserved [Bühler]. इदतरः परिकरः संनाहो यस्येति सः । कक्षा बन्धः परिकर इति वैजयन्ती । Pad. Bhû. उपहतोऽङ्गीकृतः प्रवृत्तोपस्करो योग्यसामग्री येनेति स तथा । Pad.

P. 72. L. 13. मारुदत्तानि वात्रीदत्तानि । Pad.

P. 72. L. 14. उदम्मसमुत्कटजलाम् । Pad. उपखातं परिखासमीपम् । Bhû.

P. 72. L. 15. तथा वेणुयाष्टिकया । शायितया प्रसारितया । स्थापितयोद्ध्वी-
कृत्या च प्राकारं मित्तिमलङ्घ्यं लङ्घितवानित्यर्थः । Pad. Up. laid the Bamboo stick athwart the ditch (horizontally) to cross the ditch and placed it vertically against the wall to climb to the top.

P. 73. L. 1. पक्वेष्टकचित्तेन । Regarding the shortening of the last syllable of इष्टका See Siddhânta Kaumudi I P. 470. (इष्टक्यैकानालानां चित्तूलभारिषु Pāṇini VI. 3. 65). Upahâravarman first ascends the wall with the help of his bambu pole and then descends by the staircase leading from the tower over the gate (गोपुर) into the garden. Such staircases which lie perfectly open and lead to the tops of the walls or of the gate towers are very common in Indian fortifications [Bühler].

P. 73. L. 3. उत्तराहि 'in a northerly direction.' Regarding the formation of this rare form, see Siddhântakaumudi I P. 697. (उत्तराच्च V. 3. 38.) [Bühler].

P. 73. L. 4. स्तरेण [लभ्यं] लब्धं विद्यालं महत्सौधं राजसदनम् । कुड्यं नितिः । Pad. "Next I went in a northerly direction about

a bow-shot's distance along the row of Bignonias, where the bulging wall of the great palace could be felt, then I followed for some distance a gravel-path which ran to the east and either side of which was adorned by thickets of red Asokas and Jessamine, afterwards I passed along a row of Mango trees which turned to the South." [Bühler].

P. 73. L. 7. गहनतरस्मतिगहनमुदरे मध्य उपरचिता कृता रत्नवेदिका यस्मिन्निति । Pad. 'Then I saw by the help of a lamp-wick, whose light shone forth from a partially opened box.' [Bühler].

P. 73. L. 9. फुल्लपुष्पं विकसितपुष्पम् । निरन्तरमन्तररहितम् । कुरण्टपोता अल्पपीतकुरवकाः । कुरण्टस्तु सुपीतक इत्यमरः । तेषां पाङ्क्तिः सैवभित्तिस्तत्परिगतं तद्युक्तम् । गर्भगृहं गर्भागारम् । अवनिपतिताः पृथिव्यां लग्ना अरुणा आरक्ता अशोकज्ज्ञा अशोकशाखास्तन्मयम् । अभिनवा नूतनाः कुसुमकोरकाः पुष्पमुकुलास्त एव पुलकास्तैर्लाञ्छितं चिह्नितम् । प्रत्यग्रं नूतनं प्रवालपटलं पल्लवसमूहस्तेन पाटलं श्वेतरक्तम् । Pad.

P. 73. L. 12. कमलिनीपलाशानां कमलिनीपत्राणां संपुटा द्रोणाः । Pad.

P. 73. L. 13. भृङ्गारकः पात्रम् । Pad. भाषया क्षारीति प्रसिद्धः । Bhû.

P. 73. L. 15. अस्मि This use of the present tense sounds rather queer, when the verb in the preceding sentence is in the Aorist and that in the following one is in the Imperfect tense. It may be taken as a substitute for अहम् । अस्तीति तु तिङ्मन्तप्रतिरूपकम् । एवं त्वामस्मिन्-स्त्वित्वास्मीत्यहमर्थे प्रतिरूपकम् । Vide Tatvabodhini under, स्वरादिनिपातमव्ययम् ।

P. 73. L. 16. Though most Mss. have सुशीमकामा or सुशीमकामा, it is necessary to read with Bhû, असु°, "she whose passion was not cold." [Bühler].

P. 73. L. 17. कण्ठराग° बल्लुः सुन्दरो गद्गदो वस्यास्ताम् । Pad.

P. 73. L. 18. विप्रलब्धा प्रतारिता । Pad.

P. 73. L. 19. अद्यवस्य निश्चित्य । Pad.

P. 73. L. 21. विवृतदीपमाजन उद्घाटितदीपपात्रः । Pad.

भामिनि Kalpasundari is appropriately addressed here as भामिनि, which literally means a passionate or cholerick woman. Kshiraswâmi derives the word from भाम क्रोधे and the Amarakośa gives क्रोपना as its synonym.

P. 74. L. 1. कदर्थितवती lit. despised, i. e., put to shame. Cf. for this passage P. 2. L. 5. and P. 25. L. 21.

P. 74. L. 3. महारजनं कुसुमम् Pad. Safflower.

P. 74. L. 5. दिग्विजयारम्भे शत्रुनार्यं पूर्णकुम्भमियुने पूर्णषट्द्वन्द्वम् । Pad.

P. 74. L. 6. संनाह्यरथः संप्रानसज्जीकृतोरथः । Pad.

P. 75. L. 1. अभिसंधिरभिप्रायः । Pad.

P. 75. L. 6. पूर्वं हूतः पश्चान्नुक्तस्तस्मिन् । Pad.

P. 75. L. 12. विसंवादीन्ययामाव इति वैजयन्ती । Pad.

P. 75. L. 13. संप्रधार्य निश्चित्य । Pad.

P. 75. L. 15. शृङ्गाटिकाग्रामल्यचतुष्पथे । आयर्वङ्गिकेन पुरोहितेन । संज्ञापितो नारितः । Pad. संज्ञापितं विशसितम् । Bhû.

P. 75. L. 17. कृतनर्मस्मिता । कृतं नर्मस्मितं परिहासस्मितं ययेति । Pad. "smiling ironically" [Bühler]. We should rather say "smiling playfully," since Kalpasundari's object was to beguile him into the trap she was laying for him.

P. 75. L. 20. वेतालोल्यापनं मूतविशेषोल्यापनम् । Pad. Raising a sprite.

P. 76. L. 4. अद्भुताद्यमाना । आश्चर्यायमाणा । Pad.

P. 76. L. 6. न विप्रलम्भो । This is no fraud.

P. 76. L. 7. बृहस्पतिप्रतिमा गुरुसमाना बुद्धिर्येषामिति तैर्मन्त्रिभिः
प्रधानैरभ्युह्य वितर्क्यानुमतोनुमोदितः । Pad.

P. 76. L. 10. प्रसृतेष्वितस्ततो गतेषु । लोकप्रवादिषु जनवार्तासु । Pad.

P. 76. L. 13. प्रावासीत् । Wilson rightly takes this as the 3rd Pers. Sing. of the Aorist of प्र+वस् and gives 'spread a broad' as its meaning but the use of प्रवस् in the sense of 'wafting' or 'spreading abroad,' is, if at all, very rare. वह् with प्र is sanctioned by usage in connection with fragrance. If the author meant this verb, the form should be प्रावाहीत् ।

P. 76. L. 14. निशान्तोद्यानं गृहोपवनम् । Pad. Bhû.

P. 76. L. 15. अवसितोऽवसानं प्राप्तः । Pad. This phrase has a double sense. 1stly, 'This sacrifice is finished' 2ndly, "This fool (the King) has made up his mind." [Bühler]. सो with अव alone can hardly mean 'resolve' or 'make up one's mind.' The usual prefix in the sense of resolve is व्यव or अव्यव. If the expression is taken as a double *entendre*, in either case the meaning should be "done for."

P. 76. L. 16. त्वदादिष्ट्या दिशा त्वदादिष्टेन मार्गेणेत्यर्थः । compare the phrase used in discussions on rules laying down a principle इति दिक् । [Bühler].

P. 77. L. 1. प्रपदेन पादाग्रेण । Pad. Bhû.

P. 77. L. 5. ताम् refers to घण्टाम् । also सा in L. 6.

P. 77. L. 8. निचाय्य दृष्ट्वा । Ahd.

P. 77. L. 15. पितुः कनिष्ठः younger brother of my father compare above P. 66. L. 13.

P. 77. L. 16. अजीर्णदोषं विप्रूचिकाम् । Pad. Cholera.

P. 77. L. 17. दण्डचक्रं सेनाचक्रम् । Pad. Regarding Pundra a district of Eastern Bengal, see Cunningham, Ancient Geography P. 480 Note [Bühler].

P. 77. L. 18. The Yavana Khanati was probably an Arab or Persian trader, as it is not likely that in Dandin's times there was a direct trade between Greece and India [Bühler]. Later researches and especially Râdhâkumuda Mukerji's History of Indian Maritime Activity clearly establish trade relations between India and Greece. The Daśakumâracharita appears to us however, to be a work of a much later time. The name खनति itself looks very suspicious.

Is it possible that by a clerical lapse the compound word खानेति (खान+इति) was transcribed as खनति ? Our Southern Ms. has समीति नान्नो which might be असफ्+इति नान्नो. If this surmise be correct, the name could clearly be taken to stand for a Mahomedan trader and it would be possible that the appearance of this name खान or असफ् might be an additional link in the chain of evidence assigning to the author a far later date than the sixth century A. D.

वज्रं हीरकम् । Pad.

P. 77. L. 19. गृहपतिर्ग्रामाध्यक्षः । ग्रामाध्यक्षो गृहपतिरिति कोशः (?) । अन्तरङ्गभूत आत्मभूतः । जनपदमहत्तरो देशश्रेष्ठः । 'the Desai' [Bühler]. शतहलिः शतं हला यस्येति तथा । Pad. Is *Mehtar* in such titles as the Mehtar of Chitral a corruption of महत्तर ?

The word शतहलि seems, however, to be a proper name from its use as such in L. 17. Page 78.

The Pad. does not cite the authority for its explanation of गृहपति as ग्रामाध्यक्ष. The vague mention of a कोश

is not sufficient when सत्री and गृहपति are given as synonyms by Amara and the commentators of that Kośa have explained the word as सदानादिदानकर्ता. The verb is in the sing, and we have therefore to take गृहपति, अन्तरङ्गभूतः and जनपदमहत्तरः all as epithets qualifying शतहलि. It is better, therefore, to take गृहपति in the sense of “a charitably disposed house-holder.” If we take it in the sense of ग्रामाध्यक्ष, we must assume that शतहलि was both “head of the village” and ‘minister of the interior.’

P. 77. L. 20. अलीकवादर्शीलं मिय्यामापणस्वभावः । Pad.

P. 77. L. 21. दण्डधरः सेनापतिः । उद्धारकर्मणि निर्याणकर्मणि । Pad. Bhû. Ahd. The meaning of the passage seems to be, Śatahali, the governor of the town or Minister of the Interior was to raise a popular rising against Anantasira and to withdraw, in order to effect this moresafely, the soldiers from the place where the latter dwelt. The cause of Vikatavarma's hatred against Anantaśira is given below P. 78. L. 18. “[Bühler].

P. 77. L. 22. अचिरप्रसृतं शीघ्रप्रक्रान्तम् । Pad.

P. 78. L. 6. तामेव कल्पसुन्दरीमेव । ऊर्वोरुपपीडायत्रेति क्रियाविशेषणम् । मुजोपपीडं गाडालिङ्गनपूर्वकम् । Pad. ऊर्लुपपीडं ‘सप्तभ्यां चोपपीडरुच’ इति णसुल् Bhû. (Pāṇi. III 4, 49 Siddh. kau. II 473). Regarding the form उपगुह्य see the Pet. Dict. under गुह्+उप [Bühler].

P. 78. L. 13. ‘Child, the Pundras have not now an abundance of food. They, being overcome by the despair caused through misfortune, and giving themselves up (for lost) might attack our kingdom which has an abundance of food. Therefore, you [D. K. 33]

shall march against them, when it is possible to spoil their seedcorn or their ripe harvest. Now is not the time for the march” मुष्टिवधो वीजप्रक्षेपघातः । सस्यवधः परिणतधान्यच्छेदः । Paḍ. Ahd. and marginal gloss in S. The above speech is in accord with the principles of the Indian Râjanîti see e. g. Kâmandakî XV. 4. [Bühler].

P. 79. L. 2. प्रहर्षकाष्ठाधिष्ठः “who had reached the goal of highest joy” [Bühler].

P. 79. L. 3. प्रसाधितात्मोपयुक्तबुद्धिः Paḍ. Bhû.

P. 79. L. 6. लघुसमुत्थानेन शीघ्रगामिना । Paḍ.

P. 79. L. 8. पारतल्पिकं परस्त्रीगमनम् । Paḍ.

P. 79. L. 9. उपयुक्तं कपटयुक्तम् । प्रमापणं मारणम् । अरीरधदसाधयत् । Paḍ. The author in this sentence seems to put into Râjavâhana's lips a plea for Upahâravarma's transgression referred to ante in L. 19. P. 71. The plea, it is needless to observe, obviously savours of the well-known maxim of the ‘end justifying the means.’ Chânakya, the Machiavelli of ancient India, lays down the following aphorism which may have influenced the conduct of Upahâravarma and also Râjavâhana's approval of the same :—धर्ममूलत्वात्कामफलत्वाच्चार्यस्य धर्मार्थकामानुबन्धवार्यस्य सिद्धिः सा सर्वार्थसिद्धिः । Vide Kautiliya, Mysore Edition P. 359.

End of the 3rd Uchchhvâsa.

FOURTH UCHCHHVĀSA.

P. 80. L. 1. सुहृद्भिरेककर्मा Having the same business as these friends. एककर्मा समानकर्मा । कर्म च राजवाहनान्वेषणम् । Bhû.

P. 80. L. 2. उपसृज्य स्नात्वा । Pad. काशीपुरीम् । काशते शिव-
त्रिशूलोपरि अथवा काशयति सर्वमिदमिति शब्दकल्पद्रुमः । वाराणसीम् । वरणासी
च नद्यौ द्वे पुण्ये पापहरे उभे । तयोरन्तर्गता यातु सैषा वाराणसी स्मृता ।
मणिकर्णिकेति विष्णोस्तपस्याप्रचयदर्शनाद् विस्मिततया शिवस्य मणिमयकुण्डल-
पतनादस्यास्तथात्वम् । अविमुक्तेश्वरमिति—न विमुक्तं शिवाभ्यां यदविमुक्तं ततो
विदुरिति शब्दकल्पद्रुमः ।

P. 80. L. 3. मणिकर्णिका "The name of one of the principal
landing places or *ghats* by the side of the Ganges at
Benares' [Wilson]. मणिमङ्गो रत्नशकलं तद्वन्निर्मलमम्भोजलं यस्यास्तथा
ताम् । Pad.

P. 80. L. 4. आयामवन्तम्—आयामो दैर्घ्यं तद्वन्तम् । Pad.

P. 80. L. 5. बध्यमानपरिकरम् 'Girding up his loins' [Peter-
son] see also L. 9 P. 6 seq. कक्षावन्वः परिकर इति वैजयन्ती ।
Pad. अविरतेति "Whose eyes were swollen and ruddy
on account of incessant weeping."

P. 80. L. 6. कर्कश 'Hardy.' कर्षण्यमिव &c., "The eyes,
however, with the faded pupil, seem to shower great
distress." आरम्भथेति [His] effort betokens an act of
violence or desperation. Wilson translates साहसानुवर्दी
as having the 'semblance of oppression.'

P. 80. L. 8. प्रप्तिस्ते 3rd pers. sing. pres. desiderative
of प् to go with प्र prefixed, 'to engage in or perform,'
'he purposes to engage in some penance, कृच्छ्रम्'
Wilson]. "Rather to do a deed of daring i. e., to
kill himself" so also साहसम् in L. 7.' [Peterson].

P. 80. L. 9. Put a stop after 'अवकाशः [Peterson]. Wilson has अभ्युपपद्य and our Southern Ms. has the samereading. The Pad. reads अभ्युपेत्य which it explains as गत्वा.

P. 80. L. 11. कर्वीर a fragrant plant, Oleander or Nerium odorum.

P. 80. L. 13. पूर्वेषुकाननवरः । पूर्वेषु पूर्वदेशेषु काननवरः त्वेच्छागमनकर्ता । Pad. The Laghudîpikâ takes पूर्वेषु as पूर्वस्थां दिशि. The Bhû. takes इषुकान as देशस्य संज्ञा Compare Kâs. on Paṇini 2,1,50 (quoted by Bohtlingk) for the words अपरेषुकानशानी and पूर्वेषुकानशानी *sub voce* इषुकानशानी." [Peterson]. The Bhû's explanation does not seem to be correct, nor is Peterson's reference much to the point. The word इषुकानशानी appears in the Kâsikâ under three Sûtras of Paṇini, viz. दिक्संख्ये संज्ञायाम् (II. 1. 51), दिक्पूर्वपदादसंज्ञायाम् (IV. 2-7), and प्राचां ग्रामनगराणाम् (VII. 3-14) and in the explanation given by the Kâsikâ as well as the Siddhânta Kaumudî, the word इषुकानशानी is quoted as the name of a village, and इषुकान by itself does not appear to be the name of a province. Nor does the context seem to support the mention of a particular province, since we have in the next line देवच्छन्दानुवर्तौ which is more in accord with काननवरः. The Pad. and the Ahl. respectively explain the expression as पूर्वदेशेषु काननवरः त्वेच्छागमनकर्ता and पूर्वस्थां दिशि वयेष्टवरः and this explanation must be accepted until an authority is found for इषुकान as the name of a country.

गृहपतिमुत्रः । गृहपतिर्ग्रामाध्यक्षः Pad. This explanation does not seem to be supported by the Lexicons Amara gives उत्री गृहपतिः सनी and Kshîra-svâmi does not offer any comment V. (Paṇi VII, 3-14).

P. 80. L. 14. पित्रा must be construed with प्रयत्नसंवाचितः.
दैवच्छन्दो दैववशः Pad. Bhû. and Ahd.

P. 80. L. 15. अर्धवर्षस्य वैद्यश्रेष्ठस्य । स्यादर्थः स्वामिवैद्ययोरित्यमरः.
Pad.

रूपाभिग्राहितः "Apprehended or caused to be seized in the fact" [Wilson] "Caught with the money on him." रूपाभिग्राहितश्चर्यवस्तुनाणकेन ग्राहितो धारितः । रूपं श्लोके यशो नाटकादौ सौन्दर्यशब्दयोः । अन्यावृत्तौ तथाकारे स्वभावे नाणके मृग इति महीपः । Pad. रूपाभिग्राहितो लोप्त्रेण सह संगृहीतः । चोरिका स्तैन्यचौर्ये च स्तेयं लोप्त्रं च तद्धनमित्यमरः Bhû. The quotation from the Mahîpa is interesting as giving an authority for the meaning मृग in which Bâna uses, रूप e. g., Kâd. P. 28. L. 19 [Peterson]. रूपानुसारप्रवावितानां च मृगयूणाम् । Peterson has correctly explained the word according to कौटिलीयम् IV. 682.

P. 80. L. 16. राजद्वारस्य गोपुरं प्रतोली । गोपुरं हि प्रतोल्यां च नगरद्वार-
योरपीति महीपः । Pad.

P. 80. L. 18. जनकण्ठरवो लोकसान्निध्यशब्दः । कण्ठो गले संनिधाने
ध्वनौमदनपादप इति विश्वः Pad. "This is not right. The expres-
sion कण्ठरव is chosen for the sake of the play of words
between it and the following घण्टारव. जनकण्ठरवः "the noise
from many throats." Of वडकलकले महाजने P. 7. L. 18.
मण्डलितहस्तकाण्डं "Curling up his trunk." [Peterson]. Wilson
reads 'काण्डः which is also supported by our
Southern Ms.

P. 80. L. 19. पारेणमत् "Bending the trunk so as to strike
with the tusk" Wilson. दारु "The space between the
tusks (प्रतिमानः) was violently struck with the wood,
in the holes of which the culprit's arms were passed,

a sort of stocks for the hands instead of the feet." He struck the beast with his arms (भुजदण्ड) although they were so fettered. "परिणमंस्तिर्यग्दन्तप्रहारं कुर्वन् । तिर्यग्दन्त प्रहारस्तु गजः परिणतो मत इति वैजयन्ती". [Peterson].

P. 81. L. 1. दन्तयोस्मयोर्मध्यं प्रतिमानं प्रचक्षत इति वैजयन्ती । Pad.

P. 81. L. 2. नेत्राऽऽधारेण वाक्सङ्घैतः । अङ्गुशः सृणिः । पादधरणः । Pad.

P. 81. L. 3. द्विगुणावद्धमन्युना द्विगुणितक्रोधेन Pad.

अनुप्रत्य having pursued.

P. 81. L. 4. यन्ता हस्तिपदः । कुञ्जरापत्तदः गजाघमः । वारणेनाङ्गुशेन वारणस्तु गजः प्रोक्तो वारणं तन्निवारण इत्यजयः । Pad.

P. 81. L. 5. निर्याणमागेऽपाङ्गदेशे । अपाङ्गदेशे निर्याणमित्यमरः Pad.
"The outer angle of the eye of an elephant or part next to it, the temples" [Wilson].

P. 81. L. 6. द्विरदकीटः lit. "this vermin of an elephant," said contemptuously.

P. 81. L. 8. उल्कान्तयन्तृनिटुराज्ञः । उल्कान्ताऽतिक्रान्ता यन्तुराधारेणस्त्य निटुरा क्रूराज्ञ येन । Pad.

P. 81. L. 10. विरम्य कर्मणोऽस्मान्मलीनतात् having renounced this evil or sinful course of conduct.

P. 81. L. 12. मित्रवन्मयवतिष्ठ behaved towards me like a friend.

P. 81. L. 15. श्रुतधिरधीतवेदः । ऋषिस्तु वेदे भृगुवादीं ज्ञानवृद्धे दिगम्बरः । Pad. According to B. R. 'a rishi distinguished for his learning' (Tri. 2, 7, 16, Durga Nir 1, 20, quoted by Muir, S. T. 2, 17) [Peterson].

The Trikāṇḍaśeṣha enumerates 7 classes of Rishis. Śrutarshi represents the fourth class, headed by Suśruta. The Kalpadruma explains श्रुतर्षि as श्रुतप्रधान ऋषिः

प्रज्ञागुणेषु । ते गुणाः षट् । शुश्रूषा ग्रहणं चैव श्रवणं चावधारणम् । ऊहापोहाय-
विज्ञानं तत्त्वज्ञानं च धीगुणा । इति कामन्दके Pad.

P. 81. L. 16. द्वैमातुरः । द्वयोर्मात्रोरपत्यं तथा । द्विमातृज इत्यर्थः । Pad.
Having two mothers, viz. the natural mother and a step-mother. वैशेषु वेद्यासु Pad.

P. 81. L. 18. निर्गल्य must be construed with अहम्.

P. 81. L. 19. आचक्रमे Fell in love with. The use of the Reduplicated Perfect 1st person is highly irregular.

P. 82. L. 2. आपन्नसत्त्वा जातगर्भा । आपन्नसत्त्वा स्याद्दुर्विष्यन्तर्वत्नी च
गर्भिणीत्यमरः । अयविद्वस्त्यक्तः । Pad.

P. 82. L. 5. दण्डपारुष्यमीतया दण्डपारुष्यं मारणादि । निर्भिन्नप्रायम्
प्रकाशितप्रायम् । Pad.

P. 82. L. 7. प्राजिहीर्ष्ये 1st Pers. sing. 1st præter of the passive of the desiderative form of हृ to take, with प्र prefixed, "to strike." "I was intended to be struck or killed."

P. 82. L. 8. लूनवन्धनलुटितवन्धनः Pad.

Note that the मातङ्ग mentioned in L. 7 above is here described as an अन्त्यज.

P. 82. L. 10. उपास्यायिषि 1st pers. sing. of the Aorist passive of the causal of स्था with उप.

P. 82. L. 11. मुत्तविलोलकुन्तलेन । मुत्ते विलोलाः कुन्तलाः केशा यस्येति
तथा तेन Pad.

P. 82. L. 15. Tārāvali's tale to Kāmapāla. She had been Kāmapāla's love in more lives than one; and had previously been as Aryadāsi, Kāmapāla being Śūdraka, the mother of this very boy, whose rebirth from Kāntimatī had got Kāmapāla into his present trouble. She had picked up the child and entrusted him to Vasumati's care. The child turns out in the sequel to be Arthapāla, to whom the thief is repeating what Kāmapāla told him. [Peterson] *Vide* P. 10. L. 4.

P. 82. L. 22. त्वमर्यपालः (?) चतुर्वर्षि जन्मसु नात्रैव निव्रतः । न तु स्वहृदयेति । शौनकावस्थायां वन्धुवन्ती वेदिमती हंसावली नन्दिन्यक्षतलः । शूद्रकावस्थायां विनयवत्यर्ददासी शूरसेना रङ्गताका । कामपालावस्थायां कान्तिमती सोनदेवी सुलोचनेन्द्रसेना । एतास्ति लोभमित्रा एकहृषा इत्यर्थः । वेदिमतीप्रभृतयस्ति लोभमित्राः । हंसावलीप्रभृतयश्च तत्त्वोप्यमित्राः । नन्दिनीमुखायेति तिल्लोभमित्राः । Pad.

The reference of त्वम् in the text to अर्यपाल in the above extract is evidently wrong, since the thief is reproducing what कामपाल had told him of his own antecedents.

The following table will make the relationship referred to by the commentator quite clear:—

Name of hero.	1st Wife.	2nd Wife.	3rd Wife.	4th Wife.	5th Wife.
शौनक	वन्धुवन्ती	वेदिमती	हंसावली	नन्दिनी	गोचकम्पा
शूद्रक	विनयवती	अर्ददासी	शूरसेना	रङ्गताका	अर्ददासी
कामपाल	कान्तिमती	सोनदेवी	सुलोचना	इन्द्रसेना	ताम्रवली

Wilson has the following note upon this passage. "In what follows we have three persons named, each with five wives ; or Śaunaka with Bandhumati, Vedimati, Hamsavâlî, Ananya Nandini and Gopakanyâ ; Śûdraka with Vinayavatî, Yakshadâsî, Śurasenâ, Raṅgapatâkâ and Aryadâsî ; and Kâmapâla with Kântimati, Somadevi, Sulochanâ, Indrasenâ and Târâvalî ; who are declared to be respectively the same individual, that is, in different lives. Reference is here obviously intended to other narratives, of which Śaunaka and Śûdraka were respectively the heroes. The only Śûdraka of whom we know anything is the one mentioned, in the Introduction to the *Mṛichchhakatika*, as the King of Magadha and author of the drama."

The text says only this much that "Gopakanyâ married in a previous birth by Śaunaka was the same as Aryadâsî and Târâvalî, and that the son who was born to you as Śûdraka by Aryadâsî was born to me." This son was brought up by Vinayavatî, and that the same son through the force of affection was born again to Kântimati and being deserted by her was handed over by Târâvalî to Vasumati as mentioned at P. 10. L. 4. Thus as far as this passage goes we can only say that Kântimati, Târâvalî and Aryadâsî were three different incarnations of the same individual, but in L. 4. on the next page Somadevi, Sulochanâ and Indrasenâ are also mentioned without any reference to their relationship. So also तारावली is mentioned as a co-wife with कान्तिमती in L. 22. P. 84.

P. 83. L. 9. कृतान्तयोगाद्वैवयोगात् । कृतान्तो यमसिद्धान्तदेवाकुशलकर्मसु
इति विश्वः । कृतान्तमुखप्रष्टस्य यममुखनिर्गतस्य । Pad. Note the play
on कृतान्त in two different senses in the same sentence.

P. 83. L. 13. मत्तकाशिनीमुत्तनाम् Pad.

P. 83. L. 15. चत्स्मितम् “Because she knows his real
motive” [Peterson]. The insinuation implied by
Peterson does not seem to be supported by what
follows, since even after कामपाल is introduced into the
royal palace, he does not hasten to meet his love, but
only tries to take revenge upon चण्डसिंह. It is only
तारावली who in jest misconstrues his motive.

P. 83. L. 17. प्रस्फुरन्तं कम्पन्तम् (?) Pad.

P. 83. L. 19. अनुवृत्त्या सेवाया Pad. Some take this to mean
“an equally desperate act.” But अनुवृत्ति might here
be taken in the sense in which it is understood in
grammar, viz., “a subsequent or supplementary rule,
completing what a preceding one has left to be
explained.” Thus the sense might be “I have come
to wipe off or atone for that offence by my subsequent
conduct” that is by making the consummation valid
or legal by a formal marriage by retrospective effect.”
If अनुवृत्ति is taken as सेवा, the latter word must be
considered as having an ironical force.

P. 83. L. 20. तवार्यपालस्य (!) Pad. Here again कामपाल and
अर्थपाल i. e., father and son are confounded by the com-
mentator !

दुहितृसंस्पर्शानुप्राहिणः कन्यासंस्पर्शकृपाकर्तुः । उत्क्रान्तसीमावज्जितमर्यादः । Pad.

P. 84. L. 4. सोमदेवी &c. Evidently the account of former births as she heard it from Kubera. *Vide* P. 3. L. 20.

P. 84. L. 5. मन्त्रिपदापदेशम् a minister only in name, but really heir apparent or crown prince.

P. 84. L. 7. स refers to कामपाल, the narrative being here resumed by पूर्णमद्र.

परिचर्यानुबन्धी बन्धुः a friend bound by (the ties of) service. सर्वभूतानाम् "Of all created beings" meaning thereby that he had no other friend in the world.

अलसक्रेत क्षयेण । क्षयस्त्वलसको मत इति वैजयन्ती । Pad. But अलसक्रेत is explained in Hindu Medical works as उदररोगविशेषः its symptoms are described as flatulence, with constipation and wind.

P. 84. L. 11. पैशुन्यवादिनः slanderers. अन्तरङ्गमताः confidantes or favourites.

P. 84. L. 12. इत्यमग्राह्यत counselled or advised in this wise.

P. 84. L. 14. देवज्येष्ठं elder brother of your highness.

P. 84. L. 15. प्रकृतिविश्रम्भणाय To win the confidence of the subjects.

क्षिणोति पुरा the present tense with पुरा used in the sense of the future. [Wilson]. यावत्पुराणिपातयोर्लट् (Panini III. 3, 4.)

P. 84. L. 18. अययापूर्वमययामावम् । Pad. a change.

P. 84. L. 19. अयथातद्वयेन अवास्तवेन । विप्रलम्भनीया प्रतारणीया । Pad.

P. 85. L. 1. महोत्रापदिष्टा मन्त्राभाहूता Pad. "He called one wife by the name of the other. This is frequently

represented by Sanskrit poets as a source of trouble in polygamous establishments. Compare Subhâshi-tâvali No. 98 and the note there. Also Nipunika's device for getting the King's secret out of Vidûshaka, Vikramorvaśi Act II Bombay Ed. P. 26 [आर्य यन्निमित्तं मर्ता उत्कण्ठितस्तस्याः क्रिया नामधेयेन भर्त्रा देवी आलपिता] [Peterson]-Cf. also स्मरसि स्मरमेखलागुणैस्त गोत्रस्वलितेषु दन्धनम् । Kumâra. IV. 8.

P. 85. L. 2. प्रावत् Has left us. अवसीदति Wastes or pines away.

P. 85. L. 3. असौ refers to the King सिंहघोष.

P. 85. L. 6. पूर्वसंकेतितैः प्रागेव सन्धितैः Pad.

P. 85. L. 7. स्थानस्थानेषु In every place. तयोदरणीये चक्षुषी His eyes to be so taken or put out as to cause his death.

P. 85. L. 8. तस्य चाधोः पुरः Before that good man (dies).

P. 85. L. 10. किं त्व गोपायित्वा. "Why should I conceal it (i.e., what follows) from you." The use of the gerund should be compared with the similar idioms noted by Kielhorn. Grammar, S. 599. [Peterson].

P. 85. L. 11. यज्ञकन्यया Refers to Târâvali see L. 8.

P. 85. L. 14. संकुले संवाधे Pad. In the tumult.

मत्तनि हुतनिव Like (throwing) an oblation in (a heap of) ashes, i.e., will be fruitless.

P. 85. L. 15. अनवसितवचन एव मयि Before I had finished saying this. आशीविषः a poisonous snake.

P. 85. L. 16. अग्निगृह्य having caught.

P. 85. L. 18. यदच्छया पतितेन नाम "As if it had fallen accidentally". For this use of नाम Cf. भीतो नाम P. 86. L. 19. below [Peterson]. Also भार्गवो नाम सूत्रा P. 116. L. 9.

तथा द्विषं स्तम्मयेयं etc. He will not effect a complete cure then, but check the effect of the poisons to such an extent only that his father will still be cast out as one dead. Compare the expression above तथोद्धरणाय चक्षुषी &c. In that case the eyes are to be taken out in such a way that death must ensue [Peterson].

P. 85. L. 21. मनुष्यं Having learnt from me.

P. 85. L. 22. राज्ञे प्रेषणीयम् Word should be sent to the King.

एष खलु &c. - गन्तव्येति It is verily the duty of a Kshatriya to punish disinterestedly a wicked man whether he be a relation or otherwise, while it is the duty of a woman to go the way of her husband whether he be wicked or otherwise.

P. 86. L. 1. अभिजनानुरूप etc. the last rite may be permitted as befits his noble birth.

P. 86. L. 3. काण्डपट्टपरिक्षिप्ते विविक्तोद्देशे In a retired place behind a screen.

P. 86. L. 4. दर्भसंस्तारमविश्राध्य "Having caused to be placed (the body) of Kâmapâla upon (अविश्राध्य) a pile or bed of darbha grass" [Wilson].

कृतानुमरणमण्डनया Decked for the occasion of accompanying (Your) husband in death. When a woman is prepared to immolate herself on the funeral pyre of her dead husband, she dresses herself as a Suvâsinî or married woman. Attired in a Saffron

coloured *sāri* and a bodice to match, with all her long hair untied, her *maṅgalasūtra* or auspicious neck ornament round her neck and her forehead profusely smeared with red turmeric, the symbol of her wedded life, she throws herself on the funeral pyre as if to meet her lord in heaven.

P. 86. L. 5. बाह्यकृत्या बहिः प्रकोष्ठः । कृत्या प्रकोष्ठे हर्म्यादः काश्यां नृत्येवन्धन इत्यमरः । Pad.

त्वया प्रवेशयिष्ये Lit. I shall be caused to be admitted by you.

P. 86. L. 7. अभ्यगमत् agreed to or assented.

P. 86. L. 8. घोषणास्थाने at the place where the sentence was to be proclaimed. चिञ्चावृक्ष tamarind tree.

P. 86. L. 9. ययाययन् as they best could climb.

P. 86. L. 10. उद्वुरध्वनि. "may be an adverb, but I have preferred to take it as an adjective qualifying महाजन. So below L. 18. बहुकलकले महाजने उद्वुरध्वनीति क्रियाविशेषणं महाजनविशेषणं वा । Pad." [Peterson] Both Bhū. and Ahd explain उद्वुर as विभृहल or unrestrained, but Kshīrasvāmi takes it as a synonym of उत्तुङ्ग loud.

P. 86. L. 14. स्यूणमङ्गारवर्षं च राजवधायोपजप्य—स्यूण and अङ्गारवर्षं are proper names and seem to be employed as agents in the alleged plot of assassinating the King. जप् with उप means to foment disunion. The word occurs at L. 8. P. 137 and again at L. 18. P. 138 below in the story of Viśruta. Cf. also उपजापः कृतस्तेन तानाकोपवतस्त्वपि । ŚiśupālaVadha II. 99.

P. 86. L. 16. अन्धतनसुप्रवेश literally, incarceration in a dark cell or dungeon.

P. 86. L. 19. प्रदीप्तशिखम् With flaming hood? Parab reads प्रदीप्तशिखं which is better, since शिखा is, if at all, rarely used for the head of a serpent.

भीतो नाम । मिथ्यैव भयं प्राप्त इति । Pad. Cf. above on P. 85. L. 18.

P. 86. L. 20. जनानुलीनः mixed up with or hidden behind the crowd. विहितजीवरक्षः who has preserved or saved the life of.

P. 86. L. 21. मृतकल्पः as one dead.

P. 86. L. 22. दैवो दण्ड एव Verily divine punishment.

P. 87. L. 1. रुदन्नासेति । रुदो जातस्त्रासो भयं तेन द्रुतः पलायितो यो लोकस्तेन दत्तो मार्गो यस्येति स तथा । Pad.

P. 87. L. 7. गतिमननुप्रपद्यमाना not going the way of or following (my lord).

P. 87. L. 9. उत्सवोत्तरम् । "With joy." The 'Sati' goes to her death with dance and singing. [Peterson]. उत्सवोत्तरम् may also mean after the festivity, that is, "after the immolation."

P. 87. L. 11. मत्प्रतिषिद्ध etc, the efforts of all the conjurors having been countermanded by me.

P. 87. L. 17. वैतलेयतां गतेन 'Becoming for the nonce a very Garuda, i.e., in the matter of subduing the effects of the snake bite [Peterson].

P. 87. L. 22. तत्त्वतः apparently used in the sense of "with a statement of the facts of the case" i.e., that you are my son and had once been hers. [Peterson] Construe उपलब्ध with कुवेरात्.

P. 88. L. 1. सैव वा सदृशकारिणी. Note the force of वा as an alternative supposition correcting a previous

hypothesis. Translate 'Or, she only has done what is fitting.'

नहि "Without (undergoing) such a load (or head) of adverse fortune, I should not have been worthy." [Wilson] This is not right. भाग्यं is the good fortune acquired by merit. "I who am poor in merit, and am therefore without any such good fortune," etc. Compare the passage in Kâdambari P. 61. L. 23. foll. [Peterson]. Both Wilson and Peterson seem to have missed the point. हि assigns a reason or the corrective statement noted in the preceding note. तादृश and अत्तादृश are contrasted and refer respectively to तारावली and कान्तिमती. The latter upbraids herself as अल्पपुण्य and attributes her present good fortune in finding her long lost son to the good offices of तारावली who is "a heap of good fortune" (भाग्यराशि).

P. SS. L. 2. क्लृप्तलापानृतानि । क्लो नञ्जुलो यः प्रलापः दिशुशब्दः न एवानृतम् । Pad.

P. SS. L. 4. अन्यादृशीव "like another" कान्तिमती was transported with delight and is alternately doing this and that like one 'beside oneself' (अन्यादृशी).

P. SS. L. 7. (नयवतोऽपि) भाग्यवन्तम् should evidently be भाग्यवत्तरम्.

P. SS. L. 9. प्रतिपात्तिः कर्तव्यता. Pad. कर्तव्यता is much too vague. At P. 86. L. 6. वर्यपाल has told पूर्णन्द्र "पितरमुज्जीव्य तदभिहितेनाभ्युपायेन चेष्टिष्यामहे." वर्यपाल, therefore, seems to seek his father's instructions as to the "purpose or design" and Kâmapāla's reply in the following lines outlines, so to speak the "plan of the campaign."

गृहमेवेदं... अक्षय्यायुवस्थानम् This house itself is an inexhaustible armoury of weapons.

P. 88. L. 10. अलङ्घ्यतमा गुप्तिः The defences are unimpregnable.

P. 88. L. 11-15. "Many of the tributary princes are under obligations to me, the majority of the subjects do not like to see me in a plight. There are thousands of excellent fighting men (ready) with their friends, sons and wives. Therefore, having passed some days, in this very place we shall foment trouble or disturbances within and without the Kingdom. Having won over (उपगृह्य) to our side those who are already resentful and having encouraged his old enemies and having also incited his natural enemies, that is, enemies by consanguinity, we shall extirpate him who is hard to subdue." See Kâmandaka. XIII. 58, where a सहज enemy is explained सहजः स्वकुलोत्पन्न इतरः कार्यजः स्मृतः । The following verses from Kâmandaka XXVII. throw considerable light on this passage.

अलङ्घ्यवैतनो लुब्धो मानी चाप्यवमानितः ।

कुद्वश्च कौपितोऽक्त्मान्तथाभीतश्च भीषितः ॥ २५ ॥

ययाभिलषितैः कामैर्मिन्यादेतांश्चतुर्विधान् ॥ २६ ॥

x x x x

भेदं कुर्वीत यत्नेन मन्व्यमात्यपुरोवसाम् ॥ २७ ॥

पौराजानपदांश्चैव दण्डमुत्थांश्च दण्डवित् ।

सावयेद्दानभेदाभ्यां ययायोगेन चापरान् ॥ ५१ ॥

P. 88. L. 17. प्रतिविधाय तिष्ठतु While we were ready with our defences. विज्ञापितोदन्तेः apprised of the tidings (i. e., [35 D. K.]

the resuscitation of कानपाल). जातानुतापः 'Repenting' evidently of having spared the life of कानपाल.

P. 88. L. 18. पारग्रामिकान्तरग्रामे भवान् प्रयोगान्तरकप्रेषणादिहृषास्तथा प्रायो बहुलान् । प्रायो वयसि बाहुल्य इति वैजयन्ती । Pad. पारग्रामिकं मिताक्षरायां विज्ञानेश्वरः । उपरन्ध्यारिमासीत् राष्ट्रं चास्योपनीडयेत् । दूषयेन्नास्तत्तत् प्रवृत्तान्नो-दकेन्वनमिति । Bhû. The Bhû.'s explanation is certainly more plausible than that of the Pad. The quotation from the मिताक्षरा is applicable only in a limited sense. कानपाल had no kingdom which could be harassed, or from which supplies could be cut off. We must therefore understand that कानपाल was besieged in his own residence from which supplies were also cut off. It may be noted that the word पारग्रामिक does not occur in the text of विज्ञानेश्वर.

अहन्यन्त "Were defeated or repulsed" [Wilson].

P. 88. L. 20. उरगात्येन *Vide* Note P. 48. L. 14. गता च ना-
The subterranean passage led to (गता).

P. 89. L. 1. विग्रहिणीव देवी विश्वभरा Like the "Goddess earth incarnate." Sita is spoken of as having been carried off by the Earth and the Ganges to the nether world. (नगवतीभ्यां पृथ्वीभागीरवीभ्यामभ्युपगता रसातलं च नीता) Uttara-Râmacharita Act III. हरग्रहिणीवाल्लुरविजयायावतीर्णा
Like the wife of Hara who has literally descended upon this Earth for victory over demons—an allusion to the incarnations of Śakti for the destruction of demons like Mahisha.

P. 89. L. 3. राज्यलङ्घनीति Like regal Splendour (incarnate) resorting to a cave to avoid the sight of many bad Kings.

P. 89. L. 4. निष्ठ Intensely heated.

P. 89. L. 6. काशयाष्टः सरस इति प्रसिद्धा Pad. काश is a species of grass (saccharum spontaneum)—“the ‘andropogon’ bearing a cluster of white blossoms” according to Wilson. The old woman among the ladies there assembled being compared to a flowering stalk of Kâśa on account of her white hair.

P. 89. L. 9. after प्रत्यवादि Parab and Godbole read सुदृयो मास्म &c. The Pad. evidently had the same reading which it explains as सुदृत्य इति सर्वाभिप्रायेण संबोधनम्.

P. 89. L. 10. द्विजातिवृषाद् ब्राह्मणश्रेष्ठात् Pad.

P. 89. L. 11. सत्यर्थे कार्यवस्तुनि सतीत्यर्थः Pad.

P. 89. L. 14. अनवम् Safe.

P. 89. L. 16. सुरक्षयं देवगृहम् । “क्षयो रोगान्तरे वेदम कल्पान्तापचयेषु च” इति विश्वः Pad. Wilson suggests the emendation असुक्षयं which would certainly be better, but it is not supported by any Ms. अत्यासङ्गादङ्गनासु राजयक्ष्मणाऽसुक्षयं certainly makes better alliteration.

P. 89. L. 16. अन्तर्वत्न्यां गर्भिण्याम् । Pad.

P. 89. L. 19. उपवहरे रहसि । Pad.

P. 89. L. 22. प्रकाशावस्थानात् Literally from “(their) residence (living) in public” i.e., from their being brought up in public or openly (without privacy).

P. 89. L. 22. अरातिव्यसनाय For the incarceration of enemies.

P. 89. L. 23. कृत्रिमशैल &c. “Which contains carved in an artificial hill various halls and dancing saloons.”

P. 90. L. 2. व्यङ्गुलमितावङ्गुलद्वयपरिमाणमितौ । अर्धपादं प्रस्तरपिधानम् । किङ्कुविष्कम्भं हस्तपरिणाहम् । वितस्तिपरिणाहं वा । किङ्कुर्हस्ते वितस्तौ च । Pad. The commentator does not seem to have correctly grasped the position. चण्डघोष raised a slender bolt (किङ्कुविष्कम्भं) which was half the measure of a human foot (this was evidently a trap door) in a wall two fingers thick. किङ्कु means कुत्तित.

P. 90. L. 6. द्यूतलिता won in a game of dice.

P. 90. L. 7. प्राप्तुरूपम् See note ante Pt. I. P. 61, L. 12.

P. 90. L. 11. जीवग्राहम् caught alive.

P. 90. L. 12. त्रैणतन्निधिम् near that 'bevy' of ladies त्रैणीं स्त्रीणां समूहः । Pad.

P. 90. L. 15. निहृद्यशयम् the low-minded. निशाम्य having seen.

P. 90. L. 20. अग्निनामिद्युक्त्वा attacked by enemies.

P. 91. L. 1. पराक्रान्तम् You have achieved a great exploit or performed a feat.

ते श्वशुरः The captive Simhaghosha is Arthapâla's father-in-law (पितृव्यश्वशुरः) because Arthapâla has married (P. 90. L. 16.) Manikarnikâ, the posthumous daughter of Simhaghosha's elder brother Chandaghosha. Simhaghosha is, it is true, also Arthapâla's uncle on the mother's side, but the word श्वशुरः is not as B. R. explains used here in that sense. श्वशुरः पितृव्यश्वशुरः कान्तिमतीसंवन्धान्मातुलः Bhû. [Peterson].

End of the 4 th Uchhvâsa.

FIFTH UCHHVĀSA.

P. 92. L. 2. अग्रंक्रमस्य अग्रंलिङ्गस्य lit. scratching (touching) the sky. For the form अग्रंक्रम see सर्वकूलप्रवरीरेषु कयः Pāṇi. III. 2. 42.

परिणत &c. परिणतः पूर्णः । पतङ्गः सूर्यः । पतङ्गौ पक्षिसूर्यौ च इत्यमरः । स एव बाल्यङ्गः सोढतंसो बस्थेति स तस्मिन् Paḍ. When the face of the west (compared to a woman) had for her head-ornament the ripe or setting sun which was like a tender sprout.

P. 92. L. 3. उपसृष्ट्य आचम्य Paḍ.

P. 92. L. 4. तिम्रोत्रतेषु. We must understand भूभागेषु or some such word. The Paḍ. explains तमःसमीकृतेषु as अन्वकारपूर्णाकृतेषु which does not seem to be correct. What the author evidently means to suggest is that the 'ups and downs' were both made even, i.e., indiscernible.

P. 92. L. 5. शिशयिषमाण desiring to sleep.

P. 92. L. 6. शरारुचक्रचारभीषणायाम् । शरारुर्वातुकः । Paḍ. Fear-inspiring on account of the roaming about of beasts of prey.

शर्वगल &c. The deep caverns of which (forest) were filled with floods of nocturnal darkness which resembled the neck of Siva. Note the repetition of च in शरण, शरारु, शर्व, इयाम् and शर्वर.

P. 92. L. 7. उपवाच उपवातीकृत्य Paḍ.

P. 92. L. 8. असुखविषत and आत्हादिषत must be considered as Aorists of the Nominal verbs from सुख and आत्हाद respectively.

P. 92. L. 10. पर्यस्फुरत् &c. The throbbing of the right arm as an indication of some impending good is a common idea. *Of.* स्फुरति च बाहुः कुतः फलमिहास्य । Śākuntala I. अभिमतफलशंसी चारु पुस्फोर बाहुः Bhatti. Canto I. वामेतरः संशयमस्य बाहुः कैयूरवन्धोच्छ्वसितैर्नुनोद Raghu. VI. 68.

P. 92. L. 11. चन्द्रातपच्छेदकल्पम् । Like a piece of moonlight.

P. 92. L. 12. समया सौधभित्ति, सौधभित्तेः समीपे । Paḍ. समया निकषा चेति सामीप्ये वर्ततेऽव्ययम् । अभितः परितः समयानिकषाह्य प्रतियोगेपीति षष्ठ्यर्थे द्वितीया Bhû.

P. 92. L. 13. चित्रास्तरणशायिनम् sleeping on many-coloured (चित्र) bedding. Does चित्रास्तरण mean carpets of various colours (गालिचा) such as those made in Persia and in Kashmîr ?

P. 92. L. 14. आदिवराह &c. “ (Like the Earth) attached to the cluster of the rays issuing from the grinders of the primeval boar.” This is an allusion to Vishnu’s third incarnation in which in the form of a Boar he supported the Earth on his tusk. अंसस्त &c. Her white upper garment resembling the milky ocean fallen off her shoulder भयसाध्वसमूर्च्छिताम् भयमनुरागः । भयं भीत्यनुरागयोरिति कोशः । Paḍ. The Ahd. follows the meaning given by the Paḍ. but it may be noted that the Paḍ. cites no authority. The Bhû. explains भयसाध्वसमूर्च्छिताम् as घोरसाध्वसमूर्च्छिताम् and quotes भयं प्रतिभयं घेरे from the Viśva-prakâśa. The Śabdakalpadruma gives घोर as a synonym of भय on the authority of the Medinî. The Bhû.’s explanation is preferable.

P. 92. L. 16. अरुणाधर &c. अरुणस्तान्त्रो योऽधरस्तस्य किरणास्त एव बालक्षितव्यानि तेषां लास्यं नृत्यं तद्धेतुभिः कारणभूतैः । Paḍ.

आननारविन्द &c. Wafting the fragrance of lotus-like mouth.

P. 92. L. 17. स्फुलिङ्गावशेषमनङ्गमिव संघुसयन्तीम् Fanning as it were (with her breath) Cupid of whom a few sparks were still left (after he had been burnt by Śiva).

P. 92. L. 18. अन्तःसुप्त etc. "Her lovely and sleeping face with her slightly closed lotus-like eyes, resembling a lotus bearing within its interior sleeping bees."

P. 92. L. 19. ऐरावत etc. ऐरावतः सुरगजः । मदावलेपो मदगर्वः । लूनां छिन्नाम् । अपविद्धां त्यक्ताम् । Pad.

P. 92. L. 20. कल्पवृक्षरत्नवल्लरीम् । कल्पवृक्षरत्नमया । वल्लरी मञ्जरी । वल्लरी मञ्जरी त्रिययावित्यमरः । Pad.

P. 92. L. 21. ऊर्ध्वाण्डकपाल etc. ऊर्ध्वाण्डमूर्ध्वकपालम् । आकाशमित्यर्थः । 'अप एव सप्तर्जादौ तासु वीर्यमवाहजत् । तदण्डमभवद्वैमं सहस्रांशुसमप्रभम् । तस्मिञ्ज्ञे स्वयं ब्रह्मा सर्वलोकापितामहः । नखैर्हिरेण्यगर्भः स तदण्डं विमिदे समम् । ताभ्यां स शकलाभ्यां च दिवं भूमिं च निर्ममे' इति मनुः । Pad. "Scratching or touching the concave of the upper half of Brahma's egg" [Peterson].

P. 93. L. 1. शक्तिध्वज° etc. "The building lofty as the trident which tops (the temple of) Kumâra (Śaktidhvaja)." Wilson. All the commentators agree in explaining शक्तिध्वज as Kârṭikeya and quote the following line from Ajaya सेनानीः कौञ्चशत्रुश्च कुमारः शक्तिवैतनः । But it is difficult to understand why शक्तिध्वज is taken as a measure of height. शक्तिध्वज is often referred to when extreme height is intended as in पुरुहूतध्वजस्येव तस्योन्नयनपङ्क्तयः । Raghu. IV. 3. But not a single Ms. has that reading.

P. 93. L. 3. हंसतूलदुकूलशयनम् A silk cloth bed stuffed with the down of swans.

शीतरश्मि etc. "Like a bevy of celestial nymphs fainting, because fallen from a swing made of the rays of the moon."

P. 93. L. 6. न तावदेषा देवयोषा. "She is mortal, because she sleeps, because she perspires, because the unguent on her person dries up, and because there is dust on her garments, accidents from which goddesses are exempt." (Wilson.)

Three of these four signs are among the six by which Damayanti recognised Nala. Naish. XIV 20-22.

सुरेषु नापश्यदवैक्षताद्गोर्निमेषमुर्वीभृति संमुखी सा ।

इह त्वमागत्य नले मिलेति संज्ञानदानादिव भाषणम् ॥ २० ॥

नावुद्ध वाला विदुषेषु तेषु क्षौद्रं क्षितेरैक्षत् नैषधे तु ।

पत्न्ये सृजन्त्याः परिरम्भमुर्ध्वाः संभूतसंभेदमसंगमं सा ॥ २१ ॥

स्वेदः त्वदेहस्य वियोगतापं निर्वापयिष्यन्निव संसिद्धिः ।

हीराङ्गरथाशानि हेमनीव नले तवालोकि न दैवतेषु ॥ २२ ॥

Pad. 1.

the Pad. but it is। संवाहनं नर्दनं त्वादिलनरः । कमलिनीवेन्दुकिरणैः संकुचति । authority. The shampooing and is mentioned among घोरसाध्वसमूर्च्छिताम् and ल. Vide Note P. 100. L. 6. (No. 44). prakâsa. The synonym of मय down that shampooing has a soothing Bhû.'s explanation, and is believed to induce sleep

P. 92. L. 16. That reason much patronized by the India. Cf. अङ्गे निधाय करमोर यया सुखं ते संवाहयामि । Śākuntala III. 21.

Cf. also हस्तसंवाहनानाम् Uttara Meghadûta 33 where Mallinâtha explains the word as हस्तेन मर्दनानाम् ।

P. 93. L. 7. ममवृन्त—चूतफलम् Like a pale-coloured ripe mango fruit spotted with drops fallen from its broken stem.

P. 93. L. 8. अभिनवेति । अभिनवं यद्यौवनं तस्यै विशिष्टो यो दाहस्तेन दुर्लभोऽसह्य ऊष्मा यस्मिन् । विवर्णस्य भावो वैवर्ण्यम् । वर्णकमङ्गरागः । 'वर्णकोऽङ्ग्री । विलेपनामिति वैजयन्ती । Pad.

P. 93. L. 11. सौकुमार्यगता अपि । Though delicate. संहता well-strung, firm.

प्रलिङ्घतमापि Though soft or glossy. पाण्डुतानुविद्धा Overcast with pallor.

P. 93. L. 12. नातिविशदरागोद्भेदः In which the expression of (red) colour is not quite distinct. विद्रुम Ruby-अनत्वापूर्णम् Not fully rounded or developed.

P. 93. L. 14. अनङ्गनाणपात etc. Being free from the fear of being stricken with the arrow of the God of love.

P. 93. L. 15. विश्रव्यमधुरम् fearlessly and gracefully.

P. 93. L. 16. अनतिक्रान्ताशिष्टमर्यादवेतसो धर्मात्मनोऽस्यामासक्तिरत इयं । मनुष्यभोगयोग्येति व्यङ्ग्यम् । तथा च कालिदासः ।

असंशयं धृजपरिग्रहसमा यदार्थमस्यामामिलापि मे मनः ।

सतां हि संदेहपदेषु वस्तुषु प्रमाणमन्तःकरणप्रवृत्तयः । इति Bhû.

P. 93. L. 18. अथ is here used as a correlative of यदि in the preceding sentence and has almost the force of but.

P. 93. L. 19. सृष्टासृष्टमल्पसृष्टमित्यर्थः । Pad.

P. 93. L. 20. आविद्धरागसाध्वसम् । आविद्धे रागसाध्वसे यस्यां क्रियायाम् । Bhû. In a way in which love and fear are blended.

[36 D. K.]

लज्यसुप्तः । तत्रत्यं व्यापारं लज्यन्सुप्त इव । Bhû. But लज्य is given by Amara as a synonym of चान् which means "pretence" "feigning". So लज्यसुप्तः means simply pretending or feigning to be asleep.

स्थितोस्मि Present used for the past, or आस्मि may be taken as तिङन्तप्रतिरूपकम् ।

P. 93. L. 22. त्वद्भ्रमप्रसङ्गोः । त्वद्भ्रत् चलत् । त्वद्भ्रमप्रसङ्गं ययोः । Pad. अलसतान्ततारकेण with the pupil languid on account of dullness.

अनतिपक्वं किञ्चिदपक्वं किञ्चिदपरिपूर्णम् । निद्रया कषायः (वितः) परमाणो गुणोत्कर्षः । Pad. The loveliness of the outer corner of the eyes being marred by broken or insufficient sleep.

P. 94. L. 1. त्रासविस्मय etc. अपूर्वपुरुषदर्शनात्त्रासः । आगम-प्रकारानवबोधाद्विस्मयः । तदङ्गसङ्गसुखानुभवार्दपः । तत् एव रागः । ततो यद्ययं बलात्कारेण करिष्यति स्वाङ्गं ततः किं भवेदिति शङ्का । ततो भूषणादीनामस्थाने विन्यासः । अलस्तमपि वस्त्रं भूषणं वा लस्तमिति पुनस्तद्देशे स्थाप्यते । तथा स्थितमपि तद्देशाच्चाल्यते शङ्कापराधीनचित्तेन जनेन । 'अस्थाने भूषणादीनां विन्यासो विभ्रमो मतः' इति रसरत्नहारः । व्रीडा अन्तरा मध्ये येषां तानि । Bhû.

P. 94. L. 2. कानि कानीति वक्तुमशक्यानि Pad.

P. 94. L. 4. साध्वसा^० साध्वसं मयम् । आयासः खेदः । अथवा साध्वसमेवा-यासः । संवध्यमानाः स्वेदपुलका येषु तानि । Pad. The Bhû. adds सात्त्विकमावाविर्भावादिति भावः ।

P. 94. L. 5. कूणितः सङ्कुचितः । त्रिभागः नेत्रप्रान्त इत्यर्थः । Pad. मधुरं यथा तथा कूणिताः संकोचितास्त्रयो भागा अपाङ्गो मध्यो नासिकासर्नापङ्गश्च यस्येत्यर्थः । Bhû.

P. 94. L. 9. सैवाटवी तदेव तरुतलं स एव पत्रास्तरोर्मूत् । Note the force of एव which has the usual meaning of "the same" with the added implication of something once experienced. Cf. एते त एव गिरयो विद्वन्मथूरास्तान्द्रेव नत्तहरिणानि

वनस्थलानि । Uttara Rāmācharita Act. II, 23. In the present case, the reference is to the forest from which Pramati was translated by the celestial nymph into the apartment of Navamālīkā.

P. 94. L. 10. विप्रलम्भः Deceit, delusion.

P. 94. L. 13. प्रतिशयितोऽस्मि "I will not leave her" i.e., until she grants my boon. Bothlingk cites for this meaning Kādambari 254, 13. (दुरङ्गैरपि प्रतिशयितैः) and Harshach. 119, 13; (Peterson) Also compare अस्मै प्रतिशयिताय स्वप्ने समादिष्टम् P. 23. L. 9. in the next Uchhvasa.

P. 94. L. 14. रविक्रमभितप्तं । रविकर्त्रेः सूर्यकिरणरभितप्तं यत्कुवलयदाम तद्वत्तान्ता झान्ताङ्ग्यादिः शरीरघटिः (यस्याः) Pad.

झिग्रनिवसनं । झिग्रं दीर्घं निवसनेत्यरीयं यस्याः सा । Pad.

P. 94. L. 15. निरलक्षकहसपाटलेन undyed (with the red paint) dry and ruddy; निःश्वासोष्मजर्जरितत्वया With its lustre marred by the heat of her breath.

P. 94. L. 16. कपिलधूमधूमम् । कपिलः पिङ्गलः । कडारः कपिलः पिङ्गपिशङ्गं क्रदुपिङ्गलावित्यमरः । धूमं किञ्चिदारक्तस्यामम् । रुधिरशेषमिव लोहिततरुम् etc. bearing a pair of eyes which were all the more red as if there were blood only left in them.

P. 94. L. 17. बुलचारिग्रवन्धनपादाविभ्रमेणैकवेणीभूतेन केवकलापेन With the mass of her hair not made up into a braid under the apprehension that that was in conformity to the rule of virtuous conduct worthy of a noble family. The tying up of the hair during separation from the husband was strictly forbidden by etiquette. Cf. सुखमसकलव्यक्ति लम्बालकत्वात् । Uttara Megha, 21 where Mallinātha explains लम्बालकत्वात् संस्काराभावाद्भ्रमेणानुन्तलत्वात् । Hence the frequent reference to एकवेणी Cf.

नीलनागाभया वेण्या जघनं गतयैक्या Rāmāyaṇa, Ayodhyā Kāṇḍa X, Sundara Kāṇḍa XV and Yuddha Kāṇḍa XXXIII. The commentator in his gloss on the second of these passages says :—एक्या हरणदिनकृतैकसंस्कारवत्या । The last passage from the Rāmāyaṇa is explicit. (अचिरान्नोद्भूयते सीते देवि ते जघनं गताम् । धृतामेकां बहून्मासान्वेणीं रामो महाबलः). So we have in Raghu-Vamśa XIV. 2. वनान्निवृत्तेन रघूद्वहेन मुक्ता स्वयं वेणिरिवादभासे । So also in Kumārasambhava II, 61 मोद्भूयते सुरवन्दीनां वेगी वीर्यविभूतिभिः Mallinātha in his commentary on the first of these passages quotes from Hārīta न प्रोषिते तु संस्तुर्यान् वेणीं च प्रमोचयेत् ।

Śakuntalā is introduced in the seventh act of the Śākuntala as एकवेणीधरा and Dushyanta describes her there as निचमलाममुखी वृत्तैर्वेणिः ।

P. 94. L. 18. नीलांशुकचीरचूडिकापरिवृता । चूडिका कूर्पासः । Pad. नीलांशुकचूलिका । Ahd. चीरचूडिका सुवासिनीभिर्हस्तेषु भ्रियमाणः खड्गशङ्खादिनिर्मितो वलयाकृतिभूषणाविशेषः । Bhū. In Meghadūta Part II, verse 23 we have उत्सङ्गे वा मलिनवस्त्रे where Mallinātha quotes from some Smṛiti प्रोषिते मलिना कृशा. In the verse quoted in the preceding note from Śākuntala Act VII, Śakuntalā is described as वसने परियूसरे वसना. A प्रोषितभर्तृका (a woman whose husband is abroad) is described as wearing

वासस्तदेव वपुषो वल्यं तदेव हस्तस्य सैव जघनस्य च रत्नकाञ्ची ॥

It appears, therefore, that a change of garments or the daily toilet and the usual decoration of person were forbidden by etiquette and the author in describing the appearance of Tārāvali on the day following the nocturnal visit of Pramati to Navamālikā seems to conform to the usage above referred to. We may therefore translate the expression

as under, "Wearing the soiled lower garment and bodice (नील+अंगुक+चीर) and (the same) bracelet पतिव्रता-वताका = पतिव्रतावैजयन्ती—"the best of a dutiful wife."

P. 94. L. 19. क्षामक्षामा greatly emaciated. Cf. क्षामक्षामकपोलमाननम् Śākuntala III. 8.

देवतानुमात्राद् Whose complexion did not show much discolouration on account of her heavenly power.

P. 95. L. 4. वो जननी-भवत्पित्रपेक्षया कनिष्ठस्य पितृव्यस्य पत्नी Bhû. With reference to this statement, Wilson at p. 22 of his Introduction to this work observes as follows:-

"The fifth section relates the adventures of Pramati, who is here represented as the son of Kâmapâla by the Yakshini Târâvali, and not, as in the Introduction, the son of Sumati. Arthapâla is there also called the son of Târâvali, while as we have seen in the preceding narrative, he is described as the son of Kântimatî. Either the author has been nodding, or the Introduction is the work of a different writer, who has been heedless or forgetful of the narrative of his predecessor." We are told by the author himself a little later. P. 96. L. 4. कथं मत्सुत एवायं वत्सत्यार्षपालस्य प्राणमृतः सखा प्रमतिरिति । These two statements taken together leave no doubt as to the author's intention of making Pramati the son of Târâvali and Arthapâla the son of Kântimatî. Kântimatî and Târâvali are both spoken of as co-wives of Kâmapâla (P. 84. L. 22). The Bhû. in its comment seems to have been guided by the statement contained in the Pûrvapîthikâ. In the Ms. copy of another Pûrvapîthikâ which purports to be a work of

one Bhaṭṭa Nārāyaṇa (Dec. Col. collection ^{No 32} 1873-74) occurs the following mention of the parentage of Artha-pāla:— श्रैमत्तमन्त्रिसुख्यधर्मपालसूनुकामपालात्कान्तिमत्यां गूढोत्तरो रहस्यभेदमिया त्वक् इति निश्चय निवेदितो × × × × राजार्थपाल इत्याभिधानेनानीयत प्रसिद्धिम्. This is consistent with the statement contained in the Text.

P. 95. L. 6. चण्डिकायामत्यन्तकोपवत्याम् । Bhû.

P. 95. L. 7. आविष्टाऽऽवेशं प्राप्ता । Pad. Possessed.

P. 95. L. 9. श्रावस्ती The Modern Sahet-Mahal. On the Southern bank of the river Rapti (Irāvati); it was the capital of Uttara-Kosala, fifty-eight miles north of Ajodhyâ. It was the Savatthipura of the Buddhists. Buddha resided here for twenty-five years. Mark Collins conjectures that, "when Dandin wrote of Śrāvasti and its Śiva-festival, he had in mind the distinctly Śaiva town of Sthâṇvîsvara" the modern Thânésar in the Ambâlâ District of the Punjab.

P. 95. L. 10. मुक्तशाय नष्टशाय Bhû.

P. 95. L. 12. तत्त्वतः परिच्छिन्ना Not properly or truly recognised.

P. 95. L. 13. अविरलप्रनादायाम् abounding in dangers.

P. 95. L. 14. प्रत्यान्ते देवगृहे When the temple was hard by.

P. 95. L. 17. चर्मकालसुमने Pleasant or agreeable in the hot season.

P. 96. L. 1. अलीकमपराधः स्यादस्तत्प्रिययोरपीति सज्जनः । प्रत्याकलं साक्षात्करणम् । उपारब्धं जातं साध्वसं ययेति क्रियाविशेषणम् । Pad. She remembers with shame her crime against her husband.

[Peterson]. Wilson has the following queer note on this expression:—"Who had brought violence upon himself by his simulated interposition," referring apparently to Śiva's attempting to make peace between his rival brides, Pārvatī and Gaṅgā."

P. 96. L. 3. प्रत्यापन्नमहिमा With her greatness restored
यथावदभ्यजानाम् Recognised you truly.

P. 96. L. 6. औदासीन्यमाचरितम् Behaved (towards him)
with indifference or neglect.

अस्याभावकभावः Smitten with her.

P. 96. L. 8. आत्मानं न विवृण्वते । Do not open their hearts
to each other.

कामाग्रातया नदवस्पृष्टया Pad.

P. 96. L. 9. गुह्यरक्षणाय रहस्यरक्षणाय Pad.

P. 96. L. 10. लब्धलब्धौ लब्धावसरः Pad. Bhû. Ahd.

P. 96. L. 16. निगमो वणिग्ग्रामः । निगमः सुरे वेदे वणिक्पथे मार्ग इति
महीपः । नैगमानां वणिग्ग्रामः । Pad.

P. 96. L. 17. वृद्धविटः an old rogue.

P. 96. L. 19. वाटः श्रेणी । वाटः पुमान्वायिश्रेण्योः । Bhû. "a com-
pany," "a party." [Wilson]. नारिकेलजातिरेकः । कुकुटः ।
द्वितीयः कुकुटो दलकाजातीयः । दीर्घग्रीवः सितवपुर्महाप्राणः सवन्मनाः (?) ।
दलकाजातिरित्युक्तस्तदन्यो नारिकेलजः । इति वृजयन्ती । Pad.

P. 96. L. 20. प्रतिविवृष्टः Set against किमंशैरेभिर्न्युत्पादितैस्तव ।
What is the good of your explaining these matters
to these fools ?

P. 96. L. 21. उपहस्तिका ताम्बूलस्थापनाय चर्मपेशी । पूगाद्यावपत्तं
चर्मनक्षिकं चोपहस्तिकेति वृजयन्ती । उपहस्तिका इति वा पाठः । स एवार्थः ।
नामया चर्चा इति प्रसिद्धा । Pad. Note this evidence of the

degeneracy to which Brahmins had fallen—viz. that of attending cock-fights and carrying leather pouches for betel-leaf chewing.

P. 96. L. 22. अनुप्रहार &c. each party making an uproar like the roar of a lion at each hit or stroke.

P. 97. L. 3. वयोविरुद्धम् Incompatible with or unexpected from his age.

P. 97. L. 4. सत्यर्थे If there is business or cause.

P. 97. L. 7. हंसकत्वप्रतिबोधितः । हंसक is an anklet for the feet. Pramati was roused from sleep by the sound of anklets as explained in the sequel.

P. 97. L. 11. तद्दृष्टिचैष्टितमनाकस्मिन् । Her gazing (at the picture and at myself) not being casual or accidental.

P. 97. L. 13. स्थितिक्लेशः the trouble or fatigue of standing.

P. 97. L. 14. संकथा दैवतगोष्ठी । देशवार्ता लौकिकगोष्ठी । Pad. संकथा मियोभाषणम् । Bhû. We prefer Bhû.'s explanation. Cf. अन्यस्त्रीजनसंकथालघुरहं स्वप्ने त्वयालाक्षितः Veni-samhâra, Act II. 8.

P. 97. L. 20. उपलब्धम् Known, experienced.

P. 97. L. 21. निखिलपरिजन &c. most observed amidst the whole host of servants i.e., the Cynosure of all eyes.

P. 98. L. 2. निद्रालीढलोचना निद्राविष्टितनयना । Pad.

P. 98. L. 3. तावतीं भूमिं नदनपरवशतां मर्यादां that stage.

P. 98. L. 4. निर्वन्वष्टविक्रियानिमित्ता Because her friends insistently asked her the cause of change in her. चातुर्याद् cleverly समर्थमुत्तरम् a satisfactory answer.

P. 98. L. 5. संशयानयाज्या By her who has a doubt.
संशयाना Pres. Participle of जी with सम् ।

P. 98. L. 8. Note व्याजसुप्तम् corresponding to लङ्यसुप्तौ
P. 17. L. 7. and P. 93. L. 20.

P. 98. L. 14. उपसम्य Having caused her to agree to.

P. 98. L. 15. विप्रमय्य Having given me rest.

P. 98. L. 19. प्रत्यादेश इव श्रियः Compare प्रत्यादेशो रूपगर्वितायाः श्रियः (of Urvaśī) Vikramorvaśī, Act I and प्रत्यादेशो धनुष्म-
ताम् Kādambari, 5, 15. (Siddhachandra प्रत्यादेशो निराकर्ता ।
प्रत्यादेशो निराकृतिरिति शेषः). Śhankar Pandit explains
प्रत्यादेशः as meaning literally 'that which orders back.'
that one of two or more things standing in a line
which orders (आदिशति) the rest to go back (प्रति) or
remain behind owing to their inferiority and itself
comes forward on account of its own excellence.
[Peterson]. "The usual meaning of this word
is contradiction; here it means 'humiliator', 'rival'.
So in the Vikr. loc. cit Wilson. Pandit's attempt
to go behind the accepted meaning is ingenious.
Wilson's explanation of प्रत्यादेश as contradiction is not
supported by Native lexicons. The Amarakośa cites
प्रत्याख्यान, निरसन, प्रत्यादेश and निराकृति as synonyms. The
word simply means rejection or interdiction, e.g.,
प्रत्यादिशति श्रेष्ठमन्त्रमन्त्रवैविः Śākuntala, Act. VI. 6 इतः प्रत्यादेशात्स्व-
जनमनुगन्तुं व्यवसिता Śākuntala, Act. VI. 9. प्रत्यादेशादपि च मधुनो
विस्तृतशूलविलासम् Uttara Meghadūta 33.

P. 98. L. 20. सौकुमार्यविदम्बितनवमालिका which mocks (or
surpasses) the Navamālīka in softness. Cf. नवमालिका
कुमुदनेलवापि Śākuntala, Act. VI.
[37 D. K.]

P. 98. L. 21. समापत्तिर्यदृच्छासंगतिः Meeting accidentally.

P. 98. L. 22. मर्मणि जीवस्थाने । जीवस्थाने भवेन्मर्म इति हलायुधः ।
Pad. Vital part of my body.

P. 99. L. 4. संस्थिता Died.

P. 99. L. 5. शुल्कं नामात्रा देयं वस्तु । Pad. Bhû. Ahd.

P. 99. L. 6. वैवाह्यकुलजः । विवाहाय योग्यं वैवाह्यं यत्कुलं वंशस्तत्र जातः । Pad. It is interesting to compare the device used in this story with a similar one occurring in the fifteenth story of the Vetâla. The following passage describes the disguise under similar circumstances of a boy as a girl and his introduction by that means into the royal house-hold and his intrigue with the princess :—

तद्रूपं तं समादाय गत्वा धूर्ताधिपोष सः ।

तत्प्रियाजनकं भूपमास्थाने तं व्यजिज्ञपत् ॥ २७ ॥

राजत्रेकोस्ति मे पुत्रः कन्या दूराच्च तत्कृते ।

मयैषा याचितानीता स च कापि गतोऽबुना ॥ २८ ॥

तमन्वेष्टुमहं यामि तदेषा रक्ष्यतां त्वया ।

आनयामि सुतं यावत्त्वं हि विश्वस्य रक्षिता ॥ २९ ॥

तच्छ्रुत्वा शापभीत्या च प्रतिपद्य स भूपातिः ।

सुतामानाययामास यशःक्रेतुः शशिप्रभाम् ॥ ३० ॥

जगाद चैतां पुत्रीमां कन्यां रक्षेः स्वमन्दिरे ।

स्वपार्श्वे एव चाहारं शय्यां चास्याः प्रकल्पयेः ॥ ३१ ॥

x x x x x x

अथ तत्र तया साकं स मन्त्रिसुनभार्यया ।

नस्थौ द्विजो दिवा नारी रात्रौ च पुरुषो भवन् ॥ ३८ ॥

x x x x x x

शशिनानुगतः सत्या तरुणद्विजदपिगा ।

आगत्य तं यज्ञः केन प्रव्हो राजानमग्रवीत् ॥ ९९ ॥

आनीतोयं मया पुत्रो देहि मे तां स्नुषामिति ॥ १०२ ॥

x x x x x x

ब्रह्मन् ज्ञाने ब्र गता सा स्नुषा ते क्षमस्व तत् ।

अपराधात्सुतस्यार्ये ददामि स्वसुतां तव ॥ १०३ ॥

Kathās. XII, 22.

P. 99. L. 8. संन्यसिष्ये I shall become a recluse or enter the fourth stage or Āsrama of a Sannyāsin.

P. 99. L. 9. दुरभिरक्षतया तु मुक्तशैशवानां दुहितृणां विशेषतोऽज्ञातृकाणाम् ।
On account of the difficulty of protecting daughters who have passed girlhood especially such as have no mother (to take care of them). Perhaps the author had in his mind Manu's famous couplet
पिता रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने । पुत्रश्च स्वाविरे रक्षेन्न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ॥

It is interesting to note that the Brahmin याज्ञवल्क्यर्षि allows his daughter to grow up until she has passed her girlhood (मुक्तशैशवानाम्). Pramati disguised as a girl must surely have looked taller and stouter than most marriageable Brahmin girls of this day !

P. 99. L. 11. अगतिं who is helpless. Wilson's reading of अगति for our गणयति leaves no verb to govern वृष्टं ब्राह्मणम् and consequently gives no meaning. Nor is his reading of अगतिमिति supported by other Mss.

आदिराजः "Manu" [Peterson.] There is much difference of opinion as regards the identity of आदिराज. He is द्रु according to हेमचन्द्र. He is वैश्वदेव according to the Rāmāyana :—आदिराजो मनुर्वि प्रजानां

परिहित. According to the Mahâbhârata, he is कालिदास, son of कविसिद्ध. कविसिद्धः परिसिद्धुः खल्लास्य दीर्घवात् । कालिदासो विराज्य कालालिख्य नहुवत् । Āśvamedhika Parva 101, 40. Compare कालिदासप्रशोदिनम् In I. 5. of Dandî's Kāvyaadarśa where one commentator explains the word as नन्दनगोप्यादिनम् ! and another as नन्दवृन्दनृतिनम् ! The former renders कालिदासनाम् as दीर्घकालगतिनाम् ।

P. 99. L. 12. अशुद्धिद्वारा Without a stain on her character.

P. 99. L. 13. कनिलयायनः consenting.

P. 99. L. 16. गेदार्धलम्बात् Having gone half the length of a cow's lowing i.e., within half the distance from which a cow's lowing is heard. गेदत् गेदद्वयति हिमन्तः ।

P. 99. L. 17. कार्तिकेयगृहे In a temple dedicated to Kârîkeya.

P. 99. L. 19. नरोद्भूतः सः सुदुर्बुधः । Pañ. उन्नङ्ग्यानि I shall rise to the surface.

P. 100. L. 1. कदाचिन् Without her, referring to the pretended daughter of the Brahmin, who was entrusted to the care of the King.

P. 100. L. 4. वात्सल्ये The royal Court; नं स्वर्णितम् ! Having placed me, that is, having presented me.

P. 100. L. 5. श्रीभुवनेन्द्र "He is worthy of your veneration, such as is paid to Vishnu. श्रीभुः the enjoyer or possessor of Shri" [Wilson]. The difficulty in accepting this interpretation is in regard to the formation of the compound श्रीभुज्, which is possible only under सुदुर्बुधः ३. [Pañ. III. 1. 105].

Possibly, there is a reference to the formula recited at marriages in which the bride-groom is spoken of as नारायणस्वरूपी and the King is here requested to worship the Brahmin youth as his own son-in-law. If we are correct in suspecting a reference here to the ritual of marriage as at present practised, this will be one more instance of the comparative modernity of the work.

अधीती “योधीतद्वत्सवेदः स्यात्तोषीतीत्युच्यते दुर्धः” Pad. Ahd. इत्यादिभ्यश्च (Pan. V. 2. 88) इति इनिः । चत्सेभ्यस्त्वयस्य कर्मन्यपसंन्यानात्सप्तमी । so also गृहीतमनेनेति गृहीती in the next line.

P. 100. L. 6. षट्स्त्रङ्गेषु The 6 Angas or branches of Vedic study which are :—शिक्षा व्याकरणं कल्यो ज्योतिषमध्वनं तथा । छन्दः सह निरुक्तो वेदाङ्गानि वदन्ति षट् । आन्वीक्षिकी Politics which is described, by the commentator of the Kâman-dakiya as सर्वविद्यातत्त्वप्रकाशेन व्याप्रियमाणालन्तोपयोगिना यथोक्तम् “प्रदायः सर्वविद्यानामुगयः सर्वकर्मणाम् । आश्रयः सर्वधर्माणां शश्वदन्वीक्षिकं मता” (कौटि. अर्थ १-१-१).

चतुःषष्टिकृत्तगनप्रयोगचतुरः । We have enumerated these according to one authority in our note on P. 11. L. 9. ante. Since the 64 arts are frequently mentioned in Sanskrit Literature, and since some of these are particularly referred to in the following two lines, we extract below the names of these arts according to Vâtsyâyana and give the commentator's explanation of each name :—

(१) गीतम्

{ स्वरगं पदसं चैव तथा लयगमेश च ।

{ चेतोवधानगं चैव गेयं ज्ञेयं चतुर्विधम् ॥

(२) वाद्यम्

{ धनं च विततं वाद्यं ततं सुषिरमेव च ।

{ कांस्यपुष्करतन्त्राभिर्विष्णुना च यथाक्रमम् ।

- (३) नृत्यम् { करणान्यङ्गद्वाराश्च विभावो भाव एव च । अनुभावो रसाश्चेति संक्षेपाच्चतुस्तत्प्रहः । तद्विविधं नाट्य-मनाख्यं च ।
- (४) आलेख्यम् { रूपभेदाः प्रमाणानि भाषलावण्ययोजनम् । सादृश्यं वर्णिका भङ्ग इति चित्रं षडङ्गम् ।
- (५) विशेषकच्छेद्यम् { विशेषकस्तिलकः । तस्य भूर्जादिपत्रमयस्य छेदनमेव छेद्यम् पत्रच्छेद्यमिति वक्तव्यम् ।
- (६) तण्डुलकुसुमवलि विकाराः { अखण्डतण्डुलैर्नानावर्णैः । सरस्वतीभवने कामदेव-भवने वा मणिद्विमेषु मक्तिविकाराः । तथा कुसुमैर्नानावर्णैर्ग्रथितैः शिवलिङ्गादिपूजार्थं मक्ति-विकाराः ।
- (७) पुष्पास्तरणम् { नानावर्णैः पुष्पैः सूचीवानादिवद्वैरभ्यस्यते । पुष्पग्रथनमित्यपरा संज्ञा ।
- (८) दशनवसनाङ्गरागः { अङ्गरागोऽङ्गमार्ष्टिः कुङ्कुमादिना । विलासिनीनां दशनादिसंस्कारः ।
- (९) मणिभूमिकार्कम्—कृतदुष्टिमा भूमिः । तस्यां मरुक्तादिभेदेन करणम् ।
- (१०) शयनरचनम् { शयनीयस्य कालापेक्षया रक्तविरक्तमध्यस्थार्मि-प्रायादाहारपरिणतिवशाच्च रचनम् ।
- (११) उदकवाद्यम्—उदके मुरजादिवद्वाद्यम् ।
- (१२) उदकघातः—हस्तयन्त्रमुक्तैरुदकैस्ताडनम् ।
- (१३) चित्रा योगाः { नानाप्रकारदौर्भाग्यैकैन्द्रियपालितकिरणादयः । ईर्ष्या परातिसंधानार्थाः ।
- (१४) माल्यग्रथन-विकल्पाः { माल्यानां मुण्डमालादीनां देवतापूजनार्थं नेपथ्यानां ग्रथनविकल्पाः ।
- (१५) शेखरकापीडयोजनम् { ग्रथनविकल्प एवायम् । शेखरस्य शिखास्थाने-ज्वलम्बनन्यासेन परिधापनात् । आपीडस्य मुण्डला-कारेण प्रायेतस्य काष्ठिकायोगेन परिधापनात् ।
- (१६) नेपथ्यप्रयोगाः { देशकालापेक्षया वस्त्रमाल्याभरणादिभिः गोमार्थं शरीरस्य मुण्डनाकाराः ।
- (१७) कर्णपत्रभङ्गाः—दन्तशस्त्रादिभिः कर्णपत्रविशेषा नेपथ्यार्थाः ।

(१८) गन्धयुक्तिः—स्वराक्षविहितप्रपञ्चा प्रतीतप्रयोजनैव ।

(१९) भूषणयोजनम् { अलङ्कारयोगः । संयोज्यं कण्ठकेन्द्रछन्दोदे र्भूष-
मुक्ताप्रवालादिभिर्योजनम् । असंयोज्यं कटक-
कुण्डलादेर्विरचनम् ।

(२०) ऐन्द्रजालाः { इन्द्रजालदिशाखप्रमवा योगाः । सैन्यदेवाल्यादि-
दर्शनादहमावविस्मापनार्थाः ।

(२१) कौचुमारा (अ) { कुचुमारस्यैते सुमङ्करणादयः उपायान्तरासिद्ध-
योगाः { साधनार्थाः ।

(२२) हस्तलाघवम्—सर्वकर्मासु लघुहस्तता ।

(२३) विचित्रशाकापूप- { चतुर्विध आहारः ।
भक्ष्यविकारक्रिया

(२४) पानकरत्तरागा- { भक्ष्यमोज्यलेह्यपेयमिति ।
सवयोजनम्

(२५) सूचीवानकर्माणि- { सूच्या यत्संधानकरणं तत्त्रिविधं सीवनं, कतनं,
विरचनम् ।

(२६) सूत्रक्रीडा—नालिकसंचारनालादिसूत्रागामन्यथान्यथादर्शनम् ।

(२७) वीणाडमरुक- { तन्त्रावाद्यम् वीणावाद्यम् ।
वाद्यानि

(२८) प्रहेलिका—लोकप्रतीता क्रीडार्था वादार्था च

(२९) प्रतिमाला { वस्या वन्दयाक्षरेति प्रतीतिः । प्रतिश्लोकं क्रमाद्यत्र
सेवायाक्षरमन्तिमम् । पठेतां श्लोकमन्योन्यं प्रति-
मालेति सूच्यते ।

(३०) दुर्वाचकयोगाः { गच्छतोऽर्थतश्च दुःखेनोच्यत इति दुर्वाचकम् ।
The illustration given from
Kāvyāḍarsa is not found in
the work.

(३१) पुस्तकवाचनम् { भरतादिकाव्यानां पुस्तकस्थानां शृङ्गाररादिरसा-
पेक्षया नीततः स्वरेण वाचनम् ।

(३२) नाटकाख्यायिका दर्शनम् { काव्येषु गद्यपद्येषु नाटकस्य बहुप्रपञ्चत्वात् ।
आख्यायिकायाश्च प्रधानगद्यत्वाद्दर्शनं परिज्ञानम् ।
आदरार्थं विशेषाभिधानम् ।

- (३३) काव्यसमस्यापूरणम् { काव्यस्य श्लोकस्य समस्या पाद इत्यर्थः । तस्याः पूरणं क्रीडार्थं वादार्थं च ।
- (३४) पट्टिकावेत्रचान विकल्पाः { पट्टिका छुरिका तस्या वानविकल्पाः । छुर्याया आसनस्य च वेत्रे वानविकल्पाः प्रतीताभ्याः ।
- (३५) तक्षकर्माणि—कुन्दकर्माण्यपद्रव्यार्थानि ।
- (३६) तक्षणम्—वर्धकिकर्म शयनासनाद्यर्थम् ।
- (३७) वास्तुविद्या—गृहकर्मापयोगिनी ।
- (३८) रूप्यरत्नपरीक्षा { रूप्यमाहतद्रव्यं दीनारादि । रत्नं वज्रमाणुमुच्चादि । तेषां गुणमूल्यादिभिः परीक्षा व्यवहाराद्वम् ।
- (३९) धातुवादः { क्षेत्रवादः । स हि नृत्पत्तरत्नधातूनां पातन-शोधननेलनादिज्ञानहेतुरर्थः ।
- (४०) मणिरागाकरज्ञानम् { रत्नकिमणिरञ्जनविज्ञानम् । पद्मरागादिमणीनां मुत्पत्तिस्थानज्ञानमर्थम् ।
- (४१) वृक्षायुर्वेदयोगाः—रोपणपुष्टिचिकित्सावैचित्र्यकृतो गृहोद्यानार्थाः ।
- (४२) मेपकुकुटलावक-युद्धविधिः { सर्जावधूताविधानम् ।
- (४३) शुकसारिका-प्रलापनम् { शुकसारिका मानुषभाषया प्रलापिताः सुमाषितं पठन्ति संदेशं च कथयन्ति ।
- (४४) उत्सादने, संवाह-ने केशमर्दने च कौशलम् { पादाभ्यां मर्दनमुत्सादनम् । हस्ताभ्यां शिरोभ्यङ्ग-कर्म केशमर्दनम् । शोषाङ्गेषु मर्दनं संवाहनम् ।
- (४५) अक्षरमुद्रिका-कथनम् { अक्षराणां मुद्रिरिव मुद्रिकमुद्रिः । तत्र सामासा-क्षरमुद्रा । निराभासा मुद्रेत्युच्यते ।
- (४६) मेलच्छित्तविकल्पाः—साधुशब्दोपनिबद्धमापि अवराविन्यासादस्त्यर्थम् ।
- (४७) देशभाषाविज्ञानम्—अप्रकाश्यवस्तुज्ञापनार्थं तद्देशीयव्यवहारार्थम् ।
- (४८) पुष्पशकटिका—पुष्पाणि निमित्तीकृत्य प्रणीता ।
- (४९) निमिच्छानम्—शुभाशुभदेशपरिज्ञानफलम् ।
- (५०) यन्त्रमातृका { सर्जीवानां निर्जीवानां यन्त्राणां या नोदना-संग्रामार्थं घटनाशास्त्रं विश्वकर्मप्रौक्तम् ।

(५१) धारणमातृका—श्रुतस्य ग्रन्थस्य धारणार्थं शास्त्रम् ।

(५२) संपादयम् { संभूय क्रीडार्थं वादार्थं च । तत्र पूर्वोक्तधारितनेको
ग्रन्थे पठति, द्वितीयस्तनेनाश्रुतपूर्वं तेन सह
तथैव पठति ।

(५३) मानसी—मनसि भवा चिन्ता । दृश्यादृश्यमेवाद् द्विधा ।

(५४) काव्यक्रिया—संस्कृतप्राकृतापभ्रंशकाव्यस्य करणं प्रतीतप्रयोजनम् ।

(५५) अभिधानकोषः—उत्पलमालादिः ।

(५६) छन्दोज्ञानम्—पित्रलादिप्रणीतस्य छन्दसो ज्ञानम् ।

(५७) क्रियाकल्पः—काव्यकरणविधिः । काव्यालङ्कार इत्यर्थः ।

(५८) छलितकयोगाः { परव्याभेदार्थाः । यद्रूपनन्यरूपेण संप्रकाश्य हि
वञ्चनम् । देवैतरप्रयोगान्यां जेयं तच्छलितं तथा ॥

(५९) बह्वगोपनानि { वस्त्रेणाप्रकाश्यदेशस्य संवरणं यथा तद्दृश्यमानमपि
तस्मादाप्यति । वृद्धितस्यानुदितस्येव परिधानम् ।

(६०) द्यूतविशेषाः—निर्जोषद्यूतविधानम् ।

(६१) आकर्षक्रीडा—पाशक्रीडा ।

(६२) बालक्रीडनकानि { गृहकन्दुकपुत्रिकादिभिर्धानि बालानां क्रीडनानि
तानि बालोपक्रमार्थानि ।

(६३) वैनायिकीनां वैज- { स्वपरविजयप्रयोजनाद्वैनायिकस्य आचारशास्त्राणि ।
यिकीनां { हस्त्यादिशिक्षा च । वैजयिकीनामिति विजयप्रयो-
जनाः । दैव्यो मानुष्यश्च । दैव्योऽपराजिताः
मानुष्यः सांघाभिक्यः शस्त्रविद्याः ।

(६४) व्यायामिकीनां च { व्यायामप्रयोजना व्यायामिक्यो नृगयाद्याः ।
ज्ञानम् { एतास्तिष्ठ आत्मोत्कर्षरक्षणार्था जीवार्थाः ।

चतुःषष्टिकलागमप्रयोगचतुरः skilled in the theory and
practice of the 64 arts.

P. 100. L. 9. सोपनिषदेष्वंशास्त्रस्य कर्मज्ञानमीमांसयोः । Bhū. शक्यः
प्रियंवदः प्रोक्त इति हलायुधः । “शक्यं विपश्यं कर्म” Kautiliya Prak-
114-115. निश्चर्या विश्वासवान् ।
[38 D. K.]

P. 100. L. 10. संविमानशीलः "Liberal in distributing gifts." श्रुतयते "Of good memory" "Retaining what is heard." गतस्त्वयः "Free from pride" [Wilson]. It may be seen that this account of Pramati's education is much nearer to that of Chandîâpîda in the Kâdambari and like the account given in the Pûrvapîthikâ is not open to objection.

P. 100. L. 14. परम् qualifies वैलङ्घ्यम् । अनुतेतुम् to appease or conciliate.

P. 100. L. 15. बाष्पदुष्कण्ठः as if choking with restrained tears after having long wept loudly" [Wilson].

P. 100. L. 17. उपक्रमिष्यसे shall set about.

P. 100. L. 18. उपचन्द्य Having propitiated you.

P. 100. L. 20. पाञ्चालनामा "His name. The careless way in which it is introduced so abruptly at the end of the episode is to be noted. It must be remembered that Dandin took his stories from older sources, and that he did not finish the Daśakumâracharita." [Peterson].

P. 100. L. 22. सहीनकलसिङिः Speedy success.

P. 101. L. 4. विलसद्भायं विलसद्गुह्यम् Bhû. कर्जितम् उन्नतम् Bhû. Exploit or feat of valour.

P. 101. L. 5. अत्र नवान्तरविशतु may you now enter i.e., begin your narrative.

End of the Fifth Uchhvâsa.

SIXTH UCHHVĀSA.

P. 102. L. 1. Wilson reads मित्रगुप्तश्चावचक्षे [Peterson].

सुहृत्साधारणभ्रमणकारणः Cf. सुहृद्भिरैककर्मा P. 80. L. 1.

सुहृद्व्यभिर्क्रौणदिकल्पेषु Bhū. सुहृ has been identified by some with the modern Arrākān. But since दामलिप्त which according to the हेमकोश was another name for ताम्रलिप्त (the modern Tamluk, a port near the mouth of the Ganges,) is here mentioned as being situated in सुहृ, we may consider सुहृ as the southern part of modern Bengal.

P. 102. L. 3. वीणावादेन.

वीणा “सा तु तन्त्रीभिः सप्तभिः परिवादितो” Amara. Evidently this was a seven-stringed instrument unlike what is commonly now known by that name and which has only five strings.

P. 102. L. 7. विस्मृतविन्ध्यवासरागम् who forgot, her fondness for residence in the Vindhya mountains.

P. 102. L. 8. विन्ध्यवासिनी A name of Durgā as the goddess of the Vindhya mountains; a celebrated temple to her under this appellation is in the neighbourhood of Mirzapur.” [Wilson].

P. 102. L. 9. प्रतिशयिताय see note ante on प्रतिशयितोस्मि
P. 94. L. 13.

P. 102. L. 10. पाणिग्राहकमनुजीविष्यति will be a dependent of her husband.

P. 102. L. 11. अपरिणयनादिवाहमानात् Pad. This is a fair index of the intelligence of this commentator. The

construction of course, is आपरिगयात् until her marriage, [Peterson]. कन्दुकनृत्येन कन्दुकनृत्यं तेन Pad. This too does not seem to be right, since a ball or कन्दुक is specifically mentioned in the next paragraph. कन्दुकनृत्य was evidently a dance and play with a ball combined. It must have been something like the musical drill of our time.

P. 102. L. 15. कन्दुकावती । नतौ वह्नचोऽनिरादीनामिति दीर्घः संज्ञायाम् । सोमारीढां चन्द्रशेखराम् Bhû. "Wearing the moon as her diadem." [Wilson].

P. 102. L. 16. धात्रेयिका । धात्र्युपमाता । तत्कन्या धात्रेयिका । Bhû.

P. 103. L. 2. निरुष्णताम् "Bohtlingk does not recognise this word. Wilson and the Calcutta Ed. read निरुष्णताम्." [Peterson].

Our Southern Ms. reads निरुष्णताम् The word उष्मा is recognised in Hindu medical works for bodily heat, and consequently there can be no objection whatever against the formation of the word निरुष्णता ।

पापनाचरितुम् seems to be a better reading than वैरनारोषयितुम् of our Southern Ms.

P. 103. L. 3. सुवृष्टं सन्यग्दृष्टम् । Bhû. See also note P. 113. L. 16.

P. 103. L. 7. नृशंसो वैशः Wicked are prostitutes.

P. 103. L. 9. संपन्नशस्त्रं प्रचुरधान्यम् Pad.

P. 103. L. 15. अनिषिद्धदर्शनाऽप्रतिहतदर्शना Pad. Open to public view or without purdah.

P. 103. L. 19. अतिष्ठत्ता. &c. Wilson considers the passage as obscure and suggests the following

translation "Although seen by me, a different person, and at a distance, she took her place immediately in my heart." It may be seen that in thus interpreting the passage Wilson omits the privative न and makes अन्येन to qualify मया. Some take अन्तराले to mean "passage from where she stood to my heart."

Peterson translates "The moment I saw her she was in my heart, though neither I nor any one else saw her pass from where she stood to my heart." This translation takes no account of प्रथमं अपश्यम् in the preceding sentence. We prefer to think that अन्तराल denotes "interval in time" as in Uttararâma. Act I. 31. (वाष्पान्मःपरिपततोद्गमान्तराले). The latter part of the sentence means that "she was not seen by me or any one else during the interval" that is, after she was seen seated on the bejewelled platform and (took her place in my heart) and the moment she began to dance. Our southern Ms. reads अन्यैव for अन्येन which too does not give a good meaning. Wilson reads अन्येन च.

P. 103. L. 20. चित्रीया विस्मयोद्भूतमिति क्रोशः Pad. विस्मियमित्या-
द्याक्षेपालंकारः । आक्षेपः स्वयमुक्तस्य प्रतिषेधो विचारणादिति लक्षणात् । Bhû.

P. 103. L. 21. मुक्तपूर्वा &c. "Lakshmî, who as the bride of Vishnu, the Purâtana-pumân and as the Goddess of fortune, has been enjoyed by former sovereigns" [Wilson].

P. 103. L. 22. अयातयामम् unenjoyed. जीर्णं च परिमुक्तं च
यातयामनिति द्वयम् Amara III 145.

P. 103. L. 23. व्यत्यस्त "With the palms downward" [Peterson]. This is hardly right. Before beginning her play, the heroine is making her bow to the Goddess and she touches the ground (सृष्टभूमि) with the extremity of her leaf-like hand (हस्तपल्लव) the palm being (naturally) reversed (the dorsum touching the ground).

P. 104. L. 2. अमन्दरागहंषिताक्षम् । The ball, of a kind still used in Kattywar, is covered with red spots. It is compared to Anaṅga, not to the eye of Anaṅga as Wilson has it [Peterson]. रुषिताक्षं रञ्जितम् Bhû. A play seems to be intended upon the word अक्ष which as अक्षि means the eye and रुषिताक्ष can in that sense very well be an epithet of Anaṅga, but we have not been able to find an authority for अक्ष as meaning "a spot."

P. 104. L. 3. मन्दोत्थितम् When it (the ball) gently rose or rebounded. कुञ्चिताङ्गुष्ठेन etc. Having struck it with her leaf-like hand, the forefinger being slightly bent and (the other) fingers being out-stretched.

P. 104. L. 4. हस्तपृष्ठेन चोन्नीय Having given it a jerk with the dorsum (of her hand).

चटुलदृष्टिलाञ्छितं marked by her swift glances and hence like a cluster of flowers followed by a row of bees. आकश एवाग्रहीत् Caught it aloft as it was falling.

P. 104. L. 6. मध्यविलम्बितलये द्रुतलये च । मध्यविलम्बितं मध्ये विलम्बितम् । द्रुतं लघुः पतनं यत्रेति तस्मिन्मतीति सतिसप्तमी । Pad.

मृदुमृद्विति softly and forcibly (alternately).

P. 104. L. 7. चूर्णपदम् गन्धानलौतनुलोम्यं न्यूनाधिक्यक्षेपणं तन्मूर्धपदम् । Pad.

उदपातयत् sent it flying. विपर्ययेण च प्राशमयत् Made it stop by striking it in the opposite direction.

P. 104. L. 8. पर्यायिणामिद्वती striking it respectively with the left and right hand as it came sideways or straight. गीतमार्गम् दशपदचक्रमणं गीतमार्गे विदुः । Pad.

P. 104. L. 10. अनेककरणमधुरमनेकव्यापारमयम् । Pad.

P. 104. L. 11. उच्चावचाः स्थूलसूक्ष्माः Pad. उच्चावचमनेकभेदम् । उच्चावचं नैकभेदमित्यमरः । Bhû.

P. 104. L. 12. तत्क्षणाहृदविभ्रमम् In whom confidence was engendered at that moment. The reading before the author of the Padachandrikâ was प्रतिक्षणाहृदविभ्रमम् which he explains as प्रतिक्षणमाहृद उत्पन्नो विभ्रमो विलासो यस्येति तथा । But the reading selected by us gives better meaning, since it assigns a cause for her resting her hand upon the shoulder of Kôsâdâsa.

P. 104. L. 13. कण्टकितं रोमाञ्चितम् Pad. तत्प्रथमा &c. तत्प्रथमं तदेव प्रथममवतीर्णं आगतो यः कन्दर्पः कामस्तेन कारिता कदाहृदष्टिर्यस्याः सेति तथा Pad.

P. 104. L. 14. तदनुमार्गे कन्दुकानुमार्गे । Pad.

P. 104. L. 15. श्वासानिलवेगान्दोलितैः As if striking (i.e., warding off) the bees eager to taste the fragrance of her lotus-like mouth, by means of the toy-leaves formed of the cluster of rays issuing from her lips which were vibrating by the motion of her breath.

P. 104. L. 16. मण्डलघ्नमणेषु In making her rounds.

P. 104. L. 17. विशन्तीव पुष्पमयं पञ्जरम् As if entering a flowery cage. The coloured ball spun its rounds with such velocity that it seemed to make a cage of flowers round about her.

पञ्चविन्दुप्रसूतेषु । पञ्चावर्तप्रहारस्तु पञ्चविन्दुरदाहतः । Pad.

P. 104. L. 18. गोनूत्रिकप्रचारेषु । गोनूत्रिकेति विशद्विधारः कृतम्हते नतः । Pad.

P. 104. L. 19. सूयणनि etc. With her step answering to the time kept by the sound of the precious stones in her ornaments.

P. 104. L. 20. बपदेशस्तिव etc. Her Bimba-like or ruddy lips being bathed as it were by the light of her feigned smile.

बबलस्ति etc. With the mass of her hair first hanging down and then put in its place again बाधति (in a way) in which the string of her sounding and jewelled girdle was tightened (made even बाधितः स्नीहितः according to Bhû.) बाधितोत्थित etc. In which the skirt of her garment hanging down from her large hips was whirling as she rose gracefully.

P. 104. L. 22. अकुञ्चितप्रसूत etc. In which the beautiful ball was hit by her creeper-like arm which (as required) was contracted, stretched out or curled up.

P. 104. L. 23. अवर्जितबाहुप्रदान् In which her arms were bent. परिवर्तित etc. In which her dishevelled hair falling on the lower part of the spine were put back, or in which her dishevelled hair fell on the lower part of the spine which was slightly turned sideways.

P. 105. L. 1. बभलस्ति etc. In which her play was not interfered with by the haste with which the golden sockets of her drooping ear ornaments were replaced.

P. 105. L. 2. असकृत् etc., in which the ball coming either outside of or betwixt her hands or feet was being thrown up.

P. 105. L. 2. अवनमन etc. In which her slender (stick-like) waist was lost to view, or visible according as she bent down or stood up.

P. 105. L. 3. अवपतन etc. In which her pearl necklace was tossed about as she leapt up or down.

अङ्कुरित etc. In which the gentle breezes of wind caused by her leaf-like ears were, as it were, authorized to dry up the paint on her cheeks stained by drops of perspiration.

आगलित In which one of her leaf-like hands was busy in holding up her breast-garment from falling.

P. 105. L. 7. एकेनैवानेकेनैव With one (ball) as if there were many. This idea is the same as is referred to in the following verse ascribed to Vararuchi and quoted according to F.W. Thomas in Bhoja-Prabandha:—

एकोपि त्रय इव भाति कन्दुकोयं

कान्तायाः कर्तलरागरक्तः ।

भूर्मा तच्चरणनखांशुगौरगौरः

खल्यः सन्नयनमरीचिनीलनीलः ॥

P. 105. L. 9. कुवलयशरमिव as if it were an arrow made of lotus. सापदेशम् under some pretext. Cf. दर्माङ्गुरेण चरणः क्षत इत्यङ्गुष्ठे Śākuntala Act II, 13. अप्रैपितं and L. 11. प्रति-निवृत्तं refers to कन्दुकम् ।

P. 105. L. 18. आशास्यम् To be hoped for. The reference is to the form भूयास्यम् in L. 16.

[39 D. K.]

अनया यदक्तनेत्रया "The meaning is," "There is a (magic) unguent with which her eyes being anointed, the prince on his approach may look upon her as a monkey and being disgusted, may leave her." Cf. Kāvyaadarśa II. 151.

P. 105. L. 20. सौयमार्येणाज्ञाकरो जनो etc. "This your honour's obedient servant (meaning herself) is extremely obliged." अनुग्रहीतः has an ironical force, half-jesting, since we have स्मेर्या in the preceding sentence and she is evidently merry at the prospect of being turned into a female monkey in this very birth.

P. 105. L. 22. अन्यथापि In another way too.

P. 106. L. 1. अवहसितमनोमवाकास्मि Who has laughed to scorn the form of the God of love, and hence the enemy of Śambara i.e., the God of love, out of resentment रोषात्.

P. 106. L. 6. विधिरद्वयम् Paṭ. Destiny.

P. 106. L. 7. सहतानयम् Let this (Kōśadāsa) put up with or endure (delay). आनन्त्य having taken leave.

P. 106. L. 9. बहु विद्वद्यतोः While long debating.

P. 106. L. 10. प्रियार्द्रलक्ष्मणम् Pleasant or agreeable on account of the sight of my beloved.

P. 106. L. 11. निरतिमानम् Laying aside all his pride or dignity. अनुकूलानिः संव्यानिः Pleasant conversation.

P. 106. L. 12. उपकार्योर्ध्वगृहम् Paṭ. "An Upakāryā is a tent. Cf. Raghuv. V. 63." [Peterson] But since उपकार्य is given first as a synonym of राजसदन there

is greater propriety in taking it here in that sense especially since Mitragupta is described as having had his bath and dinner and also sleep in that place. It is quite likely that the word is used here for a pleasure-house or summer-house in the garden. In the verse from Raghuv. to which reference is made by Peterson, Mallinâtha the commentator explains उपकार्याम् as राजमवनम् and adds “उपकार्या राज-समन्युपचारचित्तेऽन्यवद्” इति विश्वः ।

P. 106. L. 16. जालरन्त्रम् गवाक्षाच्छिद्रम् Paḍ.

P. 106. L. 23. यवनाः “By Yavanas we are here probably to understand Arabs, who, we know, were at this period the chief traders and navigators in the Indian and China seas.” [Wilson.]

P. 106. L. 24. रामेषुनाम्ने नाविकृत्नायकाय to the chief of the crew by name रामेषु. Can this be an Arab name ?

P. 107. L. 1. अपि सिञ्चेत्सहस्रं द्राक्षाणाम् । अपिः संभावनायाम् । गर्हासमुच्चयप्रदशङ्कासंभावनास्त्वपि । Paḍ. Bhû. Ahû. He can probably water (?) a hundred grape-plants in a moment. Wilson remarks on this sentence “For ‘grapes,’ the usual sense of Drâkshâ, it may be allowable to substitute ‘raisins,’ which are articles of import into India from the Persian and Arabian gulfs.”

P. 107. L. 2. महुः पोतविशेषः Paḍ. “a galley,” “a vessel of war.” [Wilson]. It is noteworthy that it was अनेकनौकापरिवृतः ।

P. 107. L. 4. पराजयिषत a questionable form, A. C. W. and M. give this reading and so we have adopted it.

P. 107. L. 7. भीमटङ्कने the twanging of which was terrible. लवलवीकृताङ्गान् लेशलेशीकृताङ्गान् Pad. Torn to pieces.

P. 107. L. 8. अस्मत्प्रातंसंक्षपेतम् whose ship was alongside ours.

P. 107. L. 9. अनभिसरम् असहायम् । अनुह्वः सहायश्चानुचरोऽभिसरः समा इत्यमरः । Bhū.

P. 107. L. 10. अवबुध्य Having recognised.

P. 107. L. 11. कृतान्तोविलसितानि the caprices of fortune. सांयान्निकाः पोतवणिजः । “सांयान्निकः पोतवणिक् इत्यमरः । Pad.

P. 107. L. 12. किलकिलारवमित्यनुकरणम् Pad.

P. 107. L. 13. The reading दुर्वहा seems to be better than दुर्वरा of B. and दुर्वारा of W. and our Ms. अनुनुकूलवा-तनुना Driven by adverse winds.

P. 107. L. 14. निविडमाहिष्ठवती stuck fast.

P. 107. L. 15. गाढपातितं शिलावल्यं लंगरपदवान्यं यत्र तथा । With the anchor firmly cast.

P. 107. L. 17. गन्धपाषाणवती मनःशिलादिधातुपाषाणमयीत्यर्थः । अथवा “शैलेयं गन्धपाषाणः शिलापुष्पं च कथ्यते इति । Pad. इन्दीवरारविन्दमकरन्द-विन्दुचन्द्रकोत्तरं गोत्रवारि ”. “This mountain-stream of water with its surface marked by circlets formed by drops of the juice of blue and red lotuses ? Our Southern Ms. reads ‘उत्तरद्वमत्र वारि which also gives good sense.

P. 107. L. 18. तद्वनमोगः तद्वनपूर्णता । Pad.

P. 107. L. 19. अलक्षिताप्यारूढ etc. Who has climbed the summit of the mountain without knowing it.

P. 107. L. 21. नालीकरागधूसरम् Darkened by the pollen of lotuses.

P. 108. L. 7. प्रियहिताय प्रियं च हितं च तस्मै । Paḍ. Bhû. Both agreeable and beneficial.

P. 108. L. 8. संकल्पो निश्चयः । Paḍ. Bhû. But from रत्नवती कनकवतीति भावयतः (P. 115. L. 15.) संकल्प appears to mean mere fancy.

दुष्करसाधनम् "What overcomes difficulties" [Wilson].

P. 108. L. 11. जिनर्तु Name of a country, identified with Jālandhar in the North West of India. स्कीतसार-घनाः Possessing extensive and substantial property.

P. 108. L. 13. दशशताक्षः इन्द्रः । Paḍ. Bhû. The Hindu God of rain. ओषधी । फलपाकान्तवृक्षादिः स च कदलीधान्यादिः । Śabdak. an annual plant or herb, one that dies after becoming ripe. वनस्पतिः । विना पुष्पं फलिद्रुमः । Śabdak. a tree that bears fruit but no apparent blossoms.

P. 108. L. 14. क्लीवा Without vapour. भिन्नस्रोतसः Whose streams are broken or interrupted.

P. 108. L. 15. उत्समण्डलानि प्रसवणमण्डलानि । Paḍ.

P. 108. L. 16. अवहीनाः कथाः All chat or conversation had ceased. गलिताः कल्याणोत्सवक्रियाः All auspicious festivities were at end.

P. 108. L. 18. शुष्काः lean or starving.

P. 108. L. 19. सर्वदृष्टवतुः शतग्रामाणां संग्रहस्थानम् । Kshîra. The meeting place or the administrative headquarter of 400 villages. पुटमेदनं पुट्टा भाण्डवासनानि नियन्तेस्तिन् Kshîrasvami. पुट्टैरश्वत्थुरैर्मिथत इति Śabdak. पुट्टमेदनम् is cited by Amara as a synonym of पत्तनम्. These terms are found in the Kautiliya II. I. 19 and they are explained there in a footnote as under :—

नगरं राजधानी । सुल्लङ्कप्राकारवेष्टितं खर्वदम् । पत्तनं शकटैर्गम्यं घाटिकैर्नौभिरेव च ।
नौभिरेव तु यद्गम्यं पट्टणं तत्प्रचक्षते । द्रोणमुत्तं जलनिर्गमप्रवेशं पट्टणमित्यर्थः । इति
रायत्तपेगीनूत्रव्याख्याने । प. २०६

नगराणि करवर्जितानि निगमवणिजां स्थानानि...खर्वदानि कुनगराणि । पत्तनानि
जलस्थलपथयोरन्यतरयुक्तानि । इति प्रश्नव्याकरणसूत्रव्याख्याने । प० ३०६

P. 108. L. 20. अजाविकटमितिपाठः । द्यन्तादजायदन्तं विप्रतिषेवेनेत्यज-
शब्दस्य पूर्वनिपातः । संघाते कटञ्च इति सामूहिकापवादः । Bhū. अजाश्च अवयव्य
तत्समूहोऽजाविकम् । Pad. गवला महिषाः । गवलो महिषेऽस्त्री तु तस्य शृङ्गेऽपि वर्तते
इति वैजयन्ती । Pad.

P. 108. L. 23. स्वमांसासृग्मनित्क्षुत्पिपासाम् “Whose hunger
and thirst were appeased by his own flesh and blood.”
The whole of this story is based with a few changes
upon another related by Gomukha to Nāravahanada-
tta in Taraṅga IX. of Lambaka X. of the Kathāsarit-
sāgara verses 1—40. In verse 6 occur the following
expressions भार्वा क्लान्तां क्षुवातृषाः । अर्जवयस्त्वमांसातैः । which show
that Dandī not only borrowed materials for the
story but even some of the expressions.

P. 108. L. 24. निकृत्तपाणिपादकर्णनासिकम् “Whose hands and
feet and ears and nose were cut off.” The Kathā-
saritsāgara has छिन्नहस्तपादचतुष्टयम् (v. 9) and निकृत्तहस्तचरणौ
(v. 12).

P. 109. L. 3. रोषितव्रणम् “Whose wounds were healed.”
Cf. यद्वा व्रणवट्टिकाम्.

इन्द्रो । मायया हिद्रुणवेष्ट इति प्राविष्टः । इन्द्रदीतापवतदोरित्यनरः । Pal.
See verse 13 of Kathāsaritsāgara 9, X.

P. 109. L. 4. मृगान्वेषणाय In quest of deer, *i.e.*, gone hunting. *Cf.* फल्गुलार्थे गते of Kathâ. V. 15, 9, X.

P. 109. L. 7. उदञ्चनम् a bucket for drawing water from a well.

P. 109. L. 8. विकलम् the cripple. स्कन्वेनोदुह्य bearing (him) on her shoulder. *Cf.* रुष्टं पृष्ठेधरोप्य तम् i 28-9-X Kathâ.

P. 109. L. 9. पतिव्रताग्रतीर्ति लेभे; *Cf.* पतिव्रतेत्यर्च्यमाना V. 31. X Kathâ.

P. 109. L. 10. पानीयायि etc. Accidentally seen and dragged out by caravans in quest of water.

P. 109. L. 12. विकलीकृतः Mutilated or made a cripple of.

P. 109. L. 13. दत्तपश्चाद्वन्वः (His hands) being tied behind.

P. 109. L. 14. विकलीकृतोभिमतः Supposed to have been maimed. [Peterson]. We prefer to take अभिमतः in its ordinary sense of "worthy or esteemed" and consider it an adjective of भिक्षुः. If the author had intended the meaning sought to be given to the expression by Peterson, we should have had विकलीकृतत्वेन or at least विकलीकृत इति (अभिमतः). That the cripple was अभिमत to घन्यक is shown by the word मत्सिता in L. 5. ante and पर्यश्रुः पादपतितः in L. 16. below. भिक्षुः may be taken in its ordinary sense of "mendicant" or as "one of that (Buddhistic) order". We incline to the latter opinion, because the story in the Kathâ. in the original is a Buddhistic story and the husband of धूमिनी being a follower of Buddha referred to the cripple by the usual appellation of भिक्षु. Our southern Ms. omits अभिमतः ।

P. 109. L. 18. विरूपितमुखी "Whose face was disfigured." In the Kathâ V. 40 we have छिन्ननासिकाम्. श्वभ्यः पात्रिका पुट-पाककर्त्री Pad. "a woman of a degraded class"

P. 109. L. 21. अष्टादशवर्षीयः किञ्चिन्न्यूनाष्टादशवर्षः । ईषदसमाप्तौ कलव्देयदेशीयरः Pad. अदाराणामननुगुणदाराणां वा । (For those) who are unmarried or have wives that (literally) do not possess the accomplishments suited to the tastes of the husband.

P. 109. L. 23. यादृच्छिकीं संपत्तिमनभितस्माद्व्य Not approving of such accidental wealth (यादृच्छिकीं संपत्तिम्) as is found in wives taken upon faith in others. कार्तान्तिको लक्षणज्ञ इति वैजयन्ती Pad.

P. 110. L. 1. वलान्तपिनङ्गशालिग्रस्यः With a quantity of unthrashed rice tied up at one end of his upper garment.

लक्षणज्ञः the same as कार्तान्तिकः, an astrologer.

P. 110. L. 3. लक्षणवती Possessed of auspicious marks.

P. 110. L. 4. शालिग्रस्थेन etc. Can you lit. feed us (that is serve) on delicious viands with (only) this quantity of paddy? हसितावधूतः first laughed at, and then dismissed.

P. 110. L. 5. शिविषु कावेरीदक्षिणतीरेषु । शिविर्मरुदुधयास्तु दक्षिणं तीरमिष्यत इति वैजयन्ती । Pad. दक्षिणं वर्षमिष्यत इति वैजयन्ती Bhû.

P. 110. L. 6. सह पितृभ्यामवसितमहर्द्धिम् Whose great fortune vanished with (the demise of) her parents. अवशीर्ण-भवनसाराम् the substance or valuable property of whose house was lost.

P. 110. L. 9. विकटाः hideous. चृजावन्तः Well washed or clean.

P. 110. L. 10. रक्तलाङ्गुली the fingers red inside. See-
ताम्राङ्गुली in L. 17. below. यत्रोऽङ्गुष्ठविरहं (?) चिह्नम् Pad. अङ्गुली-
स्ययवाकारेखाविशेषः Śabdakalpadruma.

P. 110. L. 11. मांसलौ पुष्टौ । अतएव मग्नगुल्फसन्धी । अत एवाङ्गुष्ठमान-
शिराविशिष्टौ । Bhû.

P. 110. L. 12. सङ्गद्विभक्तः समं विभक्तः । एकवारे समे सङ्गदित्यन्यः ।
Pad. The Bhûshaṇa illustrates this passage by the
following quotation from Varâhamihira's Brihat-
samhitâ, 70, 1-9:—

द्विग्वोन्नताग्रतनुताग्रनखौ कुमार्याः
पादौ समोपचितचारुनिगूडगुल्फौ ।
क्षिप्रङ्गुली कमलक्रान्तितलौ च यस्या-
स्तामुद्वहेद्यदि भुवोविपतिचमिच्छेत् ॥ १ ॥

मत्स्याङ्गुशाञ्जयववज्रह्लासिचिह्ना-
वस्त्रेदनौ मृदुतलौ चरणौ प्रशस्तौ ।
जङ्घे च रोमराहिते विगुले सुवृत्ते
जानुद्वयं सममतुल्यमसान्विदेशम् ॥ २ ॥

ऊरु धनौ करिकरप्रतिभावरोमौ

* * * * *

विस्तीर्णमांसोपचितो नितम्बो
गुरुश्च धत्ते रशनाकलापम् ।
नाभिर्गमीरा त्रिपुलाङ्गनानां
प्रदक्षिणावर्तगता च शस्ता ॥ ४ ॥

मध्यं त्रियाम्रिवलनान्तरोमशं च
वृत्तौ घनावविषमौ कठिनावुरःस्थौ ।
रोमप्रवर्जितमुरो मृदु चाङ्गनानां
ग्रीवा च कम्बुनिचितार्थसुखानि धत्ते ॥ ५ ॥

वन्धुजीवकुसुमापमोऽधरो
 मांसलो रुचिरविश्वरूपधृक् ।
 कुन्दबुङ्गलनिभाः समा द्विजा
 योषितां पतिसुखामितार्थदाः ॥ ६ ॥
 दाक्षिण्ययुक्तमशठं परपुष्टहंस-
 वल्गुप्रभाषणमदीनमलौष्ठवं च
 नासा समा समपुरा रुचिरप्रशस्ता
 दृमीलनरिजदले द्युतिहारिणी च ॥ ७ ॥
 नो सङ्गते नातिपृथु न लम्बे
 शस्ते भ्रुवौ बालशशाङ्कवके ।
 अर्धेन्दुसंस्थानमलौमशं च
 शस्तं ललाटे न तलं न तुङ्गम् ॥ ८ ॥
 कर्णयुग्ममपि युक्तमांसलं
 शस्यते मृगसमं समाहितम् ।
 स्निग्धनीलमृदुकुञ्चितैकजा (?)
 मूर्धजाः शुभकराः शिरःस्थिताः ॥ ९ ॥

Kern V. 2. अनुत्पन्नसन्निवेशम् L. 4.

V. 3. श्रोणीललाटमुखमूर्धसनुवर्तं च । गूढो मणिश्च विपुलां श्रियमादधाति ।

V. 4. प्रशस्ता L. 4.

V. 5. त्रिवलिनाथ L. 1. रोमापवर्जितम् L. 3.

V. 6. रुचिरविश्वरूपधृक् L. 2.

V. 7. प्रभाषितमदीनमनल्पलौष्ठ्यम् L. 2. समपुटा रुचिरा प्रशस्ता L. 3.

दल्युतिहारिणी च L. 4.

V. 8. न नतं न तुङ्गम् L. 4.

V. 9. मृदु समं समं शिरः L. 2. [Peterson].

चतुरस्रः square. कुन्दरं नितम्बस्थितकूपकद्वयम् । कूपकौ तु नितम्बस्था
 द्वयहीने कुन्दरे । इत्यनरे । Pad.

P. 110. L. 15. चूचुकं कुचाग्रम् ।

P. 111. L. 4. प्रस्यं मानविशेषः । माषंष्ट्वादाविल्लवानि कुडचः प्रस्थमादकम् । राशिगोष्ठी खारिकेति यथोत्तरचतुर्गुणमिति शार्ङ्गधरोक्तेः । शेरचतुष्टयपरिमाणमिति यावत् । Pad. शालिप्रस्थेन । प्रस्थोद्धी सानुमानयोरन्यमरः । शरावाभ्यां भवेत्प्रस्थ इति मागवपरिभाषायाम् । सपदि पादाधिकशेष्टकपरिमितेन शालिना Bhû.

P. 111. L. 5. साकूतं सामिप्रायम् Pad. Significantly.

P. 111. L. 6. अलिन्दं देहली a terrace in front of a house. सुसिक्तसंमृष्टे Well-sprinkled and cleaned.

P. 111. L. 7. गन्वशालीन् Small-quantity of rice. Godbole and our M Ms read संक्षुच after गन्वशालीन् This is a good reading, since it is necessary, when a small quantity of unhusked rice is to be cleaned, to take only two or three handfuls at a time and after gently pounding the same to dry it in the sun (विशोष्य) and to rub it with the back of "a stalk" (शालीपृष्ठेन घट्यन्ती). or a piece of wood. मात्रयाऽल्पपरिमाणेन Pad. स्वल्पकालेन Bhû.

P. 111. L. 9. एमिस्तुवैः must be taken with भूषणमृजाक्रिया-
जनैः This husk or chaff (which is) useful in cleaning ornaments is sought after (अर्थिनः) by goldsmiths.

P. 111. L. 10. काकिणीभिः कपर्दिकाभिः Pad. वराट्कानां दशकद्वयं स्यात्ता काकिणीति भास्कराचार्यः Bhû. काकिणी हर्मणीवार्ता फालस्यः परिमाणम् Ahd. "A coin or measure of value of small value, equal to twenty Cowri shells" [Wilson].

P. 111. L. 11. स्थिरतराणि solid. मितंपचा "मितनखे च" इति खर् Pad. Bhû. Ahd. (Paṇ. III. 2. 26) Small.

P. 111. L. 12. शरावे मृत्पात्रे Pad.

P. 111. L. 13. ककुभोलूखले । ककुभो वृक्षः । "ककुभो मूरुहे वीणाप्रसेवे" इति महीपः । Pentaptera Arjuna, Rox, "In a mortar of Kakubha wood" [Wilson] लोहपत्रवेष्टितमुखेन the lower end (मुख) of which was girt with iron-plate. समशरीरेण of even thickness. विभाव्यमानमध्यतानवेन । विभाव्यमानं संभाव्यमानं मध्यतानवं

मध्ये कृशत्वं । तनीर्भावस्तानवम् । Pad. Whose slenderness in the middle was marked.

P. 111. L. 15. अङ्गुलीभिः Of the other hand [Peterson]. अवहत्य having thrashed. शूर्प a winnowing basket. किंश the beard of corn.

P. 111. L. 16. कथितपञ्चगुणे "At the boiling point and five times the rice in quantity" [Peterson] कथितं च तत्पञ्चगुणं चेत्यर्थः Bhû.

P. 111. L. 17. दत्तनुल्लीपूजा A custom still observed. The cook throws a few grains of rice upon the fire before putting the pot on. So Jewish bakers put a little of the dough into the oven. [Peterson] मुकुलावस्थानतिवर्तमानेषु "When the rice was passing the state of a fullblown bud; that is when it was swollen sufficiently" [Wilson]. उपहितमुखापिधान्या with a cover (of course of cloth) placed on the top of the boiling pot. "She poured off the scum or the superfluous water" [Wilson].

P. 111. L. 19. दव्यां अवघट्य (gently) crushing it with the ladle and stirring [it a little मात्रया परिवर्त्य]. दव्या is one kind of ladle and मात्रा another " [Peterson] but Peterson does not quote an authority for this meaning of मात्रा.

P. 111. L. 20. अवोनुखीनवातिष्ठिप्त् "She made the pot to stand with inverted mouth over the thoroughly boiled rice." [Wilson] सनपक्केषु सिक्केषु when all the grains were evenly boiled.

P. 111. L. 21. कृष्णाद्रारीकृत्य । यदत्र वक्तव्यं तदुक्तं वाचस्पदज्ञादपने । Bhû. We reproduce this note of Peterson for what it may be worth. To us the expression appears to

mean "having turned into charcoal." तदर्थिभ्यः प्राहिणोत् sent it to those who wanted it (अर्थिभ्यः).

P. 111. L. 23. उपदंशाञ्जशाकादीन् Pad.

P. 111. L. 24. सलवणसंभारम् with a modicum of salt.

P. 111. L. 25. दत्ताङ्गारव्यूषासम् । This probably means what in Marathi is called कौडणी or ठिकरी a process in which mustard and assaphœtida are thrown into boiling sweet-oil and the whole mixed with soup, or vegetable or curry आमलकम् dried myrabolam. शृङ्ग-मिष्टम् finely powdered.

P. 112. L. 2. दत्ततैलमलकः To whom oil and the myrabolam powder were given as ointments before the bath.

कुट्टिं वद्धभूमिकम् Pad.

P. 112. L. 3. त्रिभागशेषलूनस्य त्रिषु भागेषु यः शेषोऽग्रिमस्तत्र छिन्नस्य । "The third part (i. e., the upper-end) of which was cut off." The uppermost third part of a plantain-leaf (what is known as अगोती in Marathi). Food is offered to a guest of distinction on such a plantain-leaf. शरावद्धं दत्तमार्दनाभिमृशन् । contemplating the two wet earthen platters placed (दत्तम्) upon the plantain-leaf. Some take अभिमृशन् as "touching" but there seems to be no propriety in "touching" the platters. We see from the context that Śaktikumâra was keenly watching everything that गोमिनी was doing and it would be more in keeping with his character if we understand अभिमृशन् as "closely observing" or "contemplating" what गोमिनी intended to do with the wet platters.

P. 112. L. 4. पेया ससिक्वा । मण्डोऽसिक्वाः, ससिक्वा पेया, परिसिक्वा चवाग्न्य, घनासिक्वा विलेयी, परिखुतस्त्वोदनो भक्त इति वाग्मद्वयोक्तेः । Pad. येति मण्डस्य नाम Bhû.

P. 112. L. 6. दर्वोद्वयं दत्त्वा दर्वोद्वयमात्रमोदनं दत्त्वेत्यर्थः । Pad. These two ladle-fulls seem to have been intended for what in English is called the first course. सर्पिर्नात्रानल्पवृत्तमिति यावत् Pad. This was probably what in common parlance is called अन्नगुद्धि in Marathi. सूपं वरात्रम् Pad. This hardly seems to be correct, since in the articles purchased in exchange for the charcoal no pulse is mentioned.

P. 112. L. 7. त्रिजातकं त्वक्तेले त्रिकटुं वा । अवचूर्णितेन विलेखितेन । 'त्रूर्गे विलेखने पेये' इति भागुरिः । Pad. Three spices collectively, mace, cardamoms, and Cassia leaf. "कालशेयं तक्रम् । दण्डाहतं कालशेयनरिष्टमपि गोरसः" इत्यनरः । Curds. काञ्जिकम् "धारनालक-सौवीर-कुल्पाषाभिषुतानि च । अवन्ति-सोन-यान्याम्ल-दुज्जलानि च काञ्जिके" इत्यनरः । Pad. gruel.

P. 112. L. 9. अन्यसि ओदने Pad.

P. 112. L. 11. हिनशिश्निरक्षण etc. Whose eye-lids were being reddened because of their being fringed with drops (of water) as cold as snow. Peterson gives the following extract from the Bhû, which to us does not seem to be very apposite, since in the quotation made by the Bhû, the effects of drinking wine in the company of one's beloved are described. However, we reproduce it. हिनशिश्नरेतीन्द्रियवर्गवृत्तिसिद्धा । नाधेपि । क्रान्त-क्रान्तवदनप्रतिविम्बे नन्दवाल्लसहकारसुगन्धौ । स्वादुनि प्रगुदितालिनि शीते निर्वहार न्युनीन्द्रियवर्गः ॥ Bhû.

The verse occurs in the tenth Canto of दिगुपालवध which is wholly devoted to the description of a drinking bout.

Wilson's note on the passage is more apposite. "All the senses were gratified, the eye by the con-

densed vapour on the pitcher, the ear by the sound of the drops, the touch by the cold feel, the nose by the fragrance and the tongue by the sweetness." [Wilson].

P. 112. L. 15. कस्केण With the water-pot of an ascetic or student. आचमनम् The sipping of water before beginning the performance of a religious rite or before and after meals. Bhâradvâja describes the process thus:—

आयतं पर्वणां कृत्वा गोकर्णाकृतितत्करम्

संहताङ्गुलिना तोयं गृहीत्वा पाणिना द्विजः ।

मुक्ताङ्गुष्ठकनिष्ठाभ्यां शेषेणाचमनं चरेत्

नाशमज्जनमात्रास्तु संगृह्य त्रिः पिबेदयः ॥

This sipping of water is prescribed after (1) bath, (2) drink, (3) sneezing, (4) sleep, (5) meals, (6) after walking the streets, (7) change of clothing. ज्ञात्वा पीत्वा सुते सुप्ते मुक्त्वा रथ्योपसर्पणे । आचान्तः पुनराचामेद्वाप्तो विपरिवाय च ॥

P. 112. L. 16. कर्षं जर्णवत्त्रम् Bhû. स्त्रं refers to Śakti-kumâra who "lay down on one of his old upper garments on the floor which was rubbed with green cowdung by the old woman after the leavings of his meals had been removed."

P. 112. L. 18. एतदन्वेषः Neglectful or indifferent towards her (गोमिनी).

गमिकामन्वेषमकरोत् Introduced a prostitute into his household. तप्तपि—Even her. There is 'great' force in this अपि, because instead of resentment and jealousy which would have been perfectly justified, she showed a friendly disposition towards her who had usurped her place in her husband's affection.

P. 112. L. 19. मुक्ततन्द्रा त्यक्तालस्या Pad. पर्वचरत् served him.

P. 112. L. 20. अहीनमत्यर्थम् Pad. We should understand अहीनम् in the sense of "not less assiduously than usual."

P. 113. L. 1. त्रिवर्गे । त्रिवर्गे धर्मवानार्थैरित्यनरः । Bhû.

This ideal of a dutiful wife is repugnant to a cultured mind. Even poetical justice would demand the expulsion of the concubine, if she was introduced only to test the steadfast virtue and the wifely devotion of गेनिनी, but the author was evidently one of those who permitted any licence to the sterner sex and exacted meek submission and absolute resignation to the will of the husband from the wife. The story has rather an abrupt ending and disappoints the reader.

P. 113. L. 3. सौराष्ट्रे The modern Kâthiawâr नलमी—a town in the East of Kâthiawâr about 25 miles west of Bhâvanagar and about 25 miles north of Satruñjaya. The modern name of the town is Valeh (Bombay Gazetteer, Vol. I. part 1. Gujerath, p 78.)

P. 113. L. 5. मधुमती—The town of Mathurâ was also called मधुपुरी (present Maholi, five miles to the south-west of the modern city,) the abode of मधु whose son लव was killed by शत्रुघ्न, brother of रामचन्द्र.

P. 113. L. 8. तद्गृहमनम्—तत् must refer to her parents' home, since in L. 16 below she mentions her mother.

P. 113. L. 11. देवशेषकुतुम्भैर्निर्नात्यपुष्पैः Pad.

P. 113. L. 16. सुदृष्टं नं दुर. "Give me a good fate for my evil one". A different sense from that in which the phrase is commonly used, as for example, at

P. 103 L. 3. "[Peterson]. The sentence referred to by Peterson runs thus:—अनयाऽऽत्मानं सुदृष्टं कारयित्वा त्यज्यामि.... प्रागान्, Bhû. explains the word सुदृष्ट in that context as सम्यग्दृष्टम्. We do not see why we should not take सुदृष्टा in the same sense in the context now before us. Her husband had conceived such a dislike towards her that he did not like to see her (न तां पुनर्द्रष्टुमिष्टवान्) L. 6. above. Also ज्ञातिवर्गो मामवज्ञयैव पश्यति in the sentence immediately preceding this. Hence the most natural meaning appears to be "make me one whose sight is welcome" सदृष्ट in a technical sense does indeed denote प्राक्तनलज्जसंस्कारः but it is not necessarily adverse, nor is दृष्ट used in the sense of fate.

P. 113. L. 21. उद्वर्कःफलमुत्तरम् Pad.

P. 114. L. 2. अस्तौ निम्नवती.

P. 114. L. 5. प्रातिवेद्यो प्रतिवेशवर्ती Pad. Neighbour.

P. 114. L. 6. राजान्तरङ्गभावेन on account of his being in the confidence of the king.

P. 114. L. 8. विमानः a palace with seven floors
विमानोद्री देव्याले सप्तभूमौ च सञ्चानि ।

P. 114. L. 9. तन्मातृप्रार्थनं कनकवतीमातृप्रार्थनामिति Pad. तन्मातृप्रार्थनमिति मिवाय Bhû. "Assuring him very earnestly that her mother had called him."

P. 114. L. 10. कन्दुकं प्रशयेयम् Cf. A similar device in Uchhvâsa II where an ear-ring is dropped by a servant-woman to delude कान्तक the jailor.

P. 114. L. 12. अनवस्यः Unsteady, incontinent.

P. 114. L. 14. तमेव प्रियसखो मन्यमानो माम् । Taking me for that dear friend of mine.

[41 D. K.]

P. 114. L. 16. रन्त्रेण निषेण । उपलिङ्ग्यालिङ्ग्य रागमिच्छाम्
उज्ज्वलीकृत्य प्रकटीकृत्य । Pad.

P. 114. L. 19. नीरन्त्रे तनसि गाढान्वकारे । Pad.

P. 114. L. 21. अतिवर्तिता अतिक्रान्ताः । Pad.

P. 115. L. 1. अनुत्र for "there" Rather an unfamiliar
use of the word.

P. 115. L. 5. The M M's. v. l. प्रसादकालोपाख्यातनत्या वृत्तान्तै
क्देशम् is not a bad reading.

P. 115. L. 6. दण्डवाहिना दण्डाधिकारिणा । Pad.

P. 115. L. 13. श्रेणीप्रातिभाज्येन "By the security of his
company, or the association of trades to which he
necessarily belonged." [Wilson].

P. 115. L. 15. भावयतः considering.

P. 115. L. 16. संकल्पः View taken, fancy. शूरसेनेषु Name
of the country of which Mathurâ was the capital.

P. 115. L. 18. कुलपुत्रः कुलीने च शूरे चेति वैजयन्ती Pad. Bhû. Ahd.

कलासु चतुःपट्टिकलासु Pad. But it is better to take the
word here in its restricted sense of शिल्पकला.

P. 115. L. 19. निर्व्यूडानेककलहः । निर्व्यूडो दृडीकृतः Pad. उत्पादितानेक-
कलहः Bhû. We prefer to take निर्व्यूड in the sense of सनाप्तम् in
which sense the Śabdakalpadrûma quotes the following
from जटायुधरः—अवदानं तु यत्कर्म निर्व्यूडमतिशोभनम् । निर्व्यूड etymologi-
cally means "carried to end" as in Uttara-
Râmacharita, Act I हा तात निर्व्यूडस्तेऽपत्यतेहः । We have also in
the Venî-Samhâra Act VI. निर्व्यूडदुर्धरप्रतिशामारस्य...वृकोदरस्य.

P. 115. L. 20. कर्कशैः By the unfeeling.

P. 115. L. 21. आगन्तोः a stranger.

P. 116. L. 2. नातिशरिणीगुणमुक्त्वा अलङ्कारातिशोभा नारा न (?) कुलभा ।
अलङ्कारमौढना मने, Ahd.

P. 116.L.3. लक्ष्म चैतदक्षिणपार्श्ववर्ति । It is difficult to make out the meaning of this sentence. Mitragupta is looking at the picture which Kalahakantaka is holding in his hand. The Paḍ. is silent, the Bhû. explains लक्ष्म as नखदतरुपं चिह्नम्. How this could be shown in a picture or how it could be made out by a non-looker it is difficult to understand. The Ahd.'s note is as follows :—अलङ्घ्यभोगपर्याप्तिस्त्वरिण्याश्च गोत्रयोरिति । दक्षसंवेत्तसूर्यत्वाविरतं स्वयमिति बृहत्कथायाम्.

We have not been able to trace this verse in the Brihata-Kathâ but content ourselves with suggesting an interpretation which to us appears more straightforward than is offered by either of the two commentators. The inference drawn in the next sentence is that the husband must be an old man. अनतिप्रायमुक्त accounts for the first part of the inference viz. old age. And we conjecture that the दक्षिणपार्श्ववर्ति लक्ष्म must do the same for the husband being a Bania. Now, we know that Bania women unlike other Hindu women carry the end of their *Sâree* over their right arm and right shoulder and the wearing of the garment in this fashion constitutes the लक्ष्म or mark which leads Mitragupta to conclude that she must be the wife of an old Bania.

P. 116. L. 8. सः कलहकण्टकः ।

P. 116. L. 9. परिवत्राज उज्जयिनीम् । Went to Oojein. Note the unusual sense of व्रज् with परि. भार्गवो नाम भूत्वा pretending to be an astrologer. भार्गवो शुक्रदैवज्ञाविति वैजयन्ती. For the use of नाम see ante, note P. 85. L. 18.

P. 116. L. 11. द्मशानरक्षाम् lit. protection or guarding the burning ground. L. 12. श्रनगिदाम् see Telang's

remarks on the part played by those female ascetics.

P. 19. Telang's Introduction to the Mudrârâkhasa.

P. 116. L. 15. उपलभ्य having¹ learnt.

P. 116. L. 25. तदभिमान्त्रितेन । Understand पादेन ।

P. 117. L. 1. उपरि after this. Note the sense in which the word is used in comparatively later time. Note also the use of the word singly without any noun or pronoun to mark the point of time referred to.

P. 117. L. 6. निर्ग्रेन्धिका मिक्षुकी Paḍ.

P. 117. L. 9. आमयापदेशात् Under pretext of illness.

P. 117. L. 15. The reading of C and our southern Ms. viz. विश्रम्भप्रविष्टा is decidedly a better reading.

P. 117. L. 19. पितृष्वनं श्मशानम् Paḍ.

P. 117. L. 21. दग्धादगवम् Partially burnt. मृतकं शवम् Paḍ.

P. 117. L. 22. संनिगृहीता Caught hold of.

P. 118. L. 2. आक्लिप्तं पिशाचदेवतत्वम् Paḍ.

P. 118. L. 8. अगत्यन्तराम् । न विद्यते गत्यन्तरं यस्यास्ताम् Paḍ.

The latter incident in the story as pointed out by Wilson (*vide* P. 25. of Introduction) viz., that of a merchant's wife being made to appear in the estimation of her husband and the Pañchayat a Śâkini or a woman who has obtained supernatural powers by an impure intercourse with evil spirits is taken from the first narrative of the Baital Pachisi. Vide Taranga 9, Lambaka XII of the Kathâsaritsâgar from which we extract the following couplets.

ततस्तस्याः सन्निधायाः दूलेनाङ्गं कर्त्तव्यते ।

दत्वाभितप्तेनादाय तदामरणसंचयम् ॥ १५५ ॥

प्रातर्गत्वा श्मशानं च सोभूत्तापसवेषभृत् ।
 स्वैरं राजसुतं तं च विदग्धे शिष्यहृषिणम् ॥ १६२ ॥
 अन्नवीत्तं च गच्छैकमितोलङ्कारणादिमाम् ।
 मुक्तावलीं समादाय त्वं विब्रेतुमिवापणे ॥ १६३ ॥
 तथाभूतश्च जगृहे स दृष्ट्वा पुररक्षिभिः ।
 दन्तघाटसुतामोषज्ञसेश्वरैरगवेषिभिः ॥ १६७ ॥
 निन्ये च नगराध्यक्षनिकटं तैः स तत्क्षणात् ।
 स च तं तापसाकारं दृष्ट्वा पप्रच्छ सान्त्वतः ॥ १६८ ॥
 अपश्यं योगिनीचक्रं समागतमितस्ततः ॥ १७३ ॥
 तन्मध्ये चैक्यानीय योगिन्या राजपुत्रकः ।
 उद्धाटितहृदम्भोजो भैरवाय निवेदितः ॥ १७४ ॥
 अतिप्रवृत्ता च मया क्रुद्धेन जघनस्थले ।
 अङ्गिता सा त्रिशूलेन मन्त्रप्रज्वालिताश्रिणा ॥ १७६ ॥
 सैषाद्य तापसानर्हा विक्रेया सम वर्तते ॥ १७७ ॥
 प्रस्तः सुतो मे ङाकिन्या तयेत्युत्पन्ननिश्चयः ॥ १८० ॥
 पितृभ्यां शोच्यमानायाः पुरान्निर्वासनं व्यवात् ॥ १८१ ॥

P. 118. L. 14. समतप्ये was distressed.

P. 118. L. 16. समसृज्यत joined in battle. अनपेक्षानविष्टाम् ।
 अनपेक्षया अपेक्षाया अभावेनापविष्टां त्यक्ताम् । Bhû.

P. 118. L. 21. अक्षपयेताम् destroyed.

P. 119. L. 21. Mantragupta could not use his lips for the reason assigned, and the story is therefore told without the use of any of the labial letters. Śrîrâma's Kansa-Nidhâna (Peterson's Third Report P. 355) is a longer example of this literary *tour de force*. [Peterson].

End of the Sixth Uchhvâsa.

SEVENTH UCHHVĀSA.

P. 120. L. 2. संस्थितजनदाहस्थानसंसक्तस्य । संस्थितो नृतः । Pad.
Note the exigency to which the author has been put under the self-imposed restriction of avoiding all labials. नृत having a labial has to give place to संस्थित, and अज्ञान or पिबन् the more familiar word is also under a ban for a similar reason. The periphrasis here used is but one instance of the “Shifts and turns” to which but for the trick above referred to “the mind has to resort” for what could have been conveyed more directly and more intelligibly. So also कान्तारं for वर्तमद्गमम्, and धरणिज् for नहीरुह or पादप or विटपी etc.

P. 120. L. 5. चरितरक्षसीत्यनेन रात्रिचरत्त्वद्योतनम् । चरितनीहारे निःसृतहिमे । निलये गृहम् ।

P. 120. L. 6. घनतरसाल &c. “A dialogue (referring to रक्षितम् some lines below) came to my ears, preventing the sleep which was kissing (निसिनिम्) my eyes, sounding among the branches of the thickly covered trees” [Wilson]. Three of Wilson’s Mss. have the reading अन्तरालनिर्द्वादिनि नेत्रनिसिनी नेत्रस्पर्शनिम् । णिसि बुध्वने Pavl. [Peterson].

P. 120. L. 7. दग्धासिद्धे By this wretched magician.

P. 120. L. 8. खिलीकृतः प्रतितः । Pad. “made empty or powerless; from खिल empty, defeated, overcome [Wilson].

P. 120. L. 9. “अगक्रनरेन्द्रे means here inferior or base magician” Wilson. “Bohtlingk marks अगक्र as a word for which no reference was available.” [Peterson].

But, the Bhû. quotes कुपूयकुत्सितावद्यत्वेदगर्हाणकाः समाः from Amara. Pāṇini strings the word in पापणके कुत्सितैः II. L. 54 and Bhattoji instances the word अणक्कुलाल under that Sûtra.

P. 120. L. 12. तरलतराण्यत्युज्ज्वलानि । तरलो हारमध्ये च चञ्चले चोज्ज्वलेषु चेति केशवः Pad.

P. 120. L. 13. दहनं “The dust (or ashes) of the coals (left) by the destruction (combustion) of wood.” [Wilson.]

P. 120. L. 14. Wilson read राक्षसेक्षणगृहीत, but it is better to divide राक्षसे and क्षणक्षणं. Translate “Which (fire) was a demon to the darkness (pervading) the expanse of the forest and the flame of which was flickering at each morsel of fuel of many kinds taken each moment.

P. 120. L. 15. तिलसिद्धार्थकादीन् “Sesamum and white mustardseeds” निरन्तरचट्चटायितान् “Crushed or crumbled; from चट् to break in pieces; the repetition is in some degree imitative” Wilson reads आकिरन्तम् [Peterson] We think चट्चटायित means separating or breaking off (under the action of fire) with a sound like चट which is a common experience in every Hindu kitchen.

P. 120. L. 19. अलघीयसा च Wilson omits च.

P. 120. L. 20. रणराणिक्रौत्सुक्यम् । औत्सुक्यं रणराणिकेति महीपः । Pad.

P. 120. L. 21. शीर्णनहने श्लथवन्वने । Pad.

P. 121. L. 1. शिलासितेन शिलावदसितः द्यामः Pad. Wilson reads सितेन which also gives good meaning, since it means ‘sharpened on a wet-stone’ शिराधिकर्तृपयाचेष्टत Posed with the intention of cutting off (her) head. Cf. for a similar incident Mâlâtî-Mâdhav Act. V.

P. 121. L. 4. कर्श्यनात्केशनात् । क्लेशं तु कर्श्यनमिति । Pad.

P. 121. L. 6. कारणानां यातनानाम् । कारणा तत्रियातना । नारकीणां
Wilson reads नारकाणां against all the Mss. but one.
[Peterson].

P. 121. L. 7. शीतेतरदीधितिः सूर्यस्तेद्देहनस्य यमस्येत्यर्थः । Pad.

P. 121. L. 10. न चेदिच्छसीदमिति पाठः । इदं मद्भुक्तम् । अणीयासि कारणे-
नणीयानादर इति नेच्छसीत्यर्थः । Bhû. If this were not so, you
would not wish (me to command your services).

P. 121. L. 12. कर्णशेखर° (Her eyes) which looked like
ear-ornaments made of blue-lotuses.

P. 121. L. 14. सलिलचरो जलचरो मत्स्यः केतनमस्येति । Pad. चिल्लिका-
लतां झूलतावल्लीम् ललाटमेव रङ्गस्यली तत्र नर्तकी । लीलालसं लीलालसाम्यम् ।
अलसं मन्दसौम्ययोरित्यजयः । Pad.

P. 121. L. 16. रागलज्जा° Hovering between love and
coyness, तिरश्चानो वक्रः । तस्याचिरेव चन्द्रिका यस्येति तथा तेन साचीकृतं
वकीकृतम् । आननसरसिजं वक्त्रकमलम् । Pad.

P. 121. L. 17. दन्तच्छदकितलयमोष्ठपल्लवम् Pad.

P. 121. L. 19. आस्यान्तरालं मुखमध्यः । तनीयसा मन्देन । हृदयमेव लयं
वेध्यम् । दलनं भेदनम् । रतिसहचरो मदनः । स्यदो जवं इति निपातः । तद्वदचरति
स तथा तेन । तरङ्गिता तरङ्गं प्राप्ता । Pad. The breath from her
mouth and nostrils goes swift as Cupid's arrow.
Wilson's reading सायकस्य दयितेन for our सायकस्यदायितेन is
supported by our southern Ms. It is not a bad reading
and it would make her breath a friend of Cupid's
arrow, which has nothing unusual about it, since the
wind is often spoken of as Cupid's friend.

P. 121. L. 22. रागानिल इच्छावायुः । रणराणिका व्याकुलता सैव तरङ्गा
यस्मिन्निति । Pad.

P. 122. L. 2. क्षरणमन्यत्रप्रकटीभावः Pad.

P. 122. L. 13. संशयितकलगिरः Their sweet low tones might easily be taken for the humming of bees alighting on their hair. Compare note on Kâdambari P. 23. L. 21. second edition (Peterson).

P. 122. L. 20. आयासितजायारहितचेतसि. "This and such of the following compounds as are not epithets of the immediately succeeding terms are epithets of काले (P. 123. L. 1.) 'at the season when the heart of those separated from their wives are distressed.' etc." [Wilson.]

वनक्षयेरे निविडपुंनाने । अथवा निविडवकुले Pad.

P. 122. L. 21. लीलायिततिलके शोमायितसुरके Pad. ललितोऽनङ्गराजः । निर्मिता विकसिताः । कणिकाराः परिव्याधाः । दक्षिणो दहनसारायिर्मलयातिलः । स्यो वेगः । सहकारा आश्रवृक्षाः । चञ्चरीका भ्रमराः । कलिकाः कोरकाः ।

P. 122. L. 23. कालाण्डजः कोकिलः । वनप्रियः परमृतः पिकः कालाण्डजः स्मृत इति वैजयन्ती । Pad. and Bhû. रत्तरक्ताधराः क्षिग्वाः क्षियः Pad. रत्तरक्ताधराः क्षिन्नक्षियः । Bhû.

P. 122. L. 25. दुर्दुरं ग्रामजालम् । दुर्दुरा चण्डिकायां च ग्रामजाले तु दुर्दुर-
मिति क्षियः । अथवा दुर्दुरखट्वाद्यभाण्डवद्यद्विरित्यम् । दुर्दुरस्तोत्रदे मेके वाद्यमाण्डादि-
भेदयोस्ति मेदिनी । Pad. दुर्दुरगिरि seems to be a mountain of
that name usually associated with Malaya.

P. 123. L. 8. नः must be taken to refer to Mantragupta.

P. 123. L. 12. संतिष्ठेत May die.

P. 123. L. 15. अग्रजो ब्राह्मणः । Pad.

P. 123. L. 16. निवारो यातना । अथकारो वा । अथवाधोपकारश्च निकारश्च-
नियः स्ना इति वैजयन्ती । Pad. संश्रयणमार्गमवेच्छा Pad.
[42 D. K.]

P. 123. L. 18. नरेन्द्रस्य मन्त्रवादिनः । नरान्तरस्य राज्ञ इत्यर्थः । Paḍ. Wilson omits नरेन्द्रस्य and च and explains नरान्तरस्य as referring to the Râja. The नरेन्द्र of our reading is the Râja as in L. 20. In line 19 the word is used in the sense of sorcerer. [Peterson]. There is some confusion here. Peterson should have said that नरेन्द्र in the compound नरेन्द्रसार्थसंग्रहणेन means sorcerer.

We have corrected आयास्यति of the old edition to आयस्यति. The Paḍ. had the reading आयस्यति which it explains as यतते and derives it from यसु प्रयत्ने. Our Southern Ms. as well as Wilson reads आयस्यति which certainly gives better sense than the prophecy which is implied in the future tense of या with आ. The reading आयस्यति is also more consistent with न चास्ति सिद्धिः which follows.

P. 12. L. 203. शङ्करनृत्तदेशजातस्य (Wilson शङ्करनृत्तरङ्गदेशजातस्य). A periphrasis to avoid the use of a labial letter. वट and the other names of the tree intended, e.g., न्यग्रोध and बहुपात all contain labial letters. [Peterson] शङ्करनृत्तदेश is दम्बान. See our note on P. 120. L. 2. The first part of Peterson's remark evidently refers to the periphrasis involved therein. The latter part of Peterson's note is inaccurate, since साल is not a synonym of वट at all.

जरत्सालस्य स्कन्धरन्ध्रात्तर्जयानालं निष्कृष्य may mean "pulling out the matted fibres off the interior of the trunk of an old sâl or *Shorea robusta* or it may refer to तच्छिरः सजयानालं निकटस्थस्य कस्यचिज्जीर्णसालस्य रन्ध्रे न्यधिषि L. 2. P. 121. above;

P. 123. L. 22. नानाश्चर्यक्रिया° Imposed upon by doing various wondrous tricks. आकृष्टाग्रचेलादित्यागात् by giving

away food and clothing, etc, wrung (out of the deluded people).

P. 124. L. 1. संहतिर्वृन्दम् । किञ्चित्कः केसरः । शारं चित्रम् । Pad.

P. 124. L. 2. कृतनिकेतनः कृतगृहः । Pad.

P. 124. L. 5. छंदांसि वेदाः । Pad. रसनाग्रे सन्निहितानि "A curious coincidence of phraseology, he has all the Vedas on the tip of his tongue" Wilson.

P. 124. L. 8. एतत्संप्रहेण etc. Consecration by him has since long fulfilled its objects to-day. The meaning intended seems to be to induce the king to invoke the ascetic's aid. Wilson reads एतत्सकाशादर्थग्रहेणाय चिरं चरितार्था दीक्षा which may mean Consecration has to-day obtained its proper meaning (since) long. Parab reads एतत्संप्रहेणाय चिरं etc.

P. 124. L. 11. यत्तलङ्घिनः । Parab reads यन्त्रालङ्घिनः and the Pad. had evidently the same reading, since it has explained the word यन्त्राणि as मन्त्रविन्यासरेखाक्रमः । यत्न इति वा पाठः Pad.

P. 124. L. 13. धनदानाकरो यक्षः Bhû. see L. 18. P. 123.

P. 124. L. 15. अधिगतक्षणः । अधिगतः प्राप्तः क्षणमेकान्तकालो येन । Bhû.

P. 124. L. 16. स्थानदर्शितज्ञानसंनिधिः । स्थाने योग्ये काले दर्शितो ज्ञानस्य तदधिष्ठितपिशाचादिज्ञानस्य संनिधिः सांनिध्यं येन । Bhû.

P. 125. L. 4. तदेकतःसरस्तटे । सरस्तटस्यान्तिके । एकतः क्वचिदन्तिके इति वैजयन्ती । एकतः सर्वतो योगे शेषार्थे कर्म वेध्यत इति द्वितीया Pad. Ahd. The Bhû. explains एकतः by एकत्र which is better than the far-fetched explanation given by Pad.

P. 124. L. 6. संतानं विस्तारः । Pad.

P. 125. L. 7. गन्धहस्त्युन्मत्तद्विषः । दारुणं विदारणम् । Pad.

P. 125. L. 8. गगनसागरो गगनसमुद्रः । घना एव तरङ्गाः । राज्ञिः परम्परा ।
लङ्घनमतिक्रम्य गगनम् । Pad.

P. 125. L. 9. सहस्राक्ष इन्द्रस्तद्दिगङ्गना प्राचीत्यर्थः । रागायितं
रागवदाचरितम् । Pad.

P. 125. L. 12. कर्द्वनया with a view to torment.
अन्तरिक्षाख्येन । अष्टमूर्तिमध्य आकाशाभिधानेन Pad.

संस्पृष्टायाः मिलितायाः । Pad. The idea in lines 11-13 seems to be: First. The evening or rather the twilight is compared to a woman and the sky (which is one of the 8 forms of Śiva) is the god himself. The orb of the Sun at evening is reddish and as the Sun approaches the setting mountain, his light has nothing to distinguish it (साधारण) from the mineral layers on the top of the mountain. 2nd. The Sky-God Śiva with a view to torment Pârvatî embraces the evening which is compared to a woman and the sun's orb which is reddish at that time is one of her exposed breasts smeared with red-sandal or saffron.

P. 125. L. 17. ते refers to कर्द्वन.

P. 125. L. 18. अनाकलितकलङ्गेनाचितेनात्यादरानिचितेन With
worship or homage free from flaw and rendered with great respect. जनेनानेन by me.

P. 125. L. 19. संस्कृतम् Purified.

P. 125. L. 20. गलदर्धायां निशि about midnight.

सततगतीन् for "vital airs."

P. 125. L. 22. तदुत्खलितेति । तदात्स्वल्लिताः पतित्वाश्च ते जले स्थगिताः
स्थिता ये । जलजसमूहस्य चञ्चलदण्डस्तस्य कण्टकाप्राणि । तैर्दलितो देहो येषां । तेषां
राजहंजानां भ्रातृजर्जरं त्रासेन कठोरं रसितं शब्दस्तत्र दत्तः कर्णो येन तस्य । Bhû.
Note the varying rhythm in the use of the past

participles स्वलित, स्यागेत (after 2 Mâtrâs) and चलित (after 6) and दलित (after 9) and finally रसित (after 16.)

P. 126. L. 1. आराटितं पीडाशब्दितम् Pad.

P. 126. L. 2. निचाय्य निश्चित्य Pad.

P. 126. L. 5. नात्यादरेण विलसेनैवेत्यर्थः Bhû.

P. 126. L. 7. जालिकशतम् a hundred fishermen.

P. 126. L. 8. त्रिंशद्दण्डान्तरे । दण्डः प्रकाण्डः । दण्डोत्थो लघुडे पुमान् । व्यूहमेदे प्रकाण्डे वेति मोदिनी । षोडशहस्त इति यावत् । काण्डान्तात्क्षेत्र इति सूत्रे काण्डशब्दस्य षोडशहस्तप्रमाणमिति व्याख्यातं वृत्तिकृता Pad.

P. 126. L. 11. रन्त्रदर्शनासहैः Not suffering any fault or defect to remain.

P. 126. L. 13. आह्वयायत. Understand मया. जनान्ते जनपदमये । जनो जनपदे प्रोक्त इति हलायुधः । Bhû.

P. 126. L. 18. वराणितलं पृथ्वीतलं तत्र तैतिलगणा भूदेवाः । तिलश्रेहं तिलतैलम् । वर्तिका वल्लकृतनालिका भाषया पलीता इति ह्यातः । अस्यामग्निशिखा अग्निज्वाला । प्रस्तो गिलितः । नैशान्वकारराशी रात्रिर्तेमिरसमूहः । Pad.

P. 127. L. 3. हास्तिनो हस्तिप्रमाणी । पुरुषहस्तिभ्यामण् चेति पक्षेऽपि संयोगादिश्रेतीनोऽपि प्रकृतिभावः । हस्तिप्रमाणस्य या लीला तया । ननु हस्त्वप्रमाणस्य लीला । तयासति प्रतीकारसंभवापत्तेः । Bhû. Put the stop after हास्तिनं, and take नक्लीलया नीरानिलीनयायी with what follows. Wilson's note on the passage is "the depth of which was an elephant's stature," हास्तिनं हस्तिप्रमाणम् । C. has हास्तिनक्लीलया; and B. and D. probably intend the same, although they give erroneously हस्तिनदुल्लीलया [Peterson]. L. 4. नीरानिलीनयायी अतिनीलीनतया यातीति नीलीनयायी Pad.

P. 127. L. 8. अत्यचित्रीयत । अतिचित्रममवत् Ahd.

P. 127. L. 9. चण्डतर "In which (royal road) way was made by men who were afraid of the use of the batons carried by terrific mace-bearers.

P. 127. L. 10. नयनस्त° Parab alone reads स्तनयन°, all the other Mss. including our Southern Ms. have the reading given in the text. The meaning seems to be "the pleasure of sleep being dispelled from the eyes by (thoughts of) love.

P. 127. L. 11. डाहारा° Resembling one of the guardian elephants whose head is smeared with lac-juice. शक्रदिग्गजना° The jewel-mirror of the Eastern quarter.

P. 127. L. 13. शङ्खायन्त्रित° With their limbs restrained or subdued through fear.

P. 127. L. 14. वार्षी ऋषेरियम् Pad. अजेयस्त्वेन्द्रियागाम् must be taken together.

P. 127. L. 15. नीरजसा free from passion or darkness. नीरजसांनिध्य the presence of the god Śiva (नीरज).

P. 127. L. 17. सकलनास्तिकानाम् "The Nāstikas, in Brahmanical phraseology, are Buddhists and Jains; both are probably intended" (Wilson).

P. 127. L. 18. चन्द्रशेखर° "A rather singular enumeration of objects of veneration. Śiva, Yama and Brahmā: but the orthodox divinities seem to have been neglected by the Rāja just murdered, alluding no doubt to struggles between the parties, which we have reason to suppose were not infrequent about this period." Wilson is certainly wrong in interpreting in this note नरकशासन as Yama. नरक was the name of a demon who was killed by Vishṇu who is on that account frequently mentioned as नरकान्तकः, नरकमिह् etc. The triad of gods mentioned in the

text has therefore nothing singular about it. The reference to the struggles between Brahmans on the one hand and Buddhas and Jains on the other, has nothing improbable about it.

P. 127. L. 21. जगदीश must here be taken not in its usual sense of the "Lord of the Universe" but in a restricted sense as "King of the country," as applying to Mantragupta as "King of Andhras. स्वयम्. hiding or eclipsing. For आदित्य see note ante P. 99. L. 11.

P. 128. L. 1. हृदयस्थानीयां who was in the place of her heart, i. e., was intimate.

P. 128. L. 4. लीला° Covering her lips with her fingers gracefully waved.

P. 128. L. 5. निरञ्जनं कज्जलरहितम् Pad.

P. 128. L. 6. स्नेहनिर्व्यन्त्रणम् स्नेहवद्धम्। Pad.

P. 128. L. 8. निर्गलीकृत who had no impediment or who was unfettered.

P. 128. L. 11. सावनेन here must be taken to mean an army.

P. 128. L. 13. तत्कौशलं. See note ante P. 119. L. 20.

"One incident of the story" says Wilson (P. 27. Introduction) "the transformation of the person, is repeated from the story of Upahâravarma; but the narrative is peculiar in the locality of the incidents, the sea-coast of Kalinga, and in making Andhrâ,

the ancient Telingaṇa, a maritime power. There is also an allusion to the predominance of heretical opinions, either Buddhist or Jain in Andhra."

This transformation or rather the substitution of another man in the place of one deliberately murdered in an underground cellar is possibly suggested by the story of तर्णचन्द्र a physician who under the pretext of curing विनयशील, King of 'Sri-Kanṭha, of old age induced him to reside in an underground cellar, and as the King instead of making more flesh only wasted away, the physician killed him and having introduced into the cave by a subterranean passage a young man, caused him to be accepted as the King transformed by his medication. The following couplets from the story will be found interesting :—

आजहार क्लम्येकं पुरुषं तादृशाकृतिम् ।

राजानं त्वां करोमीति युवानं कृतसंविदम् ॥ ६० ॥

ततः सुरङ्गां भूगहे दूरादत्तात्र तं नृपम् ।

सुप्तं हत्वा तयानीत्वा सोन्वदूषेऽङ्गिगन्निशि ॥ ६१ ॥

तयैव पुरुषं तं च त्तरां तत्र भूगहे ।

प्रवेद्य स्यापयानास सुरङ्गां पिदधे च ताम् ॥ ६२ ॥

ततः स सर्वाः प्रकृतीर्वियोन्येयुरभापत ।

अजरोयं कृतस्तावत्पद्भिर्नासिर्मेधा नृपः ॥ ६४ ॥

(Kathâsaritsâgara VII 6. 60-64).

End of the Seventh Uchhvâsa.

EIGHTH UCHEVĀSA.

P. 129. L. 5. निष्कलः स्यविरो वृद्ध इति यावत् । निष्कलः स्यविरः समाविति वैजयन्ती । Pad.

P. 129. L. 7. वंशनाली वेणुः । शरक्षेपो वाणगमनम् । ततोप्युच्छ्रितस्य । Pad.

पञ्चषैः पञ्च षड्वा । संख्ययाऽव्ययेत्यादिना बहुव्रीहिः । बहुव्रीहौ संख्येये हजबहुगणादिति समासतो ङच् Pad.

P. 129. L. 11. विदर्भो नाम जनपदः । The modern Berar. Vidarbha “seems to have reached from the Krishṇâ north nearly to the Nerbudda. It is included in Mahârâshtra” (Konow’s Karpuramañjari P. 213).

According to Mark Collins (P. 40. Geog. Data of Daśak.) the Southern boundary of Daṇḍin’s Empire (Vidarbha) was either along the Krishṇâ or along the Varadâ and Tuṅgabhadra rivers. On the East it was bounded partly by Kalinga and possibly Kosala, and partly by Ândhra, under which name we must understand the Eastern territory between the Krishṇâ and the Godâvari. Within this area there must be assigned the six feudatory Kingdoms of Vidarbha. These six Kingdoms are Āsmaka, Kuntala, Murala, Richika, Konkana and Sâsikya or Nâsikya.

The Nalachampu of Trivikrama Bhatta (who flourished between 750 and 850 A. D.) besides mentioning Kuṇḍina as being situated on the Varadâ and as being the Capital of the Vidarbha country (देशानां दक्षिणो देशस्तत्र वैदर्भमण्डलम् । तत्रापि वरदातीरमण्डनं कुण्डिनं पुरम्) (Uch. II.

P. 69. Nirṇaya Sâgar Ed. 1907) and after referring to the hermitage of Bhârgava as being to the West of Vidarbha, gives the Setu between India and Ceylon as the Southern boundary, the Vindhya as the Northern, and the sea on either side as the Eastern and Western limits of Vidarbha (आलेतोः कपिकीर्तिनाङ्कशित्वा-
दाराच्च त्रिन्ध्यावधेः । आगूर्वापरसिन्धुसीनविषयः Uch. VII v. 3. P. 244. Nirn. Sâg. Ed.)

भोजवंश°. An ornament to the dynasty of Bhoja. Wilson would infer from this that this work or at least this chapter was composed subsequent to Bhoja's death unless the introduction of his name were meant as a compliment to the Râja.

Pandit R. V. Krishṇamâchârya, also known as Abhinava-Bâṇa. the learned editor of Subandhu's Vâsavadatta, in his critical notes on some of the classical Sanskrit poets refers to a tradition current among Paṇḍitas to the effect that this reference in the text points to a degenerate scion of the Bhoja dynasty वादात्तिकः कथं भोजवंशीयो त्रिणीतचरितो राजकुमार एवानेन कविना विभ्रुत-
चरितमुपनिवेद्यता मनसिगूढभाक्लित इति सर्वतः प्रवादः प्रयते (P. 50. Dandī and his works).

Mark Collins who has raised his elaborate hypothesis to prove, if not the contemporaneity, at least the proximity in time of Daṇḍin and Kâlidâsa on the basis of this mention of a descendant of Bhoja, surmises that the predecessors of the Vâkâtakas who ruled in Bhojakata were probably given the surname of Bhoja by tradition-loving Hindus.

अंशावतार इव धर्मस्य The Supreme Being or some abstract virtue is often spoken of as descending upon this Earth (अवतारः) and manifesting itself in full (पूर्णः) or in part (अंशः). In the present instance Punyavarmâ is described as the partial-manifestation-of-Dharma or righteousness in the same sense in which Kâlidâsa describes Raghu and Aja as अपवर्ग-महोदयार्थयोर्भुवमंशाविव धर्मयोगतौ (Raghu VIII. 16). So also we have in the same poem धर्मार्थकाममोक्षाणामवतार इवाङ्गवान् (X. 84.)

अतिसत्त्वः । अत्यन्तं सत्त्वं यस्येति । सत्त्वं बलं सत्त्वगुणो वा । Pad.

P. 129. L. 13. उदग्र उन्नतः । मूर्तिः कायः । बुद्धिर्मतिः । उत्थानशीलः पौरुषस्वभावः । उत्थानं पौरुषे तन्त्रे संनिविष्टोद्गमेपि च । इति विश्वः Pad.

शक्यमव्यक्तत्वारम्भी । शक्यं तु सुकरं कर्म भव्यं तु जनलालितम् । कल्पं युक्तं न मङ्गेन सदैवैष समाचरेदिति दिवाकरः । शक्यं स्वसाध्यम् । भव्यं कुशलम् । भावुकं भाविकं भव्यं कुशलं क्षेममियमरः । कल्पो विविधः । कल्पो न्याय्ये विविधं शास्त्रे संवर्ते ब्रह्मवासरे । कल्पद्रुमे विवल्पे चेति महीपः । Pad. It is interesting to note that nearly the same expression occurs in कौटिलीयम् अधि० ७ अध्याय ८ प्रक० ११४-१५, where Chânakya has शक्यकल्पमव्यारम्भिस्थिरकर्मानुरक्तप्रकृतिभ्यो विशेषः । शक्यारम्भी विषह्यं कर्मारमेत । कल्यारम्भी निर्दोषम् । मव्यारम्भी कल्याणोदयम् ।

P. 129. L. 15. असंवद्धं असंवद्धाः परस्परामिलिताः प्रलापा निरर्थक-वचनानि । प्रलापोऽनर्थकं वच इत्यमरः । अदत्तकर्णः अश्रोतेत्यर्थः । Pad.

अविनृष्णो । न विगता तृष्णा यस्येति स तथा । Pad. The Bhû. explains the word as सर्वदापि गततृष्णा एवेति भावः which as taken with गुणेषु makes the whole expression absurd. Our Southern Ms. has अनमितृष्णो but omits गुणेषु. It also omits नैदिष्टः before धर्मार्थसंहितानु. With the text as at present the Pad. explanation seems to be the best.

P. 129. L. 16. नदीष्णो निपुणः । नदीष्णामिज्ञनिष्ठयूतप्रवीणनिपुणा अपि इत्यमरः । नदीपूर्वात्ष्णातेरातोनुपसर्गे कः प्रत्ययः । निनदीभ्यां ञातेः कौशल इति मूर्धन्यः । Pad. नेदिष्ठो निकटवर्ती । अन्तिकवाढयोर्नेदसाधाविति साधुः । Pad.

P. 129. L. 17. प्रत्यवेक्षा गवेषणम् । कोशो भाण्डागारम् । वाहनान्यश्वादीनि ।

P. 129. L. 19. षाड्गुण्योपयोगं षाड्गुण्यं षड्गुणाः । संधिर्ना विग्रहो यान-
मासनं द्वैधमाश्रयः । षड्गुणाः शक्त्यस्तिस्रः प्रभावोत्साहमन्त्रजा इत्यमरः । Pad.

चातुर्वर्ण्यस्य चतुर्वर्णा एव चातुर्वर्ण्यम् । Pad.

पुण्यश्लोकः । पथे यशसि च श्लोक इत्यमरः । Bhû. The following verses from Kâmandakîya Nītisâra are also quoted by the Bhû. as illustrative of the virtues of an ideal ruler. It may be noted that some of the epithets applied to Punyavarmâ are to be found in these verses :—

न्यायेनार्जनमर्थस्य वर्धनं रक्षणं तथा ।

सत्पात्रप्रतिपत्तिश्च राजवृत्तं चतुर्विधम् ॥ २० ॥

नयविक्रमसंपन्नः सूत्यानश्चिन्तयेच्छ्रियम् ।

नयस्य विनयो मूलं विनयः शास्त्रनिश्चयः ॥ २१ ॥

शास्त्रं प्रज्ञा धृतिर्दास्यं प्रागल्भ्यं धारयिष्णुता ।

उत्साहो वाग्मिता दार्ढ्यमापत्केशसहिष्णुता ॥ २२ ॥

प्रभावः शुचिता मैत्री त्यागः सत्यं कृतज्ञता ।

कुलं शीलं दमश्चेति गुणाः संपत्तिहेतवः ॥ २४ ॥

(Kâmandakîya I. 20-24). पुरुषायुषं पूर्णमायुः Pad. अगम्यत was counted among the immortals, i.e., departed this life. Cf. देहत्यागादमरगणनालेह्यमासाय (Raghu VIII. 95.)

P. 129. L. 21. तदायतिस्तस्मात्पुण्यवर्मण आयतिः प्रभावो यस्येति स तथा । स्यात्प्रभावेति चायतिरित्यमरः । Pad. V. S. Apte takes तदायतिः in the sense of one “descended from him.” Others explain the word as “who owed his prosperity to him (his

father). There is no reason to understand प्रभाव in the very unusual sense of 'descent' especially since some adversative force is intended in the following sentence (स सर्वगुणैः समृद्धोऽपि दैवाद्दण्डनीत्यां नात्यादतोभूत्). For the same reason, the other interpretation too seems inconsistent. We would, therefore, render तदायति: "Possessed of his power or valour." This meaning agrees well with the minister's opening remark on the next page सर्वैवात्मसंपदाभिजनात्प्रभृत्यन्यूनैवान्नभवति लक्ष्यते (P. 30. L. 1). For आत्मसंपत् the Bhû. refers to verses 23-24 quoted in note on L. 21 above.

P. 130. L. 3. अप्रतिपद्यात्मसंस्कारम् । The following couplets from the Kāmandakīya throw considerable light on this expression:—

आत्मा प्रयत्नादर्थेभ्यो मनः समधितिष्ठति ।

संयोगादात्ममनसोः प्रवृत्तिरुपजायते ॥ २८ ॥

विज्ञानं हृदयं चित्तं मनोबुद्धिश्च तत्समम् ।

अनेनात्मा करोतीह प्रवर्तननिवर्तने ॥ ३० ॥

प्रयत्नज्ञानसंस्कारा आत्मलिङ्गमुदाहृतम् ॥ ३१ ॥

The commentary explains the last line as under :—
प्रयत्नः समारम्भ इच्छापूर्वको द्वेषपूर्वकश्च । ज्ञानं येनात्मा बुध्यते । × × संस्कारो ज्ञानजो ज्ञानहेतुश्च । अनुभवज्ञानेन ह्यात्मनि संस्कार उत्पद्यते, तस्मात्कालान्तरेण स्मार्तं ज्ञानमुत्पद्यत इति ज्ञानजो ज्ञानस्य च हेतुः ।

P. 130. L. 5. चेतयते does not see or know.

P. 130. L. 8. योगक्षेमयोः । अलब्धलाभो योगः । लब्धरक्षणं क्षेमः । तयोराराधनाय साधनाय । Bhû.

P. 130. LL. 9, 10. स्थितीर्मर्यादाः । संकीर्णैः संकीर्णाः कुर्युः । Bhû.
इतो लोकादिहलोकात् । अमुतः परलोकात् Pad. स्वामिनमात्मानमिति । तथा च

यत्नवत्कथः 'वरद्वयमाणाः कुर्वन्ति यत्किञ्चित् किञ्चिदं प्रजाः । तस्मात् नृपतेरर्व
यत्नाद्दृष्टव्यसौ करान्' (Yājñyavalkya XIII 337) कामन्दकीये 'कहिंसा
नृपता वाणी सत्यं शौचं दया क्षमा । वर्णिनां लिङ्गिनां चैव सामान्या धर्म उच्यते ।
(IV. 32.) सर्वस्यास्य यथान्यायं नृपतिः संप्रवर्तकः । तस्याभावे धर्मनाशस्तद-
भावे जगद्युतिः ॥ (IV. 34.) इति । चाणक्योपि 'राज्ञे धर्मिणि धर्मिष्ठाः पापे
पापाः स्मरे सन्ताः । लोकास्तनुवर्तन्ते यथा राजा तथा प्रजाः' ।

P. 130. L. 12. क्षुत्तः परलोकात् Pad. व्यवहितविप्रकृष्टेषु (In matters) which are hidden from view and which are remote.

P. 130. L. 14. बाह्यविद्यानु । इतरविद्यानु । Pad. excluding दण्ड-
नीति. अमिषर्गं संज्ञम् ।

P. 130. L. 15. दण्डनीति is defined in the Kautiliya as follows:—कान्तीलिङ्गीत्रयीवार्तानां योगज्ञेनसाधनो दण्डः । तस्य नीतिर्दण्डनीतिः
अलब्धलानायां, लब्धपरिरक्षणी, रक्षितविधर्षनी, वृद्धस्य तीर्थेषु प्रतिपादनी ।

P. 130. L. 19. प्रसादवित्तो राजप्रसादशब्दः Pad. He is प्रसाद-
वित्त in that the King's favour was his riches Cf. तपोवन (Peterson).

P. 130. L. 20. अवाहोऽभिन्नः । तन्मय इति शब्दः । Compare the
English phrase 'out of' a thing. [Peterson]. अयन्त्रित-
मुखो whose tongue was uncontrolled.

वहुमङ्गलविशारदः । मङ्गलं स्याद्वक्त्रावितम् । Pad. skilled in
irony or crooked speech परमर्तान्वेषणपरः seeking the
weak or vulnerable points of others. परिहासयिता
Causing merriment or jovial. परिवादरुचि Delighting in
calumny or scandal. पैशुन्यपण्डितः proficient in slander.

P. 130. L. 22. उक्तोक्तो गुप्तद्व्यादिप्रह्वम् Pad. सकलदुर्नयानाध्यायः
master of every sort of iniquity कामन्त्रकर्णधारः a pilot
or leader in love affairs.

P. 130. L. 23. कुमारसेवकः कुमारवत्स्यायाः प्रभृति सेवकः Pad. & Bhû. Here begins that famous harangue which has justly attracted the notice of Eastern and Western scholars. Kumâradatta's caricature of Kautiliya has been noticed by the Editor of the Kautiliya in his preface. "The arguments which are urged by one of his favourites," says Prof. Wilson, "in behalf of idle pleasures, and in detraction of grave advisers and ministers, while they speak the language of the profligate in all ages, afford some curious insight into the abuses of official authority which prevailed in Indian government at the time of the composition."

The introductory part of this harangue reminds one of a similar occasion improvised by the author of the Naishadhiya (Vide Canto XVII verses 37-96) for a similar diatribe in which orthodox Brahmanic teaching is burlesqued in the same strain.

P. 130. L. 25. ब्रह्म लब्धैः to be attained after death. Cf. मृतः स्मरति जन्मानि मृते कर्मफलोर्मयः । अन्यभुक्तैर्मृते तृप्तिरित्यलं धूर्तवार्तया ॥ Naishadha XVII. 53.

P. 131. L. 1. बद्धा दर्भरज्जुभिः etc. This refers to the initiatory ritual of the Agnishtoma, in which the body of the sacrificer or यजमान is first shaven, then tied with Kuśa grass, then covered with deer-skin and lastly anointed with butter.

P. 130. L. 3. पुत्रदारश्चरि etc. This refers in general to the absolute renunciation of worldly ties, such as sons, wives and even one's own life.

P. 130. L. 4. पटुजातीयः । प्रकारवच्चे जातीयर् । चतुरसृदशः Bhû. अस्त्यै मृगतृष्णिकार्यै For this mirage or unreal thing. पापात्तापा मुदः

पुण्यात्परासोः स्युरिति श्रुतिः । वैपरीत्यं द्रुतं साक्षात्तदाह्यातबलावले ॥ Nai-shadha XVII. 45.

P. 130. L. 5. परिवार्य Having surrounded. काकिणी विशद्वराटकाः । वराटकानां दशकद्वयं यत्सा काकिणीति मास्कराचार्यः Bhû. a sum of money equal to 20 Cowries or to a quarter of a Pana. [Apte] कार्षापणलङ्घनम् । कार्षापणस्तु विज्ञेयस्ताम्रिकः कार्षिकः पणः इति मनुः Bhû.

P. 131. L. 6. एकशरीरमात्रमपि. Parab, following the Padachandrika reads एकशरीरिणम् which is explained as एकाकिनम्. Though mortal and-alone.

P. 130. L. 7. च refers to कश्चित् in line 4.

P. 131. L. 8. चतस्रो रानविद्याः The allusion is to the following couplet from the Kâmandakiya :—आन्वीक्षिकी, (Logic) त्रयी, (three Vedas), वार्ता. दण्डनीतिश्च (agriculture and trade) (polity) ग्राह्यती । विद्याश्चतस्र एवैता लोकास्त्यतिहेतवः The Kalpadruma cites the following verse from देवीपुराण with reference to वार्ता. पञ्चादिपालनाद्देवि कृषिकर्मान्तकारणात् । वर्तन-कारणाद्वापि वार्ता सा एव गीयते । [Kâm. III. 2].

P. 131. L. 10. लघ्वीष दण्डनीतिम् । The reference is again to Kâmandakiya, which has एकैव दण्डनीतिस्तु विद्येत्यौशनसाः स्थिताः । तस्यां हि सर्वविद्यानामारम्भाः संप्रतिष्ठिताः ॥ (Kâm. III. 5.)

P. 131. L. 11. विष्णुगुप्त is the same as Châṇakya, the preceptor of Maurya, or of Chandragupta of the Maurya dynasty. See the Mudrâ-Râkshasa. [Wilson] His work which is here described as containing 6,000 slokas (or 192,000 letters) has recently been published by the Mysore Government and a treatise in English setting forth Châṇakya's views on polity has been recently published by Narendranâth Law.

P. 131. L. 14. सर्वशास्त्रानुबन्धि Interdependent upon or connected with all other branches of learning.

P. 131. L. 17. इयत् ओदनस्य पाकाय etc. This is a parody of “काष्ठपञ्चविंशतिपलं तण्डुलप्रस्थसाधनम्” “Kautiliya, Adhikarana II Adhyâya 19.

P. 131. L. 18. मानोन्मान° तूलावच्छेद उन्मानो मानः प्रत्यादिभिः कृत, इति वैजयन्ती Pad. उन्मानम् is weighing and मानम् measuring.

P. 131. L. 19. मुष्टिमर्धमुष्टि चेति । उभौ परिमाणविशेषौ । शुक्तिभ्यां च पलं ज्ञेयं मुष्टिरष्टमिका तथा । जनपदायव्ययशोधको मुष्टिः । ग्रामस्य शोधकोऽर्धमुष्टिः । Bhû. The Laghu-dîpikâ after explaining the words as परिमाणविशेषौ gives an alternative meaning as under :— अथवा कृत्स्नायव्ययप्रदेशोवशिष्टमात्रगणनायुक्तोऽर्धमुष्टिः । कृत्स्नावान्तरस्थलविषय आयादिवत्तुर्विधगणनायुक्तो मुष्टिः । Since the whole passage is a parody of the कौटिलीय, we must interpret मुष्टिमर्धमुष्टिं वाभ्यन्तरीकृत्य in the light of Châṇakya's precepts. Now, Châṇakya says दिवस्तस्याष्टमे भागे रक्षाविधानमायव्ययौ च शृणुयात् (Adhik I. Ch. 19.) So the two things that a king has to attend to in the first three hours of the day is the safe custody and examination of (the ledgers of) Receipts and disbursements. According to the alternative meanings given by Bhû. मुष्टि seems to have been an officer who examined or audited the accounts of a province or district (जनपदायव्ययशोधकः) and अर्धमुष्टि a similar officer for village units. If we accept this interpretation, we must interpret अभ्यन्तरीकृत्य as “taking into confidence” one or other of the officers named above. If we take the alternative meaning suggested by the Laghu-dîpika, मुष्टि seems to be a mode of counting the receipts, in which case अभ्यन्तरीकृत्य may mean checking before custody. In [44 D. K.]

either case 'अभ्यन्तरीकृत्य' does not seem to mean "throwing down into (the belly)" a meaning which V. S. Apte has given to the expression. It looks all the more absurd when taken with क्षालिताक्षालितमुखेन as if a king were recommended to eat a handful or so even "without washing his face." We have the same expression again (न नामासन्नकार्येष्वभ्यन्तरीकरोति) at P. 134. L. 15. where it clearly has the meaning we have assigned to it.

P. 131. L. 20. शृण्वत एव । षष्ठी चानादरे (Pan. II. 3, 38). In spite of (the presence of) the king, or while the king was attending to the accounts.

P. 131. L. 21. चत्वारिंशच्चापद्वयं The precept in the कौटिलीय is तेषां हरणोपायाश्चत्वारिंशत् (II. 8.)

P. 131. L. 22. विकल्पयितारः suggesting as alternatives. द्वितीये The reference is to the original द्वितीये पौरजानपदानां कार्याणि पश्येत् (I. 19.) कष्टं जीवति Has a hard time of it.

P. 131. L. 25. तृतीये The original is तृतीये ज्ञानमोजनं सेवेत स्वाध्यायं च कुर्वीत । (I. 19).

P. 132. L. 1. चतुर्थे—The original is चतुर्थे हिरण्यप्रतिग्रहमव्यक्षांश्च कुर्वीत (I. 19). हस्तप्रसारयन् stretching out his hand for receiving revenue.

P. 132. L. 2. पञ्चमे । पञ्चमे नान्निप्रपरिषदा पत्रसंप्रेषणेन मन्त्रयेत् । चारगुप्तबोधनीयानि च कुच्येत । Ibid.

P. 132. L. 3. मध्यस्था मध्यस्थादिनः । नापचा वकील-पदवाच्याः । Bhû. we should prefer to render the word as "umpires" or "arbitrators." निदत्तम् for a certainty. निदयः संमूय With mutual collusion.

P. 132. L. 5. विपरिवर्तयन्तः Perverting, distorting. स्वपर-
मित्रमण्डलान्युपजीवन्ति । स्वस्य परस्य शत्रोश्च मित्रमण्डलान्युपजीवन्त्याश्रयन्ते
तेभ्योपि गृह्णन्ति । Feed or fatten circles of their friends and
enemies. Cf. Kāmandaka (XII. 41):—मन्त्रिणः स्वार्थ-
साधनार्थाद् दीर्घमिच्छन्ति विग्रहम् । तेषां च भोग्यतामेति दीर्घकार्याकुलो नृपः ।

बाह्याभ्यन्तरांश्च कोपान् गूढमुत्पाद्य Secretly exciting or foment-
ing internal and external dissensions अवशमवगृह्णन्ति hold
him in their power.

P. 132. L. 7. षष्ठे । षष्ठे स्वैरविहारं मन्त्रं वा सेवेत । Ibid. दह्यताम्
आक्षेपः । Bhû. दह् is here used in the same sense as in
दग्धदेहः "this wretched or accursed body."

P. 132. L. 8. तिस्रस्त्रिपादोत्तरा नाटिकाः $3\frac{3}{4}$ Ghatikâs. The
entire day and night consisting of 60 Ghatikâs
divided into 16 parts gives $3\frac{3}{4}$ Ghatikâs for each part
and since recreation and deliberation have both to
be compressed into the brief span of $3\frac{3}{4}$ Ghatikâs,
or an hour and a half, there can be but a few
minutes only for rest and hence दह्यतां...विहारः ।

चतुरङ्गचल° The original is हस्त्यश्वरथायुधायान् पश्येत्.

P. 132. L. 9. अष्टमे । सेनापतिसखो विक्रमं चिन्तयेत् Inspection
of the army in company with the officer commanding.

P. 132. L. 11. शस्त्राग्निरसप्रणिधयोनुष्ठेयाः । शस्त्रप्रणिधिः शस्त्रमारकः ।
अग्निप्रणिधिरग्निदायकः । रसप्रणिधिर्विषदायकः । 'शृङ्गारादौ विषे वीर्ये गुणे रागे रस्ते
द्रवः' इति मेदिनी । Pad. Killing by (1) weapon, (2) fire and
(3) poison were recognised as ways of getting rid
of an enemy. The गूढपुरुषाः or secret agents are those
referred to in शस्त्राग्नि etc. The following list of persons
who according to चाणक्य are fit to be agents for
administering poison is interesting:—सूदाराद्विक्रान्तापक
सेवाहकास्तरकल्पकप्रसाधकौदकभरिचारका रसदाः । P. 21.

द्वितीये ज्ञानभोजनं कुर्वति स्वाध्यायं च Ibid.

P. 132. L. 12. संविष्ट आहृदशयनः । संवेशः शयने स्थाने सत्समारोहणेपि चेत्यनयः । Pad. किल Indeed, having an ironical force, since he has only 3 hours for sleep with all the anxieties of a crowned head.

P. 132. L. 14. षष्ठे—The original is तूर्यघोषेण प्रतिबुद्धः शास्त्रमिति कर्तव्यतां च चिन्तयेत् । सप्तमे । सप्तमे मन्त्रमध्यासीत् । गूढपुरुषांश्च प्रेषयेत् Ibid.

P. 132. L. 15. प्रियाह्वयानलब्धान् obtained by flattering speeches.

वीतशुल्कवाद्यवर्त्मनि । वीता शुल्कवाद्या यत्रेति क्रियाविशेषणम् । In a way free or exempt from taxation.

P. 132. L. 17. क्लेशेनोत्पाद्य making or creating with difficulty business (when there is none).

P. 132. L. 20. गुणवत् सार्थकम् Pad.

P. 132. L. 21. स्वस्त्ययनम् क्षेमप्रापणम् Pad. माद्वत्यर्कमारम्भकालनिवस्यमाणमन्त्रोच्चारणपूर्वकतण्डुलविकिरणम् । तन्मन्त्रो यथा । अमुककर्माणि पुण्याहं भवन्तो भुवन्तु । इत्युक्ते पुण्याहमिति ब्राह्मणैस्त्रिरुक्ते अमुककर्माणि ऋद्धिं भवन्तो भुवन्तु । ततः ऋध्यतामिति ब्राह्मणास्त्रिभुवः । ततः । स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः । स्वस्ति नस्तार्क्ष्योऽरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु इति षष्ठित्वा तण्डुलान् विकिरेत् । Śabdakalpadruma.

P. 132. L. 22. स्वर्ग्यम् leading to heaven. आयुष्यम् giving long life.

P. 132. L. 24. उपांशु एकान्ते Pad. अहर्निशम् here must be taken as a compound, being the object of नयन् in the next line.

P. 133. L. 1. शास्त्रद्वयमाज्ञातो हि etc. The meaning seems to be that "it is insincere for one to give anything or believe anything or speak sweetly, because (of being)

so enjoined by one knowing the Śāstras (simply with a view) to deceive; for insincerity is the root of adversity."

P. 133. L. 3. यावता etc. Compare लोकयात्रा प्रवर्तते Kāvyadarśa I. 3 [Peterson] "The reading of the text [Wilson reads यावता च नयेन विना लोकयात्रा] is sufficient: as long as the course of the world (proceeds) without policy, the object (of government) seems to be accomplished through the world (by ordinary means or of its own nature, or spontaneously) not by the Śāstras" [Wilson] Since our text reads न याति between विना and लोकयात्रा, we should translate "In as far as the course of wordly life does not proceed without government, to that extent that government is successful through the world itself."

P. 133. L. 6. अरिषड्वर्गः कामक्रोधलोभमदमोहमात्सर्याणि । Paḍ. ' :

P. 133. L. 9. मन्त्रिर्वर्कैर्मन्त्रिकुत्सितैः । कुत्सितानि कुत्सनैः इति समासः अधोदृष्टिर्नैकृतिकः स्वार्थसाधनतत्परः । शठो मिथ्याविनीतश्च वक्त्रवृत्तिचरो द्विजः । इति मनुः Ahd.

P. 133. L. 10. मन्त्रकर्कशाः मन्त्रकठिनाः । Paḍ. Wilson's reading मतिकर्कशाः is not bad. Cf. धर्माधर्मौ मनुर्जल्पप्रशक्त्वा र्जन-वर्जनौ । व्याजान्मण्डलदण्डार्थी श्रद्धायि मुधा बुधैः Naishadha XVII. 63. also गुरुतल्पगतौ पापकल्पनां त्यजत द्विजाः । येषां वःपत्युरत्युच्चैर्गुरुदारग्रहे ग्रहः ॥ Ibid. 44. यस्मिन्वेदीविदां वन्द्यः स व्यासोपि जजल्प वः । रामाया जातकामायाः प्रशस्ता हस्तधारणा ॥ Ibid. 47. हुक the author of the Nīti known under his name. आङ्गिरस् The author of one of the 20 chief Smritis. विशालस्य Name of an author on Nīti referred to in Kautiliya Vide Prak. IV. P. 13. बाहुदन्तिपुत्र Another author on Nīti referred to in Kautiliya Vide Prak. IV. P. 13. पराशर the author of a

Smṛiti which is considered to be specially applicable to the Kali age.

P. 133. L. 16. तन्त्रावापेन । तन्त्रं स्वराष्ट्रचिन्ता स्यादावापस्त्वारिचिन्तनम् ।
Pad.

P. 133. L. 18. पादातम् पतिसंहतिः Pad.

P. 133. L. 23. आस्वादयितुम् a form of doubtful accuracy.

P. 134. L. 1-2. Cf. तं तमाचरतानन्दं स्वच्छन्दं यं यमिच्छथ
Naishadha XVII 50 also कुरुध्वं कामदेवाणां ब्रह्माद्यैरप्यलङ्घिताम्
Ibid. 59.

P. 134. L. 3. पञ्चाङ्गी । पञ्चाङ्गानां समाहारः । जानुवाहुद्वयं मूर्धा पञ्चाङ्ग-
मिति कथ्यते । Ahd.

ग्राहसीत् etc. Vihârabhadra was present in the harem when the King recapitulated all that the old minister had said to him. Vihârabhadra's harangue deriding the study of the Sastras and especially the study of दण्डनीति was indeed meant as a reply to the old minister but it derived additional piquancy from the laugh which he raised amongst the women-folk by his caricature of Chânakya's precepts.

This passage is referred to by R. Shâma Shâstri, the Editor of the Kautilîya, in support of the authenticity of that work.

P. 134. L. 7. प्रस्तुतेर्धे । प्रकृतकार्ये । Pad. वचसाभ्युपेत्य etc. assenting in word but absent in mind.

P. 134. L. 9. अरुचितेर्धे In matters which are distasteful or disagreeable. अक्षिगतो द्वेष्यः । द्वेष्योक्षिगत उच्यते इति हलायुधः ।
Pad. अक्षिगतः विज्ञातकादिः खेदकृत् Kshira.

P. 134. L. 13. विलोभनवस्तु दानवस्तु । Pad.

P. 134. L. 14. मत्पद्यान् मदीयपक्षवर्तिनः Pad.

P. 134. L. 15. अभ्यन्तरीकरोति Takes into confidence
Vide Note L. 19. P. 131.

P. 134. L. 16. अवष्टभ्यमानमाक्रम्यमाणम् । Pad.

P. 134. L. 17. विश्रम्भं विश्वासम् । Pad.

P. 134. L. 18. प्रतिक्षिपति Ridicules.

P. 134. L. 20. सत्यमाह चाणक्यः The reference in this and the next line is to the following lines :—

(a) अनर्थ्याश्च प्रिया दृष्ट्वा चित्तज्ञानानुवर्तिनः

(b) अप्रिया अपि दक्षाः स्युस्तद्भावाद्ये वहिष्कृताः Kautilīya, Prak
92. P. 249.

P. 134. L. 21. चित्तज्ञानानुवर्तिनः Those who shape their conduct according as they know (the king's) mind. अनर्थ्या अपि though not contributing to the good (of the king) तद्भाववहिष्कृताः ignorant of the king's sentiments or mood, etc.

P. 135. L. 2. सुलभव्यलीकेषु । व्यलीकमपराधः स्यात् इत्यमरः Pad.

P. 135. L. 4. स्तम्भितपिणुनजिह्वः Holding my treacherous tongue.

P. 135. L. 6. पितृनिर्वासितो नाम भूत्वा Pretending to be banished by his father. Cf. भीतो नाम P. 86. L. 19.

P. 135. L. 7. चारणैर्गायकसमूहैः Pad. The Pad. has the reading चारणगणैः. चारणो गायकः समाविति वैजयन्ती शिल्पकारिणीभिश्चित्रकारिणीभिः । Pad. since शिल्प is explained in the Kalpa-druma as including वात्स्यायनोक्तनृत्यगीतवाद्यादिकलाः, we must take शिल्पकारिणी in the sense of dancing girls.

P. 135. L. 9. अमुना संक्रमेण through him आस्यदमलमत Got a footing (in the good graces) of the king.

P. 135. L. 10. व्यसनम् “स्त्रियोक्ता मृगया पानं वाक्पारुष्यार्थदूषणे । दण्डपारुष्यमित्येतन्महाव्यसनसप्तकम्” इति वैजयन्ती Ahd, अवर्णयत् lauded, praised. It is now चन्द्रपालित who continues the part of the *advocatus diaboli*, औपकारिकी उपकारायार्हा सा तथा Pad.

P. 135. L. 11—17. This is by far the best panegyric of hunting that has been attempted. The benefits which it confers are enumerated as under (1) व्यायामोत्कर्षात् etc. On account of excellent exercise, it gives swiftness of foot and ability to walk long distances and is thereby very useful in adversity.

P. 135. L. 12. (2) कफापचयात् It kindles the fire in the stomach i.e., appetite by reducing phlegm and is thereby the root cause of good health.

P. 135. L. 13. (3) मेदोपकर्षात् etc. By reducing fat, (it gives to the body) firmness, hardiness and lightness Cf. मेदच्छेदकृशोदरम् etc. Śākuntala Act. II.

(4) शीतोष्ण etc. Endurance in bearing cold and heat, wind and rain, hunger and thirst.

P. 135. L. 14. (5) सत्त्वानामवस्थान्तरेषु It confers ability to know the feelings of animals under various conditions Cf. सत्त्वानामपि लक्ष्यते विकृतिमश्चितं भयक्रोधयोः Śāk. Act II.

(6) हरिणगवलगवयादिवधेन etc. The prevention of injury or damage to crops by the killing of deer, wild buffaloes and bison.

P. 135. L. 15. (7) वृकन्याग्रादिघातैः etc. Removal of obstruction in over-land (स्थलपथ) roads by killing wolves, tigers, etc.

P. 135. L. 16. (8) शैलद्वीप्रदेशानाम् etc. supervision of mountain and forest areas, useful in various industries, or work of various kinds.

P. 135. L. 17. (9) आटविकर्ण etc. The inspiring of confidence in wild tribes of men.

P. 135. L. 18. (10) उत्साहशक्ति etc. the terrorising of enemy's forces by stimulating energy (in one's own officers).

P. 135. L. 18. बूतेपि The supposed benefits which are said to follow from gambling look like bathos. Just as ten benefits are enumerated as springing from addiction to hunting, the author now proceeds to mention nine distinct beneficial results of devotion to gambling.

P. 135. L. 18. (1) द्रव्यराशे: etc. Incomparable generosity of heart on account of the giving away of heaps of coin as if it were straw.

P. 135. L. 19. (2) जयपराजयानवस्थानात् etc. Not being subject to joy or depression on account of the fluctuation of fortune in gambling.

P. 135. L. 20. (3) पौरुषैकनिमित्तस्य etc. Just indignation which can only spring from personal valour.

अद्वहस्त etc. Extreme cleverness resulting from having to watch deceitful tricks extremely hard to detect, in the handling of dice and in the movement of the pieces.

P. 135. L. 21. (5) एकविषय etc. Wonderful concentration on account of the mind being directed to one subject.

P. 135. L. 22. (6) अध्यवसाय etc. A liking for adventure or daring, which is the accompaniment of fixed resolve or perseverance.

P. 135. L. 23. (7) अतिक्लेशपुरुष etc. Non-liability to defiance or insult on account of encounters with desperate characters and an unmiserly passage through life.

P. 135. L. 24. Parab reads शरीरवापनम् The Pad. offers no explanation. Our Southern Ms. has शरीरयापनम् and we prefer to keep the old reading and render it as "passage through life" on the analogy of शरीरयात्रा.

P. 136. L. 1. पुष्कलः श्रेयान् । श्रेयाऽश्रेष्ठः पुष्कलः स्यादित्यमरः । Pad. भावज्ञानकौशलम् भावचित्ताभिप्रायः । ज्ञानं ग्रन्थादिविषयम् Pad. We prefer to take भावस्य ज्ञानम् knowing the feelings or sentiments of others.

The next seven lines are devoted to a panegyric on love.

P. 136. L. 2. अलोभङ्गितम् Untarnished with avarice.

P. 136. L. 3. मुक्तानुसन्धानं मुक्तस्मृतिः Pad. cherishing the memory of what is once enjoyed. The adjectives अलज्व, लज्व, रक्षित, मुक्त and स्मृति evidently imply women. स्मृतानुसन्धानं मुक्तस्य समाधानम् Pad.

P. 136. L. 5. परिजनव्यपेक्षा regard or consideration for servants.

P. 136. L. 6. उद्विक्तसत्त्वता Eminence in virility courage or vitality दाक्षिण्यानुवर्तनम् Generous conduct.

P. 136. L. 8. सृष्टृणीयवयोवत्त्वापनम् the preservation of the desired period of life, i.e., youth or adolescence.

अहंकारप्रकर्षात् etc. Contempt of all kinds of pain or discomfort on account of extreme self-esteem. अद्रजरागदीपनात् । लज्जो मदनः । राग दृष्ट्या । दीपनं वृद्धिः । Pad.

P. 136. L. 10. अशाठ्यशंसिमिरनर्णलप्रलापैः lit. By unfettered speech, indicating freedom from guile.

P. 136. L. 11. मत्सराननुबन्धादानन्दैकतानता Complete absorption in a delightful state of mind on account of freedom from jealousy.

P. 136. L. 12. संविभागशीलतया On account of a disposition to share (with others). संवर्गेण संयोजनम् Pad.

P. 136. L. 13. अनुत्तराणि विलसितानि sports or dalliances than which there could be none better.

P. 136. L. 14. संग्रामिकत्वम् a readiness to fight. संग्रामे साधु संग्रामिकम् Pad. वाक्पारुष्यं lit. Severity or harshness of language i.e., abuse. दारुणो दण्डः Severe punishments.

P. 136. L. 15. औपकारिकाणि । उपकारक्षमाणि Pad.

P. 136. L. 16. उपशमरतिः Delighting in a pacific mood or tranquillity.

P. 136. L. 17. तस्य मतम् Chandrapâlita's advice. It may be noted that this evil adviser has sought to vindicate what all teachers of morality have considered as the vices of princes viz (1) Hunting (2) Gambling (3) Women (4) Drinking (5) Violence in word (6) Violence in deed and (7) Extravagance. वाग्दण्डयोश्च पारुष्यमर्थदूषणमेव च । स्मृतं व्यसनतत्त्वज्ञैः क्रोधनं व्यसनत्रयम् । कामजं, मृगया द्यूतं स्त्रियः पानं तथैव च । व्यसनं व्यसनार्थज्ञैश्चतुर्विधमुदाहृतम् । Kâm. XIV.

P. 136. L. 18. प्रकृतयः "The different members of the state." [Wilson].

P. 136. L. 20. तन्त्राध्यक्षाः सेनापतयः Pad. May not तन्त्राध्यक्षाः mean "heads of departments ?"

P. 136. L. 21. आयद्वाराणि Heads of Revenue.

व्ययमुखानि heads of expenditure विटविवेयतया On account of the king being in the power of the apostles of sensuality (विट).

P. 136. L. 23. सजानयः । जायासाहिताः । जायाया निङ् इति समासान्ताः ।
Ahd. अभ्यन्तरीकृताः admitted to confidence. *Vide* Note L. 19. P. 131.

P. 136. L. 24. अनेकापदेशपूर्वमपाचरत् misconducted under various pretexts.

P. 136. L. 25. असी refers to सामन्तपौरजानपदमुह्याः in L. 22. तदन्तःपुरेषु. तत् refers to the King. मित्रवृत्तेषु whose character was lost मन्दब्राह्म निर्भयाः Pad.

P. 137. L. 1. पांसुलजनमङ्गि etc. Delighting in the witty sayings of loose characters. *Of*. अभून्निरियं भुजङ्गमङ्गिभाषितानाम् Kâdambari P. 196. Parab reads सुलभमङ्गि which would mean crooked speeches, easy to make out, but this meaning would be much too flat. The southern reading सुलभ gives no good meaning. The Bhû. seems to have read सुमुग्रमङ्गि in which case मुग्र and मङ्गि both having the sense of 'crooked' would sound tautological. भुजङ्गमङ्गि would be the best reading, since the author seems to have intended an alliterative effect by bringing together अङ्गना, मङ्गि, मग्न &c., but we have retained the old reading because there is no authority for a change.

P. 137. L. 2. धातृणो गणा जारसमूहाः । धाता जारे विधातरि । इति अजयः । Pad.

P. 137. L. 4. अपहृतपरिहृतयः प्रहृताः पातकपायाः । The ways of sin or evil became oft-trodden or frequented,

because the means of avoiding the same had been all removed. If we read with C. W. and M. अपहृतपरिभूतयः, we must take परिभूति in the sense of check.

P. 137. L. 5. वधवन्धातुराः Fearing death or confinement.

P. 137. L. 6. अयद्याप्रणीतः unjustly administered. कृश poor.

P. 137. L. 8. परोपनापा भेदाः Pad. secret conspiracies.

P. 137. L. 9. अद्रिद्रोणीः । द्रोणिः स्यान्मध्यपङ्क्तिरिति वैजयन्ती ।
Ahd. The foot-paths between two mountains. The valley or chasm between two mountains. (Pr. Sk. Dict) अनपसारमार्गाः अनिर्याणमार्गाः । Pad. शुष्कतृणवंशगुल्माः thickets of dry grass and bamboo.

द्वारतोमिविसर्गैः “lit. by discharging fire through the opening. With this line begins a long catalogue of twenty-two sinister devices used by Aśmakendra’s agents for thinning the ranks of Anantavarma’s warriors.

P. 137. L. 10 (2) व्याघ्रादिवधे प्रोत्साह्य तन्मुखपातनैः By contriving to send (them) into the jaws of tigers, &c., after encouraging (men) to hunt them.

(3) इत्कूपतृष्णोत्पादनेन etc. By aggravating hunger and thirst, so much so as to threaten impending death (प्राणहारिभिः) after dragging people over long distances to slake their thirst with the water of a desired well.

P. 137. L. 11. (4). गुल्मतृणगूढ &c., By running over uneven paths, causing falls over ups (उत्तर) and downs (अदर) covered and hidden under grass and bushes.

P. 137. L. 12. (5). विषमुखीभिः &c., By extracting thorns with knives the points of which were dipped in poison.

P. 137. L. 13. (6). विष्वाग्वित्तर &c. By killing at pleasure those who were alone and separated from their followers, who were dispersed in all directions. .

(7). मृगदेहापराद्धैः &c., By the darting of arrows which seemingly missed to hit the bodies of deer.

P. 137. L. 14. (8) सपणवन्धम् &c., By pushing down unobserved by others, after (making them) climb with a wager the summits of mountains difficult of ascent.

P. 137. L. 15. (9). वाटविकिच्छन्ना &c., By surrounding or capturing small parties of soldiers in forests, as if the raid were made by wild tribes.

P. 137. L. 16. (10). असद्यूत &c., By forcibly driving people into crowds assembled for fairs or fights of birds or gambling-booths.

(11). इतरेषां &c., By causing the assassination of others.

P. 137. L. 17. (12). गूढोत्पादितव्यलीकेभ्यः &c., By attempts upon others (परान्नैः) purporting to shield them from obloquy, having publicly obtained unpleasant disclosures and having communicated the same to witnesses, after having themselves secretly caused mischief or injury.

P. 137. L. 18. (13). परकल्त्रैर्दु &c., Having introduced lewd persons to the wives of others under the guise of friends and having killed either the husbands or both and having brought these acts of violence to notice.

P. 137. L. 19. (14). योगनारीहारितानाम् &c., By secret murders of persons decoyed by women soliciting in streets (योगनारी) to assassinations after having previously concealed themselves. The Ahd. quotes from the Vaijayanti the following couplet. योगो विश्रब्धघाती स्याद्योगा मध्येयनं स्थिता । We have omitted the last two lines which are illegible. मध्येयनं is explained as मार्गमध्ये.

P. 137. L. 20. (15). उपप्रलोभ्य &c., By murders committed under the pretext of hindrances, having induced (men) to enter caves, or to excavate treasure-troves or to attain success in incantations.

P. 137. L. 21. (16). मत्तगजाधिरोहणाय &c. By causing men to return at risk to their life after having made them ride elephants in rut.

P. 137. L. 22. (17). व्यालहस्तिनं &c., By wagers about the irregular movement of wicked elephants along a central circle or ring specially marked.

P. 138. L. 1. (18). दयाद्वये By throwing the blame upon the opposite party, after having secretly killed litigants quarrelling for inheritance.

P. 138. L. 2. (19). सामन्तपुर &c., After having secretly killed the ill-behaved among feudatories, citizens and among the rural population, proclaiming the names of their enemies.

P. 138. L. 3. (20). योग्याङ्गनाभिः &c., By bringing on consumption, after having brought about incessant intercourse with young women. In a quotation from Râjavallabha, a योग्या in the sense of a young woman is distinguished from बाला and प्रौढा on the one hand, and वृद्धा on the other.

(21). वक्षामरण &c., By skill in poisoning clothes, ornaments, flowers and ointments.

P. 138. L. 4. (22). चिकित्सासुखेन &c., By aggravating bodily disorders under the guise of medical treatment.

P. 138. L. 5. त्राणरत्न° Poisoners and others.

P. 138. L. 7. वानवात्यम् is used of the King here *Cf.* below ll. 19 and 23 (Peterson). Vanavâsî was one of the seats of the Kadamba Kings in the sixth and seventh centuries and is the modern Vanavâsî in North Kanara (Fleet's *Dynasties of Kan. Districts Bom. Gazetteer Vol. I. Pt. 2. PP. 285, 291 and note 1 on pp. 278-279*). The Mahâbhârata mentions वनवासिकाः and from the context these appear to be the inhabitants of Vanavâsî. The passage names all the peoples of the South as under :—अथापरे वनपदा दक्षिणा भरतर्षभ । द्रविडाः केल्लाः ग्रान्या भूपिका वनवासिकाः । कर्णाटका सहिपकाः &c. Bhîshma Parva IX 58-59. Jayamaṅgala in his commentary on the वात्स्यायनकामतूत्र says कौड्यणविषयात्पूर्वेण वनवासविषयः The Paḍ. and Ahd. both explain वानवात्यः as वनग्रमुः but cite no authority. Wilson reads वानवात्याम्. The text adopted by us seems to be correct, since it is supported by the commentaries as well as by our Southern Ms.

P. 138. L. 9. अस्मक्रेन्द्रः The King of the Aśmakas. The Aśmakas, though placed by Varâhamihira in the North-West (Br. S. XIV 22) are mentioned along with आन्ध्र and क्षत्रिक in XVI. II. They are included by Mr. C. V. Vaidya amongst people inhabiting Hindustan proper or North India (Epic India Note II. P. 482). Nundolal Dey who has supplied the map prefixed to Râdhakumud Mukerji's *Fundamental Unity of India* has shown their country to the West of Janasthâna and south of Devagiri. "A tribe of Aśmakas or

Assakas was settled at the time when the Suttanipâta was composed on the banks of the Godâvari. This is no doubt the same tribe whose name appears in inscriptions at Ajantâ of about the sixth century A.D. and they therefore probably occupied land near the sources of this river in the Western Deccan, South of Berar." (Mark Collins Geog. Data p. 42).

P. 138. L. 10. अभ्यराति against the enemy.

P. 138. L. 11. न्यविशत् encamped. कुन्तलपते:—Kuntala "was the country between the Bhîmâ and Vedavatî, bounded on the West by the Ghats, including Shimoga, Chitaldroog, Bellary, Dhârwar and Bijapur and adjacent parts (V. Smith's Early History P. 148).

आत्मनाटकीयां स्वीयनृत्याङ्गनाम् Paṭ.

P. 138. L. 15. परामृशति originally means 'touches.' Here the sense is 'defiles.'

P. 138. L. 16. मुरलेशम् "The name (Muralas) occurs in an inscription found at Bhera Ghat on the Narmadâ but among others equally unknown or of such divergent parts that we derive no hint as to the location of this tribe. In the Raghu, a river Muralâ or Marulâ is mentioned in connection with the country of the Keralas and it is possible that the Keralas of this passage are the same as Daṇḍin's Muralâs. But to identify these with the Keralas of the extreme south is hardly warranted by the data of his romance." (Mark Collins Geog. Data of Daśak. P. 43). Nundolal Dey gives Narmadâ as another name for Muralâ. The Trikândaśesha gives Marundalâ (नरुन्दल) as a synonym of Muralâ but this does not
[46 D. K.]

help us to locate that river. Dr. S. K. Belwalkar in his Marathi translation of Bhavabhûti's Uttara-Râmacharitam conjectures that the Muralâ must have been a tributary of the Godâvari near Pañchavati, (see 3-5 P. 132). See however extract from Kâvyâ-Mimâmsâ for this name in our Note on नासिक्यनायम् on the next page.

P. 138. L. 17. ऋषीक्ष्वरम्. The reading of the old edition was ऋषीक्ष्वरम् but since our Southern Ms. and B. and C. cited in the old edition have ऋषीक° for ऋषीक, and the name ऋषीक is found in the Râmâyana (IV. 41) and the Mahâbhârata (Bhîshma Parva, Chap. IX, v 64) and also the Brihat-Samhitâ (XIV. 14), we have preferred ऋषीक as the more satisfactory reading.

As regards the position of the Rshikas, we find these people placed immediately before Vidarbhas in the description of Jambudvîpa, though they are also mentioned along with the Kâmbojas in the North (Bhîshma Parva, XXV, 26). They are more definitely mentioned in the Râmâyana in the following line: विदर्भानृषिकांश्चैव रम्यान्माहिषकानपि । The countries named by Sugrîva in the context before and after Rshika seem to point to some order in the enumeration. The Brihat-Samhita mentions the Rshikas among Southern peoples (XIV. 14) and Dravidas, Videhas, Ândhras, Âśmakas, Bhâsâpuras and Konkanas are all strung together in one verse in XVI. II.

Gorresio's reading माहिषिकीम् for माहिषकान् seems to be wrong, since it neither gives good meaning nor suits

the context. There is the further difficulty of taking Mâhiṣikî as Mâhiṣmatî and to reconcile the interpretation when Avanti is mentioned in the context immediately before Vidarbha.

The Bombay recension of the Râmâyana no doubt gives ऋषिक as another reading for ऋषिक and it would be risky to identify the Rshikas with the Rattis on the slender authority of an alternative reading unsupported by any collateral evidence.

कोङ्कणपत्तिम् Konkana is here rightly taken by Mark Collins to stand for the sea-coast country which "began about Chaul or Chemval in the Kolaba District twenty miles north of Bombay and appears to have extended over the whole of Kolaba and Thana."

नासिक्यनाथम् The other readings here are hard to make out. Mark Collins refers to the name नासिक being found in the Bhîshma Parva Ch. IX but the word there is शशिकाः. Mr. Vaidya's list of countries does not give the name. The name साहसिक्य has not yet been traced by any one. अस्तिक is found in the Bṛihat-Samhitâ (असिकेक्षं भौनङ्गे XI. 56.) but there is nothing to guide us in locating this tribe. The only satisfactory reading is नासिक्य which is mentioned in the following verse कर्णाटमहादवि चित्रकूटनासिक्य कोल्लनिरिचोलाः । कौञ्चद्वीपजटाधरकवेर्यो ऋष्यमूकश्च । Bṛihat-Samhitâ, XIV. 13. Nâsikya is the present Nâsik on the Godâvari. The following extract from the काव्यमीमांसा mentions all these countries except ऋषीक नाहिष्मत्याः परतोदक्षिणापयः । यत्र महाराष्ट्र नाहिष्कासकविदर्भ कुन्तल × × × मुरलवानवासकं × × × नासिक्यकौङ्कण.....प्रभृतयो जनपदाः । See P. 93.

P. 138. L. 19. व्यतिष्ठम् engaged.

P. 138. L. 20. कोशवाहनं विभज्य We must take कोशश्च वाहनानि च सनाहारद्वन्द्व compound. "We will divide between ourselves the treasure and the transport." See तत्कोशवाहनमवशीर्णम् in L. 24 below where अवशीर्णम् must be taken in the sense of 'scattered or fleeing here and there in the tumult of the battle.'

P. 138. L. 21. काञ्चनकुङ्कुमम्वलानाम् Wilson notices the reading काञ्चनकुङ्कुमपलानाम्, taking पल in the sense of a measure of weight. Probably saffron-coloured gold-interlaced woollen garments, that is, shawls are meant.

P. 138. L. 22. प्रामृतीकृत्य उपायनीकृत्य Pad.

P. 138. L. 24. नयद्वेषादानिषत्तनगमत् Fell a prey on account of his hatred of political science. To fall a prey is a common expression, e. g., रन्ध्रान्वेषणदलाणां द्विषामाभिष्टां ययौ Raghu XII II.

P. 139. L. 6. मौलैः hereditary ministers.

P. 139. L. 13. नालीनङ्ग The man's name. For the awkward way in which it is introduced, doubtless from the original narratives which Dandin is using, compare the similar case above, P. 100. L. 21. [Peterson] अववाय Having deposited or left in custody.

P. 139. L. 16. घोष आमीरात्पत्राने । घोष आनीरपत्नी त्यादित्यनरः Pad.

P. 139. L. 17. दुर्ध्वम् Bad road.

P. 139. L. 20. किनीया । कस्यायं किनीयः Bhû. "What like is his mother by birth or caste?" Wilson.

P. 139. L. 23. सत्त्वजे Another instance of the irregular use of the refuplicated Perfect with the 1st Person. One learned Pandit defends this as अत्र अचिन्त्यपूर्वदन्धुसमागमाद् विमुग्धता जाता । अतः लिट्प्रयोगः संगच्छते.

P. 140. L. 1. नयावलितमदमकेन्द्रं नयेनैवोन्मूल्य Having rooted out by nothing else than policy Aśmakendra who prided himself upon his policy. The Paḍ. reads नयावलितमदमक-नयेन the last word being explained as पाषाणोन्मूलनेन which certainly does not make better sense than the reading in our text.. The author is playing upon the word नय.

P. 140. L. 4. त्रीनिपूततीत्य. It seems that the hunter aimed three arrows in succession at the two deer but the latter succeeded in out-running the range of each.

P. 140. L. 5. सपत्राकृतः । सपत्रनिष्पत्रादतिव्ययने [Pan. V. 4. 61.] सपुङ्खशरप्रवेशनेन सपत्रं करोति । सपुङ्खस्य शरस्यापरपार्श्वेन निर्गमनान्निष्पत्रं करोतीत्यर्थः । Sid. Kau. "One pierced the animal to the feathered part, the other passed quite through and left the feathers behind; hence one is said to be सपत्राकृतः, and the other निष्पत्राकृतः." [Wilson].

P. 140. L. 6. अपलोम रोमगून्यम् । ह्योमं तिलकं ह्योमं मस्तिष्कमित्यमरः Pad. the lungs.

P. 140. L. 7. निष्कुलाकृत्य । 'निष्कुलान्निष्कोषणे' इति डाच् । [Pan. V. 4. 62.] निर्गतं कुलमन्तरवयवानां समूहो यस्मादिति बहुव्रीहिर्डाच् Sid. Kau. Having cut up the body विकृत्य. विच्छिद्य । शूलाकृत्य = ले कृत्वा [शूलेन] पाचयित्वेत्यर्थः । शूलात्पाके (V. 4. 64). इति डाच् ।

P. 140. L. 8. अतक्षिप्तम् must be taken in the sense of "satisfied" a very unusual sense. Wilson's reading अतार्क्षम् is certainly the best, though it is unsupported by the Mss. The Paḍ. reads अतार्क्षम् which it explains as अतिक्रान्तवान्, but it may be noted that the form अतार्क्षम् is itself very irregular.

P. 140. L. 9. माहिष्मती Maheśvara on the right bank of the Narmadâ forty miles to the South of Indore. It was the capital of Haihaya or Anupadeśa,

the Kingdom of the myriad-handed Kârtavîryârjuna of the Purâns.

P. 140. L. 15. अस्य refers to prince Bhâskaravarmâ.

P. 140. L. 18. त्वदुक्तमत्यक्रमिषम् scorned your proposal.

P. 140. L. 20. वत्सनाभः । दारदो वत्सनाभः स्यादित्यमरः । Pad. a kind of very strong poison. संनीय संमिश्र्य ।

P. 140. L. 22. पतिव्रता. Something like इति वक्तव्यम् or some words to that effect are wanting here.

P. 141 L. 3. कापालिकवेषच्छत्रौ Dressed in the garb of ascetics.

P. 141. L. 7. वैजन्यम् विजनस्यभावः solitude.

P. 141. L. 11. उपपत्स्यते Will take place or occur.

P. 141. L. 12. संप्रतम् युक्तम् Pad.

P. 141. L. 15. उपधिः कपटम् Pad.

P. 141. L. 18. महाव्रतिन् । कापालिकः ।

P. 141. L. 22. सानाध्यशंसी । सनाद्यस्य भावः सानाध्यम् । तच्छंसतेसौ तथा । Pad. अस्याः refers to मञ्जुवादिनी and hence सानाध्यशंसी must be taken to mean that the vision foretold Mañjuvâdini's marriage.

P. 142. L. 2. मया निरोद्धव्यः to be put under restraint or confined by me.

मञ्जुवादिनीराम &c. With my courage consumed by the love-stricken glance of मञ्जुवादिनी. आकार्य आहूय Ahd.

P. 142. L. 4. अल्पायुः प्रथितः Proclaimed as short-lived.

P. 142. L. 6. कुशीलव्रैर्गौरयकैः । गयकास्तु कुशीलवा इति वैजयन्ती । Pad.

P. 142. L. 7. मटिका । अल्पो मठो मटिका । Pad. मात्राः "Clothes" [Wilson] परिच्छेदादीन् । 'मात्रा परिच्छेदेऽल्पेऽंशे प्रवृत्तां दर्शयन्ती । अक्षरादयश्चे माने' इति वैजयन्ती । The Practical Sk. Dict. takes this word to mean 'wealth, money, property' in this

context. We would go a little further than Wilson and take मात्रा in the sense of “paraphernalia” and not merely clothes, since परिच्छद which is given as a synonym of मात्रा includes as applied to a King not only all the emblems of royalty but even the usual accompaniments of regal splendour, such as elephants, horses, chariots, &c.

P. 142. L. 9. अनुरञ्जितातपे समये about the time when sun-shine had become red. We have a parallel expression in Śiśupāla-vadha IX. 7, where the hour of dusk is described as :—वरुणस्य दिशा भृशमन्वरज्यदतुषारकरः Si. IX. 7.

P. 142. L. 10. संहृत्य after having finished or gone through. जनसमाजज्ञानोपयोगीनि। Wilson notices जनसमाजोपयोगीनि as the reading of his Mss. B. and D. The word ज्ञान seems almost redundant, but since all the Mss. including M. have that reading, we have retained it. Wilson translates the expression as “actions or performances suited to the knowledge or taste of an assemblage of people.” The reading adopted by him in his edition viz., जनसमाजज्ञानोपयोगी does not make better sense, nor is it supported by the other Mss.

नानारुतादि the reading of A instead of नानारुदितानि is certainly preferable, for the sounds made by birds and beasts are usually imitated and not their “weeping.” हस्तचक्रमणं हस्तयोरितस्ततः प्रसारणं भ्रमणं वा । Pad. This appears to mean walking on two hands resting on the ground and with the feet held aloft in the air.

ऊर्ध्वपादम् । कराभ्यामवनीं स्पृष्ट्वा मूर्ध्नि भ्रामयेन्मुहुः । उत्तानीकृत्य चरणावूर्ध्वपादं तदुच्यते । इति नृत्याध्याये भरतः । Pad. अलातपादम् ।

उद्धृत्यैकं तु चरणमन्यं कृत्वैव कुञ्चितम् । नृत्यत्यनुमतं तिर्यक्तदालातकमेव च ।
Ibid. वृश्चिकलङ्घनं मकरलङ्घनं चेति द्वन्द्वान्ते श्रूयमाणं पदं प्रत्येकं संबध्यते ।
मत्स्योद्धर्तनानि मीनवद्विलसितानि । Pad.

P. 142. L. 12. आदायादाय विश्वासद्योतनार्थं द्विरुक्तिः Pad.
उपाहितवर्ष्मा तिरस्कृतशरीरः Ahd.

P. 142. L. 13. श्येनपातः । परिक्रम्यान्तरिक्षेण संप्राप्योच्चैरदृश्यताम् ।
आकस्मिकाभिपातेन श्येनपात इतीरितः । Pad. उत्क्रोशपातश्च कुररपातः । उत्क्रोश-
कुररौ समावित्यमरः । चापेति । प्रसारितबाहुद्वयप्रमाणं चाप इत्युच्यते । भाषया
वांव इति प्रसिद्धिः ।

P. 142. L. 15. उत्कर्तुं त्रोटितुम् । Pad. चारभटस्य । चारश्चासौ भट-
श्चेति न्युत्पत्तिः । भटश्चारभटो मत इति हलायुधः । पाँवरांसं मांसलस्कन्धम् । Pad.
विचेतीकुर्वन् । अरुर्मेनश्चसुश्चेतः इत्यादिना सकारलोपः । Ahd. [Pan.
V. 4, 51]. Making him insensible.

P. 142 L. 18. नालीजङ्घसमिद्धत &c., In which my foot-
prints were hardly visible on account of Nālījaṅgha
having levelled the sand.

P. 142. L. 20. उचितेष्टक्त्वात्, On account of the bricks
having been picked out.

लङ्घितप्राकार &c. Having leapt over the moat and the
ditch. प्रतिमुक्तपूर्ववेषः Having doffed my former disguise.

P. 143. L. 1. तुमुलो व्याकुलरव इति महीपः Pad.

P. 143. L. 2. मग्नपार्श्वस्थैर्यस्तूल &c. The outer entrance to
which was covered by a large stone, placed for sup-
port, and the sides of which were chopped off. गलति
मध्यरात्रे while the hour of midnight was passing. This
seems to refer to घटिकायन्त्र or time-measure, in which
the water placed in a jar drops away through a
hole at the bottom.

P. 143. L. 4. वर्षवर a eunuch or an attendant in women's apartments.

P. 143. L. 5. अग्निसेस्कारं दापयित्वा Having caused the funeral pyre to be lighted.

P. 143. L. 8. परीक्षितकुक्षिवैजन्यम् The absence of any one in the interior having been ascertained by search.

P. 143. L. 11. लोहपादपीठम् The iron pedestal. अंसलपुरुषो नांसलपुरुषः । Pad. Vide वत्सांसाभ्यां कामवले [Pan. V. 2. 98] where the Sid. Kau. explains the word by बलवति. उभय-करविधृतैकप्रार्थम्. One side of which was supported by (my) both hands. एकतो निवेश्य Having placed it on one side. यथापुरम् as before. Rather 'an unusual form, from यथा and पुरा.

P. 143. L. 14. प्रकृतिः Evidently पौरामात्यसामन्तवृजः mentioned in L. 7.

P. 143. L. 17. अमन्दमातृपक्षः One whose maternal side is not weak.

दुर्धरा घटनाशक्या । कूटं कपट । कोटिरग्रं संख्या वा । घटना योजना । पांडवं कुशलता । Pad. The whole compound seems to mean "One whose roguery was manifest in his skill in bringing about deceits of an impossible kind and who broke a hard stone column." Perhaps there is a covert allusion in the word अदमक to the late King.

P. 143. L. 19. निवेशः "Hire," "recompense" [Wilson].

P. 143. L. 20. आर्यादत्तः Given by the Goddess.

P. 144. L. 3. अलब्धरन्ध्रः who found or detected no weak point.

[47 D. K.]

P. 144. L. 4. नष्टमुष्टिविन्तादिकथनैः Methods of testing a man who pretends to have divine knowledge. "He should be able to say what you have lost, what you are holding in your clenched hand (or whether the beans or the like you have there are of even or uneven number), and what you are thinking of." [Peterson].

P. 144. L. 6. भद्राङ्गत्तम्- Shaven. Formed under the Vârtika. भद्राचेति ।

उपनाय्य Having caused the उपनयन or thread-ceremony being performed.

P. 144. L. 8. शक्तित्रयायत्तम् Dependent upon the three Śaktis, *viz.*, (1) प्रमुखाक्तिः, (2) मन्त्रशक्तिः and (3) उत्साहशक्तिः named in the next line. पत्सतनुगृहीताः supported by each other.

P. 144. L. 10. पञ्चाङ्गमन्त्रमूलः । (1) सहायाः (2) साधनोपायाः (3-4) विभागो देशकालयोः । (5) विपत्तेश्च प्रतीकारः सिद्धिः 'पञ्चाङ्गमुच्यते' इति कानन्दकः । (XII 36). द्विरूपप्रभावस्त्वन्वः । अर्थानां पुरषाणां च ननुद्विः ।

P. 144. L. 11. चतुर्गुणोत्साहविदपः । चतुर्गुणो य उत्साहः स एव विदपाः शाखाः । द्विसप्ततिप्रकृतयः प्रजाः पञ्चाणि यस्येति सः । षड्गुणाः क्लृप्तयानि यस्येति सः । शक्तिसिद्धिपुष्पफलद्वयं । शक्तित्रयं पुष्पं सिद्धित्रयं च फलमिति । षड्गुणाः शक्तयस्त्रिभिः सिद्धयश्चोद्यास्त्रयः इति । नय एव वनस्तर्तिर्नोतितरः । Pad. Wilson explains the terms as under:—पञ्चाङ्ग or five parts as "friends, expedients, distinction of place and time, counteraction of evil, success."

द्विरूप Abundance of wealth and abundance of population.

चतुर्गुणोत्साह Exertion of mind, speech, body and action,

द्विसप्ततिप्रकृतिपत्रः Having for its leaves the seventy-two Prakritis. द्विसप्ततिः प्रकृतयो यथा (१) मध्यमः (२) विजिगीषुः (३) उदासीनः (४) शत्रुः एताश्चतस्रो मूलप्रकृतयः । (१) मित्रम् (२) अरिमित्रम् (३) मित्रमित्रम् (४) अरिमित्रमित्रम् । एताश्चतस्रः शाखाप्रकृतयो विजिगीषोः पुरोवर्तिन्यः । (१) पाष्णिग्राहः (२) आक्रन्दः (३) पाष्णिग्राहासारः (४) आक्रन्दासारः । एताश्चतस्रः शाखाप्रकृतयो विजिगीषोः पृष्ठगाः । अत एव मूलप्रकृतयश्चतस्रः । अष्टौ च शाखाप्रकृतयः । पञ्च द्रव्यप्रकृतयो यथा (१) अमात्यः (२) रीष्टम् (३) दुर्गम् (४) कोषः (५) दण्डः इति । पूर्वोक्तद्वादशप्रकृतीनामेकैकस्याः प्रकृतेरमात्यराष्ट्रदुर्गकोषदण्डाद्याः पञ्च द्रव्यप्रकृतयो भवन्ति । एताश्च पञ्च द्रव्यप्रकृतयो द्वादशानां प्रत्येकं भवन्त्यो द्वादशगुणा जाताः (१२ × ५ = ६०) षष्टिरेव द्रव्यप्रकृतयो भवन्ति । ताश्च षष्टिर्द्रव्यप्रकृतयो मूलप्रकृतिभिश्चतसृभिः शाखाप्रकृतिभिश्चाष्टाभिः सह (६० + ४ + ८) संक्षेपतो द्विसप्ततिप्रकृतयो मुनिभिः कथिताः । Târâkumâra Kaviratna. Key to Cal. Univ. Course 1889 षष्टिर्द्रव्यप्रकृतयः संक्षेपेण द्विसप्ततिः Kautiliya VI. 2-97. मौला द्वादश चैवैता अमात्याद्यास्तथा च याः । सप्ततिर्द्रव्यैकाद्यैषां सर्वं प्रकृतिमण्डलम् Kâmandaka XII. 25.

षड्गुणकिसलयः Having for its tender sprouts the six expedients, viz. सन्धिर्ना विग्रहो दानमासनं द्वैधमाश्रयः Amara II. 8. 19.

शक्तिसिद्धिपुष्पफलः Having might (शक्ति) and success (सिद्धि) as flower and fruit, respectively.

P. 144. L. 12. नयवनस्पतिः the tree of politics. Cf. त्वन्नीतिपादपस्य पुष्पमुद्भिन्नम् Mâlavikâgnimitra Act I. Also बुद्धिजलनिर्झरैः सिञ्च्यमाना देशकालकलशैः । दर्शयिष्यति दार्यफलं गुरुकं चाणक्यनीतिलता Mudrârâkshasa Act V. (Chhâyâ). Cf. also अष्टशाखं चतुर्मूलं षष्टिपत्रं द्वये स्थितम् । षट्पुष्पं त्रिफलं वृक्षं यो जानाति स नीतिवित् Kâmandaka VIII. 42.

अनेकाधिकरणत्वात् on account of its complexity.

P. 144. L. 15. पेशलं सुन्दरम् Padl.

P. 144. L. 16. रहस्वशिक्षयम् Instructed or directed in private. The instruction conveyed in the next three lines to Nâlijaṅgha closely follows the precepts laid down in the कौटिलीय in Prakaraṇa VI under the head of उपधाभिः शौचाशौचज्ञानममात्यानाम्. This can alone explain the significance of the epithets of नायापुरुष and मुञ्जङ्ग applied to himself by विश्रुत in lines 15 and 16. नायापुरुष deceitful person.

P. 144. L. 17. मुञ्जङ्ग a serpent, a dissolute person.

P. 144. L. 18. उद्गीयेत and ग्रस्येत have for subject वारः in L. 16.

P. 144. L. 19. प्राप्नुतैरुपायनैः Paḍ.

P. 144. L. 20. अतिवित्तमभदत्तज्ञम् An opportunity being found in extreme confidence.

त्वदुपदिष्टेन According to the policy unfolded by you.
दर्शनम् Judgment or discernment.

P. 144. L. 22. प्राणवलम् Valour.

P. 144. L. 23. अभ्यसित्रिणम् Valiant towards or in meeting one's enemies.

P. 145. L. 1. चिरवित्त्वद्रुमः The Karanja (Butea frondosa) tree the juice of which has a nasty and repellent smell. Hence विश्रुत is repellent to enemies but fragrant like Sandal to those who are submissive to him.

P. 145. L. 3. उपधाभिर्विशोच्य Having tested him by many wily tricks. Vide Note on L. 15. P. 144.

P. 145. L. 4. मत्सहायम् my counsellor.

विविधव्यञ्जनान् variously disguised. गूढपुरुषान् गुप्तसेवकान् Pañ. लुब्धसमुद्धम् avaricious or covetous and prosperous. अत्युत्सिक्तम् Arrogant.

P. 145. L. 6. आविधेयप्रायम् Almost disobedient or refractory. अलुब्धतामभिव्यापयन् Proclaiming my disinterestedness. धार्मिकत्वमुद्गावयन् Promoting or encouraging piety.

P. 145. L. 7. कण्टकान् विशोधयन् Getting rid of thorns *i. e.*, those likely to give trouble. अमित्रोपध्वंसयन् Counter-acting the wiles of enemies.

P. 145. L. 8. अभिसमाहरेयमर्थान् May collect revenue.

अर्थमूला हि दण्डविशिष्टकर्मारम्भाः The course of conduct laid down in political science has its root in wealth or is dependent upon the possession of material resources *Cf.* कौशमूलो हि राजेति Kâmandaka XIV. 33.

P. 145. L. 9. न चान्यदस्ति पापिष्टं *Cf.* मन्ये निर्धनता प्रकाममपरं पृष्ठे महापातकम् Mṛichchhakatika Act I. 37.

तत्र दौर्बल्यात् On account of weakness in that, *i. e.*, in riches.

योगानन्वतिष्ठम्. योग here must be understood in the restricted sense which it bears in political science *viz.*, means of acquisition of wealth.

Index to proper names in the Pûrvapîbhikâ.

(Page figures indicated in bold Types.)

अपहारवर्मा	8.	18.	चण्डवर्मा	22.	6, 8.
अर्थपाल	10.	10.	चन्द्रपाल	20.	7.
अवान्तिका	24.	17.		20.	9.
अवान्तिसुन्दरी	25.	8, 20.	चित्रगुप्त	13.	8.
	28.	19.	तारावली	10.	4.
	30.	1, 7.	दण्डक	14.	1.
	32.	25.	दर्पसार	22.	5, 22.
	33.	7.	दाहवर्मा	22, 7, 8, 13, 20.	
उज्जयिनी	21.	8.		23.	5, 7, 13.
	22.	5.		24.	5, 7.
	31.	14.	धर्मपाल	2.	16.
उपहारवर्मा	8.	8.		10.	3.
कामन्दकीय	11.	16.	नरसिंह	32.	18.
कामपाल	2.	16.	पद्मोद्भव	2.	14, 17.
	10.	3, 9.		19.	18.
कालगुप्त	8.	24.	पुष्पपुर	2.	12.
	20.	11.		4.	19.
कालयवन	8.	23.	पुष्पपुरी	1.	8.
	19.	19.	पुष्पोद्भव	9.	24.
	20.	11.		18.	23.
कालिन्दी	14.	24.		24.	17.
	15.	11.		28.	16.
काली	10.	20, 22.		30.	4, 16.
कावेरी	10.	14.		31.	2, 17.
कौटिल्य	11.	15.		32.	5.
गौरी	10.	21.	प्रमति	6.	18.

बन्धुपाल	21.	9, 11, 22.	मानपाल	16.	19.
	23.	10, 12.		17.	10, 21, 23.
	24.	18.		18.	1, 3, 13.
बालचन्द्रिका	21.	15, 25.	मानसार	2.	24.
	22.	15.		3.	24.
	23.	14, 19.		4.	8.
	24.	4, 6.		22.	4.
	25.	9.		25.	8.
	27.	2, 7, 16.	मानसारमहिषी	28.	17.
	28.	16, 24.	मालवराज	3.	8.
	29.	22.	मालवाधीश	7.	3.
	30.	5, 23.		22.	4.
	32.	5.	मालवेन्द्र	31.	24.
मगध	1.	7.		32.	11.
० नायक	2.	23.		33.	4.
० राज	7.	1.	० नगर	3.	23.
० राज्य	4.	19.	० सुता	31.	20.
मगिभद्र	10.	4.	मालवेश्वर	2.	23.
मचकाल	19.	14.		6.	18.
	18.	2.	मित्रगुप्त	7.	1.
मन्त्रगुप्त	6.	18.	मिथिलानायक	27.	11, 19.
महाकाल	3.	25.	यज्ञवती	2.	17, 20.
	18.	18.	रत्नोद्भव	8.	26.
	24.	15.		9.	2, 7, 23.
मागध	5.	9.		19.	19.
मातङ्ग	12.	25.		20.	12.
	14.	13.	राजराजगिरि	22.	7.
	15.	8, 12.	राजहंस	1.	16.
	20.	14.		4.	11.

	6.	7.		5.	21.
	10.	9, 18.		9.	26.
	20.	22.	वामदेव	8.	19.
राजवाहन	6.	17, 19.		10.	12.
	8.	9.		12.	1.
	10.	6.	विदेहनाथ	7.	20.
	11.	12.	विदेहेश्वर	7.	5.
	12.	9, 13.	विद्येश्वर	31.	13, 22.
	14.	18.		32.	3, 4, 7.
	15.	8, 10, 17.		33.	5.
	18.	21.	विन्ध्य	4.	10.
	24.	14, 19.		5.	23.
	25.	13, 20.		12.	14.
	26.	19.	विशाला	15.	14.
	27.	11.	विश्रुत	6.	18.
	28.	16.	वीरकेतु	16.	14.
	29.	23.	० मन्त्री	17.	10.
	30.	3.	शाम्ब	27.	18, 24.
	31.	1, 12, 15.		28.	10.
	32.	4.	सत्यवर्मा	2.	16, 18.
	33.	3.		10.	19.
रामचन्द्र	5.	25.		11.	8.
रामतीर्थ	8.	20.	सितवर्मा	2.	14, 16.
राष्ट्रपति	16.	18.		10.	18.
	17.	9, 26.	सुमति	2.	16.
	18.	2.		6.	18.
लाटेश्वर	16.	14.		11.	9.
वसुमती	2.	1, 13.	सुमन्त्र	2.	16.
	4.	22.		6.	18.

सुमित्र	2.	16.	सोमदत्त	11.	9.
	6.	18.		15.	22.
सुवृत्ता	8.	25.		18.	24.
	20.	11.		24.	15.
सुश्रुत	2.	17.	सोमदेव	8.	19.
	6.	18.	हरिश्चन्द्र	5.	25.
	9.	25.	हिरण्यकशिपु	32.	18.

Index to Proper names in the
Dasa'kumâracharita.

अंशुमाली	44.	6.	अनिल	44.	6.
अगस्त्यपत्नी	82.	16.	अन्वकमथन	80.	3.
अङ्ग	36.	3.	अन्ध्रनगर	123.	24.
	41.	2.	अन्ध्रनाथ	123.	6.
अङ्गपुरी	41.	10.	अपहारवर्मा	38.	20, 24.
	45.	21.		39.	9, 12, 18.
अङ्गराज	36.	2.		40.	8.
	39.	10.	अम्बालिका	36.	10.
	40.	4.		38.	9.
	64.	12.		59.	19.
अत्रि	44.	8.		64.	15, 22.
अनन्तकीर्ति	116.	7.	अर्थदास	103.	5.
	117.	11.	अर्थपति	49.	5.
अनन्तवर्मा	129.	21.		51.	6, 17.
	138.	5, 7, 13, 23.		52.	15, 16, 21.
अनन्तसीर	77.	21.		54.	13, 18.
	78.	18.		55.	17.

	56.	3,14,18.		99.	6.
	58.	20.		116.	6,9.
	59.	6.	उत्तथ्य	44.	7.
अर्थपाल	39.	20.	उदारक	49.	4.
	79.	11.		50.	3,6.
	89.	11.		54.	9.
	90.	22.		64.	5.
	95.	2.	ऋद्धिमती	89.	20.
	96.	5.	ऋषीकेश्वर	138.	17.
अर्थदासी	83.	1,4,5.	एकपिङ्ग	83.	7.
अवन्तिनगरी	99.	5.	एकपिङ्गाचल	36.	14.
अवन्तिपुरी	116.	6.	एकवीर	138.	17.
अवन्तिदेव	138.	11.	एगजङ्घ	36.	14.
अवन्तिसुन्दरी	35.	13.	कनकलेखा	120.	18.
	37.	21.	कनकवती	114.	7,12,18.
अविमुक्तेश्वर	80.	3.		115.	7,10,15.
अदमक	145.	2.	कन्दुकावती	102.	15.
अदमकेन्द्र	134.	24.		103.	14.
	135.	5.		106.	17.
	138.	14.		118.	23.
	140.	1.	कर्दन	120.	18.
	143.	6.	कलहकण्डक	115.	22.
अहल्या	44.	5.	कलिङ्ग	120.	2.
आङ्गिरस	133.	11.	कलिङ्गराज	120.	18.
आर्यकेतु	144.	13,16.	कलिन्दवर्मा	68.	19.
इन्द्रपालित	135.	6.	कल्पसुन्दरी	67.	11.
इन्द्रसेना	83.	2.		68.	18.
	84.	4.		69.	7.
उज्जयिनी	55.	6.		71.	16.

काञ्ची	109.	20.	काशीपुरी	80.	2.
कान्तक	58.	16.	कीर्तिसार	36.	19.
	59.	24.	कुन्तलपति	138.	11,14.
	60.	7,16.	कुवेर	87.	22.
	63.	21.	कुवेरदत्त	48.	22.
	64.	8.		51.	17.
कान्तिमती	81.	19.		52.	15,20.
	83.	1,6,15.	केसरी	44.	6.
	84.	1,4,18.	कुमारगुप्त	138.	17.
	89.	11,22.	कुलपालिका	51.	17.
	90.	6.		56.	21.
कामपाल	39.	21.	कुसुमधन्वा	139.	21.
	80.	17.	कुसुमपुर	81.	14.
	82.	22.	कोङ्कणपति	138.	17.
	86.	12.	कोशदास	103.	5.
	87.	3,11.		104.	12.
	89.	10.		105.	13,16.
काममञ्जरी	41.	9.		106.	8,18.
	46.	18.		119.	16.
	52.	22.	कोसल	144.	14.
	53.	17.	कोसलेन्द्र	139.	21.
	54.	7.	खनति	77.	18.
	55.	10,14.	खटकपुर	115.	1, 14.
	56.	19.	गङ्गा	39.	18.
कामरूप	52.	3.		41.	2.
कामरूपेश्वर	68.	19.	गृहगुप्त	113.	4.
कावेरीतीरपत्तन	110.	5.		115.	11,14.
काशी	39.	21.	गोमिनी	108.	9.
काशापति	40.	3.		109.	19.

चण्डघोष	84.	8,14.	तारावली	82.	15.
	86.	12.		83.	4.
चण्डवर्मा	35.	5,22.		84.	4,22.
	36.	10.		87.	22.
	38.	9.		88.	4.
	94.	11,15.	तिलोत्तमा	44.	3.
	79.	5.	तुङ्गधन्वा	102.	6.
	140.	11.		119.	11.
	143.	6.	त्रिगर्त	108.	11.
चण्डासिंह	81.	19.	त्र्यम्बक	95.	9.
	83.	14,16.	दर्पसार	35.	24.
	86.	12.		36.	14.
	89.	14,19.		37.	19.
चन्द्रपालित	135.	5		89.	21.
	138.	12.		90.	6.
चन्द्रसेना	102.	16.	दामलिप्त	102.	2.
	105.	8.		119.	9.
	106.	16,18.	दामलिप्तेश्वर	119.	15.
	119.	16.	धनक	108.	12.
चम्पा	36.	4.	धनमित्र	39.	13.
	41.	2.		40.	1.
	45.	21.		49.	1.
	46.	11.		51.	13.
	79.	5.		52.	19,21,24.
	101.	2.		53.	11.
चम्पेश्वर	40.	1.		54.	14,22.
चागक्य	131.	21.		55.	8,15.
	134.	20.		56.	3,15,17.
जयसिंह	123.	6,16.		57.	16.

58.	6,17.	निधिपालित	46.	11.
59.	4.	निम्बवती	108.	9.
61.	6.		113.	3,9.
64.	17.	पद्मनाभ	44.	4.
धन्यक	108.	पराशर	133.	11.
	109.	पाञ्चालशर्मा	100.	20.
धर्मपाल	81.	पाञ्चालिक	77.	18.
धर्मरक्षिता	54.	पादलिपुत्रक	139.	20.
धर्मवर्धन	95.	पाराशर्य	44.	7.
	98.	पितामह	44.	3.
	99.	पुण्ड्र	77.	17.
धन्यक	108.	पुण्यवर्मा	129.	20.
धूमिनी	108.	पुष्करिका	68.	15.
	109.		70.	21.
नन्दिनी	83.		72.	14.
नरवाहनदत्त	37.	पुष्पपुर	66.	9.
नवमालिका	95.	पुष्पोद्भव	35.	9,24.
	98.		40.	6.
	100.	पूर्णभद्र	80.	13.
नागपाल	138.		87.	16.
नालीजङ्घ	139.		88.	19.
	142.	प्रचण्डवर्मा	140.	11.
	144.		141.	1.
नात्तिक्यनाथ	138.		142.	8,14.
नितम्बवती	108.		143.	6.
	115.	प्रजापति	44.	4.
	116.	प्रमति	39.	20.
निधिपतिदत्त	114.		91.	2.
	115.		96.	5.

	101.	3.	मणिकार्गिका	80.	3.
प्रहारवर्मा	39.	21.		89.	17.
	68.	3.	मणिभद्र	82.	15.
	70.	14.	मथुरा	115.	18.
	77.	15.	मधुमती	113.	5.
	78.	18.	मनु	129.	19.
प्रियंवदा	66.	7,8.	मन्त्रगुप्त	39.	21.
	67.	6.		119.	19.
	68.	5.	मरीची	41.	3,6.
बन्धुमति	83.	1.		43.	19.
बलभद्र	113.	5.		45.	16.
	114.	19, 22.	मलय	82.	16.
	115.	2,8,9,12,14.	महेश्वर	95.	21.
बालचन्द्रिका	35.	8.	माङ्गलिका	59.	18.
ब्राह्मदन्ति	133.	12.	माधवसेना	53.	17.
बृहस्पति	44.	6.	मानवती	70.	14.
भवानीपति	44.	3.	मानसवेग	37.	15.
भागीरथी	39.	19.	मार्कण्डेय	37.	10.
भानुवर्मा	138.	7.	मालव	66.	9.
भास्करवर्मा	139.	7.		143.	5.
भीमधन्वा	102.	17.	मालवेन्द्र	66.	11.
	106.	7.	माहिष्मती	139.	9.
	107.	10.		140.	9.
	119.	4.	मित्रगुप्त	39.	20.
मगधराज	66.	9,10.		101.	5.
मञ्जुवादिनी	139.	7.	मित्रवर्मा	139.	10.
	140.	12.		140.	11,13.
	141.	10.		144.	13,15.
	144.	2.	मिथिला	66.	1,5.

मिथिलेन्द्र	67.	5.		91.	1.	
मुरलेश	138.	16.		119.	20.	
मेदिनी	102.	14.		राजहंस	66.	6.
मैथिल	39.	21.			83.	8.
	40.	4.		रामेषु	106.	24.
मैथिलेन्द्र	66.	11.		रेवा	141.	6.
मौर्य	56.	15.		लीलावती	89.	15.
	131.	11.		लोपामुद्रा	82.	16.
यवन	77.	18.		वडवा	44.	6.
रङ्गपताका	83.	2.		वत्सराज	37.	18.
रत्नवती	113.	5,9.		वलभी	113.	3.
	114.	13, 21, 24.		वसन्तभानु	134.	24.
	115.	9, 15.			138.	7, 24.
रागमञ्जरी	52.	22.			142.	15.
	53.	18.		वसुन्धरा	139.	8.
	54.	10, 11.		वसुपालित	46.	12.
	56.	22.		वसुमती	66.	7, 8.
	57.	4, 17, 21.			88.	1.
	58.	7.			95.	1.
	59.	7, 12, 17, 19.		वसुमित्र	57.	15.
	60.	7.		वसुरक्षित	129.	23.
	64.	3.			139.	6.
राजराजगिरि	35.	23.		वानवास्य	138.	7.
राजवाहन	35.	25.		वाराणसी	80.	2.
	39.	8.			81.	18.
	72.	2.			82.	17.
	79.	8.		वासवदत्ता	69.	2.
	83.	8.		विकटवर्मा	67.	11, 18.
	85.	11.			68.	13.

	70.	17.	वैश्रवण	139.	21.
	76.	5.	शक्तिकुमार	109.	20.
त्रिदर्भ	129.	11.	शङ्करगिरि	37.	16.
त्रिदेह	66.	1.	शचीपति	44.	5.
विनयवती	83.	1,6.	शतहलि	77.	20.
विन्ध्य	92.	2.		78.	17.
	102.	7.	शशाङ्क	44.	5.
	129.	1.	शशाङ्कसेना	128.	1.
	139.	15.	शिवि	110.	5.
विन्ध्यवासिनी	102.	8.	शिवनाग	86.	14.
	103.	15.	शुक्र	133.	10.
	141.	5.	शूद्रक	82.	22.
	143.	14.		83.	5.
विमर्दक	48.	10.	शूरसेना	83.	2.
	52.	19.	शृगालिका	57.	9,13,20.
	54.	13,18.		59.	2.
	55.	2,6.		61.	20.
विशालवर्मा	77.	17.		64.	10.
विशालाक्ष	133.	11.	शौनक	82.	22.
विश्रुत	39.	21.		83.	3.
	128.	16.	आवस्ती	95.	9.
विष्णुगुप्त	131.	11.		96.	15.
विहारभद्र	130.	23.		97.	4,6.
	135.	8.		98.	18.
वीरशेखर	37.	16.	आवस्तीश्वर	95.	16.
वीरसेन	138.	16.	संहारवर्मा	66.	12.
वेगवान्	37.	15.	सागरदत्ता	139.	21.
वेदवती	83.	1.	सिंहघोष	63.	10.
वेशदास	103.	6.		64.	8.

	84.	9.	सुलक्षणा	84.	19.
	86.	13.		85.	3.
	90.	11,18,22.	सुलोचना	83.	2.
सिंहवर्मा	86.	9.		84.	4.
	88.	9.	सुश्रुत	140.	1.
	64.	14.	सुद्ध	102.	1.
	79.	4.	सुद्धपति	102.	6.
	101.	1.		119.	11.
	119.	17.	सोमदत्त	40.	6.
सिन्धुदत्ता	139.	23.	सोमदेवी	83.	1.
सुन्दरक	46.	13.		84.	4.
सुमित्र	81.	15.	सोमापीडा	102.	15.
सुरतमञ्जरी	37.	7.	सौराष्ट्र	113.	3.
			हंसावली	83.	2.

BOMBAY SANSKRIT AND PRAKRIT SERIES

*Edited under the Superintendence of Professor S. K. Belvalkar,
M.A., Ph.D., and Professor A. B. Dhruva, M.A., LL.B.*

[For Copies apply to Government Book Depôt, Poona.]

Rs. As.

No. I	Pañchatantra, Books IV and V, edited with Notes, by Dr. G. Bühler	0	4
No. II	Nāgojibhaṭṭa's Paribhāshenduśekhara, Part I. Sanskrit Text and Various Readings, edited by Dr. F. Kielhorn (<i>out of Stock</i>)		
No. III	Pañchatantra, Books II and III, edited with Notes by Dr. G. Bühler	0	4
No. IV	Pañchatantra, Book I, edited with Notes, by Dr. F. Kielhorn	0	6
No. V	Raghuvamśa of Kālidāsa, with the Commentary of Mallinātha, Part I (Cantos I-VI), edited with Notes, by Mr. S. P. Pandit, M.A.	1	8
No. VI	Mālavikāgnimitra of Kālidāsa, edited with Notes, by Mr. S. P. Pandit, M.A., 2nd edition (<i>under revision</i>)		
No. VII	Nāgojibhaṭṭa's Paribhāshenduśekhara, Part IIA, (Paribhāshās 1-37), Translation and Notes, by Dr. F. Kielhorn	0	8
No. VIII	Raghuvamśa of Kālidāsa, with the Com- mentary of Mallinātha, Part II (Cantos VII- XIII), edited with Notes, by Mr. S. P. Pandit, M.A. (<i>out of Stock</i>)		
No. IX	Nāgojibhaṭṭa's Paribhāshenduśekhara, Part IIB, (Paribhāshās 38-69), Translation and Notes, by Dr. F. Kielhorn	0	8

No. XXIII	Vāsishṭha-Dharmaśāstra, edited with Notes, by Dr. A. A. Führer, <i>Second edition</i>	0	12
No. XXIV	Kādambarī, by Bāṇa and his Son, Vol. I, Text ; Vol. II, Notes and Introduction, by Dr. P. Peterson, <i>both together</i>	6	8
No. XXV	Kīrti-kaumudī, edited with Notes, by Pro- fessor A. V. Kathawate (<i>copy-right restored to the editor</i>)		
No. XXVI†	Vyākaraṇa-Mahābhāshya of Patañjali, Vol. II. Part III, by Dr. Kielhorn, <i>Second edition</i> ..	3	0
No. XXVII	Mudrārākshasa of Viśākhadatta, with the Commentary of Dhunḍirāja, edited with Notes, by Justice K. T. Telang, M.A. (<i>copy-right restored to the editor</i>)		
No. XXVIII†	Vyākaraṇa-Mahābhāshya of Patañjali, Vol III. Part I, by Dr. Kielhorn, <i>Second edition</i>	3	0
No. XXIX†	Vyākaraṇa-Mahābhāshya of Patañjali, Vol. III, Part II, by Dr. Kielhorn, <i>Second edition</i> ..	3	0
No. XXX†	Vyākaraṇa-Mahābhāshya of Patañjali, Vol. III. Part III, by Dr. Kielhorn, <i>Second edition</i> ..	3	0
No. XXXI	Subhāshitāvalī of Vallabhadeva, edited by Dr. P. Peterson and Pandit Durgaprasad. .†	2	8
No. XXXII	Tarka-kaumudī of Laugākshi Bhāskara, edited by Mr. M. N. Dvivedi (<i>copy-right restored to the editor</i>)		
No. XXXIII	Hitopadeśa of Nārāyaṇa, edited by Dr. P. Peterson	0	14
No. XXXIV	Gauḍarāho of Vākpati. edited by Mr. S. P. Pandit, M.A. (<i>under revision</i>)		

† Nos. 21, 22 and 26 are bound together in one volume, the whole volume being priced Rs. 9.

* Nos. 28, 29 and 30 are bound together in one volume, the whole volume being priced Rs. 9.

No. XXXV Mahânârâyana Upanishad, edited by Col. G. A. Jacob	0	7
No. XXXVI Selections of Hymns from the R̥gveda (First Series) By Dr. Peterson (<i>Fourth edition</i>)	2	0
No. XXXVII Śârigadharapaddhati, Vol. I, edited by Dr. P. Peterson	3	0
No. XXXVIII Naishkarmyasiddhi, by Col. G. A. Jacob	2	8
No. XXXIX Concordance to the Principal Upanishads and the Bhagavadgitâ, by Col. G. A. Jacob ..	4	0
No. XL Eleven Âtharvana Upanishads, with Dipikâs by Col. G. A. Jacob, <i>Second edition</i>	1	8
No. XLI Handbook to the study of R̥gveda, Part I, comprising Sâyaṇa's Introduction to his R̥gveda- bhâshya, with English Translation, by Dr. P. Peterson	1	8
No. XLII ² Daśakumâracharita of Daṇḍin, Part II, by Dr. P. Peterson		
No. XLIII Handbook to the study of R̥gveda, Part II, Comprising the Seventh Maṇḍala of R̥gveda with the Bhâshya of Sâyaṇa	2	8
No. XLIV Âpastamba-Dharmasûtra, with the Various Readings of the Hiranyakeśi Dharmasûtra, Part I, by Dr. G. Bühler (<i>under revision</i>)	1	6
No. XLV Rājatarāṅgiṇî of Kalhaṇa, Part I (Cantos I to VII), by Pandit Durgaprasada	1	8
No. XLVI Patañjali's Yogasûtra, with the Scholia of Vyâsa, the Commentary of Vâchaspati, and the Vritti of Nâgoji-bhaṭṭa by Mr. Rajaram Shastri Bodas and Vasudeo Shastri Abhyankar (<i>Second edition</i>)	3	8

No. XLVII	Parâsara's Dharma-saṁhitâ, with the Commentary of Sâyaṇa-Mâdhavâchârya, Vol. I, Part I, by Mr. Vaman Shastri Islampurkar	2	2
No. XLVIII	Parâsara Dharma-Saṁhitâ, with the Commentary of Sâyaṇa-Mâdhavâchârya, Vol. I, Part II, by Mr. Vaman Shastri Islampurkar	2	0
No. XLIX	Nyâyakośa, by Mahâmahopâdhyâya Bhimacharya Zalkikar, <i>Second edition</i>	6	0
No. L	Âpastamba-Dharmasûtra, Part II, by Dr. Bühler.. ..	1	2
No. LI	Râjatarangîṇi of Kalhana, Vol. II, (Canto VIII) by Pandit Durgaprasad	1	4
No. LII	Mṛichchhakaṭika, Vol. I, Text with two Commentaries and Various Readings, by Mr. N. B. Godbole	3	8
No. LIII	Navasâhasaṅka-charita, Part I, by Mr. Vaman Shastri Islampurkar.. ..	1	10
No. LIV	Râjatarangîṇi of Kalhana, Vol. III, containing the Supplements to the work by Dr. P. Peterson	1	2
No. LV	Tarkasaṅgraha of Annambhaṭṭa, by Mr. Y. V. Athalye (<i>under revision</i>)	3	0
No. LVI	Bhaṭṭikāvya, edited with the Commentary of Mallinâtha, Vol. I, by Rao Bahadur K. P. Trivedi	1	0
No. LVII	Bhaṭṭikāvya, edited with the Commentary of Mallinâtha, Vol. II, by Rao Bahadur K. P. Trivedi	9	0
No. LVIII	Selections of Hymns from the Rîgveda (Second Series), by Dr. P. Peterson	6	0
No. LIX	Parâsara Dharma-Saṁhitâ, with the Commentary of Sâyaṇa-Mâdhavâchârya, Vol. II, Part I, by Mr. Vaman Shastri Islampurkar	4	0

	Rs.	As.
No. LX Kumārapāla-charita of Hemachandra, (in Prākṛit), by Mr. S. P. Pandit, M. A.	8	8
No. LXI Rekhāganita, Vol. I, by Messrs. H. H. Dhruva and K. P. Trivedi	12	0
No. LXII Rekhāganita, Vol. II, by Messrs. H. H. Dhruva and K. P. Trivedi	9	0
No. LXIII Ekāvali of Vidyādharma, with Mallinātha's Commentary, edited by Rao Bahadur K. P. Trivedi	14	0
No. LXIV Parāśara Dharma-Saṁhitā, with the Commentary, of Śāyana-Mādhavāchārya, Vol. II, Part II, by Mr. Vaman Shastri Islampurkar	5	0
No. LXV Pratāparudra-yaśobhūṣaṇa of Vidyā- nātha, with Commentary, edited by Rao Bahadur K. P. Trivedi	11	0
No. LXVI Harsha-charita of Bāṇa, Part I, Text with Commentary, edited by Dr. A. A. Führer	2	0
No. LXVII Parāśara Dharma-Saṁhitā, with the Commentary of Śāyana-Mādhavāchārya, Vol. III, Part I, Mr. Vaman Shastri Islampurkar	4	0
No. LXVIII Śribhāṣya of Rāmānuja, Vol. I, Text, edited by Mr. Vasudev Shastri Abhyankar	11	0
No. LXIX Dvyaśraya-kāvya of Hemachandra, Vol. I, (Cantos I—X), by Prof. A. V. Kathawate ..	9	0
No. LXX Vaiyākaranabhūṣaṇa of Kondaḥṭṭha, with two Commentaries and Notes, by Rao Bahadur K. P. Trivedi	10	0
No. LXXI Śaṅkabhāṣāchandrikā of Lakṣmīdhara, with Introduction, Notes, etc., by Rao Bahadur K. P. Trivedi	7	8
No. LXXII Śribhāṣya, of Rāmānuja, Vol. II, Notes, by Mr. Vasudev Shastri Abhyankar	6	0

No. LXXIII Nirukta of Yâska, with the Commentary of Durgâchârya, Vol I, by Professor H. M. Bhadkankar .. .. :	.. ..	9	8
---	-------	---	---

WORKS OUT OF SERIES

Aitareya Brâhmana, Word-index to, compiled by Pandit Vishwanâth Balkrishna Joshi	4	0
Amarakośa with the Commentary of Maheśvara, ' edited, with an Index, by Mr. Ramchandra Shastri Talekar	0	13
Atharvaveda Samhitâ, with the Commentary of Sâyanaâchârya, edited, by Mr. S. P. Pandit. <i>Four volumes at Rs. 10 each</i>	40	0
Kâvyaprakâśa, edited by Vamanacharya Zalkikar with his own Commentary, <i>Third edition</i> ..	9	6
Vendidad, <i>Complete in two volumes</i>	5	0

THE SAME LIST ABRIDGED AND ARRANGED LPHABETICALLY

Rs. As.

Aitareya-Brâhmaṇa, Word-index to. by Vishwanath Balkrishna Joshi (out of Series)	4	0
Amarakośa with Maheśvara's Commentary, by Ram- chandra Shastri Talekar, (out of Series)	0	13
Āpastamba-Dharmasūtra, Part I. by G. Bühler, (No. 44)	1	6
Āpastamba-Dharmasūtra, Part II. by G. Bühler, (No. 50)	1	2
Atharvaveda Samhitâ with Sāyaṇabhâṣya, four volumes, by S. P. Pandit, (out of Series)	40	0
Ātharvaṇa Upanishads, eleven, with Dipikâs, by G. A. Jacob, (No. 40)	1	8
Bhāṭṭikāvya with Mallinātha's Commentary, Part I, by K. P. Trivedi, (No. 56)	9	0
Bhāṭṭikāvya with Mallinātha's Commentary, Part II, by K. P. Trivedi, (No. 57)	6	0
Concordance to the Principal Upanishads and the Bhagavadgītâ, by G. A. Jacob, (No. 39)	4	0
Dra'akumâracharita. Part I and Part II together (Nos. 10, 42)	4	6
Deśi-nâmanâlâ, Part I. by Pischel and Bühler (No. 17)		
Dvyaśraya-kāvya. Part I. by A. V. Kathawate, (No. 69)	9	0
Ekâvali. with Commentary, by K. P. Trivedi, (No. 63)	14	0
Gāṇḍavaho, by S. P. Pandit (No. 34)		
Handbook to the Study of Rigveda. Part I, by P. Peterson (No. 41)	1	8

Handbook to the Study of R̥igveda, Part II, by P. Peterson (No. 43)	2	8.
Harsha-charita, with Commentary, by A. A. Führer. (No. 66)	2	0.
Hitopadeśa, by P. Peterson (No. 33)	0	14.
Hymns from R̥igveda, Selection of, (First Series) by Dr. Peterson (No. 36)	2	0
Hymns from R̥igveda, Selection of, (Second Series) by Dr. Peterson (No. 58)	4	0.
Kādambarī, Vol. I, Text and Vol. II, Notes and Intro- duction, by Dr. Peterson (No. 24)	6	8
Kāvya-prakāśa, with a Commentary, by Vamana- charya Zalkikar (out of Series)	9	6
Kīrtikaumudī, by A. V. Kathawate (No. 25)		
Kumārāpālacharita, by S. P. Pandit, (No. 60)	8	8.
Mṛichchhakatika, Vol. I, by N. B. Godbole (No. 52)	3	8
Mālavikāgnimitra, by S. P. Pandit (No. 6)		
Mālatī-Mādhava, by R. G. Bhandarkar (No. 15)	4	4.
Mahābhāshya, Vyākaraṇa—, of Patañjali, Vol. I, Parts I, II, and III together (Nos. 18, 19, 20)	4	8.
Mahābhāshya, Vyākaraṇa—, of Patañjali, Vol. II, Parts I, II, and III together (Nos. 21, 22, 26)	9	0.
Mahābhāshya, Vyākaraṇa—, of Patañjali, Vol. III, Parts I, II, III together (Nos. 28, 29, 30)	9	0.
Mudrārākshasa, by K. T. Telang (No. 27)		
Mahānārāyaṇa Upanishad, by G. A. Jacob (No. 35)	0	7
Naishkarmyasiddhi by G. A. Jacob (No. 38)	2	8
Navasāhasāṅkcharita Part I, by Vaman Shastri Islampurkar (No. 53)	1	10.
Nirukta of Yāska, with Commentary, Vol. I, by H. M. Bhadrakamkar (No. 73)	9	8

Nīti and Vairāgya Śātakas, by K. T. Telang, (No. 11)		
Nyāyakośa, by Bhimacharya Zalkikar, (No. 49)	..	6 0
Pañchatantra, Book I, by Kielhorn (No. 4)	..	0 6
Pañchatantra, Books II and III, by G. Bühler (No. 3)	..	0 4
Pañchatantra, Books IV and V, by G. Bühler (No. 1)	..	0 4
Parāśara Dharma-Saṁhitā, Vol I, Part I, by Vaman Shastri Islampurkar (No. 47)	.. ..	2 2
Parāśara Dharma-Saṁhitā, Vol. I. Part II, by Vaman Shastri Islampurkar (No. 48)	.. ..	2 0
Parāśara Dharma-Saṁhitā, Vol. II, Part I, by Vaman Shastri Islampurkar (No. 59)	.. ..	4 0
Parāśara Dharma-Saṁhitā, Vol. II, Part II, by Vaman Shastri Islampurkar (No. 64)	.. ..	5 0
Parāśara Dharma-Saṁhitā, Vol. III, Part I, by Vaman Shastri Islampurkar (No. 67)	.. ..	4 0
Paribhāshenduśekhara, Part I, by F. Kielhorn (No. 2)		
Paribhāshenduśekhara, Part IIA, by F. Kielhorn (No. 7)	.. ..	0 8
Paribhāshenduśekhara, Part IIB, by F. Kielhorn (No. 9)	.. ..	0 8
Paribhāshenduśekhara, Part IIC, by F. Kielhorn (No. 12)	.. ..	0 8
Pratāparudrayaśobhāshana, of Vidyānātha, with Commentary, by K. P. Trivedi (No. 65)	.. ..	11 0
Raghuvamśa, Part I, by S. P. Pandit (No. 5)	..	1 8
Raghuvamśa, Part II, by S. P. Pandit (No. 8)	..	
Raghuvamśa, Part III, by S. P. Pandit (No. 13)	..	
Rājatarāṅgiṇī, Part I, by Pandit Durgaprasad (No. 45)	.. ..	1 8
Rājatarāṅgiṇī Part II, by Pandit Durgaprasad, (No 51)	.. ..	1 4

	Rs.	As.
Râjatarāṅgiṇī, Part III, by P. Peterson (No. 54)..	1	2
Rekhâganita, Part I, by H. H. Dhruva and K. P. Trivedi (No. 61)	12	0
Rekhâganita, Part II, by H. H. Dhruva and K. P. Trivedi (No. 62)	9	0
Śārṅgadharapaddhati, Part I, by P. Peterson (No. 37)	3	0
Shadbhâshâchandrikâ of Lakshmîdhara, by K. P. Trivedi (No. 71)	7	8
Śrîbhâshya, Part I, by Vasudev Shastri Abhyankar (No. 68)	11	0
Śrîbhâshya, Part II, by Vasudev Shastri Abhyankar (No. 72)	6	0
Subhâshitâvalî of Vallabhadeva, by P. Peterson (No. 31)	2	8
Tarkakaumudî of Lâugâkshi Bhâskara, by M. N. Dvivedi (No. 32)		
Tarkasaṅgraha of Annambhaṭṭa, by Y. V. Athalye (No. 55)	3	0
Vâsishṭha Dharmaśâstra, by A. A. Führer (No. 23) ..	0	12
Vaiyâkaranabhûshaṇa of Koṇḍabhaṭṭa, with two Commentaries, by K. P. Trivedi (No. 70)	10	0
Vendidad, in Two Volumes (out of Series)	5	0
Vikramâṅkadeva-charita, by G. Bühler (No. 14) ..		
Vikramorvaśîya, by S. P. Pandit (No. 16)	2	0
Yogasûtras of Patañjali, by Rajaram Shastri Bodas and Vasudev Shastri Abhyankar (No. 46) ..	3	8

WORKS IN THE PRESS

- Dvyâsraya-kâvya of Hemachandra. Vol. II, by Professor A. V. Kathawate
- Parâśarasṃriti, with the Commentary of Sâyana-Mâdhavâcharya, Vol. III, Part II, by Mr. Vaman Shastri Islampurkar.
- Tarkasaṅgraha of Annambhaṭṭa, with two Commentaries, by Y. V. Athalye (2nd edition).

WORKS UNDER REVISION

No. XXXIV Gaṇḍavaho of Vâkpati, by S. P. Pandit.

Nos. XLIV and L Âpastamba-Dharmasûtra, by Bühler.

WORKS IN PREPARATION

Mrichchhakatika, Vol. II, Introduction and Notes, by
K. C. Mehendale,

Yâska's Nirukta, Vol. II, by H. M. Bhadkamkar.

WORKS UNDERTAKEN

Anubhâshya of Vallabhâchârya, with Notes. by Shridhar
Shastri Pathak.

Kâvyâdarśa of Daṇḍin, by Dr. S. K. Belvalkar. M.A., PH.D.
and R. B. Raddi Shastri,

Syâdvâdamañjarî of Hemachandra, by A. B. Dhruva,
M.A., LL.B.

Tarkabhâshâ of Keśavamîśra with the Commentary of
Chinnabhaṭṭa, by D. R. Bhandarkar, M.A. and
Pandit Kedarnath.

Udbhaṭa's Kâvyâlaṅkāra-Sâra-Saṅgraha, with the Laghu-
vṛtti of Pratihârendurâja, by N. D. Banhatti,
B.A.

Vyavahâra-Mayûkha of Nilkaṇṭha, by P. V. Kane, M.A.,
LL.M.